Нашитѣ павликяни.

Отъ Д-ръ Л. Милетичъ.

I.

Сегашнитѣ наши павликяни, колкото ги има още въ сѣверна и южна България, сѫ сѫщински българи и при туй дори прѣревностни католици, така че името „павликяни", спазено у тѣхъ отъ старо врѣме, днесъ има чисто исторично значение, като напомня само нѣкогашното имъ родство съ павликянско-богомилската ересь у насъ. Покрай това старо тѣхно име въ послѣдно врѣме влиза въ употрѣба друго едно, съвсѣмъ ново: „българи католици" или „българо-католици", което наистина отъ етнографско и вѣрско гледище има повечко смисълъ, ала и то, като всѣко изкуствено сковано име, безъ съмнѣние още дълго ще има да се бори за първенство съ традиционното име „павликяни", което и азъ прѣдпочетохъ въ тоя си трудъ, толкова повече, че то е и по-кратко и за това по-сгодно

Павликянитѣ сега сѫ групирани около Свищовъ и Никополь въ сѣверна — и около Пловдивъ въ южна България. За леснина ние ще наречемъ първитѣ **сѣверни** — а вторитѣ **южни** павликяни, тъй като по-долу ще ни се падне и по отдѣлно да разглеждаме миналото и сегашното на еднитѣ и на другитѣ.

Докато южнитѣ павликяни, които живѣятъ освѣнъ въ града Пловдивъ още и по селата Селджиково, Дуванли, Хамбарли, Давуджово, Калъчли, Балтаджи, Геренъ, Салайли, Коматово и Ахланово, сѫ все староврѣмски жители на тая область, напротивъ въ сѣверна България има сега покрай старитѣ павликяни, които живѣятъ въ селата Бѣляни, Орѣшъ, Трънчевица и Лѫжани, още и други, не отколѣ прѣселени изъ Унгария (Банатъ) и Влашко и настанени сега въ нови села, основани отъ тѣхъ въ Свищовско и Раховско, а именно въ Драгомирово, Асѣново, Брѣгари, Бърдарски Геранъ, Джурилово, Гостиля и Махмудия. Има ги и въ старитѣ села Бръшляница, Горня Митрополия и Мъртвица (вж. и П. Дичевъ, Нашитѣ колонисти. Народно стопанска студия. София, 1902.).

Наистина и пришелцитѣ произхождатъ пакъ отъ старитѣ павликяни около Свищовъ, ала понеже дѣдитѣ имъ напустнали България главно прѣзъ XVIII. в. и се настанили въ чужбина, съ течение на врѣмето се отдалечили тѣ отъ старитѣ си съотечественици, що бѣха останали въ България, въ много отношения така, че сега между еднитѣ и другитѣ има доста видни разлики не само откъмъ нрави и култура, но донѣйдѣ и въ тѣхния говоръ (вж. за банатскитѣ павликяни моитѣ статии: „На гости у банатскитѣ българи", въ Бълг. Прѣгледъ, год. III. кн. 1 и 2.; „Заселението на католишкитѣ българи въ Трансилвания и Банатъ" въ Мин. Сборн. XIV., „Езикътъ и Книжнината на банатскитѣ българи" въ Мин. Сбор. кн. XVI—XVII и „Едно писмо на J. Рилъ отъ Винга до Г. Раковски въ Букурещъ" въ Период. списание 1901.). Въ този трудъ подъ име „сѣверни павликяни" ще разбираме само староврѣмскитѣ павликяни въ сѣверна България. Числено тѣзи подирнитѣ сега слабо надминуватъ казанитѣ пришелци, защото първитѣ достигатъ споредъ послѣдната наша статистика отъ 1900 год. всичко до 5500 души, докато пришелцитѣ отъ Банатъ се изброяватъ до 942 сѣмейства, а пришелцитѣ отъ Влашко — до 30 сѣмейства, всичко 973 сѣмейства (вж. П. Дичевъ, ц. д.). И павликянитѣ въ Пловдивско не сѫ многочислени: до скоро тѣ все се посочваха на брой не повече отъ 11,000 души (вж. у Д. Е. Такела, Нѣкогашнитѣ павликяни и сегашнитѣ католици въ Пловдивско, въ Мин. Сбор. XI. с. 129, гдѣто сѫ указани 11,600 души; у К. Иречека, Пѫтувания, споредъ статистиката отъ 1885. год., 9444 души; у М. Дринова, „Болгарія наканунѣ ея погрома", въ Славянск. Сборн. II. с. 30, сѫ посочени 10,000 души) а споредъ послѣдното прѣброяване у насъ тѣ се указватъ малко размножени прѣзъ послѣднитѣ 15 години та достигатъ до 14,500 души.

Тая малочисленость на сегашнитѣ наши павликяни, като се вз҄матъ прѣдъ видъ отъ една страна голѣмата исторична рола, която е играла павликянско-богомилската секта особено въ Тракия, и отъ друга — извѣстната ѝ опоритость, съ която тя открай врѣме е отстоявала своитѣ вѣрски отлики, ясно показва, какво горчиво минало ще да сѫ прѣкарали тия наши павликяни не само прѣзъ врѣме на старото българско царство, когато периодично се дигали опустошителни хайки противъ тѣхъ,[1]) но и сетнѣ, прѣзъ врѣме на турското иго, докато да изпаднатъ до днешното си състояние. И наистина фактитѣ отъ миналото на павликянитѣ, които се знаятъ, както и тия, които за първъ пѫть изнасямъ на явѣ въ тоя си трудъ, напълно потвърдяватъ, че нашитѣ павликяни подъ турцитѣ сѫ живѣли много по-злѣ отколкото въ старобългарско врѣме, така че напраздно нѣкои богомили дори съ радость посрещнали турското нашествие въ България (вж. Иречекъ, Ист. болг. 484).

И сега още е твърдѣ разпространено мнѣнието, изказвано до неотколѣ отъ нѣкои писатели, че нашитѣ павликяни били прѣми потомци

[1]) Вж. Иречекъ, Ист. Болг. 329; Дриновъ, Истор. прѣгл. на бълг. черква. 83, 89; Сырку, Къ исторіи исправленія книгъ въ Болгаріи въ XIV. в. I. 258, 268 и пр.

на ония войнствени арменски и сирийски павликяни, които бидоха прѣселени отъ византийски царе прѣзъ VIII., IX. и X. вѣкъ, за да се създаде съ тѣхна помощь единъ видъ воененъ прѣдѣлъ противъ България (Иречекъ, Ист. Болг. 227; Cesty, 94, бълг. прѣв. 132). Това мнѣние се отнася само до пловдивскитѣ павликяни,[1]) и то, види се, главно затова, защото тѣхнитѣ села се падатъ въ областьта, гдѣто едно врѣме били настанени и реченитѣ азиятски павликяни, докогато още никой не е утвърдявалъ сѫщото за сѣвернитѣ наши павликяни, отъ които произхождатъ и банатскитѣ българи, макаръ сега и да е ясно надъ всѣко съмнѣние, че никаква сѫществена разлика между сѣвернитѣ и южнитѣ павликяни не сѫществува и че напротивъ възъ основа на езикови данни не може дори и да има съмнѣние, какво първитѣ сѫ минали въ крайдунавска България отъ Тракия (вж. за това и въ съчинен. ми Езикътъ и книжнината на банатскитѣ българи. Сбм. XVI. стр. 405 нт.). За доказателство, че южнитѣ павликяни сѫ потомци на арменскитѣ павликяни, се посочва и тѣхниятъ типъ, който не билъ български. Така М. Дриновъ, като подържа горѣказаното си мнѣние, забѣлѣзва: „Къ такому заключенію ведетъ между прочимъ и ихъ типъ, рѣзко отличающій ихъ отъ остальныхъ болгаръ“ (ц. д. Слав. Сборникъ II.). Относително типа и Иречекъ въ своитѣ Пѫтувания (Cesty) се изразява: „Павликянскиятъ типъ ясно се отличава отъ българския и гръцкия: тѣ сѫ хора дребни, лицата имъ обикновено тѣсни съ дълги носове, почти всички чернобради и черноkоси. Проучването на тѣхния говоръ би била интересна задача; азъ поне забѣлѣзахъ, ако и набързо, че българскиятъ езикъ въ тѣхнитѣ уста нѣкакси особено звучи“ (Пѫтув., 144). Тъкмо възъ основа на езика, както споменахъ, се установява пълно единство на южнитѣ съ сѣвернитѣ павликяни (вж. и по-долу), а при туй езикътъ имъ, който имахъ възможность най-основателно да изуча, сега се указва чисто българско нарѣчие безъ и най-малки примѣси, които биха били отъ естество да подкрѣпятъ реченото мнѣние. Остая само типътъ, който може въпрѣки всички други данни да има рѣшително значение по въпроса. Като изучвахъ езика, бита и миналото на нашитѣ павликяни въ сѣверна и южна България, съ която цѣль посѣтихъ всичкитѣ тѣхни села прѣзъ 1898. и 1899. година, азъ грижливо се взирахъ и въ тѣхния типъ и най-сетнѣ се убѣдихъ, че съставеното почти общо мнѣние относително небългарския типъ на павликянитѣ не е основателно: не само павликянитѣ въ сѣверна, но и въ южна България правилно не се отличаватъ по типъ отъ своитѣ православни братя, съ които въ нѣкои села и наедно

---

[1]) Срав. М. Дриновъ въ ц. съч. „Болгарія наканунѣ ея погрома“: „...Филиппопольскихъ Павликіанъ считаютъ окатоличившимися богомилами, но я склоненъ теперь думать, что они никогда не были богомилами и что ихъ слѣдуетъ считать за прямыхъ потомковъ тѣхъ Армянскихъ Павликіанъ, которые были переселены въ X. вѣкѣ императоромъ Іоанномъ Цимисхіемъ въ Филиппопольскую область и которые, съ теченіемъ времени, тутъ оболгарились“. (Славянскій Сборникъ II. 1877.); — вж. и у А. Теодоровъ „Българскитѣ католици въ Свищовско“, дѣто се казва, че пловдивскитѣ павликяни сѫ „негли най-прѣки потомци на нѣкогашнитѣ тамъ заселени арменски павликяни“ (Лѣтописъ на Бълг. Книж. Друж. въ София II. 1902. с. 109).

живѣятъ. На първъ погледъ се хвърля въ очи една разлика, която е слѣдствие на особената фризура на лицето у павликянитѣ, понеже иматъ обичай да подстригватъ мустацитѣ си и тукъ-тамѣ да оставятъ дзулуфи на коситѣ си отъ двѣтѣ страни — прѣзъ слѣпитѣ очи. И нашитѣ помаци поради подобни причини често правятъ впечатление на сѫщински турци. Наистина срѣщатъ се особно въ Пловдивъ и лица съ дългъ носъ, чернокоси и пр., които напомнятъ не само арменския, ами и турския типъ, ала тѣ не сѫ правило, за да сѫдимъ по тѣхъ. Турскиятъ типъ у тѣхъ лесно ще се обясни отъ тѣхното минало, бидейки тѣ едно врѣме повече ратаи по турскитѣ чифлици въ Пловдивско. Най-сетнѣ бихме могли да допустнемъ и прѣмо расово влияние отъ нѣкогашнитѣ арменци павликяни, ала и то само въ много малъкъ, ограниченъ размѣръ — досущъ както и по въпроса за слѣдитѣ отъ Аспаруховитѣ българи въ българския типъ изобщо, защото, колкото и да мислимъ, че първоначалнитѣ арменски прѣселенци сѫ изгинали съ течение на врѣмето въ ония бурни врѣмена, които настанаха слѣдъ прѣселението имъ въ Тракия, все е възможно, щото една малка часть отъ тѣхъ да е оцѣлѣла, разбира се напълно побългарена, между нѣкогашнитѣ наши павликяни-богомили.[1]) Ала какъвъ ще да е процентътъ на тоя азиятски елементъ въ кръвьта на нашитѣ павликяни, можемъ да сѫдимъ отъ факта, че павликянитѣ въ Пловдивско отдавна, още къмъ края на първото българско царство, се явяватъ чисти българи не само откъмъ национално съзнание, но и откъмъ езикъ.[2]) И по тоя въпросъ е казано у Иречека, че „третята по-стара народность въ Пловдивско, потомцитѣ на азиятскитѣ павликяни, сѫществува до днесъ само по име; тѣ отдавна сѫ прѣстанали да говорятъ на своя езикъ, билъ той сирийски или арменски, и съвършено се побългарили. Че сѫ почнали да говорятъ български, а не гръцки, показва явно, кой елементъ между селското население отъ отдавна е прѣобладалъ“ (Пѫтув. 141). Въ сѫщность трѣбва да прѣдположимъ, че тъкмо по селата около Пловдивъ отдавна е сѫществувало твърдѣ плътно българско население, щомъ при толкова силното гръцко влияние тукъ се явяватъ само българи павликяни. Именно между българското население около Пловдивъ се е разпространила първомъ ересьта и това еретично българско население, което е било множинство въ Пловдивската область вече въ срѣдата на XII. в. споредъ Ана Комнена (вж. Иречекъ, Пѫт. 132), безъ съмнѣние още тогава ще трѣбва да е погълнало въ себе си и една часть отъ първоначалния чуздъ павликянски елементъ. Оцѣлѣлитѣ до тогава чисти останки отъ този подирния ще да сѫ били групирани само въ града Пловдивъ, гдѣто той е игралъ и важна рола прѣзъ врѣме на латинското царство и на войнитѣ на царя Калояна съ латинитѣ. За павликянитѣ отъ онова врѣме, именно къмъ края на XII. и началото на XIII. в.

---

[1]) Така напр. може да се прѣдположи това за жителитѣ на основания отъ Алексия Комнена (1081.—1118.) Неокастронъ или Алексиополисъ на сѣверъ отъ Марица (Пѫтув. 382).

[2]) Вж. напр. у Иречека, Ист. болг. 225. и сл. за въстанието на богомилския бояринъ Добромиръ на 1078. г., така сѫщо и за въстанието на богомилитѣ подъ водителството на единъ пловдивски павликянинъ (ц. д. с. 274).

се знае, че сѫ живѣли въ Пловдивъ, южно отъ укрѣпенитѣ тогава тепета, сир. тамъ, гдѣто е и сегашната тѣхна махала (Иреч. ц. д. 136). Тогава тѣ били въ всичко солидарни съ българското население отъ околностьта, а спрѣмо Калояна се показали приятелски настроени, когато той се борилъ съ латинитѣ и гърцитѣ, за да усвои Пловдивъ (Иреч. ц. д. 97). Ала прѣвратнитѣ сѫдби на града жестоко се отразявали върху тия български чувства на пловдивскитѣ павликяни, та тѣхната махала е била разорявана и изгаряна, докато най-сетнѣ много малко отъ тѣхъ могли да оцѣлѣятъ въ града до турското нашествие. Иречекъ добрѣ забѣлѣзва на едно мѣсто, че не е установено непрѣкѫснатото траяне на павликянската махала въ Пловдивъ и прѣзъ турското царуване, понеже католишкитѣ мисионери въ 17. в. нищо не споменуватъ за нея (ц. д. 144). А това подирното е имало пълно основание, защото, както ще докажа по-долу и съ други документи, павликянитѣ въ Пловдивъ до началото на миналия вѣкъ били съвсѣмъ почти изчезнали, и тепърва чрѣзъ нови пришелци отъ околнитѣ павликянски села тѣхната махала пакъ се е подигнала въ града. Това е станало паралелно съ нарастването изобщо на християнското население въ Пловдивъ, гдѣто споредъ Герлаха (1578.) прѣзъ XVI. в. то е брояло едвамъ до 250 сѣмейства, докато напротивъ турското население тогава било многочислено. На 1621. год. вече християнитѣ образували тукъ половината отъ населението (вж. Иреч. ц. д. 140).

И тъй ще кажемъ, че не можемъ, слѣдъ като стариятъ небългарски павликянски елементъ въ града Пловдивъ полека-лека изчезналъ, да отъждествяваме съ него българскитѣ павликяни отъ околнитѣ села, които доста късно се заселили и въ града, нито пъкъ да правимъ разлика откъмъ тая страна между пловдивскитѣ сир. южнитѣ павликяни изобщо и сѣвернитѣ. Каза се вече, че тѣзи подирнитѣ, безъ да показватъ нѣкакъвъ особенъ, небългарски типъ, надъ всѣко съмнѣние произхождатъ отъ сѫщитѣ южни павликяни, у които пъкъ напротивъ мнозина съзиратъ не само чуждъ типъ, но дори и особенъ езикъ съ чужди примѣси. А тъкмо откъмъ езика си павликянитѣ изобщо, както сѣвернитѣ така и южнитѣ, съставятъ една диялектична група, чиито най-характеристични свойщини я свързватъ въ една цѣлость съ голѣмото рупско българско нарѣчие, именно съ говоритѣ въ Рупчосъ и по цѣлитѣ Родопи прѣзъ Ахърчелебийско на югъ. И най-характерната, а може да се каже и най-странната черта въ фонетиката на пловдивскитѣ павликяни — произношението на вокала *е* като *и*, кога е подъ ударение, като нпр. *ви́сел*, *ви́чер*, *си́ло*, *зи́х* и пр. сѫществува и въ говора на родопскитѣ помаци въ Даръдерско (вж. и въ моето съчинение „Das Ostbulgarische“, Wien, 1903, стр. 218).

При все туй не трѣбва да ни бѫде чудно, че въпрѣки казаната слаба или дори никаква генетична връзка между днешнитѣ наши павликяни и прѣселенитѣ едно врѣме отъ Азия, е могло името на тѣзи подирнитѣ и до днесь да оцѣлѣе у тѣхъ, защото подобни примѣри има доста

много въ историята изобщо, именно какъ едно нищожно малцинство първи основатели на извѣстна културна институция успѣва да натрапи своето име на грамадно множинство свои послѣдователи отъ друга раса. Сѫщото се е случило и съ името на първитѣ разпространители на новата ересь въ Тракия, павликянитѣ: тѣхното име сетнѣ се е подържало много повече отъ православнитѣ гърци и българи, като го прикачвали нарочно на сектантитѣ, отколкото отъ тѣзи подирнитѣ, които, бидейки по народность българи, не ще да сѫ твърдѣ прѣдпочитали туй чуздо тѣмъ название, особено пъкъ и поради това, че тѣхнитѣ православни противници му придавали изобщо неласкателно значение.[1]) Ала при все туй съ врѣме името ‚павликянинъ' имъ било наложено въ замѣна на народното имъ име ‚българи', особно слѣдъ падането на България, когато то влѣзло и въ официялна употрѣба у турцитѣ. Името богомили, което се е употрѣбяло и въ Тракия, най-сетнѣ съвършено отстѫпило на по-приетото у гърцитѣ и турцитѣ име ‚павликяни'. Забѣлѣжително е, че и сега дори павликянитѣ избѣгватъ това име, когато говорятъ съ чуздъ човѣкъ, именно съ православенъ българинъ.

Извѣстно е, че изобщо племеннитѣ имена не служатъ и като мѣстни названия, когато тѣзи подирнитѣ произхождатъ отъ самото племе, чието име носятъ. Ако въпрѣки това, независимо отъ казаното отношение на нѣкогашнитѣ наши павликянско-богомилски еретици спрѣмо името ‚павликянинъ', сега се срѣщатъ три села въ сѣверна България, наречени „Павликяни“ (едно въ Търновска окол. и двѣ — Горни и Долни Павликяни — въ Ловч. ок.), това ясно доказва, че реченото название на тия села е ново и че се дължи не на самитѣ нѣкогашни павликяни, които сѫ населявали тия села, а на православнитѣ българи или на турцитѣ отъ околностьта, които сѫ ги нарекли съ сектантското име на жителитѣ имъ. Да се подържа противното, именно че въ това мѣстно название „е утраяло въ спомени до наши дни най-старото име павликяни“ (Лѣтописъ, ц. д. 109), е съвсѣмъ неприемливо, тъй като и историята на тия села (вж. по-долу стр. 37 нт.) ясно говори противъ таково схващане.

За отколѣшния, чисто български характеръ на нашитѣ павликяни, който особно блѣскаво се отразява въ тѣхния езикъ, свидѣтелствуватъ и тѣхнитѣ стари, чистобългарски сѣмейни и лични названия, които могатъ по писмени документи да се слѣдятъ до три столѣтия назадъ. Като отдавамъ откъмъ тая страна важно значение на личнитѣ имена, азъ имъ отдѣлямъ по-долу видно мѣсто между другитѣ етнографски бѣлѣзи у нашитѣ павликяни.

За жалость старата история на нашитѣ нѣкогашни павликяни-богомили е много тъмна та изобщо нѣма какво да се прибави къмъ извѣстнитѣ вече малки данни относително тѣхния животъ и тѣхната по-

[1]) Послѣдниятъ софийски католишки архиепископъ въ XVIII. в. Андрияши казва въ едно писмо за павликянитѣ: „È ben vero, che quei popoli anche hoggi vi sono dai Greci denominati Paulichiani per il gran contragenio, che ne regna fra di loro, chiamando i Greci anime perse, per essersi ribellati dalla chiesa Romana; oltre che si dicono dall'antichità di natione Bulgari . . . (Acta, 358).

литическа рола до идването на турцитѣ въ България (вж. Иречекъ, Ист. Болг. 227 и сл., 280, 284; М. Попруженко, Синодикъ царя Бориса, 1899, 65 и пр.; вж. и Д. Е. Такела, ц. д.; Сырку, Къ исторіи исправленія книгъ въ Болгаріи въ XIV. в. 1889. и пр.).

Подъ турското иго нашитѣ павликяни отъ края на XIV. в. до края на XVI. в. сж живѣли въ голѣма душевна запустѣлость, култивирайки, изоставени на своята економична мизерия и на своето дълбоко невѣжество, старитѣ си еретични суевѣрия и обреди, доколкото при тежкитѣ обстоятелства на тогавашния животъ, прѣслѣдвани отъ турци и християни, изобщо сж били въ състояние да спазятъ въ неизвратенъ видъ своитѣ сектантски традиции. За жалость и за това врѣме нѣмаме почти никаква данни, та едвамъ къмъ края на XVI. и началото на XVII. в. захващатъ подробни свѣдѣния за тия наши братя, и то благодарение на католишкитѣ мисионери, които тогава се явяватъ въ Свищовско и въ Пловдивско между нашитѣ павликяни, почти подивѣли въ своето сектантство и въ своя общественъ сепаративзъмъ. При плачевното състояние, въ което ги заварватъ пъргавитѣ и умни свещеници отъ францисканския орденъ, тѣзи подирнитѣ попаднали на такава благоприятна и единствена по своя родъ почва въ цѣла тогавашна Турция, че бързо успѣли въ своята мисия. Какво е било въ подробности състоянието на тогавашнитѣ наши павликяни и какъ се е извършило бързото имъ покатоличване, знаемъ сега добрѣ отъ неотколѣ обнародванитѣ рапорти на реченитѣ мисионери до конгрегацията за вѣрска пропаганда въ Римъ прѣзъ XVII. вѣкъ. Ядката на тия документи, публикувани въ Загребъ отъ банатския българинъ, францисканецътъ отецъ Еусебий Ферменджинъ,[1]) подъ заглавие „Acta Bulgariae ecclesiastica" (1887. г.), азъ изложихъ въ статията си „Изъ историята на българската католическа пропаганда въ XVII. вѣкъ", печатана въ „Български Прѣгледъ" (1894. г), год. I. кн. X. 62.—82. и кн. XI.—XII. стр. 146.—189. По тия документи може да се слѣди главно сждбата на сѣвернитѣ павликяни до половината на 18. в. Документитѣ отъ 18. вѣкъ се отнасятъ най-вече къмъ изселенитѣ въ Влашко и Унгария павликяни, докато за останалитѣ въ България сѣверни както и за южнитѣ павликяни мисионерскитѣ свѣдѣния съвсѣмъ прѣстаятъ отъ началото на 18. вѣкъ насамъ. Въ този трудъ ще се опитамъ възъ основа на нови документи да изпълня речената празнина та по този начинъ по ясно ще се свърже сегашното съ миналото на нашитѣ павликяни и отъ двѣтѣ страни на Балкана.

Прѣди да прѣминемъ къмъ 18. в., за да слѣдимъ нататъкъ миналото на павликянитѣ до днешно врѣме, ще хвърлимъ първомъ кратъкъ погледъ върху мисионерската дѣйность на францисканитѣ отъ края на 16. до края на 17. в., а слѣдъ това и върху състоянието, въ което мисионеритѣ сж заварили павликянитѣ, когато ги покръстиха.

---

[1]) За от. Фѣрменджина вж. по-подробно отъ мене въ Български Прѣгледъ год. III. кн. I. стр. 47; вж. и моя некрологъ за него въ Бълг. Прѣгл. г. IV. кн. 4. стр. 148. За неговитѣ трудове вж. у мене Мин. Сбор. кн. XVI.—XVII. стр. 376 нт. и кн. XIV. 358.

Мисионерската дѣйность на францисканитѣ въ България отъ края на XVI. до края на XVII. вѣкъ.

Стремежътъ на римската черква, да хване коренъ въ България, има дълга история, чиито начала засѣгатъ първитѣ вѣкове на старата българска държава. Нѣкои писатели отъ лагера на римската пропаганда се стараятъ да свържатъ историята на католицизма въ България дори съ епохата на царя Бориса, когато се направиха първи стѫпки за сближение на България съ Римъ,[1]) ала всички подобни усилия остаятъ напраздно, защото имъ липсва реаленъ обектъ.[2]) По-сѫществени изглеждатъ вече доводитѣ въ сѫщата посока, които се отнасятъ къмъ XIII в., когато наистина фактически се е направилъ опитъ отъ страна на българския дворъ за уния съ римската черква (Иречекъ, Ист. болг. 304. и др., Дриновъ, Истор. прегл. 67. и сл., вж. и у мене, Сбм. IX. 255).[3]) Ала и тоя епизодъ отъ нашето държавно минало не е ималъ никакви практични послѣдици за католицизма въ България, а и близостьта на новооснованата латинска империя не е спомогнала да напрѣдне въ нѣщо католишката пропаганда на българска почва, ако и да сѫ били изпращани отъ Римъ между 1245. и 1291. францисканци (fratres minores) въ България (вж. Waddington, Annal. Minor., срв. и Eus. Fermendžin, Acta Bulg. V.). Тепърва прѣзъ втората половина на XIV. в. билъ направенъ първъ по-сѫщественъ опитъ, за да се прѣсади католичеството въ България, и то въ единствената сгодна за туй срѣда на нашитѣ павликяни-богомили. Мисионерскитѣ задачи, които е искала римската курия да осѫществи на Балканския полуостровъ тогава, главно се възлагали върху основания прѣзъ врѣмето на папа Инокентий III. францискански орденъ, който вече и бѣ заседналъ въ Босна. Възползуванъ отъ печалното раздробление на българската държава, веднага слѣдъ смъртьта на царя Иоана Александра унгарскиятъ краль Лудовикъ Велики успѣ да усвои за кратко врѣме Видинското българско царство и да отведе въ плѣнъ въ Хърватско царя Ив. Страшимира прѣзъ лѣтото на 1365. година. Тогава именно по покана на унгарския краль набързо достигнали въ Видинско осемь францискански калугера, които за кѫсо врѣме, ужъ въ течение само на 50 дена, успѣли да обърнатъ отъ часть

---

[1]) Вж. напр. стат. на Valent. Lah, който е служилъ нѣкое врѣме и въ Одринъ при Ресурекциониститѣ: „De Boriso seu Michaële I., primo rege christiano Bulgarorum 852.—888“, печ. въ Archiv für Kirchenrecht t. 40. (1878.) p. 274.—299. Въ заключение Lah казва: „Ultimum vero et irrefragabile catholicae fidei est cultus sanctorum, quo honorabatur s. Borisus in Ecclesia catholica orientali“. — Вж. отъ сѫщия писатель и стат.: „De Borisi seu Michaëlis I. regis Bulgarorum successoribus usque ad subjugationem Bulgariae ab anno 888.—1019 (печ. въ Arch. f. Kichenrecht т. 42. с. 81.—120.). Заключението на тоя трактатъ се свежда къмъ слѣднитѣ точки: „1. Prout tempore hoc ab anno 888.—1019. ecclesia Graeca unita fuit cum Romana, ita unita fuit ecclesia Bulgara cum utraque. — 2. Zari bulgarorum hujus periodi a Simeone ulterius auctoritate fuere coronati ecclesiae Romanae. — 3. Quoad patriarcham Borisus usque ad mortem parebat C.-Politano. — 4. Simeon vero transiit ad Romanam, sed non statim ab initio, imo versus finem regiminis sui, cui postea adhoeserunt omnes successores ejus usque ad subjugationem Bulgariae“.

[2]) Вж. М. Дриновъ, Ист. прѣгл. 17. и сл., Иречекъ, Ист. болг. 147. и пр.

[3]) Вж. и съчин. на споменатия Valentin Lach, De unione Bulgarorum cum Ecclesia Romana ab anno 1204.—1234. (печ. въ Arch. f. Kirchenrecht, т. 44. с. 193.—256).

въ католичество и отъ часть въ уния съ римската черква до стотина хиляди „измежду павликянитѣ както и измежду православнитѣ“ („partim ex Pavlicianis partim ex hominibus graeci ritus“, вж. Wadd. Annal. Minor. ad ann. 1366). Споредъ Пѣячевича (Historia Serviae, с. 310.), съ особна ревность тичали да се покатоличватъ „манихеитѣ и богомилитѣ“ (вж. и Иречекъ, Ист. болг. 425., Дриновъ, Ист. прегл. 101. и сл.). За жалость всичкитѣ данни, които имаме по тоя въпросъ, сѫ несигурни и главно — прѣувеличени, що доказва и бързото изчезване на католицизма въ Видинското царство веднага слѣдъ оттеглянето на унгарскитѣ войски прѣзъ 1369. година, когато били уловени и погубени отъ българитѣ петима отъ францисканитѣ въ града Видинъ. Най-вѣроятно е, че тогава францисканитѣ за първъ пѫть успѣли фактично да покръстятъ мнозина българи измежду павликянитѣ-богомили въ крайдунавска България, особно пъкъ въ сѣверозападния ѫгълъ, гдѣто е имало въ тогавашната саксонска католишка колония въ градеца Чипоровецъ и въ нѣколко околни села извѣстно прѣдразположение къмъ западната черква. Нѣма съмнѣние, че кратковрѣменниятъ успѣхъ на католицизма въ Видинското царство прѣзъ врѣме на унгарското нашествие ще да е далъ нова жизненость на речената католишка колония и на нейнитѣ българско-богумилски привърженици около Чипровецъ, та тоя градецъ, който сетнѣ образувалъ заедно съ близкитѣ му села Копиловецъ и Желѣзна привилегирувана автономна область („Чипровско войводство“), управлявана отъ особенъ управитель, зависецъ направо отъ главната султанка (султанка „валиде“), можалъ да стане послѣ най-главното католишко огнище въ България, отъ гдѣто къмъ края на XVI. в. пакъ изново билъ раздуханъ огъньтъ на католицизма, и то пакъ отъ мисионери на францисканския орденъ (вж. по-подробно у мене, ц. д. Бълг. Прѣгледъ кн. X.—XII. и Сбм. XIV). Този подирниятъ успѣлъ прѣзъ туй врѣме по-добрѣ да се подготви и да се организува за по-плодовита дѣйность въ България, и то именно срѣдъ останкитѣ отъ павликянско-богомилскитѣ еретици въ сѣверна и южна България. Нѣма сега никакво съмнѣние, че прѣзъ първитѣ два вѣка на турското робство малцината католишки дѣятели въ Чипровско отъ една страна ще да сѫ били въ близки сношения съ нашитѣ павликянско-богомилски села въ сѣверна България, а чрѣзъ тѣхъ и съ онѣзи въ южна България, и че отъ друга страна тѣ лесно сѫ подържали сношения и съ Римъ, понеже се наслаждавали, както се каза, и съ особни привилегии отъ страна на турскитѣ власти (вж. и Иречекъ, Ист. болг. 594.). Посрѣдници между Чипровецъ и римската конгрегация главно сѫ били францисканитѣ отъ основания прѣзъ XIV. вѣкъ клонъ на босненскитѣ францискани въ качество на специялна „Българска кустодия“ (Custodia Bulgariae) въ южна Унгария, гдѣто главнитѣ манастири (conventus) на новата кустодия по желанието на Лудовика Велики били основани между 1372. и 1385. въ Северинъ, Оршова, Шебешъ и Черичъ (Cherig) въ Срѣмъ (вж. Fermendžin Eus., ц. д. V.—VI). Францисканитѣ отъ тукъ прѣзъ Чипровецъ и принадлежнитѣ нему села постепенно дѣйствували и

между нашитѣ сѣверни павликяни богомили, чиито поселения по Свищовско и Ловченско се свръзвали съ Чипровецъ чрѣзъ нѣкои богомилски села по Берковско и Врачанско. А знайно е отъ друга страна, че сѣвернитѣ павликяни прѣзъ Троянския балканъ сж били въ свръзка съ своитѣ събратия отъ Пловдивско. Едно отъ селата съ нѣкогашно сектантско население въ Берковско, именно Клисура, сетнѣ прѣзъ XVII. в. играе видна рола като католишко село заедно съ Чипровецъ, а дири̇тѣ на богомилскитѣ поселения татъкъ по Врачанско, Бѣлослатинско и Луковитско кждѣ Ловечъ-Тетевене трѣбва да търсимъ въ помашкитѣ села въ тия области, за което ще се говори и по-долу. Че извѣстна слаба католишка агитация се е явявала отъ врѣме на врѣме между нашитѣ сѣверни и южни павликяни прѣзъ XV. и първата половина на XVI. в., е твърдѣ вѣроятно и за това, защото когато прѣзъ втората половина на сжщия вѣкъ францисканитѣ сѣкашъ изведнаждъ сполучватъ съ голѣмъ успѣхъ да прокаратъ католичеството срѣдъ нашитѣ павликяни, тѣзи подирнитѣ, сждейки по всички тогавашни рапорти на мисионеритѣ, не се показватъ нито съвсѣмъ изненадани отъ новитѣ апостоли, нито съвсѣмъ неупжтени относително римската черква; напротивъ мисионеритѣ еднакво твърдятъ, че между павликянитѣ сжществували нѣкакви смжтни прѣдания за Римъ и за папата. Вече въ единъ отъ първитѣ рапорти на мисионеритѣ, именно отъ 1581. г., се съобщава, че павликянитѣ казвали, какво тѣ зависятъ отъ римския папа (вж. Acta с. 7.). Характерно е откъмъ тая страна съобщението на епископа Ф. Станиславовъ, писано въ Орѣше на 1637. г.: „Вече писахъ на конгрегацията за заблужденията и обредитѣ, които извръшватъ нашитѣ павликяни (li nostri Paulianisti) въ своитѣ черкви, и още писахъ, отъ гдѣ изкарватъ тѣ потеклото си споредъ тѣхното казване (secondo li loro detti) — тѣ казватъ именно, че произхождатъ отъ римлянитѣ (da Romani) и че 15-тѣ послания били извадени отъ едно море. Какво е обаче това море, азъ не зная, ала туй море, споредъ мене, тѣ го считатъ за земя, и още казватъ, че четиритѣ евангелия сж стояли вписани въ града Римъ и че ги е изписалъ царьтъ по име Силивичъ, който билъ, казватъ, толкова добъръ християнинъ, че обърналъ почти цѣлия свѣтъ на римската вѣра. Още тѣ се считать романи (romani) и даже паписти и не признаватъ другиго за черковенъ глава освѣнъ папата, ала иматъ таково криво понятие, че като имъ река, че съмъ билъ въ Римъ и че съмъ виждалъ папата, тѣ отговарятъ, че това е невъзможно да се види папата, понеже той билъ толкова далечъ, че ако би живѣлъ човѣкъ сто години и би ималъ крила та би летѣлъ сто години — то едвамъ тогава би достигналъ до папата“ (Fermendžin, Acta Bulg. c. 42). По въпроса за влиянието на римската черква върху павликянитѣ прѣзъ XV. в. не трѣбва да забравяме и дубровнишкитѣ търговски колонии въ България, именно по крайдунавскитѣ градове като Никополь, Свищовъ, Русчукъ, сетнѣ въ София, Търново и др., които сж имали свои свещеници, доста защитени като чузди поданици. И тѣзи свещеници, гдѣто могли влизали въ сношение

съ нашитѣ сектанти. Ала и тайнитѣ сношения на нашитѣ богомили съ босненскитѣ трѣбва да сѫ станали причина, щото първитѣ католишки свещеници срѣдъ нашитѣ павликяни да дойдатъ направо отъ Босна. Българскиятъ католишки епископъ отъ XVII. в. Деодатъ (Богданъ) Бакшичъ намѣрилъ у нашитѣ павликяни освѣнъ стари български богослужебни книги, писани прѣди 300 години,[1]) още и рѫкописи, писани въ Босна отъ врѣмето на босненския краль Твръдко.[2]) По тоя поводъ епископъ Богданъ разсѫждава върху потеклото на павликянитѣ, и като не е зналъ, види се, за старото богомилство у насъ, заради това мисли, че босненскитѣ книги доказвали, че нашитѣ павликяни били прѣселени отъ Босна и че отъ тамъ донесли и своята ересь (questa loro heresia), та за това ще да е останало у тѣхъ и прѣданието, какво вѣрата имъ била отъ Римъ („pur sempre hano parlato: nostra fede è a Roma“).[3])

Каквито усилия и да сѫ правили отдѣлни католишки мисионери въ България прѣди половината на XVI. в и каквито врѣменни успѣхи и да сѫ постигали тукъ-тамѣ срѣдъ нашитѣ павликяни, католицизмътъ все е оставалъ празна форма и скоро пакъ е отстѫпялъ на старитѣ еретични павликянски традиции, понеже римската пропаганда не е имала право, открито да подържа редовни сношения съ нашитѣ павликяни. Споменатата „Българска кустодия“ на францисканитѣ споредъ едно папско breve отъ 1372. год. е имала задача да дѣйствува въ южна Унгария около Шебешъ и голѣма Влахия (in terris et villis in metis circa Sebes et maiorem Wlachiam), а отъ тукъ е било незгодно, по-ефектно да се влияе върху България. Наистина дубровнишкитѣ търговци въ България сѫ подържали францискани за свои свещеници, ала успѣхътъ само чрѣзъ тѣхъ е билъ съвършено слабъ. Може би, че тия францискани, нѣкои отъ които били направо отъ Босна, да сѫ спомагали, по-силно да се подържатъ въ Чипровецъ старитѣ сношения съ босненскитѣ францискани, докато най-сетнѣ тѣзи подирнитѣ, възползувани отъ близостьта на хърватския езикъ съ българския и подъ протекцията на дубровчанитѣ, взели

---

[1]) Епископъ Богданъ казва (г. 1650), че той въ пловдивскитѣ павликянски села тълкувалъ апостола и евангелието на „славянски“ сир. на български езикъ. „За да побѣдя невѣрството на твърдоглавитѣ — казва той — не си служехъ съ латински книги, а евангелието четѣхъ славянски по книги, писани съ писмото на св. Кирила, което е славянско и което тѣ сѫщо тъй употрѣбяватъ, и азъ винаги изисквахъ да донасятъ тѣзи тѣхни книги, писани на пергаментъ отъ прѣди 300 години и повече; и съ това се надѣвамъ на Господа да ги побѣдя“ (Acta, 141.).

[2]) „Павликянитѣ сѫ по народность славяни, а това се вижда и отъ тѣхнитѣ книги, които тѣ употрѣбяватъ и които всички сѫ писани съ азбуката на св. Кирила, а тѣ и не знаятъ да говорятъ другъ езикъ освѣнъ славянски; намѣрихъ и нѣкои книги, писани въ Босна, отъ врѣмето на краль Твръдко, отпрѣди 400 и повече години“ (Acta, 79.).

[3]) Епископъ Деодатъ по сѫщия въпросъ челъ и мнѣнията на нѣкои гръцки писатели, които казвали, че павликянската ересь е останала отъ Павла Самосатенски, той челъ и историята на славянитѣ отъ Мавро Орбини, който казва, че павликянитѣ произхождатъ отъ Римъ, като цитува отъ Петра Ливия Веронски, гдѣто се казва, какъ тѣ били разпространени по цѣла Италия и какъ, гонени отъ тукъ, като нѣмало кѫдѣ да бѣгатъ, минали прѣзъ Фриволи въ Босна, гдѣто нѣкои заседнали, а други отишли на югъ въ Тракия. „Споредъ мене, казва Деодатъ, Орбини не знае добрѣ, защото Тракия се казва страната, която е прѣзъ Балкана къмъ Галиполь, а пъкъ тази страна накъмъ Никополь се казва Мисия. Както и да е, само това *вървамъ, че сѫ дошли отъ Босна*, понеже *всичкитѣ* (?) имъ книги сѫ писани въ Босна на пергаментъ“ (Acta, 97).

направо да проповѣдватъ католицизма между сѣвернитѣ павликяни. Въ края на XVI. в. францисканецътъ Петъръ Тузланинъ (Petrus Solinatus) отъ града Тузла (Soli) въ Босна, който билъ повиканъ първомъ въ Чипровецъ, толкова се отличилъ съ успѣшно проповѣдване католицизма между павликянитѣ, че папа Климентъ VIII. склонилъ да устрои особна „Софийска католишка епископия“ съ столица въ Чипровецъ и назначилъ Петра Тузланина първъ епископъ на тая нова епископия. Въ едно писмо, писано на хърватски до конгрегацията въ Римъ, чипровчанитѣ сетнѣ разправятъ, какъ е дошелъ от. Петъръ въ България: „Посли ми, видећи штету, кою примахмо, колико от душах толико от царковни ствари, отлучихмо договором свех, кои смо сада йоще мнози живи, и послахмо у Босну и доведохмо фратре св. Францешка, от коиех старешина дойде о. пр. Петар Соланин, кога после от Клемента 8. испросихмо за нашего бискупа и он том областиу умножи ред; и поградише се манастире и царкви и павлићане се обратише и многа друга добра учинише, коя оци наши желали йесу, а ми, хвала господину богу, и с очи наши видимо“ (Acta 43.). „Щетата“, особно въ „черковнитѣ работи“, която имали чипровчанитѣ, както се изразяватъ въ цитуваното по-горѣ писмо, и която за да избѣгнатъ рѣшили да си доведатъ свещеници отъ Босна, ще да се отнася, види се, до недотамъ съобразния съ догмитѣ на католицизма животъ на нѣкои отъ дотогавашнитѣ чипровски свещеници. Това може да се заключи отъ документа, печатанъ на първо мѣсто у Ферменджина подъ 1565. г., въ който се съобщава, че Фр. Амбросий, Антиварски епископъ, като посѣтилъ въ качество на апостолски ревизоръ (visitator) България и Сърбия, много важни реформи направилъ тукъ, така между друго и нѣкого си свещеника Иванъ Юговичъ, който билъ префектъ на чипровската черква и който явно си ималъ жена (uxorem sibi publice duxerat), развелъ отъ нея и двамата отсѫдилъ на покаяние, а на народа за покаяние, че приемалъ св. тайнства отъ жененъ свещеникъ, наложилъ да съгради нѣкаква кѫща и пр. Отъ туй се вижда, че и въ Чипровецъ до тогава не билъ хваналъ коренъ още чистиятъ католицизъмъ. Прѣзъ туй врѣме и отъ Цариградъ взели францисканитѣ, които си имали тамъ свой манастиръ (conventus), да изпращатъ мисионери при нашитѣ южни павликяни. Много е помагало на босненскитѣ францискани сродството между хърватския и българския езикъ, а тъй сѫщо и тѣхната славянска народность. Интересно е откъмъ тая страна постановлението, взето въ Цариградъ на 1581. година отъ францисканитѣ, да се изпроводи нѣкой си „Petrus de Paulo“ за свещеникъ на католицитѣ по селата близу до Одринъ, защото между друго „знаелъ да говори илирски сир. хърватски“ (Acta 11). Въ сѫщата година и папскиятъ ревизоръ, епископъ Петъръ Цедулинъ пише отъ Цариградъ писмо до нашитѣ павликяни на хърватски езикъ, като имъ съобщава, че папата го е проводилъ „да ги поучи въ истинската християнска вѣра и да ги привлѣче къмъ католицизма, който едно врѣме сѫ изповѣдвали“; той ги моли, да изпроводятъ въ Цариградъ нѣколцина по-стари свои хора,

за да имъ открие самъ истинското Христово учение и моли най-сетнѣ, да се отнесатъ снисходително къмъ приносителя на писмото му, отца Хиеронима, ако не изпълни както трѣба мисията си, понеже „не знае добрѣ хърватския езикъ“ (ob ignorantiam illiricae linguae nostrae). Сжщиятъ епископъ по-сетнѣ праща споменатия от. Хиеронимъ да посѣти католицитѣ въ Силистра и Провадия, и му напомня, да не пропустне да посѣти и павликянитѣ и да имъ прѣдаде, щомъ пристигне, едно писмо, което той написалъ на „босненски“ езикъ съ латиница, и едно друго писмо, написано съ кирилица, а именно съ босненска кирилица (in caratteri ilirici).[1] И сполуката на отца Петра Солината (Тузланина) и неговитѣ другари францискани между павликянитѣ ще да се дължи въ голѣма мѣра и на това, че сж знаяли да говорятъ хърватски и че скоро ще да сж успѣли да усвоятъ и българското нарѣчие на павликянитѣ. Първитѣ францискански мисионери още отъ самото начало направили много добро впечатление на нашитѣ павликяни и придобили пълното имъ довѣрие, даже тѣ станали твърдѣ обикнати, защото тѣ, като сродни тѣмъ братя хървати, ще да сж показвали въ своята мисионерска дѣйность истински братски симпатии къмъ тѣхъ. Популярностьта на ордена е засвидѣтелствувана изрично въ много случаи, забѣлѣзани въ рапортитѣ на мисионеритѣ. Така вече наслѣдникътъ на Петра Солината, чипровскиятъ българинъ епископъ Илия Мариничъ (Мариновъ), пише на конгрегацията прѣзъ 1631. г., какъ францисканскитѣ братя (fratti minori) били „много обикнати“ между населението, понеже тѣ много се трудили за него: тѣ били, които свещенодѣйствували съ голѣма пожертвовность въ течение на 30 години, откакъ дошли отъ Босна, тѣ издигнали полека-лека манастири и черкви и пр. Когато на 1637. г. се появили нѣкакви интриги въ Римъ противъ сжщитѣ братя въ Чипровецъ, всички чипровчани се възмутили та написали до конгрегацията дълго писмо въ защита на братята, въ което казватъ, че тѣ по никой начинъ нѣма да приематъ други свещеници освѣнъ францисканитѣ. Съ тази любовь къмъ францисканския орденъ можемъ да си обяснимъ, защо се създалъ народенъ францискански клиръ у нашитѣ павликяни тъй наскоро, слѣдъ като приели католичеството. Още от Петъръ Солинатъ, щомъ обърналъ на католичество нѣкои павликяни въ с. Петикладенци, взелъ шесть момчета отъ павликянскитѣ села и ги изпроводилъ въ Клементинската колегия въ Римъ, за да се приготвятъ тамъ на папски срѣдства за свещеници въ България, а главно „да се увѣрятъ сетнѣ родителитѣ и съселянитѣ на тия младежи въ истиностьта на католишката вѣра“. Тѣзи първи възпитаници на пропагандата сетнѣ въ отечеството си обърнали на католичество първомъ своитѣ роднини и много други свои съотечественици. Поради хубавия успѣхъ, постигнатъ по този начинъ за пропагандата, папа Урбанъ VIII. опрѣдѣлилъ на

---

[1]) Между „кирилски“ и „илирски“ често не се прави разлика, а сжщо тъй подъ „илирски езикъ“ се разбира изобщо и славянски ез., респективе български. За това споменатиятъ от. Хиеронимъ въ единъ свой рапортъ отъ 1581. г. мѣс. мартъ казва, че посѣтилъ „Силистра въ Добруджа“, гдѣто населението говори езикъ „български сир. илирски“ (Acta 6.).

1627. год., да се приематъ въ основаната отъ папа Григорий VIII. (1572.—1582.) хърватска колегия (collegium illyricum) въ Лорето всѣка година по шестъ български младежи. Отъ тогава редовно били изпровождани момчета както отъ сѣверна така и отъ южна България, да се учатъ въ тая колегия. И всички тия млади българи, които се прѣдавали на свещеническо звание, съ голѣма охота стѫпяли въ твърдѣ популарния тогава между павликянитѣ францискански орденъ,[1]) така че прѣзъ първата половина на XVII. в. скоро се образувало цѣло поколѣние български францискани, между които най-многото били родомъ отъ Чипровецъ. Тѣзи български францискани рѫководѣха прѣзъ XVII. в. черковното и училищното дѣло на покатоличенитѣ наши павликяни, отъ тѣхъ се избираха и всички католишки епископи на павликянитѣ и чипровчанитѣ слѣдъ смъртьта на епископа Петра Солината. Между документитѣ, издадени отъ Ферменджина, най-стариятъ, гдѣто Петъръ Солинатъ се титулува „Софийски епископъ", е отъ 1610. г. 16. октомври. Ала Софийското епископство до 1624. год. е било празна титла, а тепърва отъ тази дата нататъкъ, по рѣшението на папа Урбанъ VIII, била реорганизувана споменатата първа Българска кустодия (Custodia Bulgariae) на францисканитѣ отъ XIV. и XV. в. въ нова кустодия съ епископско сѣдалище въ София. Въ областьта на новата Българска кустодия, прѣименувана сетнѣ въ „провинция" (provincia Bulgariae), влизали и францисканскитѣ манастири въ Влашко.[2]) Сношенията между чипровскитѣ и влашкитѣ францискани и безъ това били отъ старо врѣме твърдѣ близки [3]) Епископската столица на новата кустодия само по име била въ София, а въ сѫщность си остаяла въ градеца Чипровецъ, който поради своето католишко население и привилегиитѣ, що е ималъ отъ старо врѣме, прѣдставялъ най-голѣма гаранция за живота и имота на епископитѣ. Тукъ именно седѣли слѣдъ П. Солината все епископи отъ българска

---

[1]) Епископъ Илия Мариновъ пише на 1831. г. 6. февр., че мнозина българи католици отъ паството му сѫ го молили, да съобщи въ Римъ, че тѣ, като родители, желаятъ да станатъ синоветѣ имъ, изпроводени да се учатъ въ Лорето, свещеници францискани, защото само съ това намѣрение рѣшили да дадатъ синоветѣ си на учение въ Римъ (Acta 34.).

[2]) Това рѣшение е оформено съ двѣ папски грамоти: въ една отъ 17. априли 1624. се казва, че по желание на българскитѣ католици папата заповѣдалъ да се създаде отъ францисканскитѣ манастири, които се намиратъ въ България и Влашко, кустодия съ привилегии и прерогативи, и да се приематъ въ ордена юноши българи и власи, като имъ се позволи да упражняватъ званието си, както е позволено и на другитѣ францискански кустодии, а освѣнъ това въ тая кустодия да се избира по единъ кустосъ, който да може врѣменно и да я управлява подъ вѣдомството и юрисдикцията на генерала на ордена, а цѣлата кустодия да се постави подъ покровителството на Софийския епископъ (24). Слѣдъ това е билъ издаденъ прѣзъ сѫщата година и самиятъ папски указъ (breve), съ който официално се утвърдява новата „Costudia Bulgariae", която трае прѣзъ XVII. и XVIII. в.

[3]) Влашкиятъ войвода Радулъ е писалъ на епископа П. Солинатъ едно писмо отъ 1614. г. 13. септември, съ което моли, да се изпроводятъ нѣколцина отъ братята за францисканския манастиръ въ Търговище, гдѣто имало голѣма нужда отъ католишки свещеници. „Отколѣ е наше желание — казва се въ писмото — да подържаме отъ една страна православната черква, въ която сме родени, а отъ друга страна да не отклоняваме отъ римската черква онѣзи, които отъ старо врѣме въ тия страни изпълняватъ нейнитѣ обреди, както и съ еднакво уважение да се отнасяме спрѣмо прѣдставителитѣ на двѣтѣ черкви и споредъ силитѣ си да имъ помагаме" (Acta 16.).

народность. Илия Мариновъ, по потекло отъ едно старо българско болярско сѣмейство въ Чипровецъ (вж. Иречекъ, Ист. болг. 495.), билъ епископъ слѣдъ П. Солината отъ 1625. до 1641. год. Него наслѣдилъ чипровчанецътъ Петъръ Богдановъ (Деодатъ) Бакшичъ, който сѫщо тъй произхождалъ отъ видно българско сѣмейство въ Чипровецъ, отъ 1641. до 1674. г. Въ негово врѣме най-добрѣ е цъвтѣло черковно-училищното дѣло на българскитѣ францискани, въ негово врѣме се е събудило и народното съзнание у българското му католишко паство, особно въ чипровската область така, че дори взели да се правятъ сериозни планове за едно възстание противъ турцитѣ, което малко по-сетнѣ — на 1688. г., биде наистина прѣдприето и което се завърши съ пълно разорение на Чипровецъ (вж. за това подробно у мене, Мин. Сб. XIV. 1. и сл.). Една отъ първитѣ грижи на чипровскитѣ епископи е била, да създадатъ въ страната училища, чрѣзъ които смѣтали не само да подигнатъ народното образование, но и да закрѣпятъ католицизма. Първото училище отворилъ въ Чипровецъ епископъ Илия Мариновъ, а сетнѣ се създали училища и въ другитѣ чипровски села, както и почти въ всѣкое отъ по-добритѣ павликянски села. Понеже тогавашнитѣ български францискани били все възпитани въ Лоретската колегия, гдѣто се е прѣподавало на хърватски езикъ, затова и въ училищата въ България тѣ въвели сѫщия за учебенъ езикъ, а така сѫщо и кирилицата, съ която си служили босненскитѣ францискани („босненска кирилица"). Поради това въ тѣхнитѣ училища били въведени все хърватски учебници, каквито сѫ били употрѣбявани и въ босненскитѣ францискански училища. Въ слѣдствие на туй у чипровскитѣ наши католици се въдворилъ за книжовенъ езикъ босненско-хърватскиятъ, на тоя езикъ тогава се е кореспондирало частно и официялно и на него езикъ сѫ печатани и нѣкои книги и учебници, прѣведени отъ наши чипровчани (вж. подробно относително учебницитѣ въ чипровскитѣ училища въ Бълг. Прѣгл. г. I. кн. X. с. 77). Самъ Петъръ Богданъ Бакшичъ е прѣвелъ и издалъ на хърватски езикъ „Meditationes S. Bonaventurae" подъ заглавие „Bogoljubna razmiscljanja od otajstva odkupljenja csovicsanskoga", издание на римската пропаганда, 1638. год.[1]). Полека-лека тоя внесенъ отъ вънъ книжовенъ езикъ на българска почва изгубилъ много отъ своята граматична правилность, и ние виждаме, какъ въ разни писма, писани отъ чипровчанитѣ и павликянитѣ, той е вече единъ езикъ, изпрѣмѣсенъ съ българизми, особно въ областьта на падежитѣ, и на тоя езикъ сѫ писали дори и прѣзъ 18. столѣтие нѣкои отъ чипровскитѣ емигранти въ Унгария и Босна, както напр. българинътъ Кръстьо Пейкичь, който на 1716. г.

[1]) Engel въ своето съч. „Geschichte des alten Pannoniens und der Bulgarey", Halle c. 462, смѣта това издание за първа печатана книга на новобългарския езикъ, ала у Шафарика съ повече право е отнесенъ тоя трудъ къмъ т. нар. илирска (хърватска) книжевность (вж. Safařik P., Geschichte d. Jlirischen u. Kroatischen Literatur, 1865. c. 32. 248.; вж. и Славянскій Сборникъ II. 405; вж. и М. Дриновъ, Истор. Прѣгледъ на бълг. черква, стр. 166, гдѣто е казано, че „единъ францисканецъ, сърбинъ, на име Богданъ Бакшичъ, е прѣвелъ на просто български езикъ едно списание на знаменития францискански светецъ Бонавентура".

издалъ въ Венеция книжката „Зарцало истине мед црквe источне и западнье“ (вж. повече у мене, Бълг. Прѣгл. год. I. кн. X., 64, и Мин. Сбор. XIV., с. 40). На тоя смѣсенъ хърватско-български езикъ е напечаталъ на 1651. г. въ Римъ и Филипъ Станиславовъ едно молитвено книжче подъ своеобразно заглавие „Абагаръ“,[1]) което мнозина считатъ за първа новобългарска книга (вж. и въ книгописа на А. Теодоровъ, Мин. Сбор. IX. с. 150), макаръ че въпрѣки многото българизми и тукъ изобщо въ езика силно прѣобладава хърватската му основа.[2])

Филипъ Станиславовъ е родомъ павликянинъ отъ село Орѣше (Свищов. ок.) и възпитаникъ на конгрегацията въ Римъ. Той се е завърналъ въ отечеството си и е служилъ отначало като мисионеръ между сѣвернитѣ павликяни, слѣдъ като прослужилъ нѣкое врѣме и като драгоманинъ при папа Урбанъ VIII. Той се смѣталъ за българинъ и се подписвалъ така въ своитѣ писма, както напр. въ едно латинско писмо отъ 1636. г. 3. авг.: „Филипъ Станиславовъ, българинъ, апостолски мисионеръ въ кралство България“ (Acta 42). Когато издалъ своето книжле „Абагаръ“, той вече билъ „Никопольски епископъ“ и така се е подписалъ въ края.[3]) Тогава вече е било прокарано раздѣлението на Софийската католишка архиепископия, на която главатарьтъ седѣлъ, както се каза, въ Чипровецъ, имайки на грижата си въ качество на апостолски викарий още и католицитѣ въ Влашко и Молдовия, на двѣ половини, и то така че се създала една архиепископия съ столица въ Молдавия, която обгръщала Молдавия и сѣверо-източна България, включвайки въ себе си и сѣвернитѣ павликянски села, докато другитѣ католици, именно въ сѣверозападна България — чипровската область и отсрещнитѣ въ Влашко, именно въ Къмпулунгъ (Campo longo, едно врѣме наричано и Дълго Поле), Търговище и Букурещъ, както и павликянитѣ въ Пловдивско остаяли подъ вѣдомството на „Софийската архиепископия“, която по този начинъ се намалила на половина. Цѣльта на това раздѣление, прѣдложено отъ епископа Богдана (Деодата) на 1643. г., е била, да могатъ по-лесно да се управляватъ всичкитѣ толкова надалечъ една отъ друга пръснати католишки епархии въ България, Влахия и Молдавия. Това прѣдложение се приело отъ конгрегацията, като се рѣшило да бжде столицата на новата архиепископия не въ Молдавия, а въ Силистра. Новата архиепископия се нарекла съ историчното име „Марцианополска“ (вж. Acta. с. 198). Ала поради несигурностьта на живота столицата на новата архиепископия не е можала да

---

[1]) Името „Абагаръ“ е дадено по името на единъ „царь Абагар, кнез Еденскагѡ града“, за който се говори въ специялната „Епистѡлиа Абагара цара, писание Карстȣ Гѡсподȣ нашемȣ“, печатана въ сжщото книжче.

[2]) Съвсѣмъ е прѣкалено казано, по поводъ на българизмитѣ въ Абагаръ, че той „представляетъ образецъ книжнаго Болгарскаго языка XVII. вѣка“ (вж. Славянскій Сборникъ II. „Абагаръ, первый печатный памятникъ новоболгарской литературы“ с. 4.).

[3]) „Иакѡ псела ѡд расликѡ и благѡдиханнѡ цветие сбира мег и ѡсак, сице Филип Станиславѡф ѡд велике Бȣлгарие Бискȣп, сабра и своди ѡд раслики гниги свети ѡтци сабѡрни ѡви Абагар и хариза свȣѡиемȣ нарѡдȣ Балгарскѡмȣ, да при себе носеиȣ, на местѡ силни мошти“.

се прѣмѣсти въ Силистра, а се избралъ за това градъ Бакау въ Молдавия. За първъ марцианополски архиепископъ билъ назначенъ францисканецътъ Марко Бандуловичъ, който билъ родомъ отъ Скопье и който, понеже живѣлъ дълго врѣме въ служба на босненската францисканска провинция, минавалъ подъ прѣкоръ „Бошнякътъ“ (Marco Bandino Bosnese).[1]) Той е билъ кандидатъ на епископа Богдана, главно защото знаелъ влашки и знаелъ „илирския езикъ, който употрѣбяватъ павликянитѣ“ (Acta 137). Нека забѣлѣжимъ тукъ, че Бандуловичъ билъ тогава извѣстенъ и съ нѣкои свои книги, както напр. съ книгата си „Pisctole i evangelia“ (апостоли и евангелия), печатана на хърватски съ латиница въ Венеция (вж. за това Бълг. прѣгл. г. I. кн. X. 78). Въ своитѣ съчинения и Бандуловичъ, колкото и да се старае да употрѣбя правиленъ хърватски книжовенъ езикъ, пакъ прави погрѣшки, особно въ употрѣбата на падежитѣ. Той се подписва въ съчиненията си „Скопянинъ“. Архиепископъ Бандуловичъ, понеже билъ компромитиранъ прѣдъ турцитѣ, не само не е смѣялъ да се настани въ Силистра, както се каза, но не се е рѣшавалъ да спохажда и павликянското си паство отсамъ Дунава. Поради това той самъ на 1647. год. прѣдложилъ на подвѣдомственитѣ си свещеници, да изберать едного изпомежду си, който е достоенъ да носи епископско звание и който е въ добри отношения съ черквата и съ турскитѣ власти, та той щѣлъ да го прѣпоржча на конгрегацията, за да се назначи специялно за „Никополски епископъ“, сир. за оная часть отъ новооснованата Марцианополска архиепископия, която се намирала въ непосрѣдственитѣ владѣния на Турция (Acta 180).[2])

---

[1]) Самъ Бандуловичъ се нарича въ едно писмо „бошнякъ отъ Скопье“ („от мене фра Марка Бандулаевиќа, Бошѣнака ис Скопия“) и най-сетнѣ се подписва „Марко Скопѣланин“, като се титулува „метрополита от Прислава“ сир. отъ Прѣславъ, старата бълг. столица, вм. „марцианополски митрополитъ“, понеже нашитѣ францискани прѣдпочитали да наричатъ марциянополската архиепископия „Прѣславска“ (180).

[2]) Въ сжщность първата идея, да се основе особна „Никополска епископия“, ще да се дължи на обстоятелството, че конгрегацията на 1839. год. дарувала на нѣкой си Захарий Новошицки въ Лъвовъ, който билъ Лъвовски „suffraganeus et praepositus“, старата титла „episcopus Nicopoliensis“, както напр. Деодатъ най-напрѣдъ станалъ епископъ „Gallipoliensis“. Новошицки, както и всички негови съврѣменници, разбралъ, че тая титла се отнася до българския Никополъ, и съгласно съ това счелъ за своя епархия павликянскитѣ енории около Никополъ, та като не можелъ самъ да дойде въ епархията си, назначилъ си замѣстникъ (Acta 64). Тогова подирния Деодатъ отъ името на софийския епископъ не рачилъ да признае за законенъ, макаръ че този дръзко настоявалъ на туй (65.). По тоя поводъ Деодатъ пише на конгрегацията, нека тя да рѣши, струва ли павликянитѣ, „които сж обърнати на католичество отъ софийския епископъ, да се турятъ подъ властьта на Лъвовския ‚Никопольски епископъ‘, който носи титлата, ала който не ще може фактично да надзирава и посѣщава своето паство, понеже той е наученъ на блѣсъкъ и да пжтува съ ескорта и пр., а ние — казва Деодатъ — ходимъ пѣшъ, отъ едно мѣсто на друго, когато не е далечъ, и нашиятъ епископъ е облѣченъ както и всички други духовни лица, и само когато служи въ черква тържествена литургия, се разпознава, че е епископъ. А въ Никополската область ходятъ свещеницитѣ мирски облѣчени, освѣнъ това насъ ни мжчатъ и турцитѣ и православнитѣ“. Още по-интересно е, че Богданъ въ писмото си се много съмнѣва, че титлата „Никополски епископъ“ се отнася до българския градъ Никополъ, защото Кромеръ въ своята Полска история наистина наричалъ Никополъ столица (metropolis) на България, ала това не било вѣрно, защото столица и първъ градъ на България билъ градъ Сардика или София, гдѣто и тогава седѣлъ паша, а не Никополъ, гдѣто има само каймакаминъ. Наистина има отъ старо врѣме епископия Никополска, ала не се знае, *кой* Никополъ въ Византия (Гърция) трѣбва да се разбира (66). Деодатъ настоявалъ слѣдъ това енергично, да се рѣши тоя важенъ въпросъ. Понеже имало отъ друга страна нужда отъ особенъ католишки владика въ Молдавия и понеже до тогава Баковскитѣ

Съгласно съ тая покана „павликянитѣ отъ никополската епархия", сир. всичкитѣ сѣверни павликяни прѣпоржчали за „Никополски епископъ" своя съотечественикъ отца Филипа Станиславовъ, който, откакъ се върналъ отъ Римъ (1635. г.), дѣйствувалъ като мисионеръ и успѣлъ да стане твърдѣ популяренъ, и то, види се, главно поради своитѣ по-свободни обноски като мирски свещеникъ и поради своя тактъ, да се приспособява къмъ тежкитѣ тогавашни условия, които изисквали особно умѣние отъ свещеника, за да угоди и на турцитѣ както и да избѣгне отъ вѣчнитѣ доноси и прѣслѣдвания отъ страна на гръцкото духовенство.[1]) Когато се разчуло, че Станиславова прѣпоржчали за Никополски епископъ, твърдѣ много възнегодувалъ цѣлиятъ францискански клиръ въ Чипровско, който считалъ тая кандидатура за неумѣстна не само, защото се било съставило лошо мнѣние у францисканцитѣ за Станиславова, който споредъ тѣхъ водѣлъ недостатачно цѣломждренъ животъ като мисионеръ, но още повече, защото тѣ го вземали за обида, да се назначи на тоя високъ постъ единъ нефрансисканецъ при толковато услуги, принесени на черквата отъ тѣзи подирнитѣ, особно при покръщането на павликянитѣ. И самъ епископъ Богданъ билъ противъ Станиславова, като прѣпоржчвалъ францисканеца Соимировичъ, който билъ родомъ отъ знатно чипровско сѣмейство (вж. ц. д. 189.).[2]) При все това конгрегацията намѣрила Филипа Станиславова най-достоенъ кандидатъ за Никополски епископъ та билъ ржкоположенъ за такъвъ на 1648. г. Нѣкое врѣме Станиславовъ се водилъ добрѣ та дори за три години му било възложено да управлява слѣдъ смъртьта на Бандуловича (1652. г.) и Марцианополската епархия, за архиепископъ на която билъ назначенъ на

епископи все били поляци, назначавани отъ полския краль, най-сетнѣ конгрегацията склонила на прѣдложението на Деодата, та тоя споръ се разрѣшилъ, като се учредила особена Марцианополска архиепископия, както се каза, отъ която пъкъ сетнѣ се отдѣлила Никополската епископия съ особенъ епископъ на чело.

[1]) На 1635. год. Станиславовъ дѣйствувалъ като мисионеръ въ Акерманъ въ Бесарабия, гдѣто прѣди него никой католишки свещеникъ нито мисионеръ не е стжпвалъ, па и той не е щѣлъ да смѣе да се яви тукъ, да не е знаелъ да говори още турски, татарски и влашки и да не е познавалъ живота на тия народи, между които се е движилъ още отъ дѣтинство (Acta 265). На 1636. год. той се явява въ родното си село Орѣше; на 1637. год. той се намиралъ въ Провадия, а на 1640. г. въ с. Бѣляни (Acta 42., 46., 86). Станиславовъ често пжтувалъ, за да бжде по-сигуренъ, облѣченъ като търговецъ въ турски дрѣхи, даже и сетнѣ, когато станалъ епископъ. Той така се е държалъ външно, че турцитѣ много пжти и не знаели, че той е епископъ, а го мислили, както и гърцитѣ (православнитѣ), простъ свещеникъ (ц. д. 266).

[2]) Отъ името на българския францискански клиръ въ едно писмо до конгрегацията се казва: „...Трѣбва още да знаете, Ваше прѣвъзходителство, че отецъ Филипъ, ако и да бѣше мисионериятъ, не е прѣкаралъ ни единъ день при павликянитѣ, нито неговото мисионерство е дало нѣкакви добри плодове, а винаги се е скиталъ отъ градъ на градъ и отъ село на село при дубровчанитѣ търговци, като простъ свещеникъ и не се е свърталъ при павликянитѣ. А кой може да каже, че нѣма да върши сжщото и като стане епископъ?" (ц. д. 186). Интересно е, че самъ Соимировичъ пише въ едно писмо отъ София, какъ се срещналъ съ от. Филипа Станиславовъ въ София и какъ този му се оплакалъ, че нѣкои писали на конгрегацията противъ него, че не си гледалъ работата както трѣбва. „Да Ви кажа право — продължава Соимировичъ — той не седи и даже не може да седи при павликянитѣ: конгрегацията знае, че братията (францисканитѣ), които служатъ на павликянитѣ, сж твърдѣ бѣдни и че се обличатъ съвсѣмъ лошо, а той, сиромахътъ, носи малко по-добри дрѣхи, та поради туй го мразятъ турцитѣ по селата и искатъ да му налагатъ разни данъци и други ангарии, като му казватъ: „ти не си братъ — францисканецъ (fratte), а султанътъ е позволилъ само на братията да не плащатъ нищо" (176).

1855. г. извѣстниятъ съ своята политическа и дипломатическа дѣйность чипровски българинъ и францисканецъ Петъръ Парчевичъ. Слѣдъ 1663. г. Станиславовъ по нѣкаква важна вина билъ наказанъ отъ конгрегацията и отстраненъ отъ длъжностьта си Никополски епископъ. Това не ще да е станало и безъ съгласието на Парчевича, а много вѣроятно е, че лекоумното поведение на Станиславова, който постоянно скиталъ по епархията си и другарувалъ ту съ турци, ту съ арменци, както и слабата му интелигентность, поради което много лесно е могълъ да компромитира съсловието си, ще да сѫ дали поводъ да го отстранятъ отъ България. Това е толкова по-вѣроятно, защото по онова врѣме и епископъ Богданъ и цѣлиятъ францискански клиръ, на чело съ Парчевича, тайно сѫ били заети съ политически прѣговори и съ подгатвяне едно общо възстание противъ турцитѣ. Станиславовъ се поминалъ непростенъ на 1674. год., и нѣкое врѣме Соимировичъ управлявалъ Никополската епархия, слѣдъ като билъ прѣди туй назначенъ за Призренски епископъ (1650. год.) и наскоро повишенъ за Охридски архиепископъ (1655. ц. д. 254.). Въ сѫщата 1674. година се поминалъ и софийскиятъ архиепископъ Петъръ Богданъ Бакшичъ, така че останали вакантни двѣ епископски мѣста. Едвамъ слѣдъ три години билъ рѫкоположенъ за Софийски архиепископъ чипровскиятъ българинъ Стефанъ Кнежевичъ, който сѫщата година отъ своя страна рѫкоположилъ своя съотечественикъ отца Антония Стефановъ за Никополски епископъ. Възстаническитѣ планове на нашитѣ католици, особно слѣдъ 1683. г., когато турцитѣ бидоха побѣдени отъ австрийското орѫжие при Виена, отъ день на день се усилвали, и тъкмо тогава, когато е имало най-голѣма нужда отъ главнитѣ рѫководители, тѣзи подирнитѣ, а именно Петъръ Парчевичъ и Петъръ Богдановъ се поминали, и то по единъ случаенъ съвпадежъ прѣзъ една и сѫща година, годината 1674., когато се поминалъ, както се каза, и Филипъ Станиславовъ. Слѣдъ това животътъ на българскитѣ францискани и още повече на епископитѣ е ставалъ отъ день на день твърдѣ мѫченъ поради голѣмата подозрителность у турцитѣ, която тогава възбуждали изобщо българскитѣ католици, а особно свещеницитѣ имъ, като приятели на Австрия. А новитѣ епископи не сѫ били ни най-малко способни да продължатъ водителската рола на своитѣ прѣдшественици. Стефанъ Кнежевичъ билъ боленъ въ краката и прѣзъ цѣлото врѣме до 1688., когато се подкачила борбата, той почти нищо не е вършилъ, а като наближила опасностьта, той миналъ Дунава и въ Влашко чакалъ възстанието. Сѫщо и Никополскиятъ епископъ Антоний Стефановъ, който седѣлъ повече въ Чипровецъ, ако и да е билъ посветенъ въ тайнитѣ на заговора, стоялъ на страна, и съ врѣме, още прѣзъ пролѣтьта на 1687. г., тъй сѫщо отишелъ въ Влашко. Отъ тукъ той, натоваренъ съ дипломатска мисия отъ влашкия войвода, на два пѫти ходилъ въ Виена, гдѣто и окончателно останалъ. Въ Чипровецъ било всичко подготвено за възстание прѣзъ пролѣтьта на 1688., и щомъ австрийцитѣ прѣзъ юли мѣсецъ прѣвзели Бѣлградъ, наскоро се обявило и възстанието въ Чипровецъ, именно слѣдъ августъ

мѣсецъ с. г. Извѣстно е, какъ се завърши това възстание съ пълно унищожение на чипровскитѣ католици, отъ които се спасили само тѣзи, що сж успѣли да избѣгатъ живи прѣзъ Дунава въ Влашко. Особно българскитѣ францискани били злѣ нарочени отъ турцитѣ и били прѣслѣдвани най-жестоко, гдѣто и да се намирали тогава въ Турция. Затова колкото францискански свещеници имало тогава по павликянскитѣ села изобщо, особно въ сѣверна България, тѣ или сж избѣгали или сж загинали. Именно отъ всичкитѣ български францискани тогава успѣли да минатъ въ Влашко само 14 души, а другитѣ около 30—40 души били избити въ тая катастрофа (вж. подробно у мене „Заселението“ и пр., Сбм. XIV. 25. и сл.). Въстанието останало изолирано само около Чипровецъ та павликянитѣ около Свищовъ и Никополь не пострадали веднага. Само върху чипровчанитѣ се свалила тогава всичката ярость на турцитѣ, и всѣки, който билъ родомъ отъ чипровскитѣ католишки села, се прѣслѣдвалъ отъ турцитѣ, гдѣто и да билъ той. Въ павликянското село Бѣляни (на Дунава) тогава имало нѣкой си отецъ Филипъ, родомъ отъ Горни Лжжани, докато въ Орѣше свещеникътъ билъ родомъ бошнякъ отъ Сараево, а турцитѣ, като ги мислили чипровчани, хванали ги и ги затворили, и едвамъ павликянитѣ успѣли съ откупъ и клетви да докажатъ, че не сж чипровчани, слѣдъ което били пуснати (Acta 305).

Слѣдъ като се разбѣгали чипровскитѣ католици, отъ които едни останали въ Влашко, а други прѣминали въ Трансилвания, Софийската архиепископия на българскитѣ францискани съвсѣмъ овдовѣла, тъй като цѣлиятъ францискански клиръ я напустналъ, а титулярниятъ архиепископъ, както видѣхме, се поминалъ. Съсипията е била толкова голѣма, че избѣгалитѣ францискани въ Влашко и Трансилвания изгубили дори и надеждата, че ще могатъ възобнови своята българска „провинция“, и затова взели да правятъ планове, какъ да я съединятъ съ провинцията на босненскитѣ францискани. Между туй никополскитѣ павликяни, които се считали за нѣщо отдѣлно отъ чипровчанитѣ, били изоставени въ религиозно отношение, както ще видимъ, почти съвсѣмъ сами на себе си, поради което още незакрѣпналиятъ у тѣхъ католицизъмъ изново се разклатилъ. Когато слѣдъ Пожаревацкия миръ (1718. г.) тъй наречената Малка Влахия подпадна подъ Австрия, почнали австрийскитѣ власти да улесняватъ отъ всѣка страна българскитѣ католици отъ Чипровско, които останали въ Влашко и при туй всѣкакъ насърдчавали и останалитѣ въ България сѣверни павликяни да се прѣселяватъ въ Влашко, гдѣто въ градоветѣ Краеово, Римникъ и Брадиченъ чипровскитѣ католици имали свои привилегирувани общини. Съ казаната цѣль австрийското правителство издѣйствувало прѣдъ папата та на 1725. год. билъ назначенъ единъ отъ братовчедитѣ на бившия Никополски епископъ Филипъ Станиславовъ, а именно Никола Станиславовъ, нареченъ сетнѣ Станиславичъ, за епископъ на българскитѣ католици емигранти съ титла „Никополски епископъ“, макаръ че той не е смѣялъ да живѣе въ Никополъ, а отъ Краеово управлявалъ, и то повече по име отколкото въ

сжщность, и своята „никополска“ епархия въ България. Въ слѣдствие на агитациитѣ на епископа Станиславича помамили се почти половината отъ сѣвернитѣ павликяни, и то най-много отъ селата Бѣляни, Орѣше и Трънчевица, та между 1726. и 1730. г. полека-лека и повече тайно на нѣколко пжти се прѣселили въ Влашко до 300 павликянски сѣмейства — около 2000 души. Съ това още повече ослабналъ павликянскиятъ елементъ въ България, докато прѣселенитѣ павликяни въ Влашко наскоро, щомъ се захванала австрийско-турската война на 1737. г., се принудили заедно съ останалитѣ чипровчани отъ казанитѣ три общини да избѣгатъ въ Банатъ и Трансилвания. Съ тѣхъ наедно избѣгалъ и послѣдниятъ никополски епископъ Никола Станиславичъ, който въ Банатъ билъ назначенъ Чанадски епископъ съ столица въ Темишваръ, гдѣто се и поминалъ (вж. подробно у мене въ Сборникъ XIV. ц. д.). Така се завръшва първиятъ периодъ на католишката пропаганда въ България, която подъ ржководството на българскитѣ францискани къмъ края на 17. в. бѣ успѣла да направи популярна римската черква между нашитѣ, токо що обърнати на католичество павликяни. Слѣдъ окончателното разтурване на францисканската епархия въ България захваща новъ периодъ въ черковната история на нашитѣ павликяни.

Сега първомъ ще видимъ, въ кои мѣста и въ какво вѣрско и културно състояние се намирали павликянитѣ, когато първитѣ францискански мисионери успѣли да ги обърнатъ на католичество.

Павликянитѣ прѣзъ XVII. вѣкъ.

Чипровскитѣ търговци съобщили на босненския францисканецъ Петъръ Солинатъ въ Чипровецъ за нашитѣ сѣверни павликяни, и той отишелъ въ тѣхнитѣ села, които сж по близу до Никопоть, да опита щастието си като католишки мисионеръ (вж. Acta 260.). Много е вѣроятно, че дѣйностьта на Солината срѣдъ нашитѣ сѣверни павликяни именно така случайно да е отпочнала, защото и други данни отъ края на XVI. в. показватъ, че тогавашнитѣ ржководители на Цариградския манастиръ на пропагандата, отдѣто били изпращани специялни католишки пратеници въ сѣверна България, за да споходятъ малкитѣ дубровнишки католишки общини по главнитѣ градове, нищо не ще да сж знаяли за сѣвернитѣ павликяни. На единъ такъвъ „апостолски визитаторъ“ за първъ пжть разказали на 1581. г. нѣкои дубровчани въ Силистра и Провадия, че татъкъ кждѣ Русчукъ и Никополь има „българи“, наричани „паулини“, които „непочитатъ кръста, защото на него умрѣлъ Спасительтъ“. Сжщитѣ търговци можали да му именуватъ и нѣкои отъ селата на павликянитѣ: „Orahowicza, Petocladenicza, Marino-Poglicz(e), Bielavicza“[1]) (вж. Acta 7). Още единъ пжть по слухъ сжщиятъ визитаторъ узналъ и побързалъ да съобщи на своя епископъ въ Цариградъ, че павликянитѣ, които се на-

[1]) Първото село „Орѣховица“ ще да е погрѣшно посочено отъ търговцитѣ като павликянско, защото послѣ не се указва таково село между павликянскитѣ; останалитѣ сж Петокладенци, Маринополци и Бѣляне.

мирали петь дена далечъ отъ Силистра, изповѣдвали манихейската ересь, че били много опорити („ostinati") и пакъ че „непочитали кръста". (ц. д. 11.). Понеже съ това врѣме съвпада идването на Петра Солината въ Чипровецъ, което е станало, както се посочи по-горѣ, по искането на нашитѣ чипровчани, за да уреди тѣхнитѣ черковни работи, твърдѣ е приемливо, че Солинатъ не ще да е ималъ на умъ, когато е тръгвалъ отъ Босна, своята бѫдеща апостолска мисия между нашитѣ павликяни. И макаръ случайно попадналъ между тѣхъ, той пакъ можалъ да постигне въ кѫсо врѣме много голѣмъ успѣхъ. Този подирниятъ безъ съмнѣние много се дължи и на неговитѣ лични качества и на знанието на хърватския езикъ, както се изтъкна вече по-горѣ, ала немалко за туй ще да е спомогнало и тогавашното твърдѣ западнало състояние на самитѣ наши павликяни въ вѣрско отношение. Гонени и прѣзирани отъ вѣкове, тѣ достигнали въ началото на XVII. в. до такава материялна и морална нищета, че новитѣ поколѣния у тѣхъ при всичката си наслѣдена сектантска опоритость не ще да сѫ имали сила и възможность, да спазятъ въ извѣстна цѣлость старото си еретично вѣрско учение и съ успѣхъ да се опиратъ на всѣко ново вѣрско изкушение. Очевидно е отъ свѣдѣнията, които даватъ католишкитѣ мисионери за тогавашното тѣхно еретично учение, че това подирното е спазвало само нѣкои малки откѫслеци отъ старото павликянско-богомилско мировъзрѣние, така че тѣ вече не сѫ могли да бѫдатъ напълно задоволени въ своитѣ вѣрски потрѣби, когато цѣлото имъ вѣроучение взело да се свежда само къмъ два-три обреда и нѣкои неважни външни бѣлѣзи. А още повече не е било възможно да се спазятъ чисти дори и тия малки останки отъ еретичнитѣ имъ традиции, когато тия наши павликяни, както и братята имъ въ Пловдивско, били принудени постоянно да промѣнятъ мѣстожителството си въ малки групи или даже само по отдѣлни сѣмейства, било за да избѣгнатъ врѣменна опасность или пъкъ за да изкарватъ прѣхраната си, работейки по турскитѣ чифлици.

Главната отлика въ вѣроучението на нашитѣ павликяни, която наймного е биела въ очи, понеже и тѣ сѫ християни, е незачитането на св. кръстъ. Това нѣщо почти всички мисионери изтъкватъ. Петъръ Солинатъ въ едно писмо отъ 1622. год. казва, че тѣ по никой начинъ не можели да търпятъ кръста нито желаели да слушатъ за него, а бѣгали отъ него повече отколкото отъ общия врагъ, като казвали, че да почиташъ кръста и образитѣ било идолопоклонство (Acta 17)[1]. И, види се, наймѫчно е било на павликянитѣ именно въ това да отстѫпятъ, когато мисионеритѣ ги надумвали да приематъ католичеството. Павликянитѣ отъ селото Брѣстовецъ, гдѣто Солинатъ дошелъ да проповѣдва католичеството, се възпротивили и се оплакали противъ него и свещеницитѣ му на Никополския каймакаминъ, именно че не можели да търпятъ такива проповѣди, съ които се лъжели хората да почитатъ „едно дърво" сир. св. кръстъ и

[1]) И Деодатъ казва, че се гнусятъ отъ кръста („abborivano la croce") и сѫщо тъй отъ образитѣ (figure), ц. д. 80.

образи, което споредъ тѣхъ както и по мнѣнието на турцитѣ било идолопоклонство (ц. д. 18). Сжщата история се повторила и въ Орѣшъ, пакъ защото свещеницитѣ на Солината проповѣдвали да се почита кръстътъ (ib). Втора главна отлика на павликянитѣ била, че тѣ отхвърляли таинството на кръщението, вмѣсто което имъ служилъ единъ обредъ, който състоялъ въ туй, че свещеникътъ имъ вземалъ една свѣщь и я допиралъ на четири страни о главата на тогова, който се кърщава; туй се наричало кръщение съ огъня на св. Ивана кръстителя (80). Тѣ изобщо нѣмали никакви други таинства нито богослужение, а имали само единъ обичай, който споредъ Солината тѣ сж заимствували „отъ старитѣ българи", именно че носѣли ядене въ извѣстни, за това опрѣдѣлени кжщи, гдѣто всички се събирали и правѣли празднично тържество съ игри, свирни и пѣнис, като считали тѣ това за богослужение (17). Именно тѣзи кжщи имъ служили и за черква — тѣ нѣмали сжщински черкви, — и въ тия тѣхни черкви били наредени само дълги софри, на които се ядѣло и пиело (80). На тогова, който знаелъ нѣщо да прочита, давали въ ржка му една тояжка, и съ това той ставалъ тѣхенъ свещеникъ. Този не вършелъ нищо друго, освѣнъ че благославялъ браковетѣ, като съединявалъ (свързвалъ) ржцѣтѣ на сгоденитѣ и бъбрѣлъ при туй нѣкакви думи тъй наизустъ, пиелъ съ тѣхъ и благославялъ чашитѣ и казвалъ нѣкаква благословка. Павликянитѣ спазвали поститѣ, именно великитѣ пости, петъцитѣ и петнайсетъ дена пости Богородични; празнували недѣлитѣ и всички неподвижни праздници както и редъ други свои частни праздници, като напр. праздника на св. Варвара, на св. Сава калугерина и др. подобни и се придържали о стария юлиянски календаръ. Други свещени книги не се намирали у тѣхъ освѣнъ евангелието, посланията на апостола Павла, апостолскитѣ дѣяния и книгата на откровението. Всички тия книги били писани съ кирилица и повечето били пергаментни и твърдѣ старински (80). Това сж свѣдѣнията, които ни даватъ мисионеритѣ за вѣроучението на нашитѣ павликяни изобщо, както на сѣвернитѣ така и на южнитѣ, каквото тѣ заварили въ началото на XVII. вѣкъ у тѣхъ. Прѣди всичко ние виждаме, че дуалистичното начало, което е господувало въ старата манихейско-павликянска ересь, у нашитѣ павликяни къмъ края на XVI. в. никакъ не се изтъква, а това показва, че тѣхнитѣ прадѣди, и то още когато били въ Тракия — въ Пловдивско, ще да сж принадлежали на умѣрената или тъй наречена българска богомилска черква, въ която нѣкогашния строгъ манихейско-павликянски абсолютенъ дуализъмъ подъ влиянието било на месалиянството, било на християнския монотеизъмъ значително е билъ смекченъ. И това обстоятелство е въ полза на мнѣнието на Рачки, че Българската богомилска черква ще да е била именно въ Тракия, а Драговишката въ Македония (Rad jugosl. Akad. VII. 105.)[1]) Ала че инакъ умѣренитѣ богомили въ Тракия задържали главнитѣ черти на манихео-павликянството, вижда се най-добрѣ

[1]) Вж. и противуположнитѣ възгледи по тоя въпросъ у Н. Филиповъ, Върху произхода на богомилството, Бълг. Прѣгледъ, г. V. кн. VI. 84.

отъ това, че у нашитѣ павликяни не сѫ констатирани никакви слѣди отъ строгия аскетизъмъ на първитѣ богомили: брака не избѣгватъ, съ молитви не си служатъ твърдѣ и изобщо животътъ имъ се явява откъмъ тая страна прѣдъ католишкитѣ мисионери съвсѣмъ както и у всички християни. Незачитането на кръста и на иконитѣ, като нѣща ‚плътски‘,[1]) кръщението съ вода, което тъй сѫщо се е считало за нѣщо ‚плътско‘, както и всички други таинства, това сѫ тъй сѫщо ясни манихео-павликянски черти, които били възприети и отъ богомилството. Забѣлѣжително е, че у нашитѣ павликяни нѣма поменъ и за нѣкакъвъ дѣлежъ на „съвършени“ и „вѣрующи“ и пр., което тъй сѫщо се схожда съ павликянството. Като не сѫ имали никаква черковна иерархия, тѣ минавали безъ сѫщински свещеници и безъ черква, а доколкото имали нѣщо подобно на черква, това сѫ били по-скоро сборни мѣста, често пѫти на отворено, гдѣто ядѣли и пиели, сир. сѫщински оброчища, каквито има и у православнитѣ българи. На такова едно оброчище видѣлъ въ Пловдивско и Marsigli сбрани павликяни, какъ ядѣли и пиели, и това му направило особно впечатление, та ги помислилъ за сѫщински идолопоклонци (Stato militare, c. 24.; вж. и Иречекъ, Пѫтувания).

Мисионеритѣ, изброяватъ до 27 села въ сѣверна и южна България, населени изцѣло или отчасть съ павликяни. Отъ всички тия села сега само въ споменатитѣ вече четири села въ Свищовско и десетъ села въ Пловдивско се е спазило павликянско население, докато въ останалитѣ села това подирното изчезнало, като се е прѣтопило въ турския или православно-българския елементъ. Потурчването на една часть отъ тогавашнитѣ еретични павликяни е изрично засвидѣтелствувано само отъ едного отъ мисионеритѣ, именно отъ епископа Филипа Станиславовъ, който, бидейки самъ по потекло павликянинъ, въ тоя случай е могълъ най-добрѣ да знае истината, и ние можемъ нему напълно да вѣрваме, ако и тоя много важенъ фактъ да не се изтъква въ рапортитѣ на другитѣ мисионери, дори и на инакъ толкова добросъвѣстния и опитенъ епископъ Богданъ (Деодатъ). Както ще видимъ по-долу, самиятъ животъ на павликянитѣ, особно на южнитѣ, които били пръснати на малки групи по турскитѣ чифлици, давалъ поводъ на подобно изкушение, особно у по-фанатичнитѣ павликянски еретици, именно да прѣдпочитатъ мухамеданството прѣдъ католичеството. По-горѣ се спомена, какъ въ мисионерскитѣ доклади нѣколко пѫти изрично се казва, че турцитѣ напълно се съгласявали съ оплакванията на нѣкои павликяни противъ католишкитѣ проповѣдници, като смѣтали и тѣ, досущъ съгласно съ корана, че е идолопоклонство да почиташъ кръста, именно „едно дърво“, а тъй сѫщо и образитѣ и пр. Щомъ така павликянитѣ не зачитали най-видния външенъ бѣлѣгъ на християнството — кръста, не е било толкова мѫчно за тѣхъ да прѣминаватъ къмъ мухамеданството. Ние ще видимъ по-долу и други, по-сетнѣшни

[1]) По-горѣ се посочи, какъ не рачили да почитатъ кръста, понеже споредъ тѣхъ да се почита нѣщо, направено отъ „дърво“, както и образитѣ, а особно пластичнитѣ образи, приети въ католишката черква, било „идолопоклонство“.

случаи, които потвърдяватъ, че павликянитѣ, които и безъ това много не държали до своето духовенство, откъмъ тая страна намирали голѣмо сходство между своята и мухамеданската вѣра и често не се двоумѣли, когато оставали безъ свещеникъ, да се вѣнчаватъ при турски ходжа. Понеже дори и до половината на XVII. вѣкъ споредъ мисионерскитѣ доклади все още имало непрѣкръстени павликяни и въ сѣверна и въ южна България, нѣма съмнѣние, че именно тѣзи ще да сѫ били най-консервативни еретици, отъ които по-голѣмата часть най-накрай или се е потурчила или пъкъ приела православието. Това подирното ще да е сторила сравнително малка часть отъ тѣхъ, и то тепърва къмъ края на XVII. вѣкъ, слѣдъ като всички други тѣхни единовѣрци станали или католици или мухамеданци. Два сигурни примѣра отъ поправославени павликяни ще посоча по-долу между сѣвернитѣ павликяни. За нѣкои отъ старитѣ павликянски села, които се споменуватъ въ мисионерскитѣ писма, сега е мѫчно да се каже направо, гдѣ сѫ били, понеже или съвсѣмъ сѫ изчезнали или пъкъ си промѣнили името. Това главно се отнася до нѣкои отъ сѣвернитѣ павликянски поселища, които били по-близу до Балкана. За да обясня по-обстоятелно тоя въпросъ, азъ пѫтувахъ нарочно прѣзъ лѣтото на 1900. г. по Ловчанско, Троянско и Севлиевско, и найсетнѣ чрѣзъ разпитвания на самото мѣсто успѣхъ доста да се освѣтля по въпроса, кои села отъ оцѣлѣлитѣ до днесъ въ сѣверна България, освѣнъ казанитѣ четири, гдѣто сега живѣятъ покатоличени павликяни, сѫ били едно врѣме населени съ павликяни. Павликянскитѣ села и колонии прѣзъ XVII. в. на нѣколко пѫти се посочватъ въ докладитѣ на епископитѣ Петъръ Солинатъ, Илия Мариновъ, Петъръ Деодатъ и Филипъ Станиславъ. Прѣди да прѣминемъ къмъ ония сѣверни павликянски поселения, които днесъ вече не сѫществуватъ, ще се спремъ прѣдварително при оцѣлѣлитѣ до днесъ въ Трънчевица, Бѣляне, Орѣшъ и (Долни) Лѫжани.

Павликянскитѣ поселения въ сѣверна България.

1. Оцѣлѣлитѣ до сега павликянски поселения.

Трънчевица. Това село, въ което и сега живѣятъ само павликяни, е било прѣкръстено въ католичество въ началото на XVII. вѣкъ веднага слѣдъ селото Петикладенци, гдѣто епископъ Солинатъ захваналъ своята мисионерска дѣйность между павликянитѣ. Трънчевица се намира на дѣсния брѣгъ на р. Осъмъ, около 30. километра югозападно отъ Свищовъ. Тукъ Солинатъ успѣлъ въ нѣколко дена да прѣкръсти до 200 души. Тѣ били много бѣдни та не можели да подържатъ особенъ свещеникъ, ами въ праздникъ имъ идвалъ единъ свещеникъ отъ Петикладенци. Когато слѣдъ 18. години, именно на 1640. год. посѣтилъ сѫщото село епископъ Деодатъ, тукъ вече имало една малка дървена черквица, ала и тя стояла още непокрита. Намѣрилъ се единъ павликянинъ, който билъ готовъ да я покрие на свои разноски, но това не станало,

понеже турцитѣ искали 50 минца, за да дадатъ позволение, а такава сума не можело да имъ се даде. Като била черквата въ такъво плачевно състояние, много мжчно било да се служи въ нея литургия. И свещеникътъ тукъ живѣялъ въ най-голѣма бѣдность; той билъ единъ отъ малцината мирски свещеници павликяни, възпитаници на конгрегацията, който останалъ да служи на сънародницитѣ си отъ толковато други, които „яли хлѣба на черквата" и сетнѣ, слѣдъ като свършили наукитѣ си, отишли по разни страни, гдѣто могли да намѣрятъ „добъръ залъкъ" (dove possonno a trovar bon boccone) — едни въ Сърбия, други въ Унгария и пр. (83). Заслужва внимание тоя фактъ, който изтъква епископъ Деодатъ, защото той добрѣ рисува не само бѣдното състояние на тогавашнитѣ павликянски енории, но още повече слабата морална стойность на павликянскитѣ свещеници, които за земни облаги избѣгвали да служатъ на своитѣ съотечественици, докато францискани чужденци както и българи отъ Чипровско не се стрѣскали ни прѣди, когато трѣбвало да дѣйствуватъ между еретицитѣ павликяни при много по неудобни условия, ни сетнѣ прѣдъ никакви жертви, за да изпълнятъ своя дългъ. Казанитѣ свещеници, родомъ павликяни, били именно мирски свещеници, а не членове на францисканския орденъ, слѣдовно не сж били подложени на желѣзната дисциплина на ордена та сж могли да дѣйствуватъ по-свободно, както е постжпвалъ и Филипъ Станиславовъ прѣди да стане епископъ и слѣдъ това, като е избѣгвалъ по възможность да живѣе по бѣднитѣ павликянски села, а гледалъ повече да се навърта по градоветѣ около богатитѣ и весели дубровчани търговци (Acta 186). Отъ начало, още прѣди раздѣлата на Никополската епархия отъ Софийската архиепископия, между нашитѣ павликяни служили и францискани. Така напр. на 1625. год., споредъ единъ докладъ на епископа Илия Мариновъ, се намирали на служба при павликянитѣ осемъ францискански братия (Acta 26.). Още тогава мнозина отъ свършилитѣ въ Италия млади павликяни, мирски свещеници, интригували противъ францисканитѣ, докато най-сетнѣ на 1638. год. не се установило, за да се тури край на раздоритѣ, да се оставятъ на тия свещеници прѣимуществено павликянскитѣ енории.[1]) Ала вече слѣдъ една година омръзнало на трима-четирма отъ тия свещеници да стоятъ при павликянитѣ, докато пъкъ францисканскитѣ братя, съгласно съ станалата спогодба, искали да напустнатъ енориитѣ си, та епископъ Деодатъ се намѣрилъ въ чудо и не знаялъ, какво да прави, понеже изобщо било мжчно да се излѣзе на глава съ павликянитѣ. За примѣръ разказва Деодатъ една случка съ свещеника францисканецъ, родомъ отъ с. Мариноползци, който по доносъ отъ страна на гръцкия владика билъ затворенъ та сетнѣ павликянитѣ отъ

---

[1]) „Ad nutum et mandatum sacrae Congregationis de Propaganda fide, reverendissimus D. episcopus. . . . non sine longa et matura deliberatione indagavit, quonam modo Presbyteris saecularibus, alumnis collegii Jllyricani et aliis, una cum missionariis apostolicis et vivendi occasionem et in vinea Domini laborandi ansam tribuere posset, quoque itidem modo discordiarum quarundam radices succidere valeret, prudentissime aeque ac piissime sanxit, ut Pavliciani omnes Presbyteris supradictis relinquantur illorumque curae committantur . . ." (Acta 59.).

селото трѣбало да платятъ 30 „шкуди“ за да го пустнатъ, ала слѣдъ това заради платенитѣ 30 шкуди го напѫдили и останали безъ свещеникъ, като запопили вмѣсто него „по стария си обичай“ единъ свой човѣкъ. Когато слѣдъ малко изпѫдениятъ оня свещеникъ, който билъ родомъ отъ сѫщото село, се завърналъ, за да си прибере вещитѣ, рекли му селянитѣ: „заплати ни 30-тѣ шкуди и ела пакъ, и ние ще те слушаме“. Деодатъ мисли по тоя поводъ, че би било най-добрѣ, конгрегацията да плати тия пари на селянитѣ, за да не би по тая причина съвсѣмъ да се отвърнатъ отъ католическата черква, като казва, че „тѣзи хора сѫ твърдѣ груби и прости, та не може инакъ да се постѫпя съ тѣхъ“. Въ сѫщото писмо Деодатъ съобщава, че нѣкой си отецъ Филипъ и заедно съ него епископъ Филипъ Станиславовъ избѣгали при дубровчанитѣ — безъ да искатъ да знаятъ за отечеството си („e non fanno conto della loro patria“). Отецъ Фипилъ слѣдъ туй дори отъ Шуменъ, гдѣто имало четирма дубровчани, въ отговоръ на едно писмо на Деодата се извинявалъ, че не билъ добрѣ и че не можелъ да стои при павликянитѣ (63).

За обяснение на казаното трѣбва да се вземе още прѣдъ видъ и отистина тежкото положение, въ което били поставени сѣвернитѣ павликяни прѣзъ първата половина на 17. в., именно защото били католици. Освѣнъ постоянната борба, която водило противъ тѣхъ гръцкото духовенство, като подсторвало турцитѣ всѣкакъ да пакостятъ на тѣхнитѣ католишки свещеници както и на самитѣ тѣхъ, павликянитѣ бивали изложени и на други подозрения въ очитѣ на турцитѣ, поради което тъй сѫщо немалко страдали. На 1635. год. епископъ Илия Мариновъ се оплаква, че не можàлъ въ течение на четири години да обиколи павликянското си паство поради зулумитѣ на турскитѣ и татарскитѣ войски, които били мобилизирани противъ поляцитѣ и били размѣстени около Никопол и по павликянскитѣ села. Отъ тѣхъ много си изтеглили павликянитѣ, като били постоянно глобявани и всѣкакъ наказвани, а най-накрай, когато нѣмало съ какво друго да ги набѣдяватъ, казвали имъ: „вие сте отъ сѫщата вѣра съ поляцитѣ и вие молите Бога, да имъ дарува побѣда“. Самитѣ павликяни нѣколко пѫти писали на епископа Мариновъ, да не дохажда при тѣхъ, защото турцитѣ, подбудени отъ тѣхнитѣ жестоки врагове (гръцкото духовенство), щѣли да го затворятъ, а тѣ като сиромаси хора не щѣли да могатъ да дадатъ голѣмия откупъ, който щѣли да поискатъ турцитѣ . . . (38.). Изобщо голѣмата потиснатость и особно крайната сиромашия на сѣвернитѣ павликяни всѫду се изтъкватъ въ рапортитѣ на мисионеритѣ, между които доста е характерно откъмъ тая страна едно писмо, писано на оня пъленъ съ българизми хърватски книжовенъ езикъ на нашата чипровска школа и подписано въ името на сѣвернитѣ павликяни отъ тогавашнитѣ имъ свещеници. Въ това писмо павликянитѣ се молятъ на конгрегацията въ Римъ, да имъ спомогне съ

---

*) „Quanto delli Pauliani, non so che dirli perchè tre quattro preti, che habbiamo, non vol star nissun in Pauliani, e quelli pochi fratti vorebbono uscir secondo la divisione fatta“. . . , (Acta, 1639. г. с. 63.).

пари и черковни утвари, за да си дотъкмять най-потрѣбното за богослужение: „и молимо, да би учинили добро допроводити некоиу параменту и калеж, що ие потребно за службу божю, защо ми сиромаси немаме от що да сториме, а потребу имамо. . . . Истина, познавамо вѣру и закон, али немаме са що да си купимо ствари, що су отъ потребе. . . .“ (г. 1637, с. 44.).

Разбира се, че при тая бѣдность, що е владѣла по сѣвернитѣ павликянски села, и самитѣ селяни, наскоро обърнати на католичество, свикнали да не даватъ нищо за подръжка на черквата и свещеника, считайки това не толкова за свой дългъ, колкото на римската пропаганда, и че така сѫщо и възпитанитѣ отъ тази подирнята павликяни свещеници смѣтали, че римската черква, като ги изучила на свои срѣдства, има повече интересъ да се грижи за тѣхъ и за вѣрата отколкото тѣ сами, и щомъ отъ Римъ не идвали достаточно срѣдства за живѣене, тѣ бързали да напущатъ енориитѣ си и да търсятъ по-доходни мѣста. Тази история се повтаряла и сетнѣ.

На 1640. год., когато епископъ Деодатъ посѣтилъ с. Трънчевица, имало всичко 200 души, и всички били католици (83). И въ една статистика отъ 1643. год. тѣ сѫ указани пакъ толкова (138.), а на 1659. год. епископъ Станиславовъ ги наброява до „70 кѫщи съ 250 души“. Тогава тѣ си имали и една дървена черква (посветена на св. Тройца), която направилъ сѫщиятъ еп. Станиславовъ, а тъй сѫщо и училище, гдѣто обучавалъ дѣцата селскиятъ свещеникъ, който билъ отъ мирскитѣ (sacerdos saecularis). Училището се помѣщавало въ енорийската кѫща, която Станиславовъ съградилъ съ помощьта на подаренитѣ му отъ конгрегацията 30 „шкуди“ (261).

Бѣляни. Въ днешното павликянско село Бѣляни, което се намира на дунавския брѣгъ около 25 километра западно отъ Свищовъ, имало споредъ доклада на епископа Солината 130 павликянски кѫщи съ около 1000 души жители, отъ които 500 души успѣлъ Солинатъ да прѣкръсти въ католичество. Солинатъ се оплаква, че дори и прѣкръстенитѣ павликяни мѫчно отвикватъ отъ „твърдѣ лошия“ си навикъ да ядатъ и да пиятъ въ черква. Солинатъ направилъ една малка кѫщица за тримата свещеници, които оставилъ тукъ. Отъ единъ докладъ на епископа Мариновъ се вижда, че на 1625. год. въ с. Бѣляни е имало и черква (ц. д. 25). Черквата била дървена и се намирала на самия дунавски брѣгъ. Тя била подновена и прѣпокрита отъ нѣкой си францисканецъ Мартино, който ходилъ дълго врѣме по чужбина та събралъ доста милостиня, съ която поправилъ черквата (86). Между подписанитѣ павликянски свещеници въ едно писмо отъ 1637. год. личи и името на бѣленския свещеникъ Тома Радовъ (44), за когото изрично се казва въ единъ списъкъ на свещеницитѣ отъ 1643. год., че билъ францисканецъ, родомъ отъ Бѣляни, „отъ сектата на павликянитѣ“ (141). И свещеникътъ „Benignio di Michiele“, който е подписанъ като „capellano di Begliani“ подъ едно писмо отъ 1650. год. (206), ще да е сѫщиятъ българинъ

„P. fr. Benignus“ отъ Търново, който се споменува въ списъка на францисканитѣ въ България (142). На 1659. год. тукъ е билъ свещеникъ чипровчанинътъ францисканецъ отецъ Рафаелъ (259.) Ала ще да е имало и чужденци свещеници, понеже въ едно писмо отъ 1649. г. е подписанъ нѣкой си отецъ Павелъ Бошнякъ (fra Paulo Bosnese) като бѣлянски свещеникъ (194.).

На 1640. година споредъ Деодата въ Бѣляни вече имало 920 души католици и освѣнъ тѣхъ още 10 турски кѫщи съ около 50 души, на повечето отъ които постоянното мѣстожителство било въ Никополъ (186). Споредъ Ф. Станиславовъ на 1659. год. числото на католицитѣ въ Бѣляни достигало приблизително до 700 души. Тъй като бѣлянскитѣ павликяни били „най-бѣдни“, затова тѣ често пѫтували въ други области. Когато имало да дойдатъ турци да събиратъ отъ тѣхъ данъкъ, тогава мнозина отъ тѣхъ заедно съ женитѣ и дѣцата си избѣгвали въ Тракия и тамъ се настанявали по политѣ на Балкана. Други пъкъ, по сѫщитѣ причини, прѣминавали Дунава и прѣкарвали въ Влашко, отъ гдѣто пакъ се връщали назадъ, когато татари нападнѣли Влахия (259). Това извѣстие се потвърдява и отъ други източници, отъ които излиза, че не само павликяни отъ селото Бѣляни, но и отъ другитѣ села въ сѣверна България имали обичай, въ случай на нужда, да прѣхвърлятъ Балкана и да търсятъ убѣжище при своитѣ южнобългарски братя. Така по-долу ще видимъ, че въ селото Калаброво, въ южна България, имало такива павликянски бѣжанци отъ сѣверна България, а така сѫщо и въ с. Калъчли. Изобщо павликянитѣ, чиито дѣди еретици, гонени отъ край-врѣме, постоянно се мѣстили, за да се укриятъ прѣдъ жестокитѣ си гонители, имали, тъй да се каже, въ кръвьта си извѣстенъ навикъ, често да мѣняватъ мѣстожителството си при първа опасность. Това го забѣлѣзватъ и мисионеритѣ въ своитѣ рапорти, а това твърди и наслѣдникътъ на епископа Филипа Станиславовъ, чипровскиятъ българинъ епископъ Антоний Стефановъ, като казва, че павликянскитѣ села сѫ непостоянни и че въ кѫсо врѣме се мѣстятъ: „днесъ се намиратъ въ това село — а утрѣ вече избѣгали въ друго, така че не може да се каже нищо положително, гдѣ се намиратъ тѣ („dolche non si puol dire certamente del lor essere“ 298). Ако и това подирното да е малко прѣкалено, ала все ще да е отчасть и истина, защото и само по тоя начинъ може да се обясни, какъ сѫ могли тия шепа павликяни да устоятъ въ течение на толкова вѣкове противъ постояннитѣ бури отъ незгоди и сурови гонения, съ които православната черква и прѣди и слѣдъ дохаждането на турцитѣ се е мѫчела да ги унищожи. Съ тая своя тактика тѣ успѣшно сетнѣ си служили, за да избѣгнатъ, доколкото е било възможно, и турскитѣ зулуми.[1]) Че сѣверни павликяни бѣгали назадъ при южнитѣ прѣзъ Балкана, това до-

[1]) Въ едно писмо отъ 1611. година се разказва, какъ се избавили отъ единъ яничарски главатарь, който дошелъ въ едно павликянско село да отведе нѣколко момичета, за да му работятъ въ харема, като се криела младежьта (la gioventù) по гори и пещери („nella montagne selve, grotte“ 15.).

казва само по себе си, че съществували стари връзки между еднитѣ и другитѣ, а несъмнѣниятъ фактъ, че сѣвернитѣ павликяни произхождатъ отъ южнитѣ, може да се обясни главно и чрѣзъ стремежа, който ще да е движилъ южнитѣ павликяни да търсятъ прѣзъ усилнитѣ врѣмена, които тѣ сж прѣкарали, убѣжище въ Стара Планина, гдѣто сж могли по-лесно да се криятъ въ случай на голѣма опасность, отколкото долу въ полето. Имало е цѣлъ редъ планински павликянски села въ Троянско и Ловчанско, главно по течението на р. Осъмъ, за които по-долу ще стане дума и които добрѣ посочватъ пжтя, по който е вървѣло прѣселването на павликянитѣ отъ Тракия въ Балкана и по сѣвернитѣ му поли, отъ гдѣто съ врѣме лека-полека се спускали, главно пакъ по течението на Осъма, дори до Дунава.

Орѣше, сетнѣ **Орѣшъ.** Въ третото и до днешно врѣме спазено сѣверно павликянско село Орѣше, което се намира на десетина километра югозападно отъ Свищовъ, на югъ отъ Свищовското блато, имало около 70 павликянски кжщи съ около 400 души, които Петъръ Солинатъ успѣлъ да прѣкръсти на католичество. Тукъ останали двама свещеници, които прѣкарвали много бѣдно. Веднаждъ новопрѣкръстенитѣ се възбунтували противъ новитѣ си свещеници, като искали, по стария си обичай, да имъ се позволи да ядатъ и пиятъ въ черква, да играятъ и да се опиватъ; тѣ развалили черковния олтаръ и го обърнали на трапеза. Петнайсеть години опорствували и не могли да се помирятъ съ новитѣ черковни наредби, докато най-сетнѣ епископътъ съ своитѣ чести посѣщения и проповѣди противъ тѣхното непочитане успѣлъ да ги смири. Ала слѣдъ това се случило, че православниятъ търновски митрополитъ, види се, като узналъ, че тия павликяни не сж още твърдо закрѣпени въ новата си вѣра, дошелъ лично въ селото, за да ги примами къмъ православие. Той подкупилъ и турцитѣ, за да му спомогнатъ, да ги привлѣче на своя страна, а и на селянитѣ обѣщалъ пари, които тѣ му поискали, понеже имали да плащатъ нѣкакви лихви. Ала епископъ Солинатъ на врѣме още билъ извѣстенъ за всичко туй, веднага побързалъ да се намѣри въ Орѣше, „като прѣзрѣлъ трудъ и опасности", които прѣдставяло едно шестодневно пжтуване, докато да достигне въ Орѣше, само и само да не изгуби това свое паство, което съ толкова мжки е приобрелъ, и най-сетнѣ, слѣдъ като далъ на селянитѣ паритѣ, отъ които се нуждаели (именно 120 шкуди), тѣзи подирнитѣ, трогнати и отъ неговата дарежливость и ревность, пакъ се разкаяли, поискали му прошка и му обѣщали пълно повиновение И така тѣ втори пжть пригърнали католичеството именно на 1620. година. Слѣдъ това епископътъ отървалъ съ други 100 шкуди и своитѣ двама свещеници, които турскиятъ началникъ билъ хвърлилъ въ тъмница подъ извѣтъ, че тѣ проповѣдвали да се почита кръстътъ и че били шпиони, проводени отъ папата и отъ испанцитѣ (18. и сл.).

Когато епископъ Деодатъ на 1640. год. посѣтилъ Орѣше, намѣрилъ тукъ всичко 480 души католици. Тѣ имали вече и една дървена черква

която била открита съвсѣмъ и развалена. Около черквата имало турски кѫщи, а свещеникътъ казалъ на Деодата, че турцитѣ много пѫти говорѣли, че щѣли да я обърнатъ на джамия, защото тѣхната джамия била покрита съ слама. Турскитѣ кѫщи били 30 съ 150 души и почти всички били „яничари“ и хора влиятелни. Павликянитѣ му казали, че прѣди 20 години нѣмало ни една турска кѫща въ селото имъ, а сега станали 30, като се увеличавали отъ день на день, защото мѣстото било сгодно, а почвата добра. И отъ самитѣ павликяни имало отметници (renegati) (87). Че прѣди 20 години, именно на 1620. година не ще да е имало турци въ Орѣше, се вижда отъ доклада на епископа Солината отъ 1622. год., въ който се разправя между друго и казаната по-горѣ случка съ повторното покатоличване на Орѣшани. Ала не е вѣроятно, слѣдъ тая дата да сѫ дошли турци яничари, да живѣятъ въ селото, а по-скоро една часть отъ ония опорити еритици, които не искали да се помирятъ съ католичеството и които търгували съ вѣрата си, както видѣхме, ще да сѫ приели мухамеданството, подбуждани може би отъ двама-трима яничари, които ще да сѫ живѣли въ селото. Това прѣдположение напълно се потвърдява отъ самия Филипъ Станиславовъ, който е родомъ отъ Орѣше и който на 1659. год. пише, че 30-тѣ турски кѫщи въ селото му били павликяни, които се потурчили, когато още той се училъ въ Италия, сирѣчь прѣди 1636. година (260).[1]) Станиславовъ още разказва, че тогава (1659. год.) вече не сѫществувала въ Орѣше и оная дървена, полусрутена черква, отъ която само се виждали слѣди. Той много пѫти искалъ да я въздигне отново, ала не можелъ да смогне 400 шкуди, които турцитѣ искали, за да дадатъ позволение. Затова той направилъ само една малка кѫщица, наречена „келия“, за свещеника и въ нея кѫща ставало и богослужението върху подвиженъ олтарь. Числото на павликянскитѣ католишки кѫщи тогава достигало до 80 съ около 600 души.

Селото Орѣше въ онова врѣме се е намирало до самото Свищовско блато. Най-стариятъ човѣкъ въ Орѣше, дѣдо Францешко, ми разказваше на 1898. година, че въ селото се помнѣло, какво се изминали „сто и петь години, откакъ то се е мѣстило.“ То било „възъ гьола, възъ баира до блатото“; всичко имало тогава 37 кѫщи павликянски и 30 кѫщи турски.

Имамъ на рѫка прѣписъ отъ единъ рѫкописъ, чийто оргиналъ се намира въ архивата на пасиониститѣ въ Римъ и който съдържа спомени на пасиониста Филипъ Скварчия, прѣкаралъ деветъ години въ България именно отъ 1825. до 1834. като свещеникъ въ с. Орѣше. Въ споменитѣ на Скварчия, които публикувамъ по-долу изцѣло, намирамъ една бѣлѣжка, която потвърдява това прѣдание. Тукъ се казва, че Орѣше едно врѣме било на дунавския брѣгъ и че било по население двойно по-голѣмо отколкото билъ Накополь. Понеже Дунавъ постоянно наводнявалъ селото,

[1]) Станиславовъ се завърналъ отъ Италия на 1636. год. и още прѣзъ сѫщата година той се намѣрилъ въ родното си мѣсто, с. Орѣше (24 с.). На 1635. год. епископъ Илия Мариновъ е писалъ на конгрегацията, да побърза да изпроводи Станиславова, който се училъ въ Римъ, защото се надѣвалъ, че той ще може да обърне цѣлото село, заразено отъ павликянската заблуда (89).

принудили се жителитѣ му да се разселятъ. Една голѣма часть се прѣмѣстила въ града Свищовъ, който тогава билъ „село", на шесть мили подолу на дунавския брѣгъ, а католицитѣ съ онѣзи малцина „турци", които останали въ старото село Орѣше, на 1806. година прѣхвърлили хълма и основали сегашното село Орѣшъ (вж. по-долу въ спом. на Скварч., док. № I, 3.). Най-важното въ тая бѣлѣжка е извѣстието, че въ Свищовъ се заселили едно врѣме павликяни, и то къмъ края на 18. вѣкъ. Това важно извѣстие ще трѣба да се провѣри възъ основа на Свищовското градско нарѣчие. Докато споредъ Скварчия Орѣше се прѣмѣстило на 1806. г., напротивъ споредъ единъ другъ ржкописъ отъ половината на XIX. в., именно единъ листь съ лѣтописни бѣлѣжки, писанъ въ Орѣше („Pro memoria de notarsi nel libro dello stato animarum") излиза, че и втори пжть се мѣстило селото — на 1818. година. До тогава първата черква се намирала тамъ, гдѣто сж гробищата, а гробищата били на брѣга „надъ кжщата на чорбаджи Iозо", гдѣто е сегашната черква[1]). Ала по всичко личи, че извѣстието на Скварчия е по-автентично.

Долни Лжжани. Отъ спазенитѣ до сега павликянски села остая още да се спомене селото Долни Лжжани (или само: Лжжани), което се намира до 30 километра югозападно отъ Свищовъ, въ права посока къмъ Ловечъ, на рѣката Осъмъ. То сега е населено наполовина съ православни българи и наполовина съ павликяни. На 1622. година споредъ Солината въ това село имало само павликяни, и то 50 сѣмейства, отъ които само половината били прѣкръстени. На 1640. година числото на католицитѣ споредъ Деодата било 226 души, ала покрай тѣхъ вече се указватъ и 130 души турци, които не били „влиятелни" (важни) хора съ изключение на трима-четирма „яничари", сир. потурчени павликяни. Турцитѣ имали и една дървена джамия, а павликянитѣ нѣмали, понеже тѣ неоткolѣ се завърнали въ селото си, отъ което прѣди „нѣколко" години се били разбѣгали, та жилищата имъ стояли прѣзъ туй врѣме пусти, а черквата имъ била съборена. Виждало се още мѣстото, гдѣто стояла първата черква. Павликянитѣ имали единъ старъ свещеникъ францисканецъ, по име Отецъ Станиславъ, който билъ ослѣпѣлъ та не можелъ да служи богослужение (82). Очевидно е, че селото ще да е прѣтърпѣло нѣкакво голѣмо насилие та тия, които искали да се задържатъ въ католическата вѣра, се принудили да бѣгатъ, а пъкъ противната партия се потурчила. Филипъ Станиславовъ изрично казва на 1659. год, че турцитѣ въ Долни Лжжани (30 кжщи) били неотколѣ потурчени павликяни (dudum a fide recesserunt). Числото на павликянитѣ католици до 1659. год. намалѣло до 150 души. И тогава още нѣмали своя черква, а богослужението ставало въ частна кжща и то сегизъ тогизъ, когато дойдѣлъ свещеникъ

[1]) „Questo villaggio fu transportato dall antico Oresci nel luogo, dove attualmente si ritrova l'autumno dall an. 1817. e fu compita la transmigrazione delle case nella primavera dell an seq. 1818. Era vescovo Monsignor Ercolani e la prima chiesa, fatta di caunucce, situata nel luogo in cui ora vi e il cimeterio, ed il cimeterio era nella montagna vimpetto alla chiesa attuale, sopra la casa del corbagi loso, che attualmente vi il suo figlio Ioachino et altri frateli in una casa, coperta con i tegoli".

отъ Горни Лѫжани (261). Нѣкогашното Долни Лѫжани не било тамъ, гдѣто е сегашното „Долньо Лѫжене“ (така сега го наричатъ павликянитѣ, докато православнитѣ просто го казватъ „Лѫжани“): разказваха ми тукъ, че имало прѣдание въ селото, какво то по-прѣди било на мѣстото „Камѣн-мостъ“ — колкото петь километра къмъ юго-западъ; Осъмъ остаялъ на близу. Имало тамъ и сега слѣди отъ гробища, по нивитѣ излизали оросанъ, керемиди, тухлички, а и ‚познатъ‘ било, че тия развалини не били твърдѣ отколѣшни.

2. Изчезнали павликянски поселения.

Петикладенци. Петъръ Солинатъ е почналъ своята мисионерска дѣйность въ сѣверно-павликянското село Петикладенци, югозападно отъ Свищовъ и сега населено съ православни българи. Солинатъ заварилъ тукъ една еретична павликянска дървена черква, която съборилъ и на нейно мѣсто на 1609. год. съградилъ нова, католишка каменна черква, която посветилъ на св. Петъръ и Павелъ (Acta, 83). Въ късо врѣме се покръстило почти цѣлото село, което брояло до 100 сѣмейства. За споменъ на прѣкръщането имъ въ католичество сетнѣ тукъ всѣка година на деньтъ на св. Павелъ се служила тържествена литургия (Acta, 17). Солинатъ оставилъ въ селото двама свещеника, за да слѣдватъ започнатото дѣло и заминалъ по другитѣ павликянски села. Първата му грижа е била, да снабди павликянитѣ часъ по-скоро съ свещеници отъ тѣхната срѣда, и за това още въ началото на своята мисионерска дѣйность между тѣхъ той избралъ 6 павликянски момчета и ги изпроводилъ въ Римъ да се учатъ въ Клементинската колегия. Отъ тия момчета, както и отъ други, сетнѣ изпроводени на учение, малцина се върнали да служатъ като свещеници на съотечественицитѣ си павликяни. Единъ отъ тѣхъ е билъ на 1637. год. нѣкой си отецъ Бартоломей Петковъ, който служилъ като свещеникъ (capelanus) въ Петикладенци (Acta 44). И нѣкой си отецъ Павелъ, родомъ отъ Петикладенци, се споменува на 1643. год. като бивши кустосъ у българскитѣ францискани (ц. д. 142). Епископъ Деодатъ, който на 1640. год. посѣтилъ селото, хвали петикладенчани като най-добри католици между всичкитѣ павликяни, понеже тѣ първи приели католичеството. Економичнитѣ условия имъ били твърдѣ сносни, ала при все туй много страдали отъ турцитѣ, понеже селото се намирало на главния друмъ отъ Свищовъ къмъ Плѣвенъ та тукъ се спирали всѣки часъ разни турци, които ядѣли, пиели за смѣтка на селото, безъ да плащатъ нѣщо за себе си и за конетѣ си. Особно Деодатъ съжалява „бѣдния имъ свещеникъ“, който най-много си патѣлъ отъ турцитѣ, понеже тѣ все него разпращали да имъ набавя, каквото имъ трѣбвало отъ селото. Споредъ Деодата въ Петикладенци тогава имало 705 души католици ‚павликяни‘ и само двѣ кѫщи турски (83), а пъкъ слѣдъ 19 години епископъ Филипъ Станиславовъ посочва покрай 90 кѫщи католици павликяни, които „приблизително брояли до 1200 души“, още и 10 кѫщи „турци, по народность павликяни“. Понеже и въ една

статистика на павликянитѣ отъ 1643. година се указватъ само 700 души католици въ Петикладенци, вѣроятно е, че до тогава не ще да сж били и въ това село всички еретици павликяни прѣкръстени на католичество и че въ течение на слѣднитѣ двайсеть години ще сж прѣминали и послѣднитѣ привърженци на старата ересь къмъ католичеството съ изключение на споменатитѣ 10 кжщи, които ще да сж прѣдпочели мухамеданството. Така поне ни каратъ да сждимъ думитѣ на сжщия епископъ Станиславовъ, който прѣди това, както видѣхме, като говори за родното си село Орѣше, казва, че и тукъ имало 30 кжщи турци-павликяни, които се отметнали отъ „християнската" (сир. католишката) вѣра, когато той се е училъ въ Италия, сир. прѣди 1636. год., както се обясни по-горѣ. Отъ казаното излиза невѣроятно, щото въ 1640. година, сир. когато посѣтилъ епископъ Деодатъ селото Петикладенци, всички павликяни да сж били убѣдени католици, та отъ католицизма сетнѣ, между 1640. и 1659. г. да сж прѣминали споменатитѣ десеть кжщи къмъ исляма; поприемливо е, както се каза вече, че и тукъ по примѣра на нѣкои попрѣди станали потурчвания, както е билъ случаятъ въ Орѣше, една часть отъ по-опорититѣ еретици павликяни, които се потайвали дълго врѣме като сектанти, най-сетнѣ прѣгърнали мухамеданството, когато разбрали, види се, че старата ересь не може вече да се заварди. Подобни отдѣлни случаи сж ставали по павликянскитѣ села и много по-късно, както ще се посочи по-долу, а въ Петикладенци тогава спомагали на потурчването и казанитѣ тежки условия, въ които били поставени селянитѣ спрѣмо турскитѣ произволи, бидейки селото имъ край главенъ пжть. Тия условия сетнѣ докарали окатоличенитѣ павликяни въ Петикладенци, които били прѣдметъ на постоянни гонения, до тамъ, че лека-полека съвършено се издигали отъ селото си, като се настанили отъ часть въ съсѣднитѣ павликянски села Орѣше и Трънчевица, слѣдъ като по-голѣма часть се изселили въ края на първата четвърть на XVIII. вѣкъ въ Влашко и отъ тамъ въ Трансилвания и Банатъ. Споредъ единъ документъ се установява сега, че прѣселването на послѣднитѣ нѣколко павликянски кжщи отъ Петикладенци въ Орѣше е станало на 1832. година (вж. по-долу).

Врѣстовецъ. Въ доклада на Солината отъ 1622. год. се споменува селото „Brestovaz", седемъ мили далечъ отъ Трънчевица и населено съ 20 павликянски сѣмейства, които Солинатъ се опиталъ да покръсти. Каза се вече по-горѣ, какъ павликянитѣ отъ това село наклеветили епископа прѣдъ началника на Никополския санджакъ, че тѣ не можели да слушатъ неговитѣ проповѣди, понеже ги учелъ да почитатъ „едно дърво" и образи, което било идолопоклонство, и че той и свещеницитѣ му само дошли да шпионуватъ и да лъжатъ хората и пр. Да не бѣ ималъ епископътъферманъ отъ великия везиръ, сигурно би си пострадалъ, ала така турцитѣ нищо не му сторили, слѣдъ което той успѣлъ да покръсти въ това село до 200 души (18). На 1640. год. Деодатъ наброява въ Брѣстовецъ всичко 160 католици павликяни, които стояли безъ черква

и твърдѣ потиснати отъ турцитѣ; тѣзи били до 30 сѣмейства — повече отъ 150 души и заемали най-добрата часть на селото, най-добритѣ ниви, и така притѣснявали католицитѣ, че тѣ не можели отъ тѣхъ да дигнатъ глава и гледали само, какъ да е да не дадатъ нѣкакъвъ поводъ на турцитѣ да сбѣснѣятъ още повече, макаръ че и безъ това тѣзи си позволявали всѣкакви безчинства надъ тѣхъ. Така единъ турчинъ имъ грабналъ единствениятъ имъ свещенъ потиръ (calice) и вече не могли да го взематъ назадъ (84). Понеже Филипъ Станиславовъ казва, че въ Брѣстовецъ имало 20 кѫщи турци-павликяни и че си имали и джамия, може да заключимъ, че тукъ ще да е имало негли и десетина кѫщи истински турци, отъ които първитѣ Деодатъ, както и въ други случаи, не е могълъ да отличи, или пъкъ по нѣкои причини нарочно не искалъ да ги спомене (261).

Отъ казанитѣ данни за павликянитѣ въ Брѣстовецъ може да се сѫди, защо тия отъ тѣхъ, които приели католичеството, не могли покрай турцитѣ и потурченитѣ си единоплеменници, които по число вече въ половината на 17. в. се равнявали съ тѣхъ, да се одържатъ за дълго врѣме: особно потурченитѣ павликяни въ селото трѣбва да сѫ враждували много противъ своитѣ братя католици, и тая вражда съ врѣме трѣбва да се е усилвала повече. Ние ще срещнемъ по-долу данни за Брѣстовецъ и прѣзъ 18. в., докато най-сетнѣ съвсѣмъ се губятъ диритѣ му. Днесъ не сѫществува вече такъво село въ Свищовско и Никиполско, така че е сигурно, какво туй село по неизвѣстни причини се е разсипало най-късно въ началото на миналия вѣкъ. Когато бѣхъ въ Трънчевица прѣди четири години, разпитвахъ за Брѣстовецъ, и стари хора ми казаха, че знаятъ, какво „католишкото село Брѣстовецъ“ било срещу Санадиново до Осъма. „От тук е вúдек, де сѫ били гробищата“ — казаха ми тѣ. И въ Лѫжани (Долни Лѫжани) ми казаха по миналата година старци павликяни, че имало „надъ Ново Село католишко селище по име Брестовецъ.“ Доскоро то е било совать. Павликянитѣ въ Лѫжани мислятъ, че това село се разбѣгало въ кърджалийскитѣ врѣмена. Името на селището и до днесъ околнитѣ селяни го знаятъ. И въ по-новитѣ документи, както ще видимъ по-долу, това нѣкогашно павликянско село се споменува все подъ име „Брѣстовецъ“, съвсѣмъ съгласно съ „Brestovaz“, както го пишатъ мисионеритѣ прѣзъ 17. в. Спорѣдъ това не е правилно името „Брѣстовица“, както сѫ наречени и едновр̀ѣмешното село и сегашното пусто селище у Теодорова (Лѣтопись, ц. д. 129).

Солинатъ забѣлѣзва, че имало и въ близкото село — **Дяково** (Diacovo) по нѣколко павликянски католишки сѣмейства, които живѣли като ратаи у турцитѣ, защото били бѣдни, едно за да се прѣхранятъ и друго, бидейки подъ защитата на турцитѣ (sotto l'ombra di Turchi), да избѣгнатъ тежкитѣ данъци и ангарии, които се налагали на християнитѣ (19). Нѣма съмнѣние, че това село, което тогава е било турско, е сегашното с. Дяково, западно отъ Орѣшъ, гдѣто обаче сега нѣма никакви павликяни. Тѣ или сѫ се потурчили или сѫ се издигали отъ тукъ, когато се разсипало и селото Брѣстовецъ.

Барносово (Барновецъ) е едно отъ павликянскитѣ села, които Солинатъ не е могълъ да обърне на католичество, понеже павликянитѣ тукъ били много „твърдоглави“, па дори изглеждало, че и не щѣло да може да се надвие опоритостьта имъ. Тѣ били около 30 сѣмейства (19). Положението на това село е доста точно означено отъ Деодата: споредъ него то се намирало срещу Долни Лжжани на другия брѣгъ на Осъма подъ единъ хълмъ и брояло около 100 души, които нѣмали нито попъ, нито черква нито що годѣ друго, потрѣбно за богослужение. Когато имало нужда, дохаждалъ по нѣкога да имъ услужи попътъ отъ Долни Лжжани, понеже селото имъ било колкото една миля далече отъ подирното — само като се минѣла рѣката (82). Доколко сж били тия павликяни и тогава (на 1640. г.) покатоличени, не може твърдѣ да се сжди по тая вѣсть у Деодата, ала изглежда, че поне тѣ минавали въ очитѣ на софийскитѣ епископи за католици, понеже въ една статистика на католишкитѣ села въ сѣверна България отъ 1843. год. „Barnosofo“ фигурира съ 95 души „католици“ (138). При все туй твърдѣ е загатно, защо Филипъ Станиславовъ, който тъй добрѣ е знаялъ павликянскитѣ села, не споменува нищо за това село въ доклада си отъ 1659. год., когато изброява павликянскитѣ села отъ своята епархия. Възможно е, щото до тогава това село да е било разнесено, както често е ставало подобно разселване у павликянитѣ. За това има и единъ близъкъ примѣръ. Солинатъ отбѣлѣзвалъ, че недалечъ отъ Барносово имало едно село **Варена** (Varena) съ 12 кжщи покатоличени павликяни и друго село **Чрървена** (Scrivona), въ което тъй сжщо живѣли павликяни, ала около 1623. год. то било вече напустнато (abbandonata) отъ своитѣ жители, които се разотишли насамъ нататъкъ, за да избѣгнатъ турскитѣ золуми (19). Твърдѣ интересно е, че сжщото село „Varena“ е означено въ единъ документъ отъ 1651. год. (вж. Acta 216), съ име „Varenaia“, сир. Вареная. Това име прилича на сложна прилагателна форма ж. р. ед. ч. съ окончание -ая, което въ формата Варена, която ще да е по-нова, вече се е стегнало въ *-а*, както е станало напр. и въ прилаг. име добр*а* вм. добр*ая*.

Днесъ и двѣтѣ тия села сжществуватъ, и двѣтѣ източно отъ селото Караагачъ (сега Левски) прѣзъ Осъма, и то първото подъ име Варана, а второто подъ име Червена. И двѣтѣ сж били до освобождението турски села, а именно Червена било черкезко село. Колкото се отнася до селото Барносово, сега такъво село не сжществува, ала въ Долни Лжжани павликянитѣ прѣзъ есеньта на 1899. ми разказаха, че и сега тѣ знаели едно селище между Драгомирово и Хаджи Муса, наричано „Барнувицъ“, (= Барновецъ), гдѣто още имало слѣди отъ католишки гробища и се виждали още забити камъне по гробищата. На 1848. год., когато градили своята черква, дигнали до 200 кола камъне отъ това селище. Понеже и мѣстото и името на селището „Барнувицъ“ съвсѣмъ се схождатъ съ казанитѣ вѣсти на мисионеритѣ отъ 17. в., не може да има съмнѣние, че тукъ е било селото „Barnosovo“, което ще да се е произнасяло „Бàрносово“, а не „Бърносово“, ако сждимъ по сегашното име на селището „Бàрновецъ“.

Маринополци се е казвало едно отъ най-голѣмитѣ сѣверни павликянски села, което се намирало до 30 мили на западъ отъ Търново. Солинатъ казва, че въ негово врѣме тукъ имало до 200 павликянски сѣмейства, отъ които много малко били обърнати на католичество, понеже били твърдѣ диви (barbare), та имало нужда по-скоро да се проповѣдва между тѣхъ, съ което щѣли всички да се привлѣкатъ въ лоното на римската черква (21). На 1635. година епископъ Илия Мариновъ успѣлъ, като посѣтилъ Маринополци (у него „Marianopoli"), което той нарича „най-голѣмото павликянско село близу до Търново", да покръсти 12 първенци отъ селото, а изказва надежда, че слѣдъ два мѣсеца, когато щѣлъ пакъ да намине тамъ, всички щѣли да се покръстятъ, тъй като самитѣ селяни му дали такъво обѣщание. Ала доколко тия надежди били прибързани, добрѣ ни освѣтлява докладътъ на епископа Деодата отъ 1640. год, когато той къмъ края на мѣсецъ септември посѣтилъ Маринополци. Деодатъ опрѣдѣля по-точно мѣстоположението на това село, като казва, че се намира „въ равнина" близу до единъ хълмъ (vicino una collina) и „не далечъ отъ Търново". Имало въ селото черква, посветена на св. Троица, ала въ нея нѣмало нито олтаръ, нито икони, нито образи, а само трапеза, на която ядѣли павликянитѣ. Тѣ били на брой до 860 души, а съ дѣцата заедно би излѣзли повече, ала много отъ тѣхъ още не били кръстени, защото „не отколѣ почнали тукъ да напускатъ старата си вѣра". Тукъ имало единъ свещеникъ, родомъ отъ сѫщото село, който ималъ много роднини. За нещастие търновскиятъ владика дошелъ съ една заповѣдь отъ Султана та хваналъ съ помощьта на турцитѣ тоя свещеникъ и трима-четирма павликяни, закаралъ ги въ Търново и тамъ ги затворилъ. Нѣколцина дубровчани търговци и други католици издѣйствували прѣдъ кадията и турцитѣ да ги пуснатъ, слѣдъ като селянитѣ дали до 30 шкуди подкупъ. Тѣзи подирнитѣ веднага изпѫдили своя свещеникъ, като казвали, че само затуй, защото станали католици имъ направилъ владиката това нѣщо, докато по-напрѣдъ нищо не търсилъ отъ тѣхъ. Този свещеникъ ще да е билъ поставенъ отъ епископа Мариновъ, види се, при второто му идване въ Маринополци. Очакваниятъ отъ него успѣхъ тукъ не ще да е билъ блѣскавъ, защото наскоро слѣдъ неговото посѣщение станала споменатата по-горѣ случка, поради която дори и покръстенитѣ павликяни отъ това село тъй злѣ постѫпили съ своя свещеникъ, при все че той е билъ тѣхенъ съселянинъ. Ако и да не е казано името на свещеника, нѣма съмнѣние, че той е оня Петко Стояновъ, който се подписалъ на едно писмо отъ 1637. год. заедно съ нѣколко души павликянски свещеници въ качество на бивши попъ отъ „Марнополци": „Ази Петко Стоианоф от Марнополци, кои сам бил поп *о* речено село" (44.). Спомена се по-горѣ, какъ Деодатъ на 1639. година съвѣтвалъ конгрегацията, да отпустне ония 30 шкуди, които маринополчани искали назадъ отъ казания свещеникъ, за да го приематъ назадъ. Ала до 1640. г., когато Деодатъ за първъ пѫть дошелъ въ Маринополци, това още не е било сторено, и селото все оставало безъ свещеникъ. Деодатъ разговарялъ

по тоя въпросъ съ тѣзи, които били кръстени. Тѣ сами дошли при него и съ голѣми любезности му заявили, че желаели да иматъ пакъ свещеникъ, ала другитѣ, които дали ония 30 шкуди и които не били отъ „кръстенитѣ", всѣкакъ искали да имъ се повърнатъ тия пари. Дошелъ и тѣхниятъ еретически попъ, и Деодатъ му далъ медальончета (иконки) и свърхъ това скришомъ му далъ и милостиня при всичката си сиромашия, „защото тия хора — казва Деодатъ — сж твърдѣ лакоми за пари и сж научени да получаватъ подаръци отъ епископитѣ та не можехъ друго да сторя, освѣнъ да му дамъ нѣщо, защото инакъ ще наговори много лоши работи на тия бѣдняци, които много повече вѣрватъ него, отколкото насъ всинца". Попътъ молилъ Деодата, да дойде и другъ пжть, а той щѣлъ да се постарае да се покръстятъ всички. Той самъ билъ прѣди много години покръстенъ, ала интересътъ, койтоималъ да бждѣлъ попъ, го мамѣлъ, понеже поповетѣ били освободени отъ даждия, а това подирното било най-главното, което го карало да държи съ другитѣ. Деодатъ му обѣщалъ, че ще го подържа да остане попъ и сетнѣ, само да настоява на обѣщанието си. И когато Деодатъ вече тръгналъ да си иде, той го придружилъ една миля вънъ отъ селото и обѣщалъ, че всичко ще върши, ала само подъ условие, да бжде подържанъ (ajutato). Нѣмали въ селото нищо отъ това, което е потрѣбно за богослужение, и на тѣзи, които били вече кръстени, казалъ Деодатъ да се обръщатъ, когато имъ притрѣба, до свещеника въ Търново, на когото тъй сжщо далъ въ този смисълъ заповѣдь. Турски кжщи имало до 20 съ 100 души и съ една джамия. Понеже на тръгване отъ Маринополци не знаелъ пжтя до слѣдното павликянско село, дали му единого отъ тия турци за водачъ. Понеже и той яздѣлъ на конь, то можàли по пжтя да се разговарятъ върху много работи, и Деодатъ му разказвалъ, какъ тѣ, сир. павликянитѣ отъ старо врѣме сж изповѣдвали католишката вѣра и че и той билъ отъ сжщото племе, синъ на единъ „яничаринъ", на което той отвърналъ: „чакайте, ние ще ви спомогнемъ, защото и насъ другитѣ турци псуватъ, понеже сме отъ тѣхния (павликянския) сой (stirpe)". Важна е послѣдната подробность въ доклада на Деодата, защото не само отъ нея ясно разбираме, че въ Маринополци е имало павликянски помаци, за които Деодатъ, въ противуположность на Станиславова, както видѣхме, обикновено нищо изрично не споменува, но защото сега се обяснява и думата „яничари", съ която Деодатъ означава сжжители на павликянитѣ въ нѣкои села, именно въ смисълъ на помаци или потурнаци отъ павликянски родъ (вж. по-горѣ). Не е чудно, че тъкмо отъ павликянитѣ да сж взимали много момчета за яничарския корпусъ, като били прокудени, беззащитни сектанти, отъ които голѣма часть живѣли въ най-голѣма бѣдность, често и като слуги и ратаи при турцитѣ. Слѣдъ свършване на службата си възвърналитѣ се яничари може да сж спобствували много, за да приематъ мухамеданството и други павликяни. Католицизмътъ въ Маринополци всѣкакъ и слѣдъ посѣщението на Деодата не е напрѣдвалъ: числото на католицитѣ павликяни тукъ дори до

1659. година, споредъ рапорта на Станиславова, не е надминвало 30 кѫщи съ около 250 души. Другитѣ павликяни тукъ ще да сѫ подържали своята ересь и полека-лека трѣбва да сѫ се турчили. Маринополци още два пѫти се споменува въ документитѣ на Ферменджина. Именно подъ 1685. год. въ едно писмо на никополския епископъ Антоний Стефановъ се казва, че положението на католицитѣ прѣди войната съ Полша било много по-сносно и че павликянскитѣ католишки общини се нуждаели отъ свещеници, тъй като единъ свещеникъ обслужвалъ по нѣколко села, както било напр. въ Трънчевица и Маринополци (Marinopoli), гдѣто имало 30 до 35 кѫщи павликянски (299). Послѣденъ пѫть тамъ се споменува Маринополци въ едно писмо отъ 1708 год., въ което се казва, че двѣ павликянски села въ течение на 25 години не видѣли католишки свещеникъ, а именно Маринополци („Marnacolze“), гдѣто имало 46 павликянски сѣмейства, и Калугерица (330).

При все това сравнително малкото католици въ Маринополци се одържали и прѣзъ 18. в., както ще видимъ по-послѣ, па дори и въ началото на 19. в. се спазили още въ селото си, докато поради неизвѣстна причина послѣднитѣ останки отъ непотурченитѣ павликяни тукъ се принудили къмъ края на първата четвърть на миналия вѣкъ да се изселятъ нѣкѫдѣ.

Твърдѣ забѣлѣжително е именно, че въ края на 18. и въ началото на 19. в. селото Маринополци или по-добрѣ „Марнополци“, както го произнасялъ народътъ, взело да се казва **Варнополци** И двѣтѣ имена — по-старото и по-новото — изрично се срѣщатъ едно до друго въ публикуванитѣ по-долу спомени на Скварчия (вж. въ прилож. № I_2), гдѣто се казва, че на 1781. година имало въ „Марнополци или Варнополци“ още 144 души павликяни католици и че слѣдъ 60 години, сир. на 1841. год. това доста голѣмо село било чисто турско („144 anime erano a Marnopolsi o Varnopolsi, villaggio assai grande, ora tutto turco...“). Споредъ сѫщия документъ на 1802. год. Донъ Матей Раздоловичъ обслужвалъ като свещеникъ сѫщеврѣменно три села: Трънчевица, Лѫжани и Варнополци (Varnopolsi). Отъ едни други записки се вижда, че на 1826. година още имало павликяни въ Варнополци: подъ 1826. год. е отбѣлѣзанъ именно единъ случай, какъ въ туй село една мома, по име Марга, избѣгала отъ родителитѣ си и отишла да живѣе съ единъ турчинъ, като напустнала и вѣрата си.[1]) И въ единъ трети писменъ документъ, въ който сѫ записвани кръщавки, вѣнчавки и умирания отъ 1792. год. нататъкъ, се срѣща селото Маринополци подъ год. 1803, и то само подъ име „Varnopolzi“. Именно споменатиятъ свещеникъ Матей Раздоловичъ, който, както ще видимъ по-послѣ, е билъ родомъ павликянинъ, е записалъ въ Свищовъ, че на 1803. год. 10 май е вѣнчанъ нѣкой

---

[1]) „Tutto l'impegno dei turchi é di fare qualche cristiana maomettana, come accadde nel 1826. in Varnopolsi, una per nome Marga fuggì dalla casa paterna senza che alcuno si accorgesse, abandonò la religione, prese un turco ed ora vive accatando e sempre piange“ (вж. по-долу въ приложението № VI. 1).

си Раде Ратковъ отъ Петикладенци, вдовецъ, съ дѣвицата Неда Мозолу изъ Варнополци („conjunxi Ridolfum vulgo Rade Ratkov ex Petikladenzi, viduum, cum puella Dominica vulgo Neda Mozolu ex Varnopolzi“). Въ сѫщия документъ се срѣща и въ отдѣла на вѣнчавкитѣ пакъ селото „Varnopolzi“ (вж. по долу въ приложението, сѣверно-павликянски имена I.).

Слѣдъ казаното не може да има съмнѣние, че и двѣтѣ названия „Марнополци“ и „Варнополци“ означавать едно и сѫщо село, именно „голѣмото“ село Мариниполци, което споредъ мисионеритѣ въ 17. в. се намирало, както се каза вече, въ равнина, близу до единъ хълмъ и до 30 мили западно отъ Търново. Какъ е станала промѣната въ названието, сир. замѣната на началното *м* съ *в* въ името ‚Маринополци‘? Азъ мисля че тая замѣна е могла да се извърши чисто механично, въ слѣдствие на една дисимилация, понеже въ това име се съдържа и втора устна съгласна *п* (въ „*п*олци“). Да прѣдполагаме тукъ нѣкаква асоциация съ името на селото Варена, за което се спомена по-горѣ, нѣма никакви основания, които биха могли да оправдаятъ една такава аналогия. Ала както и да било, несъмнѣнна е тъждественостьта на селото, което се означава съ двѣтѣ казани названия.

Остая още само въпросътъ, точно гдѣ се е намирало това село и спазено ли е то до днесъ подъ нѣкое друго название. Старото име на селото Мар'нополци много ни наумѣва днешното прѣдградие въ Търново, което се казва „Марнополе“. Въ началото на миналия вѣкъ Марнополе е било отдѣлна „махала“, именно било е отдѣлна община съ независимо отъ града Търново кметство. „Село бѣше — казваше ми единъ старецъ въ Търново — то отскоро се съедини съ Търново. Отдѣ си бе? — като попиташе човѣкъ, ще ти се отговори: отъ Марнополе, марнополчанинъ“. Въ Марнополе имало до 100 кѫщи, сетнѣ тамъ се издигнали найдобритѣ търновски кѫщи. Името произхождало отъ черквата св. Марина (вж. Иречекъ, Cesty 162). Всичко туй наистина е отъ естество да ни поведе да търсимъ именно въ търновското „Марнополе“ загатното нѣкогашно павликянско село „Маринополци“, както прави и Иречекъ (Cesty 172). Ала на това схващане се противятъ главно двѣ обстоятелства. Споредъ даннитѣ на мисионеритѣ отъ 17. в., както видѣхме, селото Маринополци не се е намирало до самия градъ Търново, а въ доклада на епископа Солината дори изрично е казано, че то било 30 мили далечъ отъ него. Наистина епископъ Деодатъ казва, че то се намира „недалечъ“ (non lontano), а е пископъ Мариновъ — „близу“ (vicino) до Търново, ала и двамата говорятъ за Маринополци като за отдѣлно и то голѣмо село, а съвсѣмъ не за малка „махала“, каквото е било Марнополе до скоро врѣме. Отъ друга страна никакъвъ другъ поменъ нѣма въ Търнево нито въ самото Марнополе за нѣкакви павликяни тукъ едно врѣме, нито за многобройно турско население, за което говорятъ казанитѣ източници. А и споменатиятъ документъ, писанъ отъ Филипа Скварчия (вж. № I.), който твърди, че Марнополци или Варнополци било твърдѣ голѣмо и съвсѣмъ турско село

и то на 1841. година, съвършено говори противъ казаното схващане. Най-сетнѣ и извѣстието, че единъ и сжщъ свещеникъ е служилъ на селата Трънчевица, Долни Лжжани и Варнополци ни принуждава да търсимъ старото Мариниполци по-близу до първитѣ двѣ села. Схващайки така, азъ се опитахъ, пжтувайки по Севлиевско и по сѣвернитѣ павликянски села, да узная нѣщо отъ спасенитѣ у народа прѣдания по тоя въпросъ, и наистина сполучихъ повече отколкото можехъ да очаквамъ въ намѣрението си, понеже се указа, че и до день днешенъ още по-старитѣ хора павликяни въ Долни Лжжани не само знаятъ, че сегашното село Павликени въ Търновска околия се казвало „Варнополци“, но до скоро имало старци, които още помнѣли, когато Павликяни било „католишко“. Ала вънъ отъ туй още по-интересно е, че дори и денъ днешенъ по-старитѣ хора въ Лжжани и околнитѣ села, напр. въ Бѣла Черква, го наричатъ „Варнополци“. Турцитѣ го наричатъ „Павликянкьой“, както пакъ тѣ сж нарекли и други двѣ села въ Ловчанско, макаръ и тѣзи да сж имали по-прѣди свои особни собствени названия (вж. по-долу). И сега се знае, гдѣ е била католишката махала въ Павликени. На истокъ до самото село има гробища съ едри камъци — тѣ сж били католишки гробища. Имало по прѣди между тия камъци нѣкои и съ „писмо“. Дѣдо Стоянъ Тарльовъ отъ Долни Лжжани ми каза, че той помни, какъ въ тия гробища единъ камъкъ съ надписъ се открилъ още въ турско врѣме и какъ сетнѣ пакъ го засипали. Той вѣрва, че и сега, ако се копае тамъ, ще се намѣри тоя камъкъ. Дѣдо му на Стоянъ Тарльовъ, по име „дѣдо Тома“, който се поминалъ на 96 години, помнѣлъ много добрѣ католицитѣ въ Варнополци. Прѣданието въ Лжжани казва, че католицитѣ въ Павликени най-накрай прѣди 80 години се разнесли. Дѣдо Стоянъ Тарльовъ ми разправи, че се помнѣло и сега за нѣкой си Миялъ войвода въ Лжжани. Отишли отъ Лжжани въ Варнополци да сгледватъ едно момиче. Ала туй момиче аресалъ единъ турчинъ и искалъ да го земе. Тогазъ Миялъ войвода съ баща си и съ дружина съ 7 коля отищли да єматъ момичето. Излѣзли трима „уруци“ въ гората, за да спратъ свадбата. Младоженикътъ билъ прѣбуленъ. Уруцитѣ хванали младоженика и го завели въ гората, за да го колятъ, ала Миялъ войвода успѣлъ да го отърве, вързалъ уруцитѣ и настигналъ пакъ свадбата на Бутово. Слѣдъ това се принудилъ Миялъ войвода да избѣга[1]). — Дѣдо Стоянъ помни и нѣкои турци въ Павликени отъ павликянско потекло: „въ Павликени имаше единъ бей по име Іетим-бей (= добъръ бей), и той казваше често пжти: много обичамъ, когато дойдатъ у мене католици, защо имамъ ‚книги‘ отъ дѣда си, че съмъ хасълъ отъ тоя джинсъ, католикъ. Младъ бѣше, той избѣга сега, като дойде Русията. Той кадънитѣ си не оставяше да се криятъ прѣдъ католицитѣ“.

---

[1]) Може би за сжщия „Миялъ“, който билъ, види се, попъ, по прѣдание една бабичка въ Трънчевица ми разправяше, че той билъ много страшенъ и го наричаше „донъ Миялъ“: Имàше донъ Миялъ, той запря́ сѣто да нòсиме. Зѣли гу тỳрците, мѣчили гу, да гу правятъ бей нàкакѣй . . . . “.

Слѣдъ всичко казано не остая никакво съмнѣние въ тъждественостьта на днешното село Павликени, въ Търновска околия, съ нѣкогашното Маринополци И положението на Павликени се схожда съ описанието на Маринополци, понеже и Павликени се намира въ равнина до една голѣма могила, именно онази „collina“ (хълмъ), която споменува Деодатъ. Каза се вече, че споредъ прѣданието въ с. Лѫжани павликянитѣ отъ Варнополци се изселили нѣкѫдѣ, и това е твърдѣ вѣроятно, защото инакъ не би могло да се обясни тѣхното съвършено изчезване отъ това село, а сѫщо тъй не може да се допустне, че всички до единъ се потурчили. Понеже изселването имъ не е отбѣлѣзано въ свръзка съ нѣкое важно събитие нито пъкъ може да се опрѣдѣли точно, кога е станало, твърдѣ е вѣроятно, че то е ставало постепенно, като се дигали едно слѣдъ друго отдѣлни сѣмейства или по-малки групи, докато найсетнѣ послѣднитѣ павликянски останки въ селото не подлегнали на мухамеданството. Така е могло да стане казаното изселване тъкмо къмъ края на 18. и началото на 19. в., когато слѣдъ кърджалийската анархия и слѣдъ първитѣ руско-турски войни въ сѣвероизточна България се извършили голѣми размѣстяния на българското население, когато хиляди и хиляди нови български колонисти отъ Балкана и Тракия почти незабѣлѣзано се настанявали по Търновско, Разградско и Варненско. Та повече отъ тогава датуватъ най-събуденитѣ сега български старопланински поселения тъкмо въ Севлиевската и бившата Павликянска околия, а именно Мусина, Хотница, Рѣсенъ, Балванъ, Лѣсичери, Паскалевецъ, Патрешъ, Върбовка, Димча, Бѣла Черква, Долни Турчета, Каликастрово, Вишовградъ па дори и самото Павликени (вж. моето съч. „Старото българско население въ сѣвероизточна България, 184 и сл.). Въ онова врѣме почти скришомъ се мъкнѣли Дрѣновчани въ Разградско, както е нпр. станало при основанието на днешното село Батембергъ, поощрявани отъ самия Разградски каймакаминъ въпрѣки спънкитѣ, които пъкъ правилъ на изселенцитѣ Търновскиятъ каймакаминъ (вж. ц. съч. 141—142). Поради нахлуването на бъларския балканджийски елементъ въ посока къмъ павликянскитѣ поселища тогава, много е вѣроятно, че часть отъ незатвърденитѣ още въ католичество павликяни, каквито останали докрай такива въ Мар'нополци (Варнополци), за да избѣгне потурчването, се е изселила въ края на 18. в. въ нѣкое подбалканско мѣсто, кѫдѣто сетнѣ полека лека прииждали и други тѣхни съселяни отъ Варнополци. Азъ дори ще посоча едно такъво село, населено сега съ православни българи, за които съ положителность мога да твърдя, че сѫ нѣкогашни павликяни, и то по всѣка вѣроятность немалко тъкмо и отъ Варнополци, за което е думата по-горѣ. Това село е именно Гостилица въ Дрѣновска околия, до границата на Севлиевска околия, срещу Малкочево откъмъ изтокъ. Когато прѣзъ лѣтото на 1898. година пѫтувахъ по Дрѣновско по диялектологични изслѣдвания, посѣтихъ на 7. юли и селото Гостилица, чиито жители, споредъ както се бѣхъ научилъ, се отличаватъ отъ всички околни българи съ особенъ говоръ. Попаднахъ

тъкмо въ разгара на лѣтната полска работа та селото бѣше почти опустѣло — всички, и старо и младо, особно мѫжетѣ, бѣха се прѣснали въ полето по работа. Отидохъ въ кѫщата на баба Никула Ганьовица Кисоолу, за да се запозная съ особноститѣ на мѣстния говоръ. Баба Никула ми приказвà много, особно за случки отъ послѣдната руско-турска война, ала указа се, че тя, като е ходила много, умѣе и да си прѣправя говора, за да я разбиратъ по-добрѣ, та отъ нейния говоръ не излѣзоха на лице нѣкои важни, характерни говорни особности. Между туй дойде една сравнително по-млада жена отъ съсѣдитѣ, и щомъ почна да говори, разбрахъ, че моитѣ познати въ Дрѣново не напраздно ми бѣха обърнали вниманието върху Гостилишкия говоръ, въ който и сега ясно личатъ главнитѣ особности на павликянското нарѣчие, каквото е спазено между сѣвернитѣ павликяни въ Свищовско и южнитѣ въ Пловдивско (вж. за говора въ Гостилица въ съчинението ми „Езикътъ и книжнината на банатскитѣ българи Сбм. 418, 424.). Излѣзе, че и тая жена е ходила да слугува вънъ отъ Гостилица, ала само у турци, като ратакиня въ сѫсѣдното с. Малкочево и др. Узнахъ послѣ, че гостиличани изобщо до освобождението повече „държали съ турцитѣ“, странѣли отъ другитѣ българи и пр. Всичко туй съвършено се сгажда съ положителното заключение, което направихъ за потеклото на гостиличани възъ основа на тѣхното нарѣчие, а именно че сѫ пришелци и то нѣкогашни павликяни, които въ началото на миналия вѣкъ ще да сѫ приели или, може би, просто млъкомъ признали православната вѣра. На нѣколко пѫти сетнѣ искахъ да отида пакъ въ Гостилица, за да поразпитамъ по-основателно отъ по-старитѣ хора нѣщо за тѣхното минало, ала и до-сега, за жалость, не ми се удаде такъвъ случай. Убѣденъ съмъ, че бѫдещитѣ изслѣдвания ще потвърдятъ напълно моето прѣдположение, че Гостиличани сѫ, ако не всички, то поне отчасть по потекло изъ „Варно-полци“, защото може тукъ да има павликяни и отъ Горско Калугерово (Сивлиев. окол.), което, както ще посоча по-долу, е било едно врѣме тъй сѫщо павликянско село. Името на селото Гостилица ни напомня подобното по име село Гостина въ Ловчанска околия. То е било до освобождението турско село, ала името му сочи, да е било и то по-прѣди българско село, а може би и павликянско, понеже тъкмо се пада въ областьта на нѣкогашнитѣ павликянски села покрай Осъма въ Ловченско.

Горни Лѫжани (Lusani superiori). Това село и сега сѫществува подъ име „Лѫжене“ въ Ловчанска околия. Павликянитѣ въ Свищовското Лѫжани (Долни Лѫжани) и сега наричатъ Ловчанското Лѫжани „Горньо Лѫжене“, а турцитѣ го наричатъ „Сувàнъ-Лѫжене“, защото повече сѣяли лукъ. То тъкмо се намира приблизително „на 15 мили“ далечъ отъ Червена, както го посочва епископъ Солинатъ (19.), и близу до Осъма, подъ една планина, въ която има една грамадна естествена пещера, изъ която изтича голѣмъ, бистъръ потокъ, досущъ както е отбѣлѣзано отъ епископа Деодата (81.), така че безъ съмнѣние Горни Лѫжани отъ 17. в. насамъ е останало на старото си мѣсто, докато павликянското му насе-

ление изчезнало, тъй като това село до послѣдната освободителна война е било чисто турско. Въ врѣме на епископа Солината въ Г. Лѫжани имало 30 павликянски сѣмейства, всички покръстени, съ двама добри свещеника, изучени въ Римъ. Черквата имъ била съвръшено развалена. И слѣдъ 18 години, когато на 1640. год. сѫщото село посѣтилъ епископъ Деодатъ, нѣмало тукъ черква, а богослужението се извръшвало въ частна кѫща. Споредъ този подирния тукъ имало до 483 католици павликяни, а само още до 12 души подържали старата си ересь. Турци имало само двѣ сѣмейства, които повече живѣели въ Ловечъ. По-прѣди селото се намирало до самия Осъмъ, ала понеже било на главенъ друмъ, страдало много отъ пѫтници и затова се дръпнало по-далечъ отъ пѫтя, подъ планината. — Въ документитѣ на пропагандата се срѣща подъ 1650. год. името на тогавашния свещеникъ отъ Г. Лѫжани, францисканеца Giovani Bratanovich, който билъ българинъ (Иванъ Братановъ). На 1659. год. се указва въ доклада на Ф. Станиславовъ другъ мирски свещеникъ, както се види небългаринъ, по име Петъръ Батуля (Batulia). И тогава селото било безъ черква, докато числото на павликянитѣ се указва много по-голѣмо — 70 сѣмейства съ „около 800 души“.

Какво е станало най-накрай съ павликянитѣ отъ Г. Лѫжани, за което се споменува, както ще видимъ, и по-сетнѣ, не се знае, но изглежда, че и тукъ къмъ края на 18. в. по-голѣмата часть павликяни се разбѣгали, а нѣкои ще да се и потурчили. И сега има въ Долни Лѫжани прѣдание, че павликянитѣ въ Горни Лѫжани били потурчени, и то главно отъ нѣкой си бей. Разбира се, че тия, които не искали да се потурчатъ, се разбѣгали по околнитѣ павликянски и български села. Фактъ е, че Горни Лѫжани е било до освобождението турско село и че слѣдъ като се дигнали подиръ войната турцитѣ, заселили се на тѣхно мѣсто българи отъ околнитѣ села, най-много балканджии отъ Сливово и Дивитаки. Въ Д. Лѫжани ми казваха стари хора, че и близкото до Горни Лѫжани, откъмъ югозападъ, село Дивитаки нѣкога било „католишко“. Въ Д. Лѫжани и сега се знаятъ сѣмейства, които доста отколѣ се прѣселили тукъ именно отъ Дивитаки. Така напр. има единъ дѣдо Стоянъ Генкоолу, павликянинъ, дошелъ отъ Дивитаки; сѫщо така и нѣкой си дѣдо Іозо Рóнкоолу отъ тамъ дошелъ. Нѣкоя си баба Гаша отъ с. Дивитаки била женена въ с. Дойренци (западно отъ Горни Лѫжани), а тя била стрикова дъщеря на дѣда Стояна Генкоолу. Отъ тия факти не може друго да се заключи, освѣнъ че павликянитѣ отъ Г. Лѫжани трѣбва да сѫ се пръснали и по околнитѣ села, защото само отъ Г. Лѫжани може да сѫ произтичали павликянскитѣ сѣмейства въ Дивитаки. Както ще видимъ, около Ловечъ е имало нѣколко павликянски села, въ които днесъ населението е православно българско, както напр. въ Горни Павликяни и въ Сотьево, така че нѣма съмнѣние, какво и по-голѣмата часть отъ Горно-Лѫжанскитѣ павликяни, които се разнесли по околнитѣ села и се смѣсили съ православнитѣ българи, е постигнала сѫщата сѫдба.

Тележани (Telezani, Telexani). Слѣдъ Г. Лжжани епископъ Солинатъ отбѣлѣзва павликянското село Тележани, което било 15 мили нагорѣ (in su), сир. южно къмъ Балкана. Тукъ имало тогава отъ 20 сѣмейства само 20 души обърнати на католичество, а другитѣ били „опорити“ и подържали своето „безвѣрие“. Черквата имъ била безъ покривъ, и тѣ казвали, че ако би имъ се помогнало, да я покриятъ, щѣли и другитѣ по-лесно да прѣклонятъ глава. Нѣмало тукъ свещеникъ, но имало единъ човѣкъ, който знаялъ по нѣщичко и ги упжтвалъ и имъ помагалъ вмѣсто свещеникъ съ голѣмо усърдие. Идвалъ понѣкога тукъ и свещеникъ отъ другитѣ села, ала ако и да нѣмало въ селото и най-потрѣбнитѣ черковни утвари за богослужение, пакъ този не се осмѣлявалъ да донесе най-нуждното, да не би по пжтя злодѣйци да го ограбятъ (19). Деодатъ това село не споменува, защото той, както се види, не е споходилъ павликянскитѣ села, които сж по-на югъ отъ Горни Лжжани, докато Филипъ Станиславовъ посвещава на това село четири реда въ своя докладъ, като казва, че имало въ това село 20 кжщи павликянски съ 270 души, безъ черква и безъ свещеникъ, и че идвалъ по нѣкога свещеникътъ отъ Лжжани (Г. Лжжани) да служи литургия въ частна кжща, като донасялъ и потрѣбнитѣ утвори за причесть (262). За насъ и тия четири реда сж важни именно по въпроса, гдѣ се е намирало Тележани, защото Филипъ Станиславовъ така изброява павликянскитѣ села, че захваща отъ Дунава съ с. Бѣляни и върви на югъ по редъ, както тѣ географически едно подиръ друго слѣдватъ, и така дохажда до Ловечъ, а слѣдъ това, като споменува за католицитѣ въ западнитѣ градове Враца, Плѣвенъ и Видинъ, продължава отъ Ловечъ въ посока сѣвероизточна прѣко „Калугерица“ къмъ града Търново и отъ тукъ прѣзъ „Маринополци“ дохажда пакъ къмъ Дунава — въ Русе, отъ гдѣто отива нататъкъ къмъ Силистра, Разградъ, Шуменъ, Провадия и пр. Откъмъ тая страна е за насъ много важенъ тоя докладъ на Станиславова, защото споредъ него можемъ съ най-голѣма вѣроятность да поставимъ въпросното село Тележани, като имаме прѣдъ видъ и растоянието му 15 мили отъ Г. Лжжани, пò на югъ отъ „Бъзцево“, и то близу до Ловечъ откъмъ изтокъ, защото Станиславовъ слѣдъ Г. Лжжани споменува „Бъзцево“, послѣ Тележани, слѣдъ което обърща на западъ, първомъ именува Ловечъ и послѣ Враца.[1]) Въ означеното мѣсто източно отъ Ловечъ и около 15 мили отъ Г. Лжжани тъкмо се пада днешното село „Горньо Павликени“ инакъ варичано още „Киречли Павликени“ (понеже тукъ вадили много варь едно врѣме). Че името „Павликени“ и тукъ не е старо, не може да има съмнѣние, понеже такова име нигдѣ не се срѣща въ рапортитѣ на мисионеритѣ отъ 17. в., а ще да е отъ турцитѣ дадено, както е станало това сжщото съ името на търновското Павликени.

[1]) Ето редътъ на павликянскитѣ села у Станиславова: Бѣляни — Орѣшъ — Петикладенци — Брѣстовецъ — Кочагово (Kozagovo) — Търнчевица — Долни Лжжани — Горни Лжжани — Бъзцево (Baghcevo) — Тележани — Калугерица — Търново — Маринополци — Червенъ — Русе и пр. (259 и сл.).

Покрай турското нарицателно име „Павликянъ-кьой“ ще да е съществувало дълго врѣме и специялното собствено име на селото, докато това подирното не се е забравило и на негово мѣсто нарицателното име получило значение на собствено. Сжщото се е случило и съ името „Бъзцево“, което, както ще видимъ по-долу, още сжществува, ала изобщо взето вече е отстжпило прѣдъ по-новото име „Павликяни“, което сега за разлика отъ другото Павликени, наричано Горньо Павликени, се казва Долньо Павликени.

Освѣнъ името Горньо Павликени, което дава право да се прѣдполага, че това село е било нѣкога павликянско, до сега нищо друго не се знаеше, което би потвърдявало това прѣдположение. А да се докаже, то е отъ рѣшителна важность по въпроса, гдѣ се е намирало селото Тележани, тъй като по всички данни, които имамъ за това подирното, само Г. Павликени може да бжде нѣкогашното село Тележани. За да освѣтля по възможность тоя въпросъ, азъ посѣтихъ прѣзъ лѣтото на 1900. година както селото Г. Павликени, така и околнитѣ му села и най-накрай отъ събранитѣ свѣдѣния окончателно се убѣдихъ, че нѣкогашното Тележани и сегашното Г. Павликени сж едно и сжщо село, съ тая само разлика, че сегашното село малко се е прѣмѣстило по-на юго-истокъ отъ староврѣмското.

Въ Лжжани и въ Трънчевица бѣхъ узналъ, че по прѣдание нѣкои сѣмейства въ Трънчевица били дошли въ „старо врѣме“ като бѣжанци отъ „Киречли Павликени“. Когато дойдохъ въ това подирното, което е сега населено все съ православни българи, най-напрѣдъ поразпитахъ по-стари хора отъ селото, знаятъ ли нѣщо да сж били дѣдитѣ или прадѣдитѣ имъ отъ павликянско потекло. Отначало на тоя въпросъ ми отговаряха твърдѣ уклончиво, тъй като никой не иска да се признае потомъкъ на неправославни дѣди. Ала когато имъ съобщихъ, че въ околнитѣ села съмъ чулъ дори едно прѣдание, какъ едно врѣме, когато селото било павликянско, дохаждалъ католишки попъ въ тѣхното село, за да кръща дѣцата имъ, когато били възрастни по на 10 до 15 години, какъ имъ турялъ все едни и сжщи имена, нпр. все името „Дянко“, и какъ единъ пжть самитѣ селяни ужъ убили своя католишки попъ, признаха ми нѣколцина, между които и старият сегашенъ попъ Петъръ, че това прѣдание сжществува, ала че то се отнасяло до павликяни, които живѣли близу до тѣхното село, а нѣкои отъ околнитѣ села отъ злоба, „за да ги ядосвать“, казвали, че то се отнасяло до тѣхнитѣ дѣди. Между туй попъ Петъръ си припомни, че нѣкои отъ павликянитѣ въ Трънчевица и Лжжани казвали на неговитѣ съселяни: „вие си убихте домина, ала нѣма да прокопсате“. Указа се най-сетнѣ, че и въ Г.-Павликяни имало стари хора, които знаели, че едно врѣме — прѣди 150 години — „доминъ“ имъ идѣлъ откъмъ Орѣшъ и че когато „надвила православната вѣра“, убили домина на едно мѣсто, което и сега се знаело гдѣ е и което се нарича „Камилища“ или инакъ още „Каминища“ (тамъ били натрупани камъне). „Камилища“ споредъ нѣкои се казвало, защото ужъ доминътъ

на „камила“ яздѣлъ. Селото било едно врѣме на друго мѣсто, което сега се казва „Старото селище“; то се намира на истокъ отъ селото „прѣзъ една трапчинка“. Тамъ има и сега слѣди отъ стари гробища — на които има грамадни камъне. Отъ тия гробища и сега се изкопаватъ скелети — наскоро (прѣзъ 1899. год.) била намѣрена тамъ глава „на югъ обърната“.[1]) Прѣдишниятъ попъ Косто заварилъ селото съ 60 кѫщи, сегашниятъ попъ Петъръ заварилъ 90 кѫщи, а сега, слѣдъ 40 години, то има до 200 кѫщи. Малко сѣмейства ще да сѫ „ерлийски“ въ Горньо Павликени по мнѣнието на дѣда попа, понеже прѣзъ тия 40 години, откакъ той тукъ попува, много сѣмейства се изселили въ други села, повече въ околнитѣ, а други пъкъ придошли отвънъ. Поради това и старитѣ прѣдания били забравени. Така прѣди 40 години отишли 2—3 кѫщи въ Върбица (Плѣвенска Върбица), а въ врѣме на въстанието още нѣколко други. Слѣдъ освобождението отишли въ Казачево около 22 сѣмейства,[2]) въ Прѣсѣка 5 сѣмейства[3]) и въ Гостиня 2 сѣмейства.[4]) Ала при все това знаятъ пакъ вт Горньо Павликени, че едно врѣме имало близу до селото имъ, въ мѣстностьта Сливякъ, по пѫтя за Ловечъ на р. Осъмъ, „павликенско“ население. До Сливяка и сега се виждатъ, гдѣто е чешмата, трапове отъ кѫщни здания, които споредъ прѣданието били „кѫщи на павликѐнци“ (не се казва въ прѣданието „католици“). Има тукъ и гробища, отъ които и сега личатъ камъне, а прѣданието ги знае за „павликенски“. Има останки тукъ и отъ единъ манастиръ и отъ сѣверъ отъ страна на зида имало и камъкъ съ надписъ „Ящребъ манастиръ“ св. Богородица. Въ Горньо Павликени се помни още, че 5 сѣмейства придошли отъ „Сливяка“, а „приказва се“ че отъ тѣхъ били и сегашнитѣ сѣмейства Телкиовци, Миколовци, Вараджиитѣ и Колайеновци. Освѣнъ отъ Сливяка имало въ Горньо Павликени придошли сѣмейства и отъ околнитѣ села, като нпр. отъ Българене (баба Вълчовица и др.), отъ Млѣчово (сѣмейството Дяковци) и пр.

Отъ тия свѣдѣния, които събрахъ относително населението на Г.-Павликени въ свръзка съ спазенитѣ още прѣдания за павликяни въ селото и околностьта, азъ дойдохъ до убѣждение, че днешнитѣ жители на селото съ изключение на една часть, прѣселенци отъ околнитѣ села, сѫ потомци на павликянитѣ, чиито най-стари селища при тъй наречения Сливякъ още живо се помнятъ. Това послѣ се потвърди блѣскаво отъ най-сигурния критерий по тоя въпросъ — нарѣчието на горньопавликенцитѣ. Като разпитвахъ за нѣкои вѣрвания, отъ които

[1]) Нека споменемъ тукъ, че и на югозападъ отъ селото надъ единъ баиръ, на мѣстностьта „Гробешкй дялъ“, се намиратъ други гробища отъ старо врѣме. Въ единъ гробъ тукъ била намѣрена нѣкаква староврѣмска сребърна гривна, която се намирала сега у Янко Ивановъ Марковъ, изселенъ въ Върбица (Плѣвен. ок.).

[2]) Имената на прѣселенитѣ въ Казачево сѣмейства сѫ: Иванъ Пенковъ Чушковъ, Вълчу Пенковъ Чушковъ, Иванъ Мишовъ Панчели, Кочо Машовъ, Стойно Машовъ, Лишо Рачовъ, Пано Ивановъ Свирковъ, Ганчо Вълювъ Свирковъ, Данчо Миовъ, Нано Вълчовъ Врáцалѫ (Врачапецътъ), Стоянъ Пановъ и др.

[3]) Прѣселени сѫ въ Прѣсѣка: Димитъръ Кочовъ Пеневъ, Иванъ Ристовъ, Вълю Христовъ, Кочо Ивановъ Топчия, Пано Стояновъ Дяковъ.

[4]) Прѣселени въ Гостиня: Кóчо Васильовъ и Ангелъ Васильовъ.

очаквахъ нови доказателства за нѣкогашното павликянско потекло на жителитѣ, съобщи ми се като особно нѣщо това, че едно врѣме тукъ на Рождество Христово казвали „св. Крачонъ“, на Въведение на св. Богородица — „Уводъ“, а на единъ праздникъ (21. ноемврия) Куцаланъ (?). Отъ даннитѣ, които събрахъ по староврѣмската носия, заслужва да се отбѣлѣжи като доказателство по въпроса за нѣкогашното полукатоличено население тукъ, че едно врѣме тукъ булкитѣ носѣли особни, висови до глезнитѣ обуща отъ червена мешина (подобни на нашитѣ ластикови обуща) „съсъ връфти“, които се казвали „месови обуща“. Понеже у католицитѣ хървати както и у нашитѣ банатски българи думата „меса“ и „миса“ значи литургия, то е явно, че названието „месови“ е могло да бѫде прѣнесено тукъ само отъ католишкитѣ попове (И въ Трънчевица булкитѣ се вѣнчаватъ въ „червено джубе и бѣлъ сукманъ“, а едно врѣме и въ „червени ботуши“). Женитѣ носѣли бѣла горна дрѣха отъ аба („бяла дреа“) и пещемали, както се носили въ сѣверна България, а на глава си туряли „нѣщо издигнато и изострено на нагорѣ като кошерище“, което се казало тачъ. Сетнѣ излѣзли сукаитѣ, съ които замѣнили тоя „тачъ“, а слѣдъ сукая дошла днешната „шапка“, която се носи и по други ловчански села (Вж. по-подробно за това въ моето съчин. „Старото българско население въ сѣверо източна България“, стр. 69. и сл.). — Отъ свадбенитѣ обичаи отбѣлѣзвамъ обичая, че забуляли и момъка, прѣди да се вѣнчее, докато той отиде въ кѫщата на момата. Нѣмало черква та ги вѣнчавали само въ кѫщи у момата.

Ако и да бѣхъ доста убѣденъ отъ събранитѣ данни, че и сегашното население въ Горниьо Павликени въ голѣма часть е отъ павликянско потекло, пакъ не ми се виждаше изключена и възможностьта, щото всички тия прѣдания и пр. да сѫ спазени не отъ прѣми потомци на павликянитѣ въ това село, които сѫ могли и напълно да се изселятъ още къмъ края на 18. в., а отъ сетнѣшни пришелци. За това трѣбаше да се види нарѣчието на горньопавликенци.

Изпитвахъ нѣколко стари жени, които не сѫ излизали отъ селото си и на които родътъ се знае за мѣстенъ (ерлийски) и отдавнешенъ въ сѫщото село. Особно ми услужи за казаната цѣль една бабичка — баба Стойна, която излѣзе много приказлива и любезна. За послѣдното трѣба много да благодаря и на добрия попъ Петъръ, въ чиято кѫща баба Стойна, насърдчена отъ дѣдо попа, да нѣма никакво „шубе“, ами да отговаря, каквото ще я питамъ, съвсѣмъ довѣрчиво се отпустна та не само приказвà свои спомени отъ едно врѣме, но склони и да отговаря на многото питания, които и зададохъ, съ цѣль да узная произношението на отдѣлни форми, които ме интересуваха. И когато найсетнѣ затворихъ бѣлѣжника си и благодарихъ на дѣда попа за гостоприемството, азъ бѣхъ повече отъ увѣренъ, че несъмъ се лъгалъ въ прѣдположението си, какво всички коренни горньопавликенчани сѫ потомци на нѣкогашни павликяни, — толкова и сега още говорътъ имъ е

сназилъ всички най-характерни свойщини на павликянското нарѣчие изобщо. Особно баба Стойна приказваше така чисто, че тя ми правѣше съ своя говоръ впечатлѣние на сѫща павликянка, каквито много бѣхъ слушалъ и разпитвалъ до тогава въ сѣверна и южна България. Разбира се, че азъ не смѣехъ да ѝ кажа въ очи това, защото само когато ѝ загатнахъ, че нѣкои хора казвали, какво тѣхното село било едно врѣме павликянско, тя рѣшително отказа това, като прибави: „тие, павлик'енцик'е іед'ели сӯяци, гӯщери — ние не сме кàт тя̀ӯ — ние сме чъ̀сти хòра“. При все това говорътъ имъ павликянски: гласната *и* подъ ударение произнасятъ като ы (между *ъ* и *и*), дори и като *ъ*, а така сѫщо гласи у тѣхъ и старобългарската гласна *ы* напр. ты̀, вы̀й; ас съм бъ̀вала (бивала); пытат; пувы̀кат, вы̀кне, блъ̀зу; пары̀, рудны̀на и пр.; чува се у тѣхъ и *ъ* вм. ѧ, особено кога е подъ ударение, напр. тъшко: „тъшкo ми хѝде на сърцèто“; съдѝ си; съдѐт (= сѧдѧтъ), съда (1. л. ед. ч. сѧдѫ); спазено е и характеристичното павликянско *е'* и *и* вм. *е* подъ ударение (= е, ѧ, ѣ): мѝне (ме'не = мене), напр. „устàнаха ут мѝне пòстари хора“; „не'ма гу òще“; зе'т; нѝма пары̀; тры ве'чера пут ре'т; ныкакъф рѝт нѝмат; пъ̀тъ намàжат с ме'т; че'до; дѝвер; у Пѝтра (= Петра); дѝ (= гдѣ), напр. „тие *дѝ* бы̀ли“. Спазено е особно гърлено *х*, както и у други павликяни. Употрѣбя се мѣстоимението *и* само за срѣд. родъ вин. пад. ед. ч., както у всички павликяни: „довèде *ѝ* дèтето, докàра *ѝ* тука“ и пр. За образуване бѫдеще врѣме у глаголитѣ употрѣбятъ, както всички павликяни, спомагат. глаголни форми *щѫ, ждѫ* и *за*, напр. *жда* ѝдем; то *за* дòде; *же* дòдъ; ас *за* ѝ (срѣд. род. вин. п. = го) намèра; щѫ кажъ и пр. И бѣлѣжитото „мѝн'е“ (дател. пад. стб. мьнѣ), което говорятъ и оправославенитѣ павликяни въ Гостилица (Дрѣновска ок.), гдѣто и сега казватъ напр. „елà мѝн'е“ (когато викатъ на малко дѣте, или кога мамятъ теле и пр.): „а бре мѝне, ще кàжъ нèщо“ (говори се на по-младъ) и пр. — се е спазило и въ говора на горньопавликянчани, въ малко измѣненъ видъ: „мѝн'ю“, напр. „елà мѝню, елà мѝню“ (обърщатъ се тъй къмъ дѣте, теле и пр.).

Важна особность забѣлѣжихъ въ горньопавликянския говоръ, че тукъ зѫбнитѣ съгласни *т* и *д* сѫ много повече омекчени прѣдъ *ѣ* и прѣдъ прѣйотувани гласни, отколкото у другитѣ павликяни, така че откъмъ тая страна горньопавликянския говоръ се равнява съ нарѣчието въ Дрѣново, Елена и Котелъ. Ала и тая фонетична черта не е чужда въ тоя говоръ, а е само по-силно развита, както и у нѣкои рупски говори, които по потекло сѫ сродни съ павликянското нарѣчие. За това ще говоря въ специялна статия повече върху езика на павликянитѣ, а тукъ само давамъ нѣколко примѣра, за да се освѣтли реченото относително тая фонетична точка. Членътъ въ множ. ч. се произнася както и въ еленския говоръ: зъбы̀*к'е*, уф ръцѐ*к'е*, учѝ*к'е*, мамӯл'*ек'е* и пр.; казва се още: у *к'*ах (= тѣхъ); пѣ*к'*ат (пѫтьтъ); къдà да са *г'*àнъ (= дѣнѫ); ба*к'*у (батьо) на живò*к'*а си не е хòдил; пусред пла*г'*не; вѝ*г'*аӯме (= видѣхме) и пр.

Твърдѣ е забѣлѣжително, че въ Ловчанско само още въ едно село приблизително така меко се произнасятъ зѫбнитѣ съгласни, именно въ българското село Радювене или по-добрѣ „Раѓувене“, както го казватъ селянитѣ. Понеже това село се намира само 15-тина километра отъ Горньо Павликени, на западъ отъ Ловечъ, въ околностьта на който откъмъ сѣверъ е имало и други павликянски поселения въ онова врѣме, имено въ Долньо Павликени или (Бъсцево) и Сокьево (сега Сотьево, вж. по-долу), много е вѣроятно, че и въ Радювене има старъ поправославенъ павликянски елементъ, който не можалъ обаче да спази толкова чисто нарѣчието си, както въ Горньо Павликени, защото тукъ, види се, повече се е измѣсилъ съ мѣстнитѣ български жители. За жалость не успѣхъ да отида въ самото Радювене, за да узная нѣщо повече по тоя въпросъ, ала доколкото можахъ да видя отъ многобройнитѣ прѣселенци отъ това село въ града Ловечъ, гдѣто сѫ заели една цѣла махала, въ говора на радювенци главно личи само голѣмата мекость на зѫбнитѣ съгласни, както се каза. Нека не се забравя още, че отъ Осъма на западъ, дѣто е и Радювене, вече захваща и помашката область, която още не е добрѣ изучена, особно въ свръзка съ историята на околнитѣ павликянски колонии по течението на рѣката Осъмъ.

Бъсцево (Долньо Павликени) е било споредъ мисионеритѣ отъ 17. в. най-опоритото павликянско село, което докрай не се подало на католишката пропаганда. Солинатъ казва, че въ това село имало до 70 павликянски кѫщи и че отъ всички само трима души били обърнати на католичество. Споредъ него, ако би се поставилъ тукъ единъ свещеникъ, който би умѣялъ съ тѣхъ да лади и особно съ турцитѣ, въ кѫсо врѣме би обралъ богати плодове (20). Не се знае, какъ е постѫпила пропагандата слѣдъ това, ала фактъ е, че тѣ и подиръ 18 години, именно на 1640. год. минавали все като твърдоглави „въ своята проклета ересь“ (pertinacissimi nella loro maledetta hieresia), както се оплаква отъ тѣхъ и епископъ Деодатъ. Веднажъ имало въ Бъсцево двама свещеници, ала ги изпѫдили съ тояги. Въ селото имало единъ турчинъ (павликянинъ?), човѣкъ едъръ, който казалъ на епископскитѣ хора: „кажете на своя епископъ, да ми даде единъ подаръкъ и нека дойде да кондиса въ моята кѫща; азъ ще зная, какъ да го защитя, и той ще може свободно да говори.“ И наистина епископъ Илия Мариновъ единъ пѫть му обѣщалъ, да му даде нѣщо, и не му далъ нищо, поради което турчинътъ все се заканвалъ. На единъ католишки свещеникъ, когото срещналъ по пѫтя, казалъ: „вашиятъ епископъ не си устоя на думата, ала не ще влѣзете вие въ Бъсцево, докато не ми дадете това, що ми се пада и що ми сте обѣщали“. Споредъ Деодата павликянитѣ отъ това село, както и отъ едно друго подобно, Калугерица (вж. по-долу), се мислили по-умни и по-учени отъ другитѣ павликяни, ала въ сѫщность учението ми състояло въ тѣхната злина и въ подръжката, която намирали у казания турчинъ. Деодатъ мисли, че тѣхната наука би се разпилѣла като димъ, стига да успѣелъ нѣкой да свърже приятелство съ тоя турчинъ, защото щѣло да бѫде лесна работа да се

обърнатъ съ помощьта на собственитѣ имъ свещени книги, щомъ се убѣдятъ, че и споредъ тѣзи тѣ сж длъжни да се кръстятъ, безъ което не могатъ да бждатъ спасени, а тѣ по никой начинъ не щѣли да могатъ да не признаятъ своитѣ книги, които не били друго, освѣнъ пакъ светото писание и пр. (87). Отъ тия думи на Деодата не се разбира, дали е имало и други турци въ селото и какъвъ е билъ оня влиятеленъ у тѣхъ турчинъ. Явно е, че Деодатъ и за това село, въ което не е можалъ лично да отиде, не е билъ добрѣ упжтенъ, защото отъ Ф. Станиславовъ узнаваме, че до 1659. год. наистина католичеството направило малъкъ успѣхъ и въ Бъсцево, тъй като тогава тукъ ужъ имало 20 кжщи „католици", съ около 200 души, ала че имало и 30 кжщи турски отъ „сжщата народность" съ една джамия (261). Не изглежда, католицизмътъ тукъ посетнѣ да е напрѣдналъ, защото това село само още веднажъ се споменува въ мисионерскитѣ писма на 1685. год. (298) и то пакъ, защото е стояло безъ черква и безъ свещеникъ, както си е било и по-прѣди, като дохаждалъ сегизъ-тогизъ свещеникъ отъ Горни Лжжани та служилъ литургия въ частна кжща.

Относително истинското име на това село, което мисионеритѣ прѣдаватъ ту съ Buccevo (19), ту Bahzevo (87) и Bahcevo (261, 298), не може да има сега съмнѣние, че то се е произнасяло „Бъсцево", понеже то въ тази форма и до днесъ е спазено: и сега планинцитѣ така наричатъ селото Долньо Павликени, което е на сѣверъ отъ Ловечъ. И това село турцитѣ нарекли „Павликянкьой", докато най-сетнѣ това име замѣстило старото име Бъсцево по сжщия начинъ, както и въ споменатитѣ по-горѣ двѣ села, що носятъ сега сжщото име „Павликени". Въ околнитѣ села има прѣдание, че прѣди 150 години въ това село напустнали католичеството („павликянската вѣра"), ала какво е станало съ самитѣ селяни павликяни, не се знае. Вѣроятно е, че ония, които не сж искали да се потурчатъ, полека-лека се изселили по околнитѣ села, защото прѣди освобождението въ Бъсцево били „все турци"; имало само около 20-тина кжщи български. Тъй като потурченитѣ павликяни не ще да сж могли въ толкова кжсо врѣме всички да научатъ турския езикъ и съвсѣмъ да забравятъ родния си езикъ, много е вѣроятно, че тия „турци", които сж населявали Бъсцево до освобождението и които слѣдъ това се изселили отъ България, ще да сж били отъ часть само по вѣра а не и по езикъ турци, сир. помаци. Като ми разправяха за ония 20 кжщи „българи", които прѣди освобождението живѣли въ Бъсцево, узнахъ, че тѣ били сжщински православни българи, които въ нищо не се отличавали отъ другитѣ българи по Ловченско, и съвсѣмъ не приличали на ония въ „Горньо Павликени", които ги знаятъ по околнитѣ села като особни хора тъкмо заради особния имъ говоръ. Ония българи въ Долньо Павликени били все „бивши турски ратаи"; а самитѣ турци ужъ били сжщински, анадолски турци. Ще трѣба по точно да се освѣтли тоя въпросъ, като се отиде на самото мѣсто, гдѣто ще се намѣрятъ стари хора да дадатъ по-положителни данни. Сега сж настанени тукъ нови българи,

прѣселенци откждѣ Чорлу (близу Цариградъ) и отъ околнитѣ на Бъсцево села.

Че Бъсцево не ще да е прѣмѣстено отъ 17. в. насамъ, може да се заключи и по редътъ, който заема това мѣсто въ списъка на павликянскитѣ села у Ф. Станиславова, гдѣто то е споменато между Горни Лжжани и Тележани сир. Горньо Павликени, както се обясни по-горѣ.

Сокьево (Socchievo). Това село е отбѣлѣзано само отъ Солината, който доста точно указва и положението му: „4 мили отъ Бъсцево по правия друмъ". Нѣма съмнѣние, че то е селото Сотьево, което сега се намири сѣверозападно отъ Ловечъ на 12 километра, на лѣво отъ главния пжть, който води за Плѣвенъ и около 6 километра отъ Долньо Павликени (Бъсцево). Въ това село имало малко павликяни, които споредъ Солината били само 7 д., и то всички покатоличени и привързани къмъ новата си вѣра („fedeli"). Не се знае, имало ли е въ Сокьево, което Солинатъ нарича „селце" (villetta), и други жители. Още веднажъ се срѣща упоменато това село въ единъ докладъ отъ 1685. год. отъ еписк. Антония Стефановъ, който прѣпоржчва, да се опрѣдѣли единъ свещеникъ за Калугерица, който би ималъ на грижата си и Бъсцево и Сокьево (298).

Калугерица (Kalugeriza). Отъ Бъсцево до Калугерица имало, споредъ думитѣ на Солината, 15 мили. Въ това село отъ 40 павликянски кжщи, само единъ човѣкъ прѣминалъ въ католичество — толкова и това село както и Бъсцево се отличавало съ своя вѣрски консерватизъмъ. Види се, че тоя единственъ католикъ въ Калугерица ще да е билъ оня францисканецъ Стефанъ Николовъ „отъ Калугерица", който се е подписалъ на едно писмо отъ 1637. год. заедно съ други свещеници отъ павликянскитѣ села (Acta, 44.) Да е имало и други покръстени тукъ, щѣше и Деодатъ да знае, който на 1640. год. се изразява за това село, що е брояло „40 павликянски кжщи съ 200 души", че било „най-проклето въ своята неотстжпчивость наравно съ Бъсцево" (87). Това се потвърдява съвсѣмъ ясно и отъ едно писмо на францисканския кустосъ Фр. Соимировичъ, който на 1647. год. пише, че въ Калугерица още ни единъ човѣкъ не билъ покръстенъ (non e anche vi uno battezzato). Соимировичъ съ голѣмъ страхъ дошелъ въ това село, защото до тогава тѣ не пускали да влѣзе въ селото имъ католишки свещеникъ. Той повикалъ по-старитѣ хора, и тѣ дошли при него заедно съ своя попъ и най-сетнѣ ужъ му обѣщали, всички да се покръстятъ, ала съ условие, да имъ изпроводи свещеникъ въ селото. С. имъ обѣщалъ това, за която цѣль въ писмото си моли конгрегацията, да му спомогне да изпълни обѣщанието си (175). И наистина двѣтѣ страни изпълнили обѣщаното, защото на 1659. год. споредъ Фил. Станиславова въ Калугерица, която се намирала „подъ Балкана" (intus montem Hemum), имало вече 40 католишки павликянски кжщи съ около 250 души. Черква нѣмало тукъ, ами въ частна кжща ставало богослужението, за което по нѣкога дохаждалъ свещеникъ било отъ Горни Лжжани било отъ Тракия, като по-близка до тѣхъ (262). Въ това състояние прѣкарали тия новообърнати на като-

личество павликяни до края на 17. в., когато, види се, поради липса на всѣка връзка съ католишкото имъ духовно началство ще да сж приели православието. Че сж стояли безъ черква и свещеникъ и подирѣ, вижда се отъ едно писмо отъ 1685. год., което рисува Калугерчани като извънредно бѣдни планинци, не въ сила да подържатъ сами единъ свещеникъ.

Въпросъ е, гдѣ се е намирало това село, и дали е спазено до сега. Азъ разпитвахъ за това у сѣвернитѣ павликяни и узнахъ въ с. Лжжани, именно въ „Долно Лжжене", че стари хора по прѣдание разказвали, че Горско Калугерово (или „Даа-Калугерово", както го казвали турцитѣ) въ Ловч. околия (западно отъ р. Росица въ политѣ на Севлиевската планина) било едно врѣме „католишко". Павликянитѣ отъ тамъ избѣгали и то станало турско село. Самитѣ турци изповѣдвали: „бизъмъ кьой католикъ кьой имишъ" (нашето село е било католишко село). Бѣгането станало „въ кърджалийскитѣ врѣмена". На въпроса, нѣма ли таково прѣдание и за селото „Осма-Калугерово", рѣшително ми се отговари, че въ Осма-Калугерово никога не е имало католици. Особно павликянитѣ отъ Долно Лжжене това можели да знаятъ, понеже сж много близу до това село, а напротивъ тѣ знаяли, че тамъ открай врѣме имало „ерлии" православни българи и турци. Това азъ послѣ провѣрихъ и се указа истинско. Ако приемемъ, че въ едно отъ тия двѣ села, що носятъ сега име „Калугерово", се крие името на нѣкогашното павликянско село „Калугерица", то не може и да има съмнѣние, че трѣбва това да търсимъ не въ Осма-Калугерово, а тъкмо въ Горско Калугерово, което и безъ огледъ къмъ реченото прѣдание напълно се съгласява съ указаното отъ мисионеритѣ географично положение на нѣкогашното село Калугерица — 15-тина мили отъ Бъсцево къмъ Балкана. Че то е лежало доста на изтокъ отъ Ловечъ въ посока къмъ Търново, именно тамъ, гдѣто е сегашното Горско Калугерово, може да заключимъ и отъ рапорта на Станиславова, въ който слѣдъ Тележани и Ловечъ иде Калугерица и слѣдъ нея Търново. И тъй не може да се съмнѣваме въ тъждественостьта на нѣкогашното с. Калугерица съ днешното Горско Калугерово. Слѣдъ послѣдната освободителна война турцитѣ отъ тукъ се издигали и на тѣхно мѣсто се заселили балканджии.

Въпросъ е още, кждѣ ще да сж избѣгали павликянитѣ отъ Калугерица „въ кърджалийскитѣ врѣмена", както казва прѣданието. Споредъ мене твърдѣ е вѣроятно, щото бѣжанцитѣ отъ Горско Калугерово първи да сж се настанили въ Дрѣновското село Гостилица, за което по-горѣ стана дума, и сетнѣ тукъ полека-лека да сж прииждали нови павликянски поселенци и отъ Маринополци (Варнополци) (вж. по-горѣ с. 43). Това е толкова по-приемливо, когато се вземе още прѣдъ видъ и близостьта на Гостилица до Горско Калугерово, отъ която послѣдното село отстои само около 15 километра, взето въ права линия. Специялни изслѣдвания по тоя въпросъ на самото мѣсто биха могли да хвърлятъ по-голѣма свѣтлина върху него.

Кочагово, Кочегово. Петъръ Солинатъ отбѣлѣзва едно село съ име „Kocegovo", което безъ съмнѣние трѣба да се е произнасяло „Кочегово". То се е намирало на 30 мили далечъ отъ Ловечъ и имало до 150 души кръстени павликяни. Тѣзи подирнитѣ, като не искали да поднасятъ турския натискъ, живѣели по горитѣ и по пещеритѣ, а нѣмало и свещеникъ при тѣхъ, та поради това, споредъ Солината, тѣзи бѣдни хора били почти обречени да се изгубятъ като католици (19). Отъ тия свѣдѣния, които дава Солинатъ за реченото село, мѫчно щѣше да може се угади, даже и приблизително, гдѣ се е намирало то, ако да не се споменуваше сѫщото село и въ рапорта на Ф. Станиславовъ, който има, както видѣхме, по въпроса за топографията на тогавашнитѣ павликянски села това прѣимущество прѣдъ другитѣ мисионерски рапорти, че изброява селата по редъ, както географично слѣдватъ едно подиръ друго. И на Кочегово, което у Станиславова е прѣдадено съ „Kozagovo" — понеже се произнасяла и по-старата му форма „Кочагово", — може да се опрѣдѣли положението му именно негдѣ между изчезналото село Брѣстовецъ и Трънчевица, въ Свищовско, защото между тѣзи двѣ села фигурира у Станиславова, който казва, че въ това село имало 30 павликянски кѫщи съ около 250 души и че имало още и 10 потурчени павликянски кѫщи. Нѣмало черква въ селото, а въ частна кѫща свещеникътъ „отъ Трънчевица" понѣкога имъ служилъ литургия, като носѣлъ съ себе си главното, що е потрѣбно за богослужение (261). Така опрѣдѣлена мѣстностьта, гдѣто се е намирало „Кочагово" или „Кочегово", съгласява се съ насоката у Солината, че то било до 30 мили далечъ отъ Ловечъ. Солинатъ случайно тукъ взема Ловечъ, за да покаже колко е далечъ отъ него Кочагово, именно защото въ рапорта си прѣди туй говори за „турскитѣ" села „Татари и Ловечъ" (Tatari et Lovaz), гдѣто имало по нѣколко католишки сѣмейства (famiglie di christiani), безъ съмнѣние павликяни, които живѣли при турцитѣ, навѣрно като тѣхни слуги и работници (19). Понеже тукъ се именува село **Татари** и веднага до него „Ловечъ", то е по-приемливо, че Солинатъ е мислилъ тукъ селото „Татаре", което се намира десетина километра южно отъ Ловечъ край Осъма и което днесъ минава подъ име „Казачево", покрай което обаче е спазено и по-старо име „Татаре", „Татарето" (така е означено и на голѣмата карта на Данова), отколкото селото Татари въ Свищовска околия, на западъ отъ с. Дѣково, гдѣто, както се спомена вече, тъй сѫщо живѣли при турцитѣ нѣколко павликянски сѣмейства. Чудно е, че за Кочагово Деодатъ съвсѣмъ мълчи.

Солинатъ бѣлѣжи още двѣ села, въ които имало по нѣколко павликянски сѣмейства. Именно въ селото „Strizzarevo", което не може да бѫде друго освѣнъ днешното **„Стижаровъ"**, южно отъ Петикладенци, на главния пѫть, що води къмъ Свищовъ (сега е населено отъ православни българи, „ерлии", и пришелци „балканджии"), гдѣто имало 12 сѣмейства, всички покръстени, и още нѣколко сѣмейства въ с. **Капетанци** („Capetanzi"). Солинатъ, който забѣлѣзва при туй, че имало така пръснати павликяни

и по много други мѣста, нищо не казва за селото Капетанци, гдѣ се намира. При все туй ние може да отговоримъ и на тоя въпросъ, защото въ едно писмо, подписано отъ нѣколцина „свещеници въ павликянскитѣ села, подъ властьта на Никополския епископъ“, фигурира и мирскиятъ свещеникъ „D. Giovani di Paulo“ сир. Иванъ Павловъ, който билъ родомъ павликянинъ и възпитаникъ на Илирския колегиумъ въ Лорето, подписанъ въ качество на „мисионеръ въ Вареная и Капетанци“ (Varenaja e Kapetanzi, с. 216., год. 1651). Ние видѣхме вече, че „Вареная“ е днешното село Варана, така че и Капетанци, щомъ единъ свещеникъ е обслужвалъ павликянитѣ и въ двѣтѣ села, трѣбва да е било негдѣ близу до сегашното Варана. Павликянитѣ и въ „Варена“, споредъ Солината, сѫ брояли 12 кѫщи, досущъ както и въ Капетанци.

Въ сѫщия документъ отъ 1651. год. е подписанъ и другъ единъ „Giovani“, францисканецъ, като „curatore missionario di Marinopolci e di Offca Mogilla“. Нѣма съмнѣние, че второто село е днешното **Овча Могила**, което се намира на сѣверъ отъ Маринополци, сир. отъ Търновското Павликени, надъ Варана и Червена. Споредъ това трѣбва да заключимъ, че и въ това село имало павликянски колонисти, и то, види се, не въ голѣмъ размѣръ. Тъкмо защото сѫ били тия павликянски поселения пръснати въ малки групи, повѣрявала се духовната грижа надъ тѣхъ на нѣкого отъ близкитѣ свещеници въ по-голѣмитѣ павликянски села, както е било и въ тоя случай. Само поселенцитѣ въ Вареная и Капетанци, като сѫ брояли до 24 кѫщи, могли сѫ да подържатъ нѣкое врѣме особенъ свещеникъ. Отъ сѫщия документъ узнаваме, че на 1651. г. и свещеникътъ отъ Горни Лѫжани, който тъй сѫщо се казвалъ Giovani, имал на грижата си и павликянски поселенци още въ едно друго село, което е неясно прѣдадено, защото издательтъ, Еусебий Ферменджинъ, види се, не можалъ хубаво да го прочете въ оригинала; именно фигурира подписанъ на първо мѣсто въ казаното писмо „Fra Giovanni di Luxani superiore e missionario d'essa villa e di Husarbulia (sic)“. Азъ се догаждамъ, че въ оригинала послѣдното название е било написано, види се, много нечетливо: „Kusarbelia(ne?)“, а то ще рече днешното село **Козàр-Бѣляне**, което се намира сега на Осъма, източно срѣщу Долни Лъжани, сѣверозападно отъ Варана и Червена, сир. пакъ въ тая областъ, гдѣто е имало пръснати павликяни и по „много други села“, както казва и Солинатъ. Не е чудно, че за павликянитѣ въ Козаръ-Бѣляне е билъ натоваренъ да се грижи свещеникътъ на по-далечното село Горни Лѫжани, макаръ че селото Долни Лѫжани е на единъ часъ разстояние отъ Козаръ-Бѣляне, като вземемъ прѣдъ видъ, че тогава и въ Долни Лѫжани, което е стояло безъ черква, идѣлъ да имъ обслужва свещеникъ отъ Горни Лѫжани (вж. по-горѣ стр. 43). Съвсѣмъ е вѣроятно, че павликянската колония въ Козаръ-Бѣляне да е дошла отъ Долни Лѫжани, когато павликянитѣ се принудили за нѣколко години да избѣгатъ отъ това село, като напустнали и жилищата си и всички си имоти. Видѣхме по-горѣ, че слѣдъ като се завърнала часть отъ избѣгалитѣ павликяни

въ Долни Лѫжани, тукъ вече захванали да се турчатъ и че числото на павликянскитѣ кѫщи било много намалено. Отъ друга страна споредъ прѣданието, което съобщихъ по-горѣ, Долни Лѫжани едно врѣме се намирало петь километра на югозападъ до Осъма, и споредъ това излиза, че то се е намирало негли срещу сегашното Козаръ-Бѣляне, името на което вѣроятно е въ свръзка и съ крайдунавското павликянско село Бѣляни, чиито жители въ онова врѣме имали обичай, както ще се посочи и по-долу, да бѣгатъ на югъ дори въ Тракия и да се връщатъ пакъ назадъ и пр. Възможно е, че нѣкои такива емигранти отъ крайдунавското Бѣляни първи да сѫ заседнали въ селото Козаръ-Бѣляни и да сѫ му дали и името.

Съ това завръшвамъ прѣгледа на павликянскитѣ поселения въ сѣверна България.[1])

Павликянскитѣ поселения въ южна България.

Католишката пропаганда много по-късно е почнала да дѣйствува между южнитѣ павликяни отколкото между сѣвернитѣ, и затова въ найстаритѣ рапорти на мисионеритѣ главно се говори за тѣзи подирнитѣ и само тукъ тамѣ твърдѣ откѫслечно се съобщава по нѣщичко и за състоянието на католицизма у павликянитѣ „въ Тракия“. Удивително е, че католишкиятъ епископъ отъ Цариградъ на нѣколко пѫти е изпращалъ около 1580. год. специални пратеници да посѣтятъ всички католици въ България и че нѣкои отъ тѣхъ сѫ дохаждали не само въ Одринско, но и въ самия Пловдивъ, както напр. на 1581. год. (вж. Acta 11 и сл.), и при все туй въ съобщенията на тия „визитатори“ нѣма нито поменъ за павликянитѣ въ Пловдивско. Тепърва когато Петъръ Солинатъ обходилъ сѣверно-павликянскитѣ села, узналъ тукъ нѣщо и за павликянитѣ оттатъкъ Балкана.[2]) И въ единствения извѣстенъ рапортъ на Солината отъ 1622. г. за първъ пѫть се споменуватъ три южнопавликянски села, които се намирали до южнитѣ поли на Балкана и които, може би, нѣкой отъ помощницитѣ на Солината ще да е набързо споходилъ като миналъ Балкана прѣзъ Троянския проходъ. Солинатъ именно съобщава, че като се измѣнѣли отъ Сотьсво (Сокьево, Socchievo) прѣзъ Балкана на югъ 60 мили, стигало се въ село Калаброво (Calabrovo), гдѣто имало 30 кѫщи еретици. Споредъ Солината тѣ биха могли да се упѫтятъ къмъ правия пѫть на вѣрата, ако би имъ се изпратилъ единъ свещеникъ да дѣйствува между тѣхъ полека-лека. Отъ Калаброво на 20 мили далечъ било селото Давуджево (Daucevo), гдѣто имало 100 сѣмейства, отъ които ужъ третата часть били

---

[1]) И въ цитуваната по-горѣ статия на А. Теодоровъ (Лѣтопись на Бълг. Книж. друж. г. 1901) е направенъ опитъ да се опрѣдѣли, гдѣ се намирали изчезналитѣ сега сѣверни павликянски села, за които се говорй по-горѣ, ала несполучливо, което може да се види отъ едно просто сравнение съ моитѣ заключения по тоя въпросъ и съ даннитѣ, върху които се основавамъ.

[2]) Антиварския архиепископъ Маринъ Бица на 1611. год. по съобщения за П. Солината вече е зналъ, че въ България има павликяни отъ часть обърнати, отъ часть още не обърнати на католичество, „въ 17 села, пръснати на далечъ, като се захване отъ Дунава при града Никополь та на югъ до Филибе, всичко съ около 1880 павликянски сѣмейства“ (Acta 5).

вече покрѫстени; тукъ седѣлъ и единъ свещеникъ католишки, който се намиралъ въ крайна бѣдность. На 7 мили отъ Давуджево се намирало селото Хаджиево (Haggievo) съ 10 сѣмейства отъ часть еретици отъ часть обърнати (20). Това е всичко, което знаемъ за южнитѣ павликяни отъ Солината. Че той самъ не е дѣйствувалъ въ южна България, това е положително, а че нѣкого е проводилъ тамъ отъ своя страна, въ качество на „Софийски архиепископъ", това се вижда отъ извѣстието, че на 1622. година вече имало въ Давуджево покатоличени павликяни и единъ свещеникъ. Ала доколко е хваналъ коренъ тоя първъ и слабъ опитъ за прѣсаждане католичеството у южнитѣ павликяни, и самъ Солинатъ, който ще да е направилъ приведеното съобщение само по данни отъ втора рѫка, не ще да е зналъ положително. Очевидно е, че тогава всичкото внимание на пропагандата е било обърнато върху сѣвернитѣ павликяни, които се намирали сравнително въ много по-окаяно положение отколкото южнитѣ та и повсче се подавали на новитѣ си проповѣдници. Въ Пловдивско е било и противодѣйствието отъ страна на гръцката черква по-голѣмо, така че и наслѣдникътъ на Солината, Софийскиятъ епископъ Илия Мариновъ, малко се грижилъ за южнитѣ павликяни и нито веднажъ не помислилъ да се опита лично да отиде въ тѣхнитѣ села и да повлияе върху имъ въ полза на католицизма. Тепърва слѣдъ 1637. год., когато Деодатъ, въ качеството на помощникъ на епископа Мариновъ, който въ послѣднитѣ години на живота си дълго боледувалъ, взелъ фактично да управлява Софийската архиепископия, захваща по-усилена мисионерска дѣйность и въ Пловдивско. Ние виждаме, че веднага слѣдъ назначаването Деодата за помощникъ на епископа Мариновъ, именно на 1638. г., почнала систематично да се организува католишката черква въ България, като билъ изработенъ отъ Деодата и първиятъ подробенъ уставъ на българската францинсканска кустодия (вж. Statuta sive constitutiones Custodiæ Bulgariæ, въ Acta с. 50—61). Въ тоя уставъ става дума и за павликянитѣ, ала пакъ все съ огледъ къмъ сѣвернитѣ павликяни, що показва, че южнитѣ павликяни осталли още забравени въ онова състояние, въ което ги оставилъ Петъръ Солинатъ. И въ слѣдната, 1639. година Деодатъ въ едно писмо досяга павликянитѣ, ала пакъ по поводъ на мѫчнотиитѣ, които срѣщалъ у свещенството по сѣвернитѣ павликянски села, гдѣто мирскитѣ свещеници отъ павликянски родъ, както посочихъ вече по-горѣ, никакъ не обичали да седятъ въ павликянски енории. И всичкитѣ примѣри, които въ това писмо привожда Деодатъ, се отнасятъ до сѣверна България (с. 63). Ала най-добрѣ се виждатъ слабитѣ врѫзки между южнитѣ павликяни и католишката черква тогава по доклада на Деодата отъ 1640. год. (Acta 6 и сл.), въ който подробно се съобщаватъ резултатитѣ на първата му обиколка по енориитѣ на тогавашната Софийска католишка архиепископия („Visita della chiesa di Soffia in Bulgaria 1690"). Отъ тоя докладъ именно виждаме, че Деодатъ, слѣдъ като изходилъ сѣверо-павликянскитѣ села, обърналъ веднага въ Влашко; той описва обиколката си тукъ и по Чипровско, безъ да споменува нито съ дума павликянитѣ въ

Пловдивско. Тѣзи подирнитѣ тогава още нѣкакъ и неопрѣдѣлено сѫ влизали подъ вѣдомството на Софийската архиепископия. До 1640. г. дори и Дубровнишкиятъ архиепископъ направо е провождалъ въ София свещеници, които не искали да признаватъ софийския, въ сѫщность чипровския архиепископъ за свой началникъ (Acta 66). Най-сетнѣ положението на павликянскитѣ и изобщо на католишкитѣ енории въ южна България се уредило въ смисълъ, че Тракия се признала като область, която ще бѫде управлявана отъ Софийския архиепископъ досущъ както и Влахия[1]). И съгласно съ това ние виждаме, че Деодатъ сетнѣ се подписва „софийски архиепископъ и администраторъ на Тракия" (211)[2]). Доколко е било извѣстно на Деодата състоянието на католицизма въ Пловдивско даже и на 1643. год., когато окончателно се уредилъ въпросътъ по раздѣлата на Софийската отъ Марцианополската епархия, се вижда отъ една статистика на католицитѣ въ България, която Деодатъ въ сѫщата година съобщилъ и въ която съвсѣмъ сумарно е казано, че „въ Пловдивъ и въ околнитѣ села" имало до 700 души католици, при което още веднага е забѣлѣзано, че не ги е „броялъ" и че мисли, че може да сѫ и повече (137). Ала вижда се явно, че прѣзъ сѫщата година Деодатъ вече по-отблизу се заинтересувалъ за южнитѣ павликяни, като се загрижилъ да настани тамъ поне единъ свещеникъ. Съ тая цѣль той се обръща къмъ конгрегацията въ Римъ и моли, да изпроводятъ назадъ нѣкого си Джакомо Хомодеи (Giacomo Homodei), който билъ българинъ и се училъ въ илирската колегия въ Лорето. Името „Homodei" е прѣводъ, види се, на българския му прѣкоръ, който ще да е гласѣлъ „Божи човѣкъ". Деодатъ го изисква, за да отиде да послужи като свещеникъ на своитѣ съотечественици, а на негово мѣсто щѣлъ да изпроводи едно младо българче по име Севастиянъ Добровичъ (147).

А слѣдъ три години, именно на 1646. год., Деодатъ вече съобщава, че и лично споходилъ павликянскитѣ села въ Пловдивско, че селото Давуджево (Dauuxeuo) почти цѣлото прѣминало на католичество и че всичко щѣло да тръгне добрѣ, стига да имало добри свещеници. Отъ това писмо на Деодата узнаваме, че споменатиятъ Хомодеи служилъ тогава като свещеникъ въ с. Калъчли (Calace), като се подържалъ съ отпусканата отъ конгрегацията помощь отъ 15 „шкуди" (минца; годишно. Деодатъ рѣшилъ да настани и въ Давуджево единъ свещеникъ отъ българска народность, какъвто селянитѣ именно искали, и за тая цѣль моли конгрегацията, да изпроводи нѣкого си Атанасъ Радовичъ, който тъй сѫщо се възпитавалъ въ Лоретската колегия, понеже вече билъ на изискваната възрасть да може да послужи като мисионеринъ въ Давуджево и въ

---

[1]) Въ договора, споредъ който се опрѣдѣлятъ границитѣ на Софийската и Марцианополската епархия, е казано: „Al arcivescovo di Sardica, Soffia nuncupata, sia concessa la sua chiesa Sardicense con le sue suffraganeæ, e l'amministratione della Tracia, Dacia ripense et della provincia di Valachia" (148).

[2]) Деодатъ казва на едно мѣсто: „Павликянитѣ, които сѫ въ Тракия около Пловдивъ, сѫ ми повѣрени на моята грижа и управление, като на най-близъкъ до тѣхъ католишки епископъ" (sono dati sotto la cura et amministrazione mia come al piu propinguo vescovo cattolico c. 202).

околнитѣ села. За да може да се подържа обаче, моли колегията да отпустне и за него годишна помощь отъ 20 шкуди, а за да не бѫде и на Хомодея криво, да му увеличи помощьта още съ 5 шкуди, понеже наистина даванитѣ му 15 шкуди не стигали (154). Ето въ какво занемарено състояние се намирало дѣлото на пропагандата въ Пловдивско дори къмъ половината на 17. вѣкъ. Забѣлѣжително е, че тукъ, понеже и южнитѣ павликяни били твърдѣ бѣдни и не по-малко скѫперници спрѣмо нуждитѣ на свещеника, каквито били и сѣвернитѣ, твърдѣ неохотно скланяли българи свещеници да стоятъ по-дълго врѣме въ павликянскитѣ села, досущъ както е било и въ сѣверна България, макаръ че тия българи били възпитани съ срѣдства на пропагандата, тъкмо за да послужатъ сетнѣ на цѣлитѣ на католишката черква. И споменатиятъ Хомодеи, когото Деодатъ проводилъ въ Калъчли, скоро се наситилъ на мисионерската си служба, и едвамъ що прѣстоялъ тамъ три години, вече искалъ да напустне енорията си. Деодатъ билъ именно за това много загриженъ и гледалъ, да му издѣйствува увеличение на заплатата. Той се оплаква отъ него, като казва, че като посѣтилъ Калъчли, молилъ го, даже го присилилъ да остане тукъ до втора разпоредба отъ конгрегацията. „И толкова повече, казва Деодатъ, че той е съотечественикъ на павликянитѣ и че тѣ го познаватъ, а азъ нѣмамъ другъ свещеникъ, съ който да го замѣстя“ (160). Ала всичко туй не помогнало, защото Хомодеи, слѣдъ като търпѣлъ още нѣколко години, най-сетнѣ на 1652. г., безъ даже да обади нѣщо на духовното си началство, напустналъ енорията си и отишелъ на нѣкждѣ (233).

Въ рапорта за първата си обиколка въ Пловдивско Деодатъ съобщава накратко за всѣко село отдѣлно, което посѣтилъ, главно каква почва е намѣрило въ него мисионерското дѣло. Отъ даннитѣ, които Деодатъ дава по поводъ на тази си обиколка, както и по-сетнѣ, слѣдъ като още два пѫти е посѣтилъ южнитѣ павликяни, се вижда прѣди всичко, че около 1640. год. тукъ е траяла още еретичната епоха, докато тя у сѣвернитѣ павликяни е била вече на прѣвършване. И всичкитѣ по-опорити еретици отъ сѣверна България, които не искали да прѣклонятъ глава прѣдъ католицизма нито прѣдъ мухамеданството, бѣгали прѣзъ Балкана, именно прѣзъ Троянския проходъ при южнитѣ павликяни, за които знаели безъ съмнѣние, че още си живѣятъ съ старата вѣра. И фактътъ, че нѣкои павликянски поселения въ сѣверна България, както видѣхме, врѣменно или съвсѣмъ прѣставатъ да се споменуватъ въ писмата на мисионеритѣ, може да се обясни и съ честото бѣгане на югъ прѣзъ Балкана, понеже то съвпада и съ врѣмето, когато се явяватъ казанитѣ бѣжанци въ Тракия. Видѣхме вече по-горѣ, че за нѣкои сѣвернопавликянски села, като Бѣляни и Д. Лѫжани, има изрични свидѣтелства, че бѣгали прѣзъ Балкана на югъ. Бѣглецитѣ пакъ се връщали назадъ, когато минѣла опасностьта, ала нѣкои и окончателно остаяли въ Тракия. Дори и сега има за Калъчлийци мнѣние у пловдивскитѣ павликяни, че тѣ си водѣли корена отъ Бѣляни, защото доскоро нѣкои още се родѣяли съ бѣлякски сѣмейства. Па и даннитѣ у Деодата потвърдяватъ, че въ Калъчли имало дошли отъ Нико-

полскитѣ павликяни. И тъкмо тия пришелци били най-непримирими еретици. Ала напразно се опирали, и като видѣли, че и въ Пловдивско е осждена ересьта имъ на загинване, голѣма часть отъ тѣхъ, като приели католичеството, се върнали назадъ въ сѣв. България, а нѣкои останали въ южна България. Самиятъ фактъ, че сѣверни павликяни бѣгали при южнитѣ, е много важно доказателство по въпроса за потеклото на сѣвернитѣ павликяни.

Забѣлѣжително е, че Деодатъ не намѣрилъ въ Пловдивъ, гдѣто за първъ пжть дошелъ на 19. Ноември 1646. год., никакво павликянско население, поне той нищо не казва да е видѣлъ павликяни въ Пловдивъ, а изтъква, че тукъ имало само 12 души католици, и то всички дубровчани — търговци. Нѣмало тукъ католишка черква, а богослужение се извръшвало въ частна кжща, и то когато дойдѣлъ свещеникътъ отъ околнитѣ павликянски села, защото вт града такъвъ нѣмало.

Въ **Калъчли** (Calaçie) тогава имало прѣко 70 кжщи павликянски. По-прѣди тукъ били 60 кжщи, ала придошли прѣселенци отъ Никополско, „понеже южнитѣ павликяни не били толкова прѣтрупани съ данъци та затова бѣгали нѣкои отъ сѣвернитѣ павликяни прѣзъ Балкана и се настанявали въ Тракия“. Всички въ Калъчли достигали до 500 души, всички били вече покръстени, освѣнъ 6—7 кжщи, които били отъ „новитѣ пришелци“. Отъ това се вижда, че отъ сѣверна България бѣгали главно непокръстени павликяни. Споменатиятъ свещеникъ Джакомо Хомодеи развилъ въ Калъчли прѣзъ послѣднитѣ двѣ години плодотворна дѣйность: покръстилъ 69 души павликяни (163) и направилъ една голѣма кжща, покрита съ слама, за да служи едно отдѣление въ нея за общината, а друго, голѣмо, за черква. Хомодеи тукъ стъкмилъ и нѣщо като олтарь и поставилъ образи (фигури), които му били дадени отъ Деодата (160). Помѣщението било голѣмо та се събиралъ на богослужение всичкиятъ народъ, толкова повече, че и вжтрѣшниятъ дворъ билъ затворенъ съ висока ограда. Деодатъ служилъ тържествена литургия, потвърдилъ въ вѣрата (confirmatio) до 56 души, слѣдъ което и кръстилъ нѣколко души еретици: Иванъ Герговъ, Радъ Радишевъ, Рада Великова, Добра Великова и Митра Великова. Слѣдъ службата дошли при него по-първитѣ селяни, донесли хлѣбъ, вино и друго, да го гостятъ.

Въ **Хамбарли** заварилъ Деодатъ сжщата мизерия: до 80 души покръстени павликяни, ала безъ черква, безъ свещеникъ и въ крайна сиромашия, защото тукъ тѣ били турски ратаи и не се ползували нито съ толкова свобода, колкото въ другитѣ села. Въ една малка кжщичка, която направилъ единъ селянинъ, Калъчлийскиятъ свещеникъ понѣкога служилъ литургия. Деодатъ слѣдъ като извършилъ обичайната конфирмация, лично покръстилъ нѣколко души отъ двата пола по име Недо, Славъ, Стоянъ, Рада и Добре.

Селджиково било тогава съвсѣмъ турско село съ голѣма мѣра пасбища и ниви. Господарятъ на селото далъ позволение, че можелъ, който би поискалъ, да се засели въ една часть отъ селото и че за четири

години нѣмало да взима на поселенцитѣ никакъвъ данъкъ. Въ слѣдствие на туй сбрали се тукъ 12 кѫщи павликяни, всичко 50 души, малки и голѣми. Понеже Селджиково е близу до Хамбарли, проводилъ Деодатъ, когато миналъ покрай селото, да имъ извѣстятъ, и тѣ всички дошли въ Хамбарли на литургия.

Въ **Давуджево,** което въ Пловдивско първо приело католичеството, имало повече отъ 400 д. павликяни, а други жители въ селото нѣмало. Щомъ се разчуло тукъ, че пристигналъ епископътъ, ако и да било късно вечерь, мнозина дошли въ кѫщата, гдѣто спрѣлъ той, и донесли хлѣбъ, зеленчукъ и каквото имали, за да го погостятъ. На сутрината устроили набързо въ сѫщата кѫща олтарь и се отслужила литургия. Понеже било мѣстото отворено отъ вси страни, могло да се натрупа цѣлото село и да слуша богослужението. Слѣдъ евангелието Деодатъ държалъ проповѣдь, и слѣдъ като се свършила литургията, раздалъ кръстчета и иконки, както правѣлъ всжду. Подирѣ извършилъ конфирмация и покръстилъ даже нѣкои старци, по-стари отъ 70 години, както и по-млади, заедно съ сѣмействата имъ. Понеже голѣмо множество надошли да се кръстятъ, а Деодатъ самъ не успѣвалъ, затова наредилъ отъ една страна и своя кустосъ да кръщава, а отъ друга — свещеника Хомодеи, който дошелъ съ него тукъ отъ Калъчли. При извръшването на кръщението скратявали обреда, едно защото врѣме нѣмало, а друго, да не би нѣкои да се засрамятъ и да възнегодуватъ, като видятъ, че свещеникътъ се досяга о гръдитѣ на момцитѣ и момитѣ, безъ да разбератъ, че това го изисква обредътъ на кръщението. Между по-старитѣ хора, покръстени него день, били: Добра Радова — по-стара отъ 70 год., Добре Станьовъ — 70 годишенъ, Дода Костова, Добра Славова; по-млади: Лаза Радова, Сѫба Петрова, Нечьо Бальовъ и др.

Понеже нѣмало ни черква ни свещеникъ, рѣдко ставало богослужение, и то въ частна кѫща, когато успѣвалъ да дойде свещеникътъ Хомодеи. Тукъ имало нѣкой си дѣдо Рашко (Rasko), който билъ по-прѣди тѣхенъ свещеникъ, знаелъ да чете кирилски („in serviano“) и билъ покръстенъ. Деодатъ му далъ писменно пълномощие, да може въ отсѫтствие на сѫщински свещеникъ да кръщава въ нужда, като го упѫтилъ най-напрѣдъ относително формалноститѣ на обреда и неговата сѫщность, а сѫщо така му позволилъ да поучава народа въ праздникъ, да научатъ „оче нашъ“, „вѣрую“ и др. молитви (162).

Деодатъ узналъ, че имало още много павликяни по други села, кое у турци, кое у православни, като тѣхни работници, ала той за този пѫть се задоволилъ само съ това, че посѣтилъ Калъчли, Хамбарли и Давуджево, и се върналъ назадъ въ Чипровецъ. Той и подиръ това не прѣставалъ да се грижи за пловдивскитѣ павликяни и успѣлъ да ги споходи още два пѫти Благодарение на неговитѣ рапорти за тия му обиколки, ние знаемъ още нѣкои подробности за южнитѣ павликяни прѣзъ 17. в., понеже другъ нѣкой източникъ, отъ който бихме могли да черпимъ свѣдѣния за тѣхъ отъ онова врѣме, не сѫществува.

Още на слѣдната година (1647) Деодатъ проводилъ завърналия се отъ Италия въ отечеството си Атанасъ Радовичъ за свещеникъ въ Давуджово. Радовичъ, когото завели още малъкъ въ Италия, билъ позабравилъ малко майчиния си езикъ, та затова Деодатъ писалъ на Хомодея, да го поучва отъ начало, каквото му е потрѣбно да знае на български (181).

Слѣдъ двѣ години Деодатъ пакъ се намѣрилъ въ пловдивскитѣ села, гдѣто намѣрилъ и нѣкои малки промѣни. Така въ Калъчли останало всичко, както си е било въ бѣдно състояние — ни черква, ни черковни утвори и пр., само това било ново, че между туй надошли още нѣкои отъ сѣвернитѣ павликяни, така че бѣжанцитѣ станали около 40 сѣмейства. И тѣзи не били кръстени, ала споредъ Деодата и то, съ божия помощь, скоро щѣло да стане (201). За да побѣди твърдоглавството на по-опорититѣ еретици павликяни въ Пловдивско, той нарочно не си служилъ при богослужението съ латински книги, ами взималъ тѣхно едно евангелие, което било писано съ кирилица на пергаментъ и което тѣ запазвали отъ старо врѣме — „отъ прѣди 300 години". И когато видѣли, че законътъ на Христа и споредъ тѣхнитѣ книги налагалъ светото кръщение, почнали да се извиняватъ заради невѣжеството и слѣпотата си, въ които ги оставили тѣхнитѣ бащи и дѣди та не признавали светата троица, ами само единъ Господъ. И така тѣ сега, като имъ се поотворили малко очитѣ, сами поисквали да се кръстятъ. Деодатъ употрѣбялъ разни способи, за да ги отучи отъ разни нѣкои „еретични" навици, а за да ги накара, по-скоро да се кръстятъ, забранявалъ да погребватъ „вѣрующитѣ" наблизу до „невѣрующитѣ". Тая забрана особно силно имъ повлияла и ги огорчавала: „досега нашитѣ бащи все наедно се погребваха, а сега ни раздѣлятъ", казвали тѣ. Случило се, че когато Деодатъ билъ въ Калъчли на 1650. год., умрѣлъ единъ отъ некръстенитѣ та дошли да викатъ едного отъ свещеницитѣ му, да иде да погребе умрѣлия. Деодатъ имъ отговорилъ: „Какъ може нашъ свещеникъ да погребе едного, който не е сталалъ наше паство?" И когато слѣдъ това Деодатъ заедно съ всички „вѣрующи" отишелъ на гробищата, намѣрилъ оння другитѣ, че устроили трапеза подъ единъ дъбъ за душата на умрѣлия, и като го видѣли, че иде съ цѣлия народъ, станали всички на крака. Ала тѣ били твърдѣ малко и то все били отъ „новитѣ пришелци, избѣгали отъ селата отъ Никополско". Въ всичкитѣ села, когато слѣдъ литургия нѣкои би се покръстили, обичали да канятъ познатитѣ си и епископа на гостба, която при всичката си сиромашия за тоя случай устроявали. Деодатъ, да имъ стори честь, приемалъ поканата, сѣдалъ на трапезата, като ги поучавалъ въ това врѣме, и слѣдъ малко дигалъ ги всички, като имъ прѣдставялъ, че трѣбвало да се отиде на гробищата, да се направи панахида за умрѣлитѣ. И тѣ на драго сърце напущали яденето и се упътвали къмъ гробищата, които обикновено бивали извънъ селото. По пътя пѣели „Спаси боже" (libera), „Господи помилуй" (miserere) и други псалми съ сътвѣтнитѣ молитви. „И по този начинъ — казва Деодатъ — тѣ отъ една страна правѣха добро, понеже се молѣха Богу за душитѣ на вѣрующитѣ, а отъ друга тѣ

така се отучваха излишно да ядатъ и да піятъ“ (208). Въ Калъчли една мома десетъ години наредъ все желаела да приеме католичеството, а родителитѣ ѝ все я спирали. Ала когато втори пѫть Деодатъ дошелъ въ селото, тя избѣгала и дошла при него да я покръсти, което той и сторилъ, като ѝ далъ, споредъ желанието ѝ, име Мария. Баща ѝ се наричалъ Драгийно. Слѣдъ това дошелъ и по-голѣмиятъ ѝ братъ Константинъ, и той се покръстилъ, а родителитѣ имъ си останали еретици. Ала изглеждало, че дѣцата имъ ще ги накаратъ въ скоро врѣме, да хванатъ правия пѫть, защото и слѣдъ като първитѣ се покръстили, тѣ не ги напѫдили, а ги прибрали назадъ у дома си. — При конфирмацията (второто кръщение) Деодатъ се е принудилъ да допустне, щото кумоветѣ да иматъ дори повече отъ 3 до 4 кръстничета, понеже павликянитѣ по стария си обичай искали да задържатъ сѫщия кумъ и при конфирмацията, който е кръстилъ дѣцата имъ при първото кръщение (209).

Така лека-полека Деодатъ успѣвалъ да прокарва католицизма въ Пловдивско. Двамата свещеници, които били тамъ, постоянно покръщали нови отметници отъ ересьта, а и самъ Деодатъ вършилъ сѫщото при всѣко ново посѣщение на всѣко село (209). Той все искалъ отъ конграгацията, да се проводятъ на двамата свещеници книги, особно апостолътъ и евангелието, „печатани на илирски езикъ въ Венеция“, за да можело по-успѣшно да се закрѣпва новата вѣра чрѣзъ четмо и проповѣдь. Той молилъ да му се изпроводятъ и три-четири статуйки, които прѣдставяли Богородица съ спасителя на рѫка, за да се турятъ на олтаря при богослужението; тѣ би трѣбвало да бѫдатъ изкусно изработени, за да се присторятъ на селянитѣ като нѣща, изпроводени отъ небето („cho loro vi putarebbono per cosa mandata li dal cielo“ 210). И единъ свещеникъ още не би билъ излишенъ, понеже двата не успѣвали вече, тъй като числото на покатоличенитѣ възлизало до около 1300. Хомодеи едвамъ стигалъ за Калъчли, Атанасий Радовичъ ималъ на грижата си три села, а пъкъ трѣбвало и единъ за Пловдивъ, гдѣто имало десетина дубровчани, та ставало нужда често да тича въ Пловдивъ единъ отъ реченитѣ двама свещеници. А колко е било тѣмъ още по-мѫчно, когато по цѣло Пловдивско още не е имало нито една сѫщинска католишка черква, та служили по нѣкога и по кошари, гдѣто държатъ слама. При туй и бѣднотията у павликянитѣ била голѣма, тѣ „давали хлѣбъ на свещеницитѣ си и нищо друго“ (210).

На 1652. год. въ Калъчли имало вече 460 души обърнати и остаяли само нѣколко души, които още твърдо стояли „въ своето заблуждение“. Тѣзи спазвали между друго и „стария календаръ, който е приетъ и у православнитѣ“. А Деодатъ, „за да се избѣгватъ скандали“, ги оставялъ откъмъ тая страна свободни, за да можелъ да ги държи потвърди „въ други работи, потрѣбни за тѣхното спасение, и въ покорностьта имъ къмъ светата римска черква“ (232).

Въ Давуджево, гдѣто седѣлъ свещеникътъ Атанасий Радовичъ, имало на 1649. год. всичко до 480 католици, и при все това свещеникътъ имъ

живѣялъ въ най-голѣма бѣдность и не билъ въ състояние да си направи поне една кжща, за да живѣе по-добрѣ, тъй като и ония 20 шкуди, които му се давали отъ конгрегацията, получавалъ много нередовно. На 1652. год. Деодатъ се оплаква, че Ат. Радовичъ вече двѣ години наредъ не билъ получилъ помощьта си отъ конгрегацията, и не било сигурно, че той ще изтрае при тия тежки условия дълго на своя постъ и че не ще послѣдва примѣра на Хомодеи, който тъкмо тогава билъ избѣгалъ отъ своята енория, както се каза по-горѣ.

Въ Селджиково, което въ единъ рапортъ на свещеника Хомодеи отъ 1649. год. е наречено Селджибашово, полека-лека расло числото на павликянитѣ, които приижвали отъ другитѣ села въ слѣдствие на казаното олеснение, що се давало на поселенцитѣ отъ господаря на селото. На 1649. год. тукъ имало вече 25 сѣмейства съ около 120 души павликяни и 4 сѣмейства още не кръстени. И тукъ били безъ черква и безъ попъ и затова отивали въ близкото село Хамбарли да се черкуватъ, а само въ случай на нужда идвалъ въ селото имъ свещ. Ат. Радовичъ. И въ Хамбарли, както и въ Селджиково, павликянитѣ живѣели въ малко количество заедно съ турцитѣ, и понеже ходили да слугуватъ и да работятъ самъ тамъ въ разни мѣста, мжчно било да се узнае точно тѣхното истинско число. Изобщо много били пръснати и пловдивскитѣ павликяни по турскитѣ и българскитѣ села — по едно, по двѣ и повече сѣмейства та се губѣли така много. Така напр. на 1649. година по молбата на Деодата свещ. Хомодеи тръгналъ да обиколи павликянскитѣ села въ Пловдивско и намѣрилъ въ едно православно българско село **Чоба** (Cioba) до 24 души кръстени павликяни, които били „избѣгали отъ сѣверна България“.

Прѣзъ сжщата година Хомодеи посѣтилъ и селото **Калаброво,** за което се спомена и по-горѣ по доклада на П. Солината отъ 1622. год. То се намирало подъ Балкана (sotto monte) и било населено отъ православни българи, при които „дошли павликяни отъ сѣверна България“ — всичко около 93 души. Нѣмали нито свещеникъ, нито черква, нито що годѣ друго нѣщо, потрѣбно за богослужение (201). На 1652. г. самъ Деодатъ посѣтилъ Калаброво и казва, че ако и между туй да е идвалъ „нѣколко пжти“ католишки свещеникъ, пакъ не можалъ нищо да направи, понеже тукъ павликянитѣ не били наедно, а пръснати (233).

Хомодеи на 1649. год. споменува и едно друго село, **Караманово,** гдѣто тъй сжщо намѣрилъ избѣгали отъ сѣверна България павликяни, всичко до 40 кжщи и то все „некръстени“ (201). Имало павликяни и въ едно село по име **Хаджиево.**

Отъ изброенитѣ села, гдѣто е имало прѣзъ първата половина на 17. в. павликяни въ южна България, сега три съвсѣмъ не сжществуватъ и дори е мжчно да се опрѣдѣли точно, гдѣ сж се намирали, а именно Калаброво, Хаджиево и Караманово. Отъ друга страна не се споменуватъ никакъ днешнитѣ павликянски села Балтаджи и Дуванли.

За Калаброво поне това е сигурно, че то е било при южнитѣ поли на Балкана и то безъ съмнѣние не далечъ отъ пѫтя, който водѣлъ отъ сѣверъ прѣзъ Троянския проходъ къмъ Давуджево. Понеже селото е било населено съ православни българи и понеже и тукъ павликянитѣ били врѣменни жители — бѣглеци отъ сѣверна България, то е ясно, че тукъ, и да бѣ се спазило селото до днесъ, надали би могълъ да оцѣлѣе павликянскиятъ елементъ, сирѣчь безъ да приеме православието, толкова повече, че пришелцитѣ павликяни тукъ били все неокатоличени още еретици. Още по-вѣроятно е, че отъ тѣхъ по-послѣ една часть ще да се е завърнала въ сѣверна България, а друга ще да се е прѣселила въ едно отъ павликянскитѣ села въ Пловдивско, като напр. въ Калъчли, или въ по-сетнѣ основанитѣ Балтаджи и Дуванли. Колкото се отнася до самото село Калаброво, азъ се догаждамъ, че то е сегашниятъ градецъ Калоферъ. Прѣди всичко положението на Калоферъ съвършено съотвѣтствува на мѣстностьта, гдѣто споредъ приведенитѣ насоки у мисионеритѣ трѣбва да е било селото Калаброво, което било „un luogo o villa sotto monte“. И името Калаброво твърдѣ подхожда на Калоферъ, което само по себе си гръцко, побългарено у народа трѣбва да е окончавало на *-ово,* както сега окончаватъ твърдѣ много селски названия между които и павликянскитѣ Давуджово, Селджиково, както и изчезналитѣ Караманово и Хаджиево (срав. и споменатитѣ сѣверопавликянски села Бъсцево, Кочагово, Сокьево, сѫщо тъй и днешнитѣ многобройни мѣстни названия въ Пловдивско съ окончание *-ово,* напр. Карлово, Брѣзово, Ахланово, Коматево, Касъмово и пр.). Споредъ това Калоферъ побългарено би гласѣло или Калоферово или, при необичьта на българската фонетика къмъ *ф*, вмѣсто което е могло да се яви *в* — „Каловерово“, „Калаврово“ и най-сетнѣ „Калаброво“. Всѣкакъ името „Калоферъ“ не е твърдѣ старо, както не е твърдѣ староврѣмско поселение и самиятъ градецъ Калоферъ. Той е билъ основанъ слѣдъ дохаждането на турцитѣ ужъ отъ нѣкой си „Калиферъ войвода“. Споредъ друго едно прѣдание, което ми се чини твърдѣ вѣроятно, Калоферъ е билъ отначало колибарско, твърдѣ разпилѣно по планината село, което „по-сетнѣ“ се „събрало“ на едно мѣсто, (вж. Иречекъ, Cesty 272). Това е толкова по-приемливо, защото и за павликянитѣ въ „Калаброво“ се казва, както видѣхме, че били твърдѣ разпилѣни, именно че не били „на едно мѣсто“, поради което и свещеникътъ Хомодеи, който дохаждалъ тукъ да подѣйствува върху тѣхъ, за да се покръстятъ, не е могълъ нищо да направи (Acta 233). Съ казаното се съгласява и историческиятъ фактъ, че калоферци имали още прѣзъ 17. в. привилегии като „дервентаджии“ („деребенджии“), пазители на прохода, именно на Троянския проходъ (Иречекъ, ц. д.), поради което изобщо турци въ това село нѣмало.

За селото Хаджиево и Караманово, които ще да сѫ били близу до Давуджево, не може нищо да се каже, защото сега ги нѣма въ Пловдивско изобщо. Караманово сѫществува въ Свищовска околия, близу до павликянскитѣ поселения тукъ, а села съ име Хаджиево и Хаджикьой

има нѣколко и то въ сѣверна и южна България, ала не и въ Пловдивско. Само селото Чоба, което споменуватъ мисионеритѣ, е спазено и до сега между Брѣзово и Балтаджи подъ име Българско Чоба, що показва, че трѣба да е имало и турско село съ сѫщото име.

Павликянитѣ прѣзъ XVIII. и XIX. вѣкъ.

Сѣвернитѣ павликяни.

Слѣдъ несполучливото въстание на католицитѣ въ Чипровско прѣзъ 1688. год. настѫпили и за нашитѣ павликяни дни на тежка изпитня: турцитѣ вече не вѣрвали на католишкитѣ попове и открито подържали всевъзможни притѣснителни мѣрки противъ павликянитѣ изобщо, за да ги отбиятъ отъ католичеството. И тогава, именно къмъ края на 17. в., всички непокръстени павликяни окончателно прѣгърнали едни мохамеданството — други православието. По-ревностнитѣ сѣверни котолици бѣгали въ Влашко, а останалитѣ въ България прѣкарвали ужасенъ животъ всрѣдъ пълна душевна и материялна нищета. Сравнително по-сносно ще да е било тогава положението на южнитѣ, отколкото на сѣвернитѣ павликяни. Споредъ едно писмо на българина францисканецъ отъ Чипровецъ Кръстьо Пейкичъ, на 1704. год. имало въ Никополската епархия само двама католишки свещеника, ала и тѣ живѣели така злѣ, че били рѣшили да напустнатъ своето паство. А мѫчно би се рѣшилъ пакъ нѣкой да отиде тамъ, да ги замѣсти, едно защото не било възможно да се пѫтува отъ разбойници по пѫтищата, а друго защото е нѣмало срѣдства, тъй като турцитѣ искали отъ католишкия свещеникъ голѣмъ данъкъ — по 10¼ „шкуди“ за него и по 5 шкуди за слугата му, безъ да се гледа на туй, че свещеникътъ е билъ длъженъ да подържа още два коня за себе си и слугата, че не можелъ да мине безъ да дава подаръци и подкупи на турцитѣ и пр. А подръжка отъ своето бѣдно паство не можелъ да очаква, защото тъкмо „католицитѣ“ тогава били особно обрѣменени съ данъци и отъ день на день все повече прѣминавали дори и „стари хора заедно съ сѣмействата си“ въ мухамеданство.[1]) Именно това захванало отъ врѣмето на везиря Кюпурли, когато взели да имъ искатъ харачъ дори и за малкитѣ мѫжски дѣца отъ 8 до 10 години. Въ единъ специяленъ за това ферманъ било казано, да се събира тоя данъкъ съ най-голѣма строгость, и който иска да се освободи, нека да прѣмине въ ислямa, а който не — да плати или да се погуби (326.).

До като Никополската епархия така стояла тогава запустната безъ титуларенъ епископъ, конгрегацията се опитала поне на гледъ да закрѣпи „Софийската архиепископия“, която била отъ смъртьта на Стеф. Кнежевича (1691. год.) вакантна, та назначила на 1707. год. за софийски архиепископъ нѣкого си Павла Іошичъ (Don Paolo Joscich). Макаръ и да

[1]) „. . . cosiche la giornata uomini vecchi con tutta la famiglia si vedono passar alla setta dei maomettani . . .“ (Acta 326.).

е билъ въ това врѣме животътъ на южнитѣ павликяни въ сравнение съ живота на сѣвернитѣ нѣщо по-сносенъ, при все туй съ пълно основание конгрегацията е била загрижена и за тѣхъ, защото тѣ въ началото на 18. в. до тамъ били занемарени отъ вѣрска страна, че по нѣколко години на редъ стояли съвсѣмъ безъ свещеникъ, както се види и отъ едно писмо отъ 1702. год. у Ферменджина.[1]) Іошичъ отначало се настанилъ въ Скопье, тъй като турското правителство не искало да чуе вече за подновяване на чипровскитѣ епископи въ сѣверна България. Сѫщеврѣменно конгрегацията назначила и единъ босненски францисканецъ по име Матей Медаковичъ за свещеникъ въ Пловдивско. Този тръгналъ отъ Дубровникъ, безъ да получи парични срѣдства отъ конгрегацията съ нѣкакви турци до Скопье, гдѣто се надѣвалъ да намѣри владиката Іошичъ, и въ тая си надежда, като билъ съвсѣмъ сиромахъ, заелъ пари отъ своитѣ спѫтници турци, за да плати пѫтуването, съ условие да имъ ги върне въ Скопье. Ала като стигналъ тукъ, узналъ че владиката Іошичъ, погнатъ отъ турцитѣ, избѣгалъ на петь дена далечно растояние отъ Скопье. Така излъганъ, принудилъ се да си продаде коня, дрехитѣ и дори нѣкои черковни утвари, за да се разплати, и като останалъ така голъ и безъ тескере, каквото пашата не склонялъ да му даде, седѣлъ затворенъ въ една християнска кѫща и чакалъ помощь отъ конгрегацията. Между туй се научилъ, че поменатиятъ владика назначилъ другъ нѣкой свещеникъ за Пловдивско, така че нѣмало защо и да ходи тамъ, тъй като и безъ това имало тамъ свещеници, колкото били потрѣбни, па и тѣзи умирали отглади (muojono di fame). Сѫщиятъ Медаковичъ на слѣдната година се отзовава съ писмо отъ Никополь, като свещеникъ на павликянитѣ. Интересно е, каквото съобщава той, именно че павликянитѣ въ Долни Лѫжани и Маринополци прѣзъ послѣднитѣ двайсеть и петь години не видѣли католишки свещеникъ, защото до тѣхъ, като по-отдалечени, не можелъ такъвъ да достигне, и то главно отъ страхъ прѣдъ разбойници. Поради това павликянитѣ въ тия двѣ села били почти прѣдадени на православната вѣра, отъ която Медаковичъ пакъ ги отвърналъ и то съ такива опасности, че се чудѣлъ, какъ е можалъ да остане живъ при тогавашната чума и толковато разбойници, които върлували въ тая область. Да не били му помогнали парично неговитѣ родители, той не щѣлъ да може и поради крайна осѫдность отъ всѣка страна да просѫществува прѣзъ нея година, защото павликянитѣ никакъ нѣмали обичай да подаряватъ нѣщо на свещеника нито да плащатъ за литургия (330). Въ сѫщото запустнато състояние продължавало да се намира павликянското население и шесть години слѣдъ казаното писмо на Медаковича, както се вижда отъ единъ поплакъ, отправенъ на 1714. г. до папата отъ страна на францисканеца Антонъ Гунчичъ, който

[1]) „Essendomi stata trasmessa qui ristretta lettera dai nostri cristiani, che si trovano nella Turchia verso Filipopoli, con grandissime istanze pregando per l'amor di Dio a non lasciarli perder senza amministrazione dei ss. sagramenti ecclesiastici, trovandosi da lungo tempo senza sacerdote ... senza persona ecclesiastica" (322.).

носѣлъ званието на първосвещеникъ (supremo paroco) на българскитѣ католици, пръснати тогава по сѣверна България, Влашко и Седмиградско. И Гунчичъ твърди, че въ течение на 27 години не е билъ извършванъ въ България обредътъ на второто кръщение, сир. на тъй наречената конфирмация и че прѣзъ послѣднитѣ 30 години не е могълъ католишки епископъ да обиколи павликянскитѣ общини, гдѣто тогава се намирали всичко четири до петь свещеника (332). Мжчнитѣ условия, съ които католичеството се е борило на животъ и смърть, достигнали до своя върхъ кждѣ 1718. година, когато се бѣ отпочнала злополучната за Турция война съ Австрия, която се завърши съ Пожаревацкия миръ, въ силата на който на послѣдната се паднаха т. нар. Малка Влахия и голѣма часть отъ Сърбия. Слѣдъ това вече животътъ на нашитѣ павликяни, особно на сѣвернитѣ, които постоянно били подозирани въ тайни сношения съ Австрия, acталъ съвсѣмъ несносенъ. Тогава именно се почва массово прѣселване на сѣверни павликяни прѣзъ Дунава въ Влашко. Прѣзъ това врѣме, както ни свидѣтелствува едно писмо, отправено на 1728. год. отъ село Бѣляни до конгрегацията въ Римъ, при сѣвернитѣ павликяни се намиралъ само единъ свещеникъ, нѣкой си Иванъ Джулияни (rimasi io solo pastore ed unico missionario in una così vasta diocesi). А и той се намиралъ денонощно въ явна опасность на живота си (343). Между туй архиепископъ Павелъ Іошичъ, който седѣлъ въ Пловдивъ, се поминалъ на 1719. година, и Софийската архиепископия останала вакантна, каквато е била отъ дълги години и Никополската епископия, именно откакъ епископъ Антоний Стефановъ слѣдъ чипровската катастрофа напусналъ България и най-сетнѣ миналъ въ Унгария. Слѣдъ нѣколко опитвания да се запълни тази ваканция, най-сетнѣ на 1722. година билъ назначенъ за никополски епископъ дубровчанинътъ Марко Андрияши. Той билъ прѣмѣстенъ на 1725. год. въ Пловдивъ за Софийски архиепископъ, а на негово мѣсто прѣзъ сжщата година се назначилъ за Никополски епископъ Никола Станиславичъ, единъ отъ братовчедитѣ на епископа Филипъ Станиславовъ (343) Споменахъ още въ увода на този трудъ, какъ послѣдниятъ не е посмѣялъ да мине въ България да посѣти паството си и какъ нѣкое врѣме управлявалъ епархията си отъ Краево въ Влашко, докато въ епархията си ималъ само единъ свещеникъ, именно казания отецъ Джулияни. Този е билъ довѣрено лице на епископа Станиславича и той главно е агитиралъ, да се прѣселватъ павликянитѣ въ Влашко. Джулияни билъ твърдѣ дѣятеленъ човѣкъ и подъ негово ржководство било турено въ ходъ прѣселването, което ставало тайно и постепенно, като прѣминавали павликянски сѣмейства на по-малки групи прѣзъ Дунава, и то главно отъ селата Бѣляни, Орѣше, Трънчевица и Петикладенци. Прѣселението траяло петь години — отъ 1726. до 1730. години, прѣзъ което врѣме минали въ Влашко до 300 сѣмейства — всичко около 2000 души, именно половината отъ тогавашнитѣ павликяни въ сѣверна България. Извѣстно е, че въ Влашко павликянитѣ не слѣдъ дълго, именно прѣзъ врѣме на

войната между Австрия и Турция на 1737. год. се принудиха да избѣгатъ заедно съ останалитѣ до тогава въ Влашко чипровски католици въ Унгария, на чело съ своя епископъ Станиславича, който остана за винаги въ Банатъ (вж. по-подробно у мене, Заселението и пр. въ Сбм. XIV. 338. и сл.).

Между туй останалитѣ въ Никополската епархия павликяни били обслужвани въ черковнитѣ си нужди отъ по единъ-двама свещеника, които бивали все чужденци, повече дубровчани, подържани отъ конгрегацията чрѣзъ посрѣдство на дубровнишкия архиепископъ, който еималъ сношения и съ дубровнишкитѣ търговци въ Русчукъ. Така на 1729. год. пристигналъ въ Бѣляни отъ Дубровникъ мисионерътъ Рафаелъ Бияджи (Raphael Biagi). Той отишелъ отъ Дубровникъ първомъ мисионеръ у пловдивскитѣ павликяни, гдѣто заедно съ българина Михаилъ Добромир(овъ) служилъ подъ вѣдомството на архиепископа Марко Андрияши. Ала у турцитѣ подозрителностьта и омразата къмъ францисканитѣ била толкова голѣма, че слѣдъ кратко врѣме, именно къмъ края на 1725. година, Андрияши заедно съ споменатитѣ двама свещеника билъ изгоненъ отъ епархията си. Мисионерътъ Бияджи се принудилъ пакъ да се завърне въ Дубровникъ и отъ тукъ по заповѣдь на конгрегацията билъ проводенъ въ Бѣляни. Дубровнишкиятъ архиепископъ се сношавалъ писмено съ него и посрѣдничилъ между него и конгрегацията. Въ Русчукъ се намиралъ въ сжщата година мисионерътъ Бласиусъ Мили (Biagio Milli), който служилъ само на нѣколцината дубровнишки търговци въ тоя градъ. Въ сжщото врѣме билъ изпроводенъ за свещеникъ въ Трънчевица нѣкой си Наталъ Лепори, който на 1727. год. доброволно дошелъ пакъ отъ Дубровникъ като поддяконъ и слѣдъ това, като прослужилъ малко врѣме въ с. Излазъ въ Влашко при избѣгалитѣ павликяни, скоро билъ ржкоположенъ отъ Станиславича за свещеникъ и проводенъ въ Трънчевица. Характерно е, що разказва Бияджи за отношенията на турскитѣ власти спрѣмо Никополския владика Станиславичъ, който тогава още седѣлъ въ Краево. Като дошелъ турскиятъ бирникъ въ Бѣляни, попиталъ той мисионера Бияджи да каже, кой е и отъ гдѣ е, и слѣдъ като този подирниятъ му казалъ истината, сир. че е отъ Дубровникъ, попиталъ го пакъ: „Отивате ли и Вие, както свещеникътъ отъ Орѣшъ (думата е за споменатия отецъ Джулияни) въ Крайово (Jslas Craiova) въ царскитѣ (=австрийскитѣ) страни?“ На тоя въпросъ Бияджи какъ да е успѣлъ отрицателно да отговори. А турскиятъ бирникъ билъ твърдѣ озлобенъ противъ „царскитѣ“ хора сир. австрийцитѣ, между които считали и католишкитѣ свещеници въ България, главно защото избѣгалитѣ въ Влашко павликяни оставили много неплатенъ данъкъ, който за напрѣдъ трѣбвало да се събира отъ останалитѣ въ Никополско павликяни свърхъ собствения имъ данъкъ, така че тѣзи подирнитѣ плащали слѣдъ това двойно, отколкото по-прѣди[1]). Поради това имало голѣмо огорчение и у самитѣ селяни противъ изселенитѣ имъ

[1]) „Di più quei, che fuggono, lasciano tanti debiti, quali devono pagare quei che restono, e lo stesso pagano quei, che sono restati, quanto pagavano quando erano tutti“ (349).

сънотечественици, а най-голѣмъ виновникъ за изселването тѣ считали епископския викарий, споменатия отецъ Джулияни. Почнали отъ вси страни да му се заканватъ, че ще го убиятъ, и той билъ толкова уплашенъ отъ това негодуване на селянитѣ, което вземало все по-голѣми размѣри, че не смѣялъ да излѣзе никждѣ отъ Орѣшъ, като си въображавалъ, че всжду по пѫтищата има засади противъ него и че на сигурно ще бѫде убитъ. Най-сетнѣ той успѣлъ да се измъкне живъ отъ своето паство и да мине въ Влашко при емигрантитѣ. Когато тѣзи подирнитѣ заедно съ епископа Станиславича, както се каза, на 1737. год. се издигали отъ Малка Влахия, останали нашитѣ сѣверни павликяни докждѣ 1750. год. съвсѣмъ изоставени подъ скждната опека на единъ двама дубровнишки свещеника, които намирали единствена ако и слаба морална и донейдѣ и материялна подрържка главно у дубровчанитѣ търговци въ Русчукъ, Свищовъ и Никополь.

Слѣдъ като избѣгналиятъ на 1737. год. епископъ Станиславичъ рѣшилъ да остане за винаги въ Унгария, гдѣто на 1739. год. билъ назначенъ за Чанадски епископъ (вж. Мин. Сбр. XIV. 363), стояла епархията му въ България безъ титуларъ все до 1753. год., когато въ Дубровникъ ржкоположили за Никополски епископъ Никола Пульези (Pugliesi), който можалъ да се задържи на тоя си постъ до 1767. год. И прѣди това конгрегацията се е стараела да замѣсти Станиславича съ другъ епископъ, ала изглежда че избранитѣ за това личности не сж могли да успѣятъ въ възложената имъ мисия. Въ документа № IV., който е приложенъ въ края на това съчинение, намирамъ отбѣлѣзано, че за Никополски епископъ билъ назначенъ нѣкой си Иванъ Балдассаре, но че той не можалъ да дойде въ епархията си та останалъ като помощникъ на Вратиславския епископъ[1]). Около 1745. год. се споменува като Никополски епископъ и нѣкой си Антоний Беци‌чъ, ала и той не ще да е могълъ да поеме длъжностьта си въ България[2]).

Пульези е билъ родомъ отъ с. Малфио, близу до Дубровникъ, възпиталъ се въ Илирския колегиумъ въ Лорето, слѣдъ което нѣколко врѣме прослужилъ като свещеникъ въ родното си мѣсто.

Въ течение на 14 години, които прѣкаралъ Пульези въ България и отъ часть въ Влашко като Никополски епископъ, той успѣлъ доста много да подигне съвсѣмъ западналия авторитетъ на католицизма между павликянитѣ въ епархията си, тъй като той особно грижливо е дѣйствувалъ, за да се отърсятъ тѣ отъ всички свои стари суевѣрия. Той отивалъ въ тая си ревность дори до тамъ, че почналъ чрѣзъ афоресване и други черковни наказания да изкоренява и стари народни обичаи, като напр. кумството, отъ който не тъй лесно народътъ е могълъ да се откаже.

[1]) „Sembra che circa questo tempo fosse consacrato vescovo di Nicopoli. Giov. Baldassare Lieschi, alunno del collegio Germano-Ungaro, ma forse per le guerre dei turchi non potè andare in diocesi, onde fu fatto amministratore e suffraganeo del Vescovato di Wratislavia.“ (вж. точ. 16).

[2]) За Бецича се споменува само, безъ да се казва кой е и до кога е билъ никополски епископъ, въ съч. на Antonius Abt, Die katholische Kirche in Rumänien, insbesondere in der Walachei sowie in Bulgarien, Würzburg 1879., с. 20.

Въ слѣдствие на това възникнали стълкновения между паството му и свещенството, които прѣдизвиквали у Пульези твърдѣ несправедливи и остри сѫждения по адресъ на неговото българско паство. Авторътъ на документа № IV. откриль между нѣкои рѫкописни бѣлѣжки въ Букурещъ и единъ прѣписъ отъ единъ докладъ на Пульези върху посѣщението, което направилъ на своята Никополска епархия прѣзъ 1754. год. Отъ тоя докладъ авторътъ на споменатия документъ съобщава нѣкои подробности, които хвърлятъ извѣстна свѣтлина както върху дѣйностьта на Пульези между павликянитѣ така сѫщо и върху тогавашнитѣ нрави на подирнитѣ. Вижди се, че особно женитѣ, най-много старитѣ павликянки, съ голѣма опоритость спазвали своитѣ стари народни суевѣрия и обреди, въ които Пульези съзиралъ опасни еретични спомени та страстно се е опълчилъ противъ тѣхъ. Това се вижда и отъ едно мѣсто на споменатия му докладъ, цитувано въ документа IV, гдѣто твърдѣ остро се изразява не само противъ „българитѣ" изобщо, подъ които е разбиралъ именно павликянитѣ, но специялно противъ женитѣ и бабичкитѣ, които имали претенции да даватъ „правила на вѣрата": „Bulgari malaæ bestiæ, semper mendaces, quos ut plurimum dure increpare fas est. Pertinaciores in ritibus sunt mulieres, praæsertim anus, quæ regula in materia fidei et mores dare prætendunt . . ." (вж. приложението № IV_{19}.). Въ сѫщия докладъ Пульези казвалъ, че павликянитѣ били останки отъ манихейската секта, която била вече на измиране. За да потвърди това, той споменувалъ за нѣкои народни суевѣрия у павликянитѣ, които считалъ, както се каза по-горѣ, именно за „манихейски" суевѣрия. Така нпр. въ почитането самодивитѣ той съглежда дири отъ нѣкогашния вѣрски дуализъмъ: „Самодивитѣ" — казва се въ документа № IV_{20}. — сѫ лъжливи божества, които споредъ вѣрването на българитѣ живѣятъ пръснати тукъ тамѣ по свѣта, и тѣ причиняватъ всѣкакви злополуки както общи така и частни, поради което хората вѣрватъ освѣнъ въ Бога, създателя на всичко добро, още и въ „самодиви" или „семидеи" („Samodivi o Semidei"), създатели на всичко зло. За да почетатъ добрия Богъ, тѣ дохаждатъ въ черква, служатъ богослужение и се молятъ заедно съ свещеника, а за да умилостивятъ самодивитѣ, тѣ правятъ особени жертвоприношения, които наричатъ съ славянско име (col nome illyrico) курбани или служби или раздаване (Curbani o Sluxbe o Rasdavagne) или съ друго нѣкое име". Прѣзъ врѣмето, когато е билъ Пульези, явнитѣ „курбани" обикновено ставали на нѣкой хълмъ, както се практикувало и по-сетнѣ. Папа Бенедиктъ XIV. е напечаталъ едно упѫтване (‚инструкция') до своитѣ мисионери въ България, което било приложено къмъ едно издание на „Нравствено Богословие" отъ от. Антонинъ, и въ това упѫтване, отъ което писательтъ на докум. IV, който се намиралъ къмъ края на първата половина на XIX. в. въ Трънчевица, ималъ единъ екземпляръ, се заповѣдвало на мисионеритѣ, съвършено да прѣмахнатъ курбанитѣ и частнитѣ жертвоприношения, а въ краенъ случай, ако не биха могли съвсѣмъ да отстранятъ общитѣ курбани, то да се

търпятъ само извършвани по начинъ, щото да нѣма въ тѣхъ никакъвъ суевѣренъ обредъ (rito superstizioso). И на ревностьта на епископа Пулъези се дължало, че павликянитѣ прѣстанали да правятъ общи (публични) курбани. Веднажъ, когато билъ приготвенъ на единъ хълмъ (in edido colle) въ едно село жертвеникътъ, на който щѣлъ да се извръшва обредътъ „курбанъ" въ установенитѣ за това дни прѣзъ годината, Пулъези събралъ селянитѣ и ги отвелъ на мѣстото, гдѣто се намиралъ жертвеникътъ, и слѣдъ като сь най-остри думи ги укорилъ, самъ лично го съборилъ. Подъ жертвения камъкъ се намѣрила една голѣма змия, която веднага заповѣдалъ да убиятъ. Въ тоя часъ се случило, че за чудо завалѣлъ пороенъ дъждъ, който слѣдъ дълготрайна суша благодатно напоилъ сѣидбитѣ, а земедѣлцитѣ изпълнилъ съ надежда за богата жетва (вж. въ Farlati Illiri Sacr. T. VI. pag. 281; вж. това мѣсто цитувано и въ докум. IV_{18}.). Ала при все туй курбани си правѣли и слѣдъ това, въ което самъ авторътъ на докум. IV., който дошелъ въ Лъжани на 1825. год., лично се убѣдилъ както ще видимъ по-долу.

Пулъези е смѣталъ, че за подържането на суевѣрията много е спомагалъ и стариятъ календаръ, о който павликянитѣ се придържали еднакво съ православнитѣ, и затова отворилъ борба и противъ календаря. Той строго афоресалъ веднажъ едного павликянина въ Бѣляни по име „дѣдо Коста", понеже този билъ единъ отъ опорититѣ защитници на народнитѣ суевѣрия и се обявилъ явно противникъ на въвеждането римския календарь. Старецътъ, силно разгнѣвенъ, излѣзълъ отъ черквата и „изригналъ" (vomito) хиляди псувни противъ добрия епископъ. Ала докато така говорилъ въ присѫтствието на цѣлото село, ‚наказалъ го Господъ', защото почувствувалъ болки въ тѣлото, побързалъ у дома си, ала още не влѣзълъ въ кѫщи падналъ наземи и веднага издъхналъ. Уплашени отъ това чудо, всичкитѣ мѫже, глави на сѣмейства, подписали една просба, въ която се изказвали съгласни да признаятъ римския календарь. Само една стара жена въ село Орѣше, по име баба Яна, която била много опорита, отказала да признае новия календаръ и до смъртьта си тачила всички стари празници наедно съ православнитѣ (‚схизматицитѣ'). Слѣдъ 6 мѣсеци тя умрѣла въ своето твърдоглавство, като протестувала и на смрътния си часъ, че умира безъ никаква вѣра. Както на дѣдо Коста така и на баба Яна било отказано черковно погребение, което не можело да стане всѣки пѫть безъ голѣми опасности за мисионеритѣ (33).

До кѫдѣ е отивалъ Пулъези въ своя стремежъ да чисти несъгласнитѣ съ католичеството народни обичаи, се вижда и отъ друго едно съобщение за неговата дѣйность у сѫщия документъ № IV. Пулъези много е билъ противъ „кума" при свадбитѣ, тъй като споредъ тогавашния обичай у павликянитѣ кумътъ присѫтствувалъ при всички ‚непристойни', скандальозни и отвратителни обреди, именно когато момичето става невѣста (asiste a tutte le pratiche indecenti, scandalose e ributtanti in occasione di matrimonio di zitella creduta vergine). Пулъези се опиталъ напросто да забрани обичая на кумството при свадби и заповѣдалъ да се

залѣпи по вратитѣ на всички черкви едно съобщение, споредъ което всѣки щѣлъ да бѫде афоресанъ отъ черквата, ако тайно си позволи въ бѫдеще да стане кумъ при нѣкоя свадба. Ала, както се види, съ тая своя строгость епископътъ нищо не е постигналъ, понеже кумството се практикувало и сетнѣ, та трѣба забраната на Пульези по тоя въпросъ да е била скоро отмѣнена. Въ документа № IV_{33} именно се прѣдполага това нѣщо, защото „кумъ“ имало и слѣдъ 1821. година, макаръ черквата да е почнала отъ тая дата пакъ да го забранява, именно защото взели да присъединяватъ къмъ кума още и по двѣ „кумари или кумици“ (due commari o cumizi), които „подъ име сваки (sovachie) въ деня на свадбата извръшвали работи, твърдѣ непристойни и твърдѣ срамотни“.

Слѣдъ втората обиколка по своята епархия на 1757. год. Пульези билъ честитъ да констатира, че тя била вече въ много отношения измѣнена, както се изразилъ и въ своя вторъ докладъ до конгрегацията. Като се научилъ папа Бенедиктъ XIV. отъ първия докладъ на Пульези за плачевното състояние, въ което се намирали павликянитѣ, задалъ му за отговоръ до 15 въпроса, на които Пульези въ втория си докладъ точно отговорилъ като прибавилъ, че той успѣлъ съ рѣшителна заповѣдь да спре твърдѣ лошия обичай да се хвърлятъ на деня на св. Епифания по нѣколцина въ вода, както правѣли и „схизматицитѣ“. Ала при все туй, тоя обичай продължавалъ да се извръшва до края на 1821., което споредъ документа № IV_{34} доказвало страшната твърдоглавость и опоритость съ които тоя народъ запазвалъ старитѣ си лоши обреди и прѣдания.

Прѣзъ 18. в. обикновено Никополскиятъ епископъ седѣлъ въ с. Бѣляни. По настояването на епископа Пульези направили тукъ на 1760. год. една голѣмичка черква, която споредъ Скварчия (вж. док. № I_7 и сл.), била зидана отъ камъкъ, ала низка и приличала на обикновена кѫща (bassa et guisa delle case). Тогава е била направена черква и въ Орѣше. Ала наскоро, на 1766. год. Бѣленската черква изгорѣла вслѣдствие на една клевета, поради която пострадали тогава и самиятъ епископъ Пульези, мисионеритѣ и много селяни. За тая случка намираме нѣкои подробности въ споменитѣ на Скварчия (вж. въ прилож. № I_8), прѣдадени по разказването на стари хора и главно на нѣкоя си баба Елена Петканинъ отъ Бѣляни. Случило се именно на 1766. год. че единъ турчинъ, който дошелъ при мисионеритѣ да се нахрани, забѣлѣжилъ, че тѣ изкопали една дълбока дупка въ земята, която щѣла да бѫде приспособена за зимникъ. Турчинътъ, като видѣлъ това, безъ да продума нѣкому нѣщо, макаръ че минавалъ за приятель на мисионеритѣ, отишелъ тайно прѣдъ пашата и му обадилъ, че католицитѣ копаели единъ подземенъ пѫть подъ Дунава, за да могатъ по него тайно да минатъ нѣмцитѣ отъ Влашко. Тоя пѫть, изкопанъ въ тамкашната пѣсъчлива почва, би трѣбвало да бѫде дългъ около четири до петь „мили“, така че очевидна е била всичката безсмислица на тоя доносъ. Ала при все това пашата, който търсѣлъ нѣкакъвъ прѣдлогъ, за да може да

унищожи мисионерското дѣло, което почнало пакъ да напрѣдва подъ ржководството на Пульези, веднага проводилъ една чета турци, и тѣзи, щомъ пристигнали съвсѣмъ ненадѣйно вечерно врѣме, направо се упжтили къмъ черквата, вързали най-напрѣдъ епископа Пульези заедно съ двамата мисионери и още шестима отъ селскитѣ първенци като съучастници и слѣдъ това обрали черквата и кжщата на мисионеритѣ, като заграбили всичко, което имало каква годѣ стойность безъ изключение и на свещенитѣ черковни утвари, и най-сетнѣ подпалили кжщата и черквата, та всичко изгорѣло до основи. На другия день откарали хванатитѣ гологлави и съ отзадъ вързани ржцѣ въ Никополь, гдѣто били хвърлени въ затвора на крѣпостьта, като имъ се заканвали, че ще бждатъ ударени на колъ. Ала подирѣ пашата промѣнилъ мнѣние та могли да се отърватъ съ единъ откупъ отъ 4000 гроша — отъ които 1000 далъ епископътъ. Откупътъ билъ изпратенъ едвамъ слѣдъ нѣколко седмици, ала при все това задържали ги въ затвора още два мѣсеца. Когато най сетнѣ ги освободили, турското правителство изгонило епископа и мисионеритѣ му изъ България. Тогава Пульези заминалъ за Римъ, отъ гдѣто билъ прѣмѣстенъ като главенъ католишки викарий въ Цариградъ. За нещастието, което постигнало тогава епископа Пульези въ България, се споменува и у Farlati (цит. м.), гдѣто е казано, че той на 1766. година, лъжливо наклеветенъ, билъ затворенъ отъ турцитѣ и че успѣлъ съ 200 жълтици да се откупи. Все тамъ се казва по-нататъкъ, че въ нея година дотогавашниятъ цариградски викарий се отказалъ отъ длъжностьта си и че конгрегацията намѣрила за най-достоенъ да го замѣсти именно Никополския епископъ Пульези. Между туй останала вакантна и Дубровнишката епископия и Пульези на 1767. год. билъ назначенъ за Дубровнишки епископъ, отъ която длъжность се отказалъ на 1777. год., когато миналъ въ Цариградъ за викарий.

Слѣдъ казания пожаръ останало селото Бѣляни нѣкое врѣме безъ свещеникъ, а съ черква се сдобило тепърва слѣдъ 66. години, именно въ края на априли 1832. година, когато била тукъ довършена нова черква (вж. докум. I_8). Споредъ една бѣлѣжка въ докум. I., слѣдъ изгонването на Пульези и мисионеритѣ, „павликянитѣ“ — види се само въ Бѣляни — останали около 8 години безъ свещеникъ, така че пакъ се разстроило всичко направено въ тѣхна полза отъ епископа Пульези. Тогава били подновени отъ страна на турскитѣ власти гоненията противъ католишкитѣ мисионери до тамъ, че тѣзи подирнитѣ идвали въ Бѣляни само прѣоблѣчени като „австрийски“ търговци (mercanti tedeschi), които ужъ ходѣли по търговия, снабдени съ потрѣбния за това ферманъ отъ Цариградъ, и така тайно извършвали свещенишкитѣ си длъжности. Гоненията трѣбва да сж се простирали и върху свещенството по цѣлата епархия, а изглежда, че турското правителство не се е съгласявало нѣкое врѣме слѣдъ отстранението на Пульези да допустне и новъ Никополски епископъ. Споредъ една кратка вѣсть въ докум. IV_{35} слѣдъ епископа Пульези епархията управлявалъ, и то въ качество само на „апостолски викариусъ“,

нѣкой си отецъ Сава (D. Sabba). Писательтъ на сѫщия документъ казва, че освѣнъ това име нищо повече не можалъ да узнае отъ своя живъ източникъ, нѣкой си дѣдо Марко Димитраки (Dimitraschi) въ Лѫжене, който на 1821. год. билъ на 116. годишна възрасть и при туй още бодъръ и здравъ. Ала по една бѣлѣжка, спазена въ Орѣшъ, можахъ да констатирамъ, че тоя отецъ Сава е билъ епископъ та ще да е заемалъ длъжностьта Никополски епископъ неофициялно подъ титлата „апостолски викарпусъ“, именно поради казанитѣ спънки отъ страна на турското правителство. Той се е наричалъ Себастиянъ Канепа (Sebastiano Canepa), билъ батистинецъ, родомъ отъ Генуа, и се поминалъ наскоро слѣдъ дохаждането си въ България, именно на 1769. година въ селото Орѣшъ отъ треска. На 1776. год. 14. октомври билъ рѫкоположенъ отъ папа Пиусъ VI. за Никополски епископъ францисканецътъ отецъ Павелъ Дованлия, родомъ павликянинъ отъ Пловдивъ. Той е билъ роденъ на 1704. г., билъ е възпитаникъ на пропагандата и до 1776. г. дѣйствувалъ между южнитѣ павликяни. Поради прѣклонната си възрасть той не е можалъ въ новото си положение като Никополски епископъ да надвива тъй енергично, както прѣдшественикътъ му Пульези, многото мѫчнотии, съ които е трѣбвало въ интереса на католицизма да се бори. За добрата му воля свидѣтелствували нѣкои спазени откѫслеци отъ негови пастирски послания до подчиненитѣ му свещеници. Билъ много боязливъ, именно отъ обичь къмъ своитѣ свещеници въ България, за чийто животъ много се страхувалъ, като ги знаелъ постоянно изложени на голѣми опасности. И той самъ е билъ твърдѣ почитанъ отъ всички поради своята ученость и примѣрния си животъ. Той редовно живѣлъ въ Русчукъ при дубровчанитѣ търговци, а послѣ и въ францисканския манастиръ въ Букурещъ.

Интересно е, че прѣзъ сѫщата 1776. година, когато билъ назначенъ П. Дованлия за епископъ, отъ Никополско се прѣселили нови павликянски бѣжанци въ Банатъ. Прѣдводителствувани отъ българския францисканецъ, възпитаника на пропагандата от. Михаилъ Мирковичъ (l'alunno Don Michele Mircovik), задигнали се до 30 български павликянски сѣмейства прѣдимно отъ с. Трънчевица и Д.-Лѫжани и отишли въ Винга, въ Банатъ, при своитѣ сънотечественици отъ първото прѣселение. Това ново прѣселение въ Банатъ безсъмнѣнно е било послѣдица отъ усиленитѣ турски жестокости слѣдъ 1766. година, за които по-горѣ се каза. Важно е това извѣстие, което ни дава отецъ Скварчиа, авторътъ на докум. № I., понеже сега съ него тепърва се обясняватъ и други двѣ извѣстия за сѫщото прѣселение, върху които азъ се спрѣхъ въ съчинението си върху заселението на банатскитѣ българи (вж. Мин. Сбор. XIV. с. 393.). Именно у Цирбуса съвсѣмъ лаконично е отбѣлѣзано, че на 1776. година пристигнали въ Банатъ „нови български челяди подъ водителството на смѣлия попъ Михаила Мирковичъ“ и че тия нови прѣселенци се настанили първомъ въ с. Ловринъ, отъ гдѣто по-сетнѣ минали въ селата Ечка и Лукачфолва“. Това извѣстие у Цирбуса оставаше

и до сега твърдѣ неясно, ако и самиятъ фактъ за това повторно прѣселение да се потвърдяваше и отъ единъ другъ документъ, отъ 1777. год., който азъ намѣрихъ въ финансовата архива въ Виена и въ който павликянитѣ отъ Бешеновъ (въ Банатъ) именно въ една своя просба до царицата Мария Терезия между друго казватъ, че пристигнали нови католишки сѣмейства отъ Турция и че били наклонни и други да ги послѣдватъ.[1]) И въ други прошения, които банатскитѣ българи сѫ подавали прѣзъ 1777. год. до австрийското правителство, нѣколко пѫти се казва, че ако би имъ се подобрило положението, щѣли да дойдатъ въ Банатъ и много други тѣхни сънотечественици отъ България.[2]) Върху тоя въпросъ нашитѣ банатчани твърдѣ напиратъ въ своитѣ молби къмъ австрийското правителство, защото сѫ знаели, че послѣдньото тогава е поощрявало съ всички срѣдства колонизуването на Банатъ чрѣзъ чужденци и че особно съ добро око е било гледано прѣселването на нашитѣ католици павликяни (вж. за туй въ ц. д., 336 с. и нататъкъ). Твърдѣ е вѣроятно, че тогава и други католишки мисионери въ Никополската епархия по примѣра на споменатия Михаилъ Мирковичъ сериозно ще да сѫ агитирали между павликянитѣ, за да се изселватъ въ Банатъ и че турското правителство е подушило тая агитация та и поради това ще да е толкова прѣслѣдвало католишкитѣ мисионери, въ които е съзирало австрийски агенти. Въ споменитѣ на Скварчиа намираме едно извѣстие, което доказва, че тогава сѫ сѫществували тѣсни сношения между нѣкои отъ мисионеритѣ и между банатскитѣ българи. Именно прѣзъ сѫщата 1776. година дошелъ въ Никополско нѣкой си отецъ Карло Конвентуале (родомъ отъ Модена, „Modanese") и слѣдъ малко се върналъ назадъ заедно съ свещ. Стефанъ Лупи въ Унгария и останалъ тамъ при българитѣ католици, които били настанени въ Арадъ, Бешеновъ и Пешка („Peska" вж. док. № I_{11}.).

Може би съ тия нови подозрѣния, възникнали у турскитѣ власти противъ католишкото духовенство въ Никополската епархия, по-добрѣ ще си обяснимъ, защо прѣзъ цѣли 10 години слѣдъ случката съ епископа Пульези турското правителство не се е съгласявало да допустне новъ епископъ и защо най-сетнѣ за такъвъ е могълъ да бѫде назначенъ на 1776. год. само П. Дованлия, който бидейки родомъ отъ Пловдивъ ще да е билъ и турски поданикъ. Епископъ Дованлия, като българинъ, ще да е вдъхвалъ по-голѣмо довѣрие у турцитѣ, че не ще насърдчава поне изселването на павликянитѣ. И въ сѫщность това подирното, както можахъ да констатирамъ още въ споменатото си изслѣдване върху изселението на павликянитѣ и пр., съвсѣмъ се е прѣкратило именно на

[1]) „. . . auch gegenwärtig der rücksichtswürdige Umstand hinzu kommet, dass vom neuen einige katholische Familien, wie es einer hohen Landesstelle nicht unbekannt ist und wie es nöthigen Falls durch die verlangende Kontumatz ämtliche Urkunden bestättigen können, bereits aus der Türkey herüber gekommen, ja noch viel mehrere nachzufolgen gegen deme geneigt wären. . . " (Мн. Сб. XIV., 532.).

[2]) Вж. нпр. М. Сб. XIV. 539: „ . . . dass bey Erhaltung der Privilegien mehr denn 100 Familien sich aus der Türkey anhern ganz gewiss . . . übersiedeln werden"; вж. и с. 537, 542.

1777. год., когато дошли въ Банатъ послѣднитѣ павликянски емигранти отъ България (вж. ц. с. Мн. Сбор. XIV. 393).

Епископъ Дованлия можалъ вече и явно да назначи въ с. Бѣляни католишки свещеникъ, ала и този билъ, както се научаваме отъ мемоаритѣ на Скварчиа, родомъ павликянинъ отъ сжщото село и възпитаникъ на пропагандата по име от. Никола Силви (вж. док. I_{20}.). Това изтъквамъ, защото и слѣдъ дохаждането на еп. Дованлия никакъ не е прѣстанало подигнатото гонение противъ чузденцитѣ католишки свещеници, както се вижда и отъ факта, че самъ епископъ Дованлия постоянно е билъ въ страхъ за живота на своитѣ мисионери. Характерна откъмъ тая страна е една случка, за която разказва Скварчиа, именно какъ споменатиятъ отецъ Карло Конвентуале на 1779. год., види се слѣдъ като пакъ се е завърналъ отъ Банатъ, насмалко непострадалъ отъ турцитѣ (вж. док. № I_{14}.)

Пасиониститѣ въ Никополската епархия.

Поради жестокитѣ гонения, на които сж били изложени францисканскитѣ мисионери въ Никополската епархия и които не прѣстаяли, както видѣхме, и прѣзъ врѣмето на епископа Дованлия, най-сетнѣ по настояването на унгарския примасъ българската провинция на францисканитѣ се разтурила, францисканитѣ съвсѣмъ напустнали България, а имотитѣ имъ въ Влашко подпаднали подъ управлението на Капистранския орденъ въ Унгария[1]). Очевидно е, че францисканитѣ поради своитѣ тѣсни връзки съ Австрия окончателно били компромитирани прѣдъ турцитѣ. Всичкитѣ усилия, които римската курия правила прѣзъ послѣднитѣ десетина години, за да ги задържи въ България, останали напраздни. Трѣбвало е въ интереса на почнатото дѣло на пропагандата да се повѣри окатоличеното павликянско паство въ сѣверна България на другъ орденъ, и най-сетнѣ папа Пий VI. прѣдалъ на 1781. година мисията въ сѣверна България на мисионерския орденъ на тъй нареч. „пасионисти", основанъ на 1720. година отъ италянеца Павелъ отъ Кръста (Paulo della Croce). Членоветѣ на тоя орденъ носятъ на расото си отъ лѣво на гжрдитѣ орденската емблема, която прѣдставя сърдце съ забитъ въ него кръстъ. Орденътъ е твърдѣ разпространенъ въ Италия и повечето негови членове къмъ края на 18. в., когато тоя орденъ е поелъ мисионерското дѣло въ сѣверна България, били все италиянци. Съ дохаждането на пасиониститѣ захваща нова ера въ черковното и национално минало на нашитѣ сѣверни павликяни. Дотогавашнитѣ тѣхни духовни пастири, отъ часть францискани отъ часть мирски свещеници (regulares), бѣха успѣли да схванатъ характера на нашитѣ павликяни та не придирвали толкова въ неговитѣ традиционни народни обичаи и суевѣрия, ако тѣзи и да не сж били съгласни съ строгитѣ морални изисквания както и съ догмитѣ на католишката черква. Наистина и францисканитѣ сж мисионерски орденъ съ строго

[1]) Антоний Абтъ въ цитуваното си съчинение казва, че францисканитѣ напустнали България ужъ поради хлабавата дисциплина, която завладѣла между тѣхъ („wegen der laxen Disciplin", с. 20), ала това слѣдъ горѣказаното е съвсѣмъ неприемливо.

опрѣдѣлни житейски правила, ала при все туй тѣ сѫ знаяли да се сродятъ съ своето павликянско паство тъй тѣсно, бидейки повечето и сами родомъ славяни — хървати, а отъ часть и българи — павликяни, че и прѣзъ първата епоха на тѣхната мисионерска дѣйность, въ разгара на борбата между старата ересь и католицизма, тѣ успѣли да станатъ, както видѣхме, доста обикнати между павликянитѣ. Още по-снисходително се отнасяли къмъ вѣрскитѣ слабости и суевѣрията на своето павликянско паство мирскитѣ свещеници — отъ часть пакъ домашни хора — които отъ самото начало раздѣляли съ францисканитѣ духовнитѣ грижи въ Никополската епархия, така че твърдѣ сносно се сгаждали, съ рѣдки изключения, духовенство и паство по сѣвернитѣ павликянски села. Ала ако се цѣни тая дѣйность на францисканитѣ въ сѣверна България отъ строго мисионерско становище, особно отъ становище на чужденци мисионери, които не сѫ били въ състояние лесно да вникнатъ въ българския народенъ битъ и да различатъ добрѣ народнитѣ суевѣрия и обреди, които сѫ били общи и на павликянитѣ и на православнитѣ българи, отъ останкитѣ на истинската ересь у нашитѣ павликяни, тя ще се покаже може би донегдѣ небрѣжна спрѣмо цѣлитѣ на пропагандата, и въ този смисълъ би могла да се нарече тя и недотамъ дисциплинувана. И наистина ние видѣхме, че щомъ заелъ епископската катедра баптистътъ Никола Пульези, който се отличавалъ съ твърдѣ строги вѣрски и морални възгледи, веднага отпочналъ съ голѣми строгости да реформира павликянскитѣ нрави и да изкоренява народни обичаи. Именно така строго отъ гледна точка на своя орденски моралъ сѫ схванали задачата си и новитѣ мисионери въ сѣверна България, пасиониститѣ, поради което въ живота на павликянитѣ, особно прѣзъ XIX. вѣкъ, захваща нова ера, която довежда до видни промѣни въ тѣхния външенъ и вѫтрѣшенъ животъ, тъй като на пасиониститѣ се удаде да унищожатъ много стари народни традиции и обичаи и да реформиратъ дори и облѣклото на павликянитѣ, главно на павликянкитѣ. Разбира се, че тази работа на пасиониститѣ бавно е напрѣдвала и че не е минала безъ многобройни стълкновения съ паството имъ, особно въ нѣкои случаи, гдѣто пасиониститѣ въ своето увлѣчение да изкореняватъ „лошитѣ“ народни обичаи го бѣха прѣкалили дори до абсурдъ. Ала такива реформаторски залитания ще видимъ у пасиониститѣ повече прѣзъ втората половина на XIX. в., когато слѣдъ танзимата животътъ въ Турция стана по-свободенъ, та бѣ възможно да се мисли и за по-систематично въздѣйствие върху народната маса съ цѣль да се отърси тя отъ всичко, което споредъ възгледитѣ на пасиониститѣ не е хармонирало съ идеала на чисто католишки животъ. До 1840. година политическитѣ условия въ Турция сѫ позволявали на мисионеритѣ едвамъ да извръшватъ какъ да е своитѣ най-прѣми свещенически длъжности и то все срѣдъ борби и страдания, а не рѣдко и съ рискъ на своя животъ. За това именно трѣбва въ историята на пасиониститѣ въ България хубаво да различаваме два приода: първи периодъ отъ дохаждането имъ на 1782. година до танзимата и втори периодъ — отъ тогава насамъ. Пър-

вията периодъ съвпада съ най-грозната анархия въ Турция — вилненето на кърджалиитѣ и първитѣ руско-турски войни, които докараха толкова нещастия и економични сътресения на българското население въ източна крайдунавска България. Вече първитѣ пасионисти попадать на кърджалийскитѣ ужаси и още отъ самото начало се калять да прѣнасять неописуеми тегла, които ги сполитатъ заедно съ измъченото имъ паство редомъ едно слѣдъ друго до кждѣ четиредесетата година на миналото столѣтие. Пасиониститѣ прѣзъ туй врѣме сж дали жертва много видни свои членове, нѣкои отъ които наистина могать послужи за примѣръ на истински послѣдователи на Христовитѣ страсти, както се наричать и тѣ сами — ‚страстници за Христа‘ (clerici s. crucis et passionis Domini nostri Jesu Christi). Прѣзъ първитѣ 60 години — казва Филипъ Скварчиа въ своитѣ спомени — откакъ пасиониститѣ поеха мисионерското дѣло въ България, гдѣто заварихa всичко до 2000 католици павликяни, четири пжти чумата и два пжти кърджалиитѣ изпозатриха християнския свѣтъ независимо отъ честитѣ войни и убийствата, извършвани отъ ‚лошитѣ турци‘.

Сѣвернитѣ павликяни на 1782. год., когато дошли първитѣ пасионисти, живѣли въ 7 села, именно въ Бѣляни, Орѣшъ, Трънчевица, Петикладенци, Марнополци или Варнополци, Бутово и Лжжани (Долньо Лжжани). Споредъ Ф. Скварчиа тогава въ ‚Марнополци‘ имало още само 144 души павликяни, а всички други били турци — сир. отъ часть и потурчени павликяни, както видѣхме по-горѣ. Забѣлѣжително е, че тогава е имало и въ селото Бутово, което и сега сжществува (сѣверно отъ с. Павликяни, бивше Марнополци) и което е населено съ православни българи, до 30 души павликяни. Тѣ ще да сж били прѣселени или отъ Марнополци (Варнополци) или отъ Варана, Червена и др., гдѣто тъй сжщо е имало павликяни (вж. по-горѣ стр. 36). Въ Петикладенци имало тогава 170 души павликяни, въ Трънчевица — 338, въ Орѣшъ 300, въ Бѣляни 600 и въ Лжжани 400 (вж. док. № I_2).

Проводенитѣ отъ пропагандата първи пасионисти въ България сж били от. Франческо Ферери, който послѣ станалъ и Никополски епископъ, и от. Джакомо Спарандио (Giacomo Sparandio) — и двамата италиянци. Тѣ пристигнали на 1781. год. въ Букурещъ, гдѣто трѣбвало дълго да чакать, докато се снабдили съ нуждния ферманъ за да могатъ да служатъ въ никополската епархия, и минали въ България тепърва на 1782. год. въ априли мѣсецъ. Тогава въ Орѣше тѣ намѣрили само отца Никола Силви, за когото се спомена по-горѣ. От. Силви е ималъ на грижата си и Бѣляни, а другитѣ павликянски села били безъ свещеникъ. Епископътъ Павелъ Дованлия седѣлъ въ Русчукъ, гдѣто имало нѣколко дубровнишки търговски сѣмейства. За мисионеритѣ имало по една кжща само въ Бѣляни, въ Орѣше и въ Трънчевица. Тия кжщи тогава състояли отъ двѣ стаи, вкопани, както и всички други, въ земята колкото единъ човѣшки бой, покрити съ тръстика и пръсть връзъ тръстиката. Имало и по едно тъмно килерче до двѣтѣ стаи, отъ които

едната е служила като черквица (параклисъ) за богослужение и проповѣдь. Въ другитѣ павликянски села литургия се служила въ която и да е частна кѫща, именно гдѣто мисионерътъ би слѣзълъ на квартира. Подирниятъ носѣлъ съ себе си най-потрѣбнитѣ богослужебни утвари. Въ споменитѣ на пасиониста от. Максимъ Ардуино (Massimo Arduino),[1] който на 1841. год. билъ свещеникъ въ Лѫжани, е изказано впечатлѣнието, което направили павликянитѣ на първитѣ пасионисти. Ардуино казва, че тѣ намѣрили католишката вѣра у павликянитѣ въ най-лошо състояние: католицитѣ се отличавали отъ схизматицитѣ само по името си ‚павликяни', а въ всичко друго приличали на тѣхъ: невѣжи, суевѣрни до безкрайность, облѣклото на женитѣ имъ нескромно (vestito delle donne immodesto) и много други безредици, — послѣдица на невѣжеството. Явното изповѣдване на вѣрата имъ било запрѣтено, не бивало да има специялно здание, което да се нарича черква, нито пъкъ свещеникътъ е билъ свободенъ да се носи споредъ своето звание, ами мисионеритѣ трѣбвало да се обличатъ, както се обличали българитѣ, и да живѣятъ днесъ въ тази кѫща, утрѣ въ друга, а когато трѣбало да служатъ литургия, се принуждали да натъкмяватъ олтаръ въ нѣкой по-чистъ яхъръ (stalla) и слѣдъ като се свърши литургията пакъ да разтурятъ олтаря. Така е ставало не само въ Лѫжани, но и по всички други католишки села, и „това робство е траяло отъ 1781. до края на 1820. год." (dal 1781. durò questa schiavitù fino al 1820). По-нататъкъ Ардуино изброява кѫщитѣ, които прѣзъ тия 40 години послужили въ Лѫжани за черква (кѫщитѣ на Пинчьовъ, Паркановъ, Гешовъ, Недѣлковъ, Гайдаровъ).

Пристигналитѣ първи пасионисти се настанили и двамата въ с. Трънчевица, а въ праздникъ, като се смѣнявали единъ други, отивали да служатъ литургия както и да обслужватъ, съ каквото е потрѣбно, и по другитѣ павликянски села освѣнъ Орѣше и Бѣляни. Животътъ имъ билъ доста осѫденъ, защото отъ своето паство тѣ получавали ежедневно само по една погача, а давалъ имъ се и по единъ слуга, който се мѣнявалъ всѣки шесть мѣсеца. Свърхъ туй тѣ получавали отъ пропагандата само по 40 шкуди годишно.

На 1784. год. епископътъ повѣрилъ на двамата пасионисти да се грижатъ още и за 12 павликянски сѣмейства, избѣгали въ с. Вишово (Visciova) въ Влашко, близу до Дунава. На 1786. имали на грижата си още други 7 сѣмейства, сѫщо тъй избѣгали въ Влашко, въ с. Фламонда (Flamonda, вж. док. № I_{17}.). Нѣма съмнѣние, че на първитѣ двама пасионисти при казанитѣ тежки условия ще да се е видѣлъ животътъ имъ въ България твърдѣ тежъкъ. За по-близко и по-довѣрчиво снопение съ паството имъ отначало много е прѣчило и незнанието на езика. Отецъ Джакомо е писалъ прѣзъ 1783. год., че още не можелъ нищо да каже за обичаитѣ на българитѣ, защото наистина по-добритѣ отъ тѣхъ идвали да се изповѣдватъ при него по случай на великденъ, ала

[1]) Оригиналътъ, който имахъ на рѫка, сега се намира въ архивата на католишката епископия въ Русчукъ.

въ какво се състои добрината имъ, не можелъ да знае, тъй като всички твърдѣ хубаво знаели да скриватъ прѣдъ мисионеритѣ своитѣ суевѣрия и най-лошитѣ си навици. Слѣдъ като посвикнали на езика, двамата пасионисти се опитали на 1786. година да поучаватъ своето паство на писмо и да подготвятъ младежьта въ четене и писане. Отначало дохаждали да се учатъ всѣки день, ала щомъ дошло врѣме за работа прѣзъ лѣтото, ни единъ вече не се вѣстилъ, и не е било възможно да се накаратъ да идватъ, па макаръ да биха имъ и заплатили за това. Всичко туй, разбира се, е било отъ естество да обезкуражи неопитнитѣ още чужденци мисионери, та когато се изминали седемтѣ години отъ тѣхното дохаждане въ България, прѣзъ което врѣме тѣ споредъ тогавашнитѣ правила на своя орденъ били задължени при каквито и да е условия да стоятъ на поста си като мисионери, тѣ се възползували отъ правото си да се върнатъ назадъ въ Италия, за което на 1788. год. поискали и получили позволение отъ конгрегацията (вж. док. I_{21}.). Малко прѣди това — на 1787. год. се завърналъ отъ Италия въ своето отечество, а именно въ с. Трънчевица, възпитаникътъ на пропагандата Матей Ръждиловичъ (Don Mattia Rasdilovik). Тогава единъ отъ първитѣ двама пасионисти, именно Джакомо Спарандио, миналъ въ Орѣше, а отецъ Никола Силви, за когото се каза вече по-горѣ че билъ родомъ отъ Бѣляни, отишелъ въ родното си село. Слѣдъ малко се завърналъ въ Орѣше и българинътъ отецъ Стефанъ Лупи (Вълковъ), за когото се спомена тъй сжщо, че прѣзъ 1776. година заминалъ заедно съ донъ Карло Конвентуале при банатскитѣ българи въ Унгария, гдѣто ималъ свои четири сестри, за които е билъ длъженъ да се грижи.

Току що заминали отъ Влашко двамата пасионисти, които напустнали България, и вече къмъ края на мартъ мѣсецъ 1788. год. била обявена войната между Турция и Австрия. Извѣстно е, че цѣльта на тая война, въ която и Русия взе участие противъ Турция, бѣше да се изгонятъ турцитѣ отъ Европа съгласно съ изработения руски проектъ, възприетъ и отъ Австрия. Наеженостьта на турцитѣ по тая причина е била тогава особно противъ австрийцитѣ толкова голѣма, че наистина току що отпжтувалитѣ пасионисти били твърдѣ честити, че се отървали живи, понеже макаръ и италиянци, тѣ, считани отъ турцитѣ за „нѣмци“, безсъмнѣно щѣли да си изпатятъ много, толкова повече, че театърътъ на войната съ Австрия е билъ прѣнесенъ тъкмо въ Никополско, гдѣто австрийцитѣ въ равнината до самия Никополь прѣтърпѣха ужасно поражение. Какво е било настроението на турцитѣ противъ католишкитѣ мисионери изобщо, а особно противъ францисканцитѣ, се вижда отъ факта, отбѣлѣзанъ въ мемоаритѣ на Скварчия, че турскитѣ войски, като влѣзли въ Босна въ единъ францискански манастиръ, веднага обѣсили въ самия манастиръ отъ осемтѣ калугери седмина, а осмия, който е билъ тѣхенъ игуменъ (il guardiano), го убили, слѣдъ като го влачили вързанъ и мжчили най-безчеловѣчно, и то само защото ги подозирали въ свръзки съ „нѣмеца“ (per sospetto di aderenza ai Tedeschi). Не се

знае, какъ сж прѣкарали ужаснитѣ врѣмена на тая война другитѣ мисионери въ Никополско, ако и да сж били българи, ала че ще да сж се много крили и бѣгали, нѣма съмнѣние, тъй като изобщо българското население прѣзъ тая война ужасно е страдало (вж Иречекъ, Ист. Болг. с. 623). Войната се сключи съ миръ между Австрия и Турция на 1791. год. въ Свищовъ и между послѣдната и Русия на 1792. год. въ Яшъ. При все това страданията на българитѣ изобщо нѣмали край, понеже наскоро се появили страшнитѣ опустошителни ордии на Пасвантоглу и на кърджалиитѣ, прѣдъ чиито ужасни злодѣяния блѣднѣели всички дотогавашни турски зулуми. А тъкмо по Никополско и Свищовско, въ областьта на сѣвернитѣ павликянски села, опустошението прѣзъ това смжтно врѣме въ Турция, именно отъ 1791. до 1808. г., е било особно голѣмо.

При всичката очевидна опасность, на която се излагалъ всѣки новъ мисионеръ, който би дошелъ въ това врѣме въ Никополско, пакъ виждаме тукъ двама пасионисти, дошли веднага слѣдъ сключения миръ съ Австрия и Русия. Още по-забѣлѣжително е, че единъ отъ тѣхъ е сжщиятъ Францеско Ферери, който бѣ вече прѣкаралъ седемь години въ Трънчевица и бѣ заминалъ въ Италия въ надвечерието на войната. Той се завърналъ на 1792. година заедно съ нѣкой си отецъ Михаилъ Бирншвамъ. Между туй кърджалийскитѣ орди взели да се приближаватъ и къмъ Никополско и Свищовско. Отъ ужаситѣ, които сж прѣкарали тогава павликянскитѣ свещеници заедно съ своето паство, спазилъ ни е нѣколко характерни: картини отецъ Скварчия въ своитѣ спомени. (вж. № I_{22} и сл.)

Именно на 1797. година се разчуло че идатъ кърджалиитѣ. За да се спасятъ отъ тѣхъ, жителитѣ отъ всички села напущали домоветѣ си и се събирали по 4—5 села въ нѣкое по непристжпно мѣсто, сгодно за отбрана.[1]) И тукъ се повтаряли всичкитѣ извѣстни безчеловѣчия на кърджалиитѣ посягане върху женитѣ, мжчене съ нажежени желѣза и пр.

Тогава споменатиятъ пасионистъ отецъ Михаилъ Бирншвамъ, като видѣлъ явно, че ще загине, избѣгалъ нощемъ отъ Трънчевица и тръгналъ къмъ Орѣше при отца Францеска Ферери. По пжтя намѣрилъ отсѣчени ржцѣ, локви отъ кръвь и толкова много човѣшки трупове, насечени на кжсове, че ако и да е билъ сърдцатъ човѣкъ, толкова се наплашилъ и ужасилъ, че щомъ стигналъ въ Орѣше падналъ боленъ и слѣдъ нѣколко дена се поминалъ, обслужванъ отъ Ферери. Той е билъ родомъ отъ Бавиера въ Сардиния и е умрѣлъ въ петата година на своята мисия, именно на 31. мартъ 1797. година.

А пъкъ отецъ Никола Силви, за да се укрие отъ кърджалиитѣ, прѣспалъ една нощь върху леда на едно замръзнало блато, гдѣто

---

[1]) Въ най-старата кръщелна книга въ Орѣшъ намирамъ слѣдната важна бѣлѣжка: „Oresce, die 9. Junii an. 1797. Ego Mathias Rascdilovik, transmigrationem meorum pagensium Tranciovensium ob persecutionem militiae praepotentis Vidinensis cujusdam nomine Paisvant-olu, pugnantis adversus regentem Nicopolitanum nomine Hagí Assakí, hic moratus, interim baptizavi poerum, nomine Slavus, natus his transactis diebus ex P. Bono Hagi-Rankov, et M. Rada, legitimis conjugibus."

така настиналъ, че слѣдъ нѣколко дена все прѣзъ мартъ мѣсецъ сѫщата година умрѣлъ, обслужванъ пакъ отъ оца Ферери. Между туй от. Матей Ръждиловичъ прѣкаралъ много дни въ единъ тъменъ килеръ, пъленъ съ вода, на височина колкото една педа. Той тукъ лежалъ неподвиженъ на единъ креватъ, и много пѫти влизали тукъ кърджалии, да го търсятъ, ала спрѣни отъ водата и тъмнината, връщали се назадъ. Само от. Стефанъ Лупи (Вълковъ) успѣлъ тогава да избѣга въ Банатъ, както бѣ направилъ и другъ пѫть.

Слѣдъ смъртьта на казанитѣ двама мисионери, която се случила прѣзъ марта 1797. г., още прѣзъ септемвpи сѫщата година пристигнали други двама пасионисти, проводени на тѣхно мѣсто, именно отцитѣ Бонавентура Паолини и Никола Отавияни. И двамата идѣли, тъй да се каже, като агънци на заколение. Отецъ Никола, за да послужи неуклонно на своето паство, много пѫти изпадалъ въ смрътна опасность, да бѫде убитъ отъ кърджалиитѣ. Избавялъ се съ бѣгство и ту се криелъ въ гѫсти шубраци, ту въ пещери, ту по блатиститѣ мѣста въ тръстикитѣ въ не по-малка опасность, ако не бѫде убитъ отъ турцитѣ, да бѫде разкѫсанъ отъ нѣкоя вълча глутница („glutnizza"), каквито особно тогава ги имало твърдѣ много на всѣкѫдѣ.

Ако и да сѫ били страданията общи, при все туй и тогава вѣрскиятъ антагонизъмъ между православнитѣ българи и павликянитѣ не е билъ утихналъ, особно враждата противъ тѣхнитѣ чужденци свещеници е била голѣма. Така се случило, че дошла въ Орѣше, гдѣто билъ споменатиятъ отецъ Никола, една православна българка отъ едно друго село и пожелала да мине на католишка вѣра, защото искала да се ожени за единъ павликянинъ отъ Орѣше. И двѣтѣ страни били съгласни и силно желаели, часъ по-скоро да се вѣнчеятъ. Отецъ Никола отначало не се рѣшавалъ да ги вѣнчее, ала като видѣлъ, че момата е твърдѣ рѣшителна въ своето желание, най-сетнѣ ги вѣнчалъ. Скоро туй се разнесло между православнитѣ българи въ Свищовъ, и първенцитѣ имъ веднага го наклеветили прѣдъ войводата („voivoda") по такъвъ начинъ, че този подирниятъ тутакси изпроводилъ нѣколцина турци, които хванали от. Никола въ Орѣше и от. Бонавентура въ Бѣляни и вързани ги докарали въ Свищовъ „за голѣма жалость на католицитѣ и за още по-голѣма радость на схизматицитѣ". Тукъ тѣ били хвърлени въ единъ смраденъ затворъ, и не е смѣялъ ни единъ католикъ да доближи до тѣхъ, така че щѣли тукъ и отглади да измратъ, да не се е смилилъ надъ тѣхъ единъ православенъ българинъ, който прѣзъ едно прозорче тайно имъ подалъ хлѣбъ. Слѣдъ това надошли въ града много павликяни и отишли въ кѫщата на хаджи Ненко чорбаджи, който билъ надзиратель („syndaco") на града, та му се молили за затворенитѣ свещеници, ала всичко било напраздно: тамъ у чорбаджията били събрани и други отъ първенцитѣ българи, които ги наругали, че били католици. Отъ тукъ павликянската депутация отишла при ‚войводата', ала и тукъ дошли българскитѣ първенци и настоявали да искатъ наказанието на пасиониститѣ. Дигнала се врѣва

между двѣтѣ страни, и павликянскитѣ първенци взели да викатъ: „обѣсѣте ги, обѣсѣте и двамата и заедно съ тѣхъ и насъ"! — Въ туй врѣме оная жена, като съзнала, че за всичко туй тя е крива и че заради нея „искатъ да бѣсятъ" католишкитѣ свещеници, сама дошла при войводата, прѣдъ когото се признала, че по нейно собствено желание е минала на католишка вѣра и че отецъ Никола ни най-малко не ѝ влиялъ за това. Най-сетнѣ, като дошелъ да свидѣтелствува въ полза на отцитѣ и турскиятъ управитель на Орѣше, войводата склонилъ да ги пустне, ала поискалъ отъ тѣхъ откупъ. И тѣ дали 700 гроша и така се освободили. Мжчно е било тогава, слѣдъ кърджалийската съсипия да се събере такъва голѣма сума, ала намѣрили се добри хора по селата, който дали па дори и бѣдни жени давали отъ своя нанизъ, само за да се дотъкми потрѣбната сума (вж. док. I_{28}).

Отъ многото страхове и мжки, що е прѣтеглилъ прѣзъ туй врѣме, казаниятъ от. Никола Отавияни не слѣдъ дълго врѣме тежко се разболѣлъ и като прѣдвиждалъ печалния си край, прѣмѣстилъ се въ Бѣляни при от. Бонавентура, при чието братско прѣслужване той наскоро се поминалъ, именно на 1802. година, на 32-годишна възрасть и слѣдъ петгодишно мисионерствуване въ България. Той е билъ родомъ отъ Римъ, а билъ погребенъ до гроба на от. Никола Силви. Слѣдъ това се паднало на от. Матей Раздоловичъ да се грижи за Трънчевица, Лжжани и Варнополци, а на от. Бонавентура — за Бѣляни, Орѣше, Петикладенци и за всичкитѣ избѣгали отъ кърджалиитѣ павликяни въ Влашко (док. I_{29}). Този подирниятъ се е отличавалъ съ особно честния си животъ, изпъленъ само съ пожертвователность за ближния си, поради което той е билъ много обичанъ и уважаванъ отъ паството си, което го считало дори за светецъ поради неговия досущъ изпостнишки животъ, като се хранѣлъ винаги само съ хлѣбъ и малко зеленчукъ. При всичко, че той сполучилъ въ най-страшнитѣ кърджалийски години да прѣживѣе другаритѣ си, найсетнѣ и той, наскоро слѣдъ тѣхъ, станалъ жертва на своя дългъ. Именно на 1804. год. прѣзъ декември мѣсецъ той миналъ въ Влашко, за да кръсти едно момче и билъ принуденъ да прѣспи въ нѣкаква кошара, гдѣто така настиналъ, че веднага послѣдвала силна пневмония и, едвамъ миналъ Дунава, легналъ боленъ въ кжщата на единъ бѣденъ православенъ българинъ въ Свищовъ, гдѣто слѣдъ нѣколко дена починалъ на 39. годишна възрасть. Той билъ родомъ отъ Италия отъ селото Parascio (въ околията на Alba Pompea). Тѣлото му прѣнесли въ Орѣше. Той е билъ горещо оплакванъ отъ павликянитѣ, които били свидѣтели на неговитѣ голѣми страдания (вж. док. № I_{30}).

Една година прѣди да умре от. Бонавентура римската пропаганда изпроводила въ България двама нови мисионера, от. Фортунато Ерколани, който послѣ стана и Никополски епископъ, и нѣкой си от. Антонио Джордани. Тѣ пристигнали въ Букурещъ и тѣмъ било повѣрено да се грижатъ за всички ония павликяни католици, които прѣзъ послѣднитѣ години на анархията въ Турция били избѣгали въ Влашко. Ала когато

тъй внезапно се поминалъ от. Бонавентура, от. Фортунато и другарятъ му минали въ България.

Прѣзъ 1804. год. умрѣлъ и прѣстарѣлиятъ епископъ Дованлия въ Букурещъ и за неговъ намѣстникъ дошелъ споменатия вече от. Франциско Ферери, който по-прѣди на два пѫти е прѣкаралъ като мисионеръ между павликянитѣ установеното врѣме по 7 години. Ферери е именно единъ отъ споменатитѣ първи двама пасионисти, които на 1782. година дойдоха въ България. Той се е смѣталъ за човѣкъ ученъ и святъ (uomo di dottrina e di santita). Прѣзъ първото си прѣбивание въ България много е пострадалъ — билъ гоненъ отъ турцитѣ и битъ, поради което получилъ нѣкаква поврѣда въ жилитѣ и сглобоветѣ на врата си та неможалъ послѣ свободно да го движи. Слѣдъ изтърпѣнитѣ гонения той се принудилъ да напустне България на 1788. г., тъкмо прѣди да се отпочне войната между Турция и Австрия. Ала, както видѣхме, щомъ се склюочилъ мирътъ, Ферери побързалъ на 1792. година да се върне въ България, гдѣто прѣстоялъ до 1800. год., когато повторно заминалъ за Италия. Прѣзъ второто си мисионерствуване въ никополската епархия той фактично управлявалъ послѣдната въ качество на главенъ прокураторъ (procuratore generale), тъй като епископъ Дованлия отъ старость не е можалъ нищо да върши, като е живѣлъ въ Букурещъ. Слѣдъ като се поминалъ този подирниятъ, Ферери билъ рѫкоположенъ на 1805. г. за Никополски епископъ и тръгналъ за България, гдѣто пристигналъ на 1806. година заедно съ мисионера Бонавентура Федели, който се настанилъ въ Трънчевица. Ферери билъ ревностенъ изкоренитель на „павликянската ересь“, ала при все това билъ обичанъ отъ паството си.

Само за 4-5 години поутихнали всеобщитѣ страдания въ Никополско та дори било чудно, че нѣмало ни кърджалии, ни чума, ни война. Ала това е било за малко, колкото да отдъхнатъ изпоплашенитѣ и изнемощѣлитѣ, и ето че слѣдъ 1808. год. пакъ се явила нова руско-турска война съ всичкитѣ си ужаси за българското крайдунавско население, гдѣто тя се е водила. Рускитѣ войски успѣха да заематъ за кѫсо врѣме цѣла сѣвероизточна България и да достигнатъ дори до Ловечъ, слѣдъ като прѣвзеха и крайдунавскитѣ градове Русчукъ, Свищовъ и Силистра. Голѣмитѣ надежди, които тая война възбуди у българитѣ, скоро отстѫпиха мѣсто на тежко разочарование, послѣдвано отъ безмѣрни страдания. Турцитѣ си отмъщавали на своитѣ невѣрни поданици по обикновения свой способъ, и само този е могълъ сигурно да избѣгне отъ турска мъсть, който о врѣме се е погрижилъ, докато още рускитѣ войски били въ България, да прѣмине съ челядьта си отттатъкъ Дунава. И цѣлъ порой отъ български прѣселнишки кервани взели да се точатъ къмъ Дунава за Влашко и Бесарабия. Противъ тоя порой не сѫ могли съвсѣмъ да устоятъ и нашитѣ павликяни, часть отъ които се рѣшила да тури край на нечовѣшкия си животъ, като напустне отечеството си и потърси щастие оттатъкъ Дунава, толкова повече, че рускитѣ военни власти, колкото можели, се стараели да олесняватъ прѣселенцитѣ. Тогава именно двамата

католишки мисионери, които били въ Никополь, като чули, че Влашко ще подпадне подъ Русия, рѣшили да отърватъ и павликянитѣ отъ турската тирания та взели да дѣйствуватъ, за да се прѣселятъ въ Влашко, гдѣто имало толкова ненаселени мѣста, че павликянитѣ лесно щѣли да могатъ удобно се настани. Слѣдъ като се вcase позволение отъ главнокомандующия, прѣминали, по думитѣ на Скварчиа, „почти всички българи католици заедно съ добитъка си въ Влашко" (вж. док. № I_{35}). Мнозина заседнали при другитѣ павликяни, които бѣха избѣгали по-отрано отъ кърджалиитѣ, а една голѣма часть тръгнала да се настани въ околностьта на Букурещъ, и заседнали въ селото Чопля. Това село рускитѣ военни власти били отстѫпили въ врѣменно владѣние на католишкия епископъ въ Букурещъ, на когото селото плащало малъкъ годишенъ данъкъ (Това постановление останало въ сила до 1828. год., когато всички държавни имоти се турнали подъ властьта на влашкия князъ). Споредъ док. IV_{39-41}. двамата мисионери, които рѫководили прѣселението на павликянитѣ въ Влашко, издѣйствували отъ рускитѣ власти та имъ било прѣдадено селото Чопля, врѣменно да го управляватъ, и сѫщеврѣменно тѣ получавали за своя подръжка отъ руситѣ извѣстна плата (una congrua pensione). Новозаселеното село Чопля било голѣмо и чисто павликянско. Единъ отъ селскитѣ първенци билъ избранъ за селски чорбаджия сир. кметъ (Ciorbagì), а други четирма или шестима негови съселяни му били съвѣтници. Така се извършило прѣселението, макаръ че епископъ Ферери споредъ сѫщия документъ билъ противъ изселването на павликянитѣ. Най-сетнѣ и Ферери се принудилъ да мине въ Влашко — то е станало на 1809. г., — гдѣто не прѣставалъ да надумва прѣселенцитѣ да се върнатъ въ България. Отначало тѣзи, които се настанили въ Чопля, били доволни отъ новото си положение, ала наскоро и тукъ се явили раздори. Селскиятъ имъ чорбаджия, който билъ простъ ала надмѣненъ човѣкъ отъ сѣмейството Татоевъ („Tattojo"), много си въобразилъ и почналъ да управлява съвсѣмъ на своя глава, ако и да е билъ длъженъ да взима мнѣнието на съвѣтницитѣ си. Напротивъ и съ тѣзи подирнитѣ както и съ всички селяни той се отнасялъ като съ свои слуги, поради което най-сетнѣ огорчението противъ тиранията му достигнало до тамъ, че епископъ Ферери, който живѣлъ прѣзъ туй врѣме въ Букурещъ, трѣбвало енергично да се намѣси, докато отърве селянитѣ отъ тѣхния зълъ чорбаджия, като заповѣдалъ да се избере другъ на негово мѣсто. Между туй на по-голѣмата часть прѣселени павликяни много дотегналъ емигрантскиятъ животъ, особно на немалкото отъ онѣзи, които не били сбрани тъй на купъ, както тия въ Чопля, ами били пръснати по крайдунавскитѣ влашки села въ малки групи или по отдѣлни сѣмейства, прѣкарвайки повечето въ бѣдность и безъ работа. Прѣселенцитѣ въ Чопля сравнително били добрѣ, понеже между друго тѣ тукъ имали и черква и свещеникъ, а другитѣ, що били расѣяни по ромънскитѣ села, споредъ писателя на докум. № IV., могли прѣзъ тия нѣколко години, що прѣкарали въ Влашко, да усвоятъ само суевѣрията и разнитѣ пороци на ромънитѣ, които писа-

телятъ квалификува твърдѣ нелестно като развалени и мръсни хора, навикнали на кражби и на жестокости[1]). На това ромънско влияние споредъ сѫщия авторъ се дължало, че у прѣселенцитѣ, слѣдъ като се завърнали у България, нѣмало слѣди отъ всичко онуй, ще е билъ направилъ за тѣхното нравствено подигане споменатиятъ енергиченъ епископъ Пульези. Затова дълго врѣме тѣ съ голѣмо озлобление си спомняли за двамата мисионери, които станали главна причина, че се помамили тѣ да напустнатъ отечеството си. „По туй нека знае всѣки, — казва се въ докум. IV. — който тръгва да служи въ тия страни като свещеникъ, че българинътъ е най-опоритъ въ гнѣвътъ си и въ злопаметностьта си“[2]). Единъ отъ тѣзи двамата напустналъ България и се принудилъ да хвърли и расото на пасиониститѣ, а другиятъ напротивъ наслѣдилъ Ферери като епископъ. Отъ тия думи става ясно, че споменаванитѣ двама мисионери, подбудители на прѣселението, сѫ били именно пасиониститѣ Антонио Джиордани (Antionio Giordani) и Фортунато Ерколани, за които се каза по-горѣ, че на 1803. година били изпроводени отъ пропагандата въ България, защото, както ще видимъ по-долу, Фортунато Ерколани е наслѣдилъ епископа Ферери. Че първиятъ е билъ другарь на от. Ерколани прѣзъ врѣме на прѣселяването, нѣма съмнѣние, защото и въ мемоаритѣ на Скварчиа е отбѣлѣзано, че Антонио Джордани „се завърналъ въ Италия и свалилъ расото си“. (I_{32}). Въ лѣтописа на Масимо Ардуино въ Лѫжани тъй сѫщо е забѣлѣзано, че Ант. Джордани, който дошелъ на 1803. г., се завърналъ въ Италия на 1810. година, значи когато всичкитѣ прѣселенци били още въ Влашко. Нека отбѣлѣжа тукъ, че за сѫщия Джордани е казано въ докум. IV_{37}, че за кѫсо врѣме той билъ замѣстникъ на епископа Дованлия и то въ качество на „апостолски викарий“, види се докато пристигналъ епископъ Ферери. Антонио Джордани билъ пиемонтезецъ, не твърдѣ образованъ, ала твърдѣ ревностенъ въ работата си[3]). Разбира се, че не можемъ да приемаме тия извѣстия буквално и да вѣрваме, че наистина прѣселението на павликянитѣ прѣзъ 1809. година е било подготвено изкуствено отъ двѣ чужди личности, колкото и да сѫ били тѣ влиятелни помежду имъ, като знаемъ тогавашнитѣ поличитески условия въ Турция, поради които прѣселването по-скоро е било бѣгане въ панически страхъ прѣдъ явна смърть отколкото спокойно скроена емиграция. Наистина прѣселенитѣ павликяни наскоро се показали недоволни и може би и озлобени спрѣмо своитѣ водители мисионери, ала това нѣщо е твърдѣ обяснимо отъ страна на една народна маса, излъгана въ своитѣ надежди, убита морално и материялно и найсетнѣ измѫчвана отъ естественото влѣчение къмъ напуснатото си бащино

---

[1]) „. . . magie e falsi culti dei Vallachi ed il pessimo costume di quei popoli più brutati che umani, specialmente il furto e la crudeltà“ (IV_{41}).

[2]) „e sappia ogni prete, che verrà in queste parti a far il parroco, che il bulgaro nell' ira e nel non restituire e tenacissimo.“ (IV_{41}).

[3]) „Antonio Giordani, Piemontese della Cong. dell ss. Croce e Passione di N. S. G. C. — uomo di poche lettere si, ma di gran zelo, operò per qualche tempo nella vigna del Signore e tornò in Italia“.

огнище, безъ да има нужда да подозираме ржководителитѣ на емиграцията. Понятно е, че на пасиониститѣ изобщо както и на тѣхния прѣдставитель въ България, епископъ Ферери, не е било приятно да се изселватъ павликянитѣ отъ Никополската епархия, въ слѣдствие на което сж щѣли да изгубятъ туку що хванатата мисионерска почва въ България. Между туй въ Букурещъ католицитѣ били повѣрени на францисканско духовенство, съ което Ферери не билъ въ особно добри отношения поради нѣкои нередовно продадени отъ тѣхъ черковни имоти въ Влашко[1]). Ала най-добро доказателство противъ казаното несправедливо оцѣняване ролата на мисионеритѣ прѣзъ врѣме на прѣселението е самата личность на от. Фортунато Ерколани, който доврай се е ползувалъ съ уважението и на епископа Ферери и на своето паство, както ще се види и по-долу. Нѣма слѣдовно съмнѣние, че главната мисъль, която е ржководила прѣселението, е била, да се отървать павликянитѣ отъ несносния турски режимъ, и това се е постигнало, защото голѣма часть отъ тия павликяни останали въ селото Чопля, което и днесъ още сжществува[2]). Че и сравнително добрѣ настаненитѣ въ туй село павликяни тогава желаели да се завърнатъ въ България, обяснява се главно отъ привързаностьта имъ къмъ родната земя: „Както едно врѣме евреитѣ въ Вавилония — казва Скварчиа — така и българитѣ, дошли въ Влашко, все мислѣли за своето отечество, особно заради напуснатитѣ си лозя, каквито не можели да иматъ въ Влашко, страна по-студена“.

Между туй слѣдъ свършването на войната се явила тежка чумна епидемия на 1812. година, която съ еднаква сила грозно заредила по хората както въ България така и по Влашко, та прѣзъ двѣтѣ години, докато е траяла тя, всички проекти за обратно прѣселение въ България врѣменно се оставили на страна и всѣки гледалъ, какъ да е читавъ да оцѣлѣе. Въ Букурещъ особно много умирали — ужъ числото на умрѣлитѣ отъ тая чума тамъ достигнало до 40 хиляди души. Тогава немалко измрѣли и отъ нашитѣ павликяни въ Чопля, въ околнитѣ села и въ България. „Не мога да кажа точно числото имъ — казва Скварчиа — ала още въ мое врѣме се знаеха въ Чопля и по всичкитѣ павликянски села въ България много запустѣли кжщи, чиито стопани бѣха съвършено измрѣли та се помнѣха само още сѣмейнитѣ имъ имена“ (I_{37}.).

При прѣселенцитѣ въ Чопля покрай отца Фортунато Ерколани тогава се намиралъ и българинътъ отецъ Маринъ Ръждиловичъ. На 1810. год. дошли двама нови пасионисти — от. Раймондо Морния (Raimondo Mornia) и от. Петъръ Молинари (Pietro Molinari). Първиятъ останалъ тъй сжщо въ Чопля, а вториятъ миналъ въ България и се

---

[1]) Въ документа № IV_{38} се казва за Ферери: „Egli si trovò costretto a fulminare una solenne censura contro il padre Provinciale dei franciscani della Provincia Bulgaria, per aver tolte e vendute le campane della chiesa cattolica di Rimnik in Vallachia, dissipandone il prezzo.“

[2]) „Poco meno che gli Ebrei in Babilonia, i Bulgari condotti nella Vallachia aspiravano sempre alla loro patria, specialmente per le vigne lasciate e che non potevano avere nella Vallachia, paese più freddo“ (вж. № I_{38}).

настанилѣ въ Бѣляни. Слѣдъ двѣ години той останалъ самичъкъ въ Никополско, понеже дошлиятъ заедно съ епископа Ферери на 1805. год. свещеникъ Бонавентура Федели, слѣдъ като изтекълъ минималниятъ седмогодишенъ срокъ на мисията му, се завърналъ въ родното си мѣсто Падуа, въ Италия. На негово мѣсто тогава Ферери проводилъ въ с. Трънчевица нѣкого си Михаилъ Санчио (Don Michele Sancio), който билъ швейцарецъ („Svizzaro"), и казания пасионистъ, Петъръ Молинари, който отъ 1810. год. до тогава служилъ въ село Бѣляни. Когато избухнала чумата въ Букурещъ на 1812. година, епископъ Ферери за по-голѣма сигурность отишелъ да живѣе въ селото Чопля, като оставилъ въ францисканския манастиръ въ Букурещъ францисканския гвардиянъ от. Амброджио Рабичъ (P. Ambrogio Rabik) съ още двама францискански калугери. Ала гвардиянътъ отъ страхъ избѣгалъ нѣкждѣ като оставилъ другаритѣ си, които наистина слѣдъ малко и двамата заболѣли отъ чума. Щомъ се получило за това извѣстие въ Чопля, веднага епископътъ и от. Раймондо заминали за Букурещъ, да се намѣрятъ на помощь на болнитѣ. Докато епископътъ се притекълъ да помага въ една кжща, гдѣто имало други католици, болни, от. Раймондо прибързалъ да види двамата францискани. Едного отъ тѣхъ заварилъ още живъ, другиятъ, който се билъ вмъкналъ въ една друга съсѣдна стая, билъ вече мъртъвъ. Слѣдъ като и първиятъ наскоро починалъ, той самъ ги погребалъ, и слѣдъ това денонощно тичалъ да причестява други католици, които умирали по разни кжщи или по болницитѣ въ Букурещъ. Най-сетнѣ Раймондо единъ день и самъ се почувствувалъ злѣ и заминалъ за селото Чопля, да се срещне съ от. Фортунато Ерколани. Между туй тукъ заболѣлъ от. Маринъ Ръждиловичъ, и щомъ пристигналъ от. Раймондо, и този заболѣлъ сериозно, така че Ръждиловичъ и той на другия день се поминали. Смъртьта на двамата тия свещеници много наскърбила и старо и младо въ Чопля, и особно за от. Раймонда всеобщиятъ плачъ въ селото с билъ толкова голѣмъ, че двама нѣмци, търговци, които случайно се намѣрили въ Чопля, не могли да се стърпятъ да не влѣзатъ за малко въ черквата, да видятъ покойния Раймондо, който билъ изложенъ тукъ. Ала слѣдъ нѣколко часа и тѣзи двамина силно заболѣли и слѣдъ нѣколко дена умрѣли. Раймондо, който се поминалъ на 1812. година, билъ на 34 годишна възрасть, родомъ италиянецъ. Отъ пасиониститѣ въ Влашко останали само Фортунато Ерколани и епископъ Ферери. И този подирниятъ подиръ нѣколко мѣсеци, слѣдъ като толкова пжти се излагалъ на опасностьта да се зарази отъ болнитѣ, които изповѣдвалъ и причестявалъ, най-сетнѣ една вечерь заболѣлъ отъ чума и на другия день, причестенъ отъ от. Фортунато, се поминалъ на 73 годишна възрасть. Той е билъ родомъ отъ Валдиджи (Valdigi), въ Пиемонтъ. Погребенъ билъ въ Чопля въ гробница, която двѣ години прѣдъ смъртьта си самичъкъ си я направилъ. Въ зида надъ гроба има надписъ: „Hic jacet Franciscus Ferrerius, Episcopus Nicopolitanus, Congregationis Passionis D. N. J. C., patientia tempore pestis ut pastor bonus animam suam dedit pro ovibus

suis die 4. Novembris 1813.“ Ферери прѣкаралъ 22 години въ България, отъ които 14 години като мисионеръ и 8 години като епископъ. Той се отличавалъ като много добъръ ораторъ, живѣлъ честно, и като умрѣлъ всичкиятъ му имотъ състоялъ отъ 25 шкуди. По едно нещастно съвпадение сжщиятъ день, когато заболѣлъ Ферери, заболѣлъ и от. Фортунато — именно на 3. ноември, та и той още сжщиятъ день, слѣдъ като причестилъ епископа, падналъ боленъ, ала слѣдъ дълготрайни страдания прѣживѣлъ чумата, която у него се явила въ по-лека форма, съ бобонъ (отокъ) на крака, поради който дълго не можалъ да ходи, та при него на кола докарвали заразени отъ чума болни павликяни за да ги изповѣда и причести, защото той останалъ едничъкъ католишки свещеникъ на всичкитѣ павликяни въ Чопля и околностьта, докато въ самия Букурещъ католицитѣ били безъ свещеникъ.

Епидемията не по-малко е косила и между самото население, което, оставено само на себе си, безъ друга помощь и утѣха освѣнъ вѣра въ Бога, прибѣгвало въ минути на отчаяние и къмъ разни суевѣрни обреди, за да се избави отъ страшната чума. Характерно е, какъ се опитали павликяни и православни българи въ селото Слобозия, срещу Русчукъ въ Влашко, което било населено на 1806. година отъ павликяни и православни, избѣгали отъ кърджалиитѣ, съвмѣстно да прогонятъ чумата. Имало тамъ единъ православенъ старецъ, който се прочулъ като магьосникъ и врачъ: той си промушвалъ гърлото съ ножче, говорѣлъ въ черква разни чудни думи — и хората го вѣрвали за магьосникъ. Той единъ день казалъ, че чумата иска жертва, която трѣбвало да й се принесе въ единой си день, инакъ щѣла всички да измори. Трѣбвало него день, докато се свърши жертвата, да не запалватъ селянитѣ огънь, да не ядатъ нищо, а само да си донесатъ ядене тамъ, гдѣто ще стане „курбанътъ“, между друго и по една погача съ медъ. По разпоредбата на стареца трѣбвало всички, които не искатъ чума въ кжщата си, да се намѣрятъ на опрѣдѣленото мѣсто. Дори и поповетѣ, облѣчени въ черковни одежди, рѣшили да участвуватъ при това зрелище. И павликянитѣ въ селото били на всичко съгласни и въ опрѣдѣления день не палили огънь и всѣки си приготвилъ погача. Случайно него день пристигнали въ селото от. Фортунато, който се връщалъ отъ Бѣляни, и от. Бонавентура Федели, който идѣлъ отъ Букурещъ. Павликянитѣ „по своя обичай криели прѣдъ свещеницитѣ си своето суевѣрие“ и не имъ казали нищо, какво се готви него день. Ала слугата на от. Фортунато всичко узналъ и имъ разказалъ. Тѣ веднага отишли на казаното мѣсто, гдѣто намѣрили всичкото село събрано въ карѐ, въ срѣдата на което щѣлъ да стане курбанътъ. Православнитѣ свещеници въ черковни одежди тъкмо четѣли молитви противъ чумата, а католицитѣ стояли малко на страна и тъй сжщо се молили Богу, да прогони чумата. Всички чакали стареца магьосникъ, който щѣлъ да извърши обредътъ, ала той не идѣлъ. Пращали по него, и най-сетнѣ обадили, че не можелъ да излѣзе отъ кжщи. Проводили пакъ шестима души, да го доведатъ на сила, ала го намѣрили мъртъвъ,

падналъ на земи. Въ туй врѣме завалѣлъ пороенъ дъждъ и хората се разотишли. Тъй се осуетилъ курбанътъ на чумата.

И отвждъ, въ Никополско, прѣзъ чуменото врѣме имало много болни, които неуморно обслужвалъ съ светитѣ тайнства свещ. Петъръ Молинари, за когото се спомена вече. Като пжтувалъ на конь отъ село на село, между Бѣляни и Орѣше падналъ отъ коня и се повредилъ малко, а въ туй именно врѣме узналъ за смъртьта на Ръждиловича, на от. Раймондо и на епископа, поради което много се наскърбилъ и слѣдъ малко самичъкъ заболѣлъ отъ чума. Слѣдъ двомѣсечно боледуване „съ страшни скречове въ стомаха“ той най-сетнѣ умрѣлъ, обслужванъ отъ другаря си от. Михаилъ Санчио. Молинари умрѣлъ на 31-годишна възрасть на 1813. година (вж. докум. № I_{87} и сл.).

Слѣдъ като се поминалъ и Молинари, останалъ Санчио единственъ католишки свещеникъ при павликянитѣ въ Никополско, както е билъ сжщо така Фортунато Ерколони единственъ при павликянитѣ оттатъкъ Дунава. На 17 май 1815. год. Ерколани билъ ржкоположенъ за Никополски епископъ въ Виена отъ папския нунций Севароли (вж. док. IV_{43}). Ерколани управлявалъ своята епископия въ България до 1822. год. когато отишелъ въ Римъ, отъ гдѣто билъ прѣместенъ въ Civita Castellana въ Италия. Въ Никополско го замѣстялъ до 1825. год. единъ свещеникъ въ качество на главенъ викарий[1]) (вж. докум. № IV_{45}).

Между туй до 1814. год. изселенитѣ въ Влашко павликяни съ изключение на ония въ Чопля успѣли да се приберать въ България въ старитѣ си жилища. Отъ Чопля само малцина се върнали назадъ. Именно слѣдъ четиригодишно лутане по Влашко емигрантитѣ изпроводили двамина хора отъ своя страна въ Свищовъ, да прѣговарятъ съ турскитѣ власти за условията, подъ които би имъ се позволило да се върнатъ назадъ въ отечеството си. Безъ много затруднения турцитѣ дали исканото позволение, като имъ обѣщали, че ще бждатъ въведени въ владѣние на всичкитѣ си имоти, голѣма часть отъ които били заграбени отъ съсѣднитѣ имъ православни българи, и че ще имъ се простятъ дори и данъцитѣ за послѣднитѣ четири години. И наистина завърналитѣ се можали пакъ да добиятъ назадъ всичкитѣ си недвижими имоти, а колкото се отнася до даждията, били принудени да си ги платятъ въпрѣки даденото обѣщание (вж. докум. № I_{85}).

Прѣзъ сжщата година, когато Ерколани станалъ епископъ, пристигнали въ България двама нови пасионисти именно Матей Балдини и Джузепе Молайони (Giuseppe Molajoni). Слѣдъ двѣ години пристигналъ още Луйджи Бонаугури, а на 1820. год. и Джовакино Петрели. По този начинъ павликянитѣ въ Никополско пакъ се сдобили съ достатъчно свещеници и е изглеждало, че ще настанатъ по-спокойни врѣмена, каквото народътъ да се съвземе отъ тешкитѣ страдания на послѣднитѣ 25 години.

---

[1]) Спредъ докум. № I_{48} Ерколани заминалъ въ Римъ още на 1817. година. Ала споредъ други данни излиза, че той до 1822. год., ако не е билъ въ Никополско постоянно, поне се е вѣстявалъ тукъ лично, като е извършилъ и обреда на конфирмацията по селата.

Ала тъкмо напротивъ явили се размирици въ Влашко, които послужили за сгоденъ извѣтъ на турцитѣ да отпочнатъ нови гонения противъ българитѣ изобщо, така че настанали тежки дни на нови мѫчения. Какво си изпатили тогава мисионеритѣ въ Никополско заедно съ своето паство, можемъ да си прѣдставимъ донегдѣ по едно описание на казанитѣ размирици отъ споменатия по-горѣ пасиониста Бонаугури, който въ качество на главенъ викарий е замѣстялъ епископа. Това описание, което е спазено въ рѫкописъ въ архивата на пасиониститѣ въ Римъ, печатамъ въ приложението подъ № III. по-долу споредъ единъ точенъ прѣписъ отъ оригинала, съ който можахъ да се сдобия.

Ала и прѣди да избухне революцията въ Влашко противъ турцитѣ, тѣзи подирнитѣ все били твърдѣ наежени противъ павликянитѣ, особно пъкъ противъ тѣхнитѣ католишки свещеници. За илустрация на тогавашнитѣ врѣмена откъмъ тая страна характерна е една случка, станала на 1819. год. съ свещеника Матей Балдини въ Орѣше, за която е разказано въ споменитѣ на Филипъ Скварчиа. Двама младежи, синове на нѣкоя си баба Веца, „върла павликянка“ (pessima paulichiana) отъ с. Орѣше, се потурчили и се настанили въ Силистра. Единъ отъ тѣхъ, по име Ямурлъкъ, слѣдъ дълго отсѫтствие дошелъ на 1819. год. въ Орѣше, гдѣто вече никой не го познавалъ, и право отишелъ въ кѫщата на мисионера — тогава от. Матей —, казалъ на слугата му да донесе ракия и слѣдъ това рекълъ на слугата да си иде и заключилъ портата отвѫтрѣ. Отецъ Матей, който билъ много страхливъ, поблѣднѣлъ и не можалъ дума да продума. Турчинътъ напълнилъ чашата съ ракия и поканилъ свещеника да пие, но като отказалъ той, самъ си изпилъ ракията и най-накрай рекълъ на свещеника: „дойдохъ да ме покръстишъ“, и си снелъ чалмата. От. Матей му казалъ, да си тури чалмата на глава, защото той не се занимава съ такива работи, а да отиде въ Букурещъ и тамъ да прави каквото иска. „Ако не искашъ да ме покръстишъ, тогава дай си часовника и паритѣ, инакъ ще те убия“ — отговорилъ турчинътъ. От. Матей далъ колкото ималъ у себе си пари — постоянното му мѣстожителство е било с. Бѣляни, та не взелъ всичкитѣ си пари — далъ и часовникътъ си. Ала турчинътъ не билъ доволенъ съ това, искалъ още, хвърлилъ свещеника на кревата и взелъ да го души, за да изтръгне отъ него по-голѣма сума. Въ туй врѣме слугата, който дочулъ отвънъ глъчка и стѣнание, счупилъ вратата отъ вънъ, влѣзълъ вѫтрѣ и отървалъ свещеника отъ турчина, който успѣлъ бързо да избѣга. Ала селянитѣ, които се впуснали подирѣ му, успѣли да го уловятъ и го прѣдали на каймакамина, за да го накаже. Каймакаминътъ го изпроводилъ въ Свищовъ на войводата. На другия день отвели и отца Матея прѣдъ кадията, за да ги сѫди. Тоя подирниятъ право прѣсѫдилъ — освободилъ свещеника и осѫдилъ турчина на затворъ. Ала когато туй се разчуло между турцитѣ, че заради единъ християнинъ ще се накаже единъ турчинъ, дигнали такъвъ шумъ, че кадията се принудилъ скоро-скоро да измѣни прѣсѫдата тъкмо наопаки — та турчина пустнали а

на негово мѣсто турнали въ затвора отца Матея. Този успѣлъ да се отърве отъ затвора само като платилъ 7 минца откупъ, слѣдъ което се завърналъ въ Орѣше и безъ часовникъ и безъ пари и свърхъ това още глобенъ съ 7 минца (вж. по долу док. № II_2).

И при тия условия още какъ да е се търпѣвали турскитѣ произволи, ала слѣдъ 1821. година тѣ достигнали до тамъ, че животътъ на християнитѣ, особно пъкъ на католишкитѣ мисионери въ Никополско станалъ почти невъзможенъ, както се вижда и отъ споменатото описание на от. Бонаугури, което има заглавие: „Descrizione dei torbiti accaduti in Bulgaria nel 1821“. Първъ поводъ за нови турски насилия сж дали открититѣ приготовления за гръцкото въстание именно въ тъй наречената „хетерия“ (завѣрата), която бѣ намѣрила симпатии и привърженици въ България и въ Ромъния, особно подъ влиянието на могжществения тогава гръцки клиръ. На 1821. год. прѣзъ мартъ мѣсецъ хетериститѣ провъзгласили въстание противъ турцитѣ, а планътъ имъ е билъ, да се спомогне на Гърция, за да се съсипятъ турцитѣ та да се възобнови гръцкото царство. Идването на руския генералъ Александъръ Ипсиланти съ гръцки доброволци, приготовлението на български чети, участието на депутации изъ България (изъ Свищовъ, Сливенъ, Пловдивъ и др.) въ Букурещъ при прѣговоритѣ за общо въстание въ България, всичко туй докрай възбудило турския фанатизъмъ та се почнало по стария турски обичай клане на християнитѣ по цѣлата турска империя. „Раята тогава е прѣживѣла ужасни дни, които не се изглаждатъ изъ паметьта. Множество български сѣмейства потърсили спасението си оттатъкъ Дунава. Християнитѣ всжду били обезоржжени, фабрикуването на огнестрѣлно оржжие тогава било запрѣтено та поради това и габровската оржжейна индустрия тогава спрѣла“ (Иречекъ, Ист. Болг. 677—79). Описанието на Бонаугури именно съдържа данни за сждбата на севернитѣ павликяни отъ онова врѣме. Като било провъзгласено въстанието въ Букурещъ, гдѣто явно благословили знамената на въстаницитѣ, докато ходили демонстративно съ света вода по Букурещкитѣ улици и подканяли народа на оржжие и пр, нѣколцина турци успѣли да избѣгатъ отъ Букурещъ въ Никополь, гдѣто разказали, всичко каквото видѣли. Веднага турцитѣ се наежили противъ всички християни, особно като били хванати и нѣкакви писма въ манастиря до Никополь, гдѣто веднага били затворени и четирмата калугери. Отъ всичко туй, каквото ставало въ Букурещъ, католишкитѣ мисионери въ Никополско нѣмали ни понятие. Тѣ тъкмо тогава прѣдъ Великдень държали извънредни черковни проповѣди на населението, и турцитѣ, като гледали че 18 дена на редъ тия бѣдни хорица — павликянитѣ, рано и вечеръ се мъкнѣли въ черква (quella povera gente si portava mattina e sera alla chiesa), усъмнили се, че се крои нѣщо тайно противъ тѣхъ. Поради туй взели турцитѣ недовѣрчиво да слѣдятъ павликянитѣ, и на нѣколко пжти тѣзи подирнитѣ на отиване или връщане отъ черква били нападнати съ камъне отъ турцитѣ. Единъ день,

въ празникъ, 13 души павликяни по своя подбуда дошли отъ Орѣше въ Бѣляни да слушатъ тукъ проповѣдь и турцитѣ въ това село още повече се усъмнили, че иматъ тайно споразумѣние съ въстаницитѣ въ Влашко и че и тукъ се готви въстание. Поради това се захванали скришни прѣговори и между турцитѣ отъ Бѣляни и Орѣше, които най-сетнѣ рѣшили да убиятъ католишкитѣ свещеници въ тия двѣ села и въ Лѫженс както и онѣзи заподозрѣни 13 души орѣшани, които дошли, както се каза, отъ Орѣше въ Бѣляни. Между туй пристигналъ и таенъ царскиферманъ отъ Цариградъ, да се избиятъ всички заподозрѣни християни, а особно тия, които сѫ услужвали на руситѣ прѣзъ послѣдната война. Прѣди да се почне изпълнението на тая заповѣдь, тутакси почнали по цѣла България да търсятъ и да събиратъ орѫжие у християнитѣ („si fece al momento in tutta la Bulgaria la requisizione delle armi“). Войска и башибозуци, подъ извѣтъ че търсятъ орѫжие, изпълнили селата, нахлували въ християнскитѣ кѫщи и безчинствували най-варварски, главно да изтръгнатъ колкото могатъ повече пари, които вземали като откупъ отъ изтезаванитѣ християни. И по павликянскитѣ села сѫщото се вършило и само се чакалъ и най-малъкъ поводъ, за да се отпочне клане, особно пъкъ да се прѣмахнатъ свещеницитѣ.

Случило се, че тъкмо тогава мисионерътъ въ Орѣше от. Педрели получилъ отъ генералния викарий Джузепе Молайони, който се намиралъ въ Влашко, едно писмо, въ което послѣдниятъ му порѫчвалъ да съобщи на турския ходжа въ Орѣше, че му изпълнилъ нѣкаква малка порѫчка относително нѣкаква незначителна сума пари, що ималъ да взема въ Букурещъ. И свещеникътъ, безъ да има понятие за това, което е ставало въ Влашко, казалъ на ходжата, какво му било порѫчано въ едно писмо, което получилъ отъ Букурещъ. Туй стигало щото веднага да го заподозрятъ въ тайни връзки съ въстаницитѣ въ Влашко, и въ този смисълъ билъ наклеветенъ отъ ходжата, който прибавилъ и разни небивалици, че ужъ Молайони порѫчвалъ на свещеника да избиятъ турцитѣ въ Орѣше и че той щѣлъ да дойде на чело на 10,000 души въстаници и пр. А всичкото е било, да се намѣри прѣдлогъ за да убиятъ католишкитѣ свещеници. За всичко това както и за страшния ферманъ между туй узнали католишкитѣ свещеници и разбрали, че сѫ обречени на смърть. Авторътъ на описанието, Бонаугури, уплашенъ напусталъ селото си Лѫжани и отишелъ въ Трънчевица, гдѣто нѣмало турци жители, и отъ тукъ се домъкналъ до Бѣляни, гдѣто били и другитѣ свещеници сбрани. Понеже се указалъ пѫтятъ за Влашко съвсѣмъ затворенъ, намислили да бѣгатъ къмъ Пловдивъ, ала и тоя планъ имъ се видѣлъ опасенъ, защото като били безъ пѫтно тескере, еднакво щѣли и тамъ да си пострадатъ, тъй като ферманътъ билъ общъ за цѣла България и се е отнасялъ до всички заподозрѣни. Като се убѣдили, че нѣма другъ изходъ, рѣшили най-сетнѣ всѣки да отиде въ селото си и тамъ да чака или освобождение или смърть. Слѣдъ като се изповѣдали и се приготвили да мратъ, Бонаугури се върналъ въ Лѫжани, Балдини останалъ въ Бѣляни, Михаилъ

Санчио отишелъ въ Трънчевица, а Педрели рѣшилъ да отиде въ Петикладенци, за да не се лишатъ тамкашнитѣ павликяни съвсѣмъ отъ словото божие прѣзъ великденскитѣ празници. Тукъ той въ кѫщата на единъ павликянинъ скришемъ можалъ да проповѣдва и да служи литургия прѣзъ страстната седмица и на Великденъ. А страшенъ е билъ тоя Великденъ за него, който постоянно очаквалъ да дойдатъ да го хванатъ. Между туй напълнили селото турски войници, които прѣтърсили кѫщитѣ за орѫжие. Минавали прѣзъ селото и башибузуци, които отивали за Влашко. Нѣкои отъ тѣхъ нощували и въ съсѣднитѣ кѫщи на тая, гдѣто билъ скритъ свещеникътъ, и изобщо до толкова били бѣсни, че единъ такъвъ башибозукъ, като срещналъ по пѫтя единъ българинъ отъ Петикладенци, възседналъ го и като му турналъ въ устата едно вѫже въ видъ на юзда, го накаралъ така да го занесе дори въ селото. Какъ да е, прѣзъ тия страшни дни успѣли католишкитѣ свещеници, като се криели постоянно, да оцѣлѣятъ живи, ако и да изтеглили особно сетнѣ прѣзъ лѣтото страшни мѫки и страхове. Субашата въ Орѣше, гдѣто имало 17 кѫщи турци (потурчени павликяни), нападалъ женитѣ, когато отивали въ черква, и по този начинъ затворилъ черквата и все търсилъ свещеника да го убие. Този бѣдниятъ всѣка нощ се мѣстилъ отъ едно мѣсто на друго, за да не го намѣрятъ, та спѣлъ по яхъри, въ трапища и по курницитѣ на гола земя, въ влага и на дъжда, често пѫти згазванъ отъ добитъка, при който лежалъ. Прѣзъ туй врѣме не можели католишкитѣ свещеници нито единъ съ другиго да се видятъ, нито поне съ писмо да се поутѣшатъ, а пъкъ всѣки денъ чували само за убити българи и за други страшни работи. Веднажъ били католишкитѣ свещеници наклеветени въ Никопол и Свищовъ, че тѣ криели въ кѫщитѣ си единъ виденъ русинъ (un officiale Moscovita), за да избиятъ, види се подъ негово прѣдводителство, турцитѣ. Веднага била дадена заповѣдь, да се провѣри това нѣщо, та взели съ голѣмо свирѣпство да прѣтърсватъ павликянскитѣ жилища. Други пъкъ турци говорѣли, че католишкитѣ свещеници писали на руситѣ, да подновятъ войната, трети — че получвали писма отъ въстаницитѣ изъ Влашко и пр. — Подробности, какъ сѫ пострадали отдѣлнитѣ мисионери прѣзъ туй врѣме, се разказватъ въ „описанието“ на Бонаугури, именно какъ е билъ изтезаванъ и какъ се спасявалъ отъ турцитѣ от. Балдини въ Бѣляни, какъ сѫщо така е билъ мѫченъ от. Санчио въ Трънчевица, гдѣто съ голѣма свирѣпость се правили обиски за орѫжие, какъ въ Лѫжани и Орѣше освѣнъ отъ турцитѣ, които само чакали да дойде тѣхниятъ байрямъ, за да почнатъ да колятъ, още треперѣли хората и отъ околнитѣ свирѣпи разбойници. Прѣзъ туй врѣме, докато въ Орѣше от. Педрели продължавалъ да спи по конюшнитѣ, въ Лѫжани Бонаугури всѣка нощь прѣкарвалъ въ селскитѣ плѣвни, а пъкъ въ Бѣляни от. Балдини, слѣдъ като много си изтеглилъ отъ безчеловѣчния субаша, найсетнѣ се скрилъ въ една българска кѫща, и то въ една такава тѣсна и влажна стаичка, че едвамъ останалъ живъ отъ страхъ и мѫки. И въ Никополь и Свищовъ турцитѣ всѣки петъкъ се заканвали, че ще изко-

лятъ свещеницитѣ и първенцитѣ на народа отъ двѣтѣ вѣроизповѣдания. Въ Никополъ тогава трима български православни свещеника, които били затворени до тогава, прѣзъ великитѣ пости били обѣсени на едно дърво всрѣдъ града, а четвъртиятъ се спасилъ, като далъ 12 кесии откупъ. Отъ страхъ почнали мисионеритѣ да изгарятъ всички ржкописи, каквито имали, даже и епархиалнитѣ книги, понеже турцитѣ въ всичко намирали причина да хвърлятъ клевата върху тѣхъ, даже когато намѣрѣли само единъ листъ, писанъ на италиянски или латински. Само нѣкои енорийски книги могли да спасятъ, и то криейки ги въ земята. За да могатъ да посѣтятъ нѣкои болни павликяни, тѣ били принудени да се прѣобличатъ въ български селски дрехи — да ходятъ въ кожуси (cossache) и съ цървули („zaruli"), за да не ги познаятъ турцитѣ. При все това вървежътъ, жестоветѣ, езикътъ и най-вече брадата ги издавали лесно, и често пжти ги погвали турцитѣ съ викове: московецъ! (moscovita!) и „смърть на попа!" (alla morte popa!).

На 3-тия денъ на байрама, къмъ края на юни, терорътъ достигналъ до най-голѣма крайность, и вече почнала да се лѣе кръвьта на бѣднитѣ (православни) българи по сжсѣднитѣ села, именно изклани били мнозина въ селата Българене, Татари, Сливово (сега българско Сливово), Дервенско село (не сжществува вече), Дяковъ (? Jacoff), Ново село, Габрово и др. Клането било всеобщо и особно страшно въ Пловдивско; изклани били тогава до 10,000 души православни българи и до 400 свещеника отъ светогорскитѣ манастири щѣли да бждатъ обѣсени, когато ненадѣйно дошелъ новъ ферманъ, който заповѣдвалъ да се прѣкрати клането. Това било тъкмо въ послѣдния петъкъ на „страшния мѣсецъ юни", така че въ сърдцата на всички пакъ се върнала малка надежда за животъ та поотдъхнали, като видѣли, че байрямътъ се завършилъ мирно (ed il Bairam andò a finire con pace). За щастие въ петьтѣ павликянски села тогава не дошло до клане и само единъ човѣкъ билъ убитъ нощемъ отъ турцитѣ, и то прѣди байряма. Ала радостьта на мисионеритѣ изчезнала скоро, понеже чули, че турцитѣ изтълкували ферманътъ така, че въ него не се казвало, че не трѣбвало да се убиватъ латинскитѣ свещеници, така че тѣ пакъ остаяли изложени всѣки часъ на смрътна опасность. Почнали да се връщатъ турци отъ Влашко, гдѣто се кжпали въ християнска кръвь, и взели да разпространяватъ слухове, че убийството на „генерала Сава", който билъ по-прѣди на руска служба, щѣло да доведе до нова война съруситѣ, та пакъ се почнали насъсквания противъ католицикитѣ мисионери. Понеже до тогава свищовскиятъ войвода ги покровителствувалъ, пуснали се отъ страна на турцитѣ интриги и противъ него, та дори видинскиятъ паша се принудилъ да го повика въ Видинъ, за да даде обяснение върху своето поведение спрѣмо католицитѣ. Страхътъ се увеличилъ у тѣзи подирнитѣ изново, когато се разчулю за голѣмитѣ звѣрства и обири, които правили по българскитѣ села башибузуцитѣ, които се връщали отъ Влашко назадъ.

Отъ многото страхове, които изтеглили мисионеритѣ, най-сетнѣ тѣ се изпоболѣли всички. И тогава, слѣдъ толкова врѣме, прѣзъ което нито се знаяли единъ други, а още по-малко какво е станало съ тѣхнитѣ другари въ Влашко, дошло едно писмо отъ Букурещъ, проводено по единъ турчинъ отъ единъ лигурински калугеръ, Францеско Ечеръ, отъ което узнали, че главниятъ имъ викарий, Джузепе Молайони, успѣлъ да избѣга въ Трансилвания. Слѣдъ това успѣли мисионеритѣ да допратятъ пакъ по единъ турчинъ едно писмо чрѣзъ сжщия калугеръ въ Букурещъ до Молайони въ гр. Херманщадтъ въ Трансилвания, въ което го молили, да се застжпи прѣдъ австрийското правителство, каквото подъ защита на консулитѣ да се освободятъ отъ турцитѣ и да могатъ да напустнатъ България. Молайони направилъ всичко, за да имъ се укаже исканата дипломатическа помощь, а и самъ се върналъ въ Влашко и дошелъ заедно съ единъ австрийски драгоманинъ дори до Дунава срещу Свищовъ, отъ гдѣто проводилъ драгоманина до турския войвода, за да му поиска съдѣйствието за освобождението на католишкитѣ свещеници, като покровителствувани отъ австрийскитѣ власти. Най-сетнѣ, слѣдъ като се получило особно позволение за това и отъ турския Кяà-бей въ Букурещъ, Свищовския „войвода“ далъ позволение и мисионеритѣ съ изключение на от. Санчио, който склонилъ да остане самичъкъ въ България, за да се грижи за павликянитѣ въ Никополско, потеглили прѣзъ Дунава за Букурещъ. Тукъ и Матей Балдини, понеже мисионерътъ въ Чопля билъ боленъ, склонилъ да замѣсти подирния докато оздравѣе, а Бонаугури съ Джовакино Педрели и съ главния викарий Молайони слѣдъ петодневно пжтуване „не безъ страхъ отъ турцитѣ“ минали трансилванската граница и пристигнали благополучно въ Херманщадтъ на 8. ноември 1821. г. Бонаугури и Педрели отъ тукъ се върнали въ Италия, гдѣто първиятъ ще да е записалъ споменитѣ си върху смутоветѣ въ България прѣзъ 1821. година. Споредъ него и най-старитѣ хора между българитѣ непомнѣли по-размирно врѣме отъ туй („ . . . tanto più che a memoria de più vecchi tra i bulgari mai vi e stato tempo più torbito del presente...“).[1])

Да замѣстятъ заминалитѣ пасонисти, на 1823 г. дошли възпитаникътъ на пропагандата — павликянинътъ Франческо Драгановъ и Томазео Шелини. Прѣзъ сжщата година, когато дошли тѣзи двама свещеници, имало въ Пловдивъ голѣма нужда отъ католишки свещеникъ, и пропагандата прѣмѣстила тамъ Михаило Санчио, който бѣ доброволно самичъкъ останалъ въ Никополско слѣдъ заминаването на другаритѣ му въ края на 1821. Той умрѣлъ въ Пловдивъ на 1830. год. и на негово мѣсто се върналъ Франческо Драгановъ. Споменатиятъ Томазео Шелини слѣдъ една година стоене въ Трънчевица и Лжжани се разболѣлъ и отишелъ да се лѣкува

[1]) Въ споменитѣ на Скварчиа е казано, че Бонаугури прѣстоялъ въ България 7 години и че се върналъ въ Италия въ началото на 1825. година ($I_{4,7}$), ала това се указва невѣрно, защото Бонаугури се завърналъ заедно съ Педрели въ началото на 1822. год., както се вижда и отъ ржкописа „Descrizione dei torbiti и пр.“ писанъ отъ самия Бонаугури, а сжщото това се потвърдява и отъ най-старата енорийска книга въ Лжжани (Libro parochiale, platea Laxenese), въ която на стр. 8. е отбѣлѣзано, че Бонаугури и Педрели заминали на 1822. година.

въ Влашко, въ с. Чопля, отъ гдѣто на 1825. год. се завърналъ въ Италия. Между туй на негово мѣсто дошелъ на 1824. год. Филипъ Скварчия заедно съ Стефанъ Монети. Скварчия станалъ и главенъ викарий, обслужвалъ Орѣше, Бѣляне и други села. Отъ него сж споменитѣ, съчинени въ видъ на писмо до единъ приятель, които вече често цитувахъ. Тоя важенъ документъ, чийто оригиналъ се пази въ архивата на пасиониститѣ въ Римъ, обнародвамъ въ края на тоя си трудъ изцѣло споредъ единъ прѣписъ отъ самия оригиналъ, който има любезностьта да ми достави отецъ Силвестеръ Лила, сега мисионеръ въ Свищовъ. Скварчиа и Монети сж прѣстояли въ Никополско до края на 1834. година и сж били свидѣтели пакъ на много неволи, които сполетѣли българитѣ прѣзъ туй врѣме както породи нови опустошителни епидемии така сжщо и породи нови турски бѣснувания, възбудени отъ руско-турската война прѣзъ 1828. година. Отъ 1825. г. Никополската епископия пакъ се сдобила съ титуларъ, понеже въ нея година Молайони се завърналъ въ Италия въ качество на епископъ заедно съ още двама други пасионисти — Ангело Парси (Parsi) и Джероламо Пицикакала (Gerolamo Pizzicanella). И този подирниятъ записалъ сетнѣ свои спомени отъ мисионерствуването си въ България; тия спомени, спазени въ единъ ржкописъ подъ заглавие „Notizie della chiesa di Nicopoli in Bulgaria“, сега се намиратъ въ архивата на пасиониститѣ въ Римъ. По единъ прѣписъ отъ оригинала, който получихъ пакъ чрѣзъ посрѣдството на от. Силвестеръ Лила, обнародвамъ въ края на туй съчинение подъ № IV. по-важнитѣ откжслеци отъ тоя документъ, който и по-горѣ вече цитувахъ. Той е цѣненъ поради много подробности върху суевѣрията на павликянитѣ, а сжщо така и защото той съдържа цѣнни допълнения къмъ споменитѣ на Скварчиа, главно за врѣмето отъ 1825. год. до 1934. година, когато авторътъ, Пицканела заедно съ Скварчиа, Монети и Парси е напусналъ България. Пицканела не е нигдѣ означенъ въ ржкописа като авторъ, ала ние можемъ съ голѣма сигурность да заключимъ, че разказвачътъ, който говори отъ свое име въ първо лице, е именно той, като вземемъ въ съображение, че той главно е седѣлъ въ с. Трънчевица, що се потвърдява и отъ Лжженската епархиялна книга, и че между имената на тогавашнитѣ католишки попове, за които се разказва въ ржкописа, само Пицканела не е означенъ съ името си, а трѣбва да се подразбира, че тъкмо той е самиятъ авторъ. По сжщия начинъ можахъ да установя, че и на ржкописа, озаглавенъ: „Descrizione и пр.“, е авторъ Луйджи Бонаугури.

Скварчиа заварилъ сѣвероизточна България изобщо слабо населена дори и пуста (poco popolata, per non dire spopolata). Числото на католицитѣ-павликяни въ Никополската епархия достигало едвамъ до 2000 души. Още това му се виждало чудно, че могли да оцѣлѣятъ и толкова павликяни, като се вземѣли прѣдъ видъ условията, въ които се живѣло прѣзъ послѣдния половинъ-вѣкъ. И Пицканела казва въ своитѣ записки, че павликянитѣ въ Никополско били до 2000 души; тѣ живѣели въ 5 села, отъ които Бѣляни, Орѣше и Лжжани били подвластни на Видинския

паша, а Трънчевица и Петикладенци, въ които служилъ самъ авторътъ („dove sono io miserabile“) — били подъ Свищовския паша. Всички се намирали въ най-голѣма бѣдность („tutti in condizione poverissima“). Забѣлѣжително е, че слѣдъ 1834. год. вече не е имало павликяни въ други села въ Никополско, като не се споменува дори и голѣмото павликянско село Марʼнополци или Варнополци. Скварчиа пъкъ изрично казва, че въ това подирното имало по-прѣди, именно къмъ края на 18. в, още до 144 души католици павликяни, ала въ негово врѣме това село било вече съвсѣмъ потурчено („144 anime erano a Marnopolci o Varnopolci, villaggio assai grande, ora tutto turco“).

Новодошлитѣ пасионисти, като намѣрили католицизма у павликянитѣ твърдѣ западналъ, а и самитѣ тѣхъ потънали въ невѣжество и мизерия, запретнали се строго да чистятъ стари суевѣрия и неуклонно да прокарватъ католишкитѣ религиозни догми въпрѣки всички несгоди, които само безусловно прѣдадени на мисията си като тѣхъ сѫ могли да поднасятъ. Така Скварчия, споредъ докум. № IV_{63}, още прѣзъ първата година слѣдъ дохождането си билъ битъ (riceve molte bastonate) отъ субашата въ Трънчевица, защото не рачилъ да вѣнчее една вдовица, която била на сила грабната и която не давала своето съгласие.[1]) Селскитѣ субаши изобщо си позволявали да биятъ свещеницитѣ, защото и за други отъ тѣхъ е отбѣлѣзано, че сѫ били бити, както се е случило съ Скварчиа. Именно споменатиятъ по-горѣ Луйджи Бонаугури на 1821. г. билъ наклеветенъ, защото не далъ позволение да се играе една разпустната игра (un ballo lascivo) та билъ осѫденъ на десеть тояги (10 colpi di bastone), отъ което едвамъ единъ турчинъ го освободилъ (вж. док. IV_{61}). И Пициканела, който на 1825. год. билъ въ Лѫжани, едва се избавилъ отъ субашата съ подкупъ, защото не позволявалъ на павликянитѣ да работятъ на турцитѣ въ недѣля, макаръ и срещу заплата (IV_{65}).

Именно въ стремежа си, да укрѣпятъ католицизма у павликянитѣ, пасионистиитѣ сериозно се заловили да прѣмахнатъ всички стари суевѣрни обреди и навици у тѣхъ. И въ тази посока тѣ доста успѣли тогава, защото паството имъ, сломено отъ многото неволи, що е изтърпѣло, не е можало вече толкова опорито да се застѫпя за своитѣ стари традиции Особно женитѣ по-лесно се подавали на изключителното влияние на мисионеритѣ, и тѣзи подирнитѣ, като оцѣнили значението на жената въ сѣмейството, гледали сѫ колкото се може първомъ у женитѣ да унищожатъ всичко, що ги свръзвало съ еретичното имъ минало и съ тѣхнитѣ православни български събратия. Все по тия съображения тогава по настояването на мисионеритѣ се измѣнила и женската носия у павликянитѣ. Въ най старата парохиялна книга на село Лѫжани изрично е отбѣлѣзано, че докато е билъ тамъ мисионерътъ Томазео Шелини,

[1]) Въ тая бѣлѣжка се казва, че Скварчиа билъ поради това изгоненъ отъ България, ала види се тая присѫда не е била изпълнена и Скварчиа ще да е билъ простенъ, защото той е останалъ, както се види отъ собственитѣ му записки а също тъй и отъ Лъжанската парохиална книга, до 1834 год. въ България.

който е дошелъ, както се каза, въ началото на 1823. год., почнали женитѣ да измѣняватъ облѣклото си. До тогава носѣли и тѣ тъй наречения „пещемаль“, сир. фуста, която състои отъ двѣ пъстро тъкани прѣстилки, опасани една отъ прѣдъ и една отзадъ, досущъ както носятъ и сега православнитѣ българки въ Никополско и Свищовско, и вмѣсто тоя „пещемаль“ взели да носятъ „сукманъ“, именно цѣла дрѣха, която състои отъ една тѣсна фуста, съшита заедно съ горнята часть и съ ръкави, както носятъ и днесъ балканджийскитѣ жени по сѣв.-източна България (вж. за това по-подробно въ моето съчинение „Старото българско население въ сѣверо-източна България“, 1902.). Сукманътъ е билъ прѣпоръчванъ и, види се, най-сетнѣ наложенъ отъ мисионеритѣ именно защото се е считалъ за дрѣха „по-скромна“.[1]) На това отначало доста се противили женитѣ по всичкитѣ павликянски села, а особно пъкъ въ Лъжани поради постояннитѣ имъ сношения съ „схизматицитѣ“ — именно защото въ същото село е имало и православни българи[2]), и поради това най-сетнѣ свещеникътъ Шелини дори е билъ тукъ затворенъ (carcerato). Какъ сѫ се носили павликянкитѣ до тогава, може да се види и сега по носията на павликянкитѣ въ Банатъ, които и до день днешенъ спазватъ пещемала, тъй като въ Банатъ, види се, свещенството не е агитирало противъ тая носия.

Отъ парохиялната книга на с. Лъжани узнаваме още, че прѣзъ същото врѣме почнали мисионеритѣ сериозно да забраняватъ да се играе хоро. Противъ хорото били мисионеритѣ главно ужъ за това, защото когато се играело хоро, турцитѣ обикновено дохаждали да гледатъ и често пѫти дори отъ самото хоро грабвали по нѣкоя мома, която имъ харесвала. Че това наистина е ставало, доказватъ и запискитѣ на Пициканела (док. № IV), гдѣто е отбѣлѣзано, че прѣзъ изтеклитѣ 40 години само въ селото Орѣше били така грабнати и потурчени до 22 момичета.[3]) Ала нѣма съмнѣние, че покрай това съображение и по тоя въпросъ свещеницитѣ, които сѫ били все членове на единъ строгъ мисионерски орденъ, поради което тѣ прѣкалено схващали задачата си на пазители на обществения моралъ, главно се рѫководили отъ мисъльта, че е по-добрѣ да се прѣмахне всѣки народенъ обичай, който свежда двата пола на съвмѣстни забавления, та да се избѣгне съ това всѣка съблазнь. Че този е билъ главниятъ мотивъ, за да се забрани хорото, показва и споменатото извѣстие, че Бонаугури на 1821 г. пострадалъ, защото не допусналъ да се играе една „съблазнителна игра“, както се каза. По сѫщитѣ причини мисионеритѣ били и противъ „седѣнкитѣ“ и противъ народнитѣ пѣсни, главно противъ любовнитѣ и обреднитѣ. Подирнитѣ тѣ

---

[1]) „. . . a tempo di questo missionario si è incominciato a mutare alle donne l'abito loro, prima portavano il Pestemal, come tutt'ora usano le scismatiche, le fecero fare li succomani, abito più modesto“ (вж. Platea di Laxani, c. 14).

[2]) Въ документа IV. авторътъ казва за Лъжани, че това село било най-опорито въ запазване старитѣ суевѣрия, защото било пълно съ турци, схизматици и цигани („per esser pieno di turchi, scismatici e zingani“).

[3]) „Nel solo villagio d'Oresce in 40 anni 22 zitelle sono state rapite così dai turchi e tutte sono morte maomettane“ (IV_{55}).

прѣслѣдвали и по чисто религиозни мотиви, като съзирали въ обреднитѣ пѣсни опасно срѣдство, което спомага да се подържатъ стари народни суевѣрия, които въ очитѣ на мисионеритѣ сѫ били спомени отъ старата ересь, къмъ която причислявали и православието. За това се е смѣтало за политично, изобщо да се унищожатъ всички народни обичаи у павликянитѣ, които сѫ имали сѫщеврѣменно и „схизматицитѣ", та съ туй още по добрѣ да се отбѣлѣжи раздѣлната граница между католици и православни. Това се вижда отъ всички извѣстия на мисионеритѣ, въ които редовно се изтъква, колчимъ е дума за суевѣрия и народни обичаи у павликянитѣ, че сѫщитѣ ги имало и у „схизматицитѣ". Така и въ Лѫженската парохиялна книга е казано, че се запрѣтявала играта, наречена „оро", която и схизматицитѣ играели („si incominciarono ad impedire il ballo, chiamato oró, che ancora sogliono fare li scismatici").

И противъ името павликянинъ мисионеритѣ се обявили главно защото то, по думитѣ на Пициканела, спомагало да се подържатъ разни суевѣрия, които павликянитѣ били заели отъ „схизматицитѣ българи" и отъ власитѣ. И легендата, че тия „павликянски суевѣрия" произхождали отъ апостола Павла, много е подържала опоритостьта, съ която павликянитѣ се борили, за да запазятъ тия свои суевѣрия. Ала изобщо било името „павликянинъ" врѣдително за интереситѣ на павликянитѣ. То било дадено отъ православнитѣ български свещеници въ тѣхната омраза противъ католицитѣ, за да могатъ да ги клеветятъ всѣкога прѣдъ турцитѣ като еретици, да ги подбуждатъ къмъ насилия, да ги лишаватъ чрѣзъ това име отъ всичкитѣ привилегии, които иматъ католицитѣ на изтокъ както и отъ покровителството на великитѣ сили въ Цариградъ.[1])

Много мѫчно е било на мисионеритѣ, че не смѣяли да издигнатъ по павликянскитѣ села хубави черкви, безъ които е било немислимо да се подигне престижътъ и на католицизма както и на самитѣ тѣхъ прѣдъ населението. А турскитѣ власти продължавали да се опиратъ по старъ навикъ да не даватъ позволение за нови черкви. Така напр. въ Лѫжани едвамъ успѣли на 1820. година да издѣйствуватъ позволение отъ Свищовския войвода Асалджиоглу (Assalgiolo) да направятъ една малка кѫща за свещеника, и подъ прѣдлогъ, че ще правятъ тази кѫща, изградили една по-голѣма конюшна, каквито се правили тогава въ България (una stalla alla bulgara), именно вѫтрѣ въ земята съ една малка станчка; конюшната е била до 50-тина педи (palmi) дълга, до 20 педи широка и до 10 висока. И тази конюшна е първата черква въ Лѫжани, въ

[1]) „Il nome Paulichiani sembra che sia incominciato . . . dall odio dei preti scismatici bulgari, per porre quei miserabili in una cattiva vista dei turchi, farli avere come eretici dal Divano e poter sempre ottenere un firmano per massacrarli. Questo ¡nome pernicioso li priva del culto publico e di tutti i privileggi, che si godono dai privileggiati cattolici di rito latino in Oriente. Questo li priva della protezione degl' intermezi imperiali di Constantinopoli, questo pone in pessima vista i missionarii, che li assistono, ed il vescovo, che li visitá. Che si accade una guerra i scismatici si servono di un tal nome per demenziarli ai turchi, come uniti ai nemici della Porta Ottomana. I miseri son Moscoviti, se v'e la guerra con la Russia, son Tedeschi, se v'e la guerra con l'Austria, son Vallachi se si ribella la Valachia . . . Ecco il motivo dell' impegno dei preti scismatici per conservargli il nome di Paulichiani" (вж. док. № VI_{47}).

която се е служила литургия, ала безъ да сѫ смѣли до 1828. година да иматъ вѫтрѣ постояненъ олтаръ. Тая първа черква се е намирала на сѫщото мѣсто, гдѣто е сегашната черква, а свещеникътъ, който я правилъ тогава, е билъ споменатиятъ Луйджи Бонаугури (вж. Platea Laxense с. 13.). — На 1831. година станалъ лѣкарь на Никополския войвода (паша) нѣкой си Никола Масса, геновезецъ, който се указалъ ревностенъ католикъ и защитникъ на павликянитѣ. Той успѣлъ да подѣйствува върху пашата въ полза на подирнитѣ, и при единъ случай, когато го запозналъ и съ католишкия свещеникъ отъ Трънчевица, този го помолилъ да даде позволение, за да се поправи старата черква или да се направи нова черква, тъй като старата вече щѣла да падне. Слѣдъ много молби отъ страна на лѣкаря и на селскитѣ чорбаджии и слѣдъ много разноски най-сетнѣ се получило тескере само за поправка на черквата. Ала веднажъ като имали въ рѫцѣтѣ си тескерето (avuto in mano il tescherè), стекло се мало и голѣмо въ селото да помага при изграждането на черквата и за единъ мѣсецъ на мѣстото на старата черква се издигнала нова черква по-голѣма и по-широка, съ осемъ прозореца, съ двѣ порти и три олтаря, а при нея още двѣ хубави стаи и кухня за свещеника, всичко отъ камъкъ и добъръ дървенъ материялъ. Извѫтрѣ черквата била бѣла — варосана, а фигурата на единия олтаръ била донесена изъ Италия. Дошелъ епископътъ и съ голѣмо тържество била осветена първата по-хубава черква въ Никополсбо. Носили и иконата на св. Михаила Архангела въ процесия (вж. докум. VI_6).[1] Слѣдъ това още повече се възбудило желание и у другитѣ села, особно въ Бѣляни, да си направятъ тъй сѫщо по-хубава, нова черква. Ала напраздно Бѣлянскиятъ свещеникъ се молилъ на Свищовския войвода да получи позволение за нова черква,[2] напусто отишли и 1330 гроша които дало селото, и още 600 гроша, които събрали изпомежду си тримата свещеници въ епархията — позволение не можало да се дочака. Случайно въ туй врѣме дошелъ въ Трънчевица първиятъ секретарь на пашата (il primo segretario del Pascia), който направилъ своитѣ поклонения въ новата черква (? fece i suoi inchini in chiesa), той и слугата му, гощавалъ се и прѣспалъ при свещеника, и като чулъ хубавото черковно пѣние, възхитилъ се и похвалилъ католицитѣ, че знаели хубаво

---

[1]) Писательтъ на „Notizie и пр.“ (IV_5) въ началото на своитѣ спомени разказва и за старата запустѣла сега черквица, която се намира въ града Никополь въ долната махала. За тази черквица му разказвали мнозина, както католици така и православни, че била едно врѣме главна католишка черква, която турцитѣ, когато слѣдъ битката при Никополь (съ кръстоносцитѣ?) я запалили, искали да я разорятъ, ала не успѣли. Черквицата е била посветена на Архангелъ Михаилъ (Arcangelo Michele), който послѣ станалъ покровитель па цѣлата Никопольска епархия (padrone principale della diocesi). Тази черквица прѣзъ есеньта на 1900. г. разгледвахъ заедно съ професора Н. П. Милюкова, който туку що бѣ се върналъ отъ научната експедиция въ Македония (заедно съ проф. Кондакова и Лаврова), и той намираше, че черквицата не е по-стара отъ XV.—XVI. вѣкъ. Въпросътъ за старостьта и миналото на тая черква и сега остая неразясненъ.

[2]) „Nel istesso anno nel mese di novembre, per le lagrime e regali del sacerdoti di Bellini al vaivoda di Sistoff, vedendo che in Trancevitza vi era una bella chiesa, come una merauiglia in queste parti, presi dal zelo andarano dal governatore, gli demandarano la licenza di rifarla, cioe solamente coprirla di nuovo legname. . . .“ (док. VI_9).

да се молятъ Богу. Слѣдъ това писалъ писмо на войводата съ молба, да даде позволение да си направятъ нова черква и въ Бѣляни. Войводата все още не рачилъ да склони. Ала слѣдъ нѣкой день тежко се разболѣлъ и повикалъ веднага отъ Никополь споменатия лѣкарь на помощь. Този обѣщалъ да го изцѣри, ала само подъ условие, ако позволи да се построи нова черква въ Бѣляни. Кадията взелъ да се противи на туй, ала най-сетнѣ войводата отъ страхъ прѣдъ смъртьта склонилъ. И тъй излѣзло тескере и за Бѣляни, гдѣто направили голѣма каменна черква споредъ селото, което тогава брояло до 800 католици. Само въ Орѣшъ можали да си направятъ черква тепърва слѣдъ войната прѣзъ пролѣтьта на 1833. година, когато си издигнали каменна черква и то низка повече въ земята (una chiesa di pietra sotto terra) и покрита съ слама, на сѫщото мѣсто, гдѣто е и сегашната хубава черква.

Въ туй врѣме въ Петикладенци останали само 151 павликянски кѫщи и тѣ, като не можели да иматъ нито своя черква нито свой свещеникъ, по съвѣта на свещеника Пициканела напуснали селото си на 1832. год. и се настанили въ Орѣшъ, а нѣкои и въ Бѣляни и Трънчевица.[1])

Между туй животътъ на християнското население изобщо и на павликянитѣ частно продължавалъ все така врѣдъ ужаси и изненади, при крайна несигурность на живота и на имота, както е било и понапрѣдъ. Наистина слѣдъ гръцкото въстание и послѣдвалитѣ го кланета по България настѫпили нѣколко по-мирни години, ала първитѣ слухове за новия походъ наруситѣ противъ Турция изново възбудили фанатизма на турцитѣ противъ християнитѣ. Трѣбва да прѣдположимъ, че католишкото свещенство и павликянитѣ този пѫть не ще да сѫ били толкова подозирани и прѣслѣдвани отъ турцитѣ поради прѣдполагано съчувствие къмъ неприятеля, колкото православнитѣ българи, ала при все туй и първитѣ не сѫ могли да минатъ безъ голѣми страдания, по което може именно да си въобразимъ, какво ли ще да сѫ патили православнитѣ. Ето какво разказва авторътъ на док. № VI_1. който се намиралъ въ Трънчевица прѣзъ пролѣтьта на 1827. година:

Щомъ слѣдъ Великденъ наближили руситѣ до Дунава въ Влашко, въ България вече сбеснѣли турцитѣ и почнали толкова много да идватъ, че не се минавали день безъ тѣхъ; „тѣ седѣха по три четири дена въ едно село, ядѣха по 2-3 пѫти прѣзъ нощьта, и когато бѣха сити, силѣха се да повръщатъ, само за да могатъ повторно да ядатъ". На тръгване съ пищовъ въ рѫка всѣки ще поиска отъ стопанина на кѫщата, гдѣто е прѣседѣлъ, по 8 до 10 гроша „заради зѫбитѣ си, които е хабилъ, като ялъ български кокошки" (дишхакъ). „Бѣднитѣ католици отначало съ всички

[1]) „La primavera del 1832. vi fu la trasmigrazione dei nostri Bulgari cattolici dal villaggio di Peticladens e la maggior parte si portò a Oresche, ed altri in Belini e chi in Tranciviza" (бѣлѣжка на единъ листъ съ исторически дати, озаглавенъ: „Pro memoria da notarsi nel libro dello stato animarum", намѣренъ въ Орѣшъ).

сили се стараеха, да ги задоволятъ, ала най-сетнѣ се свършиха кокошкитѣ, житото, зобьта за конетѣ, и като нѣмаха, съ що да ги посрещнатъ, отъ страхъ, да не бѫдатъ изтезавани, хванаха гората и тукъ, пръснати самъ тамъ, уталожваха глада си съ разни корени и трѣви. Като видѣхъ азъ, че въ Трънчевица вече не е останалъ живъ човѣкъ и че всички се разпръснали по лѣса, отидохъ прѣзъ нощьта въ Лѫжани и се помолихъ на другитѣ лѫжанчани, да се притекатъ на помощь съ по малко хлѣбъ на своитѣ братия отъ Трънчевица, и тѣзи милостиви хора заедно съ свещеника си ми дадоха около 4 крини (rubbia) брашно. Ала какво бѣше това брашно за 500 души свѣтъ? . . . Азъ самъ не останахъ въ селото, ами се криехъ днесь тукъ, утрѣ на друго мѣсто, а кога дойдѣше нѣкоя чета (турци), азъ се прѣнасяхъ съ двѣ лодки оттатъкъ рѣката Осъмъ, която протича близу до селото и до която има единъ малъкъ гѫсталакъ, гдѣто азъ прѣкарвахъ и кѫдѣто ми донасяха помалко ядене. Отъ тукъ наблюдавахъ цѣлото село, което лежеше насрѣща, и виждахъ турскитѣ войници, какъ като въплотени дяволи прѣтръсватъ кѫщята и разбиватъ портитѣ и какъ, като не намѣрваха никого, задигаха каквото намѣрѣха и си отиваха“.

Тъкмо селата Трънчевица и Петикладенци си пострадали повече отколкото другитѣ села, понеже били близу до пѫтя. Въ Петикладенци войницитѣ обрали дори и черковнитѣ утвари. Пициканела прѣкаралъ повече отъ единъ мѣсецъ тъй, криещцъ се, както се каза по-горѣ, и то като спалъ въ една дупка, която нарочно за това изкопали въ земята (e dormivo in un buco, fatto a tale effett odai nostri, sotto terra). Едвамъ прѣзъ пролѣтьта пашата извикалъ турскитѣ войски въ града Никополь, та хората се прибрали по кѫщята си. Тогава руситѣ бомбардирали Силистренската крѣпость и въ течение на единъ мѣсецъ денонощно се чували топовнитѣ гръмежи дори въ Трънчевица (VI_{1-3}).

Отъ 1827. до края на 1830. година опасно е било да се прѣминава Дунава, така че не е било възможно нито писмо да се изпроводи въ Влашко и обратно, поради което католишкитѣ свещеници въ Никополско съвсѣмъ изолирани живѣли като „въ затворъ“ (onde questi 3 anni furono una continua prigionia, VI_4). Какво е било тѣхното положение спрѣмо турцитѣ прѣзъ туй врѣме, вижда се отъ нѣкои характеристични епизоди изъ тѣхния животъ, отбѣлѣзани отъ Пициканела въ неговитѣ записки, нпр. какъ веднажъ, когато Пициканела прѣминавалъ единъ мостъ, се явилъ единъ турчинъ, който хваналъ коня му за юздитѣ, изтеглилъ сабята и искалъ да го съсѣче, но това не сторилъ, защото българинътъ, който вървѣлъ съ свещеника, успѣлъ да убѣди турчина, че подирниятъ не е шпионинъ, но че има тескере отъ пашата и пр.; или какъ другъ пѫть, понеже трима турци били рѣшили да го убиятъ, се принудилъ, потъкнатъ и отъ молбитѣ на паством си, да бѣга прѣоблѣченъ въ селски дрѣхи въ полето срѣдъ зима и какъ успѣлъ да се прибере у дома си благодарение на туй, че наскоро турскитѣ войски били извикани въ Никополь. И по другитѣ села били подобно измѫчвани свещеницитѣ, ала

понеже тамъ, именно въ Лѫжани, Орѣшъ, Бѣляни и Петикладенци имало освѣнъ павликянитѣ и православни българи и цигани, то тукъ турцитѣ намирали по-лесно, върху кого да си стоварятъ гнѣвътъ, а така сѫщо намирали по-лесно възможность да си задоволятъ и скотскитѣ страсти, докато въ Трънчевица, понеже е било чисто павликянско село и понеже всичкитѣ жени били избѣгали, всичкиятъ имъ бѣсъ се струпалъ върху свещеника (вж. док. № VI_1). Споредъ една бѣлѣжка въ единъ другъ рѫкописъ, който намѣрихъ въ Орѣшъ, прѣзъ 1829. година въ Орѣшъ квартирували турски войски и тогава нѣколко сѣмейства отъ тукъ ужъ избѣгали въ Влашко.[1]) Върхътъ на турскитѣ върлувания билъ достигнатъ прѣзъ лѣтото на 1829. година, когато на 14. Августъ сѫщага година турцитѣ се осмѣлили отъ Никополь да прѣминатъ отсрѣща въ Влашко, понеже узнали, че тамъ имало само до 300 руси, и слѣдъ като опустошавали тамъ само три часа, понеже пристигнали други руски войски на помощь, турцитѣ, бѣгайки назадъ уплашени, отъ часть се издавили въ Дунава. На 19. Ноември сѫщата година дошли въ Свищовъ откъмъ Габрово до 14,000 руси, които прѣминали въ Влашко, и се разбрало, че се е сключилъ миръ. Поради войната Никополскиятъ епископъ Молайони, който на 1825. год., веднага слѣдъ назначението си за епископъ, бѣ посѣтилъ епархията си, не е могълъ повторно да мине въ България, а седѣлъ въ Букурещъ. Наскоро слѣдъ сключването на Одринския миръ, именно прѣзъ Януари мѣсецъ 1830. год., турскитѣ власти позволили да се минава Дунава, и отъ Букурещъ побързалъ епископъ Молайони да навѣсти паството си. Той е билъ принуденъ да вземе съ себе си и всичко потрѣбно за храна, понеже по българскитѣ села тогава имало гладъ[2]). Докато Молайони билъ още въ Свищовъ, случило се, че свещеника Стефана Монети нападнали въ собствената му кѫща двама турци, отъ които о врѣме го отървали нѣкои павликяни, които чули викове. Затова се посрещнало идването на самия епископъ въ павликянскитѣ села като прѣрадостно събитие, което немалко успокоило изплашения народъ.

Като си заминалъ епископътъ за Влашко, не се минало много и ето че ново нещастие сполѣтѣло България — дошла холера, която била по-лоша отъ чумата, понеже за 24 часа отивалъ човѣкъ. Нека забѣлѣжимъ, че и прѣзъ 1829. година се явила въ Букурещъ чумата, ала този пѫть тя не била толкова злокачествена, както прѣзъ 1813.—1814. г. и траяла само една година. Тогава свещ. Филипъ Скварчиа, който е забѣлѣзвалъ това въ своитѣ спомени (I_{54-57}). и който най-послѣ и самъ заболѣлъ отъ тая епидемия, се намиралъ въ Чопля, гдѣто умрѣли отъ чумата 66 души. И холерата на 1830. год. се явила първомъ въ Влашко и отъ тамъ прѣминала въ България. Особно много умирали турцитѣ и православнитѣ,

[1]) „Nell' inverno dell anno 1829. e parte del 1830. furono qui in Oresc di stazione le truppe turche, ed allora, fuggirono alcune famiglie del villaggio Oresc e si condussero in Valakia“ (бѣлѣжка на единъ листъ съ лѣтописни данни: „pro memoria da notarsi nel libro dello statu animarum“).

[2]) „il Vescovo . . . venne carico di riso, pane,, olio per alimentarsi, tanto era la fame, imperchè non veniva più niente dalla Valachia“ (вж. док. VI_8).

а по павликянскитѣ села смъртностьта била по малка: въ Бѣляни умрѣли 24 души, въ Орѣшъ 3, въ Трънчевица 2, а въ Лѫжани ни единъ — почти всички хора прѣхванали тая болесть, ала скоро вземали едно лѣкарство — антимонъ (antimonio), което много помагало. Когато всички живо било наплашено отъ холерата, тогава авторътъ на запискитѣ „Notizie etc.“ Пициканела, насмалко щѣлъ да си пострада по друга причина. Още прѣди да дойде епископътъ въ Трънчевица, една невѣста павликянка оставила мѫжа си и избѣгала при единъ турчинъ, — безъ съмнѣние потурченъ павликянинъ — когото обичала. Епископътъ я повърналъ назадъ и се опиталъ да прѣмѣсти нея съ мѫжа ѝ въ друго село, ала невѣстата пакъ отишла при турчина. Слѣдъ това вече родителитѣ на оставения момъкъ силно настоявали, да му вематъ друга жена, ала свещеникътъ не позволявалъ. Родителитѣ на момчето, като не вѣрвали на свещеника, който казвалъ, че по католишката вѣра това е невъзможно, докато е жива първата жена, отишли че се оплакали противъ него на пашата въ Никополь. Този единъ день повикалъ свещеника и му заповѣдалъ, повторно да вѣнчае момъка, като му се заканилъ, че инакъ тежко ще го глоби. Свещеникътъ отговорилъ, че и животътъ си да изгуби, пакъ не смѣялъ да направи това, понеже е противъ законитѣ на черквата. Като го видѣлъ готовъ да умре, кадията казалъ, да го пуснатъ свободенъ, тъй като относително католишката вѣра нѣмалъ никаква власть — и така най-сетнѣ съ голѣми мѫки се освободилъ (вж. док. № VI_{3-5}).

На 1834. год. пакъ се появила холерата въ България и потраяла около година и половина. Тогава въ Свищовъ умрѣли отъ нея до 1000 души. Павликянитѣ тогава, сбрани само въ четири села, успѣли, слѣдвайки съвѣтитѣ на мисионеритѣ, най-добрѣ да се прѣдвардятъ отъ епидемията, като не се сношавали никакъ съ хората отъ другитѣ села и избѣгвали съприкосновение съ болнитѣ изобщо. Обстоятелството, че павликянитѣ тогава били най-много пощадени отъ смъртоносната болесть, се забѣлѣзало отъ всички, и дори самиятъ Свищовски войвода, като оставилъ на страна фатализмътъ на корана (posto da bando il fato del corano), дошелъ да живѣе заедно съ сѣмейството си въ Орѣшъ, гдѣто одобрилъ взетитѣ мѣрки отъ свещеника, и се завърналъ въ Свищовъ, когато вече съвсѣмъ прѣстанала епидемията (вж. спом. на Скварчиа, док. I_{57}).[1])

Слѣдъ Одринския миръ и главно слѣдъ като руситѣ окончателно прѣдадоха Силистра прѣзъ 1837. година, настана изобщо за българитѣ, особно въ сѣвероизточна България, нова ера на по-свободенъ човѣшки животъ, именно поради новото реформаторско вѣяне въ либераленъ духъ, което тогава бѣ обладало султана и неговитѣ първи съвѣтници въ Цариградъ.

---

[1]) И въ цитувания листъ „pro memoria“ и пр. намирамъ отбѣлѣзано сѫщото: „Nell estate del 1834. vi era la peste e questo villaggio fu esente da detto morbo, e perciò vennero qui a stanziarsi molti signori di Sistoff con il voivoda“.

Отъ единъ ржкописъ, писанъ на 1837. год. въ Орѣшъ, виждаме, че прѣзъ сжщата година се правѣлъ пжть прѣзъ срѣдъ село за Свищовъ, защото се мълвѣло, че щѣлъ отъ тукъ да мине турскиятъ султанъ. Спомена се вече по-горѣ, че въ Орѣшъ, гдѣто стояли безъ черква, на 1833. г. си изградили една низка каменна черква, а прѣзъ 1838. година тѣ вече пристжпили да си направятъ и енорийска кжща, въ която свещеникътъ още прѣзъ есеньта сжщата година се прѣнесълъ.[1] Като признакъ на голѣмо подобрение въ условията на живота ще отбѣлѣжимъ и факта, че прѣзъ 1838. година за първъ пжть слѣдъ толкова врѣме можалъ Никополскиятъ католишки епископъ, тогава Молайони, да се установи въ епархията си, именно въ Бѣляни. Черквата, която тукъ я бѣ направило населението прѣзъ 1831. год., както се разказа по-горѣ, по заповѣдь на Свищовския войвода била издигната на височина само колкото единъ човѣшки бой, така че извънъ нѣмала хубавъ изгледъ, а при туй била влажна и тъмна. Епископътъ Молойони тогава получилъ отъ пропагандата 4900 франка и съ тия пари той я прѣправилъ отъ основа (вж. по-долу въ док. I_{58}).

Слѣдъ като на 1834. година напустнали България споменатитѣ пасионисти, които прѣкарали въ Никополско по осемъ и деветъ години, а именно Филипъ Скварчиа, Стефанъ Монети, Анджело Парси и Джироламо Пициканела, дошли на тѣхно мѣсто нови свещеници, а именно: за кжсо врѣме Карло Потенъ, извѣстниятъ сетнѣ епископъ въ Антивари (въ Албания) и издатель на павликянската молитвена книжка „Knigice od molitvi“ (1866 въ Римъ), за която по-долу ще се каже по подробно; Потенъ прѣстоялъ въ Орѣшъ само петь мѣсеца въ 1833. г. като билъ само врѣменно прѣмѣстенъ тукъ отъ Чопля; Лудовико Капели, отъ 1835.—1840. въ Бѣляни, Трънчевица и Орѣшъ; Луйджи Чинти (Luigi Cinti) отъ 1834.—1841. год. въ Орѣшъ; Джузепе Снелъ (Giuseppe Snell), швайцарецъ, отъ 1834.—1841. и повторно Джироламо Пициканела, който на 1836. г. пакъ дошелъ въ България именно въ Трънчевица, гдѣто осталалъ до смъртьта си — 1866. год., въ Трънчевица и сетнѣ въ Лжжани, гдѣто прѣкаралъ старостьта си съвсѣмъ парализуванъ. Тѣзи пасионисти наслѣдиха наистина мжчната мисионерска служба на своитѣ прѣдшественици въ Никополската епархия, ала ни издалечъ не изпитаха отъ ония тежки неволи и страхове, що бѣха изтеглили послѣднитѣ заедно съ своето нещастно паство, защото слѣдъ Одринския миръ настжпиха сравнително добри врѣмена, а отъ края на 1839. година, когато бѣ прогласенъ Гюлханийскиятъ хатишерифъ и отъ когато именно захваща новата ера на реформитѣ въ Турция или на тъй наречения танзиматъ, настая нова ера и въ историята на народно-черковното дѣло на нашитѣ сѣверни павликяни както и за цѣлия български народъ изобщо. Прѣди

---

[1] „La primavera dell' an 1837. fu fabricata in Oresc una chiesa di pietra sotto terra e coperta di cannucce, nel luogo, dove è presentamente la nuova chiesa. Nella primavera del 1838. fu fabricata la Casa Parochiale d'Oresc e fu abitata nell' autunno (изъ лѣтописнитѣ бѣлѣжки „Pro memoria etc.“).

да прослѣдимъ тая нова ера до наши дни, ще се спремъ малко върху нѣкои данни отъ първитѣ четири десетолѣтия на миналия вѣкъ, които допълнятъ съ нѣкои подробности дотогавашната дѣйность на пасиониститѣ срѣдъ павликянитѣ и които характеризуватъ тѣзи подирнитѣ и откъмъ вѣрския имъ мирогледъ, спазенъ у тѣхъ по прѣдание отъ стари врѣмена.

Народнитѣ суевѣрия.

Пасиониститѣ продължили опоритата борба на своитѣ прѣдшественици противъ народнитѣ суевѣрия, които все означавали въ тѣхнитѣ очи, че католичеството още не е хванало дълбоки корени между павликянитѣ. Отъ друга страна главнитѣ, не по-малко опорити защитници на народнитѣ традиции въ областьта на суевѣрията сѫ били старитѣ жени — бабитѣ, противъ които особно враждебно било настроено католишкото свещенство, както се вижда отъ спазенитѣ тѣхни записки. Когато Молайони на 1825. год. посѣтилъ епископията си, намѣрилъ, че павликянскитѣ обичаи доста се подобрили, че нѣмало въ тѣхъ всички прѣдишни празни суевѣрия, магии и грѣхове; нѣкои по-стари жени още немогли да се отърватъ отъ влиянието на тѣхнитѣ „баби“, ала слѣдъ като измратъ тѣзи — казва се въ докум. V_4 — щѣла да остане новата младежь, която била напълно прѣдана на католичеството: „бѣдни сѫ, ала богати съ добродѣтели и послушни на мисионера“.[1])

Като не е могълъ Молайони повторно да дойде въ България, въ пастирскитѣ си писма все порѫчвалъ на свещеницитѣ, да не бѫдатъ надничари а пастири (a non far da mercenarii ma da pastori). И тѣ ревностно се старали да изпълнятъ съвѣтитѣ на своя началникъ, като гледали спорѣдъ своето ограничено гледище да ограждатъ обществения моралъ, поради което взели да реформиратъ, както видѣхме, и народната носия, да коренятъ свързанитѣ съ извѣстни обреди народни обичаи, като се обявявали противъ народнитѣ игри, народнитѣ седѣнки и пр., а главно прѣслѣдвали суевѣрията, въ които тѣ погрѣшно съзирали, както вече се изтъкна по-горѣ, все опасни останки отъ старата ересь. Такива имъ се виждали особно народнитѣ вѣрвания въ самодивитѣ, които сѫществували и у павликянитѣ досущъ каквито сѫ тѣ и у православнитѣ българи. Видѣхме вече по-горѣ, какъ се е вѣрвало, че самодивата иска въ извѣстни случаи да и се принесе жертва, за да смири гнѣвътъ си или да се смили. Съ тая цѣль ставали тъй нареч. курбани и служби или раздаване („curbani, slusbe o rasdavagne“). Прѣзъ врѣмето на ревностния изтрѣбитель на подобни суевѣрия, епископа Пульези, се правили и публични курбани (publici curbani) подъ нѣкоя планина или хълмъ, както правили ‚поганцитѣ‘ (? „come si e detto poc'anzi“ IV_{20}). Противъ тия курбани римската черква е взела въ началото на миналия вѣкъ твърдѣ строги мѣрки та Пульези успѣлъ да тури край на пу-

[1]) „ . . . trovando i nostri cattolici di costumi assai megliori, spogliati di tutte le antiche vanità, superstizioni, magie e peccati, fuorche alcune vecchie, che ancora non si possono scordere degl' inseguamenti delle lore Babe . . . . Ma morte che seranno queste, la giuventù presente e un vero cattolicismo — poveri si, ma pieni di virtù ed ubbidienti al Missionario“.

бличнитѣ курбани. Затова пъкъ не е било възможно да се спратъ частнитѣ курбани (privati curbani). Авторътъ на „Записки и пр.“, Пицканела, описва, какъ сж ставали тѣзи подирнитѣ, които можалъ да види прѣзъ първитѣ дни, когато дошелъ въ селото Трънчевица, още неопитенъ относително народнитѣ обичаи на българитѣ: опича се риба или агне и се поставя върху една кржгла маса — софра, положена на земи. Наоколо стоятъ на крака поканенитѣ и най-стариятъ между тѣхъ, който държи три или четири свѣщи въ ржцѣ, другъ пъкъ има двѣ свѣщи, нѣкои по една, и така се принася жертвата отъ най-стария, който казва: „св. Георги, или св. Димитре“, — или нѣкой другъ светия, или пъкъ „самодива“ или „Палеусникъ“ (? Paleusnik) — „азъ ти принасямъ тая жертва, а ти дай доброчестина (buona salute) или пъкъ недѣй ни прави нѣкоя щета (danno) или освободи ни отъ тази и тази бѣда“ и пр. Освѣнъ тоя курбанъ, павликянитѣ колѣли курбанъ наравно съ православнитѣ, именно агне за Гюргьовденъ и риба за Димитровдень. Кръвьта и кокалитѣ заравяли близу до кжщната порта, за да спиратъ самодивитѣ да не влизатъ въ кжщата. Агнето и рибата туряли на трапеза съ три свѣщи, и като ги запаляли, изгаряли на пламъка жито, за да имъ бжде жетвата обилна, ядѣли и пиѣли и сетнѣ взимали вино и тамянъ и слѣдъ това отивали на гробищата, гдѣто пакъ кадѣли тамянъ на бащинитѣ си гробове и изпивали виното за тѣхнитѣ души [1]) И тоя курбанъ слѣдъ първата четвърть на миналия вѣкъ вече е билъ почти съвсѣмъ изоставенъ, и то повече отъ страхъ прѣдъ свещеника, а не отъ друго. Пицканела помни, че двамина отъ Трънчевица отишли, за да могатъ да направятъ тоя курбанъ, въ едно православно българско село, понеже инакъ не се осмѣлявали, за да не ги узнае свещеникътъ. Споредъ автора Господъ ги наказалъ за тоя грѣхъ.

Забѣлѣжително е името „Палеусникъ“, което се споменува тукъ. На друго мѣсто въ сжщия ржкописъ се казва, че павликянитѣ най-много се бояли отъ сжщия „Палеусникъ (Paleustnik) или Върколакъ (Forchulak), какъвто ставалъ всѣки мъртвецъ, който умре съ задължение пакъ да оживѣе, или пъкъ когото прокълне свещеникътъ заради лошо поведение и пр. Прѣдпазвали се различно отъ Палеусника: освѣнъ че правѣли раздаване (раздаватъ), частни курбани, служба и други суевѣрни обреди, оня, който е обслужвалъ болния, не си промѣнялъ ризата прѣзъ цѣлъ мѣсецъ, женитѣ не си изпирали кърпата отъ главата, за да намѣрѣлъ такава жена, когато дойдѣлъ Палеусникътъ, съ знакъ на жалейка (главата прѣвързана съ кърпа). та да не я убиелъ. Не бивало да се миятъ момчетата, не спѣли въ кжщи и извръшвали много други подобни суевѣрия. Особно се бояли отъ Палеусника, когато се добиело дѣте. Като тръгнѣли съ дѣтето въ черква да го кръстятъ, вземали въ ржцѣ по единъ или по три гвоздея (chiodi), които хвърляли на влизане отъ черковнитѣ врати

[1]) „Con pane e vino si saziavano, ben saziati con bracia, incenso e vino andavano al cimeterio al sasso, dove erano sotterrati i loro parenti, accendevano le candele, bruciavano l'incenso e vi buttavano il vino in refrigerio di quelle anime“ (вж. док. № VII_8).

на срѣдъ улицата, за да се спрѣла самодивата да не слѣди новокръстеното дѣте до кѫщата му назадъ (вж. IV_{28} и сл.).

Въ случай, че се строела нова кѫща, правѣли „служба" на кѫщнитѣ божества, за да се умилостивятъ самодивитѣ („si fa la sluscba ai Dei Penati per plagare i samodivi"). „Службата" се извръшвала като се принасяли жертва било кокошки, било риби или пъкъ агнета — у побогатитѣ кѫщи. Поканвали се роднини и пакъ по казания начинъ ставалъ обредътъ и се изядалъ курбанътъ. Кокалитѣ на тия животни се заравяли прѣдъ кѫщната порта или подъ огнището, за да простятъ и да се смилятъ самодивитѣ, като намѣрятъ тия кокали. „На 1825 година, първата година на моето мисионерствуване, едвамъ що бѣхъ почналъ да разбирамъ езика — разказва Пициканела — бѣхъ свещеникъ въ Лѫжани, село по опорито въ суевѣрията отколкото другитѣ, защото тукъ има и турци и схизматици и цигани, и тукъ узнахъ отъ единъ старецъ, че още имало такива кокали, заровени въ тѣхнитѣ кѫщи. Азъ го подхванахъ отъ далечъ, слѣдъ като бѣхъ добрѣ разбралъ работата отъ стареца, и казахъ прѣдъ цѣлъ свѣтъ въ черквата въ недѣля, всички да прѣмахнатъ въ кѫщитѣ си иконитѣ на светцитѣ, коронкитѣ (corone) и пр. и никой вече у дома си да не се моли Богу, а всички да дохаждатъ за туй въ черквата. Народътъ като чу това, остана уплашенъ, като вѣрваше, че ще послѣдва нѣкакво голѣмо наказание, и никой не смѣеше да влѣзе въ кѫщата си (e nessuno ardiva più di entrare iu casa). На другия день имъ порѫчахъ, щото всички да копаятъ подъ кѫщната си порта и подъ огнището и да ми донесатъ, каквото намѣрятъ тукъ. И наистина всички ме послушаха и донесоха единъ цѣлъ сметъ глави отъ пѣтли, кокошки, агнета, а имаше между тѣхъ и глава отъ козелъ съ вѣнецъ (con un palmo di corona). Тази поставихъ прѣдъ черковнитѣ врата покрай едно голѣмо, засъхнало говеждо лайно и казахъ на народа, що стоеше вънъ: „който е християнинъ и не вѣрва въ туй, нека плюе отгорѣ му, а който е схизматикъ и вѣрва въ Палеусника[1]), нека да цѣлуне туй и да не дохажда вече тукъ". Стана цѣла сцена: всички заплюха главата, а подиръ това младежьта почна да хвърля камъне вързъ нея, стѫпчиха я и се смѣеха въ очи на старцитѣ. Всички взеха да се извиняватъ и да хвърлятъ вината върху по-стари хора, които бѣха вече измрѣли, обѣщаха да не правятъ вече този „курбанъ", и азъ проводихъ въ всички кѫщи света вода (l'aqua lustrale), а пъкъ новитѣ кѫщи се освещаваха отъ тогава насетнѣ не съ суевѣрни обреди, а съ благословията на свещеника (вж. док. № VII_1 и док. № IV_{23}).

Когато има умрѣло въ кѫщи, става обредътъ нареченъ „раздаване" (razdavagne). Пициканела казва, че това означавало „подаяние" (alemosina), ала това име было само за да се лъже свещеникътъ, защото въ сѫщность „раздаването" било цѣлъ „частенъ курбанъ", който споредъ наставлението на папа Бенедиктъ XIV. трѣбвало съвсѣмъ да се прѣмахне. Когато

[1]) Въ рѫкописа е „Palenosci" (док. VII_1) очевидно погрѣшно прочетено при прѣписването отъ оригинала, защото сѫщиятъ авторъ на друго мѣсто ясно пише „Paleusnik".

се правѣло „раздаване“, поканвали се пакъ всички роднини на умрѣлия, и щомъ го погребатъ тѣ ядѣли отъ курбана, а именно закалали яре, ако умрѣлиятъ е мжжь, овца — ако е жена, пѣтелъ — ако е момче, кокошка — ако е момиче, пуякъ — ако е момъкъ. Закланото животно трѣбвало да се изяде цѣлото. При тоя обредъ се нареждали въ кржгъ всички на крака и всѣки съ запалена свѣщь въ ржка, докато догорятъ свѣщитѣ, слѣдъ което пияли вино и капвали първомъ на земи отъ виното казвайки: „Богъ да го прости“. Тоя обредъ правѣли и за малки дѣца, умрѣли туку що кръстени. На третия день се повтарялъ подобенъ обредъ, който се наричалъ служба или „Зленье“ (Slegne, вж. IV_{24} и сл).

Въ случай че нѣкой е боленъ въ кжщи, закалвали черна кокошка, сетнѣ я фърляли вънъ отъ кжщи, като се давало съ туй жертва на самодивата, да се умилостиви, да не напада вече тая кжща. Слѣдъ туй една жена — най-старата въ сѣмейството, туряла по една паничка съ виненъ пекмезъ (mosto cosso) отъ лѣво и дѣсно на кжщата казвайки: „сладка понуда на самодивитѣ“ (dolce offerta ai samodivi). Друга пъкъ кокошка или пѣтелъ — споредъ това, да ли болниятъ е мжжко или женско — ще се изеде отъ всички въ кжщи, именно като жертва, за да оздравѣе болниятъ. И тоя обредъ се наричалъ „служба“. За да олекне на болния, имали обичай да викатъ „вѣщица“ (vestitza), която обикновено бивала стара баба, и тя плюела въ устата на болния, за да оздравѣе. Давали подаръци и на циганитѣ, за да прогонятъ самодивитѣ отъ кжщата. Отъ страхъ прѣдъ самодивитѣ по-старитѣ жени не смѣяли да пипнатъ становетѣ си до Духовденъ.

Въ врѣме на чума пакъ се принасяла жертва „на баба чума“ (a baba Ciuma), а именно пакъ изядали въ сѣмейството една кокошка, а друга кокошка, сварена, и покрай нея малко хлѣбъ, вино, двѣ обувки, една тояжка и нѣщо пари въ единъ вързопъ се поставяли на срѣдъ улицата или при входа на селото или изобщо извънъ кжщния дворъ. Самъ Пициканела заварилъ още тоя обредъ у православнитѣ, а павликянитѣ, види се, вече не смѣяли да го правятъ. Именно това се извършвало тъй, защото мислѣли, че чумата е стара самодива, която ще се задоволи само да вземе вързопа, безъ да напакости на сѣмейството.

Въ случай на тежка епидемия търсѣли и купували отъ циганитѣ ужъ бълвочъ отъ вѣщица (il vomito della vestiza), за да дадатъ отъ него на болния да пие. Самъ Пициканела веднажъ видѣлъ една отъ циганкитѣ въ селото, че продавала такъвъ бълвочъ, повикалъ я и погледналъ да види какво е, а то било просто кръвь, за което много я изругалъ. И когато се изгубѣлъ нѣкому добитъкъ, тичали при магьосникъ (maghiosnik), който тъй сжщо обикновено бивалъ нѣкой старъ вампиринъ, и този захващалъ да бае, за да узнае, кой е крадецътъ (вж. док. VII_{3-9}).

Всички тия суевѣрия, по-голѣма часть отъ които дори и до день днешенъ не е съвсѣмъ изкоренена у българския народъ, главно показватъ, че нашитѣ павликяни, прѣди да приематъ католицизма, еднакво сж подѣляли заедно съ своитѣ православни братя всички по характерни

етнографски черти дори и въ областьта на вѣрскитѣ свои възгледи и че разликата между тѣхъ и православнитѣ състояла само въ онѣзи нѣколко догматични схващания, съ които богомилитѣ, именно българскитѣ богомили, се отдѣляли отъ православнитѣ. Съ течение на врѣмето богомилскитѣ елементи въ повѣрията на нашитѣ павликяни, особно слѣдъ като пригърнали католичеството, съвсѣмъ избледнѣли и изчезнали, ала за туй пъкъ другитѣ стари суевѣрия, подържани и у съсѣднитѣ имъ православни братя, много по-опорито се спазвали въпрѣки строгитѣ усилия на католишкитѣ свещеници. Нѣма съмнѣние, че тѣзи подирнитѣ, прѣдъ които подобни работи грижливо се скривали, не сѫ могли всичко да узнаятъ, каквото е спазвала народната традиция, и че много важни стари суевѣрия ще да сѫ останали незабѣлѣзани отъ тѣхъ. Такъвъ забѣлѣжителенъ и староврѣмски ми се вижда обредътъ, който се извръшвалъ противъ безплодность на жената (sterilità), за който ни съобщава сѫщиятъ авторъ: „Сѫпрузитѣ, които искатъ да иматъ дѣца, отиватъ нощно врѣме заедно съ бабата на Дунава и тукъ бабата убива едно черно кученце (cagnolo di pelo nero), прѣкарва го три пѫти прѣзъ ризата и по тѣлото на сѫпрузитѣ и най-сетнѣ го фърля въ Дунава съ тия думи: „Господарю на черното море, азъ ти жертвувамъ тая жертва, а ти позволи на тѣзи сѫпрузи да си иматъ дѣца“ (Padrone del nero mare, io di offro questo sagrifizio, e tu consedi la prole a questi sposi IV_{21}). Забѣлѣжително е, че жертвуването черно куче се среща и въ другъ единъ обредъ, отбѣлѣзанъ пакъ отъ нашия авторъ. Именно нѣкои сиромаси поради своята сиромашия принасяли въ жертва на единъ Богъ „Зленье“ (Slegne) или едно черно куче или младо пѣтле, за да се смили и да не ги държи въ такава сиромашия („ . . . sacrificava o un cane nero o un pollastro al Dio Slegne, affinche si placasse e non gli dasse più tanta povertà). Това загатно божество „Зленье“ по-горѣ се спомена вече, именно че въ негова честь ставалъ особенъ обредъ на гроба на умрѣлитѣ и то на третия день. Че подъ туй име „Зленье“ се разбиралъ нѣкой важенъ зълъ духъ, установѣва се и отъ факта, че сѫщото това название се срѣща и въ суевѣрията на южнитѣ павликяни съ сѫщото значение, както ще се посочи по-долу. Не по-малко интересно е и името „Палеусникъ“, което се спомена по-горѣ.

Че имало още много други суевѣрия у народа, признава и Пициканела, като казва, че „тия нещастници си иматъ суевѣрни обреди за всички обстоятелства на живота: иматъ си обреди и когато се хранятъ, и когато пиятъ, когато се обличатъ, когато спятъ, и за здраве, и въ случай на болесть, и когато се миятъ, и когато сѫ на пѫть, и за разговоръ, и за пазене кѫщата, и за търгуване, и за гости, и за неприятели и за всичко друго“ (IV_{31}).

Нека отбѣлѣжимъ най-накрай още, че Пициканела между суевѣрията споменува и обичая, какъ дѣцата носили на врата си малки муски (una pezza cucita), въ които имало турски написано нѣщо. Тѣзи ги купували отъ турския ходжа, за да не ги хващатъ уроки (VII_{11}).

Въ борбата си противъ старитѣ еретични прѣдразсѫдъци на своето паство и изобщо противъ суевѣрията му отъ рода на горѣпосоченитѣ мисионеритѣ сѫ срѣщали и опорити защитници на традициитѣ, които се прѣобрьщали и въ тѣхни люти неприятели; особно нѣкои отъ тия немалко останали твърди еретици, и въ своята опоритость противъ католицизма повече съчувствували дори на турцитѣ. Такъвъ единъ противникъ на католишката черква, който не можелъ хладнокръвно да чуе дори името на св. Богородица (il perfido non poteva sentir nominare il nome di Maria), билъ нѣкой си Недѣлко въ Трънчевица. Той билъ противъ черквата, противъ св. Богородица и противъ свещеника (tutta la sua rabbia era verso la chiesa, sacerdote ed alla Madonna sanctissima). Турцитѣ му били приятели. Той ималъ кѫща, жена и дѣца въ Трънчевица. Макаръ че иконата на св. Богородица, която свещеникътъ далъ на дъцеря му и която тази окачила въ кѫщата си, да е направила едно знамение, като е ослѣпила безвѣрника, когато стѫпилъ у дома си, гдѣто е била иконата, слѣдъ което сѫщия пакъ прогледналъ, щомъ излѣзълъ вънъ отъ кѫщи, пакъ той не се вразумилъ, а станалъ още по-опакъ отъ колкото е билъ. Най-сетнѣ завършилъ жалостно, защото поради нѣкакво прѣстѫпление билъ затворенъ, отведенъ въ Никополь и обезглавенъ. Другъ единъ въ с. Бѣляни останалъ безвѣрникъ до край и дори на смрътния си часъ не се разкаялъ, а пъкъ нѣкой си дѣдо Банко отъ Петикладенци най-сетнѣ склонилъ, прѣди да издъхне, да се изповѣда, ала само за да удовлетвори синоветѣ и роднинитѣ си. Имало и други такива, опорити еретици, отъ които двамина — нѣкой си дѣдо Маринчо въ Лѫжани и нѣкой си Иванъ Драгановъ въ Трънчевица, умрѣли отъ внезапна смърть, та мнозина се стреснали отъ това, махнали да пиятъ и склонили да се изповѣдватъ. Ала и това разкаяние не траяло дълго, а по старий си навикъ пакъ се прѣдали на прѣдишното си нехайство спрѣмо черквата и вѣрата. Имало и противуположни примѣри, имало сѫщински изпостници, какъвто билъ нѣкой си дѣдо Никола Караджовъ въ Трънчевица, за чиято дълбока набожность и изпостничество подробно се разправя въ запискитѣ на Пицproperly Пициканела. Ала такива хора сѫ били по-рѣдки.

Характерно е заключението на Пициканела. Слѣдъ като разказва реченитѣ подробности и слѣдъ като отбѣлѣзва непостоянството въ характера на сѣвернитѣ павликяни — черта, която силно изтъкватъ още първитѣ католишки мисионери прѣзъ 17. вѣкъ, — най-сетнѣ той казва: „тѣзи католици като че ли отиватъ винаги въ крайности: или биватъ съвършено добри, или пъкъ ставатъ съвсѣмъ лоши; или ще идватъ редовно въ черква, или никакъ нѣма да ги видишъ тукъ; или ще дохаждатъ всѣки осемъ дена на изповѣдь, или пъкъ прѣзъ осемъ и повече години нѣма да се вѣстятъ. Каквито сѫ въ работитѣ относително душата, такива сѫ и относително тѣлото: или твърдѣ прилѣжни, или пъкъ лѣнивци; или ще се хранятъ хубаво до ситость, или пъкъ нищо не ядатъ; или много си гледатъ интереситѣ и сѫ лакоми, или пъкъ никакъ не се грижатъ за

туй — това е тѣхната система въ всичкитѣ имъ работи, както земни така и душевни…“ (вж. док. V_{6-15}).

Реформаторската дѣйность на пасиониститѣ слѣдъ Одринския миръ.

Колкото и да се противѣла старата генерация на своитѣ католишки попове, които въ своята религиозна ревность се стремѣли да заличатъ всички слѣди отъ „еретичното“ минало на своето павликянско паство, при все туй не е било възможно да се спазятъ старитѣ традиции, противъ които се борѣло католишкото духовенство, защото това подирното бѣ успѣло прѣзъ първата половина на миналия вѣкъ по лека-лека съвсѣмъ да придобие на своя страна младото поколѣние, и то главно женския свѣтъ. Именно чрѣзъ систематично въздѣйствие съ помощьта на черковни проповѣди, частни наставления и внушения най-сетнѣ католицизмътъ намѣрилъ у младежьта по-твърда опора противъ старитѣ народни обичаи и суевѣрия, въ слѣдствие на което борбата между стари и млади къмъ края на първата половина на миналия вѣкъ става съвсѣмъ открита и се завръшва най-сетнѣ съ пълна побѣда на послѣднитѣ. Тя се е водила, както видѣхме, и по-отрано, ала не тъй остро и явно, именно защото до Одринския миръ положението на католишкитѣ свещеници е било твърдѣ тежко дори и ужасно; тѣ се страхували при всѣка своя стѫпка за живота си. И въ тогавашнитѣ мрачни врѣмена достатъчно е било за мисионеритѣ, че сѫ успѣвали да спазятъ поне вѣрата у своето паство. Наистина тѣ се опълчавали винаги и противъ многото несъгласни съ католицизма народни прѣдания, ала не сѫ могли основателно да ги прѣмахнатъ, защото, както се каза, на това сѫ прѣчили главно политическитѣ обстоятелства. При това поради турско-австрийскитѣ войни католишкото духовенство въ България не се е ползувало съ потрѣбния авторитетъ прѣдъ турскитѣ власти, отъ които напротивъ то е било вѣчно подозирано въ опасно за турцитѣ доносничество. Положението на католишкото духовенство взело постепенно да се подобрява, слѣдъ като войнитѣ между католишкия западъ и Турция попрѣстанаха и на тѣхно мѣсто зачестиха руско-турскитѣ войни, които докараха турската политика до пъленъ обратъ спрѣмо западноевропейскитѣ държави Вече слѣдъ Одринския миръ, независимо отъ общото подобрение, което се забѣлѣзва въ живота на християнитѣ въ Турция, ясно личи и едно съвсѣмъ друго, по-приятелско отнасяне на турскитѣ власти спрѣмо католишкото духовенство въ Никополско. Още повече това бие въ очи слѣдъ Кримската война, когато вече въ силата на Парижския договоръ католишкото духовенство зае сигурно положение подъ мощната защита на западнитѣ сили. И мисионеритѣ въ Никополско заживѣватъ съвсѣмъ другъ, сносенъ животъ: тѣ вече не сѫ изложени всѣки часъ на хиляди опасности, както по прѣди, тѣ могатъ да строятъ хубави католишки черкви, тѣ иматъ и повече материялни срѣдства, сами да живѣятъ по-охолно и да обръщатъ повечко внимание и върху духовнитѣ

нужди на своето паство. И сега именно тѣ, взирайки се въ тия нужди, които тѣ сѫ схващали твърдѣ ограничено само отъ своето тѣсно калугерско гледище, подематъ по-систематично реформиране живота на своето паство, имайки задъ себе си и потрѣбната подкрѣпа на свѣтската власть, за да прокаратъ и на дѣло своитѣ монашески социялни възгледи.

Видѣхме вече, какво сѫ вършили въ тази посока пасиониститѣ въ Никополско до Одринския миръ. За тѣхната дѣйность подиръ тая дата дори до освобождението на България можемъ по-ясно да сѫдимъ възъ основа на нѣкои по-подробни писмени документи, спазени въ енорийскитѣ архиви на селата Лѫжани и Орѣшъ. Въ Лѫжани мисионерътъ Максимъ Ардуино (Massimo Arduino), който е прѣкаралъ тукъ отъ 1841 до 1865 год., първъ въвелъ парохиална книга, въ която записвалъ по-главнитѣ събития, що сѫ били що годѣ въ свръзка съ вѣрата и черквата. Нѣколко години слѣдъ смъртьта му наслѣдникътъ му продължилъ да записва по нѣщо въ сѫщата книга, ала слѣдъ това прѣкъсналъ. Тая парохиялна книга е озаглавена: „Libro parochiale. Platea Laxenese, incominciato dal P. Massimo Arduino, missionario apostolico in Bulgheria, anno di nostra salute 1841“. Сѫществува и една друга, по-малка книжка озаглавена „Miscelanea, libro parochiale, memorie particolari di Laxeni“ (1857 г.), въ която сѫщиятъ авторъ записвалъ дребни смѣтки както и прѣписи отъ нѣкои окрѫжни писма на никополскитѣ епископи отъ 1833—1874 год. Не по-малка важность има и спазената до сега най-стара парохиялна книга на селото Орѣшъ подъ заглавие „Liber status animarum in hoc page Orescii, ab annis 1854 usque ad annum 1860“. Въ тази книга сѫ важни освѣнъ нѣколкото лѣтописни бѣлѣжки, които се споменаха вече по-горѣ, главно прѣписитѣ отъ разни пастирски окрѫжни на никополскитѣ епископи Парси и Антоний Іосифъ. Интересни сѫ и подробнитѣ лични имена на всичкитѣ сѣмейства въ Орѣшъ, изброени кѫща по кѫща (Stato delle anime, che compagnono il villaggio di Oresci, rinovato il primo Ottobre 1854). Именно къмъ сѫщата книга принадлежи и онзи листъ съ лѣтописни бѣлѣжки, който се спомена вече по горѣ подъ заглавие „Pro memoria da notarsi nel libro delo stato animarum“.

Отъ бѣлѣжкитѣ на Ардуино узнаваме, че той заварилъ въ с. Лѫжани, кѫдѣто пристигналъ въ края на Май 1841 год., доста обтегнати отношения между духовенството и паството поради единъ общественъ въпросъ, който отколѣ е билъ „спъни-камъкъ“ за всички мисионери и който мнозина отъ тѣхъ е пропѫдилъ отъ това село, както се е случило и съ прѣдшественика му Джузепе Снелъ (Giuseppe Snel), родомъ швейцарецъ, прѣкаралъ въ Лѫжани отъ 1834 до 1841 година. Види се, че доста отколѣ прѣди дохаждането на Ардуино нѣкои отъ прѣдшественицитѣ му сѫ влияли върху по-младата женска челядь въ смисълъ, да се обричатъ нѣкои моми на монашески животъ, сир. да ставатъ „калугерки“, както ги наричалъ и самиятъ народъ, именно да прѣкарватъ живота си неженени, въ родителския си домъ, да служатъ при

черквата и на свещеника и да пѣятъ при богослужението. И наистина немалко моми, увличани отъ религиозна ревность отъ една страна и твърдѣ слабо привличани отъ мрачния изгледъ на тогавашния сѣмеенъ животъ въ брака, който е товарилъ именно жената съ тежка работа и съ всевъзможни лишения, оставали по собствена воля неженени, като се противѣли на родителитѣ си да се женятъ за момци, които тѣ не обичали и които родителитѣ имъ въ силата на старитѣ традиции и противъ тѣхното желание имъ избирали за сѫпрузи. Въ тази си опозиция бѫдещитѣ „калугерки" намирали подрѫжка у свещеника, който редовно отказвалъ да вѣнчее момата, щомъ тя не е скланяла доброволно. По този начинъ се създалъ сериозенъ конфликтъ между свещеницитѣ и паството имъ въ Лѫжани, а по сѫщитѣ причини и въ другитѣ павликянски села, и тоя конфликтъ е билъ въ най голѣмия си разгаръ именно, когато Ардуино заелъ поста си въ Лѫжани. Селянитѣ изобщо били спрѣли свадбитѣ, докато не се възстанови почитането на извѣстния народенъ правенъ обичай, споредъ който не бива по-малъкъ братъ да прѣженва по-голѣма сестра („да не се вѣнчава братъ, дорде седи кака"). Именно поради тая опоритость на Лѫженци и свещеникътъ Снелъ въ края на 1840 год. напусналъ селото[1]), а и Ардуино, едвамъ що се запозналъ малко съ езика и живота на новото си паство, вече се натъкналъ на мѫчнотиитѣ на тоя трънливъ женидбенъ въпросъ, който е поставилъ, споредъ думитѣ му, толкова мисионери между чука и наковалнята[2]). Именно била грабната на сила една мома и трѣбвало да се рѣши въпросътъ, какъ да постѫпи свещеникътъ, съ огледъ къмъ волята на родителитѣ на момата. По тая причина самъ епископътъ Молайони дохаждалъ въ селото да оправи работата. Ардуино казва, че не се наема да изкаже рѣшително своето мнѣние по тоя въпросъ, защото по него много сѫ спорили и епископи и свещеници и не сѫ дошли до съгласие. Въ теория всички били съгласни, че е по-добро безбрачието отколкото бракътъ: ако и да е бракътъ добро и свещено нѣщо, ала дѣвственостьта е още по-добра. На практика обаче това мѫчно можело да се подържа всѣки пѫть, особно въ такива страни като България, гдѣто момата е изложена на голѣма несигурность и гдѣто разни други народни обичаи и съображения прѣчатъ[3]).

Понеже селянитѣ въ Лѫжани продължавали да не допускатъ да ставатъ никакви свадби, най-сетнѣ епископъ Молайони се съгласилъ да

[1]) „Nel 1841 il ritorno e per alcuni suoi incommodi di salute e più di tutto per le teste dure de Laxenesi in non voler dar le figlie o marito . . . " (Platea etc. 17).

[2]) „Nell inverno dello stesso anno 1841 vennero li soliti imbrogli de matrimoni Laxenesi, chi sono sempre stati l'incudine e martello di tutti li missionarii" (ib.).

[3]) „. . . ma come sopra mi protesto di non dar ne giudizio veruno e pregho chi legge a non esser facile a decedere su questo punto: vediamo vescovi con vescovi, missionari con missionari in pratica su questo punto a non combinare, e vi sono e pratica e leggi contria una all' altra, dico in pratica, giache in specolativa tutti e vescovi e missionari convengono *esser meglio la verginità che il matrimonio:* il matrimonio esser buono e sancto, la verginità *migliora*, ma se in questi luoghi di pericoli sia cosa sicura il lascia le ragazze, in questo non si convienne, veniono alti fatti e leggi" (ib.).

се зачита казания обичай и заповѣдалъ на свещеницитѣ да не вѣнчаватъ момъкъ, който има по-стара сестра.[1]) О това правило мисионеритѣ се придържали, и всичко тръгнало пакъ по своя редъ все до 1847. година, когато Молайони билъ замѣстенъ отъ епископа Анджело Парси, който го отмѣнилъ, като се изказалъ за пълна свобода на брака.[2]). И пакъ се разбъркали работитѣ въ Лѫжани — защото вслѣдствие на станалото отмѣнение на казаното правило останали много моми неженени и изново се почнали раздори и интриги между селянитѣ и свещеника, и тѣ достигнали най-сетнѣ до такава степень, че на 1852. година съ глъчка и викове се събрали прѣдъ черквата до тридесетина селски първенци, които протестували, като казвали, че не искатъ „калугерки“ въ Лѫжани, че искатъ да промѣнятъ пѣвицитѣ въ черквата и че искатъ да ги оженятъ. Свещеникътъ Максимъ Ардуино не само че не отстѫпилъ прѣдъ тѣхния протестъ, ами още повече отъ всѣки пѫть настоялъ да се спази свободата на брака и ги разпѫдилъ отъ тамъ. Като съобщилъ за всичко туй на епископа, този му порѫчалъ да чете прѣзъ единъ мѣсецъ слѣдъ всѣко богослужение въ черква канонътъ на Тридентинския съборъ, въ който е постановено, че ще бѫде проклетъ този, който не вѣрва, че бракътъ е добро и свещено нѣщо, ала че дѣвственостьта е още по-добра.[3]) Ардуино така и постѫпилъ, ала всичко туй не помогнало много, макаръ че врѣменно бурята утихнала. Като видѣли лѫженци, че открито не ще могатъ успѣ да прокаратъ желанието си, всички се надумали, пакъ да не даватъ дъщеритѣ си до тогава, до когато ще могатъ ги изпожени всички наредъ, като се основавали просто върху стария си обичай по тоя въпросъ, който на кѫсо го формулирали съ поговорката „да се сече гора на редъ“ и върху който не прѣставали да настояватъ до край.[4]) Отъ друга страна и епископътъ и мисионеритѣ тъй сѫщо твърдо стояли на своето, така че се изминали още три години, прѣзъ които никакви свадби не станали въ Лѫжани, въ слѣдствие на което се умножили твърдѣ много случаи отъ вънбрачни полни прѣгрѣшения. Най-сетнѣ епископътъ Парси, като видѣлъ, че така не може по-нататъкъ да се кара, обърналъ се съ молба къмъ валията Омеръ паша, за да му помогне да се присилятъ бащитѣ на тия моми, които сѫ изявили же-

[1]) „M. Molajoni fece la legge, „da ni se venceva brat, dorde sedi caca“, proibi alli missionarii di assistere alli matrimoni di un giovano, se aveva la sorella maggiore“ (ib.).

[2]) „Questa legge, che e stata in vigore a tempi di M. Molajoni, fu rivocata da M. Angelo Parsi nel 1847, protestandosi, che ne matrimoni voleva la massima libertá“ (ib. 19.).

[3]) „ . . . . Vennto M. Angelo Parsi e rivocata tal legge, incominciaro a restare alcune ragazze nubili, e qui incominciarono le liti le carte contro del Missionario e sempre sono andate crescendo e consciute al tal segno, che nel 1852 tumultuando si radunarono alla chiesa una trentina de capi dal villaggio, protestandosi, che non volevano monache in Laxeni, volevano mutare le contatrici dalla chiesa e volevano, che si maritassero. Jo non solo non cedetti alle loro protesti, ma le spiegui anzi più che mai la libertà del matrimonio e li scaccia via. Diedi di tutto relazione a M. V, il quale mi ordino, che per un mese ogni festa le leggessa in chiesa il canone dal concilio di Trento ove dichiaro scommunicato, chi non presta fede essere il matrimonio buono e santo, ma la verginitá essere migliora“ (Platea, 26).

[4]) „Passato questa prima tempesta dal 1852. . . . e vedendo essi, che apertamente non poterono riuscire ne loro intenti, incominciarono tutti uniti ed ancora sequitano in questa loro trama di non le loro figlie a marito, fin che non si danno tutte per ordine, e tra loro non vi e piu proposizione commune che questa: „da se seccé gurá na ret“ (Platea, 27.).

лание да се оженятъ, да не прѣчатъ на женитбата имъ. И наистина, на 8. януари 1855. година дошелъ отецъ Carlo Romano, католишки свещеникъ отъ Свищовъ заедно съ свищовския управитель въ Лѫжани, гдѣто имало 14 моми за женене, и слѣдъ като бащитѣ имъ били затворени 2—3 дена, вѣнчали се момитѣ съ момцитѣ, които си искали. Така се рѣшилъ тоя въпросъ, ала само врѣменно, защото лѫженци не прѣставали да настояватъ на своето рѣшение както и по-прѣди, и споредъ думитѣ на Ардуино пакъ се приготвяла нова подобна буря.[1])

И наистина такава „буря“ сетнѣ, прѣзъ втората половина на XIX. в. нѣколко пѫти се е повтаряла по павликянскитѣ села въ Никополско, и главно все по причина на тия „калугерки“, съ които често пѫти селскиятъ „доминъ“, сир. католишкиятъ свещеникъ, както го нарича народътъ, е подържалъ и непозволени сношения. Нѣма съмнѣние, че между пасиониститѣ прѣзъ туй врѣме е имало и съвсѣмъ чисти характери, които сѫ защищавали „калугеркитѣ“ просто отъ религиозна ревность, основавайки се върху споменатия принципъ, прогласенъ отъ Тридентинския съборъ, ала още по-малко съмнѣние може да има, че мнозина отъ тѣхъ, веднажъ заварили института на калугеркитѣ, създаденъ върху такива „либерални начала“, които тъй лесно допускали на домина на самѣ да общае съ „калугеркитѣ“, не можали въпрѣки клетвата, съ която се обрекли на вѣченъ целибатъ, да устоятъ на изкушението да не злоупотрѣбяватъ и съ честьта на простодушнитѣ селски моми, що се навъртали около черквата и доминовата кѫща. Че именно по съвѣтитѣ на пасиониститѣ се е създалъ обичаятъ да ставатъ неженениtѣ моми „калугерки“, лесно се разбира, като вземемъ въ внимание обстоятелството, че католишкитѣ свещеници по нашитѣ павликянски села не се набирали отъ тъй наречения „мирски клиръ“ (clerus saecularis), а отъ строги калугерски ордени, какъвто е билъ въ случая и орденътъ на пасиониститѣ, чиито членове и неволно се стремѣли да наложатъ и на своето паство, на което случайно и врѣменно се попаднали духовни рѫководители, отпечатъка на своя изпоснишко-калугерски мирогледъ. И докато така отъ една страна нашитѣ пасионисти въ Никополско строго бдѣли надъ своето паство, за да го вкаратъ въ пѫтя на истинския християнски моралъ, както тѣ сѫ го разбирали, отъ друга страна подъ булото на калугерското расо си допускали и волности, които съ врѣме взели твърдѣ злѣ да се отразяватъ върху сравнително доброто име, съ което пасиониститѣ се ползували прѣзъ първия периодъ на своето мисионерство въ Никополско, именно до 1840. година. Забѣлѣжително е, че и въ южнитѣ павликянски общини, гдѣто католишкото духовенство е състояло

[1]) „ . . . Finalmente vedendoli sempre più ostinati alle sue paterne ammonizioni, con una lettera di sua Eccellenza Omer Bascià, diretta al Governatore di Sistov, una diretta al P. Carlo, ordino, che dal Vojvoda fossero *carcerati e se occorreva bastonati e multati tutti* quei padri, le cui figlie amoregiavano e volevano maritarsi e li padri non volevano. Jn esequizione di tal ordine alli 8. Gennaro dal 1855 venne qui il reverend. P. Carlo Romano col governatore di Sistov, carceri quatordici padri di tali ragazze, e cosi . . in due o tri giorni si fecero quatordici matrimoni, ma con tutto cio i Laxenesi seguitano nella loro ostinazione e siamo vicini ad altra tempestà“. (ib. c. 27.).

отъ другъ орденъ и е дѣйствувало независимо отъ пасиониститѣ въ Никополско, по сѫщия начинъ се явили „калугерки", противъ които, както ще видимъ, тъй сѫщо е имало силенъ поплакъ отъ страна на населението. Това ни напомня и нашитѣ православни женски калугерски задруги и дори манастири, които не туку тъй сѫ изникнали тъкмо тамъ, гдѣто наблизу е имало и мѫжки манастири, нпр. калугеркитѣ въ село Рила, сетнѣ при Троянския манастиръ, въ Кремиковския манастиръ въ Софийско и пр.

Че е имало калугерки около 1840. година освѣнъ въ с. Лѫжани и по другитѣ сѣверни павликянски села, потвърдява се и отъ единъ старъ, недовършенъ списъкъ на калугерки, озаглавенъ „Kalughierke od Belini", който имамъ на рѫка. Тукъ сѫ указани поименно нѣколко калугерки отъ с. Бѣляни съ датата на рождението имъ, нпр.: „Anna Glavanova, nata ai 11 marzo 1818, battezzata da don Mialo Sancio; — Mozza seu Monica od Nesco e Dobraja Rasghiova, nata ai 17. febr. 1820.; — Veronica, nata in Oresc ai 11. aprile 1826.; Maria Racciova, nata in Belini ai 4. febr. 1828." и пр.

Че ги е имало дори и слѣдъ освобождението на България въ доста голѣмо количество, това бѣ въ свое врѣме доста изтъкнато и отъ Каница, а именно въ Бѣляни — 40 калугерки, въ Орѣшъ — 15, въ Трънчевица около 30 и въ Лѫжани 37 (вж. Kanitz, Donau-Bulgarien, 1882. год. т. II. 69—77).

Никополскитѣ епископи въ своитѣ пастирски послания винаги сѫ упѫтвали мисионеритѣ, да избѣгватъ по възможность всѣко по-интимно общение съ женския полъ, за да не се дава поводъ и на лоша мълва за тѣхъ, каквато, види се, ще да е била въ ходъ противъ „доминитѣ", както е това изобщо по цѣлия католишки свѣтъ по отношение къмъ обреченото на безбрачие католишко свещенство. За туй ни свѣдочатъ спазени прѣписи отъ разни послания на никополскитѣ епископи въ споменатитѣ три рѫкописа отъ Лѫжани и Орѣшъ. Въ рѫкописа „Miscellanea" намирамъ прѣписъ отъ рѫката на Максимъ Ардуино на едно пастирско окрѫжно отъ епископа Молайони отъ 1834. год. 5. Юни, въ което между друго се забранява на мисионеритѣ да се сближаватъ твърдѣ съ женитѣ подъ прѣдлогъ че изпълняватъ духовни служби, особно пъкъ да избѣгватъ сѫщото и при случаи, когато нѣкоя жена или мома трѣбва да прислужи на свещеника въ кѫщата му. Това изобщо трѣбвало да става рѣдко и при особна нужда, а при туй не трѣбвало да се оставя да служи една само, за да не ставатъ нежелателни подозрѣния[1]). По сѫщата причина мисионеритѣ трѣбвало да изповѣдатъ женитѣ въ черква, и само зимѣ по изключение бивало изповѣдьта да става въ кѫщата на

[1]) „Parimente si vista sotto precetto *di affamiliarizarsi con donne* sotto pretesto di spiritualia, ma si trattino con quella caritá e zelo che conviene ad ognuno, non negandogli quegli aiuti spirituali convenevoli al loro profitto spirituale, *ma fugono la domestichezza,* non sia mai che dovano prestar servizio alla persona del missionario, o servire alla stanza, che se la necessitá porterá che debano prestarsi a qualche lavoro necessario sia rare volta, ne sia impiegata una sola per non dar sospetto di affezione particolare" (op. c. 99).

мисионера, гдѣто трѣбвало да се направи провизорна изповѣдалня[1]). Колкото се отнася до черковното пѣние, което сж изпълнявали именно момитѣ и то повече калугеркитѣ, за която цѣль тѣ вземали уроци по пѣние отъ домина, въ окржжното на Молайони се прѣдписва, че то не само не се забранява, но че ще трѣбва и повече да се поощрява, само че мисионерътъ не бива да поучава въ пѣние по отдѣлно едно момиче, а повече заедно и то не въ кжщата си, а въ черквата[2]). Че това окржжно епископътъ е разпратилъ по поводъ на нѣкакво явно изказано негодование противъ мисионеритѣ отъ страна на павликянитѣ, може да се заключи и по съдържанието на точка 16 на окржжното, въ която сж прѣпоржчва на мисионеритѣ да се отнасятъ къмъ паството си съ любовь и примирителность, понеже и тъй българитѣ били егоисти, гнѣвливи и злопаметни[3]). И наслѣдницитѣ на Молайони сж повтаряли сжщитѣ съвѣти къмъ мисионеритѣ, както се види отъ едно окржжно на Антония Иосифа Плуимъ (Antonio Giuseppe Pluym), който станалъ Никополски епископъ на 1863. година слѣдъ смъртьта на епископа Анджело Парси. Въ казаното окржжно, датувано отъ 14. Октомври 1864. година и спазено въ единъ прѣписъ въ парохиялната книга въ Орѣшъ, направо се прѣдписва, щото изповѣдването жени и момичета безъ важна причина да става само въ черковната изповѣдалня, а ако по уважителни причини трѣбва да се извърши на друго мѣсто, то трѣбва изповѣдникътъ отъ лицето, което се изповѣдва, да бжде отдѣленъ съ извѣстна прѣградка, а вратата на стаята (освѣнъ въ случай на много студено врѣме) да бжде отворена[4]). Въ свръзка съ тия грижи на епископитѣ, да се въздържатъ мисионеритѣ по възможность отъ всѣка съблазънь, ще да е и друга една наредба въ сжщото окржжно на епископа Антония, споредъ която за въ бждеще се прѣдписва, щото момитѣ и женитѣ, когато дохаждатъ въ черква, а главно на причесть, да прѣкриватъ грждитѣ си съ особна прѣвръзка. Тази наредба била издадена и отъ прѣдшественика му епископа Парси, когато на 1860. година билъ въ Трънчевица, ала не била спазена еднакво на всѣкждѣ и затова епископъ Антоний я повторилъ още по-изрично[5]).

---

[1]) „Jn quanto alle *confessione delle donne* si ascoltino in chiesa nel confessionario eccetto l'inverno, che potranno confessarsi in stanza e far qualche riparo provisorio“ (ibid.).

[2]) „Non solo non si proibisce il canto spirituale in chiesa, ma anzi s'iaculca di cottivarlo, ma avertendo *di non istruire una sola zitella* non in stanza ma in chiesa e molte assieme“ (ib.).

[3]) „Siccome li bulgari sono *interessati, irracondi e dificilmente perdonano,* cosi il missionario cerchi con christiana carita di curarli e pur cio sere più facilmente si tratti con dulcezza“ (ibid.).

[4]) „Absque gravi ratione confessiones mulierum et puellarum non audiantur nisi in ecclesia et in confessionario, si vero propter justam causam aliter fieri oportet, praescribimus, ut persona confitens et confessarius ab invicem separata sint per cancella et janua cubiculli aperta maneat Nota: Postea episcopus rescripsit, ut propter frigus claudatur janua cubiculi (вж. въ отдѣла: „Decreta et ordinationes Illmi ac. reverendissimi episcopi dieocesis Nicopolitanae“).

[5]) „In annotationibus a predecessore meo b. m. relictis legitur: „die 10 Maji 1860 festum Dominicæ infr. oct. corporis Christi Angelus Parsi, episcopus, celebravi in Tranceviza et mandavi ut pullæ et feminæ ferant *strofium* super pectus“. In visitatione canonica nos ipsi vidimus decretum hoc non ubique observari. Ne autem sit dubio locus, decretum hoc renovamus omnibusque et singulis missionariis nostris mandamus, ut illud observari satagent, et omnino prohibeant, ut sine tali strofio veniant ad ecclesiam puellæ et feminæ, praesertim quando ad sacramenta suscipienda se praesentant.“ Все въ свръзка съ тия грижи на епископитѣ да спа-

Най-голѣма грижа задавалъ на мисионеритѣ народниятъ обичай, който позволява на момата да „пристане“ на любимия ѝ момъкъ, когато родителитѣ ѝ не му я даватъ доброволно. Този обичай се е чинилъ на тия чужди свещеници толкова необикновенъ и толкова несъгласенъ съ вѣрския моралъ, особно пъкъ прѣдъ видъ на католишкия обредъ, споредъ който браченъ разводъ е невъзможенъ, че е създавалъ много голѣмо главоболие на всички мисионери, които отъ една страна напраздно се борили противъ него, съ цѣль да го прѣмахнатъ съвсѣмъ, а отъ друга страна не знаели, какъ да постжпятъ, когато родителитѣ и слѣдъ като момата е пристанала не искали да се съгласятъ да стане бракътъ. Колко повече пъкъ сж бивали възмутени доминитѣ, когато се случвало да грабнатъ на сила нѣкоя мома, което наистина е ставало по павликянскитѣ села досущъ както ставаше и още става и по други български села. Видѣхме при туй, че мисионеритѣ още отначало се обявили върли защитници на свободния изборъ въ брака. И тоя тѣхенъ принципъ на практика е срѣщалъ голѣми спънки, тъй като твърдѣ често доминътъ съгласно съ него е отказвалъ да вѣнчае мома, която е заявявала прѣдъ олтаря, че не по добра воля се жени, а пъкъ родителитѣ на годеницитѣ въ такъвъ случай силно се опълчавали противъ свещеника и настоявали да се зачита по стария обичай тѣхната воля, безъ да се гледа, какво казватъ младитѣ прѣдъ попа. Най-сетнѣ много сж безпокоили мисионеритѣ и шумнитѣ свадбени обреди — пълни съ пѣсни, игри, гощавки и дарове, та и тукъ тѣ искали да прокаратъ реформи, по-съгласни съ тѣхния калугерски вкусъ, мотивиранъ, разбира се, все съ огледъ къмъ нравствеността. Тия именно въпроси, и то на първо мѣсто въпросътъ за приставането на момитѣ, постоянно занимавали умоветѣ на католишкия клиръ въ Никополско и за тѣхното що годѣ удовлетворително разрѣшение ставали чести съвѣщания, въ които се вземали ужъ окончателни рѣшения, задължителни за всички павликянски общини.

Именно на 6. Декември 1843. год. станало първото общо събрание отъ духовенството и първенцитѣ на павликянскитѣ села въ Никополско, въ което се обсжждали споменатитѣ въпроси касателно брака и се взели, рѣшения, които епископътъ Молайони разгласилъ сетнѣ съ едно окржжно послание, отъ което оригиналътъ намирамъ спазенъ пришитъ въ парохиялната книга на село Орѣшъ между прѣписитѣ отъ разни епископски „decreta“ и пр [1]) Къмъ италиясния оригиналъ е прибавенъ и единъ тогавашенъ съкратенъ и свободенъ прѣводъ на павликянско нарѣчие, види се, за да се прочетатъ взетитѣ рѣшения на народа.

зятъ морала ще да е още една наредба въ това окржжно, споредъ която въ бждеще мисонерътъ не бивало всрѣдъ църквата, „заобиколенъ отъ народа“ да дава на подирния да цѣлува кръста, а да си стои въ олтаря и отъ тамъ, раздѣленъ отъ народа, да пружа на народа кръста за цѣлуване („ . . . praescribimus ut in posterum missionarius sistat in sanctuario et separatus a populo ei crucem osculandam praesentat“).

[1]) Тоя документъ има слѣдното заглавие: „*Assemblea,* tenuta in Bellini il giorno 6 Decembre 1843 con l'intervento di tutti i P. P. Missionarii di Bulgaria e di tutti i capi dei respettivi villagi ad oggetto di eliminare i disordini, che sempre sono occorsi nei matrimonii e renderli sempre più analoghi alla purezza e santita del matrimonio.“

Относително пристаналитѣ взетото рѣшение гласи, че „светата майка черква" не може изобщо да търпи подобни женидби, които сѫ източникъ на хиляди омрази, богохулства (bestemmie) и проклетства, и за това се прѣдупрѣждаватъ всички, че въ бѫдеще нѣма да се позволяватъ, подобни скандали. Въ случай че пристане мома, по-малка отъ 20 години, ще бѫде вѣнчавана вънъ отъ черквата на гробищата за примѣръ на другитѣ (a terrore di tutti), ако ли пъкъ е прѣкарала двайсетата година, ще може да се вѣнчае при входа на черквата (si potrà maritare al fine della chiesa), а родителитѣ ѝ прѣзъ туй врѣме ще трѣба да държатъ по една свѣщь въ рѫка прѣдъ всички за наказание, защото и тѣ сѫ криви за станалото, като не сѫ дали доброволно дъщеря си още о врѣме (gia che sono la causa di tal fuga in fame, non avendo dato a suo tempo la propria figlia)[1]).

Съ тази наредба се смѣтало да се тури край на „приставането". Ала не тъй лесно се изкоренявалъ народни обичаи, които сѫ били създадени въ силата на обстоятелствата като законно изключение отъ едно още по-законно правило. Нарочно се е мѫчилъ и наслѣдникътъ на Молайони, епископътъ Анджело Парси, съ още по-строги мѣрки да спре приставането и отвличането на моми, както се вижда отъ едно негово окрѫжно отъ 5 февруари 1848 година, въ което отказва правото на мисионеритѣ да вѣнчаватъ пристаналитѣ и отвлѣченитѣ (le rapite) моми. Въ случай, че нѣкоя отъ тѣхъ се върне въ бащината си кѫща, то да съобщаватъ за случая на епископа, но не и да ги вѣнчаватъ[2]). Ала въпрѣки всички строгости обичаятъ продължавалъ да се практикува, и ние виждаме, че и слѣдъ двайсетъ години подиръ първото рѣшение, взето въ Бѣляни, Никополскиятъ епископъ дава нови наставления на мисионеритѣ си, какъ да постѫпватъ въ случай, когато една мома пристане. Именно въ едно свое окрѫжно отъ 1874 год. 14 окт. епископъ Антоний казва по тоя въпросъ слѣдното: ‚Пристане' — то значи, когато момата отъ бащината си кѫща избѣга. Изобщо това не трѣбва да допуска мисионерътъ, когато момата не е навършила 20 години. Ако ли пъкъ поради опорито и неразумно съпротивление отъ страна на родителитѣ ѝ момата избѣга въ кѫщата на годеника си, въ такъвъ случай

[1]) Ето и българскиятъ текстъ който, се отнася до тоя въпросъ въ казаното общо рѣшение, взето въ Бѣляни. Прѣдавамъ оригинала точно, само че латинската азбука замѣнавамъ съ кирилица: „*Канту Престане*". Да знаят сичките хора католици, чи света майка черква ни обиче да има такази свадбе, защо млого грей излезоват из тези, зарад туй редовник (= свещеникътъ) да се варде да ни дава тази прошка и да се опире колко мойе, да ни бади, ако усеще напрекье. Ами ако без негова воля се докарова да има некой ‚престана', тей заповедова да направи: Ако престана-мома има по-малко од двайсетъ години, да я венчейе на гробища я ванка от черквата за страх од другите, да ни земат този лош йорнекь (= юрнѐкъ). Ако мома-престана и наваршила двайсет години, тогази мойе да я винчейе на черквата ама назакье — ни напрекье на даската, и баща и майка од момата-престана да даржат факлата на мисса (= богослужението), защо тия имат каба(ха)та, чи ни са дали момата на времето сас воля".

[2]) „Nessun missionario e nepure il vicario hanno la facoltá di congiungere le *prestane* e molto meno le *rapite*, ma si le une che le altre ritornino alla casa paterna e si scriva a me, mi si dichiari il caso come va ma ripeto nessun ha la facoltá di congiungerle" (изъ Лѫженския рѫкописъ „Miscellanea etc." стр. 108, също и въ Орѣшката парохиялна книга).

момъкътъ трѣбва да излѣзе отъ кѫщата си и да отиде дори и въ друго село, ако може това да стане, докато всичко се извърши, каквото е потрѣбно за да се сключи бракътъ[1]).

Сѫщиятъ епископъ Антоній въ едно писмо до Орѣшския доминъ Мариано на 1868 год. 16. Дек. дава по въпроса, какъ да се постѫпва съ пристаналитѣ, пакъ други наставления, а именно щомъ пристаналата се помири съ родителитѣ си и се върне въ бащиния си домъ, да не се постѫпва съ нея като съ пристанала, а вѣнчавката да се извърши редовно; ако ли пъкъ се помири съ родителитѣ си, но не се завърне у дома си, тогава да се смѣта за пристанала. Изобщо приставането на момитѣ бивало само да се „търпи" като по-малко зло, но не и да се поощрява[2]).

Поради подобни упѫтвания отъ страна на духовното началство както и възъ основа на принципа за свободния изборъ въ брака мисионеритѣ почнали, види се, прѣмного да се намѣсватъ съ своитѣ съвѣти и лични мнѣния при сключване женидбитѣ, подкрѣпяни въ туй безъ съмнѣние и отъ силното влияние, което сѫ упражнявали особно върху момитѣ, които виждали въ своя доминъ най-авторитетния съвѣтникъ а често и свой защитникъ противъ безогледната въ много случаи родителска воля по женидбенитѣ въпроси. Ала съ тая своя лична намѣса въ частнитѣ работи на паството си доминитѣ сѫ възбуждали негодование и протести у населението, и епископитѣ се видѣли принудени често да напомнятъ на духовенството, да не прѣкрача въ тия работи границитѣ на безпристрастенъ съвѣтникъ. Така епископъ Парси въ едно свое окрѫжно отъ 10 Април 1859 година отъ една страна съвѣтва свещеницитѣ, да се стараятъ съ всички сили да „изкоренятъ пагубния и безумния обичай", гдѣто родителитѣ насилватъ синоветѣ си и дъщеритѣ си да се женятъ противъ своята воля за лица, които не обичатъ,[3]) а сѫщо така да противудѣйствуватъ и на не по-малко „пагубния" обичай да общаятъ момци и моми помежду си още прѣди да се вѣнчеятъ[4]), ала отъ друга страна подъ строго наказание имъ забранява да се намѣсватъ било направо или косвено при избирането момъка, за който ще се ожени една мома, и още по малко да задължаватъ момата, кого да вземе, нито до край да ѝ противудѣйствува, да вземе когото сама тя желае, макаръ мисионерътъ и да вижда нехристиански нрави у момъка. Въ такъвъ

---

[1]) „. . . Si autem pertinaciter et irrationabiliter persistentibus parentibus e domo aufugiat, eligi quidem oportet domus sponsi, sed puella praesente juvenis e domo discedat, etiam ad alium pagum si opportunum judicatur usque dum peractis peragendis contractum fuerit matrimonium".

[2]) „Si puella, quæ aufugit ex domo paterna, se reconciliat cum parentibus et in domum paternam redit, non considerandum est amplius tamquam prestana; si autem non redit in domum, licèt reconcilietur cum parentibus, tamquam prestana habeatur. *Prestana* enim *ut minus malum tolerandum*, non autem promovendum est".

[3]) „Meminerint R. R. P. P. missionarii ut toto zelo Apostolico carare debent eliminandi et eradicandi pestiferam et irrationabilem consuetudinem, uf filii et filiæ a parentibus ne compellantur contra voluntatem illorum vel illarum ut se conjungantur in illa domo vel cum illo juvene vel puella, quod ipsi vel ipsa non amant et sic tirranniter exercere potestatem in filios et filias, quod ipsi parentes non habent ni electione status" (изъ епархиялната книга въ Орѣшъ).

[4]) Meminerint R. R. P. P. missionarii ut toto Apostolico zelo curare debent eliminandi et eradicandi pestiferam consuetudinem ne juvenes et puellæ *inter se coloquantur antequam in matrimonium se conjungent*" (ibid).

случай свещеникътъ може само да обърне вниманието на момата върху туй и нищо повече[1]). Изглежда че доминитѣ не тъй лесно се отказвали отъ тоя си навикъ, да служатъ посрѣдници при сключване на бракове, понеже и въ окржжнитѣ на епископа Антония се повтарятъ подобни напомняния къмъ доминитѣ, да се държатъ на страна въ тия работи. Покрай това имъ се съвѣтва, да се застжпятъ прѣдъ родителитѣ за свободно сключване на брака и да отказватъ да вѣнчаватъ въ случай, когато било момъкътъ било момата признае, че не желае да се жени. Когато пъкъ родителитѣ се противятъ на извѣстна женидба, нека доминътъ само учтиво ги подкани, да отстжпятъ, но не и да имъ се заканва или дори да ги принужда съ сила[2]). Въ друго едно окржжно епископъ Парси изобщо обръща вниманието на мисионеритѣ, да внимаватъ, когато разговарятъ и когато проповѣдватъ, да не корятъ селянитѣ отъ другитѣ павликянски села, а особно пъкъ да не прѣчатъ на такива, които идватъ „да просятъ мома" отъ едно отъ другитѣ павликянски села, както сж правили, види се, доминитѣ, които много се грижили, кой и какъвъ ще бжде мжжътъ на една мома отъ селото му, която се жени[3]). Доминитѣ въ отдѣлнитѣ села отивали до тамъ въ своята ревность, че забранявали на своитѣ енорийци да се изповѣдватъ при свещеникъ отъ друго село, противъ което епископитѣ тъй сжщо въставатъ[4]).

По-интересни сж разпоредбитѣ на духовенството, които сж били по-прѣмо насочени противъ нѣкои стари свадбени народни обичаи, съ цѣль да ги прѣмахнатъ или поне да ги понамалятъ. Така още на 1835. г.

---

[1]) „Proibemus sub pœna suspensionis ipso facto incurrenda a celebratione missæ omnibus missionariis, ne se *ingerent directe vel indirecte* per se vel per alios in determinanda sive eligenda domum in qua puellæ in matrimonium cenjungere se debent.

Pariter sub eadem pœña proibemus omnibus missionariis, ne exigent neque excipiant obligationem puellarum circa juvenem, quem sibi in matrimonium peroptant, quod si missionarius perspexerit puellam aliquam velle se in matrimonium conjungi cum viro, cujus mores a christiana honestate dissideant, tunc paterne poterit eam admonere, sed nihilominus, si persisterit in sua sententia, absque increpationibus debet in sua liberalitate eam relinquere et conjungi ubi ipsa desiderat" (ib.).

[2]) „Casu quo parentes impediunt matrimonium filiæ suæ conabitur missionarius suadere parentibus ut, si rationes majores nou obstent, libertate concedant filiæ suæ, seque omnino abstineant *a minacibus aut vi illis inferendis* .... Istac de causa præcipimus, ut quotiescunque juvenes et puellæ se præsentant ad ineunda sponsalia, juvenis et in primis puella privatim interrogentur, ut de eorum libero consensu constet, antequam coram missionario et parentibus sponsalia contrahant" (ib.). На друго мѣсто, именно въ едно окржжно на еп. Антония отъ 1866 год. пакъ се изтъква, да се спазва свобода на съвѣстьта при сключване на брака: „Porro ut attendatis volumus ad libertatem conscientiae in contrahendo vel non contrahendo matrimonio ....“

[3]) „Per mantenere la pace, l'unione fra i cattolici dei nostri quattro vilaggi e fra i missionarii e popolo, si guardi ciascun missionario, tanto nel parlare, quanto nel predicare, di non esaltare e lodare i proprie del suo villagio con deprimere i Bulgari degli altri villaggi. Così ancora proibisco affatto a ciascun missionario di scacciare o d'impedire che venghino d'altri villaggi „*da prosa momà*". Il missionario non vi si impicci affatto, ma quando non vi sono impedimenti canonici, si lasci pure che si unischino in matrimonio, *sono tutti cattolici* ed è bene, che vi sia questa santa unione" (Окржжно отъ 15 Февр. 1848 год.).

[4]) Non dico qnesto, che si abbia da predicare ai Bulgari, che si possono confessare da chi vogliono, ma si guardino i missionarii ... dal far conoscere, che gli dispiace, che i Bulgari si confessino o si vadano a confessare dagl altri compagni missionari, e molto piu si guardino dal proibire o miniciare chi si confessa da essi .... e cosi far vedere al popolo, che fra missionari *non vi sono gelasie* ma grandi unione ... e così evitare molti sagrilegi o almeno molte confessioni nulle. Intelligenti pauca" (ib.).

18. февруари епископъ Молайони заповѣдва на доминитѣ да забраняватъ при свадбитѣ всѣкакви свирни, пѣсни и игри.[1]) Въ споменатото общо събрание, станало въ Бѣляни на 1843. година, се взели още слѣднитѣ рѣшения:

1. Годежъ да става не по-напрѣдъ отъ единъ мѣсецъ прѣди свадбата. Спорѣдъ както се практикувало въ много страни (come é costume di molte provincie), годежътъ трѣбвало да се извръшва въ кѫщата на свещеника въ присѫтствието на родителитѣ на годеницитѣ още и при двама свидѣтели. Сталалъ тъй обредътъ на годежа, свещеникътъ е длъженъ да впише въ своя протоколъ този юридиченъ актъ (questo atto giuridico), който не може вече да се развали безъ нѣкой каноничeнъ поводъ, и то единствено съ рѣшението на епископа или неговия викарий.

2. При тоя годежъ ще се установява и подаръкътъ на годеницата, наричанъ отъ българитѣ „гремие“ (che li Bulgari chiamano ‚Giemmie'): той не бива да надминава 30 гроша и единъ чифтъ „чехли или катъри“ (non più che trenta piastre ed un pajo di ceili osiano catari). Всички други обичаи и обреди съвършено се забраняватъ.

3. Относително до деня на свадбата трѣбва да се прѣмахне празновѣрието, спорѣдъ което българитѣ подържатъ да ставатъ свадбитѣ въ срѣда, когато всичкитѣ божии дни сѫ въ това отношение еднакви та свадбитѣ могатъ да ставатъ въ всѣки день („essendo li giorni tutti di Dio ed eliminare il superstizioso giorno di Mercoldi“).

4. Въ деня на свадбата гощавката ще става въ кѫщата на момъка, който може да покани роднини и приятели, по-вече или по-малко, съ съгласието на своя доминъ (con il consenso del proprio missionario).

5. При тоя случай булката ще може да раздаде своитѣ дарове — пешкири, колани и възглавници и пр., както и да приема, съ каквото я дарятъ.

6. Момковъ баща ще изпроводи една скромна гостба въ кѫщата на невѣстата, а тази подирнята е длъжна отъ черквата, слѣдъ като се вѣнчее, направо да отиде въ кѫщата на момъка, а не както е по стария павликянски обичай, да иде назадъ у бащиния си домъ, че отъ тамъ сетнѣ у момкови.

7. Забранява се, да се изпровожда момъкъ да кани на свадба, а трѣбва да бѫде жененъ човѣкъ и трѣбва да кани безъ бъклица (e deve andare senza la Bakliza).

8. Опрѣдѣля се, щото гостбата у момкови да не се продължава повече отъ три часа (si ordina, che il pranzo non oltre passi le tri ore ad summum).

9. Слѣдъ осемъ-десеть дена бащата на булката ще покани дъщеря си заедно съ нѣкои роднини на гости, и при тоя случай булката, като

---

[1]) „Reccomandiamo a tutti li missionari d'invigilare attentamento, affinche ne matrimonii non vi succedere disordini, si proibiscono suoni, canti lascivi, balli“ (изъ рѫкоп. „Miscellanea“ etc. c. 96.).

ще цѣлува ржка на родителитѣ си, ще получи извѣстенъ даръ отъ тѣхъ, съ колкото вече и съ каквото обичатъ да я дарятъ).[1])

Изобщо може да се каже, че влиянието на католишкото духовенство е засегнало почти всички по-важни традиции на частния и обществения животъ на сѣвернитѣ павликяни, въ слѣдствие на което ние ги виждаме въ края на миналия вѣкъ доста прѣобразени въпрѣки опоритая имъ консерватизъмъ, съ който доминитѣ имъ толкова имали да се борятъ и противъ който толкова се оплакватъ: павликянитѣ, а главно павликянкитѣ вече носятъ по-скромно облѣкло, въ което сж отхвърлени всички по-ярки труфила и шарени бои; тѣ не пѣятъ народни пѣсни, не играятъ хоро, не правятъ седѣнки, а и старитѣ си народни обичаи вече малко знаятъ и тачатъ. Всичко туй е слѣдствие отъ настойчивото влияние на черквата, упражнявано, както видѣхме, все възъ основа на строги, калугерски схващани нравствени прицнипи, които твърдѣ спирали буйния пулсъ на народния живютъ та често се явявалъ силенъ отпоръ отъ страна на народа противъ свещенството. Така и Ардуино въ своитѣ спомени бѣлѣжи, че му посочвали на старитѣ гробища въ Лжжани гробътъ на единъ неговъ прѣдшественикъ, за когото се помнѣло, че билъ убитъ ужъ отъ нѣкой си турчинъ, защото билъ забранилъ на една мома павликянка да ходи по седѣнки (che aveva proibito ad una nostra giovine cattolica di andare alla conversazione di notte dette sedenkie, c. 22.). Доколко личното влияние на доминитѣ се е простирало върху всичкитѣ отрасли на живота на тѣхното паство, което имъ е било даже и твърдѣ послушно въпрѣки своята пословична опоритость, можемъ да си прѣдставимъ, ако и да не можемъ всичко документално да провѣримъ. Като твърдѣ характерна откъмъ тая страна ще посоча една разпоредба отъ страна на епископа Антония, която намирамъ въ споменатото вече пастирско послание отъ 14. октомври 1864. год., съ която най-настоятелно се прѣпоржчва на мисионеритѣ да дѣйствуватъ, както намѣрятъ за добрѣ, щото въ бждеще да не се оставятъ да спятъ всичкитѣ членове на едно сѣмейство вкупомъ въ една стая: „всѣкакъ би трѣбвало да се изисква, щото сжпрузитѣ да спятъ отдѣлно отъ че-

[1]) Въ българския тексъ на тия наредби не е всичко казано тъй опрѣдѣлено, както въ италиянския. Ето българскиятъ текстъ:

„Заповедовами, да има сал идин годиш, и гой да се прави един месец напрекь сватба. Този годиш, кату и адет у другете вилияте, да се прави у кащата от редовник (= свещеникъ) и там да се намерат мома и ерген сас тейпи бащи и майке и двама марторие. И този годиш да си дадат белек и да уртуат за греми („gremmi“), дето жа бадат трийсет грош. Кога жа бади изваршипо годиш, заповедовами на редовник да ги пише у идна кьиника, дето требова да има за туй, да бади работа здрава, да ни мойе да се развале никога бис прошка од господина я од негов викар.

Подир да уртуат, кой ден жа бади сватба, и да ни трасат нети среда нети неделя, защо сичкити дине са од Бога, и за туй ката ден мойи да се прави сватба. — Ден от сватба да направат зафет, кату с адет сас прошка од редовник. У този зафет момата мои да раздава дара и да зема армаган, дето дават хора на нея. И зовач, дето оде да и зви за сватба, да ни бади ергьен, ами да бади и женин, да иди бис баклица.

У този зафет да ни се забават по зеде от три сахате.

Ни давами веки да идат на подир на ракия (това го нѣма въ италянския оригиналъ).

Уставаме на воля од мома баща му, следъ една неделя я две, да вика негова дещеря у тей на обед и да я аризова, како му се ище“.

лядьта си, което би могло лесно да се постигне безъ много разноски, ако би се пристроила към всѣка кѫща за тая цѣль още по една малка staичка".[1])

Много е спомогнала, за да порастне влиянието на доминитѣ върху паството имъ и личната безопасность, съ която слѣдъ 1840. година се наслаждавали именно поради станалото голѣмо подобрение на отношенията имъ, съ турскитѣ власти, както се изтъкна вече по-горѣ. Найдобрѣ се вижда това отъ голѣмата свобода, която пасиониститѣ получили да градятъ по енорiитѣ си скѫпи голѣми черкви, каквито тогава мѫчно се позволявали на православнитѣ дори и въ по-голѣмитѣ градове, а особно даденото имъ право, да иматъ и камбани при всѣка черква, нѣщо нечуто до тогава въ Турция. Когато започнатата на 1852. година нова черква въ Лѫжани била довършена на 1855., станало тържественото ѝ освещение въ деня на св. Анна — покровителката на черквата — и гостбитѣ и веселбитѣ продължавали въ присѫтствието на епископа Парси и многобройни гости отъ другитѣ павликянски села цѣли три дена. На третия день селото дало голѣмо угощение на мегданя прѣдъ черквата — заклани били 14 агнета — и въ него взели участие и православни българи и турци; турцитѣ се гощавали въ една сѫсѣдна кѫща.[2]) Споредъ подробнитѣ смѣтки върху разноскитѣ по строежа на черквата, които намѣрихъ въ лѫжанския рѫкописъ „Miscellanea", тя е струвала всичко 226,374 турски грошове (ц. д. с. 172.). Една година прѣди лѫжанската е била захваната нова черква и въ Орѣшъ, която се е строила шесть години и тържествено била осветена на 31. май 1857. година, пакъ въ присѫтствието на епископа Парси. И тази черква е струвала скѫпо, защото споредъ подробнитѣ смѣтки въ указания източникъ за нея сѫ били похарчени 261,338 турски грошове. Орѣшската черква е посветена на св. Дѣва Мария (della Maria Immaculata) Много по-разкошна ала за това и още по скѫпа е излѣзла голѣмата черква въ Бѣляни, посветена на Рождество на св. Богородица (la Nativita della Madonna Santissima), която е била довършена на 1860. г. и е струвала прѣко 800,000 гроша. И Каницъ казва, че е струвала 80,000 флорина австрийски (Donau-Bulgarien [2] II. 41). Свръхъ тия грамадни разходи за черквитѣ послѣдвали сѫ и други, тъй сѫщо твърдѣ значителни за изграждане и поправка на парохиялнитѣ домове, на камбанариитѣ, гробищнитѣ огради и пр. Найголѣмата часть отъ похарченитѣ за това суми се е покривала отъ щедритѣ парични помощи и дарове, които пасиониститѣ измолили отъ Австрия и Италия, а българското население е спомагало главно съ строителенъ материялъ и отъ часть съ работни рѫцѣ. Когато били до-

[1]) „Jnnixe commendamus omnibus missionariis nostris, ut quo meliori possint modo introducere conantur, ut *tota familia in domibus bulgariis non pernoctent in eodem cubiculo*: desiderandum omnino esset, ut soli parentes essent separati, quod forte sine multis expensis fieri posset, si cubiculum aliquod parvulum adjungatur domui" (изъ парох. книга отъ Орѣшъ).

[2]) „La solenitá durò tre giorni ed il terzo giorno, che era in domenica, fù fatto un pranzo nella piazza della chiesa stessa e vi venero anche li scismatici e turchi; li turchi però mangiarono in una casa vicina. Furono consummati quatordici agnelli".

вършени черквитѣ въ Лѫжани и Орѣшъ, дошло редъ да се поставятъ изработенитѣ въ странство камбани на специялно издигнатитѣ покрай всѣка черква високи камбанарии. Който знае, какъ прѣзъ онуй врѣме въ българскитѣ православни черкви турцитѣ едвамъ допускаха покрай дървенитѣ тукъ тамѣ и желѣзни клепала, разбира особното привилегирувано положение на католишкото духовенство, което успѣло да прокара позволение дори и за камбани. Нѣкои характерни подробности върху това намираме въ споменитѣ на Ардуино. Щомъ се подписалъ прѣзъ мартъ мѣсецъ 1856. година Парижскиятъ договоръ, въ силата на който се давала пълна религиозна свобода въ Турция и отъ което се разбирало, че се дава право на християнитѣ да иматъ и камбани при черквитѣ си, заминалъ епископскиятъ намѣстникъ въ Никополско, отецъ Карло Романо, за Букурещъ, гдѣто поржчалъ да излѣятъ четири камбани — двѣ за Бѣляни и по една за Лѫжани и Трънчевица. Слѣдъ като камбанитѣ били прѣнесени въ България и поставени на мѣстото си, на 10. февруари 1857. година за първъ пѫть взели да звонятъ съ камбани, което произвело и върху околнитѣ села силно впечатлѣние. Българитѣ въ Свищовъ, по примѣра на павликянитѣ, поискали тѣй сѫщо да се възползуватъ отъ правото да иматъ черковни камбани, ала турцитѣ силно се възпротивили, та станала цѣла малка революция като съборили гредитѣ, на които искали да окачатъ камбани. Дошли разни турски сѫдии, за да разрѣшатъ тоя въпросъ, ала така си и останалъ неразрѣшенъ.[1])

Слѣдъ като първата камбана въ Лѫжани, която тежала 90 оки, била осветена въ деня на св. Епифания 1857. година, прѣзъ сѫщата година били набавени и осветени още двѣ нови камбани, макаръ че още отъ самото начало, когато се чулъ звънътъ на първата камбана, който турцитѣ па дори и православнитѣ българи не можели безъ голѣмо негодование да слушатъ, се отпочнали отъ тѣхна страна силни заканвания и отмъщения противъ католицитѣ[2]). Новитѣ двѣ камбани донесълъ епископъ Парси прѣзъ Юли мѣсецъ 1857. година отъ Австрия; тогава той подарилъ двѣ камбани и за черквата въ Орѣшъ. На 26 Юли станало тържественото освещение на новитѣ камбани при съслужение на петима свещеника. Турскитѣ власти се опитали слѣдъ нѣколко мѣсеца да забранятъ употрѣбата на камбанитѣ. Съ тази цѣль пристигналъ на 3. Ноември сѫщата година особенъ турски чиновникъ, изпроводенъ отъ Видинъ, съ изрична заповѣдь да спратъ да звънятъ съ камбани по католишкитѣ села. При все това заповѣдьта не била изпълнена и генералниятъ викаръ Карло Романо, слѣдъ като ходилъ лично да се разправя по тая работа въ Видинъ, издѣйствувалъ да я отмѣнятъ. Подиръ това вече католишкитѣ черкви не

[1]) „. . . . e portata la essendo all'ordine il campanile in pochi giorni la metessimo a luogo e li 10. febraro del 1857. incominciassimo a suonarla. Jn Sistof li turchi si sono opposti ed hanno fatto una mezza rivoluzione rotti i legni, ove li scismatici volevano metterle. Sono venuti diversi giudici a terminar questa causa, ma ancora non e terminata."

[2]) „Fino dalla scorso Februaro da che incominciassimo *a suonare in questa terra Maometani la prima campana,* non potè esser udita delli scismatici e turchi se non che sommo dispetto ed hanno cercati tutte le strade, prese tutte le occasioni per vendicarse ne e continuamente minacino li cattolici . . ." (ц. д. с. 29).

сѫ имали никакви прѣчки, за да се развиватъ съобразно съ ревностното настояване на пасиониститѣ, които гледали чрѣзъ външния блѣсъкъ на черквитѣ и на черковното богослужение да прикриятъ недостатъка отъ истинско нравствено религиозно възпитание у своето паство, за което тѣ не сѫ били способни да се грижатъ както трѣбва. Така за лѫжанската черква, посветена на св. Ана, била порѫчана скѫпа статуя на тая светица въ Римъ, отъ гдѣто пристигнала на 1860. год. 24. Юли и била тържествено поставена въ черквата тъкмо за деня на празника на черквата.

Статуята на св. Анна заедно съ разкошното ѝ облѣкло и транспорта ѝ струвала до 80 римски шкуди[1]). Чрѣзъ подобни статуи католишкото духовенство, което толкова се оплаква въ всички свои рапорти противъ суевѣрията у своето паство, само е създавало и подържало суевѣрия, като е прѣписвало на тия статуи, дори само когато се пипне крайчецътъ на дрѣхата имъ, чудотворна цѣлителна сила. Така нпр. и отецъ Ардуино въ своитѣ записки съвсѣмъ сериозно е отбѣлѣзълъ нѣколко случая отъ такъво чудотворно дѣйствие на статуята на св. Павелъ. Именно на 1856. г. нѣкоя си Василия Ганчова тежко заболѣла, ала слѣдъ като изпила едно кѫсченце отъ дрѣхата на св. Павелъ, въ нѣколко дена оздравѣла. По сѫщия начинъ били изцѣрени и други, между които и нѣкоя си тежко болна лѣхуса Рафаела Недѣлкова, която като взела едно парченце отъ ризата на св. Павелъ, оздравѣла въ нѣколко дена.[2])

Отъ 1860. до 1870. година, когато животътъ на християнитѣ въ Турция изобщо бѣ станалъ сравнително твърдѣ сносенъ, пасиониститѣ въ Никополско усилено сѫ работили само въ една посока, именно да повдигнатъ и утвърдятъ авторитета на католишката черква а съ това и своя авторитетъ, и затова възпитавали паството си въ дълбока покорность къмъ всички разпоредби на духовното началство. И въ това подирното тѣ успѣли много, особно като привлѣкли на своя страна понабожния свѣтъ — женитѣ, чрѣзъ които тѣ продължавали да упражняватъ по-голѣмо влияние и върху мѫжетѣ. И туй влияние е можело да има и благодатни послѣдици за нашитѣ павликяни, ако бѣ се простирало по-далечъ отъ тѣсната сфера на нравствено-религиознитѣ грижи, въ която се ограничавали ревностнитѣ залягания на доминитѣ за доброто на тѣхното паство. Ала за жалость това не е станало, при всичко че не сѫ липсували на повечето домини висока интелигентность и опитность по много въпроси на живота, въ които селянинътъ се е нуждаялъ отъ добри

[1]) „Detta S-a Anna colla Bambina, le vestimente e trasporti ed altro ci costa circa ottanta scudi romani; è arrivata in Laxani li 23. Luglio dell'anno 1860., a tempo debito per la sua festa“ (ц. д. с. 34).

[2]) „Nel 1856. Bossilia Ganciova era amalata gravemente, bevuto un pezettino dall'abito del Beato Paolo e ad esso raccomandatasi in pochi giorni si alzo da letto.... Nel 1857. alli 20 Septembre era molto aggravata di parto Rafaela Nedelcova, appena preso un pezetto della camiccia del Beato Paolo che incomincio subito a mègliorare e in pochi giorni e guarita questa altra volta in una malatia aveva sperimentato l'efficacia dell'intercessione del B. Paolo. Vi sono altri fatti consimili di grazia, conceduta dal B. Paolo ma siccome non sovengono si soggeti, in cui furono operate le tralascio“ (ц. д. с. 32).

съвѣти и упжтвания. Причината за тая едностранчивость въ пастирската дѣйность на пасиониститѣ трѣбва да диримъ главно въ твърдѣ важното обстоятелство, че тѣ, бидейки членове на единъ мисионерски орденъ, не сж били тъй лесно въ състояние да влѣзатъ въ ролата на мирски свещеници, у които трѣбва да има повечко развитъ смисълъ и за другитѣ реални потрѣби на живота вънъ отъ религиознитѣ. Едностранчиво подготвени, да служатъ неотстжпчиво на своя завѣтъ като борци за Христовата вѣра всжду, гдѣто тя има прѣдъ себе си силни неприятели, пасиониститѣ се намѣрили единъ видъ безъ работа, когато се завършилъ сжщинскиятъ имъ мисионерски периодъ въ Никополско, именно слѣдъ прогласяването на танзимата и още повече слѣдъ Кримската война. И тѣ се прѣдаватъ на черковно-обществена дѣйность, въ която, както се каза вече, на първъ планъ все стоялъ религиозно-наравствениятъ моментъ, схващанъ отъ становището на калугерския аскетизъмъ. И ние видѣхме, какъ поради това се създали въ павликянскитѣ села никому непотрѣбни ‚монахини' при условия, които отрицаватъ всѣки монашески животъ, и какъ тия своеобразни „монахини“ или „калугерки“ ставатъ причина за безчетъ клюки и крамоли противъ пасиониститѣ, които отъ своя страна се показватъ и въ тая борба до нѣмайкждѣ опорити и неотстжпчиви, каквото имъ и прилѣга най-сетнѣ като на Христови ратници, ала на друга почва — мисионерската, каквато тѣ вече нѣмаха подъ краката си въ Никополско. Ала и речената едностранчивость въ подготовката на пасиониститѣ за твърдѣ сложната имъ роля на мирско духовенство всрѣдъ нашитѣ павликяни е можела донегдѣ да се отстрани, ако бѣха доминитѣ, които дохаждали отъ чужбина съвсѣмъ чузди на павликянското си паство, на което и езикътъ не разбирали, повечко засѣдали въ своитѣ енории, за да иматъ врѣме по-основно да се запознаятъ съ своето паство, да изучатъ езика му, да вникнатъ въ нравитѣ и характера му, да узнаятъ нуждитѣ му и по този начинъ да могатъ по-свѣстно да се грижатъ за него като сжщински духовни пастири. Ние видѣхме, какъ попрѣди, въ по-усилнитѣ врѣмена въ Турция нѣкои пасионисти въпрѣки страшнитѣ незгоди, всрѣдъ които живѣли, доброволно остаяли дълги години въ Никополско и успѣвали по този начинъ по-тѣсно да се сближатъ съ своето паство и да бждатъ дори твърдѣ обикнати отъ това подирното. И човѣкъ би очаквалъ, че прѣзъ охолнитѣ години, за които е думата, мисионеритѣ още повече ще прѣдпочитатъ да засядатъ дълги години въ Никополско, ала тъкмо обратното е станало, както се вижда отъ подробния списъкъ на пасионеститѣ, които се изредили въ Никополско отначало до наши дни: отъ списъка ясно се вижда, че съ малки изключения и слѣдъ 1860. година дори до днесъ пасиониститѣ редовно напущатъ България слѣдъ установения минималенъ срокъ отъ седемъ години. А какво може единъ чуздъ мисионеръ въ такъво кжсо врѣме да направи вънъ отъ прѣмата си служба въ черквата, за която единствено се е подготвилъ? И както дълго врѣме сж остаяли чузди за паството си, докато привикнатъ на езика му, още по-чуздо и докрай такъво остаяло

за тѣхъ българското православно население, въ което тѣ виждали опасни „схизматици" и отъ което само знаяли настойчиво да отвръщатъ своето павликянско паство. Между туй наопаки у православнитѣ български общини по-малко се развъждала прѣкалена набожность, но затова пъкъ повече се мислило за училищна просвѣта, чрѣзъ която се събуждало и закрѣпявало народното съзнание. Доминитѣ въ Никополско съзирали въ кирилицата опасно срѣдство за сближение съ „схизматицитѣ" българи, на които и името не искали да споменуватъ та прѣдпочитали да поддържатъ турското название на православнитѣ българи, прието отъ по-старо врѣме у всичкитѣ павликяни — сѣверни и южни, именно „карагяури".

Какво е било състоянието на нашитѣ павликянски общини въ Никополско на 1871 година и то главно съ огледъ къмъ дѣйностьта на пасиониститѣ, описа Каницъ въ своето съчинение Donau-Bulgarien именно въ II томъ въ главата „Прѣзъ епархията на пасиониститѣ въ Никополско" (Durch den Pasionisten-Sprengel von Nikopol, с. 36—74), слѣдъ като прѣзъ юли мѣсецъ 1871 година лично бѣ посѣтилъ сѣвернитѣ павликянски села. Въ Орѣшъ тогава имало 70 павликянски католишки кѫщи и покрай тѣхъ още 30 турски и 6 татарски. Тѣзи подирнитѣ, както се вижда отъ запискитѣ на Ардуино, се настанили въ Орѣшъ на 1860 година; въ Бѣляни имало 157 павликянски кѫщи, 76 влашки, 12 турски и 10 цигански; — въ Трънчевица имало 90 кѫщи и то все павликянски съ 810 души, а въ Лѫжани имало павликянски 50, православни 40, турски 10 и цигански 15. На Каница се видѣло чудно, че изобщо между католицитѣ и некатолицитѣ въ културно отношение нѣмало видна разлика, въпрѣки дълготрайното влияине на римскитѣ мисионери. Ала това е много обяснимо като знаемъ, колко пѫти се е мѣстило селото Орѣшъ и какви зулуми е търпѣло още и прѣзъ първата четвърть на XIX вѣкъ, та никакъ не е чудно, че мисионеритѣ не сѫ могли прѣзъ кѫсото врѣме на релативната свѣбода, съ която се наслаждавали, да подигнатъ културно своето паство, за да се отличава видно отъ своитѣ некатолишки съсѣди. Колкото се отнася до народната просвѣта чрѣзъ отваряне училища, пасиониститѣ не сѫ могли при своя дълбокъ прѣдразсѫдъкъ спрѣмо всичко българско-православно да се грижатъ за откриване народно училище съ народни учители. Къмъ това само едно народно духовенство е можело да потъква. И колкото повече се отваряли очитѣ и на павликянското население вслѣдствие на по-свободния животъ и на новитѣ цивилизаторски вѣяния, толкозъ по-анахронично му се е прѣдставяло това чуздо, мисионерско духовенство, приготвено за бойки завоевания въ име Христово, а не за мирна обществено-културна дѣйность. За това се захваща още прѣди освобождението на България една глуха борба между часть отъ павликянското население и чуздото тѣмъ духовенство, която и до денъ днешенъ не е завършена, а ще се завърши безъ съмнѣние само, когато на това търпѣливо ала и твърдѣ опорито въ своитѣ искания население се даде мирско и то прѣимуществено народно духовенство. Борбата, която не останала незабѣ-

лѣвана и отъ Каница, бѣ избухнала нѣколко пѫти до 1870 година все по поводъ на оня гѫделичкавъ въпросъ за калугеркитѣ моми, и все подъ този видъ тя се води и слѣдъ освобождението, когато вече за отстранение на злото явно се постави на дневенъ редъ и въпросътъ за народни свещеници. Борбата се води най много отъ бѣлянци, които я отпочнаха на 1868 год. На 1871 година тѣ изказали своето недоволство по съвсѣмъ демонстративенъ начинъ, като отказали да се покоряватъ на своитѣ свещеници, докато не се прѣмахнатъ главнитѣ злини, отъ които се оплаквало населението, а именно въ бѫдеще „свещеницитѣ да знаятъ българския езикъ, да получаватъ една опрѣдѣлена заплата отъ населението, да се повѣри харченето на черковно-общинскитѣ приходи на единъ смѣсенъ селски съвѣтъ и най-сетнѣ момитѣ, които искатъ да ставатъ калугерки, да не се оставятъ да живѣятъ въ селото, а да отиватъ въ манастиръ“ (вж. Kanitz, ц. д. II. 43—44). Първото и най главно отъ тѣзи искания не е могло да бѫде изпълнено вече и поради това, че пропагандата не е разполагала съ свещеници, които да знаятъ български, а до тогава никополскитѣ епископи не се погрижили, щото въ семинарията имъ въ Букурещъ своеврѣменно да се изучатъ млади павликянчета за бѫдещи свещеници на своя народъ. При все това управлението на никополската епархия по поводъ на явната несъобразность между дотогавашната дѣйность на пасиониститѣ съ исканията на врѣмето се постресна малко та особно отъ освобождението насамъ тя постепенно прави подобрения, за да се прѣдупрѣдятъ по-голѣми конфликти между паство и духовенство. Веднага подиръ освобождението се отвориха училища съ народни учители въ Бѣляни, Орѣшъ и Лѫжани. За да се образува духовенство отъ младежи, взети отъ павликянската срѣда, епископътъ Иполитъ, който зае епископското мѣсто на 1883 г. слѣдъ Игнатия Паоли (1870—1882), основа въ Русчукъ доленъ курсъ на една семинария, ала слѣдъ кратко врѣме тя биде изново затворена по нѣмане срѣдства. Епископъ Иполитъ се помина на 1893 година въ Бѣляни, и неговиятъ замѣстникъ епископъ Хенрихъ Дулсе подйе изново идеята за една пълна духовна семинария, която най-сетнѣ и се осѫществи прѣзъ миналата година, така че наскоро ще могатъ и сѣвернитѣ павликяни да се сдобиятъ съ свои свещеници, което отдавна желаятъ. Прѣдразсѫдъцитѣ противъ кирилската азбука както и изобщо противъ българския книжовенъ езикъ съвсѣмъ сѫ прѣмахнати, и по примѣра, даденъ отъ южнопавликянскитѣ свещеници, и въ Никополско взеха да се явяватъ книжки съ духовно съдържание, печатани отъ пасионисти на книжовенъ български езикъ съ кирилско писмо, както е нпр. единъ катехизисъ, печатанъ на 1890 година съ позволението на споменатия владика Иполита Агосто (вж. подолу с. 309) и единъ вторъ катехизисъ, съставенъ отъ от. Силвестеръ Лила и печатанъ на 1900 година на доста хубавъ български книжовенъ езикъ. — И много трънливиятъ въпросъ за калугеркитѣ прѣзъ послѣдното десетолѣтие е изгладенъ съвършено така, че сега вече не се позволява никакъ на моми, които остаятъ да живѣятъ въ селото си, да се обричатъ

на калугерство. За сега борбата между недоволната партия и духовенството е поутихнала. Тя най-много бѣ изострена въ Бѣляни, гдѣто най-сетнѣ можа да се дойде до едно врѣменно примирие по този ничинъ, че сегашниятъ епископъ Дулсе побърза да построи още една черква въ това село, така че сега отдѣлно се черкуватъ двѣтѣ партии — „доминашката“ и „народната“, всѣка съ свой свещеникъ. Въ другитѣ три села опозицията противъ пасиониститѣ не намѣри такъва подръжка у населението както въ Бѣляни и полека-лека поотслабна, слѣдъ като се смѣниха нѣкои опорити и твърдѣ нелюбезни спрѣмо паството си домини.[1])

Че претенциитѣ на сѣвернитѣ павликяни сега за сега не отиватъ по-далечъ и че съ едно по-умѣло ржководене черковно-училищното дѣло отъ страна на рушчушкия владика въ казаната посока ще се тури край на раздоритѣ, въ това се увѣрихъ и лично, когато посѣтихъ прѣзъ Августъ мѣсецъ 1898 година сѣвернитѣ павликянски села Орѣшъ, Бѣляни, Трънчевица и прѣзъ 1900. година — Лжжани.

Лични впечатлѣния отъ сѣверно-павликянскитѣ села.

Въ Орѣшъ заварихъ духоветѣ твърдѣ развълнувани поради едно току що извършено светотатство — кражба на важни черковни утвари, задигнати отъ черквата нощно врѣме, въ която неизвѣстнитѣ крадци бѣха изкусно се вмъкнали, като счупили прозорцитѣ. Тогава бѣше свещеникъ въ Орѣшъ мисионерътъ Hyacintho, италиянецъ, човѣкъ нервозенъ до крайность и нетактиченъ въ думитѣ и обноскитѣ си спрѣмо своето паство. Понеже той бѣше увѣренъ, че крадцитѣ, които той огорчено наричаше прѣдъ мене разбойници, сж лични негови врагове и врагове на черквата и че непрѣмѣнно произлизътъ отъ срѣдата на недоволнитѣ елементи въ селото, именно отъ „опозицията“, бѣ много изплашенъ дори и за своя животъ та бѣше взелъ особни прѣдохранителни мѣрки за всѣки случай. Поради това трѣбаше и азъ нѣкое врѣме да чакамъ, докато да влѣза при него. Той се извиняваше прѣдъ мене, като разбра найсетнѣ кой съмъ и за какво съмъ дошелъ, и ми доказваше, че ненапразно се бои той и отъ по-голѣми пакости, ако се оставятъ ненаказани тия нѣколко души въ селото, които той смѣта за твърдѣ подозрителни „душмани“ на „черквата“. Споредъ него народътъ би трѣбвало да ги „накаже“, и както сетнѣ разбрахъ, той въ черквата въ този смисълъ е говорилъ, като се е заканвалъ да наложи черковно наказание на цѣлото село. Отецъ Хиячинто съвсѣмъ не знаеше български — той не бѣше отколѣ дошелъ въ България, не познаваше отблизу народа, а бѣше изпълненъ съ много криви прѣдразсждъци за неговитѣ морални качества. Нито пъкъ народътъ

[1]) Какъ се е водила въ подробности тая борба противъ чуждото духовенство, е изложено въ статията на А. Теодоровъ, именно въ отдѣла „Борбата на българитѣ католици въ Свищовско за национално духовенство“ (въ Лѣтопись на Бъл. Книжовно Дружество, II. с. 174—207). Разнитѣ епизоди сж прѣдадени тукъ въ твърдѣ сгжстени бои и така изпрѣмѣсено, че не се вижда съвсѣмъ ясно разликата между по-прѣдишния остъръ — и послѣдния по-миролюбивъ фазисъ на борбата.

можеше да разбере своя свещеникъ, който ми се показа човѣкъ неспособенъ да научи нѣкога българския езикъ. Такъвъ свещеникъ, който трѣбва да изповѣдва, да утѣшава и да упжтва народа въ всичко, безъ да знае езика му, ми се пристори тогава такава аномалия, че едвамъ се сдържахъ да не изкажа своето негодование, докато бѣхъ още въ дома на свещеника, гдѣто подирниятъ все се показа толкова любезенъ, че ми даде да поразровя между малкото по-стари енорийски книжа. Между тѣзи намѣрихъ нѣколко пожълтѣли листа, съдържащи бѣлѣжки за кръщения, станали прѣзъ год. 1824.—1827. въ селото Петикладенци, сир. прѣди да се издигатъ послѣднитѣ павликяни отъ това село („Liber baptizatorum in pago Peticlanze a die 4. Februarii anni 1824.“). Кръщелнитѣ бѣлѣжки сж писани отъ ржката на свещеника Франциско Драгановъ (Francisco Dragano), възпитаникъ на пропагандата и родомъ отъ Орѣшъ.[1]) Орѣшскитѣ сѣмейства отъ началото на миналия вѣкъ можахъ да прослѣдя въ една по-стара кръщелна книга отъ 1808 година, която отъ часть се оказа прѣписъ отъ по-стари източници.[2]) Първитѣ кръщавки въ нея сж записани отъ ржката на Винченцо Ерколани.

Като се простихъ съ отца Хиячинта, когото трѣбваше да поуспокоя, да не гледа тъй мрачно на работитѣ и да не се бои толкова лично за себе си, отидохъ да видя нѣкого отъ по-виднитѣ хора отъ недоволната партия, чиито имена ми бѣха извѣстни отъ протеста, що бѣха дали Бѣленчани и Орѣшани до кардинала Ледоховски въ Римъ прѣзъ 1894. год. и прѣписъ отъ който имахъ въ своята бѣлѣжна книжка. Протестътъ е подписанъ отъ цѣлата опозиция въ Бѣляни и Орѣшъ. Между орѣшанитѣ на първо мѣсто личатъ подписитѣ на Іозо Копоевъ, Петъръ Коевъ и Раф. Петровъ, за които ми бѣха казали, че сж и едни отъ главнитѣ водители на малочислената опозиция. Всичкитѣ подписали тоя протестъ отъ Орѣшъ сж деветнайсетъ[3]). Научихъ се въ селото, че имало нѣколцина отъ опозицията афоресани отъ свещеника, да не смѣятъ да се черкуватъ, а именно Илия Копоевъ, Иванъ Копоевъ, Іозо Копоевъ, Рафаилъ Джоджувъ, Марелъ Джоджувъ, Марко Ивановъ и женитѣ Роза Копоева и Мария Іозова. — Успѣхъ да се срещна съ Иванъ Копоевъ, който ми разказа причинитѣ, поради които сж недоволни отъ свещеницитѣ пасионисти. Всичко се свежда къмъ единъ главенъ доводъ, именно суровитѣ обноски къмъ по-събуденитѣ мжже, които си позволяватъ да критикуватъ дѣлата на свещеника и да искатъ контролъ надъ харченето общинско-черковнитѣ приходи, и чести случаи отъ некоректно поведение

[1]) Отъ тая кръщелна книга се вижда, че послѣднитѣ павликянски сѣмейства въ Петикладенци се казвали: Балжови, Паригоздьови, Матуйови, Баньови, Петрови и др.

[2]) Заглавието на тая книга е: „Extra vacantes elenchus baptizatorum oppidi Oresci, dioecesis Nicopolitanæ in Bulgaria ex veteribus monumentis extractus“.

[3]) Ето имената имъ: Іозо Копоевъ, Рафаилъ Петровъ, Петъръ Коевъ, Стояновъ, Петъръ Караджовъ, Чиприянъ Іозефъ, Иванъ Вакиновъ, Вълю Андриянъ Червенпетковъ, А. Мартинъ Левиджу, Джако Ив. Мариновъ, Ледаровъ, Ив. Гунчовъ, Ченко Копоевъ, Герги Пенковъ, Карло Кокалановъ, Славе Павловъ, Францъ Радевъ, Гостинъ Мариянъ Томаковъ, Раневъ.

Едно частно заявление до кардинала е било дадено на 1892. год. 15. Априлй отъ Мариянъ Търлевъ.

спрѣмо женския полъ. Голѣма събуденость у опозиционеритѣ въ национално отношение не забѣлѣжихъ.

Посѣтихъ и най-видния човѣкъ въ селото, дѣдо Франческо, 80 годишенъ старецъ, имотенъ и уважаванъ отъ всички. Заварихъ го на хармана, — тъкмо отвѣваха житото. Снахитѣ му припкаха, а ние си поседнахме на сѣнка, гдѣто една отъ снахитѣ ни посла и принесе и една възглавница за мене, да седна. Дѣдо Франческо е приятенъ старецъ, твърдѣ разговорливъ, а има и какво да разказва отъ своя буренъ животъ, като е ходилъ по цѣла България, видѣлъ и патилъ много. Той е добъръ католикъ, смѣта „нѣколцината" недоволници за „луди глави" и безъ всѣкакво влияние въ селото. Той бѣше много възмутенъ отъ станалата кражба и съгласенъ съ свещеника, какво на тия разбойници, които „посѣгнали" да вематъ светия „калешъ" (путирътъ за причесть), самъ на стойность до 600 гроша, „ду чѐтири пòяса децàта им ше тѣглят, дет' са тѣпкали Ристà". Споредъ дѣдо Франческо малката партия недоволници въ Орѣшъ нѣма бѫдеще, защото народътъ не вижда сериозни причини да негодува, а пъкъ „вѣрата си" никой не мисли да мѣни у тѣхъ. Чуздитѣ попове бивали понѣкога и съ недостатъци, ала каквито пъкъ и добри имало между тѣхъ, „таково нѣщо у нашинец немож' видѣ", казваше дѣдо Франческо съ дълбока увѣреность.

Азъ напустнахъ Орѣшъ съ убѣждение, че отецъ Хиячинто е невъзможенъ като свещеникъ въ българско-павликянско село, и вѣрвахъ, че той съ своитѣ прѣкалени проповѣди противъ „антихриститѣ" и пр. може да си докара само нѣкоя голѣма неприятность, именно отъ каквато той се боеше.

Когато слѣдъ двѣ години се срещнахъ въ Русчукъ съ епископа г. Енрикъ Дулсе и му съобщихъ своитѣ впечатлѣния отъ Орѣшъ относително личностьта на свещеника Хиячинто, г. епископа ми каза, че той самъ се е убѣдилъ, какво подирниятъ е билъ въ висша степень неврастеникъ, неспособенъ хладнокръвно и зрѣло да обмисля своитѣ постѫпки, и по тая причина той билъ отстраненъ още прѣзъ сѫщата година отъ Орѣшъ и напусналъ България.

И въ Бѣляни заварихъ павликянитѣ тъй сѫщо раздѣлени на двѣ противни партии, ала тукъ вече противницитѣ на „доминашитѣ" прѣдставяха сѫщинска сила, която не можеха подирнитѣ така да прѣнебрѣгватъ, както въ Орѣшъ. Съ своитѣ многобройни оплаквания[1]) прѣдъ на-

[1]) Ето имената на ония бѣлѣнци, които сѫ подписали казания протестъ до кардинала Ледоховски на 1894. година:

Іосифъ Ганковъ, Андрей Іосифовъ, Туни Кондровъ, Илия Наколовъ, Францъ Дулевъ, Мариянъ Францесковъ, Марчелинъ Дулевъ, Іозо Джоковъ, Карлъ Джоковъ, Рафаалъ Іосифовъ, Петъръ Карловъ, Чено (= Франческо) Дулевъ, Петъръ Іосифовъ, Бернардъ Дулевъ, Боно Петровъ, Лини Банушевъ, Ерасимъ Глузовъ, Минко Доминиковъ, Мариянъ Минковъ, Начо Домузуновъ, Марйо Пановъ, Іозо Вълкановъ, Габриелъ Боновъ, Гайтанъ Пановъ, Нунций Пановъ, Илия Пановъ, Карло Банковъ, Яко Главановъ, Джено Главановъ, Бернардъ Банковъ, Гостинъ Ганинъ, Джено Павловъ, Ченко Вълковъ, Тодоръ Вълковъ, Георги Кърчевъ, Карло Мариновъ, Джено Кърчевъ, Радѐнъ Іозовъ, Франциско Врейчевъ, Бено Іозовъ, Мариянъ Іозовъ, Петъръ Нешковъ, Іозо Петровъ, Лини Пановъ, Петъръ Димитровъ, Ив. Ямелиевъ, Н. Анчевъ, Зебльо

шитѣ власти както и прѣдъ римската курия, недоволнитѣ бѣлѣнци бѣха успѣли да подигнатъ голѣма врѣва противъ пасиониститѣ и да докаратъ работитѣ въ селото си до тамъ, че хубавата имъ и голѣма черква стоеше по онова врѣме затворена, безъ да могатъ да се черкуватъ нито еднитѣ нито другитѣ.

Щомъ пристигнахъ въ Бѣляни, потърсихъ водителя на ‚опозицията' Іосифъ Банковъ, за да узная по-отблизу, въ какво състои борбата между двѣтѣ партии „българска" и „талянска", както се изразяватъ нѣкои бѣлѣнци. Іосифъ Банковъ ми се видѣ почтенъ човѣкъ и при туй непрѣклонно опоритъ въ борбата противъ чузденцитѣ свещеници. При всичко че попаднахъ въ несгодно врѣме, туку що бѣ му се поминала дъщеря, поради което и той и цѣлото му сѣмейство бѣха убити отъ скърбь, пакъ можахъ длъжко да поговоря съ него, толкова по-вечко, че сящиятъ въпросъ, който ме интересуваше, бѣ го изново силно развълнувалъ тъкмо по случай на станалото погребение на дъщеря му, та имаше човѣкътъ нужда да се поизтуши малко. Като вѣрлъ противникъ на чуздото духовенство, той е билъ заедно съ сѣмейството си афоресанъ отъ черквата. Лично той самъ не се е много загрижвалъ поради хвърлената върху него анатема, бидейки увѣренъ, че не я заслужва, защото не се бори противъ вѣрата и се чувствува добъръ католикъ, ами противъ злоупотрѣбитѣ на чуздото духовенство. Ала не така хладнокръвно поднасяли това нѣщо жена му и челядьта му, поради което и въ собствения му домъ се прѣнесли раздоритѣ по черковния въпросъ. Той не можелъ да спре жена си, да не съчувствува на „омразния" доминъ, който по този начинъ чрѣзъ слабостьта на женитѣ тържествувалъ и надъ най-виднитѣ и най-непрѣклонни мѫже отъ партията на своитѣ противници. „Жените убедьѐват мъжйте", господине, — казваше ми той — и затова ние мъчно ще надвиемъ ... излѣзатъ па те плюятъ дори на улицата — жени, не могатъ разбра кѝ, какви са ония черни дяволе ..... ‚гònишъ светà майкя, чѐрквата гònишъ, погàникъ ...!' — това ще чуешъ всѣки денъ дори и отъ своята жена ... то единъ пъть жените да са майнатъ ..". Банковъ не се чуди, че женитѣ въ Бѣляни държатъ страната на домина, защото този винаги е умѣялъ да се прѣдставя светецъ и хитро да бие върху религиознитѣ чувства на женитѣ, които „не изпитватъ и не придирватъ твърдѣ", макаръ че е имало нѣколко твърдѣ скандални афери между момитѣ „калугерки" и доминитѣ въ селото имъ. Именно отъ тамъ се е почнало най-напрѣдъ по-сериозно движение противъ доминитѣ: „... одатъ тамъ на черква, ду сретъ нощь да пеятъ, най-първите чѣда ... и не щѣтъ сетне да са женатъ ..".

Анчевъ, Левиджу (= Луйджи) Босилковъ, Чиприянъ Минчевъ, Иванъ Пакевъ, Хонорий Пекевъ, Чено Драковъ, Венанций Ивановъ, Вене Пачеръзовъ, Мартинъ Колипатковъ, Лоринъ Ив. Томовъ, Карльо Джантовъ, Пани Тодоровъ, Банко Тодоровъ, Доминико Тодоровъ, Никола Върдовъ, Михаилъ Пърдикриновъ, Ириней Пърдикриновъ, Н. Митевъ, Левиджу Каракашевъ, Нико Врайковъ, Нико Байрактаровъ, Марчелинъ Вендовъ, Іозо Линовъ, Карльо Мъневъ, Іозо Пънковъ, Бено Вацовъ, Симеонъ Драгиновъ, Нешко Григоровъ, Сикстий Босилковъ, Беневентуръ Лориновъ, Н. Доминовъ, Вакинъ Спасовъ, Лифонзий (=Алфонзъ) Петровъ, Рафаелъ Шалварковъ, Никола Пътовъ, Венко Вендовъ, Карльо Акларовъ, Виталий Ив. Боновъ, Сергий Кешековъ, Мариянъ Ръжгевъ, Танко Куковъ, Андриянъ Матовъ, Иванъ Терзиевъ.

И дѣдо Банковъ взе падробно да ми разправя, какъ станало на 1865. г. първото изгонване на свещеника имъ, за първия „бунтъ“, та редомъ изприказа селскитѣ истории до изгонването на свещеника Габриели (Gabrielli Ferri) прѣзъ 1897. г. Слѣдъ бунта отъ 1865. година, макаръ че негодуването било голѣмо, все пакъ въ течение на дълги години мирни седѣли. Наистина прѣзъ послѣднитѣ години лошото влияние на доминитѣ върху момичетата се попрѣкратило, не се позволявало вече да има „калугерки“, ала затова пъкъ други сериозни въпроси, които засѣгали и общинско-черковното стопанство, изникнали въ послѣдно врѣме, и доминитѣ, за да сломятъ опозицията, която просто но категорично иска, свещеникътъ да бѫде българинъ-католикъ и покрай него да има едно селско настоятелство, което да контролира харченето на черковнитѣ приходи, повели отмъстителна борба противъ опозицията безъ подборъ на срѣдства. Ако би се поставило едно черковно·настоятелство, да управлява заедно съ домина черковнитѣ работи, тогава на подирния не малко би се накърнили материялнитѣ му интереси и не всичко, което дава селото на черквата, би отивало въ частна полза на свещеника. Защото освѣнъ приходитѣ на черковнитѣ недвижими имоти — ниви, ливади и лозя, всѣки стопанинъ давалъ на свещеника по 2 крини жито, 2 крини ечмикъ, 2 крини „мамули“ (кукурузъ), сетнѣ просо — ако има, 2 ведра вино, вълна, едно „руно“ (овца), я́рна (стрижена вълна отъ агънца по Богородица). „Свръхъ туй — казваше Банковъ — дърва имъ даваме, кашкавалъ ще имъ правишъ, хлѣбъ за храна ще имъ давашъ“. Като разпитвахъ хора отъ доминашката партия, тия подирнитѣ говорѣха противното. Прѣкалено прѣдставяла опозицията злоупотрѣбитѣ съ черковнитѣ приходи, защото изобщо тѣ били малки. Не можело да не се дава нищо на свещеника, защото минали онѣзи врѣмена, когато всичко плащали „папата“ и чуздитѣ държави. Черквата имъ направили тия чузденци попове съ събрани отъ тѣхъ пари по чузбина. Опозицията състояла отъ хора завистливи и опорити, които искатъ „вѣрата имъ“ да подаряватъ чузденцитѣ, да имъ подържатъ и черква и попове и учители. Ала това не можело вече сега да мине, и за това била всичката врѣва. Искало се на нѣкои да разполагатъ съ черковнитѣ и общинскитѣ приходи и да злоупотрѣбяватъ, а пъкъ доминътъ това не допускалъ, и ето триста измислици противъ него. Партизански инатъ рѫководилъ болшинството отъ опозицията и за това най-накрай не щѣла да може да прокопса. — Така говорятъ противницитѣ. Между туй доминитѣ взели да си отмъщаватъ на опозицията по този начинъ, че въ случай на болесть, на умрѣло, на вѣнчило, кръщавка и пр. правили на опозиционнитѣ кѫщи спънки и вземали по-голѣми — произволни такси. Всичко туй заострило въ послѣдно врѣме конфликта: „дутъгна тъсъ раб'та, не върви̂ вѐк'е тъй“, казали хората и разривътъ избухналъ. Бѣленци изгонили свещеника Ферри и взели отъ него ключоветѣ на черквата. Слѣдъ това вече се захваща люта борба между тѣхъ и духовното имъ началство, Русчушкия имъ владика, която най-сетнѣ, слѣдъ много перипетии, които нѣма нужда по-подробно да излагамъ тукъ, понеже това съ прѣголѣма

ревность е сторено въ споменатата статия на Теодорова (ц. д. 174—203), тя намѣри врѣменно разрѣшение по този начинъ, че сегашниятъ епископъ Хенрикъ Дулсе изгради още една черква въ Бѣляни, въ която сега се черкуватъ „доминашитѣ“; а пъкъ на опозицията е оставена старата черква, при която служи особенъ, втори свещеникъ, така че сега и двѣтѣ страни попрѣстанали да враждуватъ междуособно. Кагато бѣхъ въ Бѣляни, тъкмо бѣха осветили основния камъкъ на новата черква, но градежътъ не бѣ почналъ още. „До́дия преди единъ месецъ — разказваше ми дѣдо Іосифъ — заосвете́вая ка́мъките, закупа́я ги въ земѐта и си утѝдея“. Именно дохаждалъ самъ Русчушкиятъ епископъ заедно съ нѣкои консули, за да присѫтствуватъ на тържеството. Новата черква се изгради на 1901. година и отъ тогава не се чуватъ никакви протести отъ Бѣляни. Въ сѫщность опозицията е поотстлабнала значително, едно защото противната партия, доминашката, която брои близу до 300 души, освѣнъ женитѣ на опозиционеритѣ, е твърдѣ силна, а още и затова, че епископъ Дулсе взима мѣрки, полека-лека да удовлетвори главното и общо желание не само на бѣлянци, но и на всички други павликяни отъ епархията си, именно да приготви въ новооткритата семинария въ Русчукъ добри свещеници българи. Епископъ Дулсе сериозно ме увѣряваше миналата есень, че това свое рѣшение щѣлъ да може въ скоро врѣме да приложи въ дѣйствие. Ако това наистина се сбѫдне, ще се тури край на вълненията. Азъ лично вѣрвамъ, че така и ще стане, понеже това го изисква духътъ на врѣмето.

Понеже черквата бѣше затворена, не можахъ да я разгледамъ отвѫтрѣ, ала сѫдейки по външния ѝ изгледъ, тя и отвѫтрѣ много ще да надминава по хубость и богата наредба по-малката черква въ Орѣшъ.

На връщане отъ Никопол за Плѣвенъ посѣтихъ първомъ новозаселеното съ банатски българи село Асѣново и слѣдъ това старото павликянско село Трънчевица. По пѫтя срещнахъ свещеника Рикардо Хофманъ, който отиваше въ Асѣново. Той е родомъ белгиецъ, едъръ и твърдѣ симпатиченъ човѣкъ. Като стигнахъ въ Трънчевица и видѣхъ, въ какво първобитно състояние още заостанало туй село, разбрахъ, че на тоя младъ и интелигентенъ свещеникъ трѣбва да е досадно, да прѣкарва тукъ днитѣ си. Черквата, която се намира на издигнато мѣсто, и кѫщата на свещеника иматъ скроменъ изгледъ и при все това твърдѣ личатъ покрай низкитѣ и на половинъ въ земята вкопани кѫщички — дамища, въ които живѣятъ селянитѣ павликяни. Както въ Орѣшъ, гдѣто между други и баба Лу́ца ми разправя много нѣщо отъ сегашното и миналото, така и тукъ попаднахъ на твърдѣ приказливата баба Бенедета, отъ която можахъ да разбера, какъ и тукъ постепенно се измѣнили народната носия и народнитѣ обичаи подъ влиянието на духовенството. Така напр. баба Бенедета помни, когато още се носили

„шити“ ризи и „пещемали,“ и какъ нѣкой си строгъ „донъ Миялъ“ „запрялъ сѣто“ да носятъ, каквото останало отъ старо врѣме, и наложилъ дългитѣ „сукмани“. Свадбитѣ ги правили инакъ: отъ черква момата се връщала у бащината си кѫща и сетнѣ отъ тукъ я изпращали у момкови, ала и това се прѣкратило. Булкитѣ говѣели на свекъра си; тѣ се вѣнчавали въ червено джубе — на момъка майка му правѣла джубето. „Отка изгодàтъ момàта, ồдатъ възъ нея да ѝ мерятъ — зематъ и мя̀ра за джубето“. Ду „Гергьовденъ“ булката не бивало да ходи боса и пр. Тия обичаи се измѣнили, а заедно съ тѣхъ и нѣкогашнитѣ обреди, които ги придружавали; изгубили се и народнитѣ пѣсни. Сега въ селото освѣнъ баба Бенедата никой не знаелъ народни пѣсни, защото още отъ врѣме доминитѣ забранявали да се пѣятъ такива пѣсни. Като знаехъ, че това е общо у павликянитѣ и дори и у банатскитѣ българи, чудно ми стана, защо и какъ тъй да прави изключение отъ тая страна баба Бенедета, къмъ която нарочно ме упѫтиха нѣкои селяни, когато казахъ, че искамъ да послушамъ нѣкоя стара жена, която говори чисто павликянски, защото криво разбраха, че искамъ да забѣлѣзвамъ народни пѣсни. Като взехъ да разпитвамъ бабата за нейното потекло, тя ми каза най-сетнѣ: „той е карàгяуринъ, той бѣлгаринъ мой бащà; какви пèсни сме пеяли, гат' сме били мѣненки!“. Азъ я помолихъ да каже нѣкоя отъ тия пѣсни, и слѣдъ много стѣсняване най-сетнѣ тя склони да рецитува нѣколко пѣсни, като напр.:

„Да ми йдеш мáле
У долнътъ малъ
Да ми земеш мàле
Дона убавицъ
Дона убавицъ, Дона гиздавицъ
Ако тия даватъ,
Скоро да си додешъ
Ако я не даватъ
Да са позабавишъ,
Чи аз жа йдъ пред млади терзия,
Пред млади терзия
Пред млади търговци
Да ми ушиятъ дрѐи калугерски
Дрѐи калугерски, рýба бенедишка,
Калугер ж' йдъ, дòмин ше си дòдъ.

Трънчевица и сега е чисто павликянско село, въ което павликянското нарѣчие и традиции най-чисто се спазили. Между селянитѣ владѣе сговоръ и нѣма тукъ партия противъ чуздото духовенство. Въ свръзка съ туй трѣбва да се изтъкне и обстоятелството, че тукъ павликянитѣ сравнително сѫ най-слабо развити, а отъ друга страна нравствено най-оцѣлѣли. Отъ 1860 год. тукъ по настояването на свещеницитѣ кръчма не е имало („кръчмите ги свалия“), и тепърва прѣзъ Августъ мѣсецъ 1897 год. отворилъ нѣкой си Нѣгуловъ отъ Свищовъ първиятъ „дугенъ съ кръчма“ въ Трънчевица въпрѣки протеститѣ на свещеника. Изобщо новъ духъ и тукъ полека-лека си пробива пѫть: младежьта не иска вече да се покорява на традиционнитѣ строги черковни забрани, така напр. младитѣ сега искатъ да играятъ хорò, което е, както видѣхме, отколѣ запрѣтено. При сегашната черква, правена прѣди 23 години, има и енорийски домъ. Тукъ въ черковната архива нѣма твърдѣ стари книжа: книгата на кръщаванията захваща отъ 1817 год.

Въ с. Лѫжани успѣхъ да отида тепърва слѣдъ двѣ години, именно прѣзъ Септември 1900 год., слѣдъ като бѣхъ посѣтилъ и всичкитѣ южно-павликянски села. Лѫжани е населено отъ павликни и православни. Католишки свещеникъ бѣше тогава тукъ пасионистътъ отецъ Силвестеръ Лила, италянецъ, който е дошелъ въ България прѣзъ Май мѣсецъ 1889 година. Отца Лила познавахъ отъ по-прѣди — той бѣше нѣкое врѣме прѣдставитель на Русчушкия епископъ г. Дулсе прѣдъ българското правителство въ София. Благодарение на неговото гостолюбие и на неговата любезность, азъ можахъ въ кѫсо врѣме тукъ много нѣщо да изуча за сегашното и миналото на павликянитѣ като разпитвахъ стари хора. Нему дължа още благодарность, че можахъ съ негово съдѣйствие да се снабдя съ прѣписитѣ отъ запискитѣ на Скварчия, Пицикапела и Бонаугури изъ римската архива на пасиониститѣ както и съ данни изъ епископската архива въ Русчукъ. Нека спомена още, че отецъ Лила е единъ отъ рѣдкитѣ свещеници пасионисти, които се стараятъ да научатъ по-основателно български и да бѫдатъ полезни на паството си и като писатели. Отецъ Лила бѣ издалъ, както се каза вече (с. 132), малъкъ катихизисъ за дѣцата въ павлиянскитѣ села въ Никополско, а бѣше приготвилъ за печатъ и единъ голѣмъ италиянско-български словарь, който можахъ да видя готовъ въ рѫкописъ.

Въ Лѫжани черквата е доста голѣма и хубава. Кѫщата на свещеника напротивъ е вехта и влажна, та тъкмо от. Лила приготвяше строителенъ материялъ да гради нова кѫща. Селянитѣ охотно спомагаха съ прѣвозъ и кой съ каквото може, за да се изгради новата кѫща, та по туй видѣхъ, че и тукъ не сѫществува разцѣпление между тѣхъ.

Въ черковната архива намѣрихъ освѣнъ обикновенитѣ енорийски книги, въ които сѫ отбѣлѣзвани кръщения, умирания и пр., още и единъ голѣмъ рѫкописенъ италиянско-български словарь, съчиненъ, както се види, отъ споменатия пасионистъ Скварчиа, чиито записки печатамъ въ края на това съчинение, както се каза вече по-горѣ. Къмъ тоя словарь на Скварчиа, които съдържа 217 голѣми листа, ще се повърна по долу въ отдѣла за писменостьта на павликянитѣ (вж. стр. 307 и сл.).

По впечатлѣнията, които изнесохъ отъ сѣвернитѣ павликянски села, слѣдъ като лично ги посѣтихъ, мога да кажа, че сѣвернитѣ павликяни въ сравнение съ южнитѣ сѫ останали и откъмъ умствено развитие и откъмъ економично благосъстояние много по-назадъ отъ южнитѣ и че отъ нищо толкова не се нуждаятъ сега, колкото отъ добри училища и добри свещеници. Това съзнаватъ най-сетнѣ и двѣтѣ партии въ Орѣшъ и Бѣляни, съзнаватъ заедно съ своето духовно началство сѫщо тъй, че досегашниятъ редъ, по който сѫ водени черковно-училищнитѣ имъ работи, не ще може вече да се одържи за дълго, така че насигурно развитието на спорнитѣ въпроси, които сега раздѣлятъ и паство и духовенство въ Никополската епархия, ще вземе по-мирна посока и ще се рѣши тъй, както и у южнитѣ павликяни, гдѣто капуцинитѣ по̀ отврѣме се сѣтиха

да основатъ пълна духовна семинария въ Пловдивъ за младежи-павликяни. И близкитѣ нови села, заселени отъ банатски българи, указватъ вече сега добро културно влияние върху сѣвернитѣ павликяни.

Независимо отъ разпритѣ имъ съ чуждитѣ домини всички павликяни еднакво строго сѫ привързани къмъ католицизма. Къмъ туй обаче и съзнанието, че сѫ българи, у тѣхъ бързо се събужда; то сравнително повече е събудено у опозицията; въ събуждането националното чувство ще състои и главната бѫдеща задача на тая опозиция, ако и на гледъ тя да стои на чисто черковна почва.

Поради твърдѣ важната роля на католишкото духовенство въ черковно-националното развитие на нашитѣ сѣверни павликяни, особно откакъ на ордена на пасиониститѣ биде прѣдадена Никополската католишка епархия, и за да се види по-нагледно, кои и колцина мисионери пасионисти сѫ дѣйствували до сега между нашитѣ павликяни, азъ ще приведа тукъ наредъ имената на всички пасионисти, епископи и прости мисионери въ Никополско, и то отъ начало, сир. отъ 1781. година до наши дни. Макаръ че до 1840. год. по-горѣ се споменаха имената на епископитѣ и на повечето свещеници, тукъ за пълнота ще ги повторя, като ще прибавя и нѣкои бѣлѣжки върху отечеството на отдѣлнитѣ мисионери както и врѣмето на службата имъ въ България, доколкото такива данни можихъ да събера по спазенитѣ до сега мисионерски рапорти и енорийски книги. Видѣхме, че слѣдъ епископа Никола Станиславичъ, който забѣгна прѣзъ 1738. година въ Унгария, се изредили до идването на пасионистиıѣ въ Никополско още четирма епископи, а именно на 1745. година Антоний Бецичъ (Antonio Becik), слѣдъ него Никола Пульези (Nicolò Pugliesi) на 1753. год., сетнѣ Себастиянъ Канепа (Sebastiano Canerра) на 1767. год., и най-подиръ павликянинътъ отъ Пловдивско Павелъ Praзовалия...

I. Никополски епископи пасионисти.

1. Франческо Ферери (Francesco Ferreri), рѫкоположенъ за Никополски епископъ на 1805. год., поминалъ се отъ чума на 1813. година.

2. Фортунато Ерколани (Fortunato Ercolani), рѫкоположенъ за епископъ на 1815. год., прѣмѣстенъ на 1822. година за епископъ въ Civita Castellana въ Италия, гдѣто се поминалъ на 1847. год.

3. Джузепе Молайони (Giuseppe Molajoni), станалъ епископъ на 1825. год. Живѣлъ отначало повече въ с. Чопля до Букурещъ, нѣколко години прѣкаралъ въ с. Бѣляни, отъ гдѣто на 1847. година се завърналъ въ Римъ, тукъ се отказалъ отъ епископския санъ и живѣлъ пенсиониранъ въ приюта на пасионискитѣ въ Argentaro, гдѣто се поминалъ на 1869. година 17. юли.

4. Анджело Парси (Angelo Parsi), станалъ епископъ на 1847. г. На 1861. година се върналъ въ Римъ да се цѣри и оттукъ отишелъ

въ родното си мѣсто Civita Vecchia, гдѣто умрѣлъ на 1863. год. 24. Февруари.

5. Антоний Джузепе Плуимъ (Antonio Giuseppe Pluym), роденъ въ Ротердамъ (Холандия) на 1808. год., станалъ Никополски епископъ на 1863. год. 18. Октомври и билъ прѣмѣстенъ на 1869. год. 2. Юни въ Цариградъ.

6. Игнацио Паоли (Ignatio Paoli), роденъ въ Santa Marina (въ окол. на Флоренция), станалъ Никополски епископъ на 28. Августъ 1870. г., живѣлъ въ Букурещъ, гдѣто по негова инициятива и събрани отъ него срѣдства се изгради голѣмата католишка катедрала.

7. Иполито Агосто (Ippolito Agosto), родомъ отъ Италия, билъ изпроводенъ на 1867. година въ Влашко, отъ гдѣто нѣкое врѣме прѣминалъ и въ Бѣляни, въ качество на генераленъ викарий. Прѣзъ Май мѣс. 1883. год. станалъ Никополски епископъ и се поминалъ въ Бѣляни на 1893. год. 3. Декември.

8. Енрико Дулсе (Enrico Doulcet), родомъ французинъ, станалъ Никополски епископъ на 1895 год. 24. Фъвруари и служи до днесъ.

II. Мисионери пасионисти.

1. Франческо Ферери (Francesco Ferreri) отъ 1781.—1805. г. мисионеръ и генераленъ викарий.

2. Джакомо Сперандио (Giacomo Sperandio) отъ 1780 до 1788. г.

3. Михеле Бирншвамъ, дошелъ въ България на 1792., умрѣлъ въ Орѣшъ на 1797. год.

4. Бонавентура Паолини (Bonaventura Paolini), дошелъ въ България на 1797. год., умрѣлъ въ Свищовъ на 1804. год.

5. Никола Отавияни (Nicola Ottaviani), дошелъ на 1797. год., умрѣлъ на 1802. год. въ Бѣляни.

6. Антонио Джордани (Antonio Giordani), дошелъ въ България на 1803. год. и скоро се върналъ въ Италия, гдѣто хвърлилъ монашеското расо.

7. Фортунато Ерколани (Fortunato Ercolani), отъ 1803. до 1815. г. мисионеръ и генераленъ викарий, сетнѣ Никополски епископъ.

8. Бонавентура Федели (Bonaventura Fedeli), отъ 1805. до 1815. г.

9. Раймандо Морния (Raimondo Mornia), дошелъ на 1810. год., умрѣлъ на 1813. въ Чопля.

10. Петъръ Молинари (Pietro Molinari), дошелъ на 1810. год., умрѣлъ въ Бѣляни на 1813. год.

11. Матей Балдини (Matteo Baldini) отъ 1815. до 1825. год.

12. Джузепе Молайони (Giuseppe Molajoni), отъ 1815. до 1824. г. мисионеръ и сетнѣ генераленъ викарий въ Орѣшъ и Бѣляни, а отъ 1825. г. Никополски епископъ до 1847. год.

13. Луйджи Бонаугури (Lujgi Bonauguri), отъ 1817. до 1822. г., умрѣлъ въ Римъ на 1847. год.

14. Томазо Шилини (Tommaso Scillini), отъ 1822. до 1826. г.

15. Джовакино Петрели (Giovacchino Petrelli), отъ 1819. до 1822. год. мисионеръ въ Орѣшъ.

16. Филипъ Скварчиа (Filippo Squarcia), отъ 1824. до 1834. г., мисионеръ, сетнѣ генераленъ викарий въ Орѣшъ, Бѣляни и Петикладенци. По негова инициятива на 1823. г. послѣднитѣ павликяни отъ Петикладенци се пръснали по другитѣ павликянски села, най-вече въ Орѣшъ.

17. Стефанъ Монети (Stefano Monetti), отъ 1824. до 1834. г. мисионеръ въ Бѣляни, сетнѣ миналъ въ Чопля, гдѣто билъ апостолски викарий.

18. Анджело Парси (Angelo Parsi), отъ 1825. до 1834. год. мисионеръ въ Лѫжани, а на 1847. год. дошелъ повторно като Никополски епископъ.

19. Джироламо Пициканела (Girolamo Pizzicanella), отъ 1825. до 1834. г. мисионеръ първомъ въ Лѫжани сетнѣ въ Тързчевица; втори пѫть въ Трънчевица отъ 1836. до 1866. г. и сетнѣ въ Лѫжани, гдѣто се поминалъ.

20. Лудовико Капели (Ludovico Capelli), прѣкарвалъ редовно въ Чопля и само нѣколко мѣсеца билъ въ Бъляни, Орѣшъ и Трънчевица прѣзъ 1836. година.

21. Луйджи Чинти (Luigi Cinti), мисионеръ отъ 1834. до 1841. г. въ Орѣшъ.

22. Джузепе Снели (Giuseppe Snelli), родомъ швайцарецъ, мисионеръ въ Лѫжани отъ 1834. до 1841. год.

23. Карло Романо (Carlo Rumano), дошелъ въ Бѣляни на 1840. г., сетнѣ станалъ генераленъ викарий и служилъ въ Орѣшъ и Трънчевица до 1869. г., умрѣлъ на 1875. год. въ Римникъ (Влашко).

24. Максимо Ардуино (Massimo Arduino), мисионеръ въ Лѫжани отъ 1841. до 1865. год., когато се поминалъ въ сѫщото село.

25. Марияно Дипонзо (Mariano Diponzo), мисионеръ въ Орѣшъ отъ 1841. до 1848. год.; отъ края на 1848. до Юни мѣсецъ 1850. г. мисионеръ въ Бѣляни; на 1869. год. повторно се върналъ въ България и служилъ въ Бѣляни.

26. Джакомо Сперандио (Giacomo Sperandio), мисионеръ отъ 1842. до 1852. год. въ Бѣляни, Чопля, Трънчевица, Орѣшъ, най-сетнѣ въ Букурещъ, отъ гдѣто отишелъ въ Америка.

27. Лоренцо Декерикишъ (Lorenzo Decherikis), мисионеръ отъ 1847 г. година въ Лѫжани, Трънчевица, малко врѣме въ с. Малкочъ до Тулча и най-подирѣ въ Бѣляни, гдѣто се поминалъ на 1854. г. 15. Априли.

28. Агостино Бернардони (Agostino Bernardoni), дошелъ на 1847. год. и служилъ мисионеръ въ Трънчевица, Бѣляни, Орѣше, а сетнѣ миналъ като генераленъ викарий въ Чопля, гдѣто умрѣлъ на 1885. г.

29. Чиприяно Фаваро (Cipriano Favaro), отъ 1851. до 1865. г. мисионеръ въ Бѣляни и Трънчевица, гдѣто се поминалъ на 25. Декември 1865. год.

30. Евдженио Валенти (Eugenio Valenti), дошелъ на 23. Декември 1854. год. и служилъ въ Бѣляни и Трънчевица до смъртьта си. Той е градилъ голѣмата черква и енорийската кѫща въ Бѣляни и е ходилъ прѣзъ 1859. година въ Виена да събира помощи за тая цѣль. На 1866. г. миналъ въ Трънчевица.

31. Кандидо Ланфреди (Candido Lanfredi), отъ 1854. г. мисионеръ въ Лѫжани, помощникъ на Максимо Ардуино, а слѣдъ смъртьта на послѣдния, 1866. год., останалъ тукъ самъ. Умрѣлъ на 1883. год.

32. Теодоръ Чели (Teodoro Celli), на 1866. год. за кратко врѣме отъ Влашко билъ проводенъ за помощникъ на свещеника въ Бѣляни.

33. Салваторе Бевилаква (Salvatore Bevilacqua), отъ Влашко врѣменно билъ изпроводенъ на 1857. г. за помощникъ на отца Евгения въ Трънчевица, гдѣто останалъ до пролѣтьта на 1868. год.

34. Иполито дела Маргарита (Ippolito della Margarita), тъй сѫщо врѣменно служилъ като помощникъ въ Орѣшъ отъ 22. Ноември 1866. до 14. Декември 1867. год., когато се завърналъ въ Букурещъ.

35. Бияджио Капели (Biagio di S. Giuseppe Cappelli), прѣзъ 1867. врѣменно прѣстоялъ помощникъ въ Орѣшъ, всичко петь мѣсеца, и се завърналъ пакъ въ Букурещъ.

36. Фрателъ Гашпаро (Fratel Gasparo), стоялъ само отъ 1867. до Май мѣсецъ 1868. год. въ Лѫжани; на 1870. пакъ билъ изпроводенъ отъ Влашко въ Бѣляни, отъ гдѣто се завърналъ въ Римъ на 1897. г.

37. Джузепе Миранди (Giuseppe Mirandi), дошелъ въ Орѣшъ на 26. Септември 1869. г., сетнѣ въ Бѣляни на 25. Ноември, отъ гдѣто на 6. Ноември 1870. заминалъ за Букурещъ; на 1878. год. се върналъ въ Бѣляни само за 6 мѣсеца, а на 1883. год. дошелъ по трети пѫть въ Бѣляни.

38. Еразмо Гильото (Erasmo Ghigliotti), дошелъ въ Бѣляни на 1871. г., върналъ се въ Италия на 1899. год.

39. Алфонзо Молинари (Alfonso Molinari), на 1874. год. дошелъ въ Бѣляни, отъ гдѣто бѣлянци го изгонили на сила.

40. Игнацио ди С. Паоло (Ignazio di S. Paolo della Croce), на 1872. год. дошелъ въ Бѣляни, отъ гдѣто тъй сѫщо билъ изгоненъ и се върналъ въ Влашко.

41. Джироламо Смитъ (Girolamo Smyth), отъ 1872. до 1883. г.; втори пѫть дошелъ въ Бѣляни на 1895. год.

42. Иполито Агоста (Ippolito Agosta di San Luigi). Служилъ отъ 1867. год. въ Влашко и само единъ мѣсецъ прѣкаралъ като генераленъ викарий въ Бѣляни. На 1883. год. станалъ Никополски епископъ.

43. Бартоломео Панталеоне (Bartolomeo Pantaleone) прѣзъ Октомври 1878. год. като генераленъ викарий отъ Влашко билъ изпроводенъ въ Бѣляни, а прѣзъ Септември 1879. г. се завърналъ въ Букурещъ.

44. Онорато Карлезимо (Onorato Carlesimo), на 1879. год. отъ Влашко миналъ въ Бѣляни, а на 1883. год. билъ прѣмѣстенъ въ Лѫжани вмѣсто починалия от. Ланфреди. Завърналъ се въ Римъ на 1899. г.

45. Бонавентура Мимличъ (Bonaventura Mimlić), родомъ хърватинъ, дошелъ на 1876. година и умрѣлъ въ Орѣшъ на 1891. г. Говорилъ на 15 разни езика.

46. Грегорио Пиегса (Gregorio Piegsa), дошелъ на 1880. г.

47. Мартино Сквила (Martino Squilla), дошелъ въ Бѣляни на 7. Декември 1883. год., отъ тукъ билъ прѣмѣстенъ за помощникъ въ Трънчевица, гдѣто се поминалъ.

48. Камило Шейнетъ (Camillo Cheynet), пристигналъ заедно съ Мартино Сквила на 1883. год. въ Бѣляни, гдѣто останалъ за помощникъ.

49. Лудовикъ Хайншъ (Ludovico Heinsch), дошелъ на 1881. г.

50. Петъръ Гюровичъ (Petro Djurovitz), дошелъ прѣзъ 1881. год.

51. Лоренцо Манганели (Lorenzo Manganelli), билъ помощникъ въ Бѣляни отъ 1886. до 1892. год.

52. Енрико Дулсе (Enrico Doulcet), французинъ, дошелъ на 1889. 12. Май, а на 1895. г. станалъ Никополски епископъ.

53. Силвестеръ Лила (Silvestro Lilla), италиянецъ, дошелъ въ България на 1889. г. 12. Май и сега още служи.

54. Хиячинто Асчюти (Hiacinto Asciuti), отъ 1890 до 1898. г. въ Орѣшъ.

55. Амброджио Гальиарди (Ambrogio Gagliardi), отъ 1890. год.

56. Габриеле Фери (Gabriele Ferri), отъ 1890. год.

57. Джиовани Фрески (Giovanvi Freschi), отъ 1890. год.

58. Виторе Бянки (Vittore Bianchi), отъ 1890. год.

59. Алесио Роси (Alessio Rossi), отъ 1890. г.

60. Паоло Корселисъ (Paolo Corsellis) отъ 1893. г.

61. Луйджи Блакели (Luigi Blakely), амереканецъ, отъ 1895. г.

62. Лука Роси (Luca Rossi), отъ 1895. г.

63. Рикардо Хофманъ (Ricardo Hofmann), отъ 1896. г. въ Трънчевица.

64. Франческо Крингсъ (Francesco Krings), отъ 1896. до 1898. г.

65. Бонавентура Верберть (Bonaventura Verberth), отъ 1896. до 1898. год.

66. Отецъ Джерардо (Fratel Gerardo), отъ 1896. г.

67. Исидоръ Тоньоли (Isidoro Tognoli), отъ 1897. г.

68. Луйджи Балестъ (Luigi Balest), отъ 1897. г.

69. Тимотео Кальиери (Timoteo Caglieri), отъ 1898.

70. Стефано Гьорги (Stefano Gyorgy), отъ 1898. г.

Трѣба още да се спомене, че слѣдъ 1823 г. въ Бѣляни късо врѣме е служилъ от. Михаилъ Добромировъ, павликянинъ отъ Пловдивско (вж. за него подробно по-долу), че отъ 1823. до 1830. год. е служилъ въ Орѣшъ Франческо Драгановъ, павликянинъ родомъ отъ Орѣшъ, и Винчензо Яковски, павликянинъ родомъ отъ Пловдивско, служилъ отъ 1875. до половината на 1878. година въ Бѣляни и сетнѣ пакъ

се завърналъ въ Пловдивъ. Карло Потенъ, сетнѣшни епископъ албански въ Антивари, служилъ като мисионеръ въ Орѣшъ 5 мѣсеци въ 1833. г.

Числото на мисионеритѣ слѣдъ освобождението се е умножило значително поради новитѣ католишки села, образувани отъ прѣселенитѣ изъ Банатъ и Влашко павликяни.

Южнитѣ павликяни.

Какъвъ животъ сѫ прѣкарали южнитѣ павликяни отъ края на 17. до половината на 18. в., не можемъ да посочимъ въ подробности, защото липсуватъ прѣми данни, ала при все това не можемъ да се съмняваме, че той е билъ много нищетенъ (мизеренъ), като сѫдимъ възъ основа на нѣкои спазени вѣсти отъ историята на католишката пропаганда у тѣхъ прѣзъ онуй врѣме. Спомена се, че и южнитѣ павликяни слѣдъ чипровската катастрофа въ вѣрско отношение били така запустнати, че дълго врѣме стояли безъ или само съ по единъ свещеникъ. Така споредъ единъ рѫкописъ, озаглавенъ „Memorie di Kalaclia", който съдържа нѣколко бѣлѣжки върху миналото на католишката мисия въ Пловдивско,[1]) е забѣлѣзано, че въ селото Калъчли, като главно мѣсто на павликянитѣ въ Пловдивско, имало по единъ свещеникъ за всичкитѣ южни павликяни. Именно отъ 1695. до 1699. тукъ билъ свещеникъ нѣкой си Димитъръ Мирковичъ, възпитаникъ (alunno) на пропагандата. Слѣдъ него отъ 1703. г. до 1717. служилъ пакъ възпитаникъ на пропагандата, Джакомо Іошичъ,[2]) слѣдъ когото дошелъ Джовани Роди отъ 1717. до 1720. година. Между туй се училъ въ Италия, въ колегията на Фермо, младиятъ павликянинъ Михаилъ Добромировъ, родомъ отъ селото Калъчли, и по настояването на тогавашния „Софийски архиепископъ и администраторъ на пловдивската епархия" Павелъ Іошичъ, за когото се спомена по-горѣ (вж. стр. 68) Добромировъ се завърналъ на 1715. година въ отечеството си, рѫкоположенъ вече за иподияконъ. Іошичъ задържалъ Добромирова при себе си, и той на 28. октомври 1716. г., назначенъ вече

---

[1]) Тия „Memorie" споредъ една бѣлѣжка въ края на прѣписа, който притежавамъ, е съчинилъ многозаслужениятъ свещеникъ отъ капуцинския орденъ, от. Едуардо, за когото подолу ще се спомене повече. От. Едуардо, който е писалъ тия спомени около 1850 г., казва въ прѣдговора, че не е могълъ за миналото на Пловдивскитѣ павликяни да даде много свѣдѣния, понеже писменитѣ документи отъ по-старо врѣме съ малки изключения били унищожени: „Questa missione quasi del tutto priva di memorie non può somministrare materia sufficiente per formare una seriie compita, come si doverebbe . . . . a motivo, che gli scritti e monumenti di essa sono stati abruciati dagli incendii dei villaggi devastatori e destructori di questi paesi. Quel poco, che si sa, eglì e solo dalla tradizione, la quale non potendo in tutto porgere vera e sicora materia, degna di esporsi al publico, solo abbiamo scelto ciò, che e più degno al publico e che si è potuto invenire in alcune reliquie di monumenti quà e là, sparsi nei libri dei battesimi ed altri scritti".

На края на прѣписа отъ тия „Memorie", които азъ намѣрихъ въ Калъчли, е написано съ рѫката на другъ единъ свещеникъ, отецъ Евгений, потвърждение, че тия записки сѫ съставени отъ отца Едуарда: „Queste Memorie gli scrissi P. Eduardo Cappucino, come ho potuto esaminare dal suo modo di scrivere e da *uno manoscritto, dove si dice, che abbia incominciato queste Memorie*. Jo P. Eugenio da Kalasclìa notai questo 1896".

[2]) Nel anno 1695. trovasi esservi stato missionario in questo villaggio (Kalaclia), come Capo-luogo di quei tempi, il signor D. Demetrio Mircovich, alunno di Propaganda fide, fino all'anno 1699. Dal 1703. il signor D. Giacomo Joscich, alunno fino al 1717" (Memorie di Kalaclia).

свещеникъ, служилъ като капеланъ при епископа съ задължение да спохажда два пѫти прѣзъ годината католицитѣ „въ София, Пловдивско и Стара-Загора“. Понеже не е могълъ да се подържа безъ помощь отъ конгрегацията, тъй като павликянитѣ били „бѣдни и съ непостоянно мѣстожителство“ (miserabili e fuggitivi), най-сетнѣ слѣдъ нѣколко кратки ходатайства на Іошича конгрегацията се съгласила да му отпуска по 35 минца годишно, и то въ качество на „мисионеръ въ Калъчли“.[1] Понеже насконо се поминалъ владиката Іошичъ (на 6. юли 1719. год.), на Добромирова били дадени отъ конгрегацията съ заповѣдь отъ 7. май 1720. година права на генераленъ викарий, докато остаяла софийската епископия безъ владика, именно до мѣсецъ декември сѫщата година, когато Никополскиятъ епископъ Марко Андрияши билъ прѣведенъ за Софийски архиепископъ. По заповѣдьта на този подирния Добромировъ заминалъ на 1723. год. за Сѣверна България, гдѣто трѣбвало врѣменно да изпълнява длъжностьта мисионеръ въ Бѣляни и сѫщеврѣменно да се грижи за католицитѣ въ Русчукъ и Фламонда.[2] Това извѣстие, което намирамъ въ споменатитѣ ‚Записки‘ на Едуарда, сега обяснява и едно неясно до сега мѣсто въ единъ отъ документитѣ у Ферменджина, гдѣто мисионерътъ Рафаелъ Биаджи на 1729. г. отъ Бѣляни съобщава, че най-сетнѣ главниятъ викарий му позволилъ да се настани въ енорийската кѫща, която била изградена прѣзъ врѣмето на владиката Андрияши, и че не му билъ още врѫченъ кѫщниятъ инвентаръ, „оставенъ отъ Добромирова“ („perche non mi é consegnato l'inventario, lasciato dal S. D. Michele Dobromiri“, ц. д. 348). Присѫтствието на Добромирова въ Бѣляни тогава ще да е било твърдѣ нуждно, понеже Никополската епархия слѣдъ катастрофата, която сполетѣ Чипровско, била почти ли-

---

[1]) Ето изцѣло туй мѣсто изъ „Споменитѣ“ на Едуарда, интересно за познаване тогавашнитѣ условия, при които е дѣйствувала пропагандата: „Il sacerdote Bulgaro, D. Michele Dobromiri di Kalaclia, nell arcidiocesi di Sofia, fu in qualità di alunno nel collegio di fermo, ove venne ordinato suddiacono, e nel 1715 fece ritorno alla sua missione. Colà giunto, volendo subito adoperarsi in qualche modo in ajuto dell arcivescovo di Sofia, Monsignor Paulo Iosich, il quale nudriva desiderio di tenerlo presso di se, fece istanza alla s. congregazione, che volesse accordargli la patente di missionario apostolico e fissargli un congruo assegnamente annuo. La s. congregazione peraltro con lettera dei 10. febrajo 1716. cosi gli rispose: Ha sentito con piacere questa s. congregazione il suo arrivo in provincía e la risoluzione presa da Monsignor Arcivescovo di Sofia di trattenerlá presso di se, che così avrà ella un bel campo per abilitarsi sotto la direzione di codesto Prelato a servire frutuosamente le missioni. Quanto poi alla patente di missionario, che ella desidererebbe, sino a tanto, che non serà sacerdote, non può sperarla, e la stesso deve intendersi deì sussidii, non essenda solita la s. congregazione di dare ne l'uno, nè l'altro a chi non e decorato del grado e carattere sacerdotale, che indispensabilmente si richiede nel missionario. — Ordinato poscia sacerdote dal sudetto Arcivescovo li 28. ottobre l'anno stesso tornò con lettera dei 5. maggio seguente a rappresentare qualmente era stato eletto dall' Arcivescovo per suo capellano con incombenza di visitare due volte all'anno la cristianità di Sofia, Filippopoli, Eschizagora ed altre lontane sino a 15 giornate dalla sua residenza, che per eseguire dette visite occorrevogli qualche somma di denaro, qualle non poteva sperare dalla pietà *di quei popoli, essendo miserabili e fuggitivi* per causa della guerra. Domandava dertanto un qualche sussidio e la patente di missionario in Kalaclia. Riferitasi tale istanza nell' adunanza generale li 10. novembre del 1717. gli empmi P. P. accordarono al Dobromiri la richiesta patente ad beneplacitum sacrae Congregationis e sotto la dipendenza dell' Arcivescovo di Sofia non che l'annuo assegnamento di D. 35“.

[2]) „Nel' anno 1728., per ubidire agli ordini dell' Arcivescovo dovette trasferirsi per qualche tempo nella Diocesi Nicopolitana per missionario in Begliani ed asistere insieme alle due missioni di Russi e di Tlamonda “ (изъ „Memorie di Calaclia“ на от. Едуардо).

щена отъ добри свещеници, а слѣдъ като прѣмѣстили и владиката Андрияши въ Пловдивско, останала тя около петь години, именно до 1725. г. и безъ титуларенъ епископъ. Прѣзъ сжщата 1723. год., когато Добромировъ пристигналъ въ Бѣляни, конгрегацията търсила замѣстникъ на Андрияши въ Никополско, както се вижда туй отъ едно публикувано у Ферменджина писмо на Кардинала Agnetis отъ 25. декември, съ което този надумва чипровчанеца Георгия Визичъ, да не се двоуми повече („non tibi amplius ambigendum est") ами да приеме прѣдложената Никополска епископска титла (ц. д. 336). Ала Визичъ не приелъ и така останала Никополската епископия вакантна до 1725. година, когато изборътъ на конгрегацията падналъ върху Никола Станиславича. Прѣзъ сжщата година и Добромировъ трѣбва да е напустналъ Никополско, защото споредъ спазени свѣдѣния отъ нѣколко източника тогава се подигнало отъ страна на турската власть свирѣпо гонение противъ католишкото духовенство отъ Софийската архиепископия, къмъ което се числилъ и Добромировъ. Тогава пострадалъ и Софийскиятъ архиепископъ Марко Андрияши заедно съ цѣлото си духовенство, като билъ изгоненъ отъ прѣдѣлитѣ на Турция,[1]) и то слѣдъ много застжпничества отъ страна на консулитѣ въ Цариградъ, за да ги отърватъ живи отъ ржцѣтѣ на турцитѣ. Не се знае по-отблизу, какво е дало причина да се постжпи ненадѣйно тъй строго съ католишкото духовенство въ Пловдивско и Софийско, освѣнъ туй, че турското правителство е било твърдѣ наежено изобщо спрѣмо всички католишки свещеници[2]), а види се особно противъ тия, които се намирали подъ покровителството на Дубровнишката република. Въ източницитѣ на пропагандата се указва като подбудитель на тия гонения както обикновено и тозъ пжть гръцкото духовенство. Именно Андрияши, като билъ извѣстенъ о врѣме отъ нѣкой си Маври, който билъ патриаршески викаръ, какъ гръцкиятъ патриархъ го наклеветилъ прѣдъ Портата че ималъ ужъ тайна мисия да подготви революция противъ турцитѣ и че е излѣзълъ ферманъ противъ него и духовенството му, въ силата на който щѣлъ да бжде затворенъ, той успѣлъ да избѣга до Родосто, гдѣто можалъ нѣкое врѣме да се укрие при княза Ракоци и отъ гдѣто най-сетнѣ съ голѣми мжки успѣлъ да достигне до Дубровникъ. Между туй всичкитѣ негови свещеници въ Пловдивско и въ София, между които ще да е билъ и Добромировъ, били затворени и доведени въ Цариградъ, гдѣто дубровнишкиятъ посланикъ съ голѣми мжки най-подиръ

[1]) Вж. въ писмото на Кардинала Занардини отъ 1728. год. у Ферменджина: „. . . . ed in specie di quelle della diocesi di Sofia, dalle quali (come è già noto) furono fin dal 1725. espulsi dopo un aspra persecuzione l'arcivescovo Monsignor Marko Andriasci e i suoi missionarii" (ц. д. 341.).

[2]) Характеристично по тоя въпросъ е съдържанието на везирския ферманъ, издаденъ тогава противъ католишкото свещенство, гдѣто се казвало: „До знание ни дойде, че понеже нѣколко европейски калугеря, зли като дявола, сноватъ съ лоши намѣрения по страната и подканватъ гръцката и арменската рая да вникне въ празднитѣ имъ учения, като я уплитатъ съ лъжливитѣ си проповѣди, не по-малко заразителни отколкото е френската болѣсть, и я отбиватъ отъ старата ѝ вѣра, затова не бива да се допускатъ тѣзи калугери да напущатъ мѣстата, гдѣто сж установени консулствата на тѣхната народность. Ония, които прѣстжпятъ тая заповѣдь, ще бждатъ затворени" (изъ историята на Челеби Зааде, вж. у Текела, ц. д. 123.).

ги измолилъ, та ги пуснали да си отидатъ въ Дубровникъ, като имъ се забранило възвръщането въ Турция.[1]) Всичко туй и да е било така, пакъ подозрѣнията у турцитѣ спрѣмо Австрия изобщо и специално въ тоя случай спрѣмо Дубровникъ ще да сж главната причина за подигнатитѣ отъ тѣхъ гонения. Това най-добрѣ се потвърдява отъ споменатото по-горѣ писмо на Кардинала Зонардини отъ 1728. година, отъ което се вижда, че заедно съ чужденцитѣ свещеници на епископа Андрияши били изгонени и българитѣ Добромировъ и другарятъ му Теодоровъ, и то именно защото ги смѣтали за дубровчани. Високата порта издала тогава специяленъ ферманъ противъ архиепископа Андрияши и мисионеритѣ му, насоченъ главно противъ чужденцитѣ свещеници. И Задърскиятъ епископъ по подигнатия на 1728. г. въпросъ, да се дѣйствува ли за възвръщането на Андрияши на поста му или пъкъ да се изпроводятъ врѣменно само двама свещеници българи въ Пловдивско, докато се подобрятъ условията, изказва мнѣние, че споредъ речения ферманъ още било опасно да се връща било Андрияши самъ, било и други съ него чужденци свещеници, ала напротивъ можели да се проводятъ свещеницитѣ Добромировъ и Теодоровъ, понеже и двамата били българи и турски поданици, а били затворени и изгонени съ другитѣ иностранни мисионери само затуй, „защото сж ги мислили за дубровчани".[2]) Ако би да се завърнѣли тѣ въ България, навѣрно щѣли да могатъ се наслаждава съ сжщата свобода въ извръшването на своето звание, каквато иматъ въ Турция всички други католици, именно турскитѣ поданици и независимитѣ отъ Дубровникъ (sudditi ed independenti dai Ragusei). За това най-накрай Задърскиятъ епископъ съвѣтва на конгрегацията за първо врѣме да изпроводи въ Пловдивско само Добромирова, който като човѣкъ уменъ, дѣятеленъ и дори достоенъ за владишка митра (uomo prudente et operajo, degno anche della mitra), ще знае въ кжсо врѣме да приготви почва и за своя другарь, а конгрегацията да му отпусне извънредна помощь отъ 40 шкуди, понеже билъ човѣкъ бѣденъ и лишенъ отъ облѣкло, и нуждднитѣ голѣми пжтни разноски (ц. д. 343). Види се, че тоя съвѣтъ

---

[1]) „. . . . Monsignor Marco Andriasci, arcivescovo di Sofia, ritornando esso dalla città di Costantinopoli, ove alcuni suoi affari lo avevano chiamato, appena giunto alla sua sede, che allora aveva in Filippopoli, ricevette avviso da Monsignor Mavri, Vicario patriarcale, che il Patriarca Greco-scismatico lo avevo accusato al Divano qualmente avesse chiamato predicatori da Roma per eccitare pericolose sollevazioni, onde distogliere quei popoli dalla debita ubbidienza al gran Sultano e farli sudditi dal Papa. Il Gran Visir fece tosto spedire un firmano per la cottura e condanna del detto prelato. Ma egli per salvarsi dall' imminente pericolo, per vie non frequentate, preceduto da guardie fedeli, si salvò in Rodosto, raccomandato al Principe Ragozzi. Giunsero in Filippopoli i turchi esecutori del firmano, accompagnati da preti greci scismatici e dall' autore della congiura. Questi non avendo potuto catturare l'arcivescovo, sfogarono la loro barbarie contro persone innocenti, contro i vicini, contro i mobili e casa di detto prelato, che demolirono in parte. Non si fermò quì la persecuzione, furono catturati li cinque missionarii ed incatenati e condotti in Costantinopoli a stento, e con tutte le premune possibili del signor console di Ragusa ricoperarono la libertà à condizione di perpetuo bando dalla Tracia e dalla Bulgaria. Monsignor Andriasci si era ritirato in Ragusa, nè gli fu più possibile ottenere il permesso di ritornare alla sua chiesa" (Изъ запискитѣ на Едуардо).

[2]) „. . . Onde suo giudizio non è vietato il ritorno al Teodori e al Dobromiri, ambedue nazionali Bulgari e per consequenza anche sudditti, i *quali intanto furono carcerati ed espulsi con gli altri missionarii forestieri, in quanto che furono anche essi creduti Ragusei*". (ц. д. 342).

конгрегацията послушала, защото Добромировъ на 1829. година вече се намиралъ на старото си мѣсто въ Пловдивско, както е отбѣлѣзано и въ запискитѣ на отца Едуарда (e non fece più ritorno alla sua antica missione, che nel anno 1729). Че Добромировъ наистина се е намиралъ къмъ края на 1729. година въ родното си село Калъчли, най-добрѣ доказва най-старата енорийска кръщелна книга отъ Пловдивско, която намѣрихъ въ архивата при черквата на с. Селджиково и въ която самъ Добромировъ е отбѣлѣзвалъ кръщавания отъ 3. мартъ 1729. год. нататъкъ. На стр. 60 на тая кръщелна книга, озаглавена „Libro della missione di Sofia. Registro de battesimi dall anno 1703. al 1767.“ има една бѣлѣжка отъ ржката на Добромирова, въ която самъ обяснява своето връщане въ България прѣзъ 1729. год. като казва, че конгрегацията, за да спомогне на духовнитѣ нужди на Пловдивската епархия, която останала, слѣдъ като избѣгали Андрияши и всичкитѣ му мисионери въ Дубровникъ, съвсѣмъ безъ католишки свещеникъ, благоволила да го изпроводи въ България съ права, каквито се даватъ на епископитѣ, и то врѣменно като апостолически мисионеръ за цѣлата „Софийска“ епархия.[1]) Въ сжщата кръщелна книга Добромировъ на друго мѣсто подъ дата октомври мѣсецъ 1729. год. изброява на редъ и енориитѣ, отъ които се състояла тогавашната „Софийска“ епархия; къмъ тази именно се числили енориитѣ (le missioni) София, Пловдивъ и селата въ околностьта му: ‚Калъчлие‘ — заедно съ ближнитѣ му селца Алифаково и Бейкьово; ‚Балтаджие‘ заедно съ близкото му селце ‚Догaнджие‘; ‚Давуджево‘; ‚Praвaнлие‘ съ принадлежнитѣ му села ‚Селджиково‘ и ‚Хамбарлие‘. Прѣзъ октомври 1729. год., когато Добромировъ е писалъ бѣлѣжката си, вече билъ пристигналъ и помощникътъ му Никола Теодоровъ, който обслужвалъ Дованли, Давуджево, Селджиково и Хамбарли, докато другитѣ се падали на грижата на Добромирова. Къмъ енориитѣ на подирния се числили още и Стара Загора и Ямболъ, гдѣто имало малко католици.[2]) Въ тоя списъкъ на селата съ жители павликяни, нѣма имената на селата Калаброво, Хаджиево и Караманово, за които се говори въ докладитѣ на мисионеритѣ прѣзъ 17. вѣкъ (вж. по̀-горѣ с. 64). Очевидно е, че павликянитѣ отъ тия села, гдѣто били врѣменни прѣселенци

[1]) „Jo Michele Dobromir, oriundo dal casale di Calaclie nel stato di Filippopoli in provincia di Romania della diocese di Sofia in Bulgaria, e missionario apostolico di Soffia, durando l'esilio a l'assenza dala Diocese di Sofia del M^{mo} e Rev^{mo} Monsignor Andriasci Arcivescovo e di tutti gl'altri suoi missionarii, esiliati in Ragusa, la Sacra Congregazione di Propaganda fede per socorrere in angustia si deplorabili alli spirituali bisogni di tutti li cattolici di detta Diocese di Sofia, rimasta à fato privà d'ogni sacerdote cattolico latino, s'e compiacuita di premonire me pred(ett)o Dobromir de le necessare(?) facoltà Apostoliche, solite a concedersi dala sacra Sede ali Vescovi in partibus infidelium e speditomi da Roma in Bulgaria per missionario Apostolico pro interim in tutta la Diocese di Sofia“.

[2]) „...la diocese di Sofia, nela quale vi sono le missioni cioè di Soffia in Bulgaria, di Filippopoli in Romania, et nel stato di questa la villa cioè la missione di *Calaclie* e delli luoghi a lei adiacenti di *Alifacovo*, di *Beichiovo*, di Eschi Sagura e di Jamboli. La missione di *Baltagie* e luoghi a lei adjacenti di *Dogangie* e di Filippopoli; la missione di *Dauugevo;* la missione di *Dovanlie* e luoghi à lei annesti di *Selgicovo* e di *Hambarlie.* Et a questa due ultime di Dauugevo e di Dovanlie pervenuto il missionario D. Nicolò Teodori assiste(re) e servire in mio aiuto. Io sudetto Dobromir servo et amministro le predette missioni di Sofia, di Filippopoli, di Calaclie et di Baltagie con li loro luoghi assegnati e divisi“.

отъ сѣверна България, съвсѣмъ се издигали и, види се, нѣкои се завърнали назадъ прѣзъ Балкана, а повечето отъ тѣхъ ще да се впуснали по равнината къмъ Пловдивъ и заседнали по павликянскитѣ села тукъ, и то вѣроятно най-много отъ Калъчли, споредъ едно прѣдание, спазено тамъ и до сега. За това пъкъ отъ списъка на Добромирова сега излизатъ на явѣ нови павликянски поселения: Алифаково, Бейкьово и Доганджи. Възможно е да сж били въ тия мѣста павликянитѣ, които ще да сж образували незначителна часть отъ населението имъ, нови колонисти, тъй като тѣ, като работили по турскитѣ чифлици, често се мѣстили отъ едно село на друго, ала може да сж и пò-стари жители, за които ми сионеритѣ прѣзъ 17. в. само загатватъ като казватъ, че имало павликяни на пò-малки групи и „въ други села“. Въ Стара Загора имало, както ще видимъ, само 3—4 католишки сѣмейства, а така ще да е било и въ Ямболъ.

Добромировъ заварилъ своитѣ павликянски енории все въ онова първобитно и твърдѣ бѣдно състояние, въ каквото се намирали тѣ и прѣзъ 17. вѣкъ. Нѣмало още ни една черква, нито параклисъ, нито постояненъ олтаръ, ами богослужението ставало все по стария навикъ въ частни кжщи, доколкото и такива се намирали прилични за това.[1]) Павликянитѣ продължавали да поддържатъ стария календаръ еднакво съ православнитѣ.[2]) Добромировъ, който е билъ самъ павликянинъ, не само че не се завзималъ да изкоренява тоя календаръ, толкова тѣсно свързанъ съ народнитѣ празници и обреди, ами и самъ се е водилъ по него въ кръщелната си книга.[3]) Добромировъ първъ е завелъ редовно записване въ една парохиялна книга всички кръщавки, женидби, умирания и пр.[4]) Той се е постаралъ добросъвѣстно да събере пò-стари данни отъ тоя родъ, доколкото се намирали още отбѣлѣжени и разпръснати на отдѣлни тетрадчици или листове, та е можалъ да почне отъ началото на 18. в., именно отъ 1703. година,[5]) когато билъ свещеникъ

---

[1]) „...Nella questa missione non e *neunca* chiesa, ò oratorio, ò altare fisso come in christianità, ma per la casa di detti luoghi, in quanto si possono havere decenti, s'amministrano alli fedeli li sanctissimi sacramenti et altre sacre fontioni della chiesa“.

[2]) „Decce però sapersì, che tutti questi cattolici, sudditi del Turco, dimoranti per le sudette ville e missioni nel territorio di Filippopoli, uniformandosi e tenendo ab antiquis all'uso antico delli greci del Levante tutti li giornate e mesi dell anno, le vigilie, li digiuni, le feste di precetto e dell'altre infra annum, osservano il calendario vecchio et antico della chiesa, dodeci giorni doppo del calendario Gregoriano al uso nuovo della chiesa cattolica romana“.

[3]) „Mentre adesso qui la mia intentione è d'avisare il benigno lettore, che le partite di ciascun battezzato inferiormente, come sieque, sono notate e scritte si da me, come da altro missionario all'uso et osservanza delle giornate, mesi et anni secondo il calendario vecchio et antico alla levantina, uniforme con li greci di questo imperio. Così anche il libro delli matrimonii e degli defonti etc“ (стр. 60).

[4]) „...Perciò secondo l'obligo m'incombe ho fatto questo libro primo per nottare regolatamente li battezzati di queste missioni a me comesse“.

[5]) „Io Michele Dobromir, nativo di Calaclie ... havendo rinvenuto e introvato alcune partite di battezzati cattolici, alcune in c rti, fogli, altre in quinternetti e librettini dispartiti, ne uniformamente scritte, ne ligate insieme in forma di libro. Perche si perdono e si lacerano così spartite, come molte si sono perse e mancano, ho stimato bene et ad melius esse, di copiarle e trascriverle con proprio pugno dalle sudette non uniforme carze e quinternetti non coperti ne in carzone, ne in carta peccora a fine di durare. Confesso dunque e dicchiaro io sudette d'haver le sopra cennate partite de battezzati copiato, trascritto fedelamente de verbo ad verbum“.

въ Давуджово нѣкой си отецъ Михаилъ Илиевъ, родомъ отъ Босна (D. Michele di Elia, Bosnese). По въпроса за етнографичния характеръ на южнитѣ павликяни твърдѣ сж интересни многобройнитѣ лични и сѣмейни имена въ тая най-стара часть отъ кръщелната книга, понеже се указватъ отъ край до край чисто български, каквито сж тѣ и до день днешенъ. Чуждото духовенство у южнитѣ павликяни, както видѣхме, до тогава сир. до началото на 18. вѣкъ е било малобройно и не особно влиятелно, така че откъмъ личнитѣ и сѣмейнитѣ имена тукъ старата традиция не е била измѣнена съ изключение на нѣкои рѣдки случаи, както и у сѣвернитѣ павликяни, гдѣто тукъ тамѣ се вмъкнало по нѣкое чуждо лично име, главно между женскитѣ.

Интересно е още, че споменатиятъ бошнякъ Михаилъ Илиевъ бѣлѣжилъ кръщавкитѣ не както е билъ обичай, на латински, а на своя босненски сир. хърватски езикъ. Той е озаглавилъ кръщелната книга, въ която захваналъ да вписва, така: „Na godina Gospo(di)nja 1703. na 1. Genara. Calaclia. Libro od karsztenia od Calaclie i Baltagie.“ Първото записано кръщение е отъ 17. Януари 1703. година: „Na 17. Gena(ra) karsti cher[1]) Ghena Gudova od Baltagie, imenom Neda, bijo ih kuma xena (= жена) Ievsi Stojaniza od Kalaclie (Giosoviza)“. Слѣдното кръщение станало на 4. Февруари: „4. Febrā. karsti sina Todora Krivova od Kalaclie, imenom Dimitar. Bi mu kum Dimitar Maniuv od Baltagie.“ Сжщиятъ день кръстилъ и второ дѣте: „Na isti dan karsti cher Stoiana Kugliova (= Кулiова) ime Maria. Bi mu kum Todor Nidelkov od Calaclie“, Слѣдъ това били кръстени на 24. Февруари дъщеря на Неделя Банкова, а кума била Неча Иваничина; на 28. Мартъ: дъщеря на „Стояна Курюк-Пейова“, а кумъ билъ Стоянъ Чяушъ; и дъщеря на Геша Драгойова, дадено ѝ било име Божана. На 29. с. м. билъ кръстенъ синъ на Георги Praванлия съ име Василъ, а кумъ билъ Радъ Атанасовъ и пр. и пр. Имената, които слѣдватъ, все сж тъй народни: Никола Земляровъ, Радъ Гъопсалия, Събю Лесковъ, Добра, Никола Неновъ, Бачю Мирчовъ, Драгойко, Нена Бойчьова, Мария Бойчовица, Кою Гаговъ, Ивана Чявдарова, Стоянъ Вуковъ, Радъ Вуласовъ, Райко Доброmировъ, Стояна Стойчова и пр. Поради казаната важность на собственитѣ имена по-долу изброявамъ въ особенъ отдѣлъ павликянскитѣ лични сѣмейни названия отъ тая най-стара кръщелна книга, както и отъ други стари и по-нови източници (вж. по-долу въ „Приложението“ с. 312 и сл.).

Въ сжщата кръщелна книга Доброmировъ забѣлѣзълъ, че на 1696. г. въ Калъчли служилъ за свещеникъ нѣкой си Димитъръ Мирковичъ (Demetrius Mircovich), дубровчанинъ, а на 1717. год. билъ въ Калъчли другъ свещеникъ пакъ дубровчанинъ по име Иванъ Роди (Ioannes Rodi, Ragusinus). Нѣколко записани отъ тѣзи двамата кръщавки Доброmировъ внесълъ въ своята кръщелна книга. Отъ 1723. год. нататъкъ слѣдватъ кръщавки въ Калъчли пакъ отъ единъ дубровчанинъ, отецъ Петъръ Ми-

[1]) Cher, хърв. ćer = щерка.

лошевичъ (Pietro Milosevich). Между туй отъ 1720. до 1723. год. сѫ записани кръщавки, извършени отъ самия Добромировъ. Видѣхме по-горѣ, че Добромировъ на 1723. година билъ прѣмѣстенъ въ Никополската епархия, отъ гдѣто прѣзъ 1725. год. билъ изгоненъ изъ България въ Дубровникъ и че на 1729. год. се е завърналъ пакъ въ Калъчли. Тукъ Добромировъ останалъ до 1738. година, както се вижда и отъ записанитѣ отъ него кръщавки, станали въ Калъчли, Балтаджи, Догандяи и „Бекирлие“ (отъ 1731. год. нататъкъ). Село Бекирлие (Bechirlie) ще да е идентично съ селото Бейкьово, за което Добромировъ на друго мѣсто споменува, както видѣхме по-горѣ. Отъ едно писмо на Добромирова до конгрегацията, което било датувано отъ 22. Май 1734. год. и за което се упоменава въ казанитѣ „Записки“ (Memorie) на отца Едуарда, се вижда, че Добромировъ прѣзъ туй врѣме е ималъ за помощникъ Никола Теодоровъ, който седѣлъ въ Давуджово[1]). Тепърва на 1737. година дохажда въ Пловдивско, види се за да замѣсти споменатия Никола Теодоровъ, новъ свещеникъ отъ Дубровникъ, Никола Бошковичъ, братовчедъ на владиката Марко Андрияши, който прѣзъ туй врѣме билъ въ Дубровникъ и все още не смѣялъ да се завърне въ епархията си. Идването на Бошковича било голѣмо нещастие за Добромирова както и за самого него, понеже той съ една своя лекоумна фраза въ едно свое писмо, написано прѣзъ пролѣтьта на 1738. год. и хванато отъ турцитѣ, далъ на подирнитѣ благовиденъ прѣдлогъ да излѣятъ надъ тѣзи двама духовника своя варварски гнѣвъ, що се е билъ набралъ у тѣхъ противъ католицитѣ изобщо, а особно противъ Дубровникъ и Австрия, съ която тъкмо Турция захващала нова война. Именно вслѣдствие на крайната наеженость у турцитѣ противъ католицитѣ, обикновено и характерно явление на турския фанатизъмъ въ надвечерие на война, Добромировъ и Бошковичъ били набързо осѫдени като „шпиони“ и обезглавени на 22. Априли въ Одринъ, гдѣто тъкмо се намиралъ и великиятъ везиръ, който съ голѣма войска тръгвалъ за къмъ Нишъ противъ Австрия. Нѣкои подробности по туй нещастие съ двамата мисионери узнаваме отъ едно писмо на тогавашния Требински епископъ до пропагандата и отъ едно друго писмо на дубровчанина Матей Милошевичъ, който билъ тогава апотекаръ въ Пловдивъ и който случайно билъ замѣсенъ въ нещастната афера. Тъкмо прѣди да се случи тази подирната, Добромировъ и Бошковичъ, види се заради несигурностьта на живота по селата, която ще да се усилила вслѣдствие на мобилизацията на турската войска, се прибрали въ Пловдивъ и се настанили въ кѫщата на казания Милошевичъ. Никола Бошковичъ далъ тогава едно прѣпорѫчително писмо на единъ момъкъ павликянинъ отъ Пловдивъ, който тръгвалъ по свои частни работи за Цариградъ. Въ това писмо, адресувано до нѣкой неговъ приятель, Бошковичъ писалъ за вър-

[1]) Въ единъ старъ списъкъ на свещеници въ Пловдивско отъ 1695. до 1755. год., който намѣрихъ въ черковната архива въ Селджиково, личатъ имената на четирма свещеника, неупоменати въ кръщелната книга на Добромирова, именно Demetr Mine (1695), Iakob Iosich (1708), Vitale Andriasci (1724) и Cipriano Dane (1734), родомъ отъ Дубровникъ.

вежа на своята мисионерска дѣйность и между друго, по поводъ на готвещата се нова война на Турция съ съюзенитѣ руси и австрийци, изказалъ желание, дано побѣди християнското оржжие[1]). Момъкътъ, който носѣлъ писмото, вмѣсто да върви по главния пжть за Цариградъ, тръгналъ заедно съ нѣколцина българи (православни) прѣзъ околни пжтища. Като минавали прѣзъ едно село, били посрещнати отъ яничари и заподозрѣни въ шпионство. Момъкътъ билъ хванатъ, битъ нѣколко пжти и нараненъ въ кълката. При тоя случай паднали отъ джеба на панталонитѣ му писма, които яничаритѣ взели и занесли на мѣстния кадия. И като ги счели за неприятелски къмъ турцитѣ, момъкътъ билъ поставенъ подъ двойна стража и по-нататъкъ изпитванъ. Той казалъ, че писмата му били дадени отъ Милошевича, което е било истина до толкова, че двамата свещеници, както се каза, били скришомъ настанени у подирния. Щомъ е билъ посоченъ Милошевичъ за авторъ на писмата, повикали и него прѣдъ кадията. Прѣдъ тогова Милошевичъ казалъ, че писмата сж прѣпоржчителни отъ двата свещеника за момъка. Като довели и тѣзи подирнитѣ прѣдъ кадията, и тѣ отговорили, че въ писмата се прѣпоржчвалъ тоя момъкъ, и то едното било за Лука Кириво а другото за Андрея Магрини. Тогава сждията, слѣдъ като взелъ отъ тѣхъ взаимно поржчителство и отъ Милошевича свърхъ това още едно поржчителство за тѣхнитѣ личности, освободилъ ги да се върнатъ у дома си. Милошевичъ много пжти слѣдъ туй запитвалъ и двамината, нѣма ли нѣщо въ писмата имъ, което би могло да се счете неблагоприятно за турското правителство и което би могло да имъ навлѣче нѣкѣква бѣда, а тѣ всѣки пжть го успокоявали, като твърдѣли, че нѣмало нищо подобно. Слѣдъ като се изминали така около петнайсетъ дена, дошли турски заптии въ кжщата на апотекаря и хванали него и Бошковича, когото намѣрили въ едно село, тъкмо когато кръщавалъ дѣте на нѣкакъвъ си ерменецъ. Доведени въ сжда, заварили тукъ събрани турскитѣ първенци и единъ чаушинъ, специално дошелъ по тая работа отъ Цариградъ. Сждията запиталъ Милошевича, какъ се казва, и слѣдъ като този си казалъ името, извадилъ чаушинътъ една книга, челъ нѣщо въ нея и попиталъ: „Никола Бошковичъ кой е?“, а този се обадилъ: „азъ съмъ.“ Понататъкъ пакъ по книгата питалъ: „а кой е Михаилъ Добромировъ?“ Отговорили му, че той си е на село. Тогава оковали Бошковича въ тежки желѣза и го повели заедно съ Милошевича, пазени отъ стража на чело съ самия чаушинъ, да

---

[1]) За сждържанието на писмото се загатва само въ доклада на Требинския епископъ (Vescovo di Marcona e Trebigne) отъ 12. Юни 1738 г.: „Oggi appunto è arrivato un corriere di Costantinopoli, da dove con lettera dei 18. Maggio il signor Luca Chirico avvisa, che essendo il Gran Visir in Adrianopoli con 300,000 soldati per essere in pronto al soccorso di Bosna e Bender, gia assediati dai Moscoviti, furono intercettate alcune lettere del povero D. Nicolò Boscovich, alunno e nipote di questo Arcivescovo Monsignor Andriasci, scritte con poca cautela e meno riflessione da Filippoli, ove s'era ritirato assieme con alltro sacerdote per nome D. Michele Dobromiri, quali diedero motivo al barbaro Condottiere di mandarli a prendere tutti due e condotti furono tosto decoltati e privati di vita innocenti, *non essendo altro la loro reità che un semplice augurio di vittoria per i cristiani*, avanzato all'amico del mentovato signor Don Nicolò. Il caso è seguito al fine d'Aprile scaduto“ (Споредъ единъ прѣписъ въ запискитѣ на отецъ Едуарда).

търсятъ Добромирова на три дена разстояние отъ тамъ. Намѣрили го въ една стая, гдѣто имало направенъ олтаръ. Олтаря ограбили а него хванали, и пакъ отвели и тримата прѣдъ сѫдията въ сѫщото мѣсто, именно въ Стара Загора. Тукъ Милошевичъ, макаръ че билъ признатъ за невиненъ, едвамъ успѣлъ съ много пари да се освободи и да се завърне въ Пловдивъ, слѣдъ като се простилъ съ двамата свещеници, които сѫщеврѣменно били отведени отъ чаушина въ Одринъ, гдѣто по заповѣдьта на великия везиръ били веднага обезглавени. Между туй дошли турци да ограбятъ тѣхнитѣ вещи, които се намирали въ една стая. Каквото е останало отъ тѣхъ и каквото е можалъ Милошевичъ сетнѣ съ пари да възвърне назадъ, намирало се у подирния.

Това е съдържанието на писмото, което Милошевичъ е писалъ на 1740. година до конгрегацията, като узналъ, че още я интересуватъ подробности по печалната сѫдба, що бѣ постигнала Добромирова и Бошковича.[1])

---

[1]) Въ български прѣводъ, и то скратено и съ важни неточности е прѣдадено съдържанието на сѫщото писмо у Такела (ц. д. 130). Ето самиятъ оригиналъ на писмото споредъ единъ прѣписъ, който намирамъ въ записскитѣ на Едуарда: „Premandomi, che le E.E. V.V. fassero distintamente regguagliate della funesta tragedia sopra le persone dei signori D. Nicolò Boscovich e D. Michele Dobromiri, il sinistro caso segui in questa avisa. Un giovine cattolico, di qui nativo, per nome Gioanni, dovendo partire per Costantinopoli per affari suoi particolari, procurò lettera di raccomandazione dai suddetti missionarii, i quali vollero colla stessa occasione spedire lettera all' E.E. V.V. come infatti spedirono, nelle quali le ragguagliavano dello stato della loro missione e del loro fervoroso zelo. Il detto giovine non tenne la strada dritta, ma s'accopiò con alcuni bulgari greci, coi quali comminando per una villa ebbe incontro con alcuni giannizzeri, dai quali creduto per ispia vien preso e più volte battuto e ferito nella coscia dalla tosca, de cuoi calzoni cascaroro le lettere, quali prese dai giannizzeri e portate dal Kadi di questo luogo e riconosciute in disavvantaggio dell Ottomanesimo, fu il giovine con dupplicata guardie custodito ed esaminato. Ed egli disse, che le lettere gli furono consegnate da me, perchè li due missiontrii ci erano presso di mi ricoverati in casa in questo tempo, che tutto il paese era in isconvolgimento ed apparechiamento alla guerra in difesa dell' inaspetata irruzione dell' armi Imperiali. Io dunque per essere stato citato reo, fui condotto dal giudicato e richiesto sulla spedizione della lettere, risposi essere elle raccomandatorie dei R. R. preti per il giovine. Allora il giudice, fatti condurre a se i due sacerdoti, dimando loro del contenuto delle lettere, ed eglino risposero essere elle raccomandatorie per il presente giovane, l'una per il signor Luca Chirico, l'altra per il signor Andrea Magrini. Allora il giudice richiese dai preti una scambievole pregiaria, e da me una soprappregiaria per le loro persone, quale, essendo seguita in forma dell'uso ottomano ci licenziò ed andammo a casa, dove più e più volte dimandai loro, se avessero niente scrito in disfavore del governo, che finalmente si avrebbe trovato qualcho riparo? Ed eglino mi assicurarono, che niente vi pennassi per questo e che vivessi tranguillo. Passarono fratanto 15 giorni incirca, quando io meno vi pensavo, stando in casa fui circondato dalle guardie dei turchi, e chiamato da loro sortir ed allora mi presero e conducsero dal giudice con detto D. Nikolò, essendosi ritrovato l'altro in una villa a battezzare certa creatura armena. Trascinati al giudicato, trovammo assemblati i principali ottomani dal paese, e vi era fra loro un chiausse, mandato a posta per tale affare da Costantinopoli. Mi dimandò il giudice, come mi chiammassi. Ed io gli dissi il mio nome. Allora il chiausse prodicendo una nota legge: „D. Nicolò Boscoviche chi e?“ Ed il sacerdote rispose: „Iò sono.“ Seque a leggere: „D. Michele Dobromiri chi e?“ Noi risposimo essere nella villa. Allora prendono il signor D. Nicolò e gli mettono al collo incirca 70 lixe di ferro e tutti due veniamo trascinati dal chiausse con altri di guardia tre giorni lontano a ritrovare D. Michele Dobromiri, dove trovatolo in una stanza con altare eretto, l'altare fu spogliato e lui preso, fummo condotti tutti tre nuovamente dal giudice di quel luogo, nominato Eschizagora, dove essendomi io a gran costo riscattato, sebbene da loro ritrovato innocente: ebbi gran fortuna ritornarmene salvo a Filippopoli, dando l'ultimo addio ai preti, quali nelle stesso tempo dalla barbarie del chiausse condotti in Adrianopoli per oraine del supremo Visir furono decollati. Intanto vennero i turchi a fare lo spoglio della loro roba ritrovata si in una loro stanza. Di ciò, che è rimasto e di ciò, che ho potuto a costo ricuperare, si trova appo di me l'inventario (Оригиналътъ се намира въ архивата на пропагандата въ Римъ).

Въ архивата на пропагандата се намира още едно писмо, въ което по разказа на единъ очевидецъ се съобщава, какъ е била извършена смрътната прѣсжда надъ злощастнитѣ свещеници. Именно по онова врѣме въ Одринъ се намиралъ началникътъ на францисканския манастиръ въ Цариградъ и видѣлъ, какъ прѣкарали двамата осждени, почти полуголи и влачени отъ джелатина всрѣдъ една голѣма тълпа народъ, до една площадь на града, гдѣто позналъ Бошковича, който смирено колѣничилъ и билъ обезглавенъ, слѣдъ което Добромирова извели вънъ отъ града на друго мѣсто и сжщо тъй обезглавили. Тѣлата имъ по тогавашния обичай се пазили отъ стража три дена и три нощи на самото мѣсто, гдѣто били погубени.[1])

Въ туй врѣме владиката Андрияши билъ тешко боленъ отъ апоплексия въ Дубровникъ и затова не посмѣли веднага да му съобщатъ за ужасната смърть на Добромирова и на Бошковича, който е билъ неговъ братовчедъ и на когото Андрияши възлагалъ всичкото си довѣрие по ржководенето Пловдивската му епархия. Ала наскоро той узналъ за случаката,[2]) поради което още по-тешко заболѣлъ и слѣдъ двѣ години, именно на 1741 год. се поминалъ.

Около петь години се изминали слѣдъ погубването на Добромирова и Бошковича, докато успѣла конгрегацията да издѣйствува да се допустнатъ на тѣхно мѣсто други свещеници въ Пловдивско. Прѣзъ туй врѣме павликянското население, което и до тогава прѣкарвало потиснатъ и сиромашенъ животъ, сплашено поради жестокото отнасяне на властитѣ спрѣмо католишкото духовенство, още повече се напустнало въ религиозно отно-

---

[1]) Прѣписъ отъ оригинала и на това съобщение намирамъ въ запискитѣ на Едуардо. Разказътъ на казания началникъ на францисканския манастиръ билъ съобщенъ съ писмо отъ францисканеца Гауденцио (въ Цариградъ) до единъ неговъ приятель по име Саломонъ Рума въ Римъ, който отъ своя страна прѣдалъ писмото на пропагандата:

„Estretto d'una lettera da Costantinopoli in data dei 22 Maggio 1739, scritta dal molto reverendissimo P. Gaudenzio da Milano, Minor riformato, missionario apostolico, e dal medesimo inviata a me D. Salomone Ruma da Laodicea, Greco-Melchita, già alunno è missionario di Propaganda, esistente attualmente in Roma:

Rapporta alla notizia, che ella brama del fatto del di lei coalunno D. Nicolò Raguseo, le dico, che intesi il fatto dal molto reverendissimo Padre Superiore dei P. P. convéntuali che allora si trovava in Adrianopoli alla visita del suo Ospizio, ed è, che il predetto P. Superiore, ritrovandosi in bottega d'un mercante cattolico di ospizio, all improvviso vidde comparire una turba di masnadieri turchi con ministri di giustizia, che conducevano due pazienti mezzo ignudi a decapitare: parve al detto mercante di conoscerli, perciò seguitolli accompagnato col sunnominato Superiore ed avvicinatisi alla piazza conobbero il signor D. Nicolò Raguseo, il quale prostratosí in ginochio con tutta rassegnazione fu decapitato dal manigoldo, avendo fatto il medesimo al suo compagno anchi egli sacerdote, condotto fuori della città. Nella notte seguente fu veduto una luce, che mise timore alla guardia turca, che custodiva il corpo, essendo costume di lasciarlo esposte tre giorni e tre notti, per la qual cosa sforzarono i cristiani a custodirlo, quali parimenti depognono d'aver veduto la sudetta luce nelle due notti seguenti. Questo è quello, che raccontò il sudetto Superiore in mia presenza".

[2]) Въ писмото, съ което Андрияши на 7. юли с. г. съобщилъ на конгрегацията за смъртьта на двамата свещеници, между друго той казва за себе си... „Un tal caso a me è stato per ogni parte molto sensibile! Ho perso un nipote, che era l'unica mia speranza e consolazione in questo mondo, sopra di cui aveva io appoggiato la cura della mia diocesi, dal medesimo molto bene amministrata. Per la perdita da me fatta mi consola, che il mio nipote è morto al servizio di Dio e della S. Congregazione: ma per il danno, che tale morte ha apportato alla mia chiesa, non trovo motivo di consolarmi, perche non ho veruna maniera di rimedio" (Изъ запискитѣ на Едуардо).

шение, като свеждало изпълнението на вѣрскитѣ си потрѣби най-много къмъ нѣкои скришни молитвени събрания и богослужебни обреди безъ попъ и безъ черква. Като нѣмало кой да вѣнчава годенитѣ, често пѫти прибѣгвали до турския ходжа въ селото или въ околностьта да извърши вѣнчалния обредъ, колкото да се каже, че младоженцитѣ сѫ законни сѫпрузи. Въ това състояние именно заварилъ пловдивската епархия новоназначениятъ отъ конгрегацията свещеникъ Никола Анджели Радовани, — родомъ отъ Шкодра въ Албания — когато дошелъ той въ качество на мисионеръ въ Пловдивско прѣзъ февруари 1742. година. Прѣди него веднажъ, именно прѣзъ мартъ 1740 година, за малко посѣтилъ южнитѣ павликани мисионерътъ Станиславъ Дульи (Dugli), който билъ родомъ отъ Русчукъ, и слѣдъ година пакъ прѣзъ мартъ наминалъ да ги посѣти набързо единъ мисионеръ отъ Одринъ по име Доминико Заратини (Zaratini). Радовани, който е отбѣлѣзълъ посѣщението и на двамата подирни въ най-старата кръщелна книга, оставена отъ Добромирова, казва, че не е могълъ да намѣри бѣлѣжки за дѣйностьта на тѣзи двама мисионери, за да впише кръстенитѣ отъ тѣхъ въ кръщелната книга. За помощникъ на Радовани дошелъ казаниятъ свещеникъ Заратини. Щомъ пристигналъ Радовани въ своята „осиротѣла, опасна и запустѣла епархия“, както той самъ се изразява, веднага сериозно се заловилъ за работа, като тръгналъ редомъ да кръщава, да вѣнчава и пр. по всички мѣста, гдѣто имало католици и павликяни, като захваналъ отъ града София.[3]) Радовани билъ твърдѣ прѣданъ на званието си и непомалко енергиченъ и способенъ администраторъ та е успѣлъ въ кѫсо врѣме да тури редъ въ тая епархия.

Въ София Радовани намѣрилъ всичко 17 католишки сѣмейства. Тукъ той кръстилъ двѣ дѣца, изповѣдалъ и причестилъ 13 души.

Въ Пловдивъ заварилъ 18 католишки кѫщи съ 61 душа. Интересно е, че и въ самия Пловдивъ той извършилъ 6 вѣнчавки, слѣдъ

---

[3]) Въ най-старата кръщелна книга отъ 174 стр. нататъкъ захващатъ бѣлѣжки отъ рѫката на Радовани. Ето неговитѣ думи, съ които почва бѣлѣжкитѣ си: „In nomine Iesu Christi Amen. Io Nicolo Angeli Radovani, oriundo da Scutari in Albania, missionario apostolico et alunno dela sacra Congregazione de propaganda fide, a ordine della medesima, menato dal Reverendissimo Lig. P. Giovani Baptista Nicolovich Casasi, vicario generale di Servia et nunc Visitator apostolicus totius regni Bulgariae, lasciai la mia diocesi e di buon animo alli cenni della medema mi trasportai nel regno dela Bulgaria, nea diocesi di Soffia e Filipopoli, mea nova missione, che da quando furono decapitati gli dui padri reverendissimi sacerdoti missionarii apostolici di questa diocesi, P. Nicolo Boscovich Raguseo e P. Michele Dobromir di Calaschie... sono quasi cinque anni, che questa diocesi e stata senza missionarii et operarii evangelici, mossomi a compassione di queste povere anime e reliquie del cattolicismo, mi sottomisi a tutte le persecutioni, avanie, peste, eserciti, e sè bisognera spargere il sangue a la fede di Gesu Christo. D'alora dunque fin adesso due volte e stata visita questa diocesi: la prima nel passaggio del Sig. D. Stanislao Dugli, nativo di Rucik dela diocesi di Nicopoli, nel mese di Marzo 1740. La seconda dal reverendissimo P. Domenico Zaratini, Italiano, convenzuale di S. S. Antonio e missionario apostolico d'Adrianopoli, nel mese di Marzo 1741 senza esersi potuto ritrovare le loro visite e specialmente i batezzati et metersi nel libro in tanto si procurara haverli et hauti che savanno si scrivevanno in qualche altro libro, con altri che si ritroveranno dalli altri sacerdoti.

Arrivai io dunque in questa orfana, pericolosa e derelita quasi diocesi ali 23 Februaro del 1742, in compagnia del sopranominato Visitatore, dal quale di subito fui impiegato secondo i bisogni in amministrare gli ss-mi sacramenti e coltivare la vigna del Signore, come dalla mia prima visita si volevava passando sotto silentio le futura“.

като по-прѣди годенитѣ се оженили по турски обредъ („ho messo matrimonii 6 che erano sposati secondo l'uso turchesco in mancanza delli sacerdoti"). Прѣди да вѣнчее тѣзи подирнитѣ, прѣдъ 2—3 свидѣтели ги изповѣдалъ и ги причестилъ.

Отъ Пловдивъ Радовани посѣтилъ селото Селджиково, гдѣто имало 32 павликянски кѫщи съ 201 душа. И тукъ вѣнчалъ едни младоженци по сѫщия начинъ, слѣдъ като били вѣнчани отъ турски ходжа. Кръстилъ 15 момчета и момичета и изповѣдалъ и причестилъ 25 души.

Въ Дованлие (‚Dovanliie') имало тогава 51 кѫща павликяни, съ всичко 331 душа. Вѣнчани по турски обредъ имало въ двѣ сѣмейства, които тъй сѫщо вѣнчалъ изново, кръстилъ 13 дѣца, изповѣдалъ и причестилъ 55 души.

Въ Хамбарлие числото на павликянитѣ достигало до 54 кѫщи съ 341 душа. Намѣрилъ три вѣнчила извършени отъ турски ходжа, кръстилъ 20 дѣца, изповѣдалъ и причестилъ 10 души.

Въ Давуджево (Радовани написалъ „D'Auggeo") имало само едно вѣнчило, вѣнчано по турски обредъ. Павликянитѣ тукъ били на брой 240 души въ 43 кѫщи. Кръстилъ 14 дѣца, изповѣдалъ и причестилъ 35 души.

Отъ Давуджево Радовани заминалъ за Калъчлие, гдѣто имало 106 павликянски кѫщи съ 629 души. Тукъ имало 9 вѣнчила, сключени по турски обредъ, съ които постѫпилъ както и въ другитѣ села, кръстилъ 39 дѣца, изповѣдалъ и причестилъ 16 души.

Слѣдъ това посѣтилъ селото Доганджие (‚Doganggie'), което отстояло само 3 часа отъ Калъчлие, гдѣто имало 30 души павликяни въ една кѫща („trovai case 1 et anime 30). Види се, че тая кѫща е била цѣла задруга, и въ тая задруга имало едно вѣнчило сключено отъ турски ходжа. Тукъ Радовани кръстилъ 3 дѣца, изповѣдалъ и причестилъ 11 души.

Въ Балтаджие, кѫдѣто сетнѣ отишелъ Радовани, имало само 49 павликянски кѫщи съ 316 души. Прѣвенчалъ 8 вѣнчила, сключени по турски обредъ, кръстилъ 13 дѣца, изповѣдалъ и причестилъ 54 души.

Най-сетнѣ Радовани посѣтилъ и Стара Загора (Eschisagora), гдѣто имало 4 кѫщи съ 13 души павликяни.

Прѣзъ изтеклата година, сир. отъ мартъ 1741. г. до дохаждането на Радовани, всичко се поминали 245 души павликяни, между които 35 некръстени.

Както видѣхме, Радовани заварилъ въ Пловдивъ всичко 18 павликянски кѫщи. Чудно е, че тукъ количеството на павликянитѣ продължавало да се държи все такъво малко, каквото го указватъ и мисионеритѣ прѣзъ 17. в., а интересно е при туй, че и тѣзи малцина павликяни въ Пловдивъ се указватъ споредъ даннитѣ, които намирамъ въ споменатата най-стара кръщелна книга, все пришелци отъ околнитѣ павликянски села. Радовани напр. е отбѣлѣжилъ, че на 26. мартъ 1742. год. кръстилъ въ Пловдивъ момче на нѣкой си Георги Стойковъ и на жена му Роза Станкова „отъ Хамбарли", а на 26. августъ сѫщата

година кръстилъ дъщеря на Рада Станьова и Петъръ Байовъ „отъ Калъчли“. Сжщо така отъ Хамбарли произхождалъ нѣкой си Горанъ Савовъ, баща на едно момче, кръстено отъ Радовани на 30. декември с. г. и т. н. И наслѣдницитѣ на Радовани сж бѣлѣжили така произхода на пловдивскитѣ павликяни, вписвайки имената имъ по случай на кръщаване и др. Така напр. подъ дата 22. мартъ 1756. г. е отбѣлѣзано въ сжщата кръщелна книга момче на „Добре Андреовъ и Гана Димова, и двамата отъ Дованли, настанени въ Пловдивъ“, а пъкъ кумове били „Михо Драгньовъ и жена му Стана“, които пакъ били отъ Дованли и тамъ си живѣли (ambi di Dovanlie ibi abitanti). На 22. мартъ 1756. било кръстено момче на Стойко Костовъ „отъ Балтаджи“ (di Baltagie) и на Луца „отъ Калъчли“ (di Calazlie), жители пловдивски (cattolici abitanti in Filippopoli). На 22. с. м. било кръстено момиче на „Юванъ Бакалъ-Рачьовъ и на Мария Денчьова“, които произхождали отъ Калъчли, а кумоветѣ имъ Тодоръ Добревъ и Тодора Недѣлчова били тъй сжщо жители пловдивски, ала произхождали пакъ отъ селата: кумътъ отъ Калъчли, а кумата отъ Селджиково. Тия примѣри стигатъ, за да се види ясно, какъ всичкитѣ сегашни павликяни въ града Пловдивъ произхождатъ отъ околнитѣ павликянски села и какъ постепенно числото имъ се увеличавало, което ще потвърдимъ по̀-долу и съ други подобни данни отъ по̀-сетнѣшно врѣме.

Радовани останалъ въ България единайсеть години, и то отъ 1743. год. въ качество на „Софийски архиепископъ и администраторъ Пловдивски“, за какъвто е билъ ржкоположенъ въ казаната година отъ тогавашния Никополски епископъ Антоний Бецичъ (Becich) въ Русчукъ. На 1752. год. 1. мартъ Радовани станалъ Драчки архиепископъ (arcivescovo di Durazzo) и заминалъ на 1753. г. 2. априли за новата си епархия, като напустналъ окончателно България (Споредъ запискитѣ на отца Едуардо).

Прѣзъ мѣсецъ януари слѣдната 1754. година конгрегацията назначила на мѣстото на Радовани въ Софийско и Пловдивско епископа Бенедето Цуцери (Zuzzeri).[1] Заедно съ новия епископъ дошли въ Пловдивско и двама свещеници отъ Шкодренската епархия, именно Василий Радовани, безъ съмнѣние роднина на владиката Радовани, и Никола Керучи (Cherucci). Подирниятъ слѣдъ петь мѣсеца се поминалъ въ Пловдивъ, а слѣдъ деветь мѣсеца и Васили Радовани се принудилъ съ разстроено здраве да се завърне въ отечеството си. Въ най-старата кръщелна книга е забѣлѣзано, че на 1755. г. 14. юли дошелъ мисио-

[1] „Nel 1754 nel mese di Gennajo fu eletto in arcivescovo di Sofia ed administratore di Filippopoli il signor Benedetto Zuzzeri, ed alli 23 di Giugno del medesimo anno fu consecrato nella chiesa di S. Pietro in Ragusa da Monsignor Giacinto Milkovich, arcivescovo di Ragusa, coll' assistenza di Monsignor Tommaso Tomicich, arcivescovo di Scopia. In ajuto della sua missione aveva due missionarii, cioè il signor D. Basilio Radovani di Scuttari ed il signor D. Nicolò Cherucci della stessa diocesi di Scuttari, tutti due alunni di Propaganda. D. Nicolò Cherucci dopo cinque mesi di missione santamente morì, e fu sepolto nel sepolcro di D. Demetrio Mircovich in Filippopoli . . . Il signor D. Basilio poi rovinato di salute fece ritorno alla sua patria dopo nove mesi di missione“ (Запис. на Едуардо).

неръть Петъръ Андреа Пешино, отъ ордена на батистинцитѣ.[1]) Той се настанилъ споредъ запискитѣ на Едуардо въ Калъчли и Балтаджи, ала отъ най-старата кръщелна книга се вижда, че той е обслужвалъ и павликянитѣ въ Пловдивъ. Между книжата въ Селджиковската архива на единъ старъ листъ намѣрихъ бѣлѣжка, въ която се казва, че когато дошелъ Пешино, Пловдивската епархия била разпрѣдѣлена на̀двѣ — между два свещеника, и то така, че на Пешино се паднали селата Калъчли, Балтаджи, Дуванджи заедно съ Пловдивъ и Стара Загора, а другитѣ села на втория свещеникъ. Въ единъ старъ списъкъ на свещеници до 1755. год., който намѣрихъ въ Селджиково, подъ 1755. год. е отбѣлѣженъ като свещеникъ въ Давуджово нѣкой си Стефанъ Мартиновъ (Stefano de Martini), който по всѣка вѣроятность ще да е билъ родомъ павликянинъ. Въ най-старата кръщелна книга се вѣстява отъ края на 1756. година още единъ свещеникъ отъ Албания, и то пакъ роднина на владиката Радовани, именно Георги Радовани. Споредъ запискитѣ на Едуарда той прѣстоялъ въ България до 1765. год.

Цуцери е билъ послѣдниятъ „Софийски архиепископъ“ прѣзъ 18. в. и слѣдъ него „Софийската архиепископия“ се управлява само отъ „апостолски викарии“. Положението на католишкия архиепископъ въ Пловдивъ било твърдѣ несносно отъ една страна поради бѣдностьта на епархията, а отъ друга — поради спънкитѣ, които му правили турскитѣ власти. Прѣдшественикътъ на Цуцери, епископъ Радовани, правилъ постѫпки да прѣнесе столицата си въ Одринъ, за което искалъ позволението на патриаршеския католишки викарий въ Цариградъ, подъ чието вѣдомство се падалъ градътъ Одринъ, ала въ това не успѣлъ. И Цуцери, който се боялъ, да не би пакъ „гръцкиятъ патриархъ“ да устрои на католишкото духовенство пакъ нѣкоя „трагедия“, настоявалъ да се прѣмѣсти столицата въ Одринъ, и най-сетнѣ, като не сполучилъ въ това, на 1758. год. се отказалъ отъ архиепископията си. Оставката му била приета съ годишна пенсия отъ 50 шкуди. И тъй на 1759. год. захваща серията на апостолскитѣ викарии въ Пловдивско. Първъ викарий (съ годишна заплата 100 шкуди) билъ назначенъ Станиславъ Дульи, който се поминалъ още сѫщата 1759. год. Неговото мѣсто заелъ Иосифъ Роверани, който дошелъ въ България на 1758. год. като мисионеръ. На 1763. год. той билъ изгоненъ отъ епархията си заедно съ другитѣ мисионери и се прибралъ съ тѣхъ въ Цариградъ, гдѣто наскоро пакъ всички съ порѫчителство на нѣкои арменци получили позволение да се завърнатъ въ България, което и .сторили, подпомогнати парично отъ езуититѣ въ Цариградъ.[2])

---

[1]) „Pietro Andrea Pescino, sacerdote della congregazione de missionarii di S. Giovanni Batista, nuovamente erreta in Roma...“

[2]) Тия данни намѣрихъ въ черковната архива въ с. Калъчли, въ единъ рѫкописъ, който съдържа „извлѣчение“ отъ архивата на пропагандата въ Римъ върху събития, относещи се до католишкото духовенство въ Пловдивско („Estratto dagli archivi. Propaganda 1. 8-bre 1840.“). Извлѣчението е писано отъ сѫщата рѫка, която е писала и „Бѣлѣжкитѣ“ отъ 1869. г. за които и по̀-долу ще се спомене. Ето това мѣсто отъ реченото „извлѣчение“, което се отнася до горния въпросъ: „...Finalmente dopo tanti anni di vacanza fu eletto Mons. Raduani, poi traslato dalla chiesa di Durazzo nel 1752. Gli fu concesso di deputare un Vicario fino all'

Отъ 1763. захваща да служи като свещеникъ павликянецътъ Павелъ Дованлия, който на 1765. замѣстилъ Роверани въ качество на апостолски викарий, а на 1776. г., както видѣхме вече, станалъ Никополски епископъ (вж. по̀-горѣ стр. 75.). Слѣдъ Дованлия пловдивскиятъ викариятъ билъ повѣренъ на мисионера Петъръ Фабри (D. Pietro Fabri Imperiale), който дошелъ въ България на 1770. год. и прожилвѣлъ тукъ до 1794. Слѣдъ него станалъ викарий до 1802. г. Никола Зилви (Zilvi), подиръ когото викариятството прѣминало върху Андреа Туновъ, павликянинъ, родомъ отъ Селджиково, отъ сѣмейството Туновци, което и сега сѫществува. Туновъ се поминалъ на 1838. год. въ Калъчли.

Между туй се изредили въ Пловдивско още слѣднитѣ мисионери: Франческо Андреа Тракия (Trachia) отъ 1762. до 1767. год.; Амброджио Бошковъ Души (Ambrogio Boscov Dusci), родомъ отъ Яньево въ Стара Сърбия, отъ 1778. до 1789. год.; Никола Табаци (Tabazi), отъ 1789. до 1795.; Георги Туновъ отъ 1800. год.; Павелъ Калчишковъ, родомъ отъ Давуджово, отъ 1803. до 1830. год.; Джузепе Пренданьи (Prendagni), отъ 1821. год.; Филипъ Керучи отъ 1827. до 1857. год., въ Калъчли, и Франческо Драгановъ, който на 1830. год. се върналъ, както видѣхме, назадъ въ Пловдивско.

Какъ е текълъ животътъ на нашитѣ южни павликяни въ течение на туй цѣло столѣтие отъ половината на 18. вѣкъ до 1848. година, не ни е твърдѣ извѣстно. Отъ малкото данни, що се отнасятъ къмъ тая епоха, можемъ да заключимъ, че прѣзъ туй врѣме въ Пловдивско павликянитѣ сравнително по̀-добрѣ и по̀-спокойно сж живѣли, отколкото въ сѣверна България. Прѣди всичко отбѣлѣзаниятъ вече фактъ, че въ най-усилнитѣ врѣмена на кърджалийскитѣ зулуми сѣверни павликяни бѣгали прѣзъ балкана въ Тракия и тукъ въ много случаи окончателно засѣдали по павликянскитѣ села, докато наопаки подобно нѣщо не знаемъ да е ставало, доста убѣдително доказва, гдѣ е билъ животътъ по̀-сносенъ.

elezione del nuovo arcivescovo, avvenuta nel 1754. Mons. Raduani durante il suo breve governo aveva chiesto di trasferire la sua residenza in Adrianopoli col permesso di Mons. Vicario patriarcale di Costantinopoli, da cui quella città dipende. Gli era stato in qualche modo concesso di risiedere presso quei p. p. conventuali che vi hanno ospizio e chiesa. Anche Mons. Zuzzeri, successore di Mons. Raduani, chiedeva parimente di fissare la sua sede in Adrianopoli, non potendo permetersi in Filippopoli senza pericolo, perche era fama, che il patriarca Greco vegliasse per rinnovare le antiche tragedie. Non si conosce per quale ragione, ma niuno dei due trasferì la sua residenza in Adrianopoli. Mons. Zuzzeri nel 1758. rinunziò l'arcivescovato. La dimissione di lui fu accettata ed ebbe l'annua pensione di scudi 50. — Nel 1759. comincia la serie dei Vicarii apostolici in luogo degli arcivescovi, che non vi sono stati piu eletti. Il primo fu Mons. Stanislav Dugli, coll' annua pensione di scudi 100. Questi prevenuto dalla morte, resse per breve tempo il Vicariato. — Gli successe D. Giuseppe Roverani; questi colli suoi missionarii fu bandito nel 1763. dalla Bulgaria, portatisi tutti in Constantinopoli, quando sembrava disperato il permesso di poter rittornare, allora mediante l'impegno di alcuni armeni, l'ottenero, mediante lo sborso di una somma somministrata intanto dal superiore dei p. p. Gesuiti di Costantinopoli e poi restituita loro dalla s. Congregazione".

[1]) „Dopo d'aver dato sesto agli occorenti bisogni, Mons. Benedetto Zuzzeri stante le sue necessita ed indisposizioni, ha lasciato Filippopoli e se ne rittornò in patria con grandissimo dispiacere, afflizione e rammarico di tutti cattolici; e ciò avenne li 19 Gennajo 1756. Questo Benedetto Zuzzeri fu l'ultimo arcivescovo di Sofia, che abbia avuto residenza in questa missione. Il superiore ecclesiastico venne d'allora in poi nominato Vicario apostolico fino all'anno 1848." (Изъ ржкописа „Notizie, relative ai bulgari cattolici di rito latino nel vicariato di Sofia e Filippopoli, scritte nel 1869." Този ржкописъ намѣрихъ въ Селджиково.

Наистина въ Пловдивско павликянитѣ били отначало много бѣдни и повечето несамостоятелни въ стопанско отношение — именно все турски чифчии, ала богатата тракийска почва и по-голѣмата закрила отъ страна на турцитѣ, съ която се ползували южнитѣ павликяни, полека-лека спососбствували, щото тѣзи подирнитѣ да напрѣднатъ численно и економически така, че къмъ половината на миналия вѣкъ, когато пакъ се възобнови старата софийска архиепископия съ епископска столица въ Пловдивъ, южнитѣ павликянски енории се явяватъ въ сравнение съ сѣвернитѣ и пò-богати и пò-многобройни и пò-развити отъ всѣка страна. Много ще да е влиялъ въ тая посока и градътъ Пловдивъ, който отъ 1750. год. насамъ се е прѣобръщалъ все повече и повече на сѫщински културенъ центъръ на южнитѣ павликяни. Отъ тогава и павликянското население тукъ бързо се умножава. Отъ кръщелнитѣ книги се вижда много ясно, какъ именно отъ врѣмето на послѣдния епископъ Цуцери кръщаванията въ Плювдивъ зачестятъ. Близкитѣ економични връзки, които свързвали южнитѣ павликяни като работници съ доста силнитѣ и влиятелни турски спахии, както и постояннитѣ и леки сношения съ Пловдивъ, гдѣто леко сѫ могли да намѣрятъ защита прѣдъ официялнитѣ власти, всичко туй много е способствувало да се развиватъ сносни отношения между турци и павликяни, а отъ друга страна пъкъ и да се усилва антагонизмътъ между тѣзи и православнитѣ имъ братя тъкмо поради силнитѣ агитации противъ тѣхъ отъ страна на твърдѣ влиятелното гръцко духовенство въ Пловдивъ.

Че не е сѫществувало неприятелско настроение между павликяни и турци, добрѣ се вижда отъ факта, че и прѣзъ втората половина на 18. вѣкъ, когато вече е имало достатъчно католишки свещеници въ Пловдивско, пакъ е продължавалъ обичаятъ у павликянитѣ да се вѣнчаватъ сегизъ тогизъ и при турски ходжа. Отъ единъ документъ, който се отнася къмъ началото на миналия вѣкъ, когато въ Пловдивско свещенодѣйствувалъ споменатиятъ Георги Туновъ (отъ 1800. година нататъкъ), и който азъ намѣрихъ въ прѣписъ въ Селджиково, излиза на явѣ, че казаниятъ обичай е билъ въ сила къмъ 1783. година, когато конгрегацията се принудила да издаде специялно упѫтване по тоя поводъ до Пловдивския викарий, и че сѫщиятъ обичай дори и въ началото на 19. вѣкъ още тукъ тамѣ е вирѣялъ. Реченията̀ документъ, който намѣрихъ въ рѫкописа „Statuta san. fedis ac memoriae hujus missionis" отъ 1872. год., съдържа на първо мѣсто писмо отъ Кардинала Борджия до „апостолския викарий Георги Туновъ", въ което на подирния се съобщава, че по въпроса за стойностьта на бракове, сключвани отъ турски ходжа, трѣбва той да се рѫководи точно по отговора на конгрегацията, изпроводенъ по сѫщия въпросъ на 18 февруари 1783. год. до тогавашния апостолски викарий. Въ тоя отговоръ, копие отъ който е приложено и къмъ писмото на Кардинала Борджия, се казва, че свещеницитѣ по никой начинъ не бива да признаватъ бракове, сключени отъ турски ходжа, било че мѫжътъ или жената сѫ отъ „сектата на фотиянцитѣ"

сир. православни, било отъ коя да е секта, както и „всѣки други бракъ отъ тоя родъ“, сир. сключенъ по турски обредъ безъ да е получилъ благословението на католишкия мисионеръ. На такива сѫпрузи трѣбва да се отказвать всички канонически духовни трѣби и изобщо да се постѫпя съ тѣхъ като съ афоресани, докато не се разкаятъ напълно и не изпълнятъ наложенитѣ имъ покаятелни наказания и пр.[1])

Горниятъ фактъ ни разкрива само една малка часть отъ многото несъгласни съ католицизма традиции у южнитѣ павликяни, които тѣ си подържали, както се види, безъ да се стѣснявать дотамъ отъ своитѣ свещеници. Тѣзи подирнитѣ изобщо до половината на миналия вѣкъ били много по-либерални по тия въпроси, отколкото другаритѣ имъ въ Никополската епархия, особно слѣдъ като тукъ дойдоха пасиониститѣ. Въ Пловдивско подиръ францисканитѣ попадаха въ управлението на Софийската архиепископия свещеници отъ разни братства и народности; между тѣхъ е имало винаги и по нѣкой мѣстенъ уроженецъ, павликянинъ, така че въ тѣхната дѣйность не се забѣлѣзва оная послѣдовна строгость и еднострӑнчивость, каквато се проявява у пасиониститѣ въ Никополско. Първитѣ не сѫ могли така да дѣйствуватъ просто и поради своята морална и материялна слабость, а още повече и поради голѣмата опасность, която идѣла за тѣхъ при всѣко по-сериозно стълкновение съ традицииитѣ на паството имъ отъ страна на много силното гръцко духовенство въ Пловдивъ, което постоянно дебнѣло сгоденъ случай да изтръгне павликянитѣ изъ рѫцѣтѣ на католишката пропаганда. Отъ 1755. год., както се видѣ, католишкото духовенство въ Пловдивско въ течение на цѣлъ вѣкъ се прѣдставлява само отъ единъ обикновенъ свещеникъ съ незначителната титла „апостолски викарий“ и съ постоянно сѣдалище въ едно отъ селата, повече въ с. Давуджово. Прѣзъ туй врѣме отъ единъ вѣкъ католишката павликянска ерархия въ Пловдивско не се е наслаждавала съ особенъ авторитетъ и най-малко е могла да прѣдприема какви да е сериозни мѣрки противъ неприятнитѣ ней народни суевѣрия и обичаи, като е знаела, че такива реформи не могатъ мина безъ опасни послѣдици, между които ще да се имали прѣдъ видъ и евентуални потурчвания въ

[1]) Ето текстътъ на двѣтѣ писма:

„Al. Sig. D. Giorgio Tuno Vic. Ap.

Rapporto ai matrimonii, che accada celebrarsi costi innanzi alli *Hoggja Turchi,* non vi è da porre in dubio la loro validità ed ella dovrà attenersi interamente alla risposta, data da questa S. Congregazione li 18. feb. 1783. al Vic(ario) Apostolico di quel tempo, della quale le anisco qui copie. Nulla parimenti dovrà da lei innovarsi riquardo aque Greci, che già confermati passano dalla scisma all' unione cattolica.

S. Card. Borgia Pref“.

„Jn Congregazione Generali
habita die 18. febr. 1783. rescriptum fuit.

Domenica Arciv. di mira sequ.

Ad primum scribendum esse Vicario Apostolico Sophiae catholicos sive mares sive feminas habentes uxores aut viros ex Photianorum aliorumque secta in matrimonium conjunctos a *Thurcarum ministro,* non accepta missionariorum benedictione, *quippe qui illicitis hujusmodi nuptiis* non benedictionem modo sed nec ullum omnino consensum nec praesentiam praestare valeant, eosdem inquam catholicos, nisi aliud obstat canonicum impedimentum, si de gravissimo, quod patrarunt crimine dolentes, manifesta dederint paenitentiae signa, impositis salutaribus paenis impositaque praesertim lege tum utriusque sexus proles educandi in religione catholica quam heretici conjugis conversionem procurandi admitti posse ad ecclesiae sacramenta .... “

по-голѣмъ размѣръ. Има доказателства, че въ Пловдивско били правени напраздни опити въ казаната посока отъ страна на духовната власть вече къдѣ половината на 18. в., когато още на чело на Пловдивската епархия стояха архиепископи, чиято дума по-лесно е можела да минава у народа. Именно между спаженитѣ книжа отъ черковната архива въ с. Калъчли намѣрихъ единъ старъ непъленъ ръкописъ, отъ който се вижда, че Софийскитѣ архиепископи къмъ половината на 18. вѣкъ сѫ искали упѫтвания отъ конгрегацията по редъ въпроси, които се касаятъ до сѫществуещи у павликянитѣ и несъобразни съ догмитѣ на католицизма обичаи и суевѣрия, и че конгрегацията е дала искания отговоръ наредъ по всѣки въпросъ отдѣлно. Четърнайсетиятъ въпросъ въ рѫкописа именно се отнася пакъ до бракове, сключвани прѣдъ турски ходжа, като се обясняватъ и причинитѣ за това. Тукъ именно се разяснява, защо често пѫти мѫже и жени встѫпвали въ втори бракъ, при още живъ сѫпругъ или сѫпруга отъ първия бракъ: това ставало въ случаи, когато единъ отъ сѫпрузитѣ е заминалъ нѣкѫдѣ на чужбина, безъ да се вѣсти дълго врѣме, или когато единъ отъ двамата сѫпрузи се потурчвалъ и се оженвалъ повторно, или пъкъ когато и двамата сѫпрузи знаели, че по нѣкоя причина нѣма да получатъ позволение да се вѣнчеятъ нито отъ архиепископа нито отъ който и да билъ католишки свещеникъ. Именно по такива причини хората отивали при турски ходжа да ги вѣнчее. Архиепископътъ такива е лишавалъ отъ светитѣ таинства, ала напразно, угрозявалъ имъ че ще ги афореса, ала не бързалъ да изпълни и туй, защото съ това, понеже не се бояли отъ афоресване, можелъ да ги накара по-скоро да се потурчатъ. Бивалъ е и на мнѣние, да имъ откаже черковно погребение, ала се убѣдилъ, че и това срѣдство е не само малко полезно, но дори и много опасно.[1])

Забѣлѣжително е, какъ въ горния рапортъ до конгрегацията тоя въпросъ, който отъ гледна точка на каноничното право и на догмитѣ на католицизма не търпи даже критика, се третира твърдѣ снисходително, а още по-забѣлѣжително е, че цѣлиятъ отговоръ на конгрегацията по сѫщия въпросъ състои само въ думитѣ: „архиепископътъ послѣдовно да отказва светитѣ таинства“ (archiepiscopus constanter perseveret in denegatione sacramentorum). До колко съ това сѫ успѣли да отстранятъ тоя обичай да се прибѣгва къмъ турски ходжа въ случай на нужда, когато трѣбвало да се заобиколятъ законитѣ на католишката черква, показа ни по-горѣ писмото по сѫщия въпросъ отъ 1783. год., а че и слѣдъ това дори до половината на миналия вѣкъ тоя обичай се практикувалъ, ако и въ по-малка мѣрка, ще видимъ сетнѣ и по други източници.

---

[1]) „L'abuso però più intolerabile è quello della facilità, con cui passano cosi gl'uomini come le donne *ad secundas nuptias vivente altero conjuge*, e ciò o perchè partiti da loro paesi non sene sà più nuova, o perchè *uno de due si fa turco* vì accasa di nuovo, o perchè sanno, che non potrebbero aver ne la licenza nè dall' Arcivescovo, nè dai missionarii cattolici, *si sposano in presensa del Kogia o sacerdote turco* . . . . Soggiunge Mons. Arcivescovo che gli ha privati dè sagramenti, ma non si sono ravveduti; che ha minacciato di scomunicarli, ma non ha ardito di eseguirlo, perchè poco temendo le scomuniche ricowerebbero . . . ai turchi; che pensava di negargli la sepoltura, ma crede anche questo spediente di poco profito e digrandissimo pericolo“.

Така лабаво пипало католишкото духовенство и въ други случаи, гдѣто строгиятъ католицизъмъ би изисквалъ по-рѣшителни мѣрки, особно тамъ, гдѣто границата между православни и католици чрѣзъ задружни народни обичаи е била почти заличена у нашитѣ южни павликяни. Конгрегацията въ своитѣ упжтвания се е показвала все умѣрена, отъ страхъ да не би да прѣдизвика смущения. Откъмъ тая страна отговоритѣ на конгрегацията и по другитѣ въпроси, що съдържа казаниятъ ржкопись отъ Калъчли, сж характеристични, поради което въ кратко тукъ нѣкои отъ тѣхъ ще отбѣлѣжа.

Въ ржкописа, който състои отъ петь голѣми, пожълтѣли листа, липсватъ първитѣ три въпроса, ала отъ отговоритѣ на конгрегацията, които слѣдватъ, може поне да се угади съдържанието имъ. Съ първия въпросъ се искали наставления какъ да се постжпя спрѣмо обичая, да се колятъ курбани, частни и публични, досущъ каквито сж ставали и у сѣвернитѣ павликяни, както видѣхме по-горѣ. На тоя въпросъ отговорътъ отъ Римъ гласи, че главно трѣбва да се дѣйствува само като се угрозява съ черковни наказания, а не и като се прилагатъ тия наказания.[1]) Вториятъ въпросъ се е отнасялъ до народни погребални обичаи. Отговорътъ съвѣтва, да се одучватъ павликянитѣ отъ своитѣ суевѣрия при погребване умрѣлитѣ и да се приучватъ на черковнитѣ погребални обреди. Колкото се отнася до гощавкитѣ (помана), които ставали за упокоение на душата на умрѣлия, тѣ трѣбвало до второ разпореждане да се търпятъ, като се отстраняватъ отъ всѣки разкошъ, пиянство, разпустнатость, като се отстранятъ всички обреди, що дишатъ суевѣрие, и като се замѣстятъ тѣ съ досежнитѣ черковни молитви и пр.[2])

По третия въпросъ се отговаря на архиепископа, да напомня на своитѣ католици да не присжтствуватъ на богослужение или каквато и да е божествена служба въ православнитѣ черкви, и въ случай че католицитѣ не могатъ да присжтствуватъ на католишко богослужение, да се освобождаватъ отъ задължението да слушатъ литургия съгласно съ по-прѣди давани въ този смисълъ инструкции.[3]) На четвъртия въпросъ, бива ли да се позволява на католицитѣ павликяни да спазватъ православнитѣ пости, отговаря се, че трѣбва да имъ се позволяватъ всички пости, които сж позволени на униятитѣ, като се изисква още само да се въздържатъ въ сжбота да ядатъ месо.[4])

---

[1]) „Responderunt eminentissimi patres: Ad. I. Deterreantur omnino fideles ab enarratis superstitionibus etiam per comminationem non tamen per fulminationem censurarum“.

[2]) „Prohibeantur pariter enunciati ritus sepeliendi cadavera ac sedulo instruantur fideles de ecclesiastica consuetudine ac piis precibus in animarum suffragium effundendis. *Mensae,* in memoriam defunctorum parari solitae, *tolerentur, donec aliter* provideatur, remoto omni luxu, ebrietate ac lascivia, resectis ritibus superstitionem olentibus, . . . ac substitutis ecclesiasticis precibus, quibus missionario praesidente et mensa sanctificetur, et convivae ad suffragia pro defunctis excitentur; maxime vero doceantur fideles de vi sacrificiis missae in suffragium defunctorum minime suffragantur“.

[3]) „Archiepiscopus mandet catholicis sibi subjectis ne accedant ad missas et alia divina officia in ecclesiis schismaticorum, eosdem moneat in casu carentis missae catholicorum non teneri praecepto missam audiendi, ut rescripsit S. Congregatio S. officiis die 5. decembris 1668. ad episcopum Trebigni, et die 7. augusti 1704. et 28. novembris 1709. et 29. maii 1711.“.

[4]) „Non improbari observantiam jejuniorum quae sunt graecis catholicis communia, ut rescripsis S. Congregatio 1750., modo non omittant praescripta latinis, ut in die sabathi ab esu carnium abstineant“.

Въ петия отговоръ не се позволява на католицитѣ да приематъ хора православни за кумове на дѣцата си, било при първото било второто кръщение.[1])

Понеже православнитѣ българи имали навикъ да взематъ участие на павликянскитѣ курбани и понеже въ деня на св. Епифаний по нѣкога дори и православнитѣ принуждали католишкия свещеникъ да „благославя" (да ръси) домоветѣ имъ, конгрегацията отговаря пакъ утвърдително — да не се прѣчи на тоя обичай.[2])

На седмия въпросъ, да ли да се забранява на павликянитѣ отъ Софийската архиепископия да се придържатъ о стария календарь, тъй сжщо се отговаря, че трѣбва и тоя навикъ да се зачита, за да се избѣгватъ неприятности, досущъ каквото се е отговаряло и по-прѣди по сжщия въпросъ, както видѣхме отъ бѣлѣжкитѣ на свещеника Драгомирова.

Осмата точка на въпроситѣ казва, че павликянскитѣ момичета и невѣсти имали обичай, щомъ се свърши гроздоберътъ, да седѣнкуватъ, именно да „прѣкарватъ подъ открито небе, на срѣдъ пжтя около огъня, като пѣятъ и плетатъ, по цѣли нощи освѣнъ вечеритѣ срещу праздникъ и срещу петъкъ."[3]) Конгрегацията по тоя въпросъ намира за умѣстно, архиепископътъ да дѣйствува само съ отеческа благость и разумни съвѣти.

Споредъ деветия въпросъ ужъ у павликянитѣ сжществувалъ обичай, че момата, прѣди да се вѣнчае, бивала „прѣглеждана" отъ една своя най-близка роднина, и въ случай че би се констатирала дѣвственость, това гръмко се разгласявало на съсѣдитѣ и дори и пушки се гърмѣли съ сжщата цѣль. Архиепископътъ много пжти искалъ да спре тоя лошъ обичай, ала не успѣлъ, защото при по-крути мѣрки би могли да настанатъ безредици.[4]) И по тоя въпросъ конгрегацията прѣпоржчва, да се изкоренява обичаятъ съ благость и разумность (ut abusus eiusmodi paterna caritate et prudentia eradicentur).

Слѣднитѣ два въпроса — 10 и 11. — се касаятъ до слабото посѣщаване богослужението въ черква, избѣгването изповѣдь и причесть. Това правили особно момичетата, които, мъмрени за туй отъ мисионера, отговаряли, че не бивало на самѣ да говорятъ съ изповѣдника, защото въ противенъ случай щѣли турцитѣ да имъ се присмиватъ и да говорятъ лошо за тѣхъ.[5]) Изобщо и мжжетѣ нѣмали обичай да се изповѣдватъ, и повечето били такива, които прѣзъ цѣлия си животъ се изповѣдвали

---

[1]) „Non admittantur schismatici uti sponsores sive in baptismi sive in chrismatis sacramento ex decreto s. officiis die 5. Martii 1746."

[2]) Въ 6-ия въпросъ е казано: „In alcuni luoghi i Greci assistono ai kurbani dei cattolici e vogliono, che il missionario nel giorno dell Epifania vada a benedire le loro case, il che, dice Mons. Arcivoscovo, che i misssionarii non hanno potuto negare per timore di maggior male."

[3]) „Le donne tanto zitelle che maritate dal tempo, in cui sono terminate le vendemmie, stanno tutte le notti a cielo scoperto cantando e filando intorno ad un gran fuoco acciso in mezzo alle strade, eccetto i giorni precedenti le fette e venerdi."

[4]) „Le zittele prima di maritarsi sono visitate dalla piu stretta congiunta e ritrovandosi vergine se ne da l'avviso a tutto il vicinato con molte acclamazioni ed anche con lo sparo dei moschetti; ni e stato possibile ai missionarii di togliere questo abuso".

[5]) „. . . minacciate dai missionarii non si ravvedono, allegando per iscusa, che . . . se parlassero in segreto al confessore sarebbero burlate e calunniate dai turchi."

и причестявали само единъ или два пѫти. Рѣдко нѣкой знаелъ на изустъ „Отче нашъ“, а камо ли да знае нѣкои други молитви.

Малцина били и тѣзи, които поне на смъртния часъ да повикатъ свещеника, и затова такива би трѣбвало повече по име отколкото въ сѫщность да се нарекатъ католици. А когато би поискалъ мисионерътъ малко по-строго да имъ наложи да се поправятъ, отговаряли, че щѣли да се потурчатъ или че щѣли да приематъ православието.[1])

Особно къмъ края на 18. в. трѣбва твърдѣ много да е изпадналъ престижътъ на католишката черква въ Пловдивъ, та дори се направилъ сериозенъ опитъ отъ страна на гърцкия тукъ владика да се обърнатъ павликянитѣ на православие. За тоя опитъ на кѫсо е отбѣлѣзано на стр. 8 отъ споменатия рѫкописъ „Statuta s. fedis etc.,“ а именно че на 1798 година „схизматичниятъ владика, подържанъ отъ турскитѣ власти, се опиталъ да накара павликянитѣ да пригърнатъ православието.“[2]) По подробно извѣстие за тая случка намирамъ въ рѫкописа „Бѣлѣжки“ отъ 1869 год., за който по-горѣ се спомена („Notizie, relative ai bulgari cattolici nel vicariato di Sophia et Filippopoli, scritte nel 1860“). Тукъ авторътъ, слѣдъ като описва мизерното състояние на католицизма въ Пловдивско прѣзъ втората половина на 18. в., именно какъ при тогавашния терорь не било позволено да се изповѣдва свободно католишката вѣра, та само скришомъ и то нощно врѣме се извръшвало богослужение, какъ мисионеритѣ нѣмали постоянно жилище, а били принудени да го мѣняватъ често, да се хранятъ съвсѣмъ сиромашки, да спятъ несъблѣчени „въ смрадни колиби и на гола земя“ и пр., разказва най-сетнѣ, при какви обстоятелства на 1798 год. се опиталъ грьцкиятъ митрополитъ да тури кракъ на католишката пропаганда. Прѣзъ казаната година именно, понеже станали нѣкакви „политически размирици въ сѫсѣднитѣ области“, турското правителство, стреснато отъ това и за да прѣдупрѣди каквито и да е явни безредици, поискало отъ всичкитѣ духовни началници въ страната да гарантиратъ прѣдъ него за поведението на повѣреното тѣмъ паство, именно да взематъ върху си отговорността за поведението на това подирното въ бѫдеще. „Католичеството бѣше тукъ почти неизвѣстно, и само отъ нѣмай-кѫдѣ търпѣно“ — казва се въ Бѣлѣжкитѣ — и за това не можеше да се намѣри лице, съ колкогодѣ тежесть и съ влияние прѣдъ властьта, което да поеме върху си исканата оговорность“. Апостолскиятъ викарий въ това си качество не е смѣялъ нито да се яви, а тоя случай още повече го сплашилъ, като е знаелъ отъ друга страна, че нѣма да има никаква стойность да се прѣдстави гарантинъ, именно че католицитѣ ще държатъ мирно поведение, щомъ не е законно признато тѣхното вѣроизповѣдание. Въ

[1]) „Ridotti in punto di morte, pochissimi sono quelli, chi chiamano il missionario, sicchè possono dirsi cattolici più di nome che di fatti, e se si vogliono troppo severamente corregere, rispondono, *che si faranno turchi o scismatici.*“

[2]) „La persecuzione, con la quale vescovo scismatico, sotenuto dalla autorità turche, ha tentato di far appostatare questi cattolici e far loro abbraciare il rito scismatico, ebbe luogo nell anno 1798.“

това тежко положение, въ което тогава се намѣрили павликянитѣ, гръцкиятъ пловдивски митрополитъ побързалъ да се възползува отъ момента и се явилъ готовъ да отговаря за католицитѣ, ала подъ условие, да напустнатъ тѣ своята вѣра и да пригърнатъ „схизмата". Свърхъ това били съ насилие отведени двамата мисионери като прости „прѣстѫпници" прѣдъ властьта. Щомъ се разчуло, че мисионеритѣ сѫ затворени, стекли се жени-павликянки, съ малкитѣ си дѣца на ръцѣ, напустнали работата си и се отправили къмъ града, гдѣто всичкитѣ се сбрали на опрѣдѣления день. Тѣ се явили въ голѣмия дворъ на конака на валията и съ високъ гласъ заявявали, че сѫ готови по-скоро живи да изгорятъ, нежели да отстѫпятъ отъ вѣрата си. Тѣхнитѣ викове и плачътъ на дѣцата имъ направили силно впечатлѣние на събралитѣ се на съвѣтъ (меджлисъ) първенци, между които билъ и гръцкиятъ митрополитъ покрай турския мола, и най-сетнѣ имъ се отговорило успокоително, че нѣма кой да имъ закача вѣрата та нека си се завърнатъ назадъ по домоветѣ си. Слѣдъ това се намѣрилъ между членоветѣ на меджлиса единъ твърдѣ влиятеленъ бей, който заявилъ, че става отговоренъ за католицитѣ и за тѣхнитѣ свещеници. Тогава и тѣзи били пустнати на свобода. Така се е свършило това „послѣдно" явно гонение противъ католицитѣ-павликяни въ южна България.[1])

За тоя „опитъ" на гръцкия владика се споменува и у Раковски („Нѣколко рѣчи о Асѣню първому и пр." стр. 26), ала погрѣшно се отнася къмъ по-късно врѣме — къмъ 1829 год.: „Тие българи павликяне трѣбваше да дадѫтъ поручителство за своята личность, нъ като нѣмахѫ кого да дадѫтъ, притекохѫ се при тогавашния пловдивски митрополитъ Грькъ и го молихѫ да поручителствува за тѣхъ и да се

[1]) „Nell anno 1798 alcuni sconvolgiamenti pollitici, occorsi nelle attigue provincie, misero in apprensione il governo, il giudicò aproposito ad oggeto di prevenire ogni publico disordine, di voler un sicurtà da tutti i capi di religione, il quale fosse responsabile della condotto dei popoli alla spirituale sua cura affidati. *Il cattolicismo era qui quasi incognito ed a mala pena tollerato;* persona non si trovava meritevole di qualche riguardo, che potesse influire sull' opinione della autorità. Il vicario apostolico in tal sua qualitá giammai osava comparire; il caso presente lo rese ancor più timido. Altronde di niun valore sarebbe stato l'offrirsi garante della pacifica e sotto messa condotta dei cattolici, non essendo legalmente ricconosciuta la loro religione. Ognuno di leggieri può formarsi un idea delle angustier in cui si trovarono per tal cagione questi inermi cattolici, privi d'ogni prottezione qualunque . . . L'arcivescovo greco-scismatico di Filippopoli afferrò il destro, che gli presentava la circonstanza: egli si rese responsabile dei cattolici a *condizione, che abandonassero la loro fede ed abbracciassero la scisma.* All'intrigo si unì la violenza: furono estratti dal loro nascondiglio li due missionarii, che erano al regime dei cattolici e come rei di publico dellitto tradotti avanti la autoritá. L'arcivescovo greco era in capo al consiglio e la mola, che moveva questa trama d'oppressione. Alla notizia dalla cattura dei missionarii, tutte le donne con i loro pargoletti in braccio, lasciarono il loro rispettivo paese e trassero verso la città, ove si trovarono tutte nel giorno convenuto. Si presantarono tutte insieme nel gran cortile del palazzo del governatore, dichiarando ad alta voce, che tutte fino ad una erano disposte ad essere bruciate vive prima di appostatare dalla loro religione. Il pianto dei raggazzi, unito a quello delle madri, le grida, lo schiamazzo fecero penosa impressione sull' animo del'consiglio radunato, il quale per calmare quello strepito fece loro intendere, che non vorrebbero molestate dal lato religioso, percio se ne rittornassero pure tranquille alle lore case. . . . Allora un Bey, membro del consiglio ed assai influente, dichierò che egli stesso si rendeva responsabile dei cattolici e dei loro sacerdoti. Accettò il governatore la sicurtà offerta, li missionarii vennero posti in libertà, e quelle povero donne, contente come se avessero trovato un tesoro, fecero ritorno alle loro capanne. Questa fu l'ultima persecuzione aperta, che mise a prova la costanza dei cattolici. . . . " (изъ ръкописа „Notizie, relative ai bulgari" и пр.).

съединжтъ пакъ съ православната черква“. Пловдивски митрополитъ отказалъ това и тѣ прибѣгнали къмъ Цариградъ „и западнитѣ ги запазихж, проводихж имъ попове, изучихж имъ момчетата въ Римъ, изградихж имъ черкви. Този случай е билъ на 1829 год.“.[1])

По-горѣ се спомена, че на 1802. год. Пловдивското викариятство било възложено на българина Андреа Туновъ, до тогава свещеникъ въ Калъчли. До 1832. година той ржководилъ епархията си, както се види и отъ казаното извѣстие за „послѣдното гонение“ противъ католицизма въ Пловдивско, безъ нѣкои важни прѣчки, независимо отъ общото незавидно състояние на християнитѣ въ Турция прѣзъ първата четвърть на миналия вѣкъ, което по-горѣ, въ отдѣла за сѣвернитѣ павликяни, по-подробно се изтъкна. Връхътъ на ужаситѣ, които прѣживѣлъ тогава българскиятъ народъ, билъ достигнатъ по врѣме на гръцката завѣра на 1821. год. Извѣстието за въстанието на Ипсиланти възбудило турския фанатизъмъ по цѣлата турска империя, и тогава били изклани и избѣсени много българи и отъ Пловдивско, тъй като се бѣ узнало, че между българскитѣ пратеници, които обѣщавали на Ипсиланти подрѫжка, имало и отъ града Пловдивъ (вж. Иречекъ, Ист. Болг. 678). До колко тия бури засегнали и нашитѣ южни павликяни въ Пловдивъ и по селата, нѣмаме извѣстие, ала възъ основа на приведенитѣ по-горѣ данни, които свидѣтелствуватъ, че отношенията между турци и павликяни въ Пловдивско били доста добри, и като се вземе още прѣдъ видъ, че поводътъ на турскитѣ жестокости се криелъ въ страха имъ, какво и българитѣ съчувствуватъ на гръцката завѣра, въ което най-малко сж могли да бждатъ заподозрѣни именно павликянитѣ, можемъ да приемемъ като твърдѣ вѣроятно, че послѣднитѣ най-малко, а може би и никакъ не сж пострадали отъ тогавашнитѣ турски золуми. Това е вѣроятно и поради обстоятелството, че черковнитѣ работи на павликянитѣ тогава е ржководилъ мѣстенъ уроженецъ, споменатиятъ Андрея Туновъ, който ще да е зналъ да лади съ турцитѣ и да избѣгва всичко, що бие въ очи и що би било отъ естество да възбужда негодуване у православни и турци. Въ слѣдствие на тая прѣдпазливость, а може би отъ часть и слаба религиозна ревность у върховния началникъ на пловдивското католишко духовенство, павликянитѣ подържали католишката си вѣра повече на гледъ отколкото напълно съзнателно, като продължавали да тачатъ още много отъ своитѣ стари суевѣрия и навици, несъгласни съ истинския католицизъмъ.

[1]) Може би и тогава да е станало сжщо подобно въ Пловдивъ, та се смѣсвало послѣ това събитие съ разказаното по-горѣ отъ 1798 год., понеже и у П. Черновѣждъ, „Нѣколко записки отъ сегашния вѣкъ“ (виж. въ Мин. Сбор. VI. 388) се цитува единъ „записъ“ за нѣкаква молба, отправена до гръцкия владика въ Пловдивъ отъ страна на павликянитѣ, ужъ за да ги приемѣлъ въ лоното на православната черква, а въ сжщность трѣба наопаки владиката да е прѣдлагалъ такова нѣщо, навѣрно срѣщу нѣкакви услуги, за които го молили павликянитѣ. Срв.: „26 У пловдин, да са знае, куга павликѐнете ходѝха при деспоти да му се молатъ да ги покрусти, ала той ги некабули, чи тия не са християне ами идололатри, чи си праветь литургия бесь свещеници по курищата и курбане колатъ като путпарезете, чи немэт черкови и крустатъ са с цяла рука, лето христово 1830, петаръ пондовичъ“.

При все това римската пропаганда е намирала най-подходно къмъ тогавашнитѣ политически условия на страната да държи на чело на пловдивската епархия недѣятелния викарий Андрей Туновъ дори и тогава, когато той въ прѣстарѣли години се указвалъ съвсѣмъ негоденъ за важното си звание, та на 1832. год. пропагандата се принудила да назначи на негово мѣсто друго лице, което подъ име „помощникъ на викария" фактично да управлява епархията. Забѣлѣжително е, че и въ тоя случай пропагандата намѣрила за умѣстно, и помощникътъ да бѫде пакъ българинъ, като е назначила за такъвъ завърналия се на 1830 г. отъ Никополско от. Драгановъ.[1]) Назначението му е станало на 18. май 1832 г. съ папски указъ („бреве"), отъ който единъ съврѣмененъ прѣводъ на български, вѣроятно отъ рѫката на самия Драгановъ, намѣрихъ въ Селджиковската черковна архива. Интересенъ е тоя документъ и откъмъ езика и правописа, съ който тогава си служили южнитѣ павликяни, и затова тукъ го привеждамъ изцѣло, както е въ оригинала а освѣнъ това и въ кирилска транскрипция, споредъ както азъ го чета.

„Gregorio otaz Papa XVI.

Predrago Sino, mlogoti zdravi od nam i Apostolicianska blagoslov. Zarad golema starinà i malkoto zdravi od nasciat predrag sin D. Andrea Tuno, Vicario Apostolski od Filippopoli od Bulgaria, i stanal da nemoi veki da navia na jukat od negovo Vicarstvo. Nija spored nascite prekloneni Brachie Cardinali od S. C. Romanska nacloneni zarad dobro redeni od s(ve)ti sabor predaimi sdraf ispat od tebe i tvoja darxava, i Tebe munasìp nameriimi zarad nauka i od razum tujà izbrajmi tibe za pomosnik od tozì Vicario. I oprosctegni imas od sega natatak od pedepza, od proclesta, za spàdegni vanka od ciarcovite i za sickite Redovniscki rabote izin od nam imasc. I ti, aco se nemervasc u necoja od tezi rabote varsan, od nam imasc opprosctegni i prostin da si i odvarzan sas tazi nascia kniga od teja pedepze. Tuku pomogak da si za siga od vasciat Vicario Ap-ki od Filbe na Bulgarska zeme. Pa sas sakon isbiremi, turemi, sapovedaami i odziscdemi sas Boxi izin i sas pismo od taja kniga, Ti da badisc podire na negovo mesto. Amma pak durkat i (v)xivot Gospodin Andrea Tuno, na negovo mesto i na maslahate od negova stolnina i redegni Ti da imasc smesa i raka vatre, i oneje raboti, dito Toi ti prascte varu zapovedite, trebe sicko da svarscis i da potacesc.

Amma ako D. Andrea se ducare da slei od svetat ja belkim, dano da ni badi, i umrel, ja negovo Vicarsto biz nego ako stani, Tebe da snajat za Gospodina na negovoto mesto na Filbe od Bulgarska zeme: za sickite i za sekoja proscka ci D. Andrea catu Vicario je imal dorsega od tazi nascia stolnina Apostolicianska, i Ti da ja imasc od sega za togava spored tazi nascia kniga davami ti i odriscdemi. Salt oneja rabote, deto Cardinalete od Sveti Zabor varv Tei darxiat i ostavet. Indi zapovedovami na sickite i po secugo, deto se siga i deto stat ducieka do vremè, pod zakon od sveto slusciane, da te priimat i da te smesat na rabotete i od slobodno redegne na Gospodinstoto, cakoto pissova tazi nascia kniga, sankim za pomosnik od Gospodina dordei toi i sled negovo vreme da si na stolninata od Filbe na B(ulgars)ko, sickite na secakvo da ti badat possluslivi na naredbata

[1]) Въ споменатото рѫкописно „Извлѣчение" отъ римскитѣ архиви („Estratto degli archivii"), писано на 1841. год., за сѫщия Андрей Туновъ се казва: „Nel 1802. fino al 1832. fu Vicario D. Andrea Tuno, che in quest'anno atteso la sua età awanzata si dimise da *un peso omai troppo pesante alle sue forze.* Il Vicario apostolico aveva un coadiutore nella persona di D. Francesco Draganov".

od tozi red i verno da izvarsciovat tvoje ucarovani i dobri zakone i zapovedi da preimovat sas sloxino sarze: accolinè, deto ti sćtesc da dadesc pedepzata illi pocorata varu niposlusclivite, i nia oscti bile od tuka kabul sctem ja stori sas covetat, de go imami od Boga, dorde tia ni isplatat kabahatat sas jedna dostoina pocora. Tezi sicki rabote trebat verno i zdravo da se dargiat i pocitat.

Pissana na Rim pod mihiur od Sveti Petar Apostol od Nam ozza Papa Gregorio XVI. na 18. od Maj na sene 1832."

„Грегорио отац Папа XVI.

Предраго Сино, млòго ти здрàви от нам[1] и апостоличàнска[2] блàгослов. Зарад голема старинà и мàлкото здрàви от нàшият предрàг син Д. Андрèя Тỹно(в), викàрио апòстолски од Филипòполи от Българѝя, и[3] стàнал да немòй[4] вѐки да навѝя[5] на ю̀кът[6] от нѐгово викàрство. Нѝя според нàшите преклòнени[7] брàкье кардѝнали от С(вета) Ц(ръква) ромàнска наклòнени зарад добрò рѐдени[8] от светѝ събòр предайми здрав испàт[9] от тѐбе[10] и твòя даржàва[11] і тѐбе мунасѝп[12] намѐрийми зарад наỹка и от рàзум туя̀[13] избрàйми тѝбе[14] за помòшник от този викàрио. И опрощѐньи ѝмаш от сегà на тàтък от педѐпца,[15] от проклѐста,[16] за спàденьи[17] вънка от чàрковите[18] и за сѝчките редовнѝшки[19] рàботе, изѝн[20] от нам ѝмаш. И ти, àко се намѐрваш у нѐкоя от тѐзи рàботе вързан, от нам ѝмаш опроштѐньи и прòстин да си и одвързан със тàзи наша книга от тѐя педѐпце. Тукỹ помагàч да си за сига от вàшият вѝкарио апòстолски от Фѝлбе на Българска земѐ. Па със закòн избѝреми, тỹреми, заповѐдаами и отсъждеми със Божѝ изѝн и със писмò от тàя кнѝга, Ти да бъдиш подѝре на нѐгово мѐсто. Амà пàк, дỹркат й (в) живот господѝн Андрѐя Тỹно(в), на нѐгово мѐсто и на маслахàте[21] от нѐгова стòлнина и рѐденьи Тѝ да ѝмаш смѐса и ръкà[22] вътре, и онѐіе рàботи, дѝто[23] тòй ти прàще вър(х)ỹ зàповедите,[24] трѐбе сѝчко да свършиш и да потàчеш.

Амà ако Д(он) Андрея се дукàре да слѐй от светът,[25] я белкѝм, данò да ни бъди, и умрѐл, я нѐгово викарст'о биз нѐго àко (о)стàни, тебе да знàят за Господѝна на нѐговото место на Фѝлбе от Българска земѐ: за сѝчките и за сѐкоя прòшка чи Д. Андрея катỹ викарио іе ѝмал дор сегà тàзи наша стòлнина апостоличанска, и тѝ да я ѝмаш от сегà за тогàва спòред тàзи нàша кнѝга, давами ти и отрѝждеми.[26] Сàлт онѐя рàботе, дѐто кардинàлете от светѝ събòр вържф (= върх) тѐй държя̀т и остàвет. Ѝнди заповѐдовами на сѝчките и по сѐкуго дѐто се сигà и дѐто щàт дучàка д(о) времѐ под закòн от светò слỹшанье, да те преймат и да те смѐсат на рàботете и от слòбодно рѐденье на господѝнст(в)ото, какòто пѝсува тàзи нàшя кнѝга, сàнким за помòшник от господѝна, дордѐ й той и след негово време да си на столнината от Фѝлбе на Българско, сѝчките на сѐкакво да ти бъдат послушлѝви на нарѐдбата от тòзи ред и вѐрно да извършуват твоіе укàровани[27] и добрѝ зàконе и зàповеди да преймоват със слòжино сърцѐ:[28] ако ли нѐ, дѐто ти щѐш да далѐш педѐпцата или покòрата[29] вър(х)у нипослушлѝвите и нѝя òщи билѐ от тỹка кабỹл щѐм я стòри[30] със кувѐтът[31] дѐ(т) го ѝмами от Бога, дордѐ тѝя ни исплатът кабахàтът[32] със еднà достойна покòра. Тѐзи сѝчки рàботе трѐбат вѐрно и здрàво да се държът и почѝтат.

Пѝсана на Рим под михюр от Свети Петар апостол от Нам оцà Папа Грегорио XVI на 18. от Май на сенѐ 1832."

[1] от нам = от нас (споредъ павликянското нарѣчие). — [2] апостоличанска (вм. апостолска) е хърватизъмъ. — [3] и = е (спомаг. глаголъ). — [4] = не може. — [5] надвива. — [6] юк = товар (турска дума). — [7] преклонени = прѣстарѣли. — [8] уредба, управление. — [9] свидѣтелство. — [10] за тебе. — [11] страна. [12] годен (тур. д.). — [13] твоя. — [14] тебе (споредъ павликянското нарѣчие). — [15] наказание. — [16] „проклетства" сир. анатемосване. — [17] напъждане. — [18] черквите. — [19] свещенически („редовник" на хърватски означава членъ на нѣкой духов. редъ — орденъ сир. калугеръ). — [20] позволение. — [21] работи, длъжности. — [22] „да имаш смеса и ръкà = да вземашъ участие. — [23] дѝто = гдѣто. — [24] съгласно съ заповѣдитѣ. — [25] ако се случи да слѣзе отъ свѣта. — [26] отреждаме. — [27] твоитѣ упътвания. — [28]) съ спокойно сърце. — [29] канонъ за покаяние. — [30] ще признаемъ. — [31] съ силата. — [32] вината, прѣгрѣшението.

По неизвѣстни причини Драгановъ се отказалъ слѣдъ една година отъ възложената му длъжность „помощникъ на викария". Тогава и Андреа Туновъ се отказалъ отъ длъжностьта си викарий, и на негово мѣсто тая длъжность изврършвалъ въ качество на „провикарий" нѣкой си отецъ Джовани Фортнеръ, който се поминалъ на 1835. год. и билъ врѣменно замѣстенъ отъ лигуориста от. Фишеръ.[1])

[1]) D. Francesco Draganov aveva rinunziato la sua coadiutoria ai 2. di febbrajo 1833. Dopo la rinunzia di D. Andrea Tuno, governò come provicario il p. Giov. Fortner, che morì nel 1835. Il p. Fischer, Liguorista, come il suo antecessore, fu autorizzato a sostenere l'ufficio di Superiore interino." (Изъ ръкописа „Estratto dagli archivii" отъ 1840. год.).

Лигуориститѣ въ Пловдивско.

На слѣдната година (1836.) конгрегацията повѣрила управлението на пловдивската „мисия“ на едни австрийски калугери отъ ордена на св. Алфонзо Лигуори, общо наричани лигуористи и още „редемптористи“. Тѣ дѣйствували въ Пловдивско само въ течение на четири години, ала и прѣзъ туй кратко врѣме тѣ, а особно главатарятъ имъ, нѣкой си Иванъ Непомуцки Птачекъ, който ржководилъ „мисията“ отъ края на 1836 година въ качество на главенъ викарий, се опитали да прокаратъ толкова важни реформи въ черковния и общественъ редъ на своето паство, че тѣхната кратковрѣменна дѣйность, която най-сетнѣ имъ спечелила пълна ненависть отъ страна на паството имъ, съставя нова епоха въ историята на католицизма у южнитѣ павликяни. Неизвѣстниятъ авторъ на споменатитѣ по-горѣ „Бѣлѣжки“ (Notizie) отъ 1869. год. казва, че прѣзъ врѣмето на лигуориститѣ католичеството въ Пловдивско получило вънкашенъ развой, какъвто до тогава не е достигало; въведени били публични процесии и хорово пѣние въ черква, а най-главно прѣстанали павликянитѣ да работятъ заедно съ челядьта си ангария на турцитѣ прѣзъ недѣлни и празднични дни. Особно съ това, че лигуориститѣ се опрѣли противъ тоя старъ „обичай“, чувствително засегнали интереситѣ на заможнитѣ турци, земевладѣлци въ Пловдивско, които отъ старо врѣме злоупотрѣбявали въ своя полза съ безправното положение на бѣднитѣ павликяни, като задигали въ празнични дни още рано въ зори по колкото мжже и жени имъ трѣбвало, за да имъ извръшватъ полска работа и като ги принуждали дори и сами да се хранятъ прѣзъ туй врѣме. Птачекъ юнашки се опълчилъ противъ тая експлоатация на труда на павликянитѣ, които въ слѣдствие ва вѣчнитѣ ангарии, и то все въ празднични дни, не успѣвали да изпълняватъ своитѣ вѣрски потрѣби та мнозина, прѣкарвайки така далечъ отъ черквата и нейнитѣ духовни грижи, въ религиозно отношение съвсѣмъ подивявали. До колко е билъ енергиченъ и смѣлъ викариусътъ Птачекъ, който, ако сждимъ по името, ще да е билъ родомъ чехъ, показва единъ разказанъ отъ автора на „Бѣлѣжки“-тѣ случай, какъ веднажъ Птачекъ, който не се стѣснявалъ да нанася и сжщински удари на тия, които не го слушали, единъ день съ камшикъ разпждилъ множество павликяни прѣдъ конака на пашата, дошли тукъ съ колата си за да отбиятъ нѣкаква поржчана отъ пашата ангария въ града Пловдивъ. Павликянитѣ, върху които неустрашимиятъ викарий се нахвърлялъ съ удари, се разбѣгали кой кждѣто види и най-сетнѣ се разотишли по домоветѣ си, безъ да могатъ направи нѣщо градскитѣ „сеймени“ — които стояли отъ страна и гледали.[1]) Така безогледно и често „свирѣпо“ постжпялъ Пта-

[1]) „. . . Durante la regenza di questi religiosi il cattolicismo in questa missione prese uno sviluppo esterno, che mai aveva avuto in addietro: s'introdussero processioni publiche, interne però entro il cortile attorno la chiesa; cessarono i lavori nei giorni festivi in favore dei Turchi e s introdusse pure il canto nelle chiese. . . . A dire il vero non poche furono le opposizioni, che si hanno dovuto superare per venire a capo di tali opere, e specialmente per estir-

чекъ и когато се е касаело да накаже нѣкого просто поради неизпълнени вѣрски длъжности, напр. поради неходене въ черква, избѣгване отъ изповѣдь и причесть и др., и затова най-сетнѣ подигналъ и мало и голѣмо противъ себе си и другаритѣ си въпрѣки многото прокарани отъ него реформи, полезни отъ гледна точка на католицизма и на богословския моралъ. Той отъ самото начало, щомъ дошелъ прѣзъ септември мѣсецъ 1836. год. въ Пловдивъ, енергично се прѣдалъ на своята задача, която обаче той схващалъ отъ досущъ тѣсно калугерско становище, безъ да има потрѣбния смисълъ за нуждитѣ на сѣмейния и общественъ животъ, като се грижилъ само за подигане външното великолѣпие на вѣрата и черквата, а ненавиждалъ и тъпчелъ всичко, що се изпрѣчвало на пѫтя му въ тая посока. За това между дѣйностьта на лигуориститѣ въ Пловдивско и дѣйностьта на пасионистѝтѣ въ Никополско въ това врѣме има голѣмо сходство, а причината за лошитѣ разултати и тукъ и тамъ се крие все въ едностранчивата подготовка на такива калугери, които наистина ги бива за мисионери, безстрашно да се борятъ за вѣрата Христова, ала не и да изпълняватъ разнообразната и твърдѣ сложна задача на мирски свещеници, особно всрѣдъ едно чуздо тѣмъ общество, което не ги разбира и което и тѣ не могатъ тъй лесно разбра. Птачекъ се показва именно твърдѣ типиченъ прѣдставитель на тоя родъ мисионери. За неговата дѣйность прѣзъ първитѣ двѣ години както и за неговия личенъ характеръ можемъ донегдѣ да сѫдимъ и по единъ обширенъ докладъ, който той е отправилъ до конгрегацията и който намѣрихъ въ Селджиковската архива. Той е спазенъ въ „единъ печатанъ екземпляръ“, може би единственъ, както е казано и въ заглавието: „Sommario, *numero unico.* Relazione sulla visita del Vicariato Apostolico di Filippopoli.“ Докладътъ който съдържа 18 голѣми страници, е подписанъ отъ Птачека („Ioannes Nepomucenus Ptacek“) въ качество на „vicariatus Sophiensis superior“, съ дата 5 септември 1837. година. И тоя документъ напълно подтвърдява горнята характеристика на Птачека като прѣкаленъ и безогледенъ въ своитѣ похвати „мисионеръ“

---

perare l'abuso ab immemorabili introdutto dai Turchi di lavorare per essi nei giorni festivi. . . Nella vigilia delle feste i Turchi si portavano nei villggi christiani ed estraevano quanti potevano uomini e donne e li condicevano nei loro campi. Senza calcolare, che la fatica si sosteneva gratis da quei miseri, e che dovevano alimentarsi del loro, la religione ne era immensamente avvilita e danneggiata, e nessuno era in stato di poter essere instruito ne suoi doveri religiosi. Ora trattandosi di estirpare tale abuso, che per la durazione era passato in legge e di tanta utilità per li Turchi potenti, facilmente si comprende, che gravissime opposizioni si devevano incontrare. Ma la providenza permise, che fosse al governo di questo Vicariato un certo *Giovanni Ptacek; egli come un muro di bronzo* si oppose alle violenze, che negli indicati giorni venivano fatte ai christiani. Egli stesso si portava sui canpi e sgrimando e menando colpi di sverza a destra ed a sinistra ne faceva partire tutti i catiolici. Un giorno il pascia aveva ordinato una condotta di carri da farsi dai christiani in giorno festivo. Li poverini hanno dovuto ubbidire. Quando furrono tutti radunati coi loro carri avanti il palazzo del governatore, *Ptacek senza timore alcuno e senza esser trattenuto da verun umano rispetto* sale un bellissimo destriero, si porta nel cortile, ove era il convoglio, *colla sua lunga sferza batte uomini e bestie* gridando, rimproverando la profanazione del giorno festivo. Chi grida, chi fugge, chi si nasconde, e gli stessi seimeni restano sbalorditi e non sanno che fare. L'affare si fini con rittornare tutti alle case.“

въ казания бойовенъ смисълъ на тая дума.[1]) И такъвъ той е останалъ докрай, и ако да не бѣше билъ при туй още и твърдѣ дребнавъ и отмъстителенъ честолюбецъ, той е щѣлъ негли да остави по-добъръ споменъ у своето паство.

Прѣзъ пролѣтьта на 1837. год. завърлувала въ Пловдивско чума епидемия, която покосила отъ мѣсецъ Априлъ до Септември сѫщата година до 300 павликяни. Жертва на епидемията и на своя дългъ, като утѣшитель при послѣднитѣ минути на заразенитѣ болни, станалъ и другарятъ на Птачека Игнатъ Кристофъ (Ignatius Kristoph). При все туй Птачекъ можалъ прѣзъ Юни мѣсецъ за първи пѫть да споходи павликянскитѣ села, за да се запознае съ състоянието на черковното дѣло по-отблизу.

Въ „Софийския викариятъ"[2]) тогава имало павликяни освѣнъ въ града Пловдивъ още и въ селата Балтаджи, Калъчли, Селджиково, Дуванли, Хамбарли и Давуджово. Освѣнъ това имало павликяни, пръснати и по други села като работници по турскитѣ чифлици. Числото само на тѣзи отъ подирнитѣ, които били родомъ отъ града Пловдивъ, споредъ Птачека достигало до 80 души, а числото на павликянитѣ въ града слѣдъ чумата отъ около 1500 спаднало на 1200 души. Отначало тукъ Птачекъ ималъ още двама помощници-лигуористи, от. Графъ (Graf) и от. Кристовъ. Слѣдъ като този подирниятъ се поминалъ прѣзъ Августъ на 1837. год., останалъ Птачекъ самъ съ единъ помощникъ.

Въ Балтаджи служилъ като свещеникъ Иосифъ Арабаджийски (Josephus Arabagisky), родомъ павликянинъ и възпитаникъ на римската конгрегация. Всичкитѣ жители на селото били католици-павликяни — на брой до 70 кѫщи съ 500 души жители. Отъ Балтаджи имало сверхъ това пръснати по турскитѣ околни села и чифлици като турски ратаи (servi) до 400 души. Прѣзъ 1836. г. въ Балтаджи имало новородени 40, умрѣли 20, женидби 8.

Калъчли е било и тогава най-голѣмото чисто павликянско село съ 152 кѫщи и 1113 души, и още до 300 души, които работили у турци по други села (qui famulatum ex hoc pago Turcis praestant, numero sunt omnes 300). Двама свещеника обслужвали и еднитѣ и другитѣ, именно бившиятъ викариусъ Андреа Туновъ (exvicarius), който въ дълбока старость прѣкарвалъ тукъ послѣднитѣ дни на живота си — той се поминалъ на 1838. година — и Франциско Драгановъ, бивши помощникъ (coadiutor) на Туновъ, както видѣхме по-горѣ. За Драганова по източници отъ Никополската епархия, именно по Записскитѣ на Скварчиа знаехме, че той е дошелъ тамъ да служи на 1823. година

[1]) На стр. 16 отъ доклада си Птачекъ така опрѣдѣля своята и на своитѣ другари мисия: „Nos sacerdotes in Turciam missi sumus, ut Iesu Christi Evangelium ibi predicemus atque illud propugnemus contra impetus lascivos omnes quiqui tantum dari possunt."

[2]) Ето какъ опрѣдѣля Птачекъ границитѣ на Софийския викариятъ: „Vicariatus Sophiensis, quum se versus orientem usque ad Ienisaram (= Ienisagoram) protendat, ad meridiem autem Usunschovæ, ad occidentem Sophiæ, ad septentrionalem in Balkan fines suos habeat, ambitus profecto ita longi et ampli est, ut majorem adhuc desiderare nefas esset" (c. 3).

отъ Пловдивско и че е билъ възпитаникъ на римската пропаганда. Понеже на 1830. год. той се завърналъ въ Пловдивско и тукъ останалъ докрай, вѣроятно се чинѣше, че той е родомъ отъ южнитѣ павликяни. Сега и въ доклада на Птачека се потвърдѣва споменатото извѣстие (вж. погорѣ стр. 145.) че билъ родомъ отъ с. Орѣшъ, Свищовска околия.[1]) Споредъ сжщия докладъ въ Калъчли имало на 1836. год. новородени 90, умрѣли 76 и вѣнчани 15.

Селджиково било населено съ българи-павликяни, българи православни и турци. Първитѣ били 423 души съ 40 кжщи, вторитѣ — 68 души и турцитѣ — 24 души. Отъ това село нѣмало излѣзли павликяни да работятъ на турцитѣ по други села,[2]) а това е за насъ обяснимо, защото, както видѣхме, Селджиково се е заселило не отколѣ прѣди това, именно по този начинъ, че турчинътъ му стопанинъ позволилъ да се настаняватъ тукъ при особни износни условия християни, които желаели да обработватъ тоя имотъ.

Свещеникътъ на това село билъ тъй сжщо българинъ-павликянинъ по име Георги Караджа (Georgius Carage), свършилъ курса по философия въ Римъ, а богословския курсъ училъ въ Пловдивъ при Андрея Туновъ и Франциско Драгановъ. Ржкоположенъ билъ за свещеникъ прѣзъ октомври мѣсецъ 1836. год. отъ никополския епископъ Молайони въ Букурещъ, слѣдъ което веднага поелъ длъжность въ Селджиково, отдѣто тогава прѣдшественикътъ му Петъръ Касевъ (Petrus Cassei) билъ прѣмѣстенъ въ с. Дованли.

Числото на новороденитѣ въ Селджиково прѣзъ 1836. год. било 31, на умрѣлитѣ — 4, на вѣнчанитѣ — 3.

Въ с. Дованли имало покрай 350 души павликяни съ 50 кжщи още и 15 души турци. Излѣзли да работятъ по турски села павликяни имало 32 души.[3]) Свещеникътъ на това село, споменатиятъ Петъръ Касевъ, прѣди една година се билъ завърналъ отъ Римъ, гдѣто ще да се е възпитвалъ на срѣдства на пропагандата.

Новородени прѣзъ 1836. год. въ Дованли имало 25, умрѣли — 6, вѣнчани 4.

И Хамбарли било откъмъ население смѣсено село: тукъ павликянитѣ брояли 481 души съ 60 кжщи, православнитѣ българи — 70 души съ 9 кжщи и още 5 кжщи съ турци. И отъ Хамбарли както и отъ Селджиково нѣмало излѣзли по други села да работятъ на турцитѣ. Въ Хамбарли свещенодѣйствувалъ пакъ българинъ-павликянинъ, по име Павелъ Кълчишковъ (Paulus Calcisco), възпитаникъ на римската пропаганда.

Новороденитѣ прѣзъ 1836. год. били 32, умрѣлитѣ 5 и вѣнчани 3.

---

[1]) „Franciscus Dragano, ipse ille videlicet, qui Orescií natus ex Dioccesi Nicopolitana in vicariatum Sophiensem anno 1830. venit“ (ц. д. стр. 4).

[2]) „Servi, qui turcis famulentur hocce in vico non inveniuntur“ (ib. 5).

[3]) „Qui nostratum extra pagum famulatum Turcis praestant, sunt 32 omnes“ (ib. 5).

Давуджево било чисто павликянско село съ 405 души павликяни и 44 кжщи. И отъ тукъ нѣмало излѣзли ратаи по турскитѣ села. Отъ 15 априли 1835. год. до 1 юли 1837. год. тукъ служилъ като свещеникъ лигуористътъ отецъ Графъ, слѣдъ когото дошелъ Антоний Фишеръ.

Числото на новороденитѣ тукъ прѣзъ 1836. год. било 30, на умрѣлитѣ 4 и на вѣнчанитѣ 3.

Отъ горнята статистика на павликянското население се вижда доста добрѣ, при какви економични условия то е живѣло и напрѣдвало. И отъ по-стари данни знаемъ, че павликянитѣ тукъ били и много бѣдни и потиснати и въ най-голѣма часть пръснати по турскитѣ села и чифлици като слуги и ратаи. И само съ тая тѣхна економична несамостойность при извѣстнитѣ гонения, на които сж били изложени заради вѣрата и заради духовенството си, може да се обясни твърдѣ западналото състояние на южнитѣ павликяни до половината на миналия вѣкъ въпрѣки много по-износнитѣ почвени и климатични условия, които сж имали тѣ като земедѣлци въ сравнение съ сѣвернитѣ павликяни. Отъ доклада на Птачека сега за първъ пжть узнаваме по-точно и процента на пръснатитѣ по турскитѣ имоти и села павликяни. Тоя процентъ, както е видѣтъ, е твърдѣ голѣмъ и прѣзъ 1837. година, когато не само бѣха настанали сравнително твърдѣ сносни за раята политически условия за животъ, но когато економично и численно бѣ доста укрѣпналъ павликянскиятъ елементъ както въ старитѣ му главни села, така сжщо и въ града Пловдивъ и въ новитѣ села, бивши турски чифлици, като напр. Селджиково. Споредъ това сигурно можемъ прѣдположи, че въ по-стари врѣмена процентътъ на павликянитѣ ратаи, пръснати по околнитѣ турски села въ Пловдивско, е билъ много по-голѣмъ. Кои сж били тия села поне прѣзъ 1837. година, за жалость Птачекъ не обажда въ своя докладъ, ако и да е видно, че той ги е зналъ точно, както е зналъ и числото на ония „ратаи“ — павликяни, които се родили въ едно отъ споменатитѣ по-горѣ главни села. Птачекъ самъ казва на едно мѣсто въ своя докладъ, че той пръснатитѣ въ по-близкитѣ около Пловдивъ турски села и чифлици павликяни лично е посѣщавалъ въ недѣлни дни и праздници и като имъ служилъ литургия и ги събиралъ наедно вечерно врѣме, ги поучавалъ въ вѣрата, което нѣкои отъ тѣхъ прѣзъ 10, 20 па дори и 30 и 40 години не сж имали щастието да видятъ и чуятъ.[1])

Нѣкои отъ тия села ние поименно узнаваме отъ единъ ржкописъ, въ който сж вписвани отъ 1839. г. 3 февруари до 1841. г. 26. априли кръстенитѣ въ Пловдивъ павликянски дѣца. Свещеницитѣ, между които

---

[1]) „Quum jam primo meo in Turciam adventu oculos inprimis in illos pauperculos christianos convertissem, qui 2—4 ab urbe horis remoti ceu famuli ac servi in pagis turcicis vivunt ac turcicos mores omnes fere induunt, ferre continuo opem firmissime mihi proposui. Non fuit consumtum temporis multum in invenienda ac statuenda ratione, qua propositum hocce in effectum deduci posset: visitavimus omni fere hebdomade christianos illos in villis et pagis suis, congregavimus vesperis in unum omnes, instruximus in doctrina christiana, exhortato sumus ad virtutis opera; et quantum gaudium et quanta laetitia non erat nobis, quam altero mane inter s. missam ad Domini mensam viderimus accedentes eos quoque, qui jam per 10, et per 20, et per 30, imo et per 40 annos non experti erant gratiam hanccе!“ (ib. 8).

на първо мѣсто личи самиятъ Птачекъ, саморжчно отбѣлѣзвали въ повечето случаи покрай името на родителитѣ на дѣтето и на кръстника или кръстницата още и занятието и мѣстожителството имъ въ случай, че тѣ не сж живѣели въ Пловдивъ. Така второто отбѣлѣзано отъ Птачека кръщение се отнася до едно момче, родено въ с. Айхрани („Aihrani“) отъ родители Мария и Иванъ Зайковъ, „ратай“ въ сжщото село Айхрани („ratay in Aihrani“). Това село днесъ се казва „Айрени“ и се намира сѣверозападно отъ Хисара и отъ павликянското село Даводжово. Отъ сжщото село сж кръщавани и други дѣца, и селото понѣкога е отбѣлѣзано „Айрани“ (Airani), а като сждимъ по датата на кръщението и датата на рождението, може да заключимъ по нѣкога, че кръщението е ставало и вънъ отъ Пловдивъ въ досежното село.[1]) По сжщия начинъ узнаваме, че е имало павликяни и въ с. Коматево, южно отъ Пловдивъ до политѣ на Родопитѣ,[2]) сетнѣ въ едно село (чифликъ?) Пашамахла,[3]) което днесъ вече не сжществува; въ с. Дермендере, южно отъ Пловдивъ въ политѣ на Родопитѣ,[4]) сетнѣ, види се, на нѣкой чифликъ „Полатьо“ (? „na Polatio“);[5]) въ село Остромила,[6]) което се споменува и въ други източници и което днесъ вече не сжществува; въ село Лаутъ, югоизточно до самия Пловдивъ;[7]) въ с. Серай („Serail“), по всѣкав вѣроятность днешното с. Сарай (Коджакьой), сѣверно отъ града Пазарджикъ;[8]) въ с. Катуница сега първа станция на желѣзопжтната линия югоизточно отъ Пловдивъ;[9]) въ с. Кочашово (? Cucciasco), близу до Катуница откъмъ изтокъ[10]) и въ с. Ахланово (Aiklano), южно отъ Пловдивъ при политѣ на Родопитѣ.[11])

---

[1]) Напр. съ дата 23 Януари 1839. год. отъ ржката на Птачека е забѣлѣзано: „Baptizavi ego puellam Theresiam die 19 Jan. natam in *Airani* ex Josepha et Anna Nenof, *argate*. Matr(ina): Sabo (Съба?), uxor Ivani Nenof, *argate na Airani*.“

[2]) „Die 17. Jan. Baptizavi ego puerum Gheno, natum die 15 Jan. in *Komatio* ex conjugibus Isid (?) et Pena Hanciof, argate ibidem. — Patr: Ios. Hanciof, argatin in Komatio.

[3]) „Die 9. Martii. Baptizavi ego qui supra puellam Rosam 3. Martii natam ex Săbi et Stano Jacof, ratai *na Paschamahla*, Matr. Stano filia Nicolai et Dona Jacof *od* Baltagie.“

[4]) „Dio 28. Martii. Baptizavi ego, qui supra, puellam Philomenam, die 26 natam ex Ivan et Catharine Boiciof, ratai in *Dermendere*. — Matr. Mario, uxor Pauli Boiciof, arabagia.“

Кръщавания на дѣца отъ Дермендере се повтарятъ нѣколко пжти, на 1. Априли, с. г. на 2. Августъ 1840. и пр.

[5]) „Die 30 Juni 1840. Baptizavi ego puerum Ludovicum, die 29. Juni natum ex Petro et Zone Karabof, ratai *na Polatio*.“

[6]) „Die 12. Julii 1840. Baptizavi ego puellam Mariam die 9. Julii natam ex Paulo et Theresia Jalama, arabagia *na Ostromilla*.“

Die 1. Julii 1840. Baptizavi ego puerum Augustinum die 29. Junii natum ex Josef et Anna Komarski, arabagia. Patr: Augustinus, filius + Sabo et Helena Kelesch, bahcowanin na *Ostromilla*.“

[7]) „Die 30. Decemb. 1840. Antonius, natus heri vespere ex Matio Cavalgi et Helene Marghina, ejus uxore, in pago *Lautet* habitantibus, a R. P. Ludovico Capello, miss. apost. baptizatus.“

Кръщения отъ селото Лаутъ (съ членъ: „Лаутът“) има повечко.

[8]) „Die 15. Augusti 1840. Baptizavit D. Jacof Arabagiski puerum Ioannem eodem die natum ex Petro Sujtarov et Neso Sciatarska, ratai in *Serail*. Patrin. Peter Gas. . . . . , pro cujus loco tenuit Giorgius Patkinjotov.“

[9]) „Die 17. Aug. Baptizavi ego Ioannes Ptácek, vicarius, puerum Alphonsum die 16. Aug. natum ex Petro Garvanski et Stano Kavranska, ratai in *Catoniza*. Patr. Paule filius + Andria Guscelia et Maria.“

[10]) „Die 18. Sept. 1840. Baptizavi hodie puellam nomine Mariam, natam die 4. hujus ex Ioanne Virisciapka (= Виришапка) et Anchia ejus uxore in Pago *Kucciasco*. — Ludovicus Capello.“

[11]) „Die 16. Septemb. 1840. Ego infrascriptus baptizavi hodie ad vesperas infantem, nomine Andream, die 14 natum ex Ioanne Ciolakov et Luzza seu Lucia, ejus uxore, in pago *Aiklano*. Patrinus Ghierghie fil. Ioan Jaco(f)schi. Ludovicus Capello.“

Ние видѣхме отъ по-стари източници, че е имало и други села, гдѣто живѣели павликяни на по-малки групи, а нѣма съмнѣние, че голѣма часть отъ тия неизвѣстни села се намирали около Калъчли и Балтаджи, отъ гдѣто споредъ доклада на Птачека имало излѣзли по ратайска служба до 700 души павликяни.

И отъ доклада на Птачека напълно се потвърдява, че той наистина отъ самото начало на своята дѣйность въ България извънредно смѣло се е съпротивявалъ на споменатия обичай у турцитѣ, да каратъ павликянитѣ въ празднични дни да имъ работятъ безплатно или за съвсѣмъ нищожно възнаграждение. Птачекъ въ своитѣ протести се основавалъ върху правата на католицитѣ, признати отъ Турция въ послѣднитѣ ѝ международни задължения. За да ограничи ангариитѣ, той с ее борилъ и съ прѣдразсѫдъцитѣ на своето паство, като е настоявалъ да се намалятъ колкото може повече праздницитѣ, тъй като въ праздникъ, както се изтъкна вече по-горѣ, турци още рано-рано чакали павликянитѣ дори прѣдъ черквата, за да ги подкаратъ на работа по ниви и лозя. Съ това „право“ злоупотрѣбявали не само голѣмитѣ турски богаташи, които имали свои собствени села, но и по-бѣднитѣ, които живѣели заедно съ християни въ смѣсени села.[1]) Сиромашията принуждавала селянитѣ да заематъ отъ турцитѣ напрѣдъ пари или храна, като се обвързвали да се издължаватъ съ работа, така че за нищожни задължения тѣ работѣли сетнѣ по два три мѣсеца, тъй като займодавецътъ си смѣталъ за кѫсото врѣме, за което заемвалъ пари или храна, огромни лихви. Птачекъ се е борилъ противъ това зло, което и наистина ще да е намалѣло врѣменно тукъ тамѣ въ слѣдствие на неговата енергична агитация, понеже налагалъ строги наказания на непослушницитѣ.[2]) Той въ рапорта си се хвали, че успѣлъ съвсѣмъ да прѣмахне ангариитѣ по празнични дни,[3]) ала това не може да се приеме сериозно, тъй като дълго врѣме и слѣдъ него други католишки свещеници били принудени да се борятъ противъ сѫщото зло. Понеже не тъй лесно се изкореняватъ вѣковни традиции, павликянитѣ, колкото и да били експлоатирани отъ турцитѣ, все пакъ не отбѣгвали отъ тѣхъ, като чувствували, че тѣ ги закрилятъ,

---

[1]) Ето това мѣсто отъ доклада на Птачека: „Incipiam a laboribus, quos diebus prohibitis praestabant Turcis. Dominicis atque festis serviliter turcis laborare nequaquam erat insolitum christianis nostris: quamprimum mane lucescere incipiebat hisce diebus, expectabantur jam a turcis ante ecclesiam et baculis ac cultris post sacrum pellebantur in vineas aut agros laborandi causa. Non utebantur potestate hacce turcae tantum majores in propriis pagis degentes, vindicebant sibi etiam pauci pauperculi ii quoque, qui eosdem cum christianis pagos incolebant et cum iis mixti vivebant. Ut infringeretur audacia ista et penitus supprimeretur, ex parte fidelium non amplius necesse erat, nisi ut in memoriam vocarent et firmiter propugnarent ea ipsa statuta, quae finitis bellis ab Aula Ottomanica in favorem nostri nostraeque s. religionis in lucem prodierunt; ast quum in hodiernum adhuc diem nec a laicis neque a clero simile quid attentatum sit, hincce illa tyrannis, sub qua tot et tanti gemitus sunt facti. Verum quidem, quod opera praefata nequaquam gratis exigerent turcae a christianis: agnoscebant ea, aestimabant pecunia, remunerabantur etiam mercede, et mercede qua et quanta? Tanta videlicet pro integro die, quanta hic loci solvi solet laboranti pro 1 aut 2 horis ...“ (6).

[2]) „Prohibui labores serviles dominisistque festis et minatus sum poenas, si pro pacta pecunia his diebus fierent.“

[3]) „A turcis incolae Hambarlienses, Dovanlienses ac Selsikovenses non pelluntur ultra ut terram arent aut frumentum metant diebus dominicis ac festivis“ (c. 9.).

именно защото се нуждаятъ отъ тѣхната работа. Интересно е да се забѣлѣжи, че и прѣзъ туй врѣме още сѫществували бракове, сключени отъ турски ходжа: Птачекъ въ края на доклада си пита конгрегацията, дали иматъ сила такива бракове („an valent matrimonia absque omni sacerdote clam a christianis nostris coram magistratu turcico inita?", с. 17).

Съ послѣдовни черковни наказания и строга бдителность Птачекъ се е борилъ и противъ пиянството, което било твърдѣ развито особно въ Калъчли, Балтаджи и Дованли. Понеже поради тоя порокъ, за чието разпространение сѫдѣйствували освѣнъ обстоятелството, че селянитѣ си имали у дома свое вино въ изобилие, главно и многото кръчми въ селата, кръчмаритѣ завладѣвали имотитѣ на мнозина, които слѣдъ това ставали слуги и ратаи, Птачекъ отворилъ война на кръчмитѣ и успѣлъ да накара селянитѣ подъ страхъ, че ще бѫдатъ афоресани отъ черквата, да не продаватъ спиртни питиета, въ слѣдствие на което и кръчмитѣ се затворили, и то разбира се, само въ чисто павликянскитѣ села, каквито сѫ били Калъчли, Балтаджи и Давуджово.[1])

Понеже Птачекъ е схващалъ, че не ще може абсолютно и за дълго врѣме да се запрѣти продажбата на спиртни пития по селата, рѣшилъ да се позволи на селския свещеникъ, щото само той да продава вино и ракия на своето паство и то само за у дома въ изключителни случаи, нпр. когато нѣкой заболѣе, или когато дойдатъ нѣкому гостье или за праздникъ въобще. Тази идея, която Птачекъ сериозно смѣталъ да приложи, той я прѣдложилъ въ своя докладъ на конгрегацията за одобрение,[2]) и ние ще видимъ по долу, че сетнѣ по този начинъ се създалъ единъ доста добъръ приходъ на черквата. — Въ своя реформаторски замахъ Птачекъ отивалъ и по-далече: той искалъ, ако не съвсѣмъ да отстрани лихварството, то поне значително да намали експлоатацията на лихваритѣ, като установи една скромна максимална лихва. Поради голѣмата сиромашия, що е владѣла между павликянитѣ, самъ Птачекъ, който се обърналъ по тоя въпросъ до конгрегацията, казва въ своя докладъ, че би било неразумно, да се забрани всѣко лихварство. За това той отъ своя страна прѣдлага на конгрегацията да рѣши, до колко би трѣбало да се плаща най-много лихва на заимодавеца. Споредъ него би могло да се позволи „ако не 15, сигурно 8 до 10 гроша на 100 гроша". Каквото рѣши конгрегацията по тоя въпросъ, Птачекъ напълно щѣлъ да приеме и щѣлъ да направи да го приематъ всички.[3])

---

[1]) „... invectus tandem sum ego ipse in istos effrenatos catholicos praedicavi contra eorum flagitia, interdixi omnibus in pagis vini ac cremati venditionem, *sustuli cauponas,* indixi excommunicationem qui usurae facinus adhuc semel praesumerent..." (9).

[2]) „Cauponis sublatis, utrum licet missionariis vinum aut crematum iis in casibus vendere, quum videlicet incidente infirmitate, aut veniente festo aliquo aut hospite, fideles id petituri veniant?" (10).

[3]) „An et quantum mutuanti permissum est accipere fenoris a 100 groschis? Ut omne fenus omnino interdicatur, propter tantam, quae datur, pauperum copiam, inconsultum puto: quum enim casu hocce raro tantum mutuo quid a confratribus suis obtenturi sint, se ad graecos aut omnino turcas convertere cogentur, et quantum fenus hisce solvendum sit, facile cognoscit Congregatio Sacra. Commodi aliquid permitti debet mutuanti a S. Congregatione et si non 15, certe 8 aut 10 groschis pro 100; quidquid tamen decretum fuerit, promptus acceptabo et acceptari faciam" (10).

Вижда се, че отначало Птачекъ много лесно си прѣдставялъ изобщо всички тия и подобни реформи, съ които искалъ изведнажъ да прѣмахне вѣковни обществени злини и лоши навици, като е мислилъ, че павликянитѣ „нѣматъ до тамъ лоши и опорити сърца, щото да не може ги отвърна човѣкъ отъ тѣхнитѣ заблуждения и пороци“ (ex dictis non difficile inferet Congregatio Sacra, quod christiani Rumelienses non tam mala atque obdurata corda gerant, ut a suis erroribus ac vitiis non amplius abduci possent). Въ това е той увѣренъ, стига да бѫдѣли всички мисионери въ Пловдивско дѣйствително прѣдадени на своето свето звание, та да можело паството имъ да взима примѣръ отъ сѫщинска добродѣтель.[1]) Ала тъкмо въ туй намира Птачекъ своето свещенство твърдѣ негодно и виновно. Съ живъ примѣръ и съ строгость дотогава павликянското паство не е било поучавано въ християнски моралъ, и каквото упѫтване и да е получвало то отъ свещеницитѣ си, все е бивало или нѣкое механично прочетено окрѫжно отъ върховното духовно началство, или пъкъ сѫщо така казано слово отъ свещеника въ черква. Подирниятъ никогажъ не се е грижилъ да направи нѣщо повече отъ това: кога се е случило въ Пловдивско, да откаже свещеникътъ изповѣдь или причесть на лихваринъ или на пияница? Наистина и врѣмената били такива тежки, че не е могълъ свещеникътъ както трѣбва да върши своята длъжность ала и тия врѣмена вече безвъзвратно се изминали, та при сравнително пълната свобода, съ която се наслаждавали съврѣменицитѣ му свещеници, които били досущъ така небрѣжни къмъ дѣлото си, както били разпустнати и въ своя животъ, мѫчно можели тѣ да се оправдаятъ съ поговорката: ‚каквото стадото такъвъ и пастирътъ‘ (qualis grex, talis rex).[2]) Че Птачекъ немалко прѣкалява въ тия свои сѫждения и че отива много далече съ своитѣ строги калугерски възгледи върху тогавашнитѣ реални условия на живота въ България, се вижда и отъ нѣкои примѣри, съ които подкрѣпя оплакванията си прѣдъ конгрегацията. Така за българитѣ мисионери Павелъ Кълчишковъ и Иосифъ Арабаджийски съобщава, че още не носѣли дългата попска дрѣха (habitus talaris), а си носѣли граждански дрехи, че не забранявали на женитѣ да носятъ чапрази и да кичатъ главитѣ си съ разни цвѣтни украшения (ciaprase ac armilla et capitum floralia decoramina in hodiernum adhuc diem serio feminis non interdicuntur), че не поучавали паството си въ вѣрата и др. А отецъ Певелъ все „продължавалъ“ да дава „прошка“ на всички болни безъ изключение; отецъ Петъръ (Касевъ) пъкъ билъ съвсѣмъ босъ по „женидбеното“ право, докато и свещеницитѣ Георги Караджа и Иосифъ

[1]) „Certe profecto, si semper ac ubique missionarii Rumelienses observassent atque effectui dedissent, quae ipsis munus sacrum dictabat officia, christiani Rumelienses certo certius virtutis exemplo cunctis vitiis ac erroribus evasissent.“ (ib. 10).

[2]) „... ast verum quoque affirmandumque est, quod tempora illa praefata diu atque diu cessaverint, quodque annis locum non tantum praepararint, sed etiam simul compararint, ubi plena cum libertate ea cuncta, quae salus nostra dictat, observare atque exercere licuit ac hucusque licet; *unde ergo illa obscuritas? Unde ergo illa cordis perversitas? Unde ergo illa execranda vitae libertas?*“ (ib. 11).

Арабаджийски тъй сжщо били потънали въ невѣжество и пустота.[1]) Възъ основа на тия доводи Птачекъ се провиква: „ето колко иматъ присърдце, колко зачитатъ званието си и длъжноститѣ си румелийскитѣ свещеници!"[2]) А когато той имъ правилъ бѣлѣжки за тѣхното поведение, тѣ никакъ не обръщали на туй внимание. Изобщо съвсѣмъ имъ липсвали дължимитѣ къмъ тѣхния началникъ подпълна подчиненость и послушность.[3]) Не искали да знаятъ и за папския нунций въ Виена, подъ чията прѣма зависимость се намирали лигуориститѣ въ Пловдивско. Така напр. когато Птачекъ веднажъ укорявалъ Иосифа Арабаджийски, защо носѣлъ мирско облѣкло, и му се заканилъ, че заради непослушностьта му писменно щѣлъ да се оплаче на апостолския нунций въ Виена, той напросто му отговорилъ: „пиши му, каквото искашъ". А пъкъ свещеникътъ Петъръ Касевъ какво ли не му наговорилъ по сжщия поводъ: „че какво ни е намъ, Виенскиятъ нунций? Каква работа имаме ние съ него?" и пр. Сжщо такива, именно които не зачитали своя началникъ па дори и Виенския нунций, били особно споменатитѣ свещеници Павелъ, Иосифъ и Петъръ.[4])

Отъ казаното се вижда ясно, какво е дѣлѣло отъ самото начало придошлитѣ лигуористи на чело съ Птачека отъ българитѣ свещеници въ Пловдивско и какъвъ нетолерантенъ, дребнавъ и отмъстителенъ е билъ тоя Птачекъ при всичкитѣ си други цѣнни качества на сжщински мисионеръ, за да се разбере, защо наскоро е избухнала непримирима вражда между тѣхъ, която се завършила съ позорно изгонване на Птачека и другаритѣ му. Птачекъ е изисквалъ отъ българскитѣ свещеници такава педантность и чистота въ изпълнението на тѣхнитѣ служебни и морални задължения, каквито при тогавашнитѣ условия на живота послѣднитѣ не сж могли да проявятъ, защото подъ влиянието на постоянното имъ общуване съ народа както и на материалната имъ зависимость отъ тѣхното паство, въ чиято срѣда свърхъ туй тѣ сж се родили и порастнали, не сж могли тия павликяни-свещеници да гледатъ на живота па дори и на интереситѣ на черквата и вѣрата отъ гледна точка на оня строгъ моралъ, на който билъ застаналъ безогледниятъ Птачекъ. Въ

---

[1]) „... praeterea contendit D. Paulus aegrotis absolute dandum esse omnibus sine ulla exceptione absolutionem; peregrinum in jure matrimonii inveni D. Petrum; ignorantiae autem ac vastitati totali immersos expertus sum D. George et D. Joseph." (11).

[2]) „En quantum corde habent, quanti aestimant munus suum atque officia sibi injuncta sacerdotes Rumelienses!" (12).

[3]) „... Quae res adhuc ex supradictis transparet et uniuscujusque oculis videndum se affert, est illa praecellens et eximia subjectio atque obedientia, quae in Sophiensi Vicariatu exhibetur legitimo superiori. Nequaquam et nullatenus Congregatio Sacra! Quod ipse ego didici atque sum expertus, hocce ego ipse dico asseroque: *missionarii Rumelienses caput suum non ita attendunt, non ita volunt, quemadmodum rei ordo postulat.*"

[4]) „... Dico porro: missionarii Rumelienses complures Excelentissimum ac Reverendissimum apostolicum Nuntium Viennensem non ita colunt, non ita venerantur, quemadmodum Congregationis Sacrae delegatus dignus est. Et si quaestio fiat, quinam nominatim isti missionarii sint, dico palam: Don Paulus est, et D. Joseph est, et D. Petrus est.... „Scribas ei quaeque velis" — respondit D. Joseph, quum ipsum de gestu vestis saecularis corripuissem eique minatus fuissem, hancce inobedientiam me Ecellentiae Reverendiss. Nuntii Viennensis scripturum. Et quantum effatum non protulit D. Petrus, quum mentionem auctoritatis illius fecissem: „qua Excellentissimus ac Reverendissimus Viennensis Nuntius circa nos, missionarios hic in Rumilia pollet! Ad quid Viennensis Nuntius nobis? Quod nobis cum ipso negotium?" (ib. 15).

своя докладъ той напира именно върху туй, че сѫществувала голѣма разлика въ моралнитѣ възгледи между него и подвѣдомственитѣ му свещеници-павликяни („discrepantia sunt nostra principia moralia, discrepantes etiam deductiones ex illis factae!“). За това той иска отъ конгрегацията, тя да установи „извѣстенъ богословски моралъ, по който изключително да се водятъ мисионеритѣ въ Пловдивско въ своитѣ духовни грижи“ (ad istam spiritus reformationem non parum conferat, si Congregatio S. moralem aliquam theologiam statuere dignetur, juxta quam et non aliam in animarum cura missionariis Rumeliensibus procedere licet).

Птачекъ е схващалъ, че опозицията, която проявили противъ неговитѣ реформаторски увлѣчения и главно противъ неговитѣ деспотични похвати павликянитѣ свещеници, му е много опасна, и той не може да скрие си това въ доклада, като се мѫчи да прѣдстави тѣзи подирнитѣ като твърдѣ незаслужено облагодѣтелствувани и неблагодарни възпитаници на пропагандата, надъхани съ свободомислие и съ незачитане върховното си началство, именно защото тѣ слѣдъ свършиването наукитѣ си въ Римъ се възвръщали въ отечеството си обсипани съ права и самостойна юрисдикция.[1]) Ала което е още по-важно, Птачекъ не скрива и едно друго обстоятелство като главна причина за несъгласието между него и домашнитѣ свещеници, именно че тѣзи били недоволни, защото на чело на пловдивското викариятство стоялъ „пришелецъ и инородецъ“. Това тѣ считали докачение и срамъ за себе си.[2]) По тая причина Птачекъ рѣшително моли конгрегацията, щомъ тя вече веднажъ благоволила да повѣри на „редемпториститѣ“ пловдивската мисия, нека заповѣда да се изпроводятъ отъ Виена още най-малко трима нови мисионери отъ сѫщия орденъ, съ които да се замѣстятъ починалиятъ от. Кристовъ и твърдѣ болежливитѣ свещеници от. Павелъ и от. Фр. Драгановъ. Въ такъвъ случай Птачекъ е увѣренъ, че той, „чужденецътъ“ началникъ, съ своитѣ „чужденци“ другари скоро самъ щѣлъ да управлява „Софийския викариятъ“.[3]) Въ свръзка съ казаното настроение на Птачека спрѣмо павликянитѣ свещеници трѣбва да се схване и наканата му, за която обажда въ доклада си и която негли ще да е и изпълнилъ, че щѣлъ да употрѣби като едно измежду срѣдствата, за да се

---

[1]) „...rationum ac causarnm, ob quas missionarii mei Rumelienses caput suum non attendunt et non colunt, est post solidae ac verae humilitatis defectum ipsa illa magna ac revera materna sollicitudo, quam a Congregatione S. alumni sui Romae experiuntur, si studiarum cursu absoluto in patriam suam Rumiliam remittendi sint providentur jurisdictione, ditantur privilegiis, decorantur facultatibus etc. Quid exinde aliud ac villipensio atque neglectus potestatis inferioris profluere potest?“ (15).

[2]) „Quod causam denique tertiam illius moralis scissionis atque discordiae efficit, est circumstantia, quod scilicet praefatum superioratum *non indigena sed peregrinus et alienigena gerat*. Ignominiae est Rumeliensibus missionariis haecce inversio, dedecori atque opprobrio hicce ordo.“ (16).

[3]) „Si S. Congregatio alios Redemptoristas tres ad nos Vienna transmittere dignata fuerit, mox alienigena superior ille cum alienis confratribus suis in Rumilia solus stabit, solusque cum ipsis Sophiensem Vicariatum administrabit.“ (ib.).

поправятъ свещеницитѣ, прѣмѣстването на нѣкои отъ тѣхъ отъ едно село въ друго.[1])

Ала надеждитѣ на Птачека не се сбѫднали, понеже той съ своето безогледно реформаторство силно раздухвалъ огъня на възникналата омраза противъ своя орденъ и така ускорилъ събитията. Освѣнъ съ грубитѣ наказания, съ които искалъ да сплаши всички непокорни, Птачекъ твърдѣ много възбудилъ обществото противъ себе си, като образувалъ, види се по примѣра на пасиониститѣ, сѫщо такива моми калугерки, каквито е имало тогава и въ Накополско. За калугеркитѣ въ доклада на Птачека отъ 1837. година още нищо не се говори, защото тази новость той е въвелъ по-късно, именно прѣзъ 1839. година, слѣдъ като се изградила първата черква въ Пловдивъ. Авторътъ на горѣцитуванитѣ Бѣлѣжки („Notizie“) отъ 1869. година изрично казва, че калугеркитѣ въ Пловдивско били дѣло на лигуориститѣ. Тѣ се обричали да спазватъ прѣзъ живота си дѣвственость и за вънкашенъ бѣлѣгъ на тоя си завѣтъ тѣ се забраждали съ бѣла кърпа, носѣли черна дълга дрѣха, прѣпасана се единъ коженъ коланъ прѣзъ кръста, и съ едни броянници, привързани о колана. Тѣхнитѣ длъжности състояли въ туй, че трѣбвало всѣки день да помитатъ черквата, да държатъ въ чистота и редъ свещенитѣ утвари въ олтаря, да пѣятъ въ черква когато се служи за умрѣло, да пѣятъ свещени хвалебни пѣсни, да захващатъ въ черква общитѣ молитви като отче нашъ и пр.[2]) — Институтътъ на калугеркитѣ първомъ е билъ въведенъ въ града Пловдивъ, гдѣто, както се каза, се издигнала прѣзъ 1839. година първата колко годѣ угледна и масивна черква у южнитѣ павликяни, слѣдъ което вече взели да се градятъ черкви и по селата, гдѣто сѫщо така почнали моми да ставатъ калугерки. Това сетнѣ довело и между южнитѣ павликяни, както ще видимъ, до безредици както и въ Никополско, ако и въ много по-малъкъ размѣръ. Изграждането на първата пловдивска павликянска черква трѣбва въ голѣма часть да се припише въ заслуга на Птачека. Прѣзъ 1837. г., когато този писалъ своя рапортъ, черквата не е била още започната, защото още не били складѣни всички спънки на това мѫчно дѣло.[3]) При все това Птачекъ съ своето безогледно постоянство съумѣлъ най-сетнѣ да издѣйствува царския ферманъ за изграждане на черквата а сѫщо тъй да намѣри и потрѣбнитѣ за туй срѣдства при тогавашната сиромашия и мало-

[1]) „Remedium tertium, quo missionariis meis succurrere volui, in illo actu consistit, qui sub nomine transpositionis venit: volui nempe si non omnes saltem nonnulos eorum de sedibus suis tollere et inferre pagis aliis. Actus iste absolute necessarius est propter tam multas adhaesiones, quae ignorari nequeunt.“ (14).

[2]) „Li sunnominati p. p. Liguorini, finita la chiesa, hanno instituito una compagnia di figlie, cui diedero il nome di *monache* o *kalugherke*, le quali per la maggior parte si obbligavano con voto a vivere nello stato di verginità. Venne loro ordinato di portare il capo velato con una pezza bianca, vestire veste nera con una cintura di cuojo ai fianchi ed una corona raccommandata alla cintura stessa. Era loro incombenza scopar la chiesa ogni giorno, tener pullite ed aggiustate le robe della sacristia, cantare in chiesa le messe da morto, lodi sacre, incominciare in chiesa le publiche preghiere del rosario etc.“

[3]) Въ доклада си Птачекъ казва по тоя въпросъ само туй: „Licet lapidem omnem moverimus omnemque conatum impenderimus ut pro aedificatione novae ecclesiae ab imperatore fermanum obtineamus, in hodiernum: amen diem intentum finem adhuc non consequebamur.“ (13).

численость на павликянитѣ въ Пловдивъ. За да се получи ферманътъ за тая черква, трѣбвало първомъ да се произнесе пловдивскиятъ градски съвѣтъ, че въ града сѫществува католишка черковна община, а това именно не е било лесно да се добие безъ много подкупи и подаръци на отдѣлнитѣ членове на „меджлиса“, тъй като и гръцкиятъ митрополитъ много противудѣйствувалъ. Най-стенѣ слѣдъ много разноски и съ покровителството на австрийския посланникъ въ Цариградъ, къмъ чието ходатайство Птачекъ, като „нѣмецъ“ („tedesco“) сир. австриецъ, прибѣгналъ, найсетнѣ се издѣйствувало позволение, да се издигне въ Пловдивъ католишка черква „подъ покровителството на Австрия“. Този е първиятъ важенъ успѣхъ на католицизма въ Пловдивъ, отъ когато захваща новата ера, която полека-лека е издигнала по-високо и престижа на дотогава прѣзирания и само търпимъ павликянски елементъ. При все това павликянитѣ въ Пловдивъ не се съгласили да се изгради черквата имъ „подъ покровителството на Австрия“, както гласѣлъ ферманътъ, защото прѣдвиждали, че това може да има за тѣхъ въ бѫдеще лоши послѣдици: едни казвали, че съ това нѣкакъ си павликянитѣ би се признали поданици на тая държава, други, че съ врѣме Австрия можела да си присвои черквата, трети пъкъ подържали, че въ случай на война между Турция и Австрия турцитѣ щѣли да разрушатъ черквата, като принадлежна на тѣхни неприятели. За това слѣдъ дълги разисквания се рѣшило, да не се ползуватъ отъ правото, дадено имъ въ полученин ферманъ, а да се дѣйствува, въпрѣки нужднитѣ за туй нови разноски, за новъ ферманъ, който би давалъ право на павликянитѣ, да си изградятъ тѣ своя черква въ качество на царска „рая“. Слѣдъ като се изпратила депутация въ Цариградъ съ тая цѣль и слѣдъ нови харчове, за да се ‚умилостивятъ‘ градскитѣ съвѣтници, които почнали да правятъ спънки, когато и вториятъ ферманъ се получилъ, най-сетнѣ се положили основитѣ на черквата въ края на 1836 год. въ присѫтствието на единъ турски чиновникъ, и слѣдъ три години, именно на 1839. год. черквата била изградена при живото участие съ пари и работа на цѣлото павликянско население въ града и околностьта: женитѣ давали своитѣ нанизи, своитѣ „чапрази“, само да се дотъкмятъ потрѣбнитѣ срѣдства за изграждането на черквата. Спорѣдъ автора на споменатитѣ „Notizie“ тя е струвала до 600,000 гроша вънъ отъ безплатния трудъ на населението — отъ които половината е отишла за подкупи и такси, докато да се получи ферманътъ, и за това тази първа черква, вмѣсто да бѫде хубаво и монументално здание, съобразно съ сторенитѣ разноски, напротивъ излѣзла малка и съвсѣмъ неугледна.[1])

[1]) „Sembra che da somma cotanto riguardevole la prima chiesa cattolica in Filippopoli avrebbe dovuto riuscire un maestoso tempio, pure moveva a compassione sia per la sua piccolezza, sia per la rusticità del dissegno, se per pochi anni si fosse differito, con minori rompimenti di capo, con la metà delle spese fatte, si poteva innalzare una chiesa assai più grande e maestosa, gia chè di poco rimarco sarebbero state le opposizioni incontrate ed appoggiandosi all ambasciata francese, con piccolissima spesa si avrebbe potuto otteneri il firmano.“ („Notizie“ и пр.).

Щомъ се свършило изграждането на черквата, търпѣнието на попървитѣ павликяни както и на свещеницитѣ павликяни се прѣвършило та се сбрали чорбаджиитѣ и свещеницитѣ да протестиратъ противъ отцитѣ лигуористи, специално противъ Птачека, прѣдъ римската курия. Авторътъ на споменатитѣ „Notizie“ казва, че Птачекъ прѣзъ туй врѣме станалъ всеизвѣстенъ като човѣкъ извънредно жлъченъ и жестокъ дори безъ огледъ към човѣщината (un naturale piutosto focoso, austero, senza rispetto umano). Той всички, които не се изповѣдвали прѣзъ великитѣ пости, наказвалъ съ публични покаяния, като ги глобявалъ още въ полза на черквата съ колкото пари искалъ, немилостиво биялъ съ тояга такива, на които билъ гнѣвенъ, афоресвалъ за по-строго наказание и пр. Всичко туй накарало чорбаджиитѣ и домашнитѣ свещеници въ своя протестъ да искатъ, щото лигуориститѣ съвършено да се дигнатъ отъ Пловдивско. На чело на това движение противъ лигуориститѣ били свещеницитѣ Георги Лъжьовъ Караджата, тогава свещеникъ въ Селджиково, Петъръ Касевъ и Иосифъ Арабаджийски. Лъжьовъ съставилъ поплакъ до конгрегацията, отъ който единъ съврѣмененъ прѣписъ намѣрихъ въ архивата въ Селджиково. Обвиненията противъ Птачека и другаритѣ му се свеждатъ въ 22 точки, които хвърлятъ свѣтлина върху лошитѣ страни на прѣревностната и жестока дѣйность на Птачека. И половината да е истина отъ туй, което тукъ се стоваря въ вина на Птачека, бихме разбрали тогавашното възмущение на населението противъ лигуориститѣ.[1]) А ще да е било негли и всичко истина, както ще видимъ по-долу отъ историята на тая афера. Въ казания поплакъ до конгрегацията Птачекъ се обвинява главно въ слѣднитѣ жестокости и прѣстѫпки:

Селото Дованлия било афоресано отъ Птачека тъкмо прѣзъ врѣме на чумната епидемия, защото селянитѣ, които въ сѫщность били разпръснати вънъ отъ селото заради чумата, не излѣзли да го посрещнатъ, когато той дошелъ веднажъ отъ Давуджово. Въ слѣдствие на тая негова постѫпка до 38 души болни умрѣли безъ духовна помощь. Птачекъ простилъ на селянитѣ сетнѣ, слѣдъ като му заплатили 160 гроша. На всичко туй личенъ свидѣтель билъ самия Георги Лъжьовъ (точ. 1.).[2])

Птачекъ много често си служилъ съ тежкото наказание, афоресването отъ черквата, като злоупотрѣбявалъ съ туй, за да изкопча отъ хората пари или други прѣдмети отъ извѣстна стойность, съ което тѣ си откупували прошка отъ него. Така било наказано съ малко афоризмо селото Давуджово, защото женитѣ тукъ носили забраненитѣ отъ Птачека чяпрази на колана, и сетнѣ било простено за извѣстна парична сума (точ. 2.);[3])

---

[1]) Заглавието на прѣписа гласи: „*Incovenienti, provenuti nella Missione di Filippopoli dal Vicario Ptacek*“.

[2]) „La *interdizzione* della villa Dovanlia in tempo della terribile peste, dalla quale sono morti 30 o circa 38 persone senza alcun ajuto spirituale; il motivo fu perche i parrochiani della sudetta villa non uscirono incontro al Viccario venendo dalla villa di Daugiovo, i quali Dovanliensi si erano tutti dispersi per la campagna per via della peste. . . “

[3]) „Scommunica minore della villa di Daugiovo per caggione della fibbie (o ciaprase) che portavrno le donne nella cintura nei marciri ad attacarsi. . . “

афоресалъ двама души въ Пловдивъ по име Георги и Добре, защото не дали обѣщаната сума за новата черква, и за да ги прости искалъ отъ всѣкого отъ тѣхъ по 500 гроша (т. 3.); всѣки афоресанъ можелъ да бѫде простенъ съ пари, а вмѣсто пари отъ по-сиромашнитѣ се премалъ и восъкъ. Самъ Лъжьовъ видѣлъ у викариуса натрупанъ до 200 оки восъкъ, полученъ по този начинъ (т. 4.); съ сѫщата цѣль, за да се изтръгнатъ отъ хората колкото е възможно повече пари, въ Пловдивъ били афоресани до 150 души съ голѣмо афоризмо (scomminica maggiore), защото не се изповѣдвали, когато трѣбвало, особно за Великденъ, както билъ прѣдписалъ Птачекъ, тъй като за тая изповѣдь се плащало (т. 5.). Имало и невръстени умрѣли дѣца, защото бащитѣ имъ били афоресани (точ. 7.), други не изповѣдани и не причестени, защото не можели да се откупятъ заради пропустната изповѣдь по Рождество Христово и Великденъ (точ. 8.).[1]) И другарятъ на Птачека вземалъ въ Калъчли и Балтаджи пари и восъкъ за изповѣдь (т. 9.), и за свадба (т. 15.), и съвѣтвалъ и българитѣ свещеници да правятъ сѫщото (т. 10); изповѣдани вѣднажъ отъ подирнитѣ, на сила ги изповѣдвали повторно, като казвали, че изповѣдьта на българскитѣ свещеници не се хваща[2]).

Поради такива афоресвания и поради тѣлесни наказания, съ които често си служилъ викариусътъ, нѣкои, които били още живи, се потурчили (точ. 6.)[3]).

Най-възмутително отъ страна на Птачека и неговия другарь Графъ било туй, че тѣ си позволявали да наказватъ съ бой, и то така, че имало случаи на смърть и осакатяване. Така въ точка 18. се казва, че една жена била тежко бита и съ крака тъпкана отъ Птачека та дори зѫбитѣ ѝ изпопадали, въ слѣдствие на което умрѣла[4]); едно момиче въ Давуджово било така наказано отъ Птачека и Графа, защото закачило на главата си китка цвѣте, че слѣдъ туй се поминало (т. 17.)[5]); мнозина павликяни за нищо и никакво били бити отъ викария и другаря му така силно, че нѣкои останали сакати (т. 22.)[6]). На такъво душманско биене веднажъ самъ Георги Лъжьовъ билъ очевидецъ въ Селджиково, гдѣто Птачекъ въ негово присѫтствие билъ нѣкого си Петра Йончевъ: билъ го съ „два пръста дебела тояга“, и слѣдъ като го набилъ до смърть, изкубалъ на сина на сѫщия Йончевъ коситѣ, понеже не успѣлъ да бие и него, тъй като Лъжьовъ и други, присѫтствували тамъ, му хванали рѫцѣтѣ. Пострадалиятъ Йончевъ право се затекълъ да се оплаче на каймакамина, ала селянитѣ го настигнали и го молили, да не-

---

[1]) „. . . . perche non avevano con che riscatarsi dalla confessione del Natale e della Pasqua.“

[2]) „. . . . dicendo, che la nostre confessioni sono nulle.“ (т. 13).

[3]) „A caggione delle scommuniche e delle bastonate alcuni si fecero turchi, e questi sono ancora vivi e non ce bisogne di testimonio.“

[4]) „. . morte di una donna in città dalle bastonate e calci del Vicario, che era tutta fracassata e i denti cacciati.“

[5]) „. . . morte di une ragazza nella villa di Daugiovo perche per caso aveva in testa un fiore di erba, la causa è il Viccario e P. Mattea Graf.“

[6]) „Per glievi motivi o mancanzi dei cristiani il Viccario ed il P. Graf gli bastonano a sangue; e fino alcuni sono rimesti stropiati.“

прави туй, а да потърпи още нѣкое врѣме ... и той най-сетнѣ склонилъ, като лежалъ слѣдъ това боленъ около единъ мѣсецъ[1]).

И въ проповѣдитѣ си Птачекъ и Графъ не можели да се сдържатъ да не даватъ изразъ на набралото се у тѣхъ озлобление противъ българското имъ паство, та си позволявали направо да ги наричатъ дори „дяволска паплачь“ (una massa di diavoli) и да ги кълнатъ, както е постжпилъ Графъ въ Калъчли, като е пожелалъ, щото Господъ да накажелъ паството му съ лошо плодородие и пр.[2]).

Най-сетнѣ нека се спомене, че въ 19. точка на поплака се казва, какво въ дома на свещеника въ Калъчли и Балтаджи се продавали вино и ракия, което населението смѣтало недостолѣпно за престижа на черквата. Ние видѣхме по-горѣ, какъ е мотивиралъ Птачекъ тая нова, на гледъ твърдѣ чудна практика.

По поводъ на тоя протестъ конгрегацията изпроводила, споредъ както пише авторътъ на споменатитѣ „Notizie“, единъ свещеникъ отъ Цариградския викариятъ, който тайно да провѣри, до колко сж основателни казанитѣ оплаквания противъ лигуориститѣ. Пратеникътъ дошелъ въ Пловдивъ, настанилъ се „на тепето задъ черквата“ (sul tepè dietro la chiesa), и въ качество на търговецъ се запозналъ съ първитѣ павликянски „чорбаджии“ отъ противната на лигуориститѣ партия, и слѣдъ като прѣкаралъ три седмици въ Пловдивъ, върналъ се въ Цариградъ, отъ гдѣто изпроводилъ своя докладъ до конгрегацията, въ който напълно се схождалъ съ съдържанието на поплака на българитѣ. Слѣдъ това вече конгрегацията заповѣдала на тогавашния Никополски епископъ Джузепе Молайони да изслѣдва въ качество на „апостолски визитаторъ“ всичко, и ако се увѣри, че обвиненията проитивъ лигуориститѣ сж основателни, да имъ прочете рѣшение, че се изгонватъ отъ павликянската „мисия“ (il decreto di espulsione dalla missione). Молайони пристигналъ въ Пловдивъ въ Септември м. 1840. година, и отъ тукъ редомъ посѣтилъ първомъ селото Давуджово, гдѣто служилъ свещеникътъ Петъръ Касевъ, сетнѣ Селджиково, гдѣто билъ Георги Лъжьовъ. Тукъ били повикани и Иосифъ Арабаджийски отъ Балтаджи и по-главнитѣ чорбаджии отъ Пловдивъ. Слѣдъ като Молайони по всичко се убѣдилъ, че оплакванията противъ лигуориститѣ били основателни, повикалъ да дойде и викариятъ Птачекъ съ другаря си, и му съобщилъ рѣшението на конгрегацията съ заповѣдь

[1]) „E di questi fatti, o bastonate spesissime, sono io il testimonio occulare, che fu fatto in Selgicuo, mia parrochia, sopra il Petar Ionciof, che lo bastonò il Viccario in mia stanza tanto, che ha rotto un bastone grosso di due dita, egli ha ammaccato tutto il corpo grondande di sangue, ed al figlio di questo Pietro hà strappato con forza tutti i capelli della testa dal stirarlo non potendo batterlo, essendo li tenute le mani dai secolari e da me. E così io non credevo ma viddi io stesso che e vero. E quel Pietro volle andare subito anzi si era incaminato un pezzo di ricorre al governatore turco, ma poi io mandai presso di lui i miei parrochiani a pregarlo di non ricorrere, che avesse avuto un poco di pazienza, e quel buon cristiano Pietro obbidi e non andiede, ma però finche guarì dalla piaghe cagionata dalle bastonate del Viccario per un mese incirca non era abile per niente.“

[2]) „... E quando predica in chiesa, sempre dice ai cristiani, che tutti siamo una massa di diavoli,“ e P. Graf in Calasclia in publico nella predica si è rivoltato avanti all'altare e pregava a voce alta Gesù, che non dasse più niente di providenza ai Bulgari, essendo indegni e reprobi anzi quello, che possedevano anche di quello che li privasse.“

немедленно да напустнатъ Пловдивъ. Събраниятъ народъ приелъ съ голѣмо задоволствие новината, че лигуориститѣ си отиватъ, което и станало въ началото на Октомври 1840. год. Молайони, прѣди да си замине, назначилъ Петъръ Касевъ да управлява епархията. Авторътъ на „Notizie" забѣлѣзва най-сетнѣ, че слѣдственитѣ документи по това дѣло, подписани и подпечатани отъ епископа Молайони съ дата 8. Октомври 1840., всички на брой 20, останали въ пловдивската черковна архива, гдѣто сѫществували и когато реченията авторъ писалъ своитѣ „Notizie" (1869. год.). Първитѣ три и петиятъ отъ тия документи били пълни съ озлобление противъ лигуориститѣ, и тукъ били особно злѣ окачествени калугеркитѣ, създадени отъ лигориститѣ („sono pieni di fiele contro i detti padri, e vi vengono pessimamente qualificate le figlie monache o kalugherke, instituite da detti padri Liguorini").

Така се завършила четиригодишната дѣйность на лигуориститѣ, която е оставила и до день днешенъ живи спомени у южнитѣ павликяни.

Наскоро слѣдъ като заминалъ Птачекъ съ другаритѣ си, конгрегацията изпроводила врѣменно на негово мѣсто мисионера Карло Потенъ, който прѣди това билъ въ Никополско, а малко слѣдъ туй станалъ Антиварски епископъ.

Върху управлението на лигориститѣ изобщо повечето съврѣменици се изказватъ неодобрително, и това мнѣние всѣкакъ е оправдано. Нѣкои обаче смѣтатъ, че лигуориститѣ не сѫ заслужили такъво срамотно изгонване, понеже тѣ изобщо прокарали много добри реформи въ черковната управа, и се стараятъ да оправдаятъ тѣхната строгость съ тогавашнитѣ обстоятелства, като хвърлятъ отъ часть вина и върху самото павликянско общество, което, привикнало прѣзъ вѣкове на груби обноски и заповѣди, не искало да разбере отъ благо отнасяне, и само отъ страхъ прѣдъ наказание изпълнявало извѣстна нова наредба[1]). Между туй конгрегацията рѣшила да повѣри управлението на пловдивската епархия на

---

[1]) Интересенъ е откъмъ тая страна единъ неизвѣстенъ съврѣмененъ защитникъ на лигуориститѣ, отъ чиито записки по тоя въпросъ ще приведа тукъ нѣколко характерни мѣста и за писателя и за прѣдизвиканитѣ размирици отъ Птачека и другаритѣ му, които всѣкакъ се старае да оправдае: „... Li p. p. della congregatione della s. s. Redentore in Vienna, dopo aver dimorato quatro anni fra questi christiani, *furono cacciati ignominiosamente ed in modo non solo contrario ai principii di religione ma ripugnante al buon senso d'un uomo onesto.* Qui non ai intendo descriver li scandali enormi acceduti in tal circonstanza ne le besse, che si fecero li turchi e li scismatici dei cattolici... Vero, che alcune volte il loro (dei padri Liguoristi) zelo fu indiscreto ed il loro regime un poco severo, ma se li possono pardonare questi leggiori diffolti, se si considera l'indocile indole di questi christiani, avvezzi ab immemorabili a battere una larga strada, a vivere a capriccio. Scorgendo detti padri, che animi induriti setto la verga del turco non erano sensibli a la dolcezza e che con questa gettavano inutilmente il tempo e la fattica, giudicaro impiegare il rigore onde vicchiarli al loro dovere; ma accostumati a vivere a la greca, longi dal conoscere il bene, che loro procurano i loro pastori, si ribellarono e giurarono la perdita di essi...". Писательтъ се утѣшава, че Богъ наказалъ всичкитѣ главни подстрекатели на бунта, което доказвало, че „digitus dei est hic." Отъ 1550 павликяни въ Пловдивъ само 8 души били автори на съзаклятието и всичкитѣ Господъ наказалъ: „Оня, който подправи печатитѣ на заявлението, ослѣпѣ; отъ двамината, които занесоха писмото въ Бѣлани единиятъ умрѣ въ нѣкаква планина, а вториятъ тъй сѫщо ослѣпѣ, когато се върна назадъ въ Пловдивъ. Онзи, който обвиняваше Птачека, пашата сетнѣ хвърли въ затворъ и той съвършено онѣмѣ и умрѣ безъ изповѣдь. Тоя пъкъ, който бѣ далъ 500 гроша на единъ циганинъ, за да убие Птачека, сега нѣма хлѣбъ да яде и пр. и пр."

извѣстния капуцински орденъ, и вече на 21. Мартъ 1841. година пристигналъ въ Пловдивъ отецъ Андрея Канова отъ Гареца (Andrea Canova da Garezzo) въ качество на апостолски викарий заедно съ още двама капуцинци, от. Венанцио и от. Онуфрио. Наскоро послѣдвали и други тѣхни другари, именно на 13. Априлий с. г. дошли от. Коломбано и от. Теодоро, на 29. Ноември от. Франческо отъ Вилафранка, и на 13. Декември от. Едуардо.

Капуцинитѣ въ Пловдивско.

Съ дохаждането на капуцинскитѣ отци въ Пловдивско захваща нова и сравнително плодотворна епоха въ народно-черковния животъ на павликянитѣ. Това се дължи безъ съмнѣние прѣди всичко на посвободния животъ, който заживѣха изобщо всички българи въ Турско слѣдъ издаването на хатишерифа, както и на економичното благосъстояние, съ което въ сравнение съ дотогавашнитѣ врѣмена на политическо и економично разорение се наслаждаваха българитѣ слѣдъ тая дата. Ала не малка заслуга специялно за добрия вървежъ на черковно-общественитѣ работи у южнитѣ павликяни иматъ и капуцинскитѣ братя, които се указаха по-мждри и по-опитни отъ своитѣ прѣдшественици, при всичко че и тѣ, като членове на единъ чисто мисионерски орденъ, не сж били съвсѣмъ лишени отъ извѣстна прѣкалена едностранчивость спрѣмо потрѣбитѣ на обществения животъ вънъ отъ черквата. При все туй капуцинитѣ се постараха да поставятъ черковното дѣло у южнитѣ павликяни на по-народна почва, и нѣкои отъ тѣхъ посветиха цѣлия си животъ, за да създадатъ и черковно-набожна книжнина на павликянитѣ възъ основа на родното имъ нарѣчие. Отъ друга страна съ своята морална дисциплина и съ своята угледность прѣдъ паството си и прѣдъ турскитѣ власти поради мощното покровителство на Франция капуцинитѣ подигнаха престижа на прѣзренитѣ до тогава павликяни и се задържаха до день днешенъ на чело на пловдивската католишка ерархия. Вънкашниятъ напрѣдъкъ, направенъ въ католишкото черковно дѣло отъ тогава насамъ въ Пловдивско, може най-добрѣ да се измѣри, като се сравнятъ сегашнитѣ хубави дори и грандиозни черкви по южно павликянскитѣ села и въ града Пловдивъ, гдѣто покрай черквата сега има и голѣмъ домъ за епископа и голѣма семинария съ пансионъ, съ тогавашната единствена павликянска черква въ Пловдивъ, при която споредъ споменатитѣ „Notizie" имало и една бѣдна, пуста кжщица, прѣдназначена за квартира на викария. И въ тая кжщица отначало се настанилъ първиятъ капуцински викарий а сетнѣ и първъ пловдивски владика Канова съ своитѣ другари: тая кжщица е служила отначало и за квартира, и за изповѣдница, и за епархияленъ сждъ, за приемане гости и пр., при всичко че по пода на стаята нѣмало дъски и че нощно врѣме прѣзъ покрива се виждали звѣздитѣ[1]).

[1]) Ето какъ се описва въ „Notizie" тая първа квартира на Канова: Il nuovo Vicario apostolico al suo arrivo trovò questa missione in deplorabili stato, sia rapporto allo spirituale

Новиятъ викарий Андреа Канова е билъ твърдѣ уменъ и енергиченъ та продължилъ съ по-голѣмо умѣние реформаторското дѣло на своя прѣдшественикъ. За тая негова дѣйность можемъ да сѫдимъ до негдѣ по съдържанието на нѣкои негови окрѫжни пастирски писма, които намѣрихъ спазени въ архивата въ Селджиково. Окрѫжнитѣ на Канова се отличаватъ съ голѣма обширность на съдържанието и засѣгатъ почти всички по-важни страни на черковния и на обществения животъ на павликянитѣ. Вече по тия окрѫжни може човѣкъ да си състави добро понятие за всеобѝемлещата организаторска дѣйность на тоя виденъ началникъ на новодошлитѣ капуцинци въ Пловдивско.

Въ едно окрѫжно отъ 1843 г.[1]) Канова дава на свещеницитѣ си упѫтвания, какъ да постѫпятъ и по-тактично и енергично, каквото по възможность да се намали принудителното изкарване населението да работи по празници на турцитѣ, именно на частни лица. Когато агата на мѣстностьта или нѣкой сѫсѣденъ турски бей иска да вземе павликяни да му работятъ, нека това да става по доброволно съгласие отъ тѣхна страна и нека въ условията си да прѣдвидятъ на първо мѣсто, щото да не работятъ по празници[2]).

Интересни сѫ мѣркитѣ, които Канова по-нататъкъ е взелъ въ духа на направенитѣ отъ прѣдшественика му разпоредби, за да се прѣкрати пиянството. Канова слѣдъ една своя обиколка по селата се увѣрилъ, че въ Балтаджи и Калъчли въ слѣдствие на уведения редъ да се продаватъ вино и ракия само въ кѫщата на свещеника подъ непосрѣдствения надзоръ на сѫщия пияницитѣ намалѣли, и затова Канова рѣшително се изказва въ полза на тая мѣрка, взема отговорность върху си да я подържа и по-нататъкъ, като опрѣдѣля и по-подробно, какъ да се постѫпва въ бѫдеще при тая продажба: заповѣдва пакъ, да се отпускатъ вино и ракия само за у дома, да не се продава нищо друго въ енорийската кръчма, гдѣто не бивало да се оставятъ хората да стоятъ дълго врѣме на приказки, кръчмата да се затваря на празникъ както и вечерно врѣме, да не се разнася вино или ракия съ коне или съ кола, да не се дава на вѣра, да се продава само по опрѣдѣлена такса и печалбата да отива само въ полза на черквата. Цѣнитѣ обаче да бѫдатъ умѣрени, защото прѣ-

---

che al temporale. L'abbitazione del superiore era una miserabilissima stanza, che faceva ribrezzo, sotto i piedi per pavimento la nuda terra, sopra senza tavolato, e tra mezzo le tegole di notte si vedevano le stelle. In questa cameraccia si dormiva, si mangiava, si confessava, s'aggiostavano, si componevano le liti, si ricevevano le visite etc. ete. sichè serviva la medesima da camera da letto, da refettorio, da confessionale, da tribunale, sala di ricevimento etc. senza poter disporre d'una cameretta per riccovero dei missionari che nel loro bisogni dovevano portarsi presso di lui".

[1]) „Circolare, spedita dopo la visita canonica nell an. 1843. 3. Ottobre dal P. Andrea da Garessio, capucino, vic. apost. di Sofia."

[2]) „. . . Non cessiamo poi di recommandare con tutto l'ardore, che insistano opportune importa ne in omni patientia et doctrina affinchè sieno santificati li giorni festivi non dando ad alcuno licenza di lavorare, correggiare etc. senza gravissimo motivo, opponendosi fortamente, che non si vada a mietere o far altro lavoro a turchi particolari p. e. quando l'aga dal paese o altro vicino potente vuole prendere christiani accio lavorino nelle festi, facendo ancor in modo, che quelli i quali spontaneamente si portano ai publici lavori contrattino prima col padrone di non lavorar in giorni festivi . . ."

мата цѣль не е, да разбогатѣе черквата, „а да се намалятъ грѣховетѣ“. За да има контролъ, заповѣдва се да се заведатъ особни тефтери, въ които да се отбѣлѣзва точно числото на продаденитѣ стомни вино и оки ракия. Най-сетнѣ се опрѣдѣлятъ подробно цѣнитѣ и печалбитѣ за черквата. Мисионеритѣ се натоварватъ съ грижата да внимаватъ, каквото черковниятъ слуга, който продава въ енорийската кръчма, да не взема повече отъ установената цѣна[1]).

Забѣлѣжително е, че въ споменатото окръжно се забранява, щото дѣца да се погребватъ безъ свещеникъ,[2]) каквото, види се, е ставало по традиция отъ по-стари врѣмена, когато нѣмало свещеникъ въ всѣко село та не е било възможно винаги о врѣме да се извика. При всичко че Канова е гледалъ много по-трѣзвено върху потрѣбитѣ на живота отъ своя прѣдшественикъ Птачекъ, пакъ и той, като калугеръ, не е можалъ да не прѣкали въ своята ревность да спази обществената нравственость, и то съ срѣдства, каквито могатъ да се чинятъ умѣстни само на единъ отшелникъ, отрекълъ се отъ свѣтовнитѣ радости. Както видѣхме, и пасиониститѣ въ сѣверна България сѫ правили подобни реформи. Именно въ този духъ сѫ разнитѣ разпоредби на Канова, които сѫ насочени противъ пъстрата народна носия, разнитѣ накити у женитѣ и младежьта, народнитѣ игри и весели обичаи и пр. Така напр. въ окръжното отъ 1843 год. се повтаря една по-прѣдишна заповѣдь, споредъ която не бивало младоженцитѣ да се вѣнчаватъ въ пъстро везени ризи, накичени съ

---

[1]) Ето тия разпоредби на Конова, както сѫ въ оригинала: „Conosciuto in occasione di nostra visita canonica, che in villaggi di Baltagia e Calaslia sie se e diminuito il numero degli ubbriachi dacchi si vende il vino e la rakia sotto la vigilanza del rispettivo missionario ed inteso in proposito il parere degli altri missionarii, crediam di poter coram Deo tollerare tal venditto negli accenati villaggi e sotto la vigilanza del missionario rispettivo puo ordiniamo:

1. Che per quanto e possibile non si lasci bere, vino nella cosi detta osteria, ma ognuno le lor porti alla propria casa.

2. Rigorosamente proibiamo in tal luogo la vendita di qualunque altra cosa o commestibile o no, per piccola che sia. Chi sara contraveniente, non lascieremo di castigarlo.

3. Chi per forza varrai sino più del necessario oppure rimanere nelli osteria per mormorare e parlar sconcio, sia cacciato fuori dal servo e se sarà renitente, il risp. missionario si serva di sua autorità.

4. Jn tempo di publiche preghiere si in giorno festivo che feriale vogliamo, che onninamente sia chiusa, come anco si chiuda nel farsi notte.

5. Non si permette, che si tengano animali o caro per la condotta del vino e rekia.

6. Li ordina, che il vino e la rekia si vendano ad un prezzo discreto, poiche il nostro scopo non e diretto ad arrichir la chiesa, ma bensia diminuir li peccati.

7. Che s'abbia un libro ad hoc, in cui si noti ogni volta, che si composa il numcro delle stomme di vino e delle oke di rikia accio esssendo così li conti netti e spici possiamo vederli, quando giudichèremo opportuno ed insieme giustificare avanti il popolo „meglio che nel passato“ la nostra e loro condota.

8. Li proibisce di vendere a credito.

9. Si ordina, che le R. R V. U. invigiliano se il servo vende sopra il prezzo da noi tassato.

P. C. Il vino, compresa la spesa della compra e della condotta da 10 pari al oka fino ai 12, si venda 14 pari all' oka, vi sieno cioe 4 pari spicci di vantaggio alla chiesa; dai 12 pari all' oka ai vi sieno 5 pari spicci; dai 14 ai 17, ne sieno 6; dai 17 al venti ne sieno 7; dai 20 ai 24 ne sieno 8 etc.

La rakia, compresa anche la spesa di compra e condotta dai 100 pari all' oka fino ai 110, si venda p. 135, vi sieno cioe 35 pari spicci di vantaggio; dai 110 ai 120, vi sieno ogni oka 40 p. spicci; dai 120 ai 130 ne sieno 45; dai 130 ai 140 ne sieno 50; dai 140 ai 150 ne sieno 60; dai 150 ai 160 ne sieno 70“.

[2]) „. . . Non permetterano, che si sepellissiano bambini senza l'intervento delle R. R. V. V. Li disubbedienti li castigheranno“.

цвѣтя, съ чапрази и съ сребрени гривни[1]); ако биха се явили съ такива накити, трѣбвало да ги свалятъ първомъ и слѣдъ туй вече можели да бѫдатъ вѣнчани. И други разпоредби въ сѫщото окрѫжно иматъ цѣль, да прѣмахнатъ всичко въ облѣклото и накита на женитѣ, съ което се изразява естественото и невинно кокетство на жената. Именно на калугеритѣ-свещнници се виждало твърдѣ съблазнително и несъгласно съ „правилата на християнската скромность", че женитѣ и момитѣ носѣли отворени на грѫдитѣ елечета „по гръцка мода". Противъ това мисионеритѣ трѣбвало да проповѣдватъ частно при изповѣдьта както и явно въ черквата.[2]) Невѣстата не бивало да носи на главата си цвѣте нито да служи съ питиеroститѣ освѣнъ родителитѣ си[3]).

Една разпоредба отмѣнява народния обичай, който е сѫществувалъ, както се видѣ, и у сѣвернитѣ павликяни, именно да се връща невѣстата слѣдъ вѣнчането първомъ въ бащината си кѫща, и се заповѣдва, щото направо отъ черква да се потегля къмъ кѫщата на младоженеца.[4]) Сѫщо тъй споредъ окрѫжното занапрѣдъ не бива невѣстата да я водятъ до черквата и назадъ на кола, а трѣбва да върви пѣшь, и при тоя случай съвсѣмъ се забраняватъ всѣкакви пѣсни, свирни и игри.[5]) Сѫщо така се забранява да се пѣе, да се свири и играе както и да ставатъ шумни гощавки по случай на годежъ, а само трѣбва да присѫтствуватъ родителитѣ и малцина други.[6]) И по свадби никакъ не бива да се допуска каквато и да е игра между двата пола. Не се допускатъ свирня съ цигулка и „не до тамъ почтени пѣсни". Може да се търпи само, щото лица отъ еднакъвъ полъ да играятъ хоро или да свирятъ съ кавалъ. Ала при туй се прѣпорѫчва на мисионеритѣ да опрѣдѣлятъ, когато позволяватъ такова нѣщо, въ кое врѣме и на кое мѣсто да стане забавлението „по приличенъ начинъ".[7]) И гощавкитѣ по случай на свадба споредъ окрѫжното трѣбва да се съкратятъ: стига гостбата да трае само единъ день, и слѣдъ като мръкне, именно на 3 часа вечерь (3 часа по турски = 9 ч.) всѣки да си иде у дома си, за да може на другия

---

[1]) „Li sposi, che si presenteranno all'altare con camicie (nuove) vicamate, con fiori o con ciapraze e maniglie d'argento, gia altre volte da noi proibite, si manderanno a deporre tali ornamenti e poi si sposeranno".

[2]) Caldamente inculchiamo al zelo dellé R. R. V. V che simpegnino si privatamente in confessione che dall' altare con precauzione di togliere la indecente usanza addottata dalle donne e delle figlie di portar la veste col taglio alla greca facendo in modo, che d'or in avanti le loro vesti sieno più conformi alle regole della modestia christiana".

[3]) „Si proibisce alla sposa di portar fiori in capo ed anco di servir da bere chiunque si presenta, al fin potra prestar tal alto verso li parenti".

[4]) „Non si permette, che la sposa dopo la celebrazione del matrimonio ritorni alla casa paterna, ma dalla chiesa direttamente si porterà alla casa dello sposo".

[5]) „Si prescrive, che la sposa nell andar e ritornar di chiesa vada a piedi e non sia condotta sopra il carro, come anco in tal occasione si proibisce apsolutamente ogni sorta di canti, suoni e bassi".

[6]) „In occasione di sponsali non si permettono ne balli ne suoni ne canti ne convitto clamoroso, ma soltanto di parenti ed altre poche persone".

[7]) „In occasione di nozze si proibisce absolutamente il ballo di qualunque sorta sia tra porsone di sesto diverso, il suono del violino ed ogni canto meno onesto. — Si tollera poi tra le persone della stesso sesto il ballo ed il suono delli cavale. — Reccommandiamo nullameno alle R. R. V. V. di mostrarsi semp e ritrosi nell accordar tal licenza, inoltre prescriveranno il tempo ed il luogo in cui possano recrearsi onestamente".

день да се залови за работа. Младоженцитѣ нека да канятъ на свадба само ограничено число приятели и познати, а не да се стича на всѣка свадба цѣлото село, което „по много причини“ не било желателно.[1]) При свадбената гощавка не бива невѣстата да се оставя да служи на трапезата, понеже това е уморително за нея, когато това могатъ да вършатъ и други лица, а невѣстата може тъй сѫщо покрай тѣхъ да прислужва, ала да не бѫде това задължително само за нея, както е било до тогава.[2])

Съ едно друго окрѫжно отъ 24. ноември 1845. година се внушава на свещеницитѣ, строго да забраняватъ при годежа да се обѣщава тъй нареченият „агарлъкъ“.[3]) Подъ агарлъкъ се разбира извѣстна парична сума, която момковиятъ баща дава на момения баща, и колкото по-голѣма зестра има момата въ дрехи и покѫщнина, толкова по-голѣмъ агарлъкъ се иска. На другия день слѣдъ свадбата да умре невѣстата, баща ѝ не може да вземе дрехитѣ ѝ назадъ, понеже се смѣтатъ платени отъ момкова страна. — Поради тая разпоредба на Канова полека-лека павликянитѣ прѣстанали да даватъ агарлъкъ, и сега нпр. въ Селджиково тоя обичай сѫществува у тѣхъ още само по име, та се дава, колкото да се спази обичаятъ, по единъ левъ за „агарлъкъ“, докато у православнитѣ българи въ сѫщото село и день днешенъ за агарлъкъ взематъ значителни суми.

Въ едно по-сетнѣшно окрѫжно на Канова отъ 20 май 1846. год. обширно се засѣга въпросътъ за тъй нареченитѣ „калугерки“. Канова изобщо се изказва противъ тия своеобразни монахини, заповѣдва да се ограничи числото имъ, именно въ Калъчли и Балтаджи, като се признае само на нѣкои отъ тѣхъ правото да се наричатъ калугерки, за което обаче пакъ ще се иска особно позволение отъ епископа, а другитѣ нека се носятъ както и всички въ селото — именно да носятъ обикновенитѣ селски шапки на глава си, а родителитѣ имъ нека ги женятъ както и всички други моми. Слѣдъ литургия и вечерня калугеркитѣ нека веднага да се разотиватъ по домоветѣ си заедно съ другитѣ селски моми.[4])

[1]) „Si ordina, che le banchetto nuziale duri un giorno soltanto e che a le tre ore di notte ognuno si vil ire alla propria casa, nell indomani quindi crascuno attenda ai fatti suoi. Se li sposi vogliono invitare alle nozze oltre li parenti ed amici soltanto un determinato numero di persone, sappiano che ci fanno cosa assai grata, poichi non amiamo per molti motivi, che vi concorra tutto il paese“.

[2]) „ Sara cura dell R. R. V. V. di praedicare il pericolo costume vigente in alcuni paesi cioè che in occasione di convitta la sposa più giovane debba servire li commensali, abbenche vi sianno altre persone capaci a prestar tal servizio. La sposa abbia parte nella fatica, ma non sia più come legge, che esta soltanto debba servire a tavola“.

[3]) „ . . . che sono scolti dall'obligo di sborzare la somma patuita per il contratto, schiamato volgamente agarlak“.

[4]) „ . . . Dietro li ragionevoli lamenti che alcune probe persone replicatamente ci fecero sulla condotta di varie *figlie*, le quali specialmente nel villaggio di Kalacslia e di Baltagia ricusano d'abbracciare le stato matrimoniale e di certa scienza *costandoci essere mal intesa se non falsa la lor divozione*, per secondare la quale omettono l'adempimento di doveri annesti al lor stato con scandalo altrui e quoi nelle famiglie, nella stessa nostra avevamo porre stabilito, che vi fosse soltanto un certo numero delle cosi detti *Kalugherghe*, e che aniuna fosse permesso di passar in tal numero senza speciale nostra permissione . . . . . Inoltra le comandiamo che *dopo la messa e la vicerniza faccici uscire di chiesa e dal recinto della stessa tutte le figlie indistamente, onde con le altri donne si portino alle lor case, che tutte* (ad esclusione delle nomerate) *portino li capelli taglioti alla foggia del paese*, che li genitori procurino di collocar in matrimonio li lor figlie nobili“.

Канова прѣдписва и на свещеницитѣ, какъ да се държатъ, когато изповѣдватъ лица отъ женски полъ, каквото да не може да става никаква съблазънь както и да не могатъ хората да подозиратъ свещеника въ неприлични връзки съ женския полъ. Съ тази цѣль и Канова прѣпоржчва да се изповѣдватъ жени само въ изповѣдалнята стая, да стоятъ въ врѣме на изповѣдь на извѣстно растояние отъ свещеника и пр. и пр., досущь както видѣхме че се прѣдписвало и на свещеницитѣ въ Никополската епархия по сжщия поводъ.[1])

Най-сетнѣ нека забѣлѣжимъ, че Канова окончателно е уредилъ подигнатиятъ отъ Птачека въпросъ за календаря и наложилъ на павликянитѣ новия календарь, като постановилъ да празднуватъ за напрѣдъ само онѣзи отъ старитѣ си праздници, които се признаватъ отъ римския календарь („che restino compressi tra li giorni festivi quelli soltanto, che sono segnati nel calendario romano").

Въ кжсо врѣме Канова съ своето мждро и енергично ржководене черковнитѣ работи на павликянитѣ успѣлъ да подигне престижа на подирнитѣ изобщо и особно въ града Пловдивъ. Заради своитѣ видни достоинства и заслуги въ качество на викарий на пловдивската и софийска епархия, Канова получилъ на 1848. година епископска титла („vescovo titolare di Ruspa"). Бидейки той твърдѣ образованъ и уменъ човѣкъ, много добрѣ е схващалъ племенното единство, което свързва павликянитѣ съ православнитѣ българи, и затова е правилъ голѣма разлика между ненавистното грьцко духовенство и православнитѣ българи, съ които напротивъ Канова е гледалъ по възможность да сближи своето павликянско паство. Павликяни и българи тогава все още стояли раздѣлени като двѣ съвсѣмъ чузди една на друга страни, като наричали първитѣ себе си „бѣли българи", а подирнитѣ „черни българи" или „карагяури". Доколко Канова се е старалъ да изглади тоя неестественъ антагонизъмъ между тѣхъ, въпрѣки вѣрското различие, което не бива до тамъ да бърка на общото национално съзнание, се вижда и отъ една твърдѣ характерна откъмъ тази страна случка, описана отъ Хр. Даскаловъ въ съчинението му „Возрожденіе Болгаръ или реакція въ европейской Турціи", печатано на руски езикъ въ Москва 1858. год. Даскаловъ отблизу е познавалъ пловдивскитѣ павликяни и въ съчинението си той накжсо споменува и за тѣхъ, като ги смѣта за чисти българи. За тѣхъ Даскаловъ казва, че странятъ отъ православнитѣ си събратия и че прѣзиратъ грьцкото духовенство, което особно ги вържжило противъ себе си, понеже имъ правило спънки да си построяватъ черкви и училища. Ала тѣ въ послѣдно врѣме станали твърдѣ привѣтливи, понеже римската курия много се грижила за тѣхъ, като ходатайствувала прѣдъ портата и по тѣхни обществени работи. На Даскалова е направило много приятно

---

[1]) „. . . Percio ordiniamo che giammai si confessino persone di sesso diverso in camerini ma bensi nella camera granda, solita del sacerdote o in altro luogo aperto . . . . che la donna o la figlia restino ad una discreta lontanza dal rispettivo confessore, . . . che colla massima cautela s'eviti ogni famigliarità con donne o figlie . . . ".

впечатлѣние, че павликянитѣ тогава имали нѣкои книги съ черковно съдържание, съчинени на чисто български езикъ. Най-сетнѣ забѣлѣзва, че тогавашниятъ имъ владика „Андрей Каз*а*нова“ (погрѣшно вмѣсто Канова) билъ много образованъ човѣкъ и че той не малко е съдѣйствувалъ за възраждането на павликянитѣ и се е ползувалъ съ голѣмо уважение у пловдивчанитѣ.[1]) По-нататъкъ Даскаловъ разправя, какъ Чомаковъ отворилъ на 1850. год. първото българско училище въ своята новопостроена къща въ Пловдивъ и какъ слѣдъ една година станалъ тържественъ изпитъ въ това училище, на който присѫтствували между други и пловдивскиятъ митрополитъ Прѣосвещений Хрисанѳъ и „учениятъ“ павликянски епископъ Канова (европейскій ученый Андрей Казанова“). Н. Геровъ изпитвалъ ученицитѣ. Митрополитъ Хрисанѳъ, къмъ когото се обръщали ученицитѣ съ надежда, че ще имъ зададе нѣкои въпроси, дълбоко мълчалъ, понеже не знаялъ ни дума български па и отъ страхъ, да не би да издаде невѣжеството си прѣдъ католишкия епископъ. Този пъкъ, напротивъ, често запитвалъ ученицитѣ и съ голѣмо внимание ги изслушвалъ. Единъ ученикъ му обяснявалъ теорията на галванизма, другъ се впусналъ въ руската история и пр. Голѣмиятъ успѣхъ, който показали ученицитѣ на изпита, направилъ силно впечатлѣние на ученолюбивия Канова, и когато се свършилъ изпитътъ, той не е могълъ да се сдържи да не изкаже публично своето удивление, че е било възможно въ едно такъво българско новооснована училище да се усвоятъ такива подробни познания. Ето какъ описва Даскаловъ тая сцена, като забѣлѣзва при туй изрично, че я прѣдава точно: „Экзамены кончились. Зала зашумѣла, но епископъ католическій всталъ, подалъ знакъ, что желаетъ говорить, и водворилась гробовая тишина. Всѣ напрягли вниманіе, даже и митрополитъ Хрисанѳъ. „Господа! — сказалъ епископъ Андрей — я долженъ по совѣсти сказать вамъ, что никогда не ожидалъ встрѣтить такія свѣдѣнія между болгарскими воспитанниками въ недавно учрежденномъ училищѣ. Признаюсь вамъ, что отвѣты на многіе изъ заданныхъ мною вопросовъ самъ я въ Европѣ узналъ въ высшихъ учебныхъ заве-

---

[1]) Ето туй мѣсто, както е въ съчинението на Даскалова, станало сега голѣма библиографична рѣдкость: „Въ Филипопольской епархіи три вѣроисповѣданія: православное (черные Болгаре), католическое (Павликіане - бѣлые Болгаре) и мохамеданское (Помацы); но одинъ и тотъ же народъ — Болгаре, говорящіе и нынѣ симъ языкомъ, не смотря на перемѣну религіи. Нынѣшніе Болгаре-католики суть потомки Манихейской секты, не совершенно истребленной императрицею Ѳеодорою, въ половинѣ IX. столѣтія. Должно полагать, что эта секта во время Болгарской іерархіи была весьма ограничена и существовала тайно, потомъ, съ теченіемъ времени стала умножаться и, по причинѣ алчности Греческаго духовенства, не радѣвшаго о паствѣ и домогавшаго ся истребить природный языкъ, отошла къ католикамъ, которые уважали ея языкъ и убѣдили принять Римское вѣроисповѣданіе. *Они чуждаются православныхъ своихъ собратіи и презираютъ греческое духовенство*, которое особенно вооружило ихъ противъ себя, сопротивляясь учрежденію училищъ и построенію церкви. Нынѣ, однакожь, все это не существуетъ и они *весьма зажиточны*, благодаря попеченію Римскаго двора и *ходатайству его въ ихъ гражданскихъ дѣлахъ у Порты*. — Замѣчательно, что у нихъ много *книгъ духовнаго содержанія на чисто Болгарскомъ языкѣ*, и я самъ читалъ нѣкоторыя стихотворенія ихъ, чистотою языка превышающія все, что изданно до сихъ поръ Болгарами. Не лишнее замѣтить, что нынѣшній ихъ епископъ, Андрей Казанова, человѣкъ весьма образованный, не мало содѣйствовалъ распространенію реакціи и снискалъ всеобщее уваженіе Филипопольцевъ“ (с. 39—40).

деніяхъ. Господа!..." Силенъ аплаузъ и неописуемо въодушевение заглушили рѣчьта на епископа (ц. д. 44—45 стр.).

Слѣдъ Кримската война въ Пловдивъ се открили французско и австрийско вицеконсулство, при помощьта на които Канова умѣлъ да подигне още повече престижа на католицитѣ-павликяни, чието материялно благосъстояние тъй сжщо бързо напрѣдвало. Канова основалъ мжжско и дѣвическо училище въ града, издигналъ на мѣстото на старата черква, съградена отъ Птачека, сегашната голѣма и хубава черква въ стила на римскитѣ базилики. Въ негово врѣме набързо и врѣменно били построени черквици и по павликянскитѣ села, гдѣто въ кжсо врѣме подиръ туй се издигнаха тъй сжщо хубави масивни черкви. Канова успѣлъ да закупи и обширни земи въ селата Ахланово и Коматьово, за да даде възможность на многобройни павликянски сѣмейства отъ селата и града, които не сж имали достатъчно земя и срѣдства за поминъкъ, да се настанятъ на закупенитѣ имоти при по-добри условия за животъ. Изобщо Канова е дѣйствувалъ енергично не само като черковенъ, но и като обществено-економически реформаторъ, поради което craналъ извънредно популяренъ у паствотo си. Той се поминалъ на 1866. година въ Пловдивъ, погребенъ въ черквата, всрѣдъ която личи и сега надгробната му плоча съ надписъ. Слѣдъ Канова заелъ мѣстото на софийски викарий Франческо Доменико Рейноди, капуцинецъ и титуларенъ епископъ егейски („vescovo titolare di Egea"). Когато Рейноди поелъ управлението на пловдивската епархия, главнитѣ черковни прѣобразования, подхванати отъ лигуориститѣ и Канова, били вече привършени и остаяло само да се дотъкми външниятъ блѣсъкъ на католицизма съ изграждане нови голѣми черкви, камбанарии и училища. Прѣзъ 1872. година била издигната хубавата черква въ Хамбарли въ видъ на кръстъ съ купола въ срѣдата. Въ Дуванли новата черква се построи на 1886. год. въ модеренъ византийски стилъ; въ Давуджово сегашната хубава черква е издигната на 1883. г., а въ Балтаджи прѣзъ 1887. г. си направиха черква, която по голѣмината и хубостьта си отстжпя само на калъчлийската, а тази подирната пъкъ датува отъ 1891. год. Най-малка отъ всичкитѣ черкви въ старитѣ павликянски села е черквата въ Селджиково, която е направена прѣзъ 1863. год. Покрай всѣка черква е издигната и по една камбанария отъ страна въ двора до всѣка черква. И въ новитѣ павликянски колонии въ Коматово и Геренъ има по една черква. Коматовската е направена прѣзъ 1856. год., когато е станало и заселването на павликянитѣ въ това село, а въ Геренъ, въ което павликянитѣ сж не отколѣ прѣселени отъ селото Калъчли, черквата е издигната прѣзъ 1884. год.

Има нови прѣселенци павликяни до 150 души въ селото Салайлия, гдѣто живѣятъ размѣсени съ православни българи (200 души), и сжщо така около стотина души въ селото Ахланово, на часъ и половина южно отъ Пловдивъ при политѣ на Родопитѣ.

Напротивъ павликянитѣ отъ селцата Остромила, и Лаутово, и двѣтѣ близу до Пловдивъ, се прибрали въ града прѣди 50-тина години.

Лични впечатлѣния отъ южнопавликянскитѣ села.

Отъ 1885 год. до сега длъжностьта на пловдивски и софийски викарий изпълнява архиепископъ Робертъ Менини, отъ ордена на капуцинитѣ (Roberto Menini, arcivescovo titulare di Gangra). Той е родомъ далматинецъ, владѣе хърватския езикъ, поради което е успѣлъ лесно да свикне и на българския. Управлението на Менини се пада въ най-благоприятенъ за католишката пловдивска епархия периодъ — въ освободена България, гдѣто чуздитѣ вѣроизповѣдания се наслаждаватъ съ най-голѣма свобода, и затова въ негово врѣме католицизмътъ у южнитѣ павликяни е направилъ най-голѣми успѣхи, а сѫщеврѣменно и самитѣ павликяни много сѫ напрѣднали въ културно и економично отношение, въ слѣдствие на което у тѣхъ немалко се е събудило прѣзъ послѣдно врѣме и националното имъ българско съзнание. За развитието на туй подирното спомага твърдѣ усрърдно и черковната имъ управа, и въ едно недалечно бѫдеще нашитѣ южни павликяни ще се чувствуватъ не само добри католици, каквито сѫ вече и сега, но и немалко добри българи, наравно съ своитѣ православни съплеменници. Главна рола въ това национално възраждане у тѣхъ играе безъ съмнѣние просвѣтата, която се шири у тѣхъ полека-лека чрѣзъ училища и литературата, чрѣзъ общественитѣ имъ връзки съ православнитѣ българи, които не сѫ вече такива обтегнати, както между едноврѣмешнитѣ „карагяури“ и „католици“, и най-сетнѣ и чрѣзъ войската, която успѣва съ малки изключения да вдъхва и български духъ на своитѣ павликянски новобранци. Ала не по-малка заслуга иматъ откъмъ тая страна и свещеницитѣ павликяни, които сега служатъ по пловдивскитѣ павликянски села, гдѣто сѫ останали още само двама-трима чужденци капуцини, които сѫ отколѣ сродени съ своето паство и не сѫ чузди дори и на неговитѣ национални чувства. Епископъ Менини се е погрижилъ да уреди въ Пловдивъ сѫщинска духовна семинария съ пансионъ, въ която се учатъ до 50 павликянчета, и то пакъ отъ учители повечето българи-павликяни, избрани измежду най-виднитѣ свещеници, получили образованието си въ странство. Въ скоро врѣме цѣлото католишко духовенство въ пловдивския викариятъ ще бѫде българско и съ това ще се услужи не само на католицизма, но и на павликянското паство, чиито най-жизнени интереси изискватъ, да не се дѣли то въ просвѣтително-национално отношение отъ другитѣ българи, а това ще може подпълно да се постигне само при едно тѣхно досущъ народно духовенство. А че това подирното и сега твърдѣ просвѣтително влияе върху народа, можахъ да се убѣдя лично, когато прѣди четири години обиколихъ наредъ южнопавликянскитѣ села. Тогава ректоръ на семинарията въ Пловдивъ, въ библиотеката на която разгледахъ нѣкои павликянски рѫкописи, бѣше

отецъ Климентъ Джундринъ, родомъ отъ с. Калъчли, твърдѣ интелигентенъ свещеникъ и добъръ българинъ. Съ прѣпоръка отъ него както и отъ епископа Менини азъ захванахъ обиколката си първомъ отъ село Селджиково.

Числото на павликянитѣ въ Селджиково достига до 700 души. Свещеникътъ имъ тукъ, от. Иеронимъ Яръковъ, е родомъ павликянинъ и е единъ отъ най-добритѣ и най-събуденитѣ въ национално отношение павликянски свещеници. Отецъ Иеронимъ е роденъ въ Пловдивъ, ала дѣдо му произхожда отъ Хамбарли, а майка му отъ Дуванли, но родена въ Пловдивъ както и баща му. Нека спомена тукъ, че павликянитѣ въ Пловдивъ знаятъ, че тѣ сѫ повечето нови пришелци отъ селата и че само една малка часть отъ тѣхъ могатъ се нарѐ коренни пловдивски граждани. Споредъ едно прѣдание у тѣхъ, въ Пловдивъ едно врѣме дошли много павликяни, които ужъ били католици, но слѣдъ туй били избити и само една малка часть отъ тѣхъ се спасила, и то благодарение на закрилата на нѣкой си консулъ, въ Хаджи Асанъ-махале (до Марица кѫдѣ сегашната гимназия, именно подъ сѣверната страна на Небетъ-тепе). Сетнѣ се прѣмѣстили отъ тукъ въ сегашната си махала, гдѣто е черквата имъ. Като доказателство, че тукъ не прѣди много години тази часть отъ града не е била заселена отъ павликяни, може да служи, споредъ казването на отца Иеронима, и тапията на бащината му кѫща, въ която се казва, че мѣстото е „тарла“ (нива). Дѣдо му тукъ, именнно на 50 метра срещу сегашната католишка черква, е сѣялъ бобъ и работилъ нишесте.

Отецъ Иеронимъ съ голѣмо удоволствие ми спомагаше прѣзъ четиритѣ дена, които прѣстояхъ въ Селджиково, за да оползотворя всичко, каквото ме интересуваше, колкото се може по-добрѣ. Рѫководенъ отъ искрено желание, да се хвърли веднажъ въ науката по-голѣма свѣтлина върху историята на неговитѣ еднородци, той ми остави на разположение черковната архива, именно единъ голѣмъ сандъкъ, пъленъ съ разни книжа отъ по-старо и ново врѣме, които той грижливо е събиралъ по другитѣ павликянски села, като е схващалъ добрѣ, че единъ день тѣ могатъ да послужатъ на науката. До тогава никой не бѣ дошелъ да рови съ научна цѣль въ тоя разбърканъ купъ отъ рѫкописни тетрадки и отдѣлни листа, и затова отецъ Иеронимъ посрещна молбата ми почти съ възторгъ и съ своята услужливость и гостолюбие направи повече, отколкото можехъ да очаквамъ и да искамъ, та успѣхъ въ кѫсо врѣме да събера цѣнни данни върху миналото и върху нарѣчието на павликянитѣ. По покана отъ „домина“ охотно дойдоха и се съгласиха нѣколко стари хора и жени да отговарятъ, за каквото ги питахъ. Прѣзъ всичкото туй врѣме отецъ Иеронимъ бѣше постоянно заетъ съ твърдѣ разнообразна работа. Особно впечатлѣние ми направи, че той, ако и още доста младъ, изпълняваше речи и длъжностьта на селски лѣкарь, тъй като постоянно виждахъ въ двора дошли да търсятъ цѣръ отъ него. Бѣха повече жени, нѣкои отъ които бѣха донесли и болнитѣ си дѣца, за да ги види „до-

минътъ". Отецъ Иеронимъ всички приемаше любезно и на всички даваше ту нѣкакъвъ цѣръ ту пъкъ на дълго и широко упжтваше, съ какви домашни срѣдства да прѣсрещнатъ болестьта. Необикновено ми се пристори, че повечето отъ дошлитѣ да търсятъ цѣръ бѣха православни българки отъ селото. Отецъ Иеронимъ по тоя поводъ ми обясни, че откъмъ тая страна селянитѣ и отъ двѣтѣ вѣроизповѣдания въ Селджиково съ еднакво довѣрие се отнасяли къмъ него, понеже по прѣдание се вѣрвало, че католишкиятъ свещеникъ знае да цѣри. Съ своята интелигентность и трудолюбие той е успѣлъ да усвои нѣкои по-елементарни медицински познания така, че за обикновенитѣ болести, отъ които найчесто страдатъ селянитѣ, като треска, настинка, разтройства на стомаха, както и за по-извѣстнитѣ епидемии, които косятъ дѣцата, той успѣшно се притича на помощъ, поради което е твърдѣ обикнатъ въ селото, както можахъ и самъ да се увѣря. Отецъ Иеронимъ принадлежи на братството на капуцинитѣ, въ което е билъ приетъ, слѣдъ като е получилъ надлежното пълно срѣдно и висше богословско образование първомъ въ семинарията въ Пловдивъ и сетнѣ въ Цариградъ. Въ своитѣ черковни проповѣди от. Иеронимъ си служи съ книжовенъ български езикъ. Селджиковскиятъ доминъ живѣе господарски въ енорийската кжща, въ двора до черквата, гдѣто е и павликянското училище. Като кпуцинецъ той не смѣе да има собственость нито има право да завѣщава слѣдъ смъртьта си какъвто и да е свой движимъ и недвижимъ имотъ. По тая причина, бидейки той обреченъ на калугерски животъ, доста охолно живѣе самичъкъ[1]) и се стреми, ако скжта нѣкоя излишна пара, да подобри съ нея черковнитѣ сгради и имоти или пъкъ да раздава милостиня на сиромаситѣ. По този начинъ влиянието му расте прѣдъ населението.

Селджиковскитѣ павликяни малко помнятъ отъ миналото въ турско врѣме, и това лесно се обяснява, като знаемъ, че Селджиково е ново село, изникнало отъ единъ турски чифликъ, на който по лека-лека отъ разни страни се заселвали ратаи-павликяни и православни българи. По тая причина между еднитѣ и другитѣ не е сжществувала прѣди освобождението никаква вражда — и двѣтѣ страни били сиромаси хора, пришелци, които поради еднаквата си сждба отрано заживѣли като добри съсѣди. Прѣзъ втората половина на миналия вѣкъ, както видѣхме, павликянитѣ били по-свободни отъ българитѣ, понеже се наслаждавали съ покровителството на французскитѣ и австрийскитѣ консули въ Пловдивъ, които защищавали тѣхнитѣ свещеници отъ капуцинския орденъ. Поради туй турцитѣ въ праздникъ взели да изкарватъ на ангария повече православнитѣ българи. Така ми разказваше и една стара жена въ Селджиково: „искàрваа само българете, у прàзник ни òдат нàш'те — нѝмаше да ги кѐтнат, да ги кàрет санкѝ". Турцитѣ изобщо спрѣмо тѣхъ били

[1]) Доминътъ и въ Селджиково, както и по другитѣ павликянски села, има си слуга и всичкитѣ потрѣбни кжщни удобства да живѣе охолно и прилично да посрещне и гость, има на разположение и една малка бричка, теглена отъ единъ конь, за да може лесно да пжтува, когато му притрѣба.

добри: „не бéа лóши, нѝмаше да пуглéннат билѝ“. Че турцитѣ сж правили едно врѣме и зулуми, помни се само по нѣкакво смжтно прѣдание. Така нпр. като ми разправяше бабичката за едноврѣмешната носия на павликянкитѣ, нпр. за нѣкакви „качỳле“ (качулки), които носѣли на главитѣ си, казваше, че то било „дàмна врéме — когàто бегонѝята“. На моя въпросъ, каква е била тая бегонѝя, бабичката каза: „то билò когато нàш'та свекърва бы̀ла момы̀че на дес'тынъ-дванайсте гòдън . . . тỳрците — какво ги кàзвая, читачàта дѐ — кỳгуту вы̀дът, фàнът гу, па тѝя от тук се грàмнале та бѐгале къде Хисàра, та там се криѐли . . . “. За сжщата „бегония“ помнятъ и други стари хора по павликянскитѣ села, и безъ съмнѣние прѣданието въ тоя случай се отнася до кърджалийскитѣ насилия къмъ края на по-миналия вѣкъ, когато избѣгали една часть отъ българитѣ въ Тракия и особно отъ Чирпанско дори въ Мала-Азия (вж. моитѣ бѣлѣжки върху анадолскитѣ българи въ Бълг. Прѣгледъ год. V, кн. VII. стр. 94.). Въ Селджиково знаятъ само за нѣкои пакости и убийства, които направили българи бѣжанци отъ околнитѣ села прѣзъ врѣме на освободителната война, когато взели рускитѣ войски да наближаватъ къмъ Пловдивъ: „Карàкаурете — казваше ми единъ старецъ — малко понапрàвия . . . . . пу нàш'те, католы̀ците; тие бея ут гòрните селà ут къдѐ Киселерци, Синджерлия, обрàа дрѐи, убиха едѝн нàшинец. Безбеллы̀ и тѝя беа бéгалы по корѝите . . . .; Русѝят като додѐ, кат'са разбѐгаа . . . “.

Въ Хамбарли тъй сжщо ми разказваха за „душманлъка“, който въ турско врѣме владѣлъ между православни и католици и какъ си изпатили подирнитѣ, когато взели да наближаватъ руситѣ, отъ съсѣднитѣ български села. Надошли българи отъ селото Джбене въ Хамбарли и почнали да грабятъ и биятъ; „доминътъ мѐчия па го кàрая нàкаде, незнàем какво го стòрия“ — разказваше ми една бабичка въ Хамбарли, която тъй сжщо типично завърши разказа си като каза „додòа рỳсите та му(—пи) отървàа“. Отъ турцитѣ били сравнително на рахатъ, и то благодарение на юначния доминъ отецъ Тобия, който много закрилялъ паството си прѣдъ турскитѣ власти, често пжти дори и съ рискъ на живота си. Когато посѣтихъ Хамбарли, стариятъ от. Тобия бѣше още тамъ. Съ голѣмо любопитство идѣхъ да видя тоя популяренъ доминъ, за когото бѣхъ чулъ толкова легендарни разкази за неговитѣ подвизи, като защитникъ на павликянитѣ, и за голѣмия респектъ, който имали прѣдъ него турскитѣ власти едно врѣме. Заварихъ го въ работната му стая, която прѣдставяше богата библиотека, а отъ часть и апотека, понеже отецъ Тобия е и лѣкарь, което доказваха и многобройнитѣ стъкла съ цѣрове, що бѣха наредени въ единъ голѣмъ шкафъ, както и многото популярно-медицински книги, и то повече отъ школата на хомеопатитѣ, що бѣха разхвърлено натрупани по масата му покрай разни богословски и класически гръцки и латински съчинения. Отецъ Тобия ми се показа извънредно симпатиченъ, ако и да е твърдѣ рѣзъкъ и прѣмъ въ своитѣ обращения къмъ хората. Забѣлѣжихъ у тоя високъ, строенъ и малко възсухичъкъ старецъ необикновена за насъ, сжща италиянска живость,

която се проявяваше въ всѣки неговъ жестъ, въ интонацията на всѣка дума па дори и въ блѣсъка на очитѣ му, отъ които прозираше смѣлость и прѣмота. Ни единъ отъ всички домини, които видѣхъ въ южна и сѣверна България, не ми направи такъво силно впечатлѣние съ своята оригинална и твърдѣ изразителна индивидуалность като отецъ Тобия, поради което въ бѣлѣжната си книжка намирамъ твърдѣ подробна характеристика на тоя капуцинецъ, що съмъ я написалъ вечерьта, слѣдъ като отъ Хамбарли се бѣхъ пакъ върналъ въ Селджикото на гости у любезния отецъ Иеронимъ. Отецъ Тобия е родомъ отъ Cità di Castello въ Италия, произхожда отъ знатно сѣмейство — братята му и сега заематъ голѣми длъжности въ италиянската армия и администрация. От. Тобия дошелъ въ Хамбарли на 1867. година и отначало служилъ сѫщеврѣменно и на селата Дуванли и Давуджово. Въ Хамбарли заварилъ малка черквица — въ сѫщность една плѣвня, която служила за черква. Числото на павликянитѣ тогава достигало до 700 души, а сега е около 1000 души; не сѫ се доселвали никакви нови жители отъ други села. Имало по прѣди 15 кѫщи турски и 18 кѫщи православни българи. На 1889. година православнитѣ се дигнали и отишли на с. Даутларе. Прѣди отца Тобия въ Хамбарли служилъ прѣзъ 11. година като свещеникъ от. Лудовико, който седѣлъ въ Дуванли и за когото по-долу ще се спомене още. Въ Хамбарли сѫ служили прѣзъ първитѣ години слѣдъ настаняването на капуцинитѣ въ Пловдивско и много заслужениятъ отецъ Едуардо (отъ 1842.—1845., вж. по долу стр. 207.) и отецъ Серафимъ, родомъ отъ Сицилия, който се поминалъ на 1848. година въ Пловдивъ.

Една отъ първитѣ грижи на от. Тобия е била, часъ по-скоро да изгради черква. Като видѣлъ, че царски ферманъ за черква не тъй лесно може да се набави, съ свойствената си смѣлость почналъ на 1872. г. да я прави и безъ ферманъ. Дошли въ селото турци, между които имало и единъ голѣмецъ, и поискали да имъ се покаже потрѣбниятъ ферманъ. Тобия рѣшително отговорилъ, че той прави „школьо“, и съ 30 меджидии работата се свършила. От. Тобия заварилъ обичая, че селянитѣ лѣтѣ работили въ празникъ и недѣля ангария на беглишкия харманъ. Противъ това той нѣколко пѫти енергично протестиралъ, и като видѣлъ найсетнѣ, че протеститѣ му не помагатъ, единъ день той съ пушка въ рѫка разпѫдилъ и селяни и турци отъ хармана. Опитали слѣдъ това турски заптиета да хванатъ от. Тобия и да го затворятъ, ала той съ револверъ се отбранилъ, подиръ което чрѣзъ францускня консулъ въ Пловдивъ издѣйствувалъ та турското правителство уволнило едного отъ заптиетата, който билъ най-дързостенъ спрѣмо него. Другъ пѫть — то било на 1869. год. — дошли сеймени въ Хамбарли ужъ да събиратъ данъци и затворили 14 души селяни, отъ които не могли да изкубнатъ пари, колкото искали. Щомъ се научилъ Тобия за това, взелъ револвера въ рѫка и направо отишелъ и освободилъ затворенитѣ, а турскитѣ стражари, като го знаели, че е рѣшителенъ до забрава и че въ случай на кървава раз-

права съ него, като чуздъ поданикъ, ще послѣдватъ консулски протести и че най-сетнѣ тѣ ще бждатъ наказани, благоразумно отстжпили прѣдъ смѣлия свещеникъ. Съ тия и други подобни свои подвизи, които и сега още се помнятъ и приказватъ, Тобия станалъ въ кжсо врѣме твърдѣ обикнатъ между паството си, толкова повече, че той се показвалъ все тъй пожертвователенъ и готовъ да помогне въ всѣко отношение на паството си, колчимъ се искала отъ него каква да е помощь. Особно като лѣкарь и ветеринаръ той е направилъ безцѣнни услуги на хамбарлийци и на другитѣ близки села. Той е, както се увѣрихъ самичъкъ, голѣмъ поклонникъ на „електро-хомеопатията", ала вънъ отъ това той е наистина опитенъ и съ успѣхъ прилага разни изпитани народни медицински срѣдства при разни болести. У него винаги се намира цѣръ за порѣзано (съзрѣхъ между стъклата и едно голѣмо, пълно съ „арника"), разни „фластери" за циреи, „прѣвъзходни" капки противъ разстройство на стомаха и пр. Той умѣялъ много вѣщо да оправя изкълчено, да прави малки операции въ случай на рана, нагнояване и пр. и пр. И прѣзъ кжсото врѣме, което прѣкарахъ у него, идваха хора да искатъ цѣръ или съвѣти по разни поминъчни въпроси, и всички отецъ Тобия бърэо удовлетворяваше, като не пропускаше да мъмри и кори заради неразумни постжпки. Слѣдъ осемгодишно стоене въ Хамбарли Тобия се върналъ на 1875. година въ Италия, отъ гдѣто началството му го изпроводило като мисионеръ на островъ Занта. Тукъ той прѣкаралъ като секретарь на тогавашния католишки епископъ тамъ, нѣкой си Monsignor Boni, до 1887. година, когато въ слѣдствие на многократни молби отъ хамбарлийци, които настоятелно искали, пакъ да имъ дойде за „доминъ", орденътъ го повърналъ назадъ въ Хамбарли, гдѣто го заварихъ и азъ. Той бѣше вече твърдѣ старъ, и макаръ че не бѣ го напуснала съвсѣмъ старата му енергия, взелъ да се чувствува уморенъ и затова ми казваше, като сочеше портретитѣ на своитѣ братя и тѣхнитѣ сѣмейства въ Италия, че желае да се прибере въ отечеството си, за да поживѣе послѣднитѣ си години по-близу до своитѣ роднини, отъ които прѣзъ цѣлия си животъ само писма е получавалъ и портрети размѣнявалъ. Съ особно сияние въ лицето той ми се хвалѣше, че успѣлъ най-сетнѣ да изпълни и едно голѣмо, отколѣшно свое желание: събралъ срѣдства и снабдилъ изградената отъ него камбанария до черквата съ шесть голѣми камбани, така че сега по цѣло Пловдивско хамбарлийскитѣ камбани били най-хубави и най-звучни. За да се увѣря въ туй, когато стана пладне — на 12 часа, той самичъкъ заедно съ своя слуга, който същеврѣменно е и отличенъ готвачъ, тури въ движение всичкитѣ камбани, и тѣ екнаха наистина много стройно и толкова силно, че повѣрвахъ на думитѣ му, като ме увѣряваше, че при тихо врѣме гласътъ имъ достигалъ дори въ Пловдивъ. Разбира се, че ме разведе и по черквата, която самичъкъ е правилъ и въ която съ особно удоволствие ми посочваше всѣко кжтче, всѣка утварь. Освѣнъ черквата и медицината най-голѣмо удоволствие му доставяли книгитѣ. И наистина неговата библиотека бѣше много богата

и особено добрѣ бѣше застжпена класическата римска литература. Отецъ Тобия тъкмо четѣше Хорациевитѣ Еклоги, за които казваше, че винаги ги чете съ увлѣчение. Той ми показа и Хорациевитѣ „Georgica“, които тъй сжщо обичалъ като любитель на земедѣлското стопанство. Съ голѣма любезность от. Тобия ми позволи да поразровя между по-старитѣ книжа отъ черковната архива. Повечето отъ тѣхъ се указаха поучителни рѣчи и проповѣди, които нѣкои отъ прѣдшественицитѣ на от. Тобия съчинявали на български езикъ. И отъ самия Тобия имаше нѣколко черновки, които ясно показваха, какъ и той се е мжчилъ да научи българския езикъ на своитѣ павликяни. Слѣдъ като нѣкои отъ тия книжа съ позволението на отца Тобия вземахъ съ себе си, простихъ се съ него и тръгнахъ заедно съ отца Иеронима за Дуванли. На слѣдната година се научихъ, че от. Тобия окончателно напустналъ България и се завърналъ въ отечеството си.

По пжтя за Дуванли срещнахме най-стария човѣкъ отъ това село, 87-годишния дѣдо Митьо Пульовъ, съ когото се заприказахме на дълго подъ една сѣнка. Дѣдото помнѣше историята на своето село и на павликянскитѣ обществено-черковни работи отъ цѣлъ вѣкъ насамъ съ удивителни подробности. Споредъ него най-сжщественитѣ реформи, които коренно изгонили у тѣхъ старитѣ, несъгласни съ католицизма обреди и вѣрвания, станали прѣзъ врѣмето на „влйятъ господйнъ Джовàни Птàчекъ“, когото той лично помни, какъвъ билъ страшенъ, какъ биелъ като се расърдѣлъ и какъ най-сетнѣ самъ билъ битъ отъ селянитѣ. . . . Той промѣнилъ календаря, той спрѣлъ да се вѣнчаватъ павликяни при турски ходжи, той „проклелъ“ механитѣ. „И откàк проклѝ механѝте — каза дѣдо Митьо — пò му добрè стàна нам“. Идвали и сетнѣ нѣкои „цънцари“, опитали да отворятъ механа, ала не можали да прокопсатъ, селянитѣ вече отвикнали да идатъ въ кръчма, па и нарочно правили пакости на механджията, до като се дигне отъ селото: „испѝят му ракѝята, а пари му не дадат, ѝ той ще не ще затваря кръчмата“. И наистина сега въ Дуванли нѣма кръчма; — послѣдниятъ напразенъ опитъ да се отвори кръчма тукъ, induced станалъ прѣди 18. год., когато единъ цинцаринъ отворилъ кръчма, но наскоро умрѣлъ. Съ „каракауритѣ“ по-добрѣ живѣли прѣди да дойдатъ отцитѣ лигуористи на чело съ Птачека, понеже до тогава павликяни и православни толкова не се различавали по вѣрата: праздницитѣ били едни и сжщи, поститѣ били еднакви, па и нѣмали твърдѣ учени свещеници, та все повече „идѣли като едно“ съ тѣхъ. Сетнѣ вече, като почнали да ги казватъ „католици“, още повече взели да се двоятъ отъ каракауритѣ и да се мразятъ междуособно. Ала пакъ дуванлийци не живѣели злѣ съ своитѣ православни съсѣди. Тѣзи подирнитѣ малко ги ненавиждали въ турско врѣме, защото турцитѣ повече закриляли павликянитѣ: „уранцъзинът бил тогас откъм тỳрците — та нам хич не ни кътнеа“ — обясни дѣдо Митьо, като искаше да каже съ това, че тѣхнитѣ свещеници имали авторитетъ прѣдъ турцитѣ, защото ги покровителствувала Франция. И дѣдо Митьо помни

случаи, когато негови съселяни, подкарани въ недѣленъ день на ангария, били силомъ върнати дори и набити отъ свещеника, който се противилъ да се работи въ праздникъ.

Въ с. Дуванли, което брои до 500 души павликяни, има голѣма, хубава черква, издигната отъ от. Лудовико Строци, мисионеръ отъ капуцинския орденъ, и родомъ отъ Аквилея въ Италия. Черквата, която е направена прѣзъ 1886. година, е голѣма (28 метра дълга и 13 м. широка), изградена въ модеренъ византийски стилъ. Въ срѣдъ черквата личи надгробенъ надписъ на от. Лудовика, отъ който се вижда, че той е билъ роденъ на 1828 год., дошелъ въ България на 1856. год. и служилъ първомъ въ Хамбарли, Давуджово и Балтаджи и най-сетнѣ въ Дуванли, гдѣто се поминалъ на 19. Ноември 1888. год. За него дѣдо Митьо казваше, че правилъ черквата съ страстна прѣданость да доискара почнатата работа докрай. „Той не аджидѝсваше парѝте — ,дай ми пустàлете' — ще ти речѐ, шỳ парѝ да се намерят. Чѐрквата той правѝ, ама рàботата си от нàм; и кàмакат ние донѐсъуме и дъскѝте. Той ѝмаше прѝтеле, та събрà мнòго парѝ. . . Триста стòмни садѐ вѝно докàрайме, като я благословѝйме . . .“ При все туй черквата останала отъ вѫтрѣ недотъкмена както трѣбва, небоядисана и безъ камбанария. Да допълни всичко туй се завзелъ съ не по-малка енергия наслѣдникътъ му, от. Джироламо (P. Girolamo di Cadorre), когото и азъ заварихъ тамъ. Казаха ни, че работи въ черквата, именно че той самъ вече отъ двѣ години врѣме я боядисва отъ вѫтрѣ, понеже паричнитѣ срѣдства не допускали да се плати на специаленъ живописецъ. Отидохъ въ черквата и наистина заварихъ от. Джироламо съ единъ прислужникъ калугеръ, и двамата припасани съ омацани бояджийски прѣстилки и съ четка въ рѫка, залисани въ работа, която бѣ вече на три четвърти привършена: черквата бѣше хубаво боядисана, на мѣстѣ и доста вкусно, да не кажа художествено. Голѣмиятъ прѣсводенъ таванъ на черквата, ако помня добрѣ, прѣдставяше синьо небе, обсипано съ златни звѣзди..... Отецъ Джироламо веднага хвърли четката и взе да се извинява, че така ни посрѣща — той билъ толкова вдаденъ въ тази работа, че всичко друго занемарилъ въ послѣдно врѣме, само и само да се довърши тя до края на есеньта. Па и нѣмало за него друго развлѣчение освѣнъ черквата и градината, кѫдѣто слѣдъ това ни заведе, да ни покаже хубавитѣ си овощни дръвчета, цвѣтя и главно пчелитѣ, които той съ особенъ ,меракъ' отглеждалъ по най-нова метода. И наистина градината прѣдставяше хубавъ малъкъ паркъ, а кошеритѣ бѣха най-усъвършенствувани модерни пчелни кѫщички, гдѣто прѣзъ стъклени прозорчета хубаво се виждаше, какъ пчелитѣ трудолюбиво работятъ. Енорийската кѫща тукъ е по-малка и по-низка отколкото въ Хамбарли и изобщо обстановката на свещеника по-друга и главно по-бѣдна. Тукъ не видѣхъ комфортно наредения кабинетъ на отца Тобия нито нѣщо подобно на неговата библиотека, ала за това любезниятъ, ако и донегдѣ меланхоличенъ отецъ Джироламо ни посочи двѣ стаички, пълни съ ябълки и други овощия отъ неговата градина. . . .

Въ Давуджово не можахъ да се видя съ ‚домина‘, пакъ италянецъ отъ капуцинския орденъ, понеже бѣше заминалъ за Пловдивъ. Ако и да се намира Давуджово на главния пѫть отъ Пловдивъ за Калоферъ, до самия Хисаръ, при все туй павликянитѣ въ това село ми се присториха останали най-консервативни и по-малко засегнати отъ новитѣ вѣяния на нашия общественъ животъ отъ освобождението насамъ, отколкото въ другитѣ южнопавликянски села. И въ минали врѣмена Давуджово ще да е било ‚най-чистоплътното‘ южнопавликянско село, и за това, види се, нѣкое врѣме прѣзъ по-миналия вѣкъ тукъ е живѣлъ католишкиятъ ‚Софийски‘ архиепископъ. Числото на павликянитѣ въ Давуджово достига само до 500 души, макаръ че още прѣзъ врѣмето на епископа Деодата, именно въ половината на 17. вѣкъ, то да е било 400 души. Ала отъ това не бива да се заключава, че населението прѣзъ туй врѣме не се е увеличило, защото много сѫ се изселвали отъ това село, особно въ Пловдивъ. Първата черква въ Давуджово е изградена къмъ половината на миналия вѣкъ, сетнѣ тя е била разширочена и прѣправена на 1883. г. отъ нѣкой си отецъ Павелъ (P. Paolo) и повторно прѣправена отъ наслѣдника му отецъ Карло. Единъ старецъ, който ми показа черквата, казваше, какво е било едно врѣме въ сравнение съ сегашното: „Немàше черква, то бѐше една плѐвня, а пъкъ ни клепàлче немàше, ами дòминувът рàтай же вы̀ка на бахѝрат: „хàйде на мы̀са, хàйдее ....! и те вървѐт; хàйде на вʼчѐрня хайдее! и те вървѐт. Кога же доде господы̀н (сир. владиката), же излѐзат отвън на мегданят..... И школьо немàше, ами на дòмина у зы̀мнъкът учѐт дечѐта, еди́н òгън накладѐт, ты̀й седѐт на студтѐ.. То днѐшното й цàрство!“ Населението тукъ е твърдѣ набожно и суевѣрно, а властьта на домина голѣма. Тукъ има и ‚калугерки‘. Една бабичка, отъ която изучвахъ павликянския говоръ въ това село, ми каза, че тукашнитѣ калугерки зафанали отъ ‚Дон-Карлово‘ врѣме — той ги направилъ калугерки — и отъ тѣхъ още имало въ селото до 10—12. Тѣ шѣтали въ черква и на домина, ала въ послѣдно врѣме вече съвсѣмъ си изгубили значението и само по облѣклото имъ въ врѣме на богослужение или на черковно нѣкое тържествено шествие тѣ се разпознавали отъ другитѣ. А такива шествия, които тѣ наричатъ „алàй“, ставатъ въ Давуджово всѣки мѣсецъ. Главниятъ ‚алай‘ въ честь на распятието Христово у тѣхъ ставалъ на Петровденъ. За тоя най-голѣмъ католишки праздникъ павликянитѣ въ Давуджово правятъ голѣми приготовления, за да посрещнатъ гости отъ съсѣднитѣ павликянски села: „Кòлат си, който си има, ягънчета, и кой каквòто има по-хубаво, слàга на трапезата предъ гостите.“ Въ шествието момитѣ носятъ „жълти кърпи и червѐни пòясе“, а калугеркитѣ — „бѐли кърпи и сы̀ни пòясе.“ „Сы̀чките ше вървѐт — казваше бабичката, — кòлкото има, сѐте йдат; да вы̀дыш па сѐ пѐят ис пътя, момѝчейта пѐят.“ И слѣдъ главния алай, както казахъ, тукъ правятъ всѣки мѣсецъ подобенъ алай, ако и по-скроменъ и безъ участие на гости. И въ Селджиково подобно ми разказваше една бабичка за „алàйет“ който ставалъ слѣдъ Спасовденъ: „Агне закàлат на алàет. Първом же го на-

прàват на Пазàр (сир. въ Пловдивъ) у четвъртъкъ, па у недѐля же трѣгне по селàта: на пѣрвата недѐля у еднò сѐло, другата неделя у друго, редѣт се тѝй. Ут Хамбарлѝят, ут Дуванлѝят и други селà же дòдат гости: сѐкуй же приготви, же заколи агне, за да посрѐщне гòстите. Пейѣт пѐсни, кòйту мòй да пѐй — пеѐ." Ала изобщо малцина били дендешенъ тия, що знаели да пѣятъ. Едно врѣме, — разказваше бабичката въ Давуджово — по свадби пѣели и играели момци и моми по цѣли нощи, ала сетнѣ доминитѣ забранили. И гайди свирѣли „едно врѣме", ала и това се забранило. Само „кат' ричѐ дòмин бъва", тогава могатъ да се сберать, и то по отдѣлно моми и момци да играятъ, ала не на „мегданете", гдѣто ‚едно врѣме' играели хоро, и то „кàрмакаръшък", ами на опрѣдѣлено затворено мѣсто, най-често въ „двора на домина, при черквата." Като я попитахъ, играятъ ли сега хоро, тя ми отговори, че „нѐма хорò да игрàят", а като я попитахъ на туй, какво играят, ако не е хорò, тя отговори: „тò свирнѣта казва." Въ сѫщность пакъ хоро играятъ, ала за бабичката, види се, хоро е само когато се измѣсятъ момци и моми. Въ Селджиково, понеже селото е размѣсено и съ православни българи, хорото и у павликянитѣ могло донегдѣ да оцѣлѣе до денъ днешенъ. „Урò йима — казваха ми тамъ — стàя, пък àко йим не дàват — дòминът не дàва. То отдавна ги заптисват, амà сѐ по-мàлко стàя, сѐ си поигрàят на пò-голѐмите прàзници." Бабичката ми разказвà и за носията, какъ я измѣнили доминитѣ, за което по-долу ще се спремъ повече. Интересно е, че въ Давуджово доскоро е сѫществувала зàдруга въ сѣмейството: „По петъ̀на брàкье на еднò мѐсто седѣт дордѐ дочекàят унỳки" — разказваше бабичката — „Ас съм седѐла при пет етърви двàйсет гòдън, петъ̀на беха брàкье, дувѐдъхме снахѝ." Бабичката не можеше да каже годините си, ала като я попитахъ, да ли помни чумата, тя ми каза: „А бре съ̀нко, къщѐ да не пòмна, мѣненка бех, на девет гòдън — чỳмената годѐна, от селàта бѐгаа по кърът, прàвеа колъ̀бчета. Алѝс чỳма, дето удàри чилàкът, когà ще умрѝ же посинѐй — съ̀ната бòлес...".

На влизане въ село **Калъчли** силно впечатлѣние прави на пѫтника грамадната и прѣкрасна черква, сигурно най-голѣмата и най-хубавата между всички селски черкви на цѣлия Балкански полуостровъ. Особно човѣкъ не е привикналъ въ Българиия да срѣща по селата такива скѫпи и монументални сгради, и още на първъ погледъ е ясно, че тукъ сѫ играли чузди пари, особно като се знае, че нашитѣ павликяни, колкото и да сѫ набожни, отъ старо врѣме сѫ привикнали, щото за черковнитѣ имъ работи и за черковнитѣ здания да се грижи чуздестранното тѣхно духовенство. Наистина Калъчли сега е най-голѣмото и то чисто павликянско село съ население, което достига прѣко 2100 души, така че и селото е могло немалко да спомогне съ работа и съ суровъ материялъ при изграждането на черквата, която е направена въ готическо-византийски стилъ и е дълга 50 и широка $18^1/_2$ метра. Тя е довършена на 1891. г

отъ свещеника от. Самуилъ, който е положилъ голѣми старания, докато направилъ тая хубава черква. Въ срѣдата ѝ се чете слѣдния надписъ на отца Самуила, който се поминалъ въ Калъчли: „Смартните останки на отца Самуила отъ Капуцинския редъ почиватъ въ миръ въ тази цървва, отъ него построена, вѣченъ паметникъ на неговата неуморима дѣятелность. Роденъ въ Прато въ Италия на 11. Юлий 1838. г., дойде въ България на 1. Ноември 1869. год., гдѣто за 25 години стори много добро. Десетъ години генералний викарий на монсиньоръ Райнауди, испълни почетно благородното си звание, после пастиръ въ Калжчли, управлява за 9 години съ любовь и ревность паството на неговата грижа повѣрено и направи много други благодѣяния. Прѣдаде Богу духъ на 16. Януарий 1894. — Неговия приемникъ, от. Северино и калжчлийския народъ въ знакъ на признателность положиха този надгробний камъкъ“.

При входа на черквата, на зида отвънъ бие въ очи надгробна плоча съ надписъ на починалия тукъ многозаслуженъ свещеникъ, писатель и филологъ отецъ Едуардо, за когото вече се спомена по-горѣ, че е седѣлъ въ Хамбарли, отгдѣто миналъ въ Калъчли и тукъ свѣщенодѣйствувалъ пълни 27 години до смъртьта си Ето надписътъ: „Tuka lexi[1]) o. Eduard, kapucin od S. F. Red. Rodi se v Torino 29. Fevr. 1812, doscal[2]) v tazi dargiava[3]) v god. 1841, prez 4 godini v Ambarlia i 27 v Kalacslia[4]), vo svestenstvenata si sluxba najdejatelni dobrodetele razviva, sas sekigo blagoprijatelen, na siromasite verno providenie, za sicki[4]) dobrostvoritelen. Sekoi den negov s dobro e znacen[5]), na bulgaro-katolizite vsepredaden, v duhovenstvo ghi uci[5]) i krepi. V bulgarski jezik preucen[5]). na horata drag, na Boga ugoden, sas sekakvi dostojnstva nakicen.[5] Dobrodetelnia si xivot[1] izvarscil[2], u Boxi[1] raze duscata[2] si tiho pridade na 7. Januar 1873. Molet za nego i toz cestni pametnik svesctennizi, negovi sobratia: otzi Alfonzo, Ludovico, Tobia, Ernesto, Antonino, Samuele, sas Kalacsliskite[4] xitelé postaviha. V. P.“

Прѣдъ черквата е издигната, както всжду по южнопавликянскитѣ черкви, отдѣлна висока камбанария, а наблизу е построена голѣма енорийска кжща съ широкъ дворъ, заобиколенъ отъ нѣколко по-малки зтради. Азъ се упжтихъ направо при двамата домини — отецъ Венко Кисьовъ, родомъ отъ Балтаджи, и отецъ Северино, капущинъ отъ Италия. Интересувахъ се прѣди всичко, дали ще намѣря тукъ нѣкои по-важни документи въ черковната архива и особно нѣкои книжа и литературни трудове на покойния от. Едуардо. Казанитѣ отци ме приеха, както обикновено, твърдѣ любезно и съ голѣма охота ме оставиха да ровя въ единъ сандъкъ, пъленъ съ всѣкакви ржкописни книжа, като ми казаха, че това е „архивата“, гдѣто се пазятъ книжа отъ врѣмето на отца Едуарда и Самуила. Указа се, че тукъ сж сбрани на купъ останки отъ нѣкогашна систематично наредена ржкописна сбирка, както доказватъ и нумерата на нѣкои книжа, и че часть отъ тѣхъ е изчезнала или е

[1]) x = ж, [2]) sc = ш, [3]) gi = ж [4]) cs = ч [5]) c = ч.

прѣнесена нѣкждѣ. Така голѣмиятъ италиянско-български словарь на отца Едуарда тукъ не намѣрихъ, а намѣрихъ единъ купъ тетради, които прѣдставятъ първитѣ черновки на тоя словарь. Отъ друга страна намѣрихъ тукъ на чисто прѣписана въ петь тетради българско-италиянската граматика на отца Едуарда, сетнѣ единъ подвързанъ ржкописъ, остатъкъ отъ книжата на свещеника Яковски (има надписъ: „ex libris revd-i domini Jacobi Jakovsky, alumni miss. apostolici Baltagia"), съдържещъ прикаски въ стихове и въ проза, що захващатъ съ приказка за „Лесица и чяплекъ" (lessiza i ciaplek), освѣнъ това разни черковни „пѣсни и молитви" въ ржкописъ, прѣводътъ на „Геновева" и на нѣколко черковни драми отъ италиянски и купъ черновки и черковни проповѣди, казвани въ разни врѣмена отъ доминитѣ въ Калъчли. Съ позволението на отцитѣ азъ прибрахъ въ своята пжтна чанта нѣкои отъ тия ржкописи, а други четохъ тамъ (вж. по-долу върху книжнината на павликянитѣ). Че една часть отъ книжата на отца Едуарда ще да е прѣнесена въ Пловдивъ, увѣрихъ се сетнѣ, когато се намѣри въ библиотеката на Пловдивската католишка семинария грамадниятъ рѣчникъ на отца Едуарда. Разпитвахъ и въ Пловдивъ за кореспонденцията на Едуарда, която ще да съдържа много цѣнно градиво по историята на възраждането на павликянитѣ, ала нищо не можахъ да узная.

При свещеницитѣ въ Калъчли прѣкарваха ваканцията си и двама младежи, ученици отъ пловдивската духовна семинария, родомъ отъ Калъчли. Тѣ бѣха облѣчени въ духовно расо и затова бѣха задължени да живѣятъ въ енорийския домъ подъ надзора на доминитѣ. Съ голѣмо любопитство слушаха тѣ, като имъ обяснявахъ миналото на павликянитѣ отъ старобългарско врѣме насамъ, тѣхнитѣ неразривни национални връзки съ българския народъ, и забѣлѣжихъ, че у тѣхъ вече има събудено голѣмо национално съзнание дори и национална гордость. Увѣренъ съмъ, че въ скоро бждеще младото духовенство, което излиза отъ тая семинария, ще поведе павликянитѣ въ пълна национална хармония съ православнитѣ имъ единородци.

И въ Калъчли доминитѣ бѣха любезни да поканятъ по моя молба нѣкои стари хора, за да поизуча отъ тѣхъ особноститѣ на калъчлийския говоръ. Яви се единъ добродушенъ старецъ съ своята бабичка, които охотно се разприказаха съ мене, понеже и тѣ имали момче, което работѣло негдѣ въ София, та смѣтаха и азъ да имъ услужа, като му занеса много здраве. Особно старата приказваше извънредно чисто нарѣчие, и азъ тукъ още повече се убѣдихъ въ подпълната генетична връзка на павликянското нарѣчие съ голѣмия рупски диялектъ и специялно съ говоритѣ въ Рупчосъ и сроднитѣ тѣмъ прѣзъ Родопитѣ на югъ. Никакви чуждестранни примѣси въ павликянското нарѣчие, което е чисто българско, нѣма. Прѣди да дойда въ Калъчли, чухъ въ Пловдивъ и Селджиково прѣдание, споредъ което вѣрватъ, че повечето калъчлийци произхождали отъ сѣверна България, именно отъ село Бѣляне на Дунава. Туй се потвърдявало и отъ нѣкогашната носия на калъчлийци,

които до прѣди 50 години носили бѣли абени гащи, сжщо както бѣлянци. Ала това доказателство не би било много убѣдително, понеже калъчлийци изобщо сж измѣнили носията си, а бѣлитѣ беневреци едно врѣме сж били познати и на руццитѣ въ Тракия, ако не би се привеждало и друго доказателство, именно, че нѣкои сѣмейства въ Калъчли доскоро „се родѣяли“ съ сѣмейства въ с. Бѣляни, свърхъ това се помнѣло, че за калъчлийци едно врѣме казвали изобщо: „е тия отъ горнитѣ католици“. Азъ не вземахъ сериозно това прѣдание, защото калъчлийци сж отъ старо врѣме познати като жители на Тракия, а допускахъ само частично доселение тукъ отъ сѣвернитѣ павликянски села и особно отъ Бѣляни, съгласно и съ извѣстията отъ мисионерски източници за туй, както видѣхме по-горѣ. И наистина въ Калъчли се знае, че дѣдитѣ на нѣкои сѣмейства сж дошли „отъ горѣ“, ала сега вече прѣданието за туй е много тъмно. По нарѣчието не може нищо да се установи, понеже пришелцитѣ отколѣ сж изгубили своитѣ говорни особности всрѣдъ мнозинството коренни калъчлийци, а пъкъ и нарѣчието на бѣлянци и изобщо на сѣвернитѣ павликяни въ нищо сжществено не се различава отъ калъчлийския говоръ, тъй като и сѣвернитѣ павликяни сж по потекло нѣкогашни тракийски жители, минали постепенно въ сѣверна България главно прѣзъ Троянския проходъ. Въ Селджиково ми казваха, че калъчлийци казвали „сѣто“ (= всичко), а и бѣлянци сжщо така говорѣли, а пъкъ азъ намѣрихъ, че и въ Балтаджи казватъ „сѣто“. Изобщо никакви фактични данни сега вече не сжществуватъ, по които биха могли да се отличатъ потомцитѣ на доселенитѣ „горни католици“ отъ коренниитѣ жители на селото Калъчли. Дѣдото, когото разпитвахъ за старата мжжска носия, ми каза: „напред мѝне нὸсеа бѐли гàще“, ала споредъ него тая носия е била обща, а пъкъ не е вѣроятно, че едни пришелци сж въ състояние да наложатъ на цѣло село своята носия. Важно обстоятелство по тоя въпросъ е и фактътъ, че споредъ казването на старитѣ хора изобщо селото Калъчли е било едно врѣме на друго мѣсто: „тὸ-й принѝсено нàш'то село“, казваше старецътъ, като прибави, че тамъ нейдѣ си имало едно мѣсто и че „ги уртỳват там павликѐнските грὸбища“.

Видѣхме, че много павликяни отъ Калъчли и други села се разселявали по околнитѣ турски села като работници и че по този начинъ се образували много по-малки павликянски поселения, които сетнѣ пакъ изчезнали, като се прибрали жителитѣ имъ или пакъ въ главното си село или се прѣмѣстили въ Пловдивъ. Така дѣдото, съ когото приказвахъ, ми рече, че той своята си ‚стопанѝца‘ взелъ отъ с. Бекирлия, ала че ‚джинсътъ‘ ѝ билъ пакъ отъ Калъчли. Помнятъ въ Калъчли старцитѣ, когато едно врѣме правили наедно съ „каракауритѣ“ и „коладата и великденътъ“, помнятъ добрѣ и ‚турското‘, отъ което обаче не се оплакватъ, както и по другитѣ павликянски села. Наистина карали ги на работа „и у празник хỳдаа (= ходѣха) — казваше старецътъ — на Гиренят ὸдехме, на чалтѝкат, със мàлку платка — дàваа пу едѝн галаган куѐ...“, ала всичко туй не имъ се виждало страшно тогава, понеже съ право-

славнитѣ българи и по-лошо се постжпяло. Споредъ свѣдѣнията, които събрахъ сетнѣ относително живота на калъчлийци въ турско врѣме, може да се каже, че отъ всички павликяни калъчлийци живѣли тогава най-свободенъ животъ. Не само че не сж били притѣснявани отъ турцитѣ, а напротивъ тѣ често се показвали дързостни дори и спрѣмо турци, като не се стѣснявали и жестоко да си отмъстяватъ на подирнитѣ въ отдѣлни по-прикрити случаи. Затова калъчлийци минавали тогава и въ очитѣ на турцитѣ за най-опаки хора между павликянитѣ.

Въ Балтаджи намѣрихъ трима свещеника: единъ италиянецъ — от. Иванъ Джовани (Giovani), и двама българи-павликяни — Тобия Чалъковъ и Никола Делянинъ, родомъ отъ Калъчли, възпитаници на Пловдивската семинария, въ която по-голѣмата часть отъ ученицитѣ произхожда отъ Калъчли. Балтаджи е най-голѣмото южно павликянско село, гдѣто числото на павликянитѣ достига до 2.400 души. И тукъ черквата е много хубава и голѣма, почти колкото и Калъчлийската (50 метра дълга и 18 метра широка), само че е по-низка отъ подирната. Тя е направена на 1887. год., както се вижда и отъ надписа надъ входа: „Отецъ Ернесто отъ Ривара, Капуцинъ, за 20 години би мисионеръ въ Балтаджи, построи тази цързква въ 1887 год. По причина на болесть завърна се въ Италия и † 25 Августа 1894 год.“ Въ Балтаджи ме интересуваше само мѣстниятъ говоръ, тъй като знаехъ, че никакви по-стари книжа не се намиратъ въ черковната архива. Колкото за моитѣ езикови изучвания, лесно се намѣрика двѣ приказливи и умни бабички, които можахъ полека-лека да поразпитамъ за много селски и поминъчни работи, за носията, за обичаи и спомени отъ миналото, при което главно си отбѣлѣзвахъ говорнитѣ особности на моитѣ събесѣдки.

Отъ разказа на бабичкитѣ излиза, че и въ Балтаджи павликянитѣ въ турско врѣме сравнително съ българитѣ били оставяни на рахатъ отъ турцитѣ, а пъкъ съ българитѣ се смразили особно откакъ въ надвечерието на освободителната война „онзи дỳмин — Дон Iòзу, калъчлйец, разделилъ санким прàзницыте. Млòгу празници были та 25 прàзницы извàдил и 25 оставил. До тугѝс наинò сме прàвели великденете и кòледите съ каракаурете … Мрàзенето най-беше ут българѝята; кугà дудè Русия, зòр видèйме ут българете. Тѝчет òрата на тъс маала със пушки, турците кугà бѐгаа. Сетне българете дудòа … . Турците мнòгу ги мрàзеа бъгарите, защо били комити. А пъв нам не кѐтнаа: да вùдат сегѝ наш чувѐк, да гу срѣтат сегѝ, и кату се пукàже: „ти католикъ? — католикъ! — дай нишàн! — и той кату дадѝ бруенѝцата или кръстат, устàват гу“. Веднажъ се случило, че дошли турци въ селото и зели да обиратъ, като се канили, че ще колятъ всички по редъ, и „улѐзли“ да зиматъ ‚айванете‘ и каквото може всѣки да грабне. Ала на туй силно се възпротилъ отецъ Ернесто и прѣмо на турчина, който се заканилъ да го бие, отговорилъ: „не мош да ме биш“ — „Сùла ѝмаше — продължи бабичката — дàде сърце на òрата, не бòйте се рѐче, и те са даврандѝсаа и турците се мàхнаха отъ село без да сторат пакос.

Това не мом забрави на тоя домин, много го искаше сѣту село, ала той туку рѐче „ше с'йда“ и отиде си“. То съвсѣмъ други врѣмена настанали за павликянитѣ, откакъ дошли тия домини, а какво е било едно врѣме прѣди тѣхъ, когато нѣмало черква и когато черковниятъ слуга „же вѝкне сред селю, да доятъ ȍрата на мѝса“. После имало и клепало за прѣзъ „велѝката неделя“, което обичали да „лупат децȁта“. Отъ тогава още били забравени и пѣсни и игри, че домините не давали твърдѣ да пѣятъ и да играятъ, за да не гледатъ турцитѣ. Имало още и сега да помнятъ нѣкои такива пѣсни, особно жетварски, ала и то скоро съвсѣмъ ще се забрави, защото „дȍм'нове мѐмрат“. Бабичката си спомняше стихове отъ народни пѣсни, които знаела, ала мжчно се досѣщаше ... При онази тѣснотия момите по-обичали да ставатъ и калугерки, па и бащите въ Балтаджи не се противѣли едно врѣме до тамъ, както сега, защото тѣ „глѣдали“ да имъ работятъ дъщеритѣ. Въ Калъчли имало най-много калугерки та и сега имало тамъ много, прѣко сто моми калугерки, сирѣчъ моми които „си живѣятъ и си работятъ у бащиния си домъ и само не рачатъ да се женятъ“.

Отъ Балтаджи заминахъ за Геренъ, гдѣто намѣрихъ свещеника Отецъ Ангелъ, павликянинъ отъ Пловдивъ. Тукъ черквата е малка, само измазана съ варъ отъ вжтрѣ и много бѣдно наредена. И енорийската кжщичка е низка и малка, па и павликянската община тукъ е нова и слаба. Павликянитѣ въ Геренъ всички сж прѣселени отъ Калъчли. Черквата я направилъ на 1884 год. нѣкой си отецъ Алфонзо, слѣдъ като единъ турчинъ подпалилъ плевнята, въ която се черкували дотогава. Числото на павликянитѣ въ Геренъ сега достига до 400 души.

За да се види какъ се е увеличило павликянското население прѣзъ послѣдния половинъ вѣкъ ще посоча една статистика на южнитѣ павликяни отъ 1842 и 1848 година, която намѣрихъ въ единъ ржкописенъ рапортъ на епископа Конова отъ 1848 година:

„Stato delle anime di questa missione nella:

	an. 1842	an. 1848
Philippopoli . . .	1584	1840
Baltagia	940	1133
Kalaclia	1251	1279
Selgikovo	400	395
Dovanlia	337	331
Ambarlia	530	515
Daugiovo	393	395
	5435	5891.“

Отъ тая статистика се вижда, че числото на павликянитѣ прѣзъ послѣднитѣ педесетъ години тъкмо се удвоило. Може би въ статистиката отъ 1842 и 1848 година да не сж взети въ внимание многобройнитѣ павликяни, пръснати въ малки групи като работници по турскитѣ села и чи-

флици, така че сѫщинското количество на всички тогавашни павликяни бихме могли да приемемъ поне съ 600 до 800 души по-голѣмо.

Нека спомена още, че въ всички павликянски села сега има училища, въ нѣкои отъ които прѣподаватъ и сестри отъ францисканския орденъ. Понеже пѫтувахъ прѣзъ ваканцията, училищата бѣха затворени та не можахъ по-отблизу да се запозная съ училищното дѣло. Въ какво състояние се е намирало то прѣзъ 1890 година, може да посоча споредъ единъ рапортъ на епископа Менини (Relazione di Monsignor Roberto Menini etc. sullo stato del suo apostolico vicariato nel 1890—91, Milano 1891). Споредъ тоя рапортъ освѣнъ училищата въ София Пловдивъ, които се посѣщаватъ отъ католишки дѣца и отъ чузди народности, имало е въ Ахланово едно смѣсено училище за момчета и момичета, въ Хамбарли — едно училище за момчета съ народенъ учитель българинъ и едно за момичета, съ двѣ учителки францисканки. Числото на всичкитѣ ученици отъ двата пола възлизало до 64.

Въ Дуванли сѫщо така имало мѫжко училище съ учитель и женско съ двѣ учителки францисканки. Всичкитѣ ученици и ученички били 85. — Въ Селджиково имало само едно смѣсено училище съ единъ учитель и съ 108 ученици и ученички. — Въ Давуджово имало мѫжко и дѣвическо училище съ 80 ученици отъ двата пола. Въ Балтаджи въ двѣ училища мѫжко и женско слѣдвали до 370 ученици. Женското училище било повѣрено на двѣ сестри отъ францисканския орденъ. Въ Калъчли мѫжкото училище имало двама учители, а женското двѣ учителки — сестри францисканки; числото на ученицитѣ отъ двата пола възлизало до 490. Въ Геренъ мѫжкото училище било посѣщавано отъ 60 дѣца, а момичета се учили при двѣ сестри францискански. Въ Салайлия стариятъ свещеникъ Амброджио Рончьовъ, родомъ отъ Калъчли, училъ 26 дѣца въ училището.

Въ пловдивската семинария слѣдвали прѣзъ 1890—91 година 53 семинариста.

Народна носия, обичаи и суевѣрия.

Като изучвахъ езика и миналото на южнитѣ павликяни, интересувахъ се и за тѣхната народна носия, за обичаитѣ и суевѣрията имъ. Тукъ ще съобща по-важнитѣ си бѣлѣжки по тая часть на своитѣ изслѣдвания.

Старата носия у павликянитѣ сега е измѣнена. У мѫжетѣ промѣната е ставала постепенно, като се изравнявала носията имъ съ носията отъ околнитѣ български села. И женското облѣкло тъй сѫщо се е поизмѣнило и то подъ влиянието на духовенството, което особно слѣдъ дохаждането на лигуориститѣ почнало строго да проповѣдва противъ всичко пъстро и кокетно въ облѣклото и накита на павликянката. Затова сега павликянкитѣ носятъ все черни сукмани и изобщо не се кичатъ както православнитѣ българки, главитѣ си не кичатъ съ цвѣтя, не прѣпасватъ пъстри прѣстилки и колани, съгласно съ „доминскитѣ“ запо-

вѣди и съ писменитѣ прѣдписания на висшето духовно началство, съ часть отъ които по-горѣ се запознахме. Прѣвратътъ, който е станалъ съ женската носия въ Пловдивско, не е толкова голѣмъ, колкото у сѣвернитѣ павликянки, гдѣто отцитѣ пасионисти съ своето влияние успѣли да прогонятъ съвсѣмъ нѣкогашния кокетенъ пъстъръ вълненикъ и вмѣсто него да натрапятъ дългия тѣсенъ сукманъ. Както се спомена вече, само банатскитѣ павликянки въ Никополско, напр. въ с. Драгомирово и Асѣново, и сега си носятъ старата носия, понеже въ Банатъ мирското духовенство не намѣрило за нуждно ди се мѣси и въ кроежа и боята на женското облѣкло.

Въ южна България типичнитѣ двѣ прѣстилки не сж били, както се види, извѣстни и въ по-старо врѣме, така че павликянкитѣ тукъ носили както и женитѣ на всички тракийски рупци цѣла долна фуста, съединена въ едно съ горнята дрѣха по типичния кроежъ на тъй наречения сукманъ. Отъ това може да заключимъ, че сѣвернитѣ павликянки сж заели своя нѣкогашенъ вълненикъ или пещемалъ отъ полското крайдунавско население, отъ тъй нареченитѣ „хърцои“, гдѣто женитѣ и сега се носятъ така (вж. въ моето съчинение: „Старото бълг. население въ сѣвероизточна България“).

Въ Пловдивско павликянкитѣ носили дълги, тѣсни сукмани съ отворени гржди. „Нимàше сукманете да се закопчават — дъ̀п нѐкоя“ казваше една бабичка въ Селдживово. Сукманитѣ били едно врѣме разноцвѣтни, имало и бѣли, ала тая носия вече не се помни. Въ Давуджово една жена казваше, че „мàйкя“ ѝ приказвала, че нейната свекърва се женила въ черенъ сукманъ съ дълги ржкаве. Тия сукмани били „длъги и тѐснички“ а на „поль̀те“ отдолу шарени. И въ Балтаджи ми казваха, че едноврѣмешнитѣ сукмани били тѣсни, а долу до 4—5 пръста „шàрьну“. Сегашнитѣ сукмани били „у два клъ̀на“ по-широки. И ржкавитѣ едно врѣме били „шарени“ до лактитѣ. Ала това се прѣмахнало отъ прѣди 60 години та прѣстанали да пъстрятъ сукманитѣ съ шарки, и тепърва въ послѣдно врѣме пакъ се почнала такава ‚мода‘ и ‚изобърнали‘ сега да носятъ сукмани кжси „до подъ коленете“ и по-широчки: „мнòго баят зѐа да ги прáвят“ — прибави бабичката.

Всжду помнятъ, че сукманитѣ били съ „опашки“. До колкото можахъ да разбера, така се наричали два колана, дълги по половинъ метъръ, които висѣли отъ страни прѣзъ боковетѣ връзъ сукмана. Въ Давуджово една бабичка ми каза, че въ старо врѣме носили женитѣ, именно булкитѣ и една кжса горня дрѣха съ ржкави, която се казвала клевỳн: „мойта майкя преказваше, че нейната свекърва се женела със бѣл клевун и черен сукман.“ Едно врѣме особно „рѣшили“ и кичили главата си съ скжпи накити. Въ Селджиково ми разказваха: „Едно врѐме, когато бегонията — то дамна време, когато наш'та свекърва быля момыче на дес'тына дванайсте гòдън — на главъ̀те носели качỳле“. Какъ сж изглеждали обаче тия качуле, не знаеха да кажатъ. Косата си рѣзали отъ прѣдѣ тъй, че висѣли отпрѣдѣ „кадърци“ до вѣждитѣ: „имàше ут

косѣта резано — проточено è — кадърци, навѐсено е тъйка косѣта, па превѐсено до вѐждите". Освѣнъ това и сега още носятъ младитѣ булки тъй нареченитѣ „цулувци" сир. по едно парченце коса, висяло до ушитѣ отъ двѣтѣ страни. Булкитѣ едно врѣме, кога се вѣнчавали та и сетнѣ нѣкое врѣме слѣдъ свадбата, носѣли на глава си нѣкакъвъ особенъ вѣнецъ, направенъ отъ тънка дъска и накиченъ съ изкуствени цвѣтя. Ето какъ ми описваше въ Калъчли една стара жена тоя вѣнецъ: „венѝц от лу̀п, ут решѐту; напрàват кожку главѣта да т' улѐзе вътре, тỳрнат кѝтки на ỳколу — китки от книги... Сега туй го нѐма, сегà бу̀ло". Едно врѣме носили на главата и кусàтник (= косатникъ). На въпроса, какво е туй, събесѣдницата ми въ Балтаджи го описа така: „сегѝ ѝмало кату кулàнче вълнену, та че нашѝят пары̀ на него, напрàят пискюл — вы̀си кулàнчету". Сега тоя косатникъ се споменува въ свадбенитѣ обичаи, напр. въ Селджиково, когато донесатъ отъ момкова страна даровстѣ на невѣстата, даватъ обикновено и подаръкъ въ пари: за гердан по шесть лева „и за кусàтник по единъ левъ и половина". Жената, която ми разказваше това, не знаѝ да обясни, що е кусатникъ. Главата си прѣвързватъ женитѣ съ купешка ‚кърпа' или ‚мумѝя'. Булкитѣ прѣвързвали главата си въ тържествени дни, както видѣхме, и съ жълта кърпа, а само калугеркитѣ съ бѣла. И женската риза (‚ры̀за') по-прѣди бивала пъстро извезена по огърлието („огърлята — шàръно") и ржкавитѣ. Сега се допускалъ везъ, ала само съ ‚бел конèц'. Обувкитѣ се казватъ постàле. Зимно врѣме билъ въ употрѣба и кожухъ. Въ Балтаджи бабичката, която описваше едноврѣмешната носия, ми каза, че нѣкой доминъ прѣди 40-тина годинъ „разхърлялъ стàрите дрèи". Като нова мода въ сегашното женско облѣкло споредъ бабичката било не само гдѣто „отъ година на година сукманитѣ все по-широки стаятъ", но и това, че сега носятъ шарени ржкави платнени — „тъчът си ги от аладжà".

За едноврѣмешната мжжка носия въ Калъчли помнятъ, че носѣли бѣли гащи и рѝзата отгорѣ. Наистина тази носия, особно пъкъ прѣхвърлянето ризата вързъ гащитѣ съвсѣмъ напомня мжжката носия на полянцитѣ (хърцоитѣ) въ източна крайдунавска България, така че бихме могли въ свръзка съ онова прѣдание за прѣселенци отъ с. Бѣляне да се усъмнимъ въ оригиналностьта на тая носия въ Калъчли, ако да не се потвърдяваше сжщо такава носия, както се каза вече, и въ селото Балтаджи, гдѣто населението отъ всички се смѣта за коренно. А и тукъ ми казваха по тоя въпросъ сжщо, каквото и въ Калъчли: „нòсеа бѐли, вълнени елѐчета, това запòмних; па нòсили и бѐли гàщи, вълнени, като арнаỳтите с гайтàни, па лѐте, кугà е горѣщо — платнѐни гàщи".

Мжжетѣ павликяни и по селата и въ Пловдивъ до освобождението на България ходили съ ‚перчимъ' на главата. Когато дошлируситѣ, спирали се при вратата на черквата и имъ рѣзали перчимитѣ. Сжщо правили и когато срещнѣли нѣкого съ перчимъ. Видѣхме, че и у сѣ-

вѣрнитѣ павликяни перчимътъ билъ много на честь и че дори и день днешенъ има двамина въ Лжжене, които си носятъ перчима.

Много отъ старитѣ народни обичаи сж изоставени вече у павликянитѣ, повече подъ влиянието на духовенството. Така напр. въ Селджиково ми казваха по тоя въпросъ: „Коледари хòдеа, ама сига нѝма да òдат. На сỳрваки децàта и сегà òдат из къщите. Енò врѐме хòдеа и лàзарки, — сегà нѝма вѐке; и бѫлгарете зеа да позарѐзват товà: енò врѐме хòдеа дѐщо си млàда бухка, и момѝте хòдеа, — ама сега нѝма, само децà òдат". Ала свадбенитѣ обичаи, ако и да сж се измѣнили доста, все още сж въ сила. Тукъ ще прѣдамъ едно кжсичко описание на павликянската свадба, както съмъ си го забѣлѣжилъ по разказа на една стара жена въ Селджиково:[1])

„Сегѝ гудѐш кугà ѝ, дòдат майкя, бащà та прòсат мумѝчето; пѝтът йе, немòй зòрлен, же гу дỳмат момѝчето и на тàя вѝчер же гу гудът. Тугас же грѣмнът пỳшките. На утрѐто вѝчер стàя зàпъв — запѝвки првàът. Же пѝят, же ядът, и тогàс бащàта на мумѣта ѝска ут иргѝнят аарлък — четирнàйсте и пулвѝнъ грòша: мòмъкът дава петнàйсте гроша, и бащата на мумѣта пувѣрне двàйсте парѝ. — Бѫлгарете сегà зѝмат и по 500 до 600 гроша. — Парѝте на вичѐрътъ же ги дадът, на пѝтъта ги турят — на лѐбът санкѝ. И бабàакъ гу гълчът сегà тоя адѐт. Тая вѝчер менѐват прѣстена. Кат са запиѐ мумѣта, ше ѝдът при дòмина и мумàта и иргѝнят — же ги пѝта доминът трѝ пъти. На запѝвките же си калѐсат роднѝны куѐ, же ядът, же пийът — же зан'сът вѝно ут мòмъкът — сѝчко ут нѝго, нѝма нѝщо уткъдѐ мумѣта. Тя же калѝса нѐйните си роднѝны; ут мòмъкът роднѝны отѝват кòлкуту за измѝт — да шѣтат сàнки, слугàторе ги вѝкат. Мумàта жа цалỳва рѫка, кугà ѝдът на гòсте слѣд запѝвките свекървъта и свекърът — ѝдът та седът по вѝсден; тугàва мумàта же ги посрѐще, же им слугỳва. Тѝя кат дòдът же ѝ дун'сът илѝ кърпа или чапрàзе, а тя же им цалỳва рѫка.

Свàдбата же закàчи у недѐля вечертѣ, а ще ги венчѐят у фтòрник. У нас кат са менѐ кỳледа в един ден ги венчѐват — у фтòрник слѣд Ивàновден. Же си калѝса мумàта пак роднѝните, же ѝ додът приятелки мешенкàрки, же са гощàват, же седът пре нѐя. Слѣд тей же стѝгнът ут мòмъкът слугàтори — кòлкуту мешенкàрки, тòлкова и слугàтори. И свекървата и свекърът там же седът, же пийът, же ядът — амà ядѐнето, пиѐнето, сѝчко — ду лажѝца ду панѝца же се дон'сѐ ут мòмъкът. Же дон'сът постàлете, мумѝята, кожỳат санки, за гердàн дàват пу шис лева, за кусàтник по един лев и пулвѝна — дàр'ве дѐту ѝ дỳмаме. Кàто дòде свàдбата, тогàва мумàта же дарѝ стàрият сват със кесарѝя (кърпа), и мумѝя — за кумàта. Ф пондѐлник же сбѝрет, же стѐгат за свàдбата. Вечертѣ на мòмъкът роднѝните ж' ѝдът у мòмъкът на гòсте, пък на мумѣта — у мумѣта. Масрàвът сѐки си тѐгли.

[1]) Народниятъ говоръ откъмъ фонетична страна не отбѣлѣзвамъ твърдѣ точно, а само приблизително, за да не употрѣбямъ много диакритични знакове надъ буквитѣ.

Фтòрник же ˈстàне свадбата, же ги венчѐят. Роднѝните ж' ѝдът с нѐя ф чърквата, ше са вѣрне мумàта у бащѣ си и ще си гощàва своите. Като си ѝде у тей мòмъкът, же иде със колà у мумàта и же зан'сѐ мàнджа, сы̀р'не же зан'сѐ, паны̀цы же зан'сѐ, сѝчки тыя рàботы же зансѐ, — на мумѣта роднѝните же са гощàват. Дò-ду вѐчера, то са вы̀ка ду черкòвно врѐме, дур да дрѣнкат, ще трае гощàвката. Тугàс санкѝ уткъдѐ мумѣта ше растỳрет малко чорбы̀ца — мàлко манджа, да сѝднът слугàторите да поядѣт мàлко, чи ша си вървы̀т. Жа трѣгнът, жа изведѣт бỳлката нейните роднѝни, брàт ѝ ако ѝма, или зѐт, ѝ же я кàчи на колàта, же я теслы̀мат на онѐя — тя же цалỳва ръкѣ и сѐкой же ѝ дадѐ по нѐщо — кърпа билò, са'àн билò, кой каквòто обы̀че, и веке от там на тъй онѐя же я подѣржат. Катò слѐзе у мòмъкът, бỳлката же дàва смокѝни на децàта — децà дѣрти, остàнало едѝн адѐт — и на вечертѣ пак же си калѝса родныните мòмъкът. Кат се сберът тогàс да сѐннът на тарпѐзата, тогàва бỳлката же извàди да дары̀ свекърът и свекървата на двамы̀ната пу иднà ры̀за. Свекървата сегà же са обърне да дары̀ кумът и старѝят сват — пòнапред дàваа кърпи, ръкàве, мумѝи. Же седѣт през онàя нощ и на зарантѣ же ги кàнът да обѐдват па да се стѐгат гòстете да си вървът. Сегà ни ѐ вы̀ното бол, та са разотиват — пò-напред и ду дрỳгата вѐчер седѣт, ба и ду инѣ недѐля сѐ забикàляа, кату има вы̀но зер. „Ж'им да лепѝм“ — раскрѣтили дѐ у мòмъка — санкѝм ты̀й же кажат, та па ще заобиколя̀т — же пийът. Бѐше ты̀й енò врѐме джумбỳшете, ама сегàнка нѝма вы̀но за свадбата, а нѝ за сѝтне. На енѣтъ ми свàдба имàше шейсет стòмни выно, а по богàти по кра̀я изкàрваа и бѣчъве та пиѐа. На зарантѣ слѣд свадбата булката же полѣва на кумът и на стàрият сват, же пийът, же свы̀рат. Тук пòвече с кеманѣта свы̀рат...

Бỳлкътъ гувѐй само до вечертѣ, дадът ѝ ѝзън да не гувѐй. Слѣд тры̀ дни стават пòвратки: като дòде недѐлята, момàта ше ѝде у бащѣ си на пòвратки. Тугàс нѝма да дарѐват; мòже бащѣта да арѝже на бỳлкъта нѐкой овцѣ елѝ саàн. На повратките бащѣта на мумѣта той си тѐгли масрàвът — нѝма вѐке да са каращѝсват“.

Както у сѣвернитѣ павликяни, така и у южнитѣ и день днешенъ още се спазватъ много стари народни суевѣрия и обреди, ако и католишкото духовенство винаги да е дѣйствувало противъ тѣхъ съ най-голѣма строгость. То е успѣло съвсѣмъ да изкорени само нѣкои по-видни обреди, чието извръшване е ставало едно врѣме публично и твърдѣ тържествено. Така напримѣръ сега вече не се колятъ явни курбани, спрѣли сѫ да раздаватъ за умрѣли, ала старитѣ вѣрвания нпр. въ самодиви, въ пълтеници и върколаци си сѫществуватъ, а противъ напаститѣ, които идатъ отъ тия зли духове, павликянитѣ наравно съ православнитѣ българи прибѣгватъ за помощь до разни врачове и врачки, магесници и баячки (байорки).

Въ Калъчли намѣрихъ единъ италянски рѫкописъ отъ прѣди 50 години, въ който безименниятъ авторъ — по почерка смѣтамъ че го с

писалъ отецъ Самуилъ — накжсо разсждждава върху нѣкои суевѣрия („superstitioni“) у павликянитѣ и православнитѣ българи. За жалость тукъ много малко факти се споменуватъ, а повече се резонира, и то твърдѣ напусто, върху произхода и значението на тия суевѣрия. За курбана се казва, че при особни обреди, въ които у православнитѣ зималъ участие и свещеникътъ, се закалва агне или другъ нѣкой домашенъ добитъкъ и че слѣдъ това тържествено се изяда жертвата, като се отдѣлятъ извѣстни кжсове за свещеника, комуто се дава и кожата. Споредъ автора и у католицитѣ още не е билъ съвсѣмъ изкорененъ тоя обичай въпрѣки всичкитѣ старания на католишкото духовенство, и особно на Гюргьовденъ все се намирало до 15—20 души павликяни, които си устройвали по стария обичай гостба съ курбанъ.[1])

Сжщиятъ авторъ съобщава и за единъ обредъ, който наричали на български „Штипци“ (? „Stips“) и което на италиянски той прѣдава съ думата „pizzico“ (уштипване).[2]) Тоя обредъ ставалъ, когато се пристжпяло къмъ яденето на курбана. Именно на една чиния се поднасяло чисто жито и всѣки отъ присжтствуещитѣ вземалъ съ двата си пръста, сбрани въ видъ на штипци, отъ житото, прѣди да закуси отъ месото на жертвата. Слѣдъ това като насядвали около трапезата, ядѣли отъ месото, отъ което по сжщия начинъ всѣки вземалъ само съ двата пръста.

Много е интересно, че споредъ сжщия авторъ и у южнитѣ павликяни се вѣрвало у зълъ духъ, нарицанъ „Зленье“ („Zlenie“), на който тъй сжщо се принасяли курбани. Ние видѣхме, че и у сѣвернитѣ павликяни се вѣрвало сжщо тъй въ „Зленье“. Въ ржкописа, гдѣто се среща това име тамъ, можехме още да се съмняваме, какъ да го четемъ (вж. с. 111—112) ала въ южнопавликянския източникъ подобно съмнѣние се отстранява, понеже тукъ авторътъ направо казва, че етимологията на това име зленье произлиза отъ думата зло, което българитѣ — споредъ автора и православнитѣ българи — считали (подобно на манихеитѣ) за начало на всичко зло въ свѣта, противуположно на доброто начало — източника на всичко добро. Ако би се явила болесть въ нѣкое сѣмейство — ‚зленьето‘ е причина за туй. Сжщо тъй и въ случай на нещастие, на неспокойствие — все смѣтали че иде отъ ‚зленье‘. Даже и когато се разболѣе домашенъ добитъкъ, пакъ можела да бжде сжщата причина.[3])

---

[1]) „.. Il scismatico non solo, ma il cattolico eziandio in tale rito parte ebbe un tempo, sebben poscia rinunziato vi abbia per la non pochi ammonizioni delle replicati esortazioni, frequenti correzioni, salutari avvisi e minacie amora non men da propri missionari fatte, che da illustri Vescovi e vigilanti pastori colla visita lor pastorali. Ma pur per un patrio uso e per un abito dalla consuetudine contratto, anno non passava, senza che nel sovraccennato giorno di S. Giorgio un certo prescritto numero di persone non convenisse a un banchetto di siffatte carni in bandito. Non più ne men di quindeci e non più ne men di venti, tale vi èra il determinato numero delle persone, che a tale convito concorrer potevano ...“.

[2]) „Dequa pur di osservazione offresi la cerimonia che al sacrifizio premessa viene stips appellata, ossia pizzico. Fatta essa viene con due dita appunto, prendendo in modo di pizzico grano mondato e bollito, viene in un piatto presentato alla mensa, prima di cibarsi della carni del sacrifizio.“

[3]) „Zlenie, folleto, d'ogni male autor, e di disgrazie creduto viene dal Bulgaro popolo cotesto spirito, derivar facendo l'etimologia di tal nome da zlo, che male importa, e infortunio

Вѣрванията въ самодиви (samhodivi, vestica), споредъ както ги описва авторътъ, напълно се схождатъ съ извѣстнитѣ общобългарски народни прѣдстави за самодивитѣ. На автора е направило силно впечатлѣние, че освѣнъ казанитѣ зли духи — зленьето и самодивитѣ, народътъ вѣрвалъ и въ други още подобни нощни демони,[1]) именно **върколакъ** (vorkulak) — зълъ духъ, който нощно врѣме скита (spirito maligno e nottambolo) и **хепир** или **пълтеник** (Heppir o Paltenik) — безсмъртенъ човѣкъ, който може да си мѣни обликътъ (uomo immortale e trasformantosi).

Авторътъ се спира по-нататъкъ върху ролата, която се пада въ народния животъ на мегьосника и магьосницата (maghiosnik, maghiosniza), сетнѣ на **баяча** (bajac) и на „**байорка-та**“ (bajorka), като не дава никакви характерни черти на тия личности, а се задоволява само съ тѣхнитѣ имена. И чумата (ciuma) народътъ олицетворявалъ и затова сѫществували много тайни обреди, за да се прѣдотврати опасностьта отъ нея.

Традицiитѣ и духовенството.

(Споредъ единъ литературенъ паметникъ).

Староитѣ народни суевѣрия и свързанитѣ съ тѣхъ обреди и навици не сѫ могли туку тъй лесно да бѫдатъ изкоренени въпрѣки агитацията на духовенството, защото по-старото павликянско поколѣние изобщо е било твърдѣ консервативно, а влиянието на „доминитѣ“ надъ него не е било до тамъ силно. Тѣзи подирнитѣ успѣли полека-лека да придобиятъ на своя страна младото поколѣние и то особно женския полъ, и така успѣли да разцѣпятъ **млади** и **стари**; поради това между тѣхъ се почнала глуха борба, въ която най-сетнѣ старитѣ трѣбало да отстѫпятъ. Най-острията фазисъ на тая борба, кризисътъ, прѣдставятъ първитѣ двѣ десетолѣтия отъ втората половина на миналия вѣкъ, когато доминитѣ успѣли чрѣзъ института на тъй нареченитѣ ‚калугерки‘ по-силно да прострятъ своето влияние и върху сѣмейството. Въ слѣдствие на туй ‚млади‘ и ‚стари‘ междуособно охладѣватъ и борбата се заостря. Какъ се е развивалъ тоя реформенъ процесъ, умѣло подклаждaнъ отъ доминитѣ, и какъ подирнитѣ се поставяли спрѣмо своитѣ противници и привърженици, хубаво се вижда отъ едно литературно произведение, писано безъ съмнѣние отъ нѣкой павликянски доминъ прѣди 50-тина години. Това съчинение, което съдържа разни „приказки“ и отъ което единъ

---

nell Italica favella. Sicome il Manicheo del bene ammette un principio e del male un altro: in tal guisa il Bulgaro del ben la causa ponendo in Dio del male nel aereo spirito ripone l'origine. Havvi in alcuna famiglia infermità? Il folletto n'è l'autore. Havvi disgrazia infortunio, havvi disturbo? Di cotole spirito tutto è giuoco, di lui tutto i scherzo. Male non havvi nell' uomo o nel domestico bruto che a lui non si uscriva, non havvi caso funesto nel mondo, che in cotesti spiriti la causa non ne venda riposta.“

[1]) „... Degli aerei spiriti tante sono le specie, a parer di questa nazione, che a descriverla non poteron giammai colla loro sapienza e profondità d'intelletto i tanti Dotori e maestri di scienza ... E in vero oltre alle sovraccennate specie di spiriti notturni, **Zlenie** e **Samhodivi**, un altra specie non menostrana, che ridicola fu scoperta da cotesta nazione, se ottener può credenza, quale appellasi degli spiriti maligni e nottamboli, quasi che sian gli attri diamboli.“

прѣписъ намѣрихъ въ Селджиково, неизвѣстниятъ авторъ го е писалъ съ очевидна тенденция да се пропагандиратъ идеитѣ на духовенството въ борбата му съ опоритата традиция, която намирала най-върла опора у по-старитѣ жени — бабичкитѣ, непривикнали да се прѣклањятъ прѣдъ новата „свободия“ на младитѣ. Съчинението съдържа 200 ржкописни страници на срѣдня осмина и състои отъ 29 дидактични „приказки“, повечето отъ които сж изложени въ стихове и то на павликянско книжовно нарѣчие, и една малка часть въ проза. Приказкитѣ, особно писанитѣ въ проза, иматъ диялогична форма: разговарятъ разни животни а отъ часть и хора. По-долу, въ отдѣла върху писменостьта у павликянитѣ, ще се повърнемъ пакъ къмъ това съчинение (с. 275). Тукъ ни интересуватъ сега главно нѣкои отъ диялозитѣ, въ които участвуватъ: дѣдо, баба, невѣста, мома, ергенъ и доминъ. Тия лица сж прѣдставители на сѣмейството отъ една страна и на духовенството и черквата отъ друга. Най-опоритата опозиция е олицетврена у ‚бабата‘, а най-прѣданата доминова партия у ‚момата‘; по срѣдата стоятъ дѣдото, който не се влияе вече твърдѣ отъ бабата и като мжжь все е наклоненъ да отстжпи прѣдъ авторитетнитѣ нови идеи на домина, и невѣстата, която съвсѣмъ се приближава къмъ доминовата партия, къмъ момата. Съчинението е писано съ латинска азбука и то съ приетия павликянски правописъ; азъ ще си послужа въ цитатитѣ, които по-долу ще извадя, съ кирилица, като ще запазя инакъ напълно езика и правописа на оригинала.

Прѣдполагамъ, че писательтъ ‚доминъ‘ ще да е българинъ-павликянинъ, защото отъ съчинението му се вижда, че той добрѣ владѣе павликянското нарѣчие и че познава доста основателно и народния животъ и характеръ. На подвързания екземпларъ на съчинението, което намѣрихъ въ Калъчли, е написано отгорѣ на вжтрѣшния листъ съ сжщия почеркъ, съ който е писано и съчинението; „Ex libris reverendi Domini Jacobi Jakovsky, alumni miss. apostolici Baltagia.“ По това обаче не може да се заключава, че Яковски е авторъ на това съчинение.

Първата приказка въ проза, която е 26-та по редъ, има заглавие: „Ниveста и Мома“ и съдържа развлѣченъ разговоръ между тия два типа на павликянското младо поколѣние. ‚Момата‘ се прѣдставя вече съвсѣмъ освободена (еманципирана) отъ всички традиционни възгледи на сѣмейството и обществото, противъ които се борятъ доминитѣ, а ‚невѣстата‘, която напълно съчувствува на идеитѣ на момата, е останала малко поназадъ откъмъ тая страна, понеже тя е расла още прѣзъ стария режимъ, когато на момитѣ никакъ не се позволявало нито да се учатъ нито да разсжждаватъ твърдѣ по въпроси, за които по прѣди само ‚старитѣ‘ се грижили. Момата и невѣстата въ разговора си се изказватъ недоволни именно отъ тоя старъ ‚режимъ‘, който още опорито се брани отъ ‚бабата‘:

„Мома̀. Нивесто що често и млого дедо учѝ бабата̀, а редко на нас нещо дума, туку сас очите страх му (=ни) дава?

Ниевеста. Ох, Калино! Тиква зелена се не шяри, узрела едвам сас оган, сас барȣт се написова. Ния сми йощи млади, зелени, нам не думат нето учят; на тикат денѐ и нощѐ на шятане, на работа, не дават му (=ни) да си починим ни да поиздахним; ния най-сетне да поиздахним, ния най-сетне да легним и най-напред да станим, сас половина устà да ядеми, ѝ еднаш на месецат винци да пием, и тогава срамежливе да се обигледами, да се не покашлими, ракà на секомо да цалувами, да се кланеми на мечката, по тарпезе да служими, да ги сабуими, краката да им умиими. Тей знаят да му исклепат на тело, ала за душята защо сме млади, не смѣят нещо да му продумат, я учят, я успитат. Пази Боже! тô би билò голема срамота, да му поучат на ‚Оче наш‘! Кмет чилѐк да учи на Оче наш! Ниевеста да издума ‚Оче наш‘ напред свекарат, дѐ се то чюло?“

Момата, която прѣдставя възгледа на домина, слѣдъ това отъ своя страна изказва мнѣние, че напротивъ тъкмо ‚фиданчето‘, докато е крѣхко и младо трѣбва да се изправи и ‚с косеръ да се окастри, с водица често да се полива‘. Каква полза отъ туй, че дѣдо и баба седнали да се учатъ единъ други сега на старо врѣме: бабата му приказва неврѣли невипѣли, а дѣдото ‚туку мѣта ръцѣтѣ и върти главата‘. Невѣстата възразява на туй, че тѣхниятъ дѣдо все пакъ билъ ‚най-добриятъ у село‘, а ‚другитѣ кметове[1]) изъ село и толкозъ не правятъ.‘ Той билъ доста набоженъ и справедливъ къмто по-младата челядь въ къщи, докато бабата, напротивъ, потънала въ стари суевѣрия, гледала накриво младитѣ и се отнасяла най-деспотично особно къмъ женската челядь. И затова по мнѣнието на невѣстата дѣдото по-добрѣ би сторилъ, повече да приказва съ младитѣ отколкото съ бабата. Слѣдъ това продължаватъ:

„Момà. Дяволат белки зашива им устата да не преказоват на младите и да ги не учят?

Невеста. Зашива им йощи и очите, да не сагледоват и сапикасоват, како прават младите, каде ходат, с каква дружина се коноштисоват; да не сагледоват дребните деца, кога играят, дали хубеве и кристиянски играят, или бесȣ(в)ат срамотно и цигански се загалет. Зашива им и ушите да не послушят, какò думат младите, какви чисте песни я блюдне пеят, да ги не укороват....

Момà. Тази наша баба, кога беше по-яка, сиромах домин що теглеше од нея! Какви жяби не поклонеше на чяркката! Танка свещица од восак носеше на алтарат, а сас устата си на сто хора припалеше борина сас катранске думе. Махлата писнала беше от нея... Сигà се посветила, сигà се управила, често изпитва деда си за Божѝ работе.

Невеста. Ох, Калино, управила се ѝ катò важе у чювала. Некога ми прилегне да послушям од далеко, за какò пита, испит(в)а деда си толкос; знаеш ли за какò гу пита? Пита гу за облаците, за звездите, как редѝ Господ светат, как такми хората... намерова чек махнà и на

[1]) Интересно е, че думата *кметъ* се употрѣбя тукъ въ смисълъ на селянинъ. Също така и ‚кметица‘ значи стара жена селянка.

Бога, защò дава сиромашия и болес на хората и таквизи друге раб'те, дето за нея улазет ни у клин ни у ракав. Ала не пита нещо за себе си, колко невести е корила я наклопала, как баяла, врачювала, колко пате оставила чярквата и миса (= литургия) . . . “.

Момата слѣдъ това разказва на невѣстата, какъ ‚онас година‘, когато била ‚по-маненка‘ и си ‚метѣла черквата‘, дошла при домина една Баба, която сичкото село я знаяло ‚за врачка и вещица‘, та го попитала, бива ли да пие ‚магарешко млѣко‘. Доминътъ ѝ се изсмѣлъ и ѝ казалъ, да пие каквото ще. Слѣдъ това бабата се похвалила домину: „О, домине, ас имам тварде страх од грех, ас несам като другите баби: ас си говея у среда, обрекла сам се од коле за очите си; у петак платно не тачà, не фàщам вретено; у сабота не перà сас сапун; среща недѐле си пала свещица, носа си на поясат броениците.“ Доминътъ възмутенъ я укорилъ заради тѣзи суевѣрия, като я подканилъ да се свѣсти най-сетнѣ и да помисли за душата си. Ала всичко туй не помогнало, и тая баба наскоро се поминала ‚непокаяна и неизповедана‘, и „този день, кога та умрѐ, издигна се йедна голема фортуна, ветр, вихар. . . . “.

До като двѣтѣ тъй си приказватъ, съгледва ги старата:

„Бабата. Мари глухе, како там се маите и хилите? Старицат сига ще да си дойде, а нема нищо йощи готово, леб нема билѐ: ах що обичете тъй да се маите, добре ви не заболат краката од стояне!

Невеста. Хайде калино, бабата днеска е куче, довечера, когà се наядѐ, стана ще чилек.

Баба. Хайде по-скоро, сгарчили им се краката, не моят да се поспуснат!

Момиче. О, бале, нещо се учехми да молим бога, чи и ния имами душица; днес е света неделе.

Баба. Моли се Богу у чярква, а домà се шата (= шъта) и работи.

Момиче. Моли се Богу и домá и секаде, о бале, чи Господ рече на вангелето: „молити Бога заман и недейти се оставе.“

Баба. Тей, устатници, сас вашите млого молитве уредихте светàт, управихте го: градỳшка вѐки не бие по нивите . . . Тей се изопачи светàт, младите фанаха да се не срамат веки, фанаха да се упирет на старите и децата, дето миришят още на млеко; веки се не познава старо, веки се не почита.

Момиче. О мила бале, ас яко те почитам, ала ти не си пò-голема от Бога: напред бале требе да се почита Господ, та пак старите, кога му (= ни) учат на добро. Наместо, бале, да му зафалиш, чи молим Бога и учим се на добро, а то му хукаш и мамриш. Ни е право, бале, ни е.

Баба. Да ти зима сега дарвото, да те науча, как да думаш напред старите!“

Момата на тая закана отговаря, че тя не е толкова глупава, да ѝ стои, да чека да я бие. Най-сетнѣ тя и заявява, че за неинъ ‚хатъръ‘ тя не ще да иде ‚у пъкълтъ‘ и ще продължи да си се моли Богу и въ черква и у дома и на всѣкждѣ. „Ти не се сърдиш — казва тя на

бабата — кога ния йдим на седенка — йош му (=ни) подканваш, чи там ти работим! Еми защо се сардиш, кога си поседйм да молим Бога, кога сваршим заповеди Божи и работим за душицата?“ Невѣстата, която се явява слѣдъ това, чуди се, че момата посмѣяла и толкова да възразява на Бабата; „Тà ще довечера да те наклопа на деда; щат марѝ да те бият, поотмахни се довечера.“ Ала момата не се бои отъ това, защото „кога чилек се фаще кадѐ Бога, Господ му дава сарце и думи на устата.“ Невѣстата пакъ я прѣдпазва: „Тей, тей, калино, ала довечера, кога фанат да те тупат, не щеш тогава тей да думаш.“ Момата напротивъ се радва, ако и тя поне малко пострада за Бога; тя си спомня, че много „мученици опрели се на бащи, на майке, на братье зарад Бога, та се толкова маки теглили и сетне за правдина млади и зелени умрели, сега у рай небесни светат като светещи звезди. И да ме потупат довечера за правдината що е било? ас ща им тогава още по-хубеве дума. Язик кристиянски се не запире да фали Бога.“ Слѣдъ туй разговорътъ продължава:

„Невеста: Ох, калино, да са сичките момѝ кату тебе, одкоде бабите биха се свестиле и управиле, ала другите момѝ глупаве, кату овце се остават и малчат, пастир ли ги каре, валк ли ги влачѐ, малчат неме, без йезик.

Мома: Лихите баби таквизи неме момѝ трасат и обичат. Ала сетне како се докаре? Слеп слепого види и двамата у трапат падат. Ала за днеска, невесто, доста ортихме, да оставим хортата за други ден.

Невеста. Тей, калино, сига да пойатами ис кащи, да посготвим нещо, да се нахранат старите, да не биха од гладе баялдисали, та да ги поливами сас студена водица.

Мома. Ас утвадем за дарвà и за бор, ти фанѝ ситото, отсей брашно, пита месѝ, за чорбица завесѝ менче на веригата; балгур ас ща уплави“.

Съ това се свръшва 26-та прикавка. Разговорътъ между невѣстата и момата се продължава въ слѣдната приказка (погрѣшно отбѣлѣзана като 28-ма вмѣсто 27-ма), пакъ озаглавена тъй както и прѣдишната. Темата пакъ се върти около вироглавството и опачината на ‚бабата‘, която момата туку що изпроводила въ кръчмата, гдѣто щѣла да си кисне до вечерьта: „кога се стамнѝ — требе я бачьо я тейко да иди да я доведат кметицая старая“. Невѣстата е доволна, защото щомъ е тъй, щѣли да могатъ ‚рахатно‘ да си похортуватъ. Невѣстата съ радость съобщава на момата, какъ тя миналата недѣля вечерьта подслушвала дѣдо и баба, когато подирнята взела да се оплаква отъ дъщеря си и какъ дѣдото напротивъ взелъ страната на момичето и одобрявалъ напълно постѫпката му. Споредъ него бабата трѣбвало да си отваря очитѣ въ други случаи, гдѣто трѣбва да се заварди честьта на дъщерята и на снахата: „Бабо — рекълъ ѝ той — кога доде агата на село да кондиса, ако невестата я момичето иде там да слогува сас другите момичета на конакат, ти, бабо, иди при агата та намамрѝ, нахукай мо-

мичето и невестата, защо седат там на конакат да прават измет, та пак напред агата заповедай им да остават конакат, да се варнат домà". На това бабата отговорила: „Ох, дедо, чи смея ли ас да продумам тей прид агата? Кравникат ме утрепова". Дѣдото ѝ възразилъ, че агата не е по-голѣмъ отъ Бога, и при все туй тя не се боела отъ Бога, като мъмрѣла момичето и невѣстата, защото се учили на „божи работе", хващала на ‚кашмѐр' тѣхнитѣ молитви, а искала само ней, „мръсна гжсеница" да ѝ слугуватъ. „До неделя — казалъ най на край дѣдото — ща ида на Пазар (= Пловдивъ), ща да купя на мумичето жялти папуче сас мешове (?), защо тей ти право думала и дала ти памет". Въ разговора по-нататъкъ невѣстата, възхитена напълно отъ успѣхитѣ на момата, съжалява, че не е момувала и тя при подобни обстоятелства.

„Ох, благатка калино, ти имаш сарце кристиянско и кристиянска уста! Ас, калино, кога бех мома, не бех таквàзи, ас си бех глупава: како ми думаха, злò, добрò, правех и сторех та чи не мислех грех ли или ни è — туку да не им развала хатарат. Колко пати ме са водили на врачка! Колко пати не ходех на чярква, еми седех си домà без некаква работа! Колко пати и нещела ходех по големите седенки, и на хорото, туку да ги не расарда! Колко пати не сам говела, защо тия ядеха месо и думаха: нека говей домин, чи ни работи. Колку пати не сам се исповедала от тейният страх, чи ми думаха: „како си сторила, та туку ходиш да се исповедаш? Чилек се исповеда на смартин час, а ти здрава и млада! Маханà трасищ, да си походиш".

Момичето, по поводъ на туй съвсѣмъ възмутено, се впуска на дълго и широко да доказва, като употрѣбя всичкитѣ домински доводи, подкрѣпени отъ евангелието и пр., че старитѣ нѣматъ нравствено право така да налагатъ своето безвѣрие и на младитѣ: „Таквизи хора немат вера, тия искат да прават верата на техният си хисап!" провиква се то. Невѣстата боязливо възразява: „Ох калино, как щè тей да се дума срещу тейка и срещу майка, братье, баба, дедо и други кмети и кметице? Нели требе младо да се слага и да се срами на по-старите?" Момичето намира, че това правило само донѣкждѣ трѣбвало да се зачита, защото у ‚вангелото' се казвало: „кой се срами од мене, кой се срами да прави мойте заповеди, и ас на оновà време на садин ден щà да се срама од него". Младиятъ трѣба да почита и слуша старитѣ, ала „когà го учат я канят на греховито или на нещо, дето не дава света(та) книга, тогава не требе младо да слуша старо, еми требе без срам да се управи и да им дума право, и сас кротке и чисте думи да се упире на опачината". Момичето завръшва съ думитѣ: „Тей, невесто, ас си шатам и работа ис каще, ала сарцето ми мисли и бадее[1]) за Бога и за Божи работе. И тей чилѐк не арнише да моли Бога, когà има сарце, залепено на милос Божà". Невѣстата слѣдъ туй напълно се убѣждава, че и тя може така да постжпя, имала-нѣмала кжщна работа.

---

[1]) = бди, староб. неопр. накл. бѫдѣти.

Въ слѣдната приказка, която е и послѣдня, се явяватъ като участници въ разговора шестъ лица: „домин, дедо, баба, чобанът, невеста и мома“.

Чобанътъ донесълъ едно откраднато шиле и бабата приставила месото да се сготви. Момата, понеже месото било крадено, взела че го раздала по сиромаси въ селото. Бабата се чуди, какво ще ядатъ „мѫжетѣ“, като си дойдатъ. Момичето е на мнѣние, да ядатъ хлѣбъ и чесновъ лукъ, за да се научатъ „да не крадатъ веки шилета на хората“. Невѣстата е угрижена, че момичето ще го набие братъ ѝ, чобанътъ, който иде, а бабата напротивъ смѣта, че това ще бѫде добрѣ: „нека я посфрѣска, нека; каква ми ти книжовница станала!“. Тъкмо въ глъчката, когато ‚чобанътъ‘ подгонва сестра си да я бие, влизатъ доминътъ и дѣдото. Всички сѫ засрамени, че нѣматъ съ какво да погостятъ домина, ала скоро имъ отлеква, като узнаватъ, че доминовътъ слуга донесълъ двѣ бъклици вино, пита, хлѣбъ, чорба и една печена ‚курка‘ (пуйка). Дѣдото иска да принесатъ и отъ тѣхната яхния. Бабата отговаря: „Яхнията момата я уредила, други пѫть ще би, днес да прощаваш домине“. Сега доминътъ узнава работата и е възхитенъ отъ постѫпката на момичето. Бабата иска да го проводи да донесе двѣ бѫклици вино, ала доминътъ се противи:

„Домин. Недей, бабо, недей; момичето нека се наядѐ по-скоро, чи щѫ̀ да се мола на деда, да я пусни днес да пошата на килията.[1]) Викнал сам пет-шес момичета та да метат килията и д(в)орат, дордѝ сам ас тука“.

Дедо. О, домине, нека иде момичето да послогува на килията, нека иде.

Домин. Стой, momиче, нещѫ̀ сигѫ̀, наяш се напред, тогава.

Невеста. Тѫ̀ фракна, утиде.

Дедо. Хай гиди момиче, хай! Олко чюе нещо за килията, забораве ядене и пиене.

Домин. Да ти я харижи Госиод, дедо, тварде е ресимо момиче.

Баба. Добрò е, добро; малко е пцешко.[2]) . . . .

Домин. Ти, бабо, нещо голем карѐс имаш на момичето. Какò ти е сторило, я кажи.

Баба. О домине, садашни (= сегашни) децѫ̀ незнам какви са станали. И ния сми били мумичета, и ния сми мумували, ала де смеехми ния да продумами нещо на по-старите?! де смеехми ния тей да гадиме мажете? Кога донесеха нещо од карат, ния не питахме, крадено ли е илѝ ни è. Ядехми барабар сас тех. Мамрехми ги биле, кога донесеха некоя наша овцѫ̀. . . .

Домин. Добри сте били, бабо, добри. Тогава, бабо, несте имали белки доминови, да ви учат правдината?

[1]) ‚Килия‘ се казва кѫщата на домина.
[2]) Пцешко = кучешко, отъ пьсе стб. пьсъ.

Баба. Имаше домин, ала той на един месец на два кату ветар заминеше, кой гу видехме, кои нѐ. Пак тогава дѐ смееше невеста я момà да се прикаже на домина? Туку кметовете хортуваха сас домина, и ядеха и пиеха, а младите од далеко туку слугуваха и готвеха секакви манджe. Каква беше прелика, дедо домине! Сичкото село се радоваше, на секоя каща се готвеше нещо за ядене. И кога излезеше домин ис село, кметове варвеха след него та гу испращеха чак на другото село. А момците и момите играйеха на хоро од далеко на домина, накичини сас венци по главите.

Домин. О бабо, кату ми тей преказоваш, сарцето ми се расплакова. Тогава вам[1]) бил Господ забравил: имале сте радос туку за тело, а за душà нищо (не) сте имали! . . . . Колко млади, бабо, умирет на млади године и не стигат старос, бива ли тия тей да умрат ненаучени? Каде ще да им иде душата? . . . . Исукраст дума у евангелото, чи гнусно и мрасно не улизе у рай небесни. Не блюдуват ли младите, не гнусуват ли се сас лоше думе, сас римнуване, сас либине, и ако умрат без исповед, каде им утваде душата? Вия таквизи работе не сайдисовате, не тачети; сакате чи Господ дал изин да прават младите како щат, да гледат да се избиват по седенке, да миловат, да си римнуват, да се либат. Ала Исукраст на евангелото дума, чи у оноз време требе да се дава джйоваб од секой дума и од секой мислене. Еш(и)керѐ дума Исукраст на евангелото: „кой гледа момà я жена сас очи и на сарце римнува, макар сас тело да не стори, сас душата стори голем грех пред Бога“, чи Господ види и тело и душà; зере ако ни ѐ сторил сас тело, то е защо му ни прилега и ни може, я защо има страх, да ни дадѐ джеремѐ, я да го не убият хората я роднините, ала да му прилегни бес страх, той е готòв да стори грех. И Господ то виде и сапикасова.

Баба. О домине, ти тварде танко предеш!

Домин. Дяволат, бабо, е танак, ала дебело предѐ. Вия сте танки и челебия за тело, убичете рахатат на тело, да ядете, да пиете, и да играите. . . .

Баба. О домине, тей[2]) сми ния запомнили од нашите стари хора и тей си варвими и даржим се на нашите адете. Зле ли, добре ли, там Господ знай.

Домин. Господ ли знай? Одколе Господ нам убадил, че онез адете, дето правите и даржите, са опаки и лоши. . . . Исукраст заповеда, да оставим онези адете, макар да са нашите стари тей даржали и тей правили. . .

Дедо. Чю ли, бабо, како хортува право домин. О, бабо, не е тей лесно да се хортува сас домина, как ти е лесно да хортуваш сас твойете акранке там у крачмата . . . Ала пред домина, бабо, ни е тей. Домин хортува и дума из верна книга, из евангело. . . . Ния требе да следиме нашите стари на онези работи и на онези адете, дето са добрѝ, ала

---

[1]) Вам = васъ. [2]) тей = тъй (е означава ъ).

не требе да даржими и техните лоши и криви и опаки адете. Или сичките адете, дето са даржяли нашите стари, добри ли са били, бабо? Я ги помисли, бабо.

Баба. Чи како да ги смисла, не ли ти рекох удеве, чи ния бехми мирни: доминове ни ми (= ни) задеваха сас толкова науке. Едвам неки стариц знаеше ‚Оче наш‘. Младите се учеха на песне, ергенете се учеха да сфират и да тропат на хоро; кметовете на тарпезе ядеха и пиеха весели, повичи пияни си доходеха дома. Бабите кога заповедаха, зле добре, младите се ни упиреха.

Дедо. Све за тело, бабо, а за душа нищо.

Баба. Чи тей, дедо, беше.

Нивеста. Момата си додѐ од килията.

Домин. Нека доде, да я питам. Сваршихти ли, момиче?

Момà. Сваршихме, домине, све уредихми. Килията заключи момчето и фана нещо да чисти из градината. И момите отидоха си дома и цалуват ти света ракà.

Домин. Други некой додѐ ли там пре вас?

Момà. Додоха троица четворица ергене, ала ас утидох ош (= уж) да пия вода ис махлата та рекох там на бабата: бабо, прати ме домин да ти реча, да додиш на килията да речеш на ергенете да си идат дома, чи тей домин заповедал. Пак ас си додох ис другата махла и сфарих бабата си на страна нещо думаше на онез ергене. Какво им рекла, не зная, ала видòх, чи ергенете тичешката утидоха каде кърат.

Баба. Чи виш, дедо, не ли ѐ пцешко момичето, там на килията лагала и пропадила ергенчеата миличкиіе.

Дедо. Да беше ти, бабо, кату момичи там билà, ти не би пропадила ергенете?

Баба. Ас бих викнала йощи троица-четворица. Тей правехме когà бехми момѝ: стари сас стари и млади сас млади. Не ли е тей, домине?

Домин. Бабата ще да рече санки: стари кметове сас стари кметове, старе бабе сас старе бабе, млади ергене сас млади ергене, младе момѝ сас младе момѝ. Нели е тей бабо?

Дедо. Одговарей, бабо на домина, тей ли е. Щo малчиш?

Баба. Ти дедо, све се фащеш кадѐ пцешкото момиче.

Домин. Не, бабо, не, дедо се фаще каде правдината.

Дедо. Мари дардушо, каква работа имаха ергените там на килията невикани, некалесани, да следат момите?

Баба. Еми защо лагало момичето, чи домин тей заповедал на бабата, да доде на килията да испади момците? Домин не лѝ беше тука? Не ли ѐ грехота да се лажи?

Дедо. Защо си ти там лагала на килията, чи тей ти рекал домин, да викаш бабата да испади ергенете?

Мома. Ас не сам лагала, дедо; или сакаш чи домин сас устата ми е хортувал? Некой пат домин хортува самсѝ, некой пат книгата

хортува за домина. **Домин и книгата един глас имат**, едно думат, едно заповедат. Домин беше тука, ала книгата, евангелото беше там на килията, на алтарет. Книгата макар да нема глас, ала кату я пугледнах, усетих се, чи ми заповедаше, да исфарла ис патет пцешките, да не задеват, да се не спрепне некой. Що щат китуци на сред патет? Не ли е тей, домине? Дай да ти целувам раката и на тебе, дедо.

Невеста (шяпни на чобанат): дедо плачи, рони салзи.

Чобан. И ас не можа веки на тез думи да се старпа, ща да излеза на ванка.

Домин. Драш, момиче, тези хубави броенице, нанизани на тел, и моли Бога на тех и за мене.

Мома. О, домине, какви са хубави! Дай да ти цалувам раката. Да ми беше харизал един сребарин гердан, не щѐх толкос да са радвам. Имат и три Маричета. На големото Мариче е писан един пастир, чи носи на рамо една овца. О домине, ягне ли е? Захер пастирет е Исукраст, не ли тей домине? Носи на рамо овцата, побегнала от стадото. Санки некой греховит побегнал из добриет пат. . . .

Баба. Марѝ незаболеха ли те устата од толкос думи, каде ги измисли, де ги научи?

Мома. О бабо, дай и тебе да ти цалувам раката, чи днес ти ми се малко порасардѝ. Ни дей ми се сарди, бабо, чи не сам била крива, и да сам била крива, виш този пастир наш Исукраст, как се не сарди на овцата, дето од него бегала емѝ милостив я стиска за краката и весел я носи кадѐ стадото. Стисни, бабо, и ти рацете и прости ми. Дай бачьо и тебе да цалувам раката, чи ас нищела те расардих днеска.

Чобан. До неделя ас ща ти донѐ од нашто стадо две шилета, іедното да гу вариш та да го раздадеш пак на сиромасите, а другото да наготвиш за нас, да си гу ядем сас домина.

Дедо. Що си се замислила толкос пак ти, бабо?

Баба. О Боже, чюла бех, чи ще да доде време, дребни деца и дето млеко сучат да те фалат и да прикажат тойете добрини и тоята слава. Ето дочяках сас мойе очи да вида йедно детѐ од тази моя кащa. Дай синко да ти цалувам устата, благословена да бадиш, чи чисте и праве думи издума. Гласат да ти чуят децата ти до трето и четварто колено. На окол т(в)оя тарпеза весели да ти пеят момѝ, невесте, ергене и зетьове!

Дедо. Дай домине да ти сички наред цалувами света ракà. Да си жив и здрав, домине, чи му (= ни) днеска нагостѝ и на тело и на душà сас толкова божй думи. Нидсй му забраве, у неделе пак елà на убѐд.

Домин. До ща, дедо, останете си сбогом! Господ да ви благословѝ.

Сичките. Сас здраве, домине, Господ да те задаржѝ за много годинe!

Момà. Елà, домине, у неделя на убѐд, чи те чякaми.

Домин. До ща, синко, до ща, туку вия гответе.

Невеста. Елà празин, домине, не донасей пак курке я баклица.

Баба. Бà, донесѝ, домине, вѝнци.

Домин. Би ще, бабо, би ще.

Павликянската книжнина.

За павликянската книжнина до сега се знаеше нѣщо само по нѣколкото набожнопоучителни книжки, писани съ латиница на народно павликянско нарѣчие и печатани повечето въ Римъ отъ католишката пропаганда. Първитѣ двѣ отъ тия книжки, а именно „Nauka kristianska“ и „Knigice od molitvi“ се явиха на 1846. година и тѣ послужиха наскоро слѣдъ туй за образецъ, по който бидоха стъкмени и двѣ подобни печатни книжки, съ които се тури основа на банатско-българската павликянска книжнина (вж. подробно за това въ съчинението ми „Книжнината и езикътъ на банатскитѣ българи“ въ Мсб. кн. XVI). Авторъ на казанитѣ двѣ павликянски книжки, поне колкото се отнася до езика имъ, както ще видимъ по-послѣ, е единъ павликянинъ отъ Пловдивско, именно свещеникътъ Яковъ Яковски, възпитаникъ на римската пропаганда. И другитѣ подобни римски издания, които послѣдваха сетнѣ, ако и да сѫ писани и отъ свещеници чузденци, все сѫ прѣдназначени за павликянитѣ отъ Пловдивската епархия, така че като говоримъ за печатаната павликянска книжнина до освобождението на България, трѣба да имаме прѣдъ видъ главно книжнината на павликянитѣ въ Пловдивско. Пакъ тукъ, именно по пловдивскитѣ павликянски села, много по-рано прѣди да се отпочне печатането на книгитѣ се е писало на павликянско нарѣчие докато полека-лека това подирното се установило въ оная книжовна форма, която прѣдставя езикътъ на първитѣ печатни издания отъ 1846. год. Затова свидѣтелствуватъ сравнително доста много рѫкописни книжовни произведения, които азъ можахъ да издиря и съ помощьта на които ще опитамъ тукъ да изложа развитието на павликянската книжнина отъ първитѣ нейни начала до днесъ. Приятно ми е, че мога при тоя случай да изкажа и благодарность на отцитѣ Иеронимъ Яръковъ, свещеникъ въ Селджиково и Климентъ Джундринъ ректоръ на пловдивската католишка семинария, които любезно ми спомогнаха, за да се сдобия съ нѣколко важни рѫкописа.

Началата на народната павликянска писменость достигатъ най-малко до половината на 18. вѣкъ. Прѣзъ онуй врѣме, както знаемъ, католицизмътъ въ Пловдивско бѣ врѣменно омаломощенъ, чуздестранното католишко духовенство прогонено и само двама-трима свещеници, родомъ павликяни отъ Пловдивско, сѫ смѣяли какъ да е да изпълняватъ религиознитѣ нужди на павликянитѣ и да бдятъ, да не би нѣкое хитро изкушение отъ страна на гръцкото духовенство да ги изтръгне изъ лоното на католицизма. Лишени отъ всѣка по-сериозна морална помощь отъ страна на своето духовно началство въ Римъ и оставени дълго врѣме сами на себе си, казанитѣ павликяни свещеници прѣкарвали твърдѣ демократиченъ животъ всрѣдъ своитѣ съселяни, като подържали у тѣхъ католишката вѣра повече чрѣзъ популярни поучения и черковни пѣсни, които тѣ съчинявали или пъкъ прѣвеждали на български отъ познати тѣмъ италиянски и хърватски източници. Забѣлѣжително е въ тия най-стари черковни пѣсни,

че тѣ сж съчинени въ духа на народната поезия, която тогава ще да е била и у павликянитѣ още жива и обикната. Поради несгодната италиянска графика, която до тогава употрѣбявали и за български езикъ въ Пловдивско, именно отъ началото откакъ францисканитѣ прокараха тукъ католичеството, и съ която си служили свещеницитѣ да записватъ лични имена въ черковнитѣ матрикули, не сж могли първитѣ основатели на народната павликянска книжнина точно да прѣдадатъ на писмо всички главни фонетични свойщини на народния павликянски говоръ. Като нѣмало знакъ за звука *ъ,* който и въ павликянското нарѣчие се чува подъ ударение доста тъмно, писали сж *а,* и то види се защото сжщиятъ *ъ,* кога е безъ ударение, се изяснява до слаботъмно *а* (ạ). Не сж могли да отбѣлѣжатъ и гърленото произношение на гласната *и,* кога е подъ ударение, именно като *ы* или даже *ъ* (вмѣсто староб. ы и и), напр. сы̀н, пы̀там, годы̀на, вы̀но, жы̀то, дес'тъ̀на, сър'не и пр., а писали просто *и,* като се водили въ тая фонетична точка и по езика на хърватскитѣ книги, отъ които често прѣвеждали. Сжщо така не срѣщаме въ най-старитѣ павликянски ржкописи и твърдѣ характерното павликянско произношение на ударено *е* (староб. є рѣдко ѧ и ѣ) срѣдно между *е* и *и* или дори и като чисто *и,* напр. вѐчер — вѝчер, овѝн, тѝбе, от Пѝтра (= Петра) и пр., което е прѣдадено просто чрѣзъ буквата *е.* И най-характерната фонетична свойщина на павликянското нарѣчие, която явно го свръзва съ съсѣднитѣ рупски говори въ Рупчосъ и татъкъ на югъ прѣзъ Родопитѣ, именно произношението на стб. ѫ като *ъ,* кога е подъ ударение въ затворена сричка, напр. посъ̀гна, дотъ̀гна, зъ̀т', чъ̀до, пъ̀та и пр., рѣдко е отбѣлѣзана, и то пакъ чрѣзъ *а,* а обикновено е писано *е.* Слабо сж прѣдадени на писмо и други тънкости на павликянската фонетика, напр. гърленото *л* въ твърди срички, редукцията на неударенитѣ гласни, измятането на гласни и съгласни и пр.[1]) Чистославянскитѣ небни съгласни *ж, ч, ш,* за които нѣма отдѣлни букви въ латинската азбука, сж означени условно, именно *ж* чрѣзъ латинско *x,* *ч* чрѣзъ латинско *c,* което италянцитѣ четатъ и като *ч,* или пъкъ чрѣзъ *ci,* и *ш* чрѣзъ *sc.*

Нѣма съмнѣние, че по стара традиция у павликянитѣ, прѣди да приематъ католичеството, е била въ употрѣба кирилската азбука, което се потвърдява и отъ докладитѣ на първитѣ католишки мисионери, особно отъ единъ докладъ на епископа Богдана (Деодата), който изрично казва, както видѣхме, че намѣрилъ у южнитѣ павликяни стари пергаментови кирилски черковни книги, спазени и почитани у тѣхъ отъ старо врѣме (вж. по-горѣ с. 11). Затова е щѣло да бжде много по-умѣстно и по-лесно за първитѣ павликянски писатели, да бѣха употрѣбили пакъ кирилицата, ала това трѣба да се е смѣтало тогава отъ духовното имъ католишко

---

[1]) По-подробна характеристика на павликянското нарѣчие ще дамъ въ отдѣлна статия на друго мѣсто. Вж. бѣлѣжки за павликянското нарѣчие и въ съчиненията ми „Езикътъ и книжнината на банатскитѣ българи“ Сбор. XVI. и „Das Ostbulgarische (Wien, 1903. г.) стр. 218 и сл.

началство за ересь, та е трѣбвало да се придържатъ о латинската азбука. Отъ единъ старъ павликянски ржкописъ, който е писанъ къмъ края на по миналая вѣкъ и който имамъ на ржка, се вижда, че писачътъ по-добрѣ е владѣлъ кирилската азбука, тъй като често е сбърквалъ и написвалъ кирилска буква вмѣсто латинска. За да дамъ колко годѣ ясно понятие особно за по-старата ржкописна павликянска книжнина, цитувамъ по-множко откжслеци отъ павликянски съчинения. Въ тия цитати си послужихъ, за да олесня читателя, съ кирилска транссрибция, и само въ рѣдки случаи спазвамъ оригиналното латинско писмо, за да се характеризува по-добрѣ извѣстенъ паметникъ и откъмъ тая страна.

Най-стариятъ датуванъ италиянско-павликянски ржкописъ, между всички, които азъ зная, е споменатата вече кръщелна книга отъ 1703. година, въ която, както видѣхме, и самъ попъ Добромировъ е писалъ бѣлѣжкитѣ си на италиянски. Ала не само тая кръщелна книга, но и всички други отъ тоя родъ черковни регистри се водили по една традиция и сетнѣ прѣзъ цѣлия 18. в. все на италиянски или на латински езикъ, макаръ че прѣзъ туй врѣме да е било прието да се пише и на павликянско нарѣчие. Едничко изключение отъ казаното прави единъ спазенъ откжслекъ отъ една погребална книга (2 листа), въ която на български езикъ сж вписани умрѣли въ Балтаджи, Калъчли и ‚Филибе' и то отъ 4. мартъ до включ. 23. юни 1792. година.[1]) Това изключение показва, че съвсѣмъ народенъ характеръ получило духовенството у южнитѣ павликяни къмъ края на 18. в., именно прѣзъ врѣмето на найстрашната анархия въ Турция, когато и павликянитѣ били почти съвсѣмъ изоставени отъ католишката пропаганда и когато малцината народни павликянски свещеници, които останали въ Пловдивско, споредъ едно прѣдание ходили скришомъ отъ село на село съ евангелието въ дисагитѣ.

---

[1]) Ето нѣколко примѣра отъ тоя документъ:

Baltagia na 4 od Marta 1792.

Umre momice na Dimitra Somski na 9 godini i ie zacopano u Baltagijskite grobiscta.

Calaclia, na 6 od Marta 1792.

Umre baba Calina Barackia na 100 godini, uredena od redovnica (= свещеника) i ie zacopana u Calaclia.

Baltagia na 7 od Marta 1792.

Umre momice Stojana Ivanov na 2 godini i ie zacopana u Baltagiskite grobischta.

Pak tam na 16. od Marta 1792.

Umre Neno Nenov na 20 godini, ispoveden salt, i ie zacopan u Baltagiskite grobiscta.

Pak tam, na 24. od Marta 1792.

Umre dedo Mitio Banov, mirosan salt, i ie zacopan u Baltagijskite grobiscta.

Filbe na 11. od Marta 1792.

Umre Ivan, momce godinak na Nicola Donciov i ie zacopano u Filibelijskite grobiscta.

Pak tam na tozi den 1792.

Umre Nicola, na 20 godini, xenin na Petra Cammalah niureden od redovnika, zascto niscte, i ie zacopan u Filibelijskite grobista.

Pak tam na 24. od Aprile 1792.

Umre Ivana Petroviza od Ambarlia na 30 godini, ispovedana i concana, i ie zacopana u Filbe.

Filbe na 4 od Magio 1792.

Umre Ghiorghi, dete salt poleno, na Petra Uscinkov.

Именно къмъ тази епоха сочатъ и началата на народната павликянска писменость. Между старитѣ ржкописи отъ това врѣме има единъ датуванъ отъ 1775. година, който по всичко изглежда да е най-старъ отъ всички та съ него и ще започнемъ, още повече, че той и поради името на своя авторъ и по цѣнностьта на съдържанието си заслужва тая прѣднина. Тоя ржкописъ, които е въ началото, извжтрѣ и къмъ края оцетенъ, съдържа на 110 вече доста пожълтѣли листа въ малка осмина разни набожни стихотворения, съчинени на български езикъ. Спазени сж още 9 листа, въ които сж отбѣлѣзвани празнични дни по отдѣлни мѣсеци и най-наподиръ нѣколко таблици, въ които се посочва, кога се падатъ прѣзъ редъ години, именно като се захваща отъ 1777. год. та до 1802., ‚Пепелена среда‘, ‚Великден‘, ‚Спасовден‘, ‚Духови-дни‘ и ‚Тело-Исукръстово‘. Въ отдѣлна таблица сж отбѣлѣзани и четиритѣ годишни врѣмена. Тия откжснати листове сж били заедно подвързани съ другитѣ, що съдържатъ стихотворенията, които сега тъй сжщо сж разшити и откжснати отъ корицитѣ, въ които се спазватъ. Ако сждимъ за старостьта на ржкописа по казанитѣ календарни таблици, ще заключимъ, че той е писанъ прѣзъ 1776. година, ала тая дата може да се отнася само къмъ реченитѣ таблици, а колкото се отнася до стихотворенията, за тѣхъ имаме друга, положителна дата, именно въ една бѣлѣжка на стр. 74. отдолу, съ почерка на цѣлия ржкописъ, гдѣто е казано: „Kniga, pisana za Mattea Penciov od Ambarlie, da se uci i da uci i drughi dobri christiani i da moli Boga za gospodina Paula od Dovanlià, X bre 24, 1775“. Отъ тая важна бѣлѣжка узнаваме, че писачътъ на ржкописа е „Павелъ отъ Дованлия“, именно извѣстниятъ намъ свещеникъ и послѣ епископъ Павелъ отъ с. Даванлия, роденъ на 1804. година, който билъ послѣденъ епископъ въ Никополско прѣди да дойдатъ пасиониститѣ тукъ, и завършилъ живота си въ най-дълбока старость въ Букурещъ на 1804 г. (вж. по-горѣ. стр. 85.).

Мжчно е сигурно да се опрѣдѣли, кой е съчинилъ тия набожни стихотворения, които съдържа ржкописътъ на отца Павелъ Дованлийски. Твърдѣ е приемливо, че този подирниятъ, който е прѣкаралъ по-голѣма часть отъ дългата си свещеническа служба всрѣдъ своитѣ съотечественици и който по думитѣ на пасиониста Скварчиа (вж. въ прилож. док. № IV 36) билъ твърдѣ интелигентенъ човѣкъ — възпитаникъ на пропагандата въ Римъ — с могълъ да бжде авторъ поне на една часть отъ тия стихотворения. Ала нѣма съмнение, че нѣкои отъ тѣхъ ще да сж отъ поотколѣшно врѣме, тъй като е много вѣроятно, че и прѣди отца Павла, въ течение на почти цѣль вѣкъ, откакъ е било прокарано католичеството у южнитѣ павликяни, ще да сж били стъкмявани на български нѣкои отъ най-обикновенитѣ черковни пѣсни, които отначало францисканитѣ ще да сж донесли въ хърватски оригиналъ. Че нѣкои отъ тия стихотворения сж отъ такъвъ източникъ, ясно се вижда по останали и въ българския имъ прѣводъ типични хърватизми, извѣстни отъ хърватския имъ текстъ.

Прѣвода отъ хърватски на български трѣба да отдадемъ пакъ на наши павликяни-свещеници, понеже тѣ всички сѫ били възпитани отъ пропагандата обикновено въ Лоретската колегия, гдѣто отрано се запознавали съ хърватския езикъ и съ набожната хърватска книжнина. Отъ тази подирнята сѫ заели тѣ и латинския правописъ, съ който си послужили и за родния си езикъ.

Между стихотворенията въ ржкописа на от. Павелъ Дованлийски мога да посоча като прѣводъ отъ старохърватски послѣдното стихотворение, озаглавено „Molitva na Blaxena d(eviza) Maria“ (стр. 83—84). Тази молитва сѫ прѣвели пакъ отъ хърватски и двама банатско-български писателя, и то независимо единъ отъ другъ, именно Антонъ Клобучаръ и Лудовикъ Фишеръ. И двамата сѫ прѣвождали твърдѣ свободно, защото не е било лесно за тѣхъ да нагодятъ стихове съ рима въ края, както е въ хърватския оригиналъ. У Фишера, именно въ неговата „Duhovna rana ali mulitvena i pesmena kniga“ (1887 г.), гдѣто е напечатано казаното стихотворение, направо е посоченъ хърватскиятъ оригиналъ, въ който първиятъ стихъ гласи: „Zdrava morska zvizdo, zdrava“[1]) споредъ който безъ съмнѣние и Клобучаръ е прѣвелъ освѣнъ казаното и други набожни стихотворения, напечатани въ второто издание на неговата молитвена книжка „Dohovni Glas“ (1887) (вж. по-подробно въ съчинението ми „Езикътъ и книж. на банат. бълг., Сбор. XVI. стр. . .). Отъ сравнението на най-стария прѣводъ у П. Дованлийски съ казанитѣ два по-сетнѣшни прѣвода на Клобучара и Фишера се вижда, че най-стариятъ прѣводъ сравнително е и най-добъръ. Ето прѣводътъ както е у П. Дованлийски и то точно споредъ оригинала покрай това още и въ кирилски прѣписъ:

Zdrava da si zvezda morska
I Prisveta maico Boxià.
Ti si bila zaman dieviza
  i nebeska kraliza
Anghiel Gabriel Tebe posdravi
  sas nebeski blagoslovi
Ti si blagoslovena bez mera
  zadarxi nas u mir i u vera
Rasfetì na slepi grehoviti
  i sas teski grehove uviti
Nam se caxi maika draga
  moli za nas Sina blaga
Ci toi za nas se porodi
  dusce nasci da oslobodi
Prisveto è toie ime
  deto grescnizi preime

Здрава да си звезда морска
И присвета майко Божя̀.
Ти си била заман девица
  и небеска кралица.
Ангел Габриел тебе поздрави
  сас небески благослови,
Ти си благословена без мера,
  задържи нас у мир и у вера.
Расветѝ на слепи греховити
  и сас тешки грехове увити.
Нам се кажи майка драга,
  моли за нас Сина блага,
Чи той за нас се породи,
  душе наши да ослободи.
Присвето е т(в)оіе име,
  дето грешници преиме,

---

[1]) У Фишера е казано, че е по ‚Vinac‘ на „Jaića‘ (вж. и въ прѣдговора му стр. 4), а то е безъ съмнѣние изданието на „Marian Jaich, Vinac bogoljubnih pisamâ, koje se nediljom i s prigodom razlicsitih svetkovina pod sv. Missom pevati obicsaju iz razlicsitih duhovnih knjiga sastavljen. U Budimu, 1830“. Първото издание на сѫщата пѣснопойка отъ Яича е излѣзло на 1827 год, подъ заглавие „Bogoljubne pisme“. Друго едно, по-старо издание отъ 1821 год. отъ Ignacie Bajay, е озаглавено: Vinac angjeoski, to jest bogoljubne molitve i pisme“ и пр. (вж. P. I. Šafařík, Geschichte der südslavischen Literatur II. 148, 268).

Od sickite cista blaga
deto sicki mu pomaga
Cista xivot ti nam dai
i caxi mu[1]) pat do rai.
Slatka Issusa da vidimo
doveka da se veselimo.
Slava da è sve jedina
i na Otza i na Sina
I na duh Sveti od nas svima
Viecna fàlba i na trima. Amen.

Од сичките чиста блага
дето сички му[1]) помага;
Чиста живот ти нам дай
и кажи му пат до рай,
Слатка Исуса да видимо,
довека да се веселимо.
Слава да е све йедина
и на Отца и на Сина
И на дух Свети од нас свима
Віечна фа̀лба и на трима. Амен.

Както е видно отъ приведения текстъ, хърватизмитѣ не сж съвсѣмъ, избѣгнати, ако и да сж много малко: ‚породи' вм. роди, ‚све', ‚свима' и окончанието *мо* въ 1. л. мн. ч. у глаголитѣ: ‚видимо', ‚веселимо'[2])

Отъ сжщо такъвъ хърватски източникъ е друга една молитва на св. Богородица въ ржкописа на от. П. Securitасtandard Дованлийски, именно „Molitva na blaxena deviza Maria od bolevi", отъ която е спазено въ ржкописа само началото на стр. 5 и 6, понеже слѣднитѣ листове до стр. 14 липсуватъ. Ала пълния павликянски текстъ на тая молитва намирамъ въ единъ другъ старъ павликянски ржкописъ, който съдържа тъй сжщо набожни молитви прѣписани, както се вижда, отъ нѣкой по-старъ текстъ, най-късно

---

[1]) му = ни (дат. пад. множ. ч.).

[2]) Ето сжщата пѣсень както е у Клобучара и Фишера (ć означава ќ):

Клобучаръ.

Zdrava zvezda morska
I vrata nebeska
Majća Boža sveta
Divica i pričista.

—

Gabriel arkangjel
Tébe te-j puzdravil
Sin Božji začala
Sveta zaradvala.

—

Ud nam grej[1]) utisni
Mir pravi dupusni
Zló ud nam prupadi,
Za nam dubró išti.

—

Majća si nam mila
Božji sin rudila
Muli se ti za nas
U zor i u nakàs.

—

Divica naj-čista
Ud satu[2]) naj-bistra
Nam sinca utarvi,
I krotći napravi.

—

Smrać srećna ti nam daj
Briga za nam imái
Boga da fálimi
I da gu slavimi

Фишеръ.

Zdrava morska dzveza, zdrava!
Ti si majća božja práva
Divica si ti na(j) sveta
Za u raja srećni vráta.

—

Ti prejêmeš za spasenji
Gabrielsku puzdravljenji;
S'negu kripi mu[3]) u mira
I ubarni ime Eva.

—

Izbávej mu ud lažáta
I ulêj u nám svêtlusta;
Manvaj ud nam detu ij zlo,
Izmuli nàm satu dubro.

—

Pukaži, či ti si majća
Da pu tebe mu izluša
I vaz sebe mu prejeme
Koj se purudih ud tebe.

—

Kantu tebe smi šukaliu
S radus smi Te dučêkali
Či smi bili u tamnini
I sas žalus sassem palni.

—

Mlogu vrême smi šukali
Tašćini ud greh nosili
Či tamnini rêdum bêha
Detu greha gji razlêjah.

[1]) grej = грѣхъ [2]) satu (чети „сѣту") = всичко. [3]) му = ни [4]) търсили.

И Клобучаръ и Фишеръ не се придържатъ твърдѣ о хърватския източникъ, а най-свободенъ откъмъ та страна е Фишеръ, който е отъ друга страна е допусналъ прѣмного хърватизми, така че текстътъ на неговата „Zdrava morska dzvezda" безъ знанието на хърватския езикъ мжчно би се разбралъ.

къмъ края на 18. вѣкъ. Текстътъ и въ двата ржкописа напълно е еднакъвъ, така че е много вѣроятно, че прѣписвачътъ на втория ржкописъ е прѣписвалъ и отъ първия. Казаната молитва съдържа извѣстния латински текстъ на „Stabat mater dolorosa“, който е билъ прѣведенъ на хърватски и отъ този сетнѣ на павликянски. Тукъ ще прѣдамъ павликянския текстъ пакъ съ латиница, както е въ оригинала, и покрай това още и съ кирилица споредъ както трѣба, по мое мнѣние, да се чете:

Stoiesce maika xialnovita
  Vas kras tuxna i selzovita
  Od svoi cedo raspreno.
Neina duscia selzovita
  Zarad xialbe jadovita
  Ostar nox probivasce.
Colco tuxna i grixovna
  Onà besse blagoslovna
  Maica Issukrastova.
Neino sarze xial delesce
  Zascto u muke Sin i besce
  Cogò tolkos miluasce.
Od coi oko salza ne vire
  Cogà gleda da premire
  Boxià maika u xialbite.
Ni scta od plac da si pocina
  Cogà maika zaradi sina
  Tuxna vida i macena.
Zarad grehi od svoi hora
  Vide Issusa u pocora
  I u make udavina.
Cogò besce ta rodila
  Vide ostavin i bez sila
  Cogà duscia davasce.
Izvir maico od milosti
  Daj da usetim toje xealosti
  I sas tebe da placimo
и пр.

Стойеше майка жалновита,
  Въз кръс(т) тжна и сълзовита
  От свой чедо распрено.
Нейна душа сълзовита
  Зарад жалбе ядовита
  Остър нож пробиваше.
Колко тжжна и грижовна
  Она беше, благословна
  Майка Исукръстова.
Нейно сърце жал делеше,
  Защо у мъке син й беше,
  Когò толкос милу(в)аше.
Од кой око сълза не вире,
  Когà гледа да премире
  Божя майка у жалбите.
Нища од плач да си почина,
  Кога майка заради сина
  Тъжна вида и мъчена.
Зарад грехи за свои хора
  Видè Исуса у покора
  И у мъке удавина.
Кого беше та родила,
  Видè оставин и бес сила
  Кога душа даваше.
Извир, майко, од милости,
  Дай да усетим т(в)ойе жалости
  И сас тебе да плачимо.
и пр.

И въ това стихотворение хърватизмитѣ сж много малко: „Исукръстова“, отъ хърв. Isukrst сир. Исусъ Христосъ, и окончанието *-мо* въ ‚плачимо‘. Сжщата пѣсенъ е прѣведена и у Клобучара, гдѣто пакъ така захваща „Стуйеш' майкя жалновита“. Ала въ банатския прѣводъ има повече хърватизми и изобщо той е по-несполученъ[1]).

[1]) Ето началото на тая пѣсень у Клобучара:

„Stuješ majća žalnovita
Pukraj križa[1]) salzuvita
De tejna sin premire.
U Zalosti bila j' tašći[2])
Sarcito j' sa strašni maći
Kača s nož prubodéna,
Ne si ud rev pučinala,
Ud neja se ne znajala.
Kad[3]) si j' sinka videla,
Bila j' strašnu uplàšena;
kad videla krvav sina
Na darvotu či visi,
Mlogu j' brižovna[4]) ta bila,
Sarci mirnu ne imala
Za tejna sin idina.
Ga se za sinka spumenè,
Ud učite putok tičè
Majća Božja žalusna
Zarad sate grejve[5]) našte
Isus na smrać se ubrašte
Za nam sinca umire.
Kogu j' idnaš ta rudila,
Ud negu se j' uprustila
U žalosti najtasći.
Mila Majća ud milusti
Daj na nam tezi žalusti
I s tébe da revémi
и пр.
(вж. „Duhovni Glas“ и пр.).

[1]) Križ значи у хърватитѣ кръсть; [2]) чети „тъшки“ = тешки; [3]) kad, хърватски = кога, когато; [4]) brižovna, отъ хърв. briga = грижа; brižovna е образувано спордъ бълг. „грижовна“; [5]) grejve = грехове.

Въ сбирката на от. П. Дованлийски намираме покрай споменатитѣ чисто молитвени стихотворения и други, у които по-силно се изтъква духътъ на нашата народна лирична и епична поезия. И българскиятъ езикъ у тия пѣсни е по-чистъ, при всичко че и въ тѣхъ тукъ-тамѣ се срѣща по нѣкой хърватизъмъ, по който обаче не бива винаги да заключаваме, че източникътъ е хърватски.

Ето какъ захваща една отъ тия пѣсни, които иматъ по-лириченъ характеръ:

Славіек си пеіе
  Дор слънце[1]) исгреіе,
  Гора расмеіе
  Пролетно време.
Свири, провлаче
  Никого ни[2]) таче,
  Хиляду облаче (?)[3])
  Сас глас раскриве.
Ис шюма дива
  Дебни, се скрива,
  Криле си свива,
  Све се затуле.
Тенха обиче,
  Чи и ни приличе
  Тело ни лице
  Ни глас големи.

Сас глас играіе
  Запире, умаіе,
  Секого знаіе
  Да веселева.
Векіа се чюди
  Как да сабуди
  Санливи люди,
  Рано да станат,
Сан да остават
  Да благословат,
  Фала да дават
  На вечна Бога.
Божја прилика,
  Стани те вика
  Дребна гадинка,
  Бога да молиш.

Подобна е и друга една пѣсень, озаглавена: „Гадинка кани момиче, рано да стане, вечну Богу да се моли.“ Въ тази по-силно се изтъква стремежъ да се подражае, колкото се отнася до формата, на нашата народна поезия. Като прѣмо влияние на чуздитѣ образци, споредъ които сѫ стъкмени всички тия набожни пѣсни, се указва и тукъ римата въ края на всѣки стихъ.

Ето началото на тая пѣсень, която състои отъ 60 стиха:

Зазори се, слънце истече,
  Мене маіка викна и рече:
Стани, синко, доста спава,
  Богу слава птица дава.
Слава дава, Богу пеіе,
  Защо у него се надеіе,
Се надеіе да іа храни,
  Од моімола да іа брани.
Зазори се, слънце истече,
  Мене маіка пак ми рече:
Тебе, синко, птица буди,
  Макар нѐма, теі те суди.
Тебе буди, тебе вика,
  Божіа лика и прилика.

Кога свири и провлаче
  Да ти дума теі закаче:
Слънце истече от истока
  И ас от този връх висока
Богу пеіа, Бога слава,
  Тебе буда, ни остава.
Що ме будиш, бела птице?
  Стоі да умия моіе лице
И ас ща тебе другар стана,
  Вечну Богу да се клана.
Ти на дърво си голема,
  Ала знаш ли, чи си нѐма.
  и пр.

---

[1]) Написано е slunce; [2]) въ оригинала е: nicogo ta ce, което е очевидна грѣшка; [3]) въ оригинала е „*oblace*“, а по-долу се повтаря „*problace*“.

Ала още по-вече напомнять нашата народна поезия пѣснитѣ съ епиченъ характеръ, както нпр. пѣсеньта за майката на св. Алекси, която въ нашия ръкописъ носи слѣдното дълго заглавие: „Агле, маіка на свети Алекси, кани гу да се ужени; свети Алекси моли се на своіа маіка, изин да му дадѐ, от свет да се разделе и да живеіе кату ангел на този свет.“ Тази „песна“ състои отъ 120 стиха. Ето първата ѝ половина:

Алексова маіка, грижовна,
  Варло се чюди и дума,
Дали сам чедо родила
  Или сам ангел добила!
Луди млади и зелени
  На сейр тичат расмени,
На игра, на сбор, на свадбе;
  Алекси салт тиче на жіалбе,
С' книжовни Алекси се сбире,
  У чарква се Алекси запире,
Книгите свети си пеіе,
  Бога си моли, говеіе;
Инкуне носи при себе
  И дума туку за небе.
Зелена земѐ не раче,
  Златне примене не таче.
Дали сам чедо родила
  Или сам ангел добила!
Грижовна маіка се чіуди,
  С' памет се биіе и труди,
На десна си опрена кротува,
  Задрема и сан санува.
Будна пак очи отворе
  И тей на Алекса говоре:
Алекси, синко, моі мили!
  На какво смо место сад били:
У градине седехмо зелене,
  Пред нас ето дивоіке румене
Китки бирàт, венци си прават,
  Дел от тех и нам подават.
Наі-лична иднà наі-барза
  Од зимбил китка си варза
На мене пак іа подаде,
  А не можѐ да ми убаде,
Защо од сан се сабудих,
  Дружина драга загубих.
О мила маіко и драга,
  Алекси ти се клани и слага,
Думата ас ти посретих
  И сан си разбрах усетих.
Да ти ни іе, мале, усилно
  Дума ти чедо наі-милно:
Сан се приказа на тебе,
  На мене хабар от небе,
С' àтат си ходех удеве,
  Гледах си по десне по леве;
Среща, мале, идат ето
  Силни левенти от небето,
Силни левенти атлие
  Златна ги примена завие,
На атове крилати тичат,
  На ангели свети приличат.
Запреха се, мале, па друмат
  И с' весело лице ми думат:
Алекси, младо іуначе!
  Ако ти сарце теі раче,
Смеси се с' дружина ангелска,
  Другар нам стани ти днеска;
Напусни таз земѐ лажовна
  Нефелита и грижовна и пр.

Въ единъ другъ старъ ръкописъ, писанъ не по-рано отъ края на 18. в. и подобенъ по съдържание на ръкописа на отца Павелъ Дованлийски, намирамъ слѣдъ указаната по-горѣ пѣсень, какъ майка му на св. Алекси искала да го ожени, една втора пѣсень, която по съдържание не е нищо друго освѣнъ продължение на първата. Въ тази втора пѣсень още по-силно е подражанъ епичниятъ тонъ на нашата народна поезия, а и езикътъ изобилва съ повече чистонародни фрази и епични фигури. Ала отъ друга страна въ тая пѣсень стихътъ е много по-неправиленъ: отъ начало той все показва нѣкакъвъ размѣръ, като прѣобладава 9-то сриченъ стихъ, ала сетнѣ се губи всѣки размѣръ и стихътъ се обръща на прозаиченъ рецитативъ, отъ което би могло да се заключи, че първоначалната форма на тая пѣсень не ще да е докрай добрѣ прѣдадена.

Съдържанието на пѣсеньта е казано на кратко въ началото ѝ, както е сторено и при първата пѣсень: „Агле, Алексова маіка, сас голем такам ужени сина си Алекси. Свети Алекси сас изин и сас помош Божи оставе булката под було и по чюжда земя ходи като сиромах за седемнаесет години. Пак си доіде дома и за седемнаесет години седе под мердевенат од бащинат си сарай, и позна баща си и маіка си и булката, ала се ни убади на тех, еми толкоз време живе при тех като голем сиромах. И сетне умре като голем светец. И кога умре, упознаха го да е тоі Алекси.“

Ето самата пѣсень изцѣло:

Рано Агле по зори
  Три хазни од злато отвори,
Сандаци одклiучи и кутие
  Од седеф, од фил, од селвие.
Златне примене извади,
  Растраси, нареди, приглади.
Бесцени камани избрани
  Од сребро, од злато гирдани,
Гримни, сабіе, колани,
  Прастени, ширите, кафтани —
Алекса, боіарско іуначе,
  Сас златна примена облече.
Алекса убиде, надниче,
  За свадба такъми укиче.
Пеіат дивоіке на окол готове.
  Качат се на кучие, на ентохе,
Млади іунаци сватове,
  На тумбе сбират се из дорове,
Атове яздат фаркате,
  Сас златни чіултари лескати.
Кметове на алаі се сбират,
  Тапани забиіат, засфират.
Алекси до маіка си застане
  Рака цалува, се клане,
Пак за іузда сас лева посегна
  Варіазде атат и тръгнат.
Сас булката по тамно додоха,
  Возат хи на златне ентохе.
Свири се до касно и пеіе.
  Алекси Богу се моли, ни смеіе,
Пак сас изин од високо небе
  Сас чіудна сила навива себе:
Баща и маіка тоі забрави,
  Ирене под було остави,
По чіужда земе тебдил утиде,
  За седемнаес година ходи, убиде.
Сетне пак дома доде си
  И дрипав до капиіата опре се,
Пак прид баща си се исправи,
  Моли се да го прибире, остави
У некоі тамно место
  Под мердевенат, дето често
Да види и да слуша
  Сас саклет от своіа душа,
Кога маіке му плачеше,
  Кога булката іактеше.
Там дор седе никоі го (ни) усети
  Салт небото и ангели свети.
Там Алекси сàбор се стори,
  За седемнаесет години се бори
Сас пакал, сас свет, сас тело
  За Божй раі, за небо бело“.

Така въ народенъ духъ сѫ съчинени повечето пѣсни и въ двата най-стари рѫкописа. Отъ рѫкописа на от. П. Дованлийски ще посоча отъ тоя родъ още нѣколко пѣсни. Такава е третата пѣсень (стр. 18—21), която е озаглавена „Ангел Божй убажде на пастири пороdеніе Исусово“ и която захваща тъй:

Ново слънце над Бетлеме
  Ето истече нощно време.
Де дружино, де станете,
  Очи редом обарнете,
Де се чюдо то видело
  Да се слънце теі зачело и пр.

Подобно захваща и пѣсеньта, що слѣдва подиръ казаната подъ заглавие: „Пастири се канат при Исуса да идат“ (с. 21—27):

О пастири сад да идим
До Бетлеме та да видим,
Какво чудо там се стори,
Чи се небо све отвори
И ангели с' веселие
На ордие, на ордие
Богу пеіат с' нове песне и пр.

Сжщо така и „Песна на васкръснатіе од Исукръста“ (стр. 30—32):

Мадалена рано подрани
И свете жени прикани,
Рано дружински да идат
На Исуса гробат да убидат и пр.

Докато въ пѣснитѣ, като посоченитѣ двѣ по-горѣ, съобразно съ епичното имъ съдържание сж употрѣбени повече обикновенитѣ размѣри на народната поезия, и то съ прѣдимство 8-сричниятъ и 9-тосричниятъ стихъ, въ други пѣсни съ по-лириченъ характеръ виждаме опити, да се прѣдадатъ и други, по-художествени размѣри дори и съ рефренъ, види се според чузди образци, отъ които се е прѣвеждало. Така напр. въ ржкописа на отца П. Дованлийски има едно дълго „вѣрую“ въ стихове (стр. 48—56), и то въ строфи отъ по три 8-срични стиха съ рефренъ:

У тебе вероам, Боже,
Надеіем се цар од небе
І милуам туку тебе,
Мoі саібйа.
Ти сторител, Ти саібйа,
Тебе никоі ни навива,
Тебе нищо н'сѐ укрива
Ти свет редиш.
На секаде ти свет редиш,
Ковет даваш и на душа,
Да те милва да те слуша
На този свет.
Пак без броі и без чет
Добро у раі тѝ да види,
Тоіе лице там да види
Све честита.
Душа света и умита
Божи закон дето гледа,
Що на неіа заповеда
Си почита.
. . . .
Душа слаба и студена
Нека често нека ходи
На олтарет да находи
Храна ангелска.

Цвете вени и фиданче,
Ако с' вода се напиіе
Ковет, сила си добие
Да борави.
Листата си пак исправи
И весело се расмеіе,
Ако рака гу полеіе
Често, често.
. . . .
Сарцето ти нека вика
Прости, Боже, прости мене,
Іакта, плача на колене
Ето пред тебе.
Чи си добар цар од небе
И над тебе добро нема
Тебе с милос наі-голема
Милвам Боже.
Колко луди хора, Боже,
У пакалат загубат се
Чи се срамат и боіат се
Да искажат.
И нататак да се пазат
Грижа немат и не хаіат
Нито здраво се покаіат
Ка(к)ту требе.

Въ споменатия вторъ ржкописъ има една откъмъ размѣра отъ тоя родъ пѣсни подъ заглавие „Песен на петата болева од блажена Девица Мариа“. Пѣсеньта състои отъ строфи съ по четири стиха, отъ които първитѣ три съ по 5 срички, а четвъртия — съ 4 срички:

Доде до места
С' маіката мила
Іесус без сила
И без кувет,
—
На коіе штеха
Да го распирет,
На кръс да турат
За сичко свет.
—
И падна тука
Та баіалдиса,
Хем се залиса
И почина.
—
Маіката мила
И та умире
И та премире
Пре сина си.
—
Ама му евреи
Аман ни дават,
Еми му дават
И да пиіе
—
Вино гурчиво,
Да му угорчат
Да му умъчат
И сарцето.
—
Да не остани
И то без мака,
Без горка драка
И без саклет.
—
Пак улувиха
Та го простреха,
На кръс распреха
Да го коват.
—
Гласнаха сички
Тешки чекиче,
И секи тиче
Да го ковѐ
—
С остри пирони
Като ножѝве
Като бодове
Сина Божіѝ.
—
На кръс коваха
Хора сардити
И греховити
За сичко свет.
—
Та чи на сетне
Издигнаха го,
Исправиха го
Пред сички халк,
—
Да види секи
Своіа спасител
Колко би терпел,
За този свет.
—
Кога ковеха
Син Назарена,
Маіка Блажена
Се си іактѐ.
—
Кога гармеха
Тешки чекиче
Мило надниче
Та чи примрѐ.

Въ друга една песень („Песен на четвъртата болева од Блажена Девица Мария“) въ сжщия ржкописъ се римуватъ първитѣ три стиха въ всѣка строфа, която състои отъ по четири стиха:

Іуда проклети издаде
И на душмане придаде
И на чифуте продаде
За тридесет гроша Исуса.

Спусна се Иван присвети,
Как утиди, ни усети,
Да убади, чи проклети
На смерт Исуса кареха и пр.

Колкото и да прозира въ всички тия набожни стихове и чуздо влияние както въ формата така до негдѣ и въ езика имъ, особно въ

синтаксиса, пакъ народниятъ колоритъ на подирния най-силно бие въ очи, и поради това тѣ заслужватъ да бѫдатъ причислени въ бѫдеще къмъ малкото наши литературни произведения, съ които се захваща нашата нова книжевность възъ основа на народния ни езикъ. Че езикътъ у тия най стари павликянски стихотворения съ малки изключения направо е взетъ изъ живия народенъ говоръ, за това свидѣтелствуватъ не само прѣмногото типични стилни и синтактични обрати, свойствени само на живата българска рѣчь, но и сравнително немалкиятъ брой турски и отъ часть гръцки думи, влѣзли отколѣ въ употрѣба въ българския езикъ.

Отъ цитуванитѣ по-горѣ откѫслеци отъ тая черковна поезия на нашитѣ павликяни доста добрѣ се потвърдява това, а могълъ бихъ да приведа още много примѣри, съ които изобилва почти всѣко отъ подлѫжкитѣ стихотворения въ посоченитѣ два рѫкописа. Азъ ще приведа тукъ само още нѣколко мѣста, въ които се срѣщатъ по-характерни народни фрази, или пъкъ избрани народни думи, които е могълъ да употрѣби само авторъ, който много добрѣ е познавалъ народния езикъ. Ще се спра съ тая цѣль първомъ върху една „Молитва на блажена девица Мария“ (стр. 79—83), въ която езикътъ се отличава откъмъ казаната страна. Въ тая пѣсень на два пѫти се употрѣбя архаичната причастна форма „светешта“ като епитетъ на звѣзда: „звезда светеща“, и то въ първата строфа, въ която се срещатъ и хубавитѣ народни думи: ‚леска се‘, и ‚злочеста‘:

„Мариа, зевзда с в е т е щ а,[1])
Из небе изгреіе, се леска,
На тази земѐ злочеста
Славна дивоіка небеска“.

и сетнѣ въ 12-та строфа, въ която се среща и хубава стара дума „ненадежна“, (nenadesna):

„Благослови ми съ т(в)оіа десна
И спази ми од смарт ненадежна,
Од х а т а̀, од лоша среща
Марио, звезда̀ с в е т е щ а“.

Въ втората строфа се употрѣбятъ съвсѣмъ въ народенъ стилъ: „звезда зорница“ и „черна земѐ“:

„Мариа, од небе царица,
Видела звезда зорница
По чарна земѐ, по море
На христиа̀ни светѝ из горе“.

Характеристични сѫ и строфитѣ 6—10 и поради чуздитѣ думи, взети изъ народния езикъ:

„Да не хода из тъмна пътека,
Да не падъм (padem) у грех довека,
Да не вида з а р а р ни ш т е т а
Од п р о к л е т а зъміа̀ (zamia) вета.

На сърдеш (sardesc) са̀бор да стора,
Ліутиет т а б и ѐ т да си убо̀ра,
Да не д у м а м зло за хора,
За смех и за р а з г о в о р а.

[1]) Погрѣшно е писано ‚свeдеща‘ (svedescta).

На блудни пламъкъ (plamek) да навйіа,
Од лоши адети да се одбиіа.
Мръсни думи да не хортувам
С' устà, с' очи да не грехувам.
Да ме хубос не умаіе,
Да ме севдà не замаіе.

Душа моіà, чиста, умита
Телесна лйка да не зачита.
Марио, звезда бела,
Ти си се без грех зачела,
Ни грех, ни лекè си имала,
Бистра и чиста си се даржàла".

Заслужватъ да се приведатъ още строфи 13-та и 14-та:

Да липсат од нас тъмнините,
Да се дигат од нас мъглите,
Да се укротат силне ви(х)рушке,
Да не падат по поліе градушке.

Ти нам варди под т(в)оіе криле
Од стрели, од Турске силе,
Од чіума, од болес тешка,
Славна дивоіка небеска".

Отъ ржкописа на от. Пав. Securelyлийски може да се посочи още като образецъ на чисто народна дикция началото на пѣсеньта, въ която се разказва сътворението на свѣта и на първитѣ хора въ рая („Как Господ стори чилека и остави гу у бахчята и заповеда му, да не яде од дарво, дето се зовеше дарво од знание од добро и зло"):

„Од първи час, од първо време
Стори Господ небо и земе;
На небото ангели прави,
На земета хора остави.
Од земè направи челека,
Сас душа да живеі до века.
Чилека стори на с(в)оіа прилика
И рече, Адам да се вика.
У бахчіа гу остави
Да живеі и зефк да прави.
У бахчіа Адам седеше
И Господ видè, чи добрè не беше,
Без дружина теі да ходи,
Сами Адам да се расходи.
Да заспи сан му даде,
Од него ребро извади,
Едно ребро од страна лева
И од него направи Ева."

Въ началото на една пѣсень за възкресение Христово (стр. 17) въ сжщия ржкописъ се срѣща глаголътъ „бъдея" — старб. бъдѣти, новобълг. *бдя:*

„Silni Leventi obruxeni,
Na okol grobat opreni,
Dene i noscte badeiat".

(„Силни левенти обръжени,
На окол гробат опрени,
Денè и ноштè бадеіат").

Като езиковъ архаизъмъ отъ особна важность ще изтъкна глаголната форма „умер" стрб. оумрълъ. Тази старобългарска глаголна форма се срѣща два пжти въ втория ржкописъ, написана „umer". Вѣроятно е, че тя е гласѣла „умър" (вмѣсто ‚умърл'?) а ъ ще да е прѣдаденъ чрѣзъ е, както и въ други, ако и рѣдки случаи въ тоя ржкописъ. Формата „umer" се срѣща първомъ въ „Молитва за мартве душе" (стр. 91), която е прѣводъ отъ извѣстната латинска и която захваща съ думитѣ „Свет на краі с мъка мила, ще да изгоре с върла сила, Дума Давид със Сибила" (Dies irae, dies illa, Solvet saeclum in favilla, Teste David cum Sybilla). Именно въ 36-тия стихъ се срѣща реченатa форма, въ която, както

казахъ, окончанието *er* ще трѣбва да четемъ *ър*, както е и въ цитувания по-горе втори стихъ думата „*върла*“ въ ржкописа прѣдадена съ „*ver*la“: „ste da izgore s' *ver*la sila“. Ето мѣстото, гдѣто е употрѣбена формата „umer“:

Trasil mi si ti tadeva
Pak si umer sas boleva
Da ne sedna az na leva.“

Втори пжть сжщото „umer“ се срѣща на 101 стр. въ „Pesen od tretieta boleva od Blaxena Deviza Maria“ (първата строфа захваща тъй: „Божи ангел беше рекал и на Іосефа нарекал, из Мисирско да не излезат и у вилает да не улезат“), именно въ петата строфа:

„O sahat, sto Iosef sveti (О́-сахат, що Іосеф свети
Od Boga razbra, useti, Од Бога разбра, усети,
Kak Erode umer bese Как Ероде умър беше
I mertav u grob lexese“. И мъртъв у гроб лежеше).

Че и тукъ „umer“ трѣбва да се чете „умър“, показва и формата „*mer*tav“ въ четвъртия стихъ, която безъ съмнѣние означава произношение „*мър*тъв“. Цѣлото изречение „как Ероде (Иродъ) умър беше“ е съгласно съ старобългарския синтаксисъ, даже ако бихме схванали формата „умър“ и като причастие мин. вр. дѣйств. зал. 1-во, староб. **оумьръ**.

Че прѣводачътъ се е придържалъ о народния павликянски говоръ, добрѣ показва и присжтствието на турската дума „осахат“ сир. на часа, веднага, приета особно въ по-старо врѣме у насъ гдѣто е било турското влияние силно, както е нар. и день днешенъ въ сѣвероизточна България, гдѣто и българитѣ често казватъ „осахат“. Въ сжщата пѣсень често се срѣщатъ и други турски думи изъ живия павликянски говоръ, напр. въ 2-та страфа: „хабар им не даваше“; въ 7-мата страфа: „Доде Іосиф на Назарет, куртулиса се от изет, да работи ни застана“. Най-сетнѣ като примѣръ отъ чисто народния източникъ на езика отъ сжщата пѣсень може да послужатъ и слѣднитѣ стихове въ строфа 21:

Колко слъзи придади
На Бога, дор го намери,
Дѐ да-і сокак премери.
С Іосефа барабар тиче и пр.

Въ ржкописа на П. Дованлийски оцѣлѣли и нѣколко листа, които съдържатъ черковни поучения и правила за изповѣдь, писани въ обикновена проза. Езикътъ въ тази подирната се показва съвсѣмъ малко повлиянъ отъ хърватския езикъ: влиянието на подирния прозира само тукъ тамѣ, и то въ нѣкое черковно название, за което българскиятъ авторъ не се досѣтилъ, какъ да го изкаже на български. Турскитѣ думи сж доста чести досущъ както и въ съврѣменната на писателя разговорна рѣчь, отъ която той направо се ползувалъ. Особно откъмъ

синтактична страна езикътъ е съвършено чистъ отъ чузди примѣси, тъка че той може и сега да служи като образецъ за подражание на нашия книжовенъ езикъ, който въ синтаксиса си е прѣпълненъ съ барбаризми. Все тъй хубавъ е езикътъ и въ втория по старость павликянски ржкописъ, въ който покрай набожни стихотворения има тъй сжщо и въ проза нѣколко пучения и откжслеци отъ новия завѣтъ. Съ още по народна боя се отличава езикътъ на по-сетнѣшитѣ павликянски ржкописи отъ края на 18. и началото на 19 вѣкъ, когато слѣдъ първитѣ скромни и, да речемъ, свенливи опити, да се употрѣби за книжовни цѣли народното павликянско нарѣчие, писателитѣ съ по-голѣма увѣреность и сржчность се изразявали простонародно български и се осмѣлявали да прѣвеждатъ по-голѣми книги на матерния си езикъ, както ще видимъ по-долу. Дори и въ езика на втория ржкописъ, който не ще да е много по-новъ отъ ржкописа на П. Дованлийски, езикътъ е по-чистъ, сир. по-народенъ отколкото въ подирния. Поученията за изповѣдь въ тоя ржкописъ изглежда да сж оригинални или поне твърдѣ свободна перифраза по нѣкой чуздъ източникъ. Изобщо тия поучения на народно павликянско нарѣчие твърдѣ напомнятъ дикцията на по-старитѣ наши „дамаскини“, писани на „простъ български езикъ“.

Ето образецъ въ проза изъ ржкописа на П. Дованлийски:

„Какò требе да прави чилек, кога иска да се хубеве исповеда, да си учисти душата?

Кога телото è болно, колко лекове се трасат, колко пари се харчіат, колко хекиме се испитват, да се намери цер, да се уздрави, да се излекува телото. Кога пак душа се разболеіе, іа кога умира зарад некоі смартни грех, не траси се лек, не мисли се, не испитва се от редовници[1]), дето съ (sù) хекиме на душата, Тези хора, дето не трасат да съ здрави на душата, тйа, или немат вера никак или имат вера тварде студена. Как може да се ричè чи имат вера? . . . . . . Верата дума, чи греховит чилек, ако се не исповеда или ако се не покаіе сас све сарце, ако некак умире, тоі требе ȣсахат да се загубе довека у пакалат . . . . .

. . . Іедна риза катранена не може да се оперè сас іедна вода туку да се цопни іеднаш у водата, требе да кисни у водата млого време, требе сапун, требе бухалкіа: требе млого да се трие.

Душите од онези хора, дето ретко се исповедат, иднаш на година и на три іа на четери годиние, таквиве душе съ (su) катранене, мрасне, лекелие, не сосова да се учистоват лесно-лесно сас идин исповед набарже. Слушаіте, колко работе требват да се прават напред исповед, да стане хубав исповед.

Пет работе требе да се прават напред исповед. Парво. Кога се наканиш да се исповедаш и да се учистиш душата, требе да се молиш на Бога, на блажена Девица Мария, на ангели божи, на свеци божи, да те помагат на тази голема и потребна работа, па пак на тенха, на страна од галч, на страна од калабалак хубеве да мислиш . . . . Ухторо. Требе де се покаіеш сас све сарце од сичкити т(в)оіе грехове, защо си грешил . . . . Трето. Требе да се обречеш наистино да не грешиш векье никога. Четварто. Да убадиш на редовника сичките грехове и да не криеш нищо или зарад срам или защо имаш

[1]) редовници = хърватски redovnici — свещеници от нѣкой калугерски редъ (орденъ).

шіубе, дали си сторил или да ни си сторил. Пето. Требе да правиш покората[1]), дето ти дава домин, верно и право, колко можеш по-скоро...

Требе още да знаш, чи кога се исповедаш, онова, дето се дума на исповед, редоник не може идна дума да каже ванка никомо и требе боліе да тегли смарт, да гу убиат, да гу сасипат, ама да не каже идна дума ванка од исповет..."

Втврият ржкописъ захваща съ поучения подъ заглавие: „Колко работе требова да знаі чилек, ако иска да бади добар кристианин на този свет и на онзи свет да намери спасение". Слѣдва изложението на осемъ „такива работи", и отъ езика, както първомъ се прѣдаватъ тѣ, ясно се вижда, че източникътъ, отъ който се е ползувалъ неизвѣстниятъ павликянски писатель, е билъ хърватски. Прѣводачътъ е схващалъ, че хърватскиятъ текстъ трѣбва по-свободно да се прѣдаде на чисто билгарски езикъ, за да може да го разбере простиятъ народъ, и за това той прѣдлага отъ своя страна и втори, по-български прѣводъ, по който доста добрѣ се вижда, че отъ павликянскитѣ писатели тогава е билъ вече усвоенъ правилниятъ възгледъ, че трѣбва да се пише тъй, както се говори. Съгласно съ това и авторътъ на ржкописа като казва (на стр. 2.), че човекъ „требова да знаі ‚Оче наш' защото тая молитва била „наібаш от сичките, защото іа задади самси Исукрьс", дава първомъ слѣдния текстъ на „Отче нашъ":

„Ето да ти іа кажа хубаве: Оче наш, кої іеси на небеси да свети се име твоіе, да преиде царство твоіе, да баде воліа твоіа, како на небе, тако на земе. Леп наш ваздашин, даі го нам днес и опрости нам далги наши, како ниіа опращеми длажником нашим — не уведи нас у напас, ослободи нас от зло. Амен."

Въ тоя текстъ, както е видно, авторътъ точно се е придържалъ о своя хърватски оригиналъ, и колкото и да се е старалъ „хубаве" да го прѣдаде на български, все пакъ се вмъкнали въ прѣвода му хърватизмитѣ: „ваздашин" (= vazdašanj) вмѣсто ‚сегашенъ' и „напас" (napast) сир. изкушение; и глаголътъ „іеси" може би се дължи на хърватския оригиналъ (jesi).

Слѣдъ тоя текстъ на „Отче нашъ" авторътъ казва: „Да ти го кажем сас други думи" и прѣдава сжщата молитва така:

„Баща наш, дето седиш на небе, нека бади тоіето име посветено по сичкиет свет, даі мо[2]) да додим у тоіето царсто, раі небески, нека да се изварши тоіата воліа на този свет, както се изваршіова и на небо. Даі мó Боже днес сичко, дето мó требова за тело и за душа: за телото храна и облекло, да се храниме и облачиме, за душата тоіата милос и помош; прости на нас нашите грехове, както и ниа прощаваме на онези, дето му са нещо пригрешили, ни деі дава, Боже, изин на гіаулат тварде да мо мачи, да мо ували у грех, еми мо куртулисаі од секоко зло. Амин. Теі да бади."

---

[1]) Покора = хърв. pokora — ‚канонъ' за разкаяние.

[2]) „Мо" е написано вмѣсто „му", което често се изговаря съ срѣдно *у* и *о*. Тая мѣстоименна форма *му* въ павликянското нарѣчие е дателенъ пад. множ. ч. и съотвѣтствува на нашето: намъ, ни.

Въ приведената свободна перифраза на „Отче нашъ" езикътъ е вече по-народенъ, и само глаголътъ „ували" въ фразата: „да мо ували у грех", напомня тукъ хърватско влияние у автора (срав. хърв. u greh uvaliti). Много по-добрѣ се вижда, какъ се е стремилъ авторътъ да се освободи отъ своя хърватски източникъ и да стжпи колкото се може повече откъмъ езика на родна почва, въ молитвата „вѣрую", която прѣдава на български първомъ така:

„Ас веровам у Бога оца, свемогукіега сторителіа од неба и од земе, и у Исуса Исукръста, сина негова іединаго господа нашего, кои би зачет по духа светога, породен од девица Мариа, мачен под Понцием Пилатом, пропрет умрел и покопан, слезе на пакал, трети ден васкрасна од мартви, вазиди на небеса, седи на десну од Бога оца свемогукіега. Од туда има да доди да сади живи и мартви. Ас вервам у духа светога. света черква католичанска, свети опкіене, опрощене од греси, васкраснутіе од телеса, живот вечни. Амен."

Въ това ‚вѣрую' хърватизмитѣ прѣобладаватъ: свемогукіега (= svemogućega), Исукръста, іединога господина нашега, зачет по духа светога (= žačet *po* duhu svetom), породен (= porodjen) под Понцием Пилатом, пропрет (= propet), покопан, на десну, бога оца свемогукіега, од туда, светога, католичанска, опкіене (obćenje), васкраснутіе (uskrsnuće). Веднага подиръ посочения по-горѣ текстъ на молитвата вѣрую, слѣдва вторията, популяренъ текстъ:

„Санки: веровам у Бога Баща, дето може да стори сичко, що му драго, и стори од нищото небо и земета и сичко, дето се види и не види; вервам у Исуса Исукръста, Господин Бог наш, син іедин на Баща Бога, дето се заче по духа светог*а* у коремат од блажена девица Мариа и роди се у този свет, придадоха го на Понция Пилата, биха го, мачиха го, на крас го распреха, умре и закопаха му телото у гроб, душата му слезе у лимбб́, де беха душите од нашите парви бащи, на трети ден пак душата му се сбра сас телото, уживи и васкрасна од смерт на Спасовден, вазиде на пебе, седна на десна страна од Баща Бога, и од тука ще да доди на задни ден да сади сичкиет свет, да даде на добри кристиане раі, а на греховите и на погане пакал до века. Пак веровам у духа светога, веровам света церква католичанска римска, вервам свети обкіене, санки веровам, чи секи крестианин има дел од онеіа молитви и од онова добро, дето се прави на света черква, вервам, чи господ прощава греховете, вервам, чи щем сички да васкраснем на задни ден и веровам, чи ще да се живеі на онзи свет довека іа у раі іа у пакалат."

Заслужва да обърнемъ внимание върху една важна синтактична черта въ езика на нашия авторъ, който все се стреми, както видѣхме, „съ други думи", да се изрази по-добрѣ на български: той прѣдпочита да си послужи съ глаголъ вмѣсто съ сжществително, като замѣстя подирното съ цѣло приставно изречение, нпр. вмѣсто всемогжщия сътворитель („сторителіа свемогукіега"), както е въ първия текстъ, той казва „дето може сичко да стори"; па дори и страдателнитѣ причастия: зачетъ, роденъ, мжченъ и пр. отъ първия текстъ сж замѣнени въ втория по сжщия принципъ съ опрѣдѣленъ глаголъ съ изречение: „дето се заче", „роди се", „мачиха го" и пр. Вмѣсто „веровам (въ) опрощение од грехи, васкраснутіе од телеса и живот вечни" — пакъ виждаме въ втория текстъ

приставни изречения: „веровам, чи господ прощава греховете, веровам, че щем сички да васкраснем и че ще да се живеі... до века..." Това прѣдпочитане глаголни форми прѣдъ сѫществителнитѣ имена, особно прѣдъ глаголнитѣ сѫществителни като „опрощенье", и пр. е тъкмо въ духа на чистонародната българска рѣчь и павликянскиятъ писатель, упѫтванъ само отъ тази подирната, много добрѣ е налучилъ истинския и най-добъръ български стилъ, който и до день днешенъ за жалость твърдѣ е прѣнебрѣгнатъ отъ нашитѣ книжовници, които на всѣка стѫпка се спъватъ с сѫществителнитѣ имена и не се сѣщатъ, че много лесно биха се избавили отъ всички мѫчнотии, ако би посегнали за помощь къмъ глагола. Въ повечето случаи отъ това ги възпира лъжовното мнѣние, че не било хубаво и „учено" да се изразява човѣкъ по този начинъ, както се изразява простолюдието. При все това народниятъ стилъ ще си пробие пѫть въ скоро врѣме, и откъмъ тая страна намъ ще може да служи за образецъ освѣнъ езикътъ на нашитѣ по-стари дамаскини и езикътъ на павликянскитѣ книги, на които речената чисто-народна синтактична черта отъ самото начало на павликянската книжнина става правило, което сетнѣ докрай се подържа и дори усилва. И колкото е съдържанието на извѣстно павликянско съчинение по-далечно отъ типичнитѣ молитви и поучения, толкова езикътъ се показва отъ всѣка страна по-български. Явно е отъ туй, че барбаризмитѣ и специялно хърватизмитѣ отъ първоначалния прѣводъ на молитвитѣ и набожнитѣ пѣсни ще да сѫ се вклѫпили въ паметьта на младежьта, която ги учила на изустъ, за дълго врѣме, именно тѣ ще да сѫ били вмъкнати въ павликянската писменость заедно съ приемането католичеството, и то или отъ хървати свещеници — францискани, или пъкъ отъ павликяни, възпитани въ хърватската колегия въ Лерето и още невѣщи да прѣвеждатъ хубаво на матерния си езикъ. Вѣроятно е, че първиятъ текстъ на „Отче нашъ" и на „Вѣрую", както е прѣдаденъ въ нашия рѫкописъ е именно тоя по-старъ прѣводъ и че въ тоя си видъ той се задържалъ дълго врѣме, именно до края на 18. в, отъ когато произхожда нашиятъ рѫкописъ. Този подирния съдържа първомъ казанитѣ молитви, подирѣ десетьтѣ заповѣди бижии и черковни пѣсни, отъ които нѣкои се посочихаа по-горѣ, и най-сетнѣ пакъ въ проза страданията на Исуса Христа („Maka od Gospodina nasega Issukrasta") именно отъ стр. 66 до 94. Сѫщия разказъ за „мѫката Христова" намирамъ и въ другъ твърдѣ старъ павликянски рѫкописъ, отъ което се вижда, че тая часть отъ новия завѣтъ твърдѣ рано е била прѣведена на павликянски и то най-късно прѣзъ послѣдното десетолѣтие на 18. вѣкъ, когато и книжовниятъ народенъ езикъ у павликянитѣ вече донегдѣ се поустановилъ чистъ отъ хърватизми въ сравнение съ езика на по-старитѣ павликянски съчинения. Затова пъкъ турскитѣ думи сѫ много и твърдѣ на почеть, а види се досущъ както сѫ били любими и въ тогавашния разговоренъ езикъ на павликянитѣ, които сѫ живѣли все при турци и съ турци. Ето образецъ отъ тая часть на рѫкописа (76 с.):

„Кату го варзаха Исукръста, закараха го из таминката сас голема сила на конакат од старил владика; тугова викаха Анна. Кату виде Исуса варзан, тешку се зарадува и прати гу, да гу закарат пред Каіфас, каде го чакаха сви баш-попове и изаджие [1]) и укумуше и стари чифути, сви на збор сабрани.

Следиа о(д) далек Исукръста Петер и другите апостоле и Иван. Тоізи беше позна̂ник на владиката, зере беше од градищату, зато Иван улази у конакат од Каіфас, този прикаре и Петра, улѝве у конакат од Каіфас. Ала чунки беше студено и имаше оган на дорат и греіеха се хора, и Петар утиде при тех и до оганат се запре, да види краіат од Исукръста, дету стоіаше прав пред Каіфу и варзан.

Фана Каіфа да суди (sudi) Исуса и пита го за негови ученици и за негова наука да казува. Одговори му Исус: „ас сам заман учил аш'кере и куртувал сам прид сичкіат свет и черквата и на места, каде сви се сбират и кришум нисам думал нищу неха... мене да питаш, питаі кои туа са видели и слушали да казуват." Кату одговори теі Исус, един владиков сеімен исхука го, плесна го по лицито и рече му: „ти ли одговараш на владиката?" Рече му Исус: „ако сам зле продумал, испат стури лошата дума, ако ли добре думам, защо ме биш?" Сдумаха са тугава Каіфа сас сбор од поповете и од стари, какав кабахат да намерет и да го испатладисат да може да се осади на смерт. Ала шехатете ни можеха да му намерет кривина. Излазеха двамина іаланджие шехате и рекоха: „тоі рекал да развали божиа чіарква и на трети ден пак да іе саградиˮ. Речи владиката на Исуса да отговори на тувà, а тоі не речи нищу. Заклé го тугава владиката и речи му: „тако ти Бога живога, кажи ми, да ли си ти Исукръс, син Божи, благусловени од Бога?" Одговори Исус: „ас сам, ти сами думаш анджек, нататак виде щете сина од чилека да седи на десна од Бога и да доди сас гулемство чіудно на облаціе небесни." Кату порече Исус тези думи, владиката си раздра дрехите и викна: „од сига защо му [2]) са шехате, ни разбрахте ли, какав си стори, ни видити ли, как колне, каков се прави, како думате"? Тогава сички изриваха: „смарт му се стоіи!", и кату си бише варзан Исус, ѽсахат фана(ха) да го биіат, іедни зеха по лицету да го плескат и други да го ритат и заплюват та пак учите му завиха и щу мужеха гу удрека та чи на кашмер (na kasmer) питаха: „гатаі, прорук Исукръсте, коі те удре," и теі се маскариха сас негу, дорде самна.......

На заран пак се сбра сборат прид Каіфа, да се сдумат, како да укриват Исуса пред пашіата, да го сади на смарт, зер тиа немаха изин и не можеха сами, защо беха останали раіа под римскиіат цар и тоі и пратеши паши у Іерусалем да садат и тугова. Пратин беши іедин, дету го викаха Пилато, и то беши поганин и ни садеши по евреіскиіа закон еми по закона од сичкет свет. Затова траси на Исуса кабахат, да минува на Пилатову садовище. Сдумаха се инди, да го питат, дали е тоі онзи, дету гу обрекал Господ пу пророци, да го прати, да е голем крал од Исраила. Аку одговоре, думаха си, да іе тоі, усети щи Пилат да è паша (passia) (од) Назарет и ще да го каскандиса и да го (о)сади на смарт, зере царска даржава самси ще да краліуіе. Затува извадиха напрет сборат Исуса варзан и рекоха му: „ти ли си наистина онзи, кого ти обрекал Господ да прати да іе крал на евреите?" ....

Кату закараха Исуса пред Понциа Пилата евреите, чіунки имаха голем ден и штеха да іедат іагнету од Пескелету [3]), ни щиха да улазат у конакат кату прид погански паша Пилата, да не станат некадарни или кату думат турфа, да ни можат чисту да іадет іагнету. Затова Понциа Пилату излези ванка при теи, а Исус остана теі варзан у кунакат... Пита ги Пилат: „каков ка-

---

[1]) Въ оригинала е „Izadgie", то е турската дума: язаджи = писаръ.
[2]) му = ни.
[3]) = пасхалнята.

бахат имаши този чилек, дету ми сти гу докарели варзан, каква давиа имате сас него?“ Рекуха евреіе: „тоі злоданіе сторил, ниха ни бисмо го придали варзан на тебе.“ Речи Пилату: „инди земети го виа и по ваши закон како знаіти го садите.“ Рекуха евреіе: „ни му і дадено, ниа да убивами никугу.“ Речи Пилату: „кажите ми инди кабахат, ас да го сада.“ Рекоха евреи: „тоі іе дигнал гіумур ис хората, крал гулем се сторува и учи, да се нидават арач на цесаре“; — цесар бише римски, римскиат цар, Пилатов саібиа. Кату чіу тува Пилато, уливе у кунакат и пита Исуса: „крал ли ти еси (esi) на евреите?“. Одговори Исус: „од саму себи ли думаш тува, или ти са други аннатисали за мене?“. Рече Пилат: „белки ас сам евреин, да те знаіа туіете хора, и владики те са придали варзан у моіета раце, како си сторил?“. Рече му Исус: „краліевство моіе ни іе у този свет.“ Речи Пилат: „инди крал ли си ти?“ Речи Исус: „ти сам си думаш, зере сам крал; речи ас затува се рудих и затува сам дошал на тузи свет, да казувам и испат да стора правдината“ ... Речи Пилат: „каку іе правдината?“ та пак ѻсахат стана та излези ванка пре халкат и пре баш-попове и пре стари од чіарквата. Кату излези Пилат ванка, рече: „аз на този чилек ни можіа да намера кабахат никакав“. Ала евреите казуваха и бедеха го од турліу-турліу кабахате, хем ривеха, докареха Исус прид Пилата, и тоі му речи: „що ни одговараш, ни чіуиш ли, на колко работи те укриват?“ А Исус никак ни продума. Тугас се зачіуди Пилат, защо се усете, зере го низавидеха и затува му гу беха придали варзан. Ала Исуса бир-карар бедеха го евреіе хем гитиксе (ghitikse) викаха: „тоз убаркал хората и дигнал гіумур и халкат од Галилеіа ...“.

По цитувания по-горѣ откжслекъ се вижда много добрѣ, че наистина къмъ края на 18. в. у нашитѣ павликяни вече е билъ установенъ твърдѣ опрѣдѣленъ книжовенъ езикъ прѣмо възъ основа на народната павликянска рѣчь, освободена отъ чуздитѣ примѣси, съ които първитѣ основатели на павликянската писменость по необходимость си служили бидейки напълно зависими отъ своитѣ хърватски източници. Слѣдъ като били прѣмахнати първитѣ колѣбания и слѣдъ като по-сигурно се стжпяло на чисто народна почва откъмъ езика, рѣшили се къмъ края на по-миналия вѣкъ и къмъ по-сериозни опити въ областьта на прѣводната набожна книжнина, и ние виждаме у павликянитѣ отъ онова врѣме прѣписи отъ единъ твърдѣ обемистъ сборникъ отъ жития на светци, именно единъ миней за мѣсецитѣ Септември, Октомври, Ноември и Декември, съдържащъ 111 жития на разни светци, прѣведени, както се види, отъ италиянски вѣроятно прѣзъ послѣднитѣ двѣ десетолѣтия на 18. вѣкъ. Отъ тоя миней азъ имамъ на ржка два стари прѣписа, единъ отъ които ще да е оригиналниятъ прѣводъ, и втори отъ 1831.—1832. година, както е казано и въ заглавието му: „Кіетап од живот од светци Божи, закачин и свършин на сене од Исукръста 1831.—1832. Писан на Никола Ганов“. И въ края на сжщия ржкописъ е отбѣлѣзано: „Доваршіан, слава и фалба да è на Бога и на Блаж(ена) Дев(ица) Мариа. Амен. Сваршино на парви од Фебраро л. на 1832“. Въ тоя прѣписъ на минея отъ 1832 година, който съдържа 351. стр. (1—351), прѣдшествува друго едно съчинение, именно разказъ съ набожни размишления върху страданието на Исуса Христа подъ заглавие „Мака од Господина нашига Исукраста по свето

евангелие. Приговор на коі чіате". (стр. 1—108). Тази първа часть, къмъ която сетнѣ ще се повърнемъ, я нѣма въ по-старня ръкописъ, който съдържа само житията и то на 387 стр. (гол. 8°), отъ които стр. 131. до 143. сж липсали и сетнѣ били надомѣстени отъ нова ржка, която прѣписала изгубенитѣ страници, види се, по другъ нѣкой прѣписъ отъ сжщия миней. Този ржкописъ прави впечатлѣние на по-старъ отъ първия и поради почерка, който е тукъ хубавъ и много дребенъ, и по хартията, която е по-изгнила и повечко пожълтѣла, а по краищата на листоветѣ отъ честа употрѣба и потъмнѣла, и най-сетнѣ и по пагинацията, която е тукъ означена все съ турски числа. Въ края и на двата ржкописа е указано съдържанието на минея, и то наредено въ азбученъ редъ по заглавията на отдѣлнитѣ жития; въ по-старня и тукъ съотвѣтнитѣ страници за всѣко житие сж означени пакъ по турски. Най-сетнѣ и подвързията — и двата ржкописа сж подвързани — на тоя ржкописъ изглежда по-стара; тя откъмъ гърба къмъ долния край е изглодана отъ мишки, така че и самиятъ ржкописъ извжтре пострадалъ — листоветѣ много се извили и набръчкали. Споредъ моята оцѣнка този прѣписъ трѣба да отнесемъ най-късно къмъ послѣднитѣ години отъ 18. вѣкъ, когато ще да е била прѣведена и „Мжката" Господня, която е влѣзла като първа съставна часть въ казания по-новъ прѣписъ на минея и часть отъ която се съдържа и въ втората пѣснопойка, отъ която по-горѣ се посочи единъ откжслекъ. Относително лицето, което е прѣвело житията, у павликянитѣ въ Пловдивъ се знае, че авторъ на прѣвода билъ единъ отъ сѣмейството Туновци, вѣроятно Андрея Туновъ, свещеникъ и викарай въ Пловдивско прѣзъ 1802 год. (вж. по-горѣ стр. 160).

За леснина двата ржкописа, що съдържатъ минейни жития, ще означимъ условно съ *А* и *Б*, и то по-старня ще наречемъ Миней А, а по-новия Миней Б.

Житията и въ двата прѣписа си иматъ кратко заглавие, като е е указана и датата на мѣсеца при всѣко житие отдѣлно. И въ двата ржкописа заглавията и редътъ на житията а така сжщо и съдържанието имъ напълно сж еднакви; само тукъ тамѣ въ текста на по-новия ржкописъ се срѣщатъ нѣкои незначителни отклонки въ езиково отношение или малки пропуски, които лесно се случватъ, когато се прѣписва такъвъ голѣмъ ржкописъ.

Ето заглавията на отдѣлнитѣ жития, както вървятъ по редъ въ по-старня ржкописъ:

Сетембре месец.

1. Живот од свети Егидио Іагумин. На парви од Сетембре (стр. 1).
2. Живот од дванаісет братіа мученици. На парви од Сетебмре (стр. 31).
3. Живот од свети Стефана, крал од Маджар(ско). На 2. од. Сетембре (стр. 4).
4. Живот од света Роза од Витербо, дивойка. На 4. од Сетембре (стр. 6).
5. Пороцене од Блаж(ена) Девица Марна: Малка Богородица. На 8. од. Сетембре (стр. 8).
6. Живот од свети Горгонио, мученик. На 9. од Септ. (стр. 10).
7. Живот од свети Никола од Толентино. На 10 Септ. (стр. 11).
8. Живот од света Тодора Алесандрина. На 10 Септ. (стр. 14).
9. Живот од свети Прото и Іачинто, мученици. На 11 Септ. (стр. 21).
10. Живот од свети Корнелино Іузбашиа. На 18 Септ. (стр. 24).

11. Кръстовден (Crastovden). На 14 Септ. (стр. 27).
12. Живот од свети Никомедо, поп и мученик. На 15 Септ. (31).
13. Живот од свети Корнелио, папа и мученик. На 16 Септ. (стр. 34).
14. Живот од свети Чиприано, господин и мученик. На 16 Септ. (стр. 35).
15. Живот од света Еуфемиа Дивоіка и од света Луциа и Геминиано мученици. На 16 Септ. (стр. 39).
16 Живот од свети Тома отъ Виланова (Vilanova), господин од Валенца. На 18 од. Септ. (стр. 41).
17. Живот од свети Іосеф од Копертино. На 18 Септ. (стр. 44).
18. Живот од свети Геннаро и дружина мученици. На 19. Септ. (стр. 46).
19. Живот од свети Еустатио и негови другаре мученици. На 20 Септ. (стр. 48).
20. Живот од свети Матеа Апостол хем евангелиста. На 21 Септ. (стр. 51).
21. Живот од свети Маурицио и дружина мученици. На 22 Септ. (стр. 55).
22. Живот од свети Лино, папа и мученик. На 23 Септ. (стр. 58).
23. Живот од света Текла Дивица. На 13 Септ. (стр. 59).
24. Живот од свети Герардо Сагредо, господин и мученик. На 24 Септ. (стр. 61).
25. Живот од свети Чиприано и Іустина, мученици. На 26. Септ. (стр. 66).
26. Живот од свети Кузман и Дамiан, братiа и мученици. На 27. Септ. (стр. 69).
27. Живот од свети Венчеслао (Venceslao), мученик, крал од Боемiа. На 28. Септ. (стр. 71).
28. Архангеловден. Свети Михаел Архангел. На 29. Септ. (стр. 74).
29. Живот од свети Іеронимо, поп. На 30. Септ. (стр. 76).

Оттобре месец.

30. Живот од. свети Ремиджио (Remigio), господин. На парви Оттобре (стр. 83).
31. Празник од свети Ангеле Пазителе. На 2. Окт. (стр. 88).
32. Живот од свети Герардо Калугерин. На 3. Окт. (стр. 89).
33. Живот од свети Франческо од Асиси (Assisi). На 4. Окт. (стр. 92).
34. Живот од свети Бруно Іагумин. На 6. Окт. (стр. 103).
35. Живот од свети Марко, папа. На 7. Окт. (стр. 108).
36. Живот од свети Серджио (Sergio), Бако, Марчело (Marcello) и Апулаіо, мученици. На 7. Окт. (стр. 109).
37. Живот од света Бригида (Brigida), удовица. На 8. Окт. (стр. 110).
38. Живот от света Пелагiа (Pelagia) Покорита. На 8. Окт. (стр. 114).
39. Живот од свети Дионизи, господин и мученик, и од свети Рустико и Елеутерио, и тиiа мученици. На 9. од Окт. (стр. 119).
40. Живот од свети Франческо Борджиа. На 10. Окт. (стр. 123).
41. Живот од свети Лудовико Бертрандо. На 11. Окт. (стр. 127).
42. Живот од свети Едоардо, крал од Инглис. На 12. Окт. (стр. 128).
43. Живот од свети Калисто, папа и мученик. На 14. Окт. (стр. 134).
44. Живот од света Тереза дивоіка. На 15. Окт. (стр. 134).
45. Живот од свата Едувиже (Eduvige), удовица. На 17. Окт. (стр. 137).
46. Живот од свети Лука, евангелиста. На 18. Окт. (стр. 143).
47. Живот од свети Петра од Алкантара. На 19. Окт. (стр. 144).
48. Живот од свети Ивана Канцио (Canzio). На 20. Окт. (стр. 147).
49. Живот од свети Иларионе, iагумин. На 21. Окт. (стр. 149).
50. Живот од света Орсола (Orsola) сас 11 хиліади дивоіки. На 22. Окт. (стр. 157).
51. Живот од свети Иван од Капистрано. На 23. Окт. (стр. 161).
52. Живот од свети Гризанто и Дариа, мученици. На 25. Окт. (170).
53. Живот од свети Гавино, Прото и Геннаро, мученици божии. На 25. Окт. (стр. 178).
54. Живот од свети Малко (Malco)), калугерин и роб. На 25. Окт. (179).
55. Живот од свети Криспино и Криспиниано, мученици. На 25. Окт. (стр 184).
56. Живот од свети Еваристо, папа и мученик. На 26. Окт. (стр. 185).
57. Живот од свети Симон и Іуда, апостоле. На 28. Окт. (стр. 186).

Новембре месец.

58. Празник од сичките свеци божии. На парви од Новембре (стр. 191).
59. Споменуване од мартви души. На 2. Ноемв. (стр. 193).
60. Живот од свети Карло Боромео (Borromeo), господин и кардинал. На 4. Ноемв. (стр. 196).
61. Живот од свети Ватало и Агрикола, мученици божи. На 9. Ноемв. (стр. 199).
62. Живот од свети Леонардо. На 6. Ноемв. (стр. 200).
63. Живот од свети Дионисио од Алесандриа. На 7. Ноемв. (стр. 202).
64. Живот од свети четворица окрунени. На 8. Ноемв. (стр. 206).
65. Живот од свети Клаудио, Никострато, Синфориано, Касторио и Симпличио, мученици. На 8. Ноемв. (стр. 207).
66. Живот од свети Тодор, солтатин и мученик. На 9. Ноемв. (стр. 209).

67. Живот од свети Андреа Авалини. На 10. Ноемв. (стр. 210).
68. Живот од свети Мартин, господин. На 11. од Ноемв. (стр. 217).
69. Живот од свети Мено, солтатин и мученик. На 11. Ноемв. (стр. 224).
70. Живот од свети Мартин, папа и мученик. На 12. Ноемв. (стр. 229).
71. Живот од свети Брицио, господин. На 13. Ноемв. (стр. 232).
72. Живот од свети Станислав Костка. На 13. Ноемв. (стр. 235).
73. Живот од свети Грегорио Тауматурго, господин. На 17. Ноемв. (стр. 237).
74. Живот од света Елизабета од Маджарско. На 19. Ноемв. (стр. 245).
75. Живот од свети Феличе од Валоис. На 20. Ноемв. (249).
76. Поклонение од Блажени Дев. Мариа на чіарква. На 21. Ноемв. (стр. 251).
77. Живот од света Цецилиа, дивоіка и мученица. На 22. Ноемв. (стр. 253).
78. Живот од света Фелицита, мученица, маіка на седем братіе мученици. На 23. Ноем. (стр. 257).
79. Живот од свети Клементо, папа и мученик. На 23. Ноемв. (стр. 259).
80. Живот од свети Гризогоно (Grisogono), мученик. На 24. Ноемв. (стр. 261).
81. Живот од свети Иван од Кръстат. На 24. Ноемв. (стр. 263).
82. Живот од света Катарина од Алесандриа, дивоіка и мученица. На 25. Ноемв. (стр. 265).
83. Живот од свети Петар од Алесандриа, господин и мученик. На 26. Ноемв. (стр. 273).
84. Живот од свети Барлаам и Іосафат, пустиніаци. На 26. Ноемв. (стр. 275).
85. Живот од свети Симон Метафраста. На 27. Ноемв. (стр. 287).
86. Живот од свети Андреа апостол. На 30 Ноемв. (стр. 289).

Дечембре месец.

87. Живот од света Бибиана, дивоіка и мученица. На 2. Дек. (стр. 296).
88. Живот од свети Франческо Ксаверио, іезуита. На 3. Дек. (стр. 296).
89. Живот од света Барбара, дивоіка и мученица. На 4. Дек. (стр. 304).
90. Живот од свети Петар Кризолого, господин. На 4. Дек. (стр. 308).
91. Живот од свети Сава Іагумин. На 5. Дек. (стр. 310).
92. Живот од свети Никола, господин. На 6. Дек. (стр. 311).
93. Живот од свети Амброзо, господин од Милано. На 7. Дек. (стр. 321).
94. Зачетие од Блажена Девица Мариа. На 8. Дек. (стр. 328)
95. Живот од свети Мелхиадо, папа и мученик. На 10. Дек. (стр. 331).
96. Живот од свети Дамасо, папа. На 11. Дек. (стр. 331).
97. Живот од света Луциа, дивоіка и мученица. На 13. Дек. (стр. 333).
98. Живот од свети Никацио, господин и мученик. На 14. Дек. (стр. 337).
99. Живот од свети Спиридион, господин. На 14. Дек. (стр. 339).
100. Живот од свети Еусебио, господин и мученик. На 15. Дек. (стр. 341).
101. Живот од свети Тома апостол. На 21. Дек. (стр. 343).
102. Живот од свети Серволо, просіек. На 22. Дек. (стр. 346).
103. Пороздене од сина Божіа Исуса. На 25. Дек. (стр. 348).
104. Живот од света Еугениа, дивоіка и мученица. На 25. Дек. (стр. 351).
105. Живот од света Анастасиа мученица. На 25. Дек. (стр. 355).
106. Живот од свети Стефана, парви мученик. На 26. Дек. (стр. 356).
107. Живот од свети Ивана, апостол и евангелиста. На 27. Дек. (стр. 359).
108. Празник од свети Младенци мученици. На 28. Дек. (стр. 365).
109. Живот до свети Тома, мученик, господин од Кантуарла. На 29. Дек. (стр. 368).
110. Живот од света Фабиола Покорита. На 30. Дек. (стр. 381).
111. Живот од свети Силвестро, папа. На 31. Дек. (стр. 384—387).

Най-цѣнната страна на тоя минеенъ сборникъ за насъ се съдържа въ хубавия народенъ български езикъ и то именно павликянското нарѣчие отъ Пловдивско, на което сж прѣведени житията. Българскиятъ текстъ на подирнитѣ откъмъ езика прѣдставя ненадминатъ досега образецъ на чисто народна проза, не повлияна нито отъ чуждъ нѣкой езикъ нито отъ школска натегнатость въ изразитѣ и въ сантаксиса. Очевидно е, че прѣводачътъ е билъ българинъ, — павликянинъ, който ще да е билъ възпитанъ италиански, безъ да е зналъ и хърватски, защото влиянието на хърватския езикъ въ прѣвода на казанитѣ жития съвсѣмъ го нѣма. Нѣма съмнѣние, че тия жития е могълъ да прѣведе къмъ края на 18. в. само нѣкой отъ българитѣ свещеници въ с. Давуджово, което се смѣтало тогава за главенъ центаръ на павликянството. Тукъ сж свещенодѣйствували

редомъ множина павликяни свещеници, нѣкои отъ които сѫ били самоуци — възпитаници на по-стари италиянски мисионери въ Пловдивско. Най-видни ще да сѫ били свещеницитѣ отъ Давуджовското сѣмейство Туновци, което и сега сѫществува въ Давуджово и въ Хамбарли. Така на 1797. г. въ Давуджово и Хамбарли е служилъ като свещеникъ Георги Туновъ и слѣдъ него, на 1802. год. братъ му Андрея Туновъ, за когото по-горѣ се каза, че може да е, съгласно и съ прѣданието между павликянитѣ въ Пловдивско, прѣвелъ житията. Тогава служилъ и нѣкой си Павелъ Филиповъ, за когото узнахъ, че билъ родомъ отъ Пловдивъ, именно прѣзъ 1806. г. въ Хамбарли. Отъ единъ старъ списъкъ на свещеницитѣ въ това село се вижда, какъ домашниятъ свещенически елементъ билъ най-силенъ къмъ края на 18. и въ началото на 19. в., и какъ сетнѣ полека-лека пакъ се усилвало числото на чужденцитѣ — италиянци. Споредъ тоя списъкъ въ Хамбарли се изредили въ течение на едно цѣло столѣтие (отъ 1787. до 1887.) до 18 различни свещеника, четирма отъ които по на два пѫти се връщали въ селото, и отъ тия 18 души виждаме първитѣ 4-ма отъ 1797. до 1817. все българи: именно споменатитѣ двама Туновци, Павелъ Филиповъ и Павелъ Калчишковъ, родомъ отъ Харманли. Сетнѣ виждаме тепърва прѣзъ 1834. година пакъ българинъ свещеникъ въ Хамбарли, именно Георги Караджа, който билъ родомъ, както узнахъ, отъ Давуджово, и прѣзъ 1839. и 1858. Іосифъ Арабаджийски — родомъ отъ с. Балтаджи. Всички други сѫ били италиянци съ изключение на двамата Касеи, които били чехи[1]). Нѣма съмнѣние слѣдовно, че е било възможно само въ края на по-миналия вѣкъ, когато духовенството у павликянитѣ състояло почти изключително отъ домашни сили, да се даде и на току що основаната черковно-набожна книжнина чисто народенъ характеръ поне откъмъ езика. Че не малко се постигнало откъмъ тая страна тогава, каза се по-горѣ,

---

[1]) Казаниятъ списъкъ се намира на една стара тетрадка и е озаглавенъ: „Memoria de missionari, che sono rissieduti in questo Villaggio di Ambarlia del 1797 fino al 1887.“ Ето имената на свещеницитѣ, повечето отъ които вече намъ сѫ познати, както сѫ служили по редъ:

1797	R-mo	D.	Giorgio Tuno(v).
1802	„	„	Andrea Tuno(v) Vicario apostolico.
1806	„	„	Paolo Filipp(ov).
1809	„	„	Giorgio Tuno.
1815	„	„	Paolo Kalcisсko.
1817	„	„	Andrea Ginagui.
1818	„	„	Giuseppe Prindagni.
1833	„	„	Angelo Santilli.
1834	„	„	Giorgio Karagè.
1836	„	„	Pietro Kassei.
1838	„	P.	Antonio Fischer.
1839	„	D.	Giuseppe Arabagiski.
1841	„	P.	Demetrio Kassei
1842	„	„	Eduardo, Capucino.
1845	„	„	Serafino, Capucino.
1849	„	„	Maurizio Cap-no.
1856	„	„	Ludovico Cap-no.
1858	„	D.	Giuseppe Arabagiski.
1859	„	P.	Lodovico Cap-no.
1868	„	„	Tobia da Tiferno, Cap-no.
1875	„	„	Antonio de Torino, Cap-no.
1887	„	„	Tobia, Cap-no.

а за да се потвърди то по-добрѣ, тукъ ще дамъ за образецъ двѣ отъ по-краткитѣ жития изъ по-стария минеенъ сборникъ а именно житиетата № 1. и 3. Ще прѣдамъ текста пакъ въ кирилска транскрипция, а за да се види и оригиналътъ по-нагледно, ще цитувамъ 2-то житие, което е много кѫсичко, съ латиница точно споредъ оригинала, а подъ линия ще го прѣдамъ и въ кирилски прѣписъ.

1. „Живот од свети Егидио, іагумин."

На парви Сетембре.

Свети Егидио се родѝ на Атене, градище среща адата Ирибос, од кралски корен. Баща му викаха Тодоре и маіке му Пелагиа. Од маничко ощи изучи се на окумушлук, и од тогава още зе да слогува на Господина Бога и удари се да прави добрѝ. Ама наі-много беше милозлив и млого садакà даваше. Іедин ден утадеше на чіарква и видѐ іедин просіек болин, дето му поиска садакà, и тоі си саблечи дрехата та му іа дади. Зе іа просіекат и облечи іа и ѝсахат издрави. Кату умреха пак баща му и маіке му, раздади сичката си мака на сиромаси. Млого чіудеса стори свети Егидио. Іеднаш издрави іедин чилек, дето го беше ухапала іедна усоіна замніа и хемен беше на умирало. Друк пат пак, като беше у чіарквата, флези іедин, дето имаше гіаул у телото, и зе да вика и да крещти, та ни можеха официо да кажіат, свети Егидио моли Бога за него. Намдар стана свети Егидио по сичкиет оне вил'іат, затова, да го ни тачіат и да го ни даржіат за светец, флези у гемиіа да иде у друга страна, дето го никоі ни познаваше. И ѝсахат, що трагна гемиата, дигна се іедна голема фортуна, та щеха сички да се издават. Свети Егидио моли Бога и арниса фортуната, затова сичките гемиджие го захвалиха. След некоі ден стигнаха на Франца, и свети Егидио слези на сухо и утиди на іедно градище, та седѐ две години пре ѝне господин, дето и тоі беше іедин божи чилек И тука свети Егидио издрави іедин болин, дето беше лежіал три години. И защо хората зеха да го даржіат за светец, намисли од тука да се махни: и за това заминà реката од Родано и намери іедин божѝ светец пущинак, дето го викаха Вередемио. Поседѐ некоі ден пре него свети Егидио, и защо онази земе не беше берикетлиіа, тоі моли Бога та стана берекетлиіа и плодна. Докара се, чи іеднаш донесоха іедин болин, да го издрави, ама разгеле нима го тука, за това свети Егидио моли Богà за него; и тоі осахат издрави. И од тука се махна свети Егидио и утиди пѝ на далбоко од горатa, и намери на іедно место у іедин гастинак іедна вурва и близо до неа іедин каінак од іедна бистра студена вода. И виде у вурвата іедна кошута, дето ни бегаше од него, намисли тоі тука да седѝ, и неговото іадене беше корене од труѝ и пиеше водà од каінакат и некога му даваше кошутата та іа доіеше и теі живеіеше, молеши Бога и мислеше работе божѝ. Докара се, че излези кралат од Франца на ауджилак, и намериха неговите кучета кошутата, дето седеше сас свети Егидио, и забраха іа, да іа гонат, ама та побегна у вурвата пре свети Егидио и клекна му на колене, като да му се моли да іа варди. Утидоха кучетата след неа, ама не смеіаха да флезат у вурвата, ами од далече лаіеха. Спусна се кралат и сички там, ама ни можеха да припрат од гастинак, затова фарли іедин сас стрелà да денедиса и полочи свети Егидио, дето клечеше и молеше Бога, ама тоі понеси раната и хич се ни поклати билѐ. Насилиха пак ауджиете та отвориха пат и утидоха пре свети Егидио и сички се зачіудиха, кога го намериха на колене на устата од вурвата сас весело лице, сас очите каде небе и рацете си даржеше на горе, зален беше сас крав од раната. И кошутата лежеше при него. Уплаши се на този сеір и кралат и сичката му таіфа, затова утиди близо до него, та му се поклони и пита му прощене, защо го беше теі наранил негова̀т чилек. Заповеда

пак кралат, да доведат хекимин, да го лекува, макар тоі да ни щеше. Даваше му кралат много пари, да моли Бога за него, ама тоі ни ще нищо, емѝ му речи, да направи у онази гора іедин манастир од калугере, да молат Бога за него и за неговото кралство. Послуша го кралат, та направи іедин манастир и накара свети Егидио да стани іегумин и да го редѝ. Живѐ свети Егидио некоі година на този манастир, и тука се запоци и друго ни правеше, еми туко говеіеше, Бога молеше и мачеше се да изважда хората од грех, и секи да слогува Богу. Сас този живот сварши дните си свети Егидио и утиде у раі небески да се радова. Умрѐ на парви од Сетембре, на сенѐ 700."

2. „Xivot od sveti Stefan, kral od Magiar.

Na dvè od Settembre.

Stefan napret besce poganin i begh od Magiar. Poiska za stopaniza Ghisella, sestrà na sveti Enrico, Imperator, i toi mu ja dadi sas pazar, da stani cristianin. Stana oileise Stefan cristianin i ze da se maci i rajata si da preobarni na vera Boxià. I za tova Rimpapa storigo kral i dade mu venez kralski, i toi pokloni kralstoto si na Rimpapa. Mlogo scpetale napravi na Rim, na Ieruzalem i na Stambol. Na Magiarsko zadadi iedno arkibiskopato i deset biskopati i golemi im akarete zavarza. Iaco prigledovasce siromassite i milovasce ghi cato Issukrasta i nicogo (ni) isprati xialnovit i prazin, emi oscte da im pomoghni bes hesap imane sassipa i mlogo pate od conakat si avadanlakat im razdadi; sas negovite si raze miesce krakata na siromassi, nosctè samzi i tebdil obihascdesce spetalete ta sloguvasce na bolnite i drughe hairlia rabote izvarsciovasce, i zatova cato umrè, sickoto mu telo izglinè, ama desnata mu rakà ostana zdrava. Hemen sicka nosc molesce Boga i mislece rabote Boxi; mnogo patigo videha prinesen i izdighnat od zemeta nagore. Na negovite si duscmane i na genkove sas molitva navì. Iaco hubave izgleda i na Boxi pat izucci sina si Emerico, ta i toi golem svetez stana. Od secade zbrà na conakat si ocumusce i sveti hora i niscto bes tehin nasahat (ne) izvarsciovasce. Sas se sarzè se molesce Bogu, napret da umrè, da moxi da vidi sickata si raja cristiane, i zatova go vikaha Apostol od Magiarsco. I Rimpapa dade izin na nego i na sickite krale magiarski sled nego, cogà izlezeha vanca, da im nosat napret kras, cato na Gospodinovi. Iaco pocitasce Blax. Deviza Maria i napravi i jednà golema i hubava ciarqua i stori ja pazitelka od Magiarsco. I zatovà umrè i utidi u Rai nebeski na samo den na Golema Bogorodiza, na senè 1038. Od negovoto telo i do sega izlaze jedna nebesca miris. Innocenzò XI. Papa zapoveda da mu se darxi denet na 2. od Settembre, zascto na tozi den Leopoldo Imperator sas Boxi pomosc navì na turzite i ispadi ghi od Buda, basc grad od Magiarsco." 1)

---

1) „Живот од свети Стефан, крал от Маджар.

На двѐ од Сетембре.

Стефан напред беше поганин и бег од Маджар. Поиска за стопаница Гизела, сестра на свети Енрико, император, и тоі му іа дади сас пазар, да стани кристианин. Стана оіleiсе Стефан кристианин и зе да се мачи и раіата си да преобарни на вера Божіà. И за това Римпапа стори го крал и даде му венец кралски, и тоі поклони кралството си на Римпапа. Много шпетале[1]) направи на Рим, на Іерузалем и на Стамбол. На Маджарско задади іедно аркибископато[2]) і десет бископати и големи им акарете заварза. Іако пригледоваше сиромасите и милуваше ги като Исукраста и никого (ни) испрати жалновит и празин, емѝ още, да им помогне, бес хесап имане сасипа, и млого пати од конакат си авадандакат им раздади. Сас неговите си раце миеше краката на сиромаси; нощѐ самѝ и тебдил обихаждеше шпеталете та слогуваше на болните и друге хаирлиа работе извоаршоваше, и затова като умрѐ, сичкото му тело изглинѐ, ама десната му рака остана здрава. Хем сичка нош молеше Бога и мислеше работе Божи; млого пати го видеха принесен и издигнат од земета на горе. На неговите си душмане и на дженкове сас молитва навѝ. Іако хубаве изгледа и на божѝ пат изучи

1) шпетало = болница, 2) архиепископство.

За огледъ ще дамъ отъ тоя голѣмъ сборникъ още единъ откжслекъ отъ „Spomenuvane od martvi dusci“ (стр. 193) въ кирилска транскрипци:

„Вера католичанска мо казува, чи Господ направил на оне свет две тамнице, іеднà вечна, а друга дòвреме. Вечната се вика пакал, де ходат проклетите, дето умират сас голем и смартни грех, од дѐ нема никога излазене и избава. Дòвреме тамницата се вика пургаторио, де ходат онези честити души, дето гечиндисоват сас манички грехове, іа сас големи, ама исповедани, ама още ниплатени на този свет покората. И тука се седи дòвреме та чи од тука се утада у раі небески. Тезе работе се исказоват от Свето Писмо, и сички божи светци са теі даржали и веровали. И коі теі не верова, тоі ни ѐ католик, еми се вика еретико. Вера божіà мо оілеісе заповедова, да веровами, чи има пургаторио, дѐ се мàчат душйте и горат на оган, да се учистат аіни като злато у оган, та теі чисти да идат у раі небески. Маката пак, дето тегліат там онезе свете души, без хесап и голема, и да зберещ на іеднò место сичките маки, дето са истеглили мъченици божй, ни можат да збарабарат іедна капчица од онези маки. А пак сами ни можат да си помогнат никак, еми требе бир тамам да платат, ако им ни помогнат хората, дето са на този свет. И затова бир карар викат и молат се сас онези думи од свето писмо: „смислете се од нас, имаіте мила од нас барем виа, наши достове, дето сти на светат, зере мо і побарала божіà ракà. Ниа сми на маки, од коіато ни можеми сами да се утарвеми; виа можити да мо сторити товà добрò: защо мо и ни сторити? Виа можити да мо помогнити: защо се забранвате? Виа можити да мо извадити од тези ліути маки: еми защо сте толкова хаин и душмане, та мо оставете на тези маки?“ Чунки оілеісе ни можат мартви души сами да се утарват од онези маки, ниа требе да се удареме и чаластисаме, да им помагаме, та по-скоро да излезат из онези маки. И за това і света чарква задала този ден од мартви души, ако друк пат се ни смисловами од тех, барем на този ден да се смислими, да им помогними штогод; зере коіто се ни смислова од мартви души на този свет, сетне, когà умрѐ, ако иди некак у пургаторио, Господ сторова, и од него теі да се не смисловат, коіато останат на този свет, еми да се мачи и да си горй, дор не плати бир тамам.“

И въ минея Б. отъ 1831—32 година, който покрай минейнитѣ жития съдържа, както се каза по-горѣ, и разказъ за страданията на Исуса Христа, езикътъ е все тъй чисто народенъ, та изглежда, че прѣводътъ на това съчинение е едноврѣмененъ съ прѣвода на житията, а може би да произхожда отъ едно и сжщо лице. Слѣдъ единъ кратъкъ прѣдговоръ тукъ се разказватъ първомъ страданията на Исуса Христа споредъ евангелието подъ заглавие: „Maka od Gospodina nasciga Issukrasta po sveto evangelie“. Разказътъ е раздѣленъ на 35 глави (стр. 7—42); слѣдъ това иде „Prigovor za promislene od maka Issukrastova“, сирѣчъ прѣдговоръ къмъ размишленията върху Христовитѣ страдания (стр. 43—50)

сипа си Емерико, та и тоі голем светец стана. Од секаде сбра на конакат си окумуше и свети хора и нищо бес техин касахат (не) изваршоваше. Сас сѐ сарцѐ се молеше Богу, напрет да умрѐ да можи да виде сичката си раіа кристиіане, и затова го викаха апостол од Маджарско. И Римпапа даде изин на него и на сичките крале маджарски след него, когà излазеха ванка, да им носат напрет крас, като на Господинови. Іако почиташе Блажена Девица Мария и направи ѝ іедна голема и хубава чіарква, и стори іа пазителка од Маджарско. И затова умрѐ и утиди у раі небески на само ден на Голема Богородица, на сене 1038. Од неговото тело и до сега излазе іедна небеска мирис. Иноченцо XI. Папа заповеда, да му се даржи депет на 2 од Септембре, защò на тоізи ден Леополдо Император сас божи помош навй на Турците и испади ги од Буда, баш-град од Маджарско.“

и най-сетнѣ дохаждатъ сжщинскитѣ размишления: „Promisclenie na maka Issukrastova“ (стр. 50—108). Ето за образецъ началото отъ втората частъ на „промишленіе“:

Чіати напред горе на листо 5 та пак мисли парво:

„Колко мила, Господин Бог за нас хора греховити да одреди време, да прати негов син вечни да умре. И чуди се и миловаі Бога сас све сарце та пак мисли чудната милос од Исукраста, дето зарад нашето спасение придал се да умре на млади години, да тегли ране и чудни болеви за чужди борч, зарад нас.

Мислй, защо се придал? Нито на сила, нито молин, нито защо теі ищеха евреіе, еми, казова книга божіà, придал се, защо самси искал, защо миловал сички мо бес хесап, и защо миловал тебе, да те куртулиса од пакал. Ни требеше нищо на Бога, пак Господ бес краі те миловал. Еми ти как миловаш Бога, как го почиташ? Како си сторил за него, како си тарпел? Покаі се. Одреди си и ти време, да закачиш да го миловаш наистина, да го почиташ.

Мисли друго:

Какви беха се сбрали на този сбор, све стари попове, укумуше, ала среща Исукръста. Затова не беше черковин сбор, еми діаволска сбирщина; таквизи са и сборове од поло-верни, макар са господинови, попове и мудри хора за вера, и ако нема ис тех векилик Исукръстов, сбарковат на вера как се евреіе. Да те пази Господ од таквази сбирщина, да іа не вероваш, даржи се на темелат од света черква и на свети сборове.

Знаіеха евреіе, зере Исукръс беше добар, право казоваше, ала каскандисоваха го. Виш, незавидос как успепева чилека, макар мудар и стар, некаков грех голем искара евреіе, да станат кръвници (kravnizi) Исукръстови. Ни каскандисоваі добри хора, не пущаі на сарцете си оган од незавидос да те іаде като евреіе, еми убичеі добри хора и почитаі ги, учи се да си като тех. Кої ни іè каил на чуждо добрò, тоі преличе на куче: коі дума зле за добри, прелича на тези евреіе.

Мисли третіо:

Іуда, защо издади мастора си и своіего Исукръста? Защо беше улезъл (ulezol) у него, сотона, уідиса на диаволат и улезе мо на сарце тамахкіарлъкът (tamahchiarlakat) за пари, ищè стана тамахкіарин, стана издаица. Виш, колко іе големо зло тамахкіарлъкът: од іедин апостол стори іедин проклет издаица. Виш пак, како іе големо зло, чилек да ни испади діавлат, кога го мами сас како да іе. Іуда не испади го парви чес, уідиса мо малко и тоі улезе мо на сарце, зе мегдан та пак сетне виш, на какав грех искаре го, като слеп да такми сас евреіе Іесусово издаваніе. Нито мисли веки, зере Исукръс знаіе и види, що прави, нито го страх од Бога. Ето іедна искра од діаволско мамене какав голем оган стана. Не уідисоваі никога на діавла, испади този чес промишленіе лошо, іа т' не чіуди се, еми този чес моли се на Бога, да те куртулиса.

Чіудна работа, за трисет золи Іуда издава Исукръста, дандиса на діавол, да стори хатар на злите евреіе, забрави добрò, дето му беше сторил Исукръс! Ала пак іа помисли, колко пати потапковаш Исукръста за по-малко пари чужди, колко пати зарат пари грешиш. Оставиш света миса и заповедан празник зарат тамо да се земат не 30 золи, еми 30 парй, и по малко билè, работиш весден. И на место Бога да моли, ако нема света миса, тоі иде пре сбирщината од хора, по-лоше од евреіе, на механата, на лоши седенки, и тамо колко думи, хурти лоши, правене лоши кавги. Това не лй і по-чудно?

Колко пари зарат іедин іотт (jott), не за млого, зарат іедна дума, зарад іедно промишлени, зарад нищо друго, зарат іедно лице и гледане издаваш Исукръс, уідисоваш на діавлат, за по-малко од Іуда грешиш? Ех, сиромаше, и на това по-млого чуди се и себи си виш да управиш, ако бадиш сбаркал, не ходи бес грижа, емй отвори очи дор си на време, дор те вика Исукръс да ти прощава. Покаі се, обречи се и моли се на Бога да те помага“.

Прѣзъ първата половина на миналия вѣкъ павликянската книжнина главно е била подържана и разработвана пакъ отъ българи свещеници, и то откъмъ езика все въ дадената отъ нейнитѣ основатели посока. Между малцината чузденци свещеници прѣзъ онуй врѣме нѣкои се мжчили и да пописватъ на приетия книжовенъ езикъ, ала ни единъ отъ тѣхъ, види се, не е могълъ да заседне по-дължко врѣме въ България и да създаде нѣщо, колко годѣ забѣлѣжително въ павликянската книжнина. Между старитѣ книжа въ Селджиково, Хамбарли и Калъчли намѣрихъ нѣколко ржкописни тетрадки отъ началото на миналия вѣкъ, които съдържатъ нескопосни книжовни опити на чузденци свещеници, неуспѣли още да усвоятъ както трѣбва българския езикъ. Ето напримѣръ съ какъвъ езикъ си е служилъ единъ неизвѣстенъ писатель въ единъ ржкописъ, озаглавенъ италиянски „Modo di visitare la via crucis in Bulgaria“: „Ох Господарка од сето свет, наши царица, ниа сас тебе се радовамо и ти сас нас да се радовиш, защо си н а ш и майка, защо си н а ш и помошница ... Ох, звездо, зорница майка прачиста, ас сас тебе се радовам, защо у рай има големо радос и фалам света Троица, защ̀о сас таквози фала, сас таквози слава ти е дал да си наши помошница; ти дай сига на нас помош, да пракаримо наши живот бис грей; ниа синца да те милвамо на този свет и синца да се намеримо на идно сас ангели у рай, да те фалимо до века ...“ Една молитва въ сжщия ржкописъ, озаглавена: „Ела̀, ела̀ дȣ(х) светога“ захваща така: „О т а ц Б о г а, сполай ми ти, сполай ми ти милиони пат, защо си проодил на този свет присвето син, да искупе наши души од пакал ...“. И въ единъ другъ подобенъ ржкописъ, писанъ прѣзъ първитѣ двѣ десетолѣтия на миналия вѣкъ, намирамъ сжщо такъвъ неправиленъ езикъ. Ржкописътъ съдържа молитви въ проза и при туй малки стихове (съдържа „Бройница на Девица Мариа од петнайсет ставе, за понеделник и четвартак“), нпр. „Девица милостива нейна роннина г л е д и л, и сас Елизабета седи три месец“, или: „О девица Мариа, да бади блажено времето, на кой ти си з а ч е н и л на кореме од присвета Анна, бис г р е о од дедо Адамо“ и пр.

Ала въ туй врѣме нѣкои отъ павликянитѣ-свещеници усърдно продължавали книжовната дѣйность на своитѣ прѣдшественици, като прѣвеждали разни поучителни слова отъ видни черковни писатели, а отъ часть и самостойно стъкмявали по тѣхъ проповѣди за своето паство. Особно продуктивенъ е билъ въ тая работа единъ неизвѣстенъ писатель, отъ чиято ржка грижливо сж изписани петь ржкописни тетради, които се спазили между старитѣ книжа въ Калъчли. Като сждя и по хартията, която е много пожълтѣла, и по мастилото, считамъ, че тоя ржкописъ

произхожда пакъ отъ първитѣ двѣ десетолѣтия на XIX. в. Езикътъ е правиленъ и простонароденъ, ала, разбира се, вече съ нѣкои изкусни примѣси, които издаватъ книжовна обработка. За образецъ ще посоча откжслекъ отъ едно поучително слово, което носи мото: „Вай на светат од лошо изгледоване, дума Исукръст у с(вето) (Вангелие)“. Ето началото на това слово, което ще прѣдамъ въ кирилски прѣписъ:

„Има много хора од нас та немат страх од тези думи Исукръстови, защо сакат, чи ни дават лоши іурнеци на хората, а пак повиче има та ни знаіат, колко і голем този грех: инди таіа заран искам да ви свеста и да ви кажа, какò щи да риче, да се дава лошо изгледоване или іурнеци, фторо, колко і голем този грех и колко го педепсова Господин Бог; паі-сетне да ви научa, коіто і дал лош іурнек, какò требуа да стори, да го ни педепсова Господ.

Повиче од вас сакат, чи туку оніа грех се вика скандало или лош іурнек, дето пред сичките се стори, та секоі се чуди. Кату да ричем, да се чуй невкаде, чи сас діаулски іазик некоі попърже име божи, іахот да се види, чи други некоі од заранта ду вичере седи на механата та пие. Тогава ричѐти, чи такива хора лош іурнек дават. Ала пак този грех мутлак ни може да се зовѐ лош іурнек, защо коіто го чуі, чи теі попарже или види, чи се теі опива, туку се чуди на такова правини, ала го ни накарова и тоі теі да да стори: оілеісе какоі і лош изглед? — ще да питате. Мудри хора од света черква казоват, чи се зове лош іурнек онова, дето се стори или се речи од некого, коіето стани себеп та други падне у грех: инди като кога сас ваш'то правини или думане или сас ваш'то малчени (като сте длажни да окарети други хора) станити себеп та флези у грех некоі, дето види или чуі од вас нещо греховно, виа тогава се речи, чи давати лош іурнек.

Ощи искам да ви свеста за идно нещо, іако потребно, санки чи този грех, кату і башка од другите грехове, кога са исповедуате, требуа да го казовате различно од дуугите: инди коіто има адет, лошо да хортува, лошо да прави, или да малчи, кога і длажин да окарова, ни сосова да се исповедуа туку за лошото думане и правини, ала требуа да убади, чи и станал себеп сас галчени, сас своіе правини, та млоги хора са флезали у грех; според мудрите хора, колкото души се чули од вас лоши думи или видели, дето сте правили, толкова грехове ви се качват на душата, и то според вашиат лош іурнек. За прилика: иди некоі у чуждо лози, на чузди харман или бостан, да краде грозди, жито, карпузе, и знаі, чи другарете, дето го видат, според негова іурнек и тиа ще да сторат онова нещо. Това се вика лош изглед. Виа, дето сте глави у кащата си, хубеве слушеіте, защо повиче за вас се преказова: секога се види, чи лошите табиіате од бащите додат та се насадат у синовете, од синовете на унуците.... Оніа бащà, дето се улаве да работи по карат (= кръ), да зиме, да дава и да казандисова мака; зарад ту(в)à, да му спори, и да му доди по-леко времето, ни гледа празник, ни траси света ниделе, варшѐ, жане, рожба бирѐ по лозіà, бостане, бахчѐ — и стане себеп (сас лош іурнек), кату іако добре знаі, чи и своіете синове теі (ще) прават и кату се маіат у такива работи, даржат се далеко од света миса, од вечерница, од преказоване, инди живеіат бис страх Божи, ни знаіат, како требова да верват, како требова да прават кату добри кристиане: фубеве да знаі, добре да разбире, коіто і глава у кащи си, чи сичките тези грехове на негова душа се качоват, инди ни сосова да се исповедуа, чи і работил у празници, ала требуа да кажи, чи според негова іурнек станал и себеп та и неговите хезметкіаре са работили и според работата останали бис наука кристианска, бис миса[1]).

[1]) Миса = литургия.

Оніа бащà и маікіа потапковат име Божи често сас калневане: калнат, пцуват онеіа, дето нещо ги навредили, и на секоі малко нещо се разліутат та чи се усещат іако добре, чи и синовете според техни іурнеци потапковат име Божи, и тиа коландрисоват клетова, пцуване, на секоі нещо опако запалат се кату оган. Инди да знаіат такива бащи и маіки, чи се писане на техната душа греховете, сторини од технитe чада. И кату се исповедуат, ни сосова да кажат, чи са клели, чи са пцували, чи са потапкале име Божи, чи са гонили карес, чи са одварнали, дето имали іат на некоі чилека, ала требуа да кажат, чи се дали лоши науки, та и своіете синове са клели, пцували и сторили инди коіе грехове.

Други лоши іурнеци се дават коло блудни работи: на редом се дума, чи децата ни се осещат за блудни работи, ала както се види сас очи ни се осещат за блудни работи, ала какото се види сас очи на сигашно време ни è теі, защо деца, дето още ни можат да си убарнат іазикат, толкова се видат овеш (? ovesc) на лоши работи, чи да ги кажи чилек срамотно иди на секого. Инди от каде се научеват такива деца бис грех на такава блуднос? Да ви кажа: бащи и маіки, дето пред вашʼте деца на шега думате лоши, галатни хорти, пред тех шеговати се та сторите нещо, дето ни понасе на чистина кристианска, и дето-і пак наі лошо, даржите ги у вашʼто легало. Ни осещети ли се, на колко голема лошина на децата си стаіате масторе? Пак ричети, тиа са биз грех, тиа се ни сещат на такова: беі ох! кажети ми право: колко пати од вашʼте деца сте чули, чи ʼдвам си обращет іазикат та чи ричат блудни думи: некоі пат ги пак видити, чи сас рачàта манини у іат удрет своіата маікіа? Коі ги научева на такива думи или теі да си удварнат іадат? — Вашиат іурнек: од вас чуіат пцуване, галатни думи; од вас видат, чи биіте своіа стопаница, ето и тиа, колкото се кадар, думат и сторат, какò видат. Та чи ричете, чи тиа се ни осещет на блудни работи и на шиги распуснате: како думате бис свес? Кога играіат деца, млого пати сти ги видели, чи прават колиби сас клечки, прават кола од масуре, коіе работи да се направат иска хападар свес да имат: как можат такива работи да сторат? Млого пати видеха од вас, чи правити племници, зимници, тʼварити кола да пренисети нещо, инди и тиа, макар нисвесни, ни кадарни на занаіатат, искат да прават, колко можат, онова, дето од вас видат. И кату видити, чи сичко тʼва децата научат од вашиат іурнек, ни ще пак да веровате, чи од вас ще да се научат галатни думи, работи лоши верху чистината да сторат, кату посособа иднаш туку чи да видат; кату се научат иднаш, веки од акалат се ни одмахноват. Инди ас питам, коі се исповедова од вас од такива лоши іурнеци, дето се дават на деца бис грех? Виа белки ни саідисовате тези лоши іурнеци, ала слушеіти, како дума Исукрас у св. вангело за този голем грех, іако очелино (occelino) убажде на секомо, чи добреі на оніа чиліака да си варжи на вратат идин уденчерски камак, та да се фарли у морето, некили да даде іурнек лош на такива деца, дето се бис грех“.

Въ този стилъ и духъ сж писани всичкитѣ проповѣди въ ржкописа. Тѣ не сж, както е видѣть и отъ горѣприведения откъслекъ, простъ прѣводъ отъ чузди източници, а съдържатъ и немалко оригинални обяснения, подкрѣпени съ примѣри отъ народния животъ на павликянитѣ. По това се вижда, че авторътъ е живѣлъ дълго врѣме между народа и добрѣ наблюдавалъ добритѣ и лошитѣ му страни, които се проявяватъ било въ отношенията между господари и тѣхнитѣ ‚ратаи‘, или между родители и дѣца между чорбаджии и сиромаси, между млади и стари, между момци и моми и пр. Проповѣдьта винаги дава умни

съвѣти и често пѫти прѣкалено морализува, особно когато се касае до народни обичаи, които споредъ строго целибатското становище на автора-калугеръ не гарантиратъ достатъчно непорочностьта у двата пола, кога се допускатъ до по-свободни междуособни срещи. Много пасажи по своята дикция твърдѣ напомнятъ езика и съдържанието на нашитѣ по-стари дамаскини, писани на народенъ езикъ, както напр. слѣдното мѣсто отъ една друга проповѣдь, въ която се говори върху недостатъчния надзоръ отъ страна на родителитѣ надъ дѣцата имъ, особно надъ момичетата: „Да пази Бог, ас да пророкувам нещо лошо върху ваш'те дещери, ала ви свестевам, чи като ги оставате дене и ноще слободни да ходат, ни ги забрановате по сокаци да ходат, по седенки да частат, на игри да се намероват сас момчетиа наидно, себеп стаіети, да падат часто у грех и други да укаровати у грех. Защо дума очелино свети Чиприано, чи маже и жини близо да седат ни è кабѝл дорде ни си умарсат душата сас ташки грехове, какото за чудеса се брой, да седиш близо ду усоіна заміа, да та ни захирлидиса, или жилезото да стои на даш, на ветар утворино, да ни раждіаса. Онàгіоре ни è кабил, на идно като се намероват и седат, да се ни вадат (= вѫдят) бис брої грехове“.

И въ областьта на черковната поезия прѣзъ първитѣ четири десетолѣтия на миналия вѣкъ все по нѣщо ново се е прибавяло къмъ по-ститѣ духовни пѣсни отъ края на по-миналия вѣкъ, за които се говори по-горѣ. Между старитѣ рѫкописи отъ това врѣме, които прѣглеждахъ въ Селджиково и Калъчли, четохъ нѣколко такива духовни стихотворения (спазени на отдѣлни листове), които прѣдставятъ скромни книжовни опити въ тая областъ на разни свещеници-павликяни и чужденци. Творенията на подирнитѣ леко се познаватъ по езика, коіто все издава тукъ тамѣ чужденеца авторъ. Между всички тогавашни опити най-сполучливо въ художествено отношение ми се вижда едно чисто лирично стихотворение, посветено на света Богородица („На Блажена Мария“) и спазено на пожълтѣлъ листъ, безъ подписъ на автора.

Авторътъ въ това стихотворение съвсѣмъ ударилъ въ тона на мирската лирична поезия, така че ако не бѣше казано въ заглавието, че авторовитѣ лирични излияния сѫ отправени къмъ света Богородица, стихотворението би могло напълно да се отнесе къмъ категорията на любовната лирика.

На Блажена Мариіа.

Да те миловам
Искам, Девице,
Верна кралице,
Моіе добрò:

Каквото обичеш
Ти да ми кажиш,
Ти да ми обадиш,
Ас сам готов.

Близо до тебе
Ас да остана,
Да се не махна
На мене даі.

Изван сарцето
Друго не можа
Да ти пре(д)ложа
За поклон моі.

Ето сарцето
Ас ти і предавам,
Неі ти подавам
Дех! ти і земи!

Твоіе і то веки,
С милост си і зела,
Кога си щела
Твої' да іе то.

Чи то те обикна
С милост наі-силна
С драгост наі-милна
С варзел наі-здрав.

Маіко придрага!
Не деі ме оставе
Нето забраве,
Чи дип сам слаб!

Дор ме не видиш
У здраво спасени
С вечни премени
Облечин у раі.

Ах моіа маіко,
Колко ми і драго
Име ти благо
Да спомена!

Толко ми і сладко
Тебе да викам,
За теб да пеіа
На секоі час.

Друго едно стихотворение, по-несполучено, е спазено въ единъ ржкописъ отъ 1836 година; то и откъмъ езикъ не е толкова хубаво, а въ художествено отношение отстжпя прѣдъ по-старитѣ образци, въ които поне прозиратъ, както видѣхме, духътъ и размѣрътъ на народната поезия. Отъ 1840 година, именно отъ дохаждането на капуцинитѣ въ Пловдивско съвсѣмъ се напуща въ областьта на духовнитѣ пѣсни тая стара посока, така че въ черковното стихотворство настая обратъ назадъ къмъ съвсѣмъ безвкусни прозаични „стихове“, въ които само на гледъ се спазва ужъ стихотворна форма. Единъ видъ начало на тоя родъ „прозаични“ стихотворения е и поменатото отъ 1836 год., което има заглавие „Pesen“; то състои отъ деветъ строфи, първитѣ петь отъ които привеждамъ за показъ въ кирилски прѣписъ:

Песен.

Свет, ни си веки за мене,
За тебе ас веки ни сам.
Од сига сичката милос
Сам іа дал на моі Исуса.

Моіе сарцѐ толкос заварза
Негова сладка добринѝ,
Чи добрѐ друго од земета
Моіѝ душѝ веки ни щѐ.

Моі Іесусе, драгос моіа,
Ас само тебе искам сигѝ,
Сас свем на тебе се придавам,
Правѝ од мене какдто щеш.

Боже моі, веки ас ни мджа
Да живеіа бис твоіа милос,
Млого, млого твоіе синджире
Ми са стегнали сарцѐ!

Душѝ од тебе, моі живот,
Ни моі веки да бега,
Кога ти іа пробѝ с милос твоіѝ
Се од тогази твоіа і билѝ.
и пр.

Дохаждането на капуцинскитѣ братя въ Пловдивско отваря нова ера и въ павликянската книжнина, понеже при благоприятнитѣ политически условия, които по туй врѣме бѣха настжпили за българитѣ изобщо по цѣлата отоманска империя, частно у южнитѣ павликяни тогава се бѣха прѣкратили и дълготрайнитѣ крамоли, причинени отъ строгия и пристрастенъ режимъ на лигуориститѣ, та и духовенството, тоя единственъ двигатель на павликянската книжнина, могло да заживѣе посигуренъ и по-спокоенъ животъ. Важно е и туй, че къмъ дотогавашнитѣ книжовни опити на домашнитѣ свещеници веднага се прибавили и сериозни книжовни трудове и отъ страна на нѣколцина трудолюбиви и даровити капуцински братия, които успѣли добрѣ да изучатъ павликянското нарѣчие възъ основа и на дотогавашната павликянска писменость. Голѣма заслуга за тоя новъ подемъ на книжнината има и тогавашниятъ началникъ на пловдивския католишки викарииятъ, ученолюбивиятъ владика Андрей Канова. По-горѣ се говори вече, какво значение се пада на тоя забѣлѣжителенъ черковенъ служитель въ историята на южно-павликянското черковно дѣло, заподиганието на което тъй дълго той е работилъ като вѣщъ администраторъ и още по-вѣщъ реформаторъ. Слѣдъ непопуларния викарий Птачекъ новиятъ черковенъ глава, Канова, е билъ дочаканъ съ голѣма радость както отъ народа, тъй и отъ духовенството. Отъ срѣдата на това подирното нѣкой се възхитилъ дотолкова, че написалъ по-тоя случай нѣщо като ода въ стихове. Единъ старъ прѣписъ отъ това „стихотворение“ намѣрихъ въ Калъчли между книжата на отца Едуардо. Авторътъ му ще да е безъ съмнѣние нѣкой отъ тогавашнитѣ павликяни свещеници, които сж живѣли, както видѣхме, въ лоши отношения съ Птачека и другаритѣ му и които сж имали поради туй особна причина да се радватъ на новия си началникъ. Авторътъ още въ началото на ‚одата‘ си загатва за „тъмнитѣ“ врѣмена, които прѣкарали, разбира се подъ управата на лигуориститѣ, и гоненията, които прѣтърпѣли отъ тѣхъ именно „страшната бегония“, за която се казва въ първата строфа. Стихотворението е стъкмено по образецъ на тогавашнитѣ по-нови черковни пѣсни, твърдѣ прозаични и по форма и по съдържание, именно защото не се подражавало, както въ по-старо врѣме, на народната поезия, въ слѣдствие на което въ черковната поезия се заличилъ и оня, макаръ и слабъ, народенъ колоритъ въ дикцията и формата, съ който се отличаватъ най-старитѣ павликянски черковни пѣсни. Тая дълга ода, която съдържа до 32 строфи, азъ ще приведа тукъ съ значителни съкращения:

Како честито време
Дочакали сми ниіа
След страшна бегонііа
След тамни времена!

. . . .

След толкова пожади
Сас искани римниво
Сас сарце радосливо
Видехме наш Пастир.

Бил тоі оне Андреа
Од свети ред Францешков,
От сборат редовников,
Дето сложном живеі.

. . . .

На наш'та сирмашиа
Били сми ніа честити,
Забранини и покрити
Под негови крила.

Да додат немилници
С обруже и сас ножове
С оган и сас топове,
На нам хич нема страх.

Защо сми ниіа пребрани
Под бранителство силно,
Под главатарство мило
Од нашіат мил Баща.

Іедин Пастир же бади
На вам сирмаси жални,
Сас раце, с милос пални
Вам ще благодари.

Тоі ще велик да бади
На земе от Турци страшна,
Чек до порода кäсна
Од ваш'те си чеда.

Щат него да прекажат
Опуки ваши сетни,
И сичките бисчетни,
Народи од тас земе.

След толкос злини и толкос
Наі-сетне Господ речи:
До дѐ ще да се влечи
Такава лошина?

Защо да се претарпе
Опачина такава
Бис почес и бис слава
Кристианство да седи?

Защо да нема Андреа
Сас своіа кротосиіа
Сас своіа мудросиіа
Сичко да прекроти?

Защо се на поганство
Дава глава да дига?
След толкос жалби стига,
Дето теглили сми...

Когато ниіа видехми
У Филбе с наша радос,
Палин сас мир и сладос
Пастир наш милостив,

Секоі да го честити
Излези ис своіа стреха
И сички, колко щеха,
На среща са утишли.

Сички сас радос пални,
Сас лицето расмено,
Сас око неоделено
Од милостив Пастир.

Илà си, о Господине,
Чи сас твоіе можанство
На силата од поганство
Ти щеш да навиіеш.

Сас твоіето редени
С милос и мудросиіа
Секоі разбаркаииіа
Ще скоро се смири.

На светлос ще да бади
Наш'та присвета вера
И издигната бис мера
На почес од светат.

Од сега да починат
Наш'те сарца ниволни
У радости поволни
Од тиіа времена.

На нам веки да бади
Зговор и веселиіа,
У нашта сирмашиіа
Сичко са ще услади.

Наскоро слѣдъ като капуцинскитѣ братия поеха черковната управа на южнитѣ павликяни, излѣзе въ Римъ първата напечатана павликянска книжка, именно споменатото вече молитвено „Книжче“ („Knigice od molitvi, kojeto na svetlost dadi prisvetli gospodin Karlo Pooten, biskup od Maronia i apostolski namestnik od Antivari. Tiparisan u Rim, 1846“, мол. 8° 161). Каза се вече, че за сжщински авторъ на туй „Книжче“

трѣбва да смѣтаме не епископа Карло Поотенъ, чието име личи на заглавния листъ, а българина павликянинъ Яковъ Яковски, възпитаникъ на прапагандата. Карло Поотенъ прѣзъ 1846 год. е билъ Антиварски епископъ, а че той се явява като издатель на една молитвена книжка, прѣдназначена за нашитѣ павликяни, то се обяснява отъ миналото на епископа Поотенъ, който бѣ прѣкаралъ прѣди това късо врѣме на служба първомъ при нашитѣ сѣверни павликяни (вж. по-горѣ стр. 107, 147), а сетнѣ и при южнитѣ въ качество на викарий, именно слѣдъ изгонването на Птачека, докато да дойде новиятъ викарий Андрей Канова. Кога и колко врѣме Поотенъ е прѣкаралъ въ Пловдивско, точно мога да опрѣдѣля по една ръкописна тетрадка, въ която между други и Поотенъ, докато е стоялъ въ Пловдивъ, собственоръчно е вписвалъ кръщавки, които той е извършилъ, именно отъ Ноември 1840 год. до края на Мартъ 1841 г.[1]). Понеже Поотенъ е стоялъ толкова малко врѣме въ България, тъй като той и въ Никополско прѣкаралъ всичко около 5 мѣсеца, не ще да е могълъ много да научи български и всѣкакъ не толкова, щото дори слѣдъ шесть години отсътствие отъ България да печати първата павликянско-българска книжка. Ала и безъ тия съображения доста ясно е казано въ едно послѣсловие въ края на Книжчето, че колкото се отнася до българския езикъ на тая книжка авторъ е казаниятъ Яковски, а Поотенъ най-много ще да е прибавилъ нещичко отъ себе си, и то на хърватски или италиянски, което Яковски прѣвелъ на български. Въ казаното послѣсловие („надхортуване“) въ този смисълъ се посочва Поотенъ и отъ самия Яковски като авторъ на книжчето. Ето какво говори тукъ Яковски, който си подписалъ и името подъ послѣсловието: „Сига чи вам се придава, предраги кристiане моiе братiе, тиi книжче типарисано, мола се на вас сички, да и преiемити, да и четети и да си и имати драго. Приiамети ѝ сас радост и сас драго сарце. Да знаити сички, чи присветлиiат и придостоiниiат бискуп, господин Карло Поотен, палин од милост за вас, написа и нареди тиi книжче. Който од вас иска, то може да му бади за помош, кога жа моли, защо ватре ще да намери много вредни и добри молитви. Сичкото, дето има у тиi книжче, и теi наредено добрѐ, да ни можехти да чекати хич никак (колкото ас сакам) по добро. — Ас се надевам, чи никоi ще да има между вас, коiто ни ще да сполави Бога и да се зарадова да има идна работа теi наредена и теi сторина, както тиi книжче од молитви. Сичкото, дето стори и господинат бискуп Карло Поотен, и коiто се мачи да и типарижи, се направи за вашто добро и за слава Божа̀. За туi, мола се, приiамете и, каквото и; и надевам се, чи жа и намерити толкос добрд̀, колко можехти да искати. Бог види, ако сас туi се траси фала челешка ил ваш'то добрд̀... Ас ни сам друго нищо сторил, некили да се типарижи и да излези по-добрѐ наредено и

[1]) Въ същата кръщелна книга прѣди Поотена кръщавкитѣ сѫ вписвани отъ свещеника Лудовикъ Капело (именно отъ 16 Септември до 18. Ноември с. г.), когато прѣстая и подписътъ на самия Птачекъ, който е захваналъ тая матрична книга на 8. Декември 1839. год. и я водилъ до включително 10. Септември 1840. г.

исправино, чи од моіа странà можеши. — Ама ас сакам и се надевам пред Бога сас свè сарце, чи сичкото ще да бади на вас млого и іако драго: и никоі между вас, предраги моіе брате кристиіане, ще да се намери, коіто ни жа земи радослив и сас бизкраіно споламене на господинат бискуп Карло Поотен тиі негови книжче, дето сигà наі-парем излезова сас словите од Пропаганда Фиде — Бог отац, Син божи и Дух свети, да дадат благослов, мир и секако добрò на сичките, дето щат да четат тези духовни молитви. Живеіти сас Бога. Д(он) Іако Іаковски."

Освѣнъ това официално послѣсловие, въ което Яковски не е рачилъ открито да се нарече прѣводачъ на книжката, именно отъ деликатенъ огледъ къмъ епископа Поотенъ, който се е „мжчилъ" да „напечата" (koito se maci da tiparixi) книжката, сир. който ще да е платилъ разноскитѣ и за българския прѣводъ, та оставилъ и името си на заглавния листъ, има едно второ, което иде веднага слѣдъ първото и въ което, ако то и да не е подписано отъ Яковски, подирниятъ явно казва, че българскиятъ езикъ на книжката е негова работа. Въ туй второ послѣсловие, което носи заглавие: „Гледай и знай, както требе да четеш", слѣдъ като се обяснява на читателя, какъ трѣбва да се четатъ латинскитѣ букви по приетия за павликянитѣ италиянски правописъ[1]), най-подиръ се казва слѣдното: „Ако намериш некоі пат у тиі книжче некоі хортà, коіато на тебе ни сакаше млого добрà да ричè онази работа, за коіато беши там турнана, опростѝ, защò ас, когà наредих за тебе онози Книжче, бех забравил нашат іезик и ни можех да стора сичкото, както белки ти искаши". Слѣдъ послѣднитѣ думи на Яковски, който е билъ родомъ отъ Калъчли и който говори тукъ, че забравилъ „нашатъ езикъ", когато „наредилъ" Книжчето, не остая никакво съмнѣние, че той е авторъ на подирното, както е пакъ той авторъ на друга една павликянска набожна книжка, печатана прѣзъ сжщата 1846 год. въ Римъ, именно катихизисътъ подъ заглавие „Nauka Kristianska", за който се спомена въ началото на това изложение на павликянската книжнина. Яковски се е училъ въ Римъ и тамъ прѣкаралъ дълго врѣме, прѣди да се върне въ България, та затова и той казва, че тогава, когато „наредилъ" книжчето, билъ забравилъ матерния си езикъ. То ще да е станало прѣзъ 1839 – 40 година, когато Яковски туку що се е билъ върналъ отъ Римъ и когато и Поотенъ се намиралъ въ Пловдивъ, та тогава заедно съ него ще да е билъ стъкменъ ржкописътъ на Книжчето, макаръ че едвамъ на 1846 год. можалъ да се яви печатанъ. До тази дата Яковски прѣкар-

[1]) Тукъ Яковски дава упжтвания, какъ да се четатъ латинскитѣ букви *c* и *g*, понеже въ правописа си одстжпвалъ отъ тогавашния италиянски правописъ, приетъ въ павликянскитѣ книги, именно като употрѣбява лат. буква *c* изобщо съ значение на нашата буква *ч*, а лат. б. *g*=на нашето *г*: „Sekoga ci sctesc da namerisc slovata *c* ja pred *a*, ja pred *o*, illi pred *u*, cetì kakto da è napret *e*, *i*: kato da ricesc: Ciarna tej: Petarco, Cico, kato da e Petarcio, Cicio; Cuma, cudo, katò da besci pisano Ciuma, ciudo. — Koga joscti namerisc slovata *g*, ceti katò da besci pisano gh, tei: Angèle, Arkangele, gi, dragi predragi, cetì sekoga kaktò sctesci da cetesc, ako besci nameril ispisano: Anghele, Arkanghele, ghi, draghi, predraghi.

валъ въ отечеството си като свещеникъ, та ще да е успѣлъ прѣзъ тоѝ врѣме добрѣ изново да си припомни майчиния езикъ и да пооправи споредъ това и езика на „Книжчето." Така и ще да е станало, понеже езикътъ въ това подирното е доста добъръ, и главно сходенъ съ установения до тогава езикъ на по-старата павликянска книжнина, съ която безсъмнѣно и Яковски е билъ запознатъ възъ основа на старитѣ ржкописни павликянски съчинения. Ето нѣколко малки откжслека изъ „Knigice" и то съ латиница, както е въ оригинала, за да се видятъ езикътъ и правописътъ (*c* чети *ч*; *g* чети *г*, *x* = ж, ʐ = з, *z* — ц, *sc* = *ш*):

„Sas svè sarze ti ʐafalovam, Boxe moi, ʐarad sickoto dobrò, dèto mi si storil, ama nai mlogo, ci me si paʐil taʐi nosc od sekako ʐlò i od barʐa i ninadexna smart, i ci mi si dal, da xiveia du toʐ den. Paʐi me, Boxe, toʐi den od greh. Smiluai se ʐa mene, Gospodine, smiluai se ʐa mene. Tojata mila, Gospodine, da badi varhu mene, kaketo sam se u tebe nadeval. U tebe, Gospodine, se nadevam, nisctà da bada ʐasramin doveka. . . ." (c. 5).

„. . . . Zaminà toʐi den, katò kogà da go niè imalo. Tei xi ʐaminè i zaranscniat den i sickite denè od moiat xivot. Ako sam se dnes darxal u milos Boxà, i ako sam dobrò storoval, blaʐè mi, ʐastò Bog se i obrekal da dadè nebeski hak na koito storova dobrò. Amà ako sam padnal toʐi den u smartin greh, jaʐek za mene! od Boxata pravdina ni moxa da se skria. I da me viknisc ti, Boxe moi, taʐi nosc napret tojeto lizi, da me sadisc, kakò xa badi sas mene? Ah, smiluai se ʐa mene, Gospodine, sporet tojata golema mila. ʐnaja, ci sam ti mlogo grescil, i ci ni sam dostoin da gledam nebeto: ama i ʐnaja, ci tojata mila i biʐ krai i biʐ mera.

ʐarad tui, palin sas nadevane u tojata biʐkraina dobrinà, mola ti se, da me oprostise. Svidek mi i xalno od sickoto mojè sarce, ci sam grescil na tebe, Boxe moi i moi storitel, moi spasitel i mojè vecno Dobrò, deto as milovam varhu sekakva rabota. Oprostì me, Gospodine, oprostì me. Iako se obricem, ci scta od sigà natatak da se varda od sickite grehove. Dai mi, mili Boxe, tojat prisveti pomosc, da moxa da iʐvarsca deto sam se obrekal. Amen". (c. 12—13).

Etto me, Boxe pravi i Boxe milostivi! etto me sas svè sarze prostrèn napret tojeto prisveto lizi. As sam onʐi siromah grescnik, deto tolkos pàti te navredih. Moi Bacstà nebeski, as sam grescil napret tebe i ni sam dostoin da se ʐovà tojè cedo. Ti od niscto me stori i du sigà xiv me darxisc; ti mi dadi sveta vera, biʐ kojà nimoxi nikoi da si ispasi duscata i kaʐandisa Rai nebeski . . . ." (40).

Xa stana i xa ida vaʐ mojat Basctà nebeski i xa mu kaxa sas salʐi na occite: Bascta moi mili, grescil sam! ama niscta da se srama da ubada napret tojat Namestnik sickite mojè grehove, deto nisam se sramil napret toite occi da gi stora. Gospodine Issukraste, dai svetlost na mojat pamet, da poʐnavam sickite mojè kabahate: dai mi ʐdravo pokajane, da gi placa sas sickoto sarze, dai kovet na moi jeʐik, da gi ubada sickite, kaketo gi storih napret tebe" (c. 42).

Отъ посоченитѣ образци се вижда, че наистина Яковски не е могълъ изведнажъ да пише на такъвъ установенъ книжовенъ езикъ, който несъвсѣмъ се води откъмъ фонетична страна по неговото матерно нарѣчие, ако не бѣ сжществувала по-стара народно-павликянска книжнина, възъ основа на която и той въ младини ще да е привикналъ писменно да си служи съ родния си езикъ. Сжщата стара ржкописна книжнина е послужила за основа и на нѣколцина капуцински братия,

които по примѣра на Яковски сетнѣ напечатаха още нѣколко набожни павликянски книжки.

Навикътъ да се пише на павликянско нарѣчие особно ще да е билъ утвърденъ тогава у българскитѣ свещеници отъ по-старата генерация, която новитѣ капуцински братия завариха слѣдъ току що утихналата имъ борба съ прогоненитѣ изъ България лигуористи. Видѣхме, че тогава се писали не само черков и проповѣди на български, но че нѣкои се опитали и въ областьта на черковното стихотворство, отъ което взели полека-лека да прѣстѫпятъ и границата на мирската поезия, както се вижда туй отъ приведената по-горѣ ‚ода‘ по случай на дохаждането на Андрея Канова. Понеже писателитѣ сѫ били свещеници, разбира се, че тѣ не сѫ могли да обработватъ чисто свѣтовни теми безъ колко годѣ черковно-дидактична тенденция. До кѫдѣ се е достигнало въ тази посока, се вижда отъ една сатира противъ „кумътъ“, а въ сѫщность противъ традиционнитѣ народни свадбени обичаи и веселби, въ които кумътъ играе голѣма рола и съ които строгитѣ католишки черковници не искали да се помирятъ. Сатирата е писана въ стихове отъ неизвѣстенъ авторъ. Азъ намѣрихъ единъ прѣписъ отъ нея въ Селджиково, и то като приложение къмъ друго едно съчинение, което съдържа дидактични приказки въ стихове и въ проза, единъ откѫслекъ отъ който вече цитувахъ (вж. по-горѣ стр. 219) и което слѣдъ малко по-обстойно ще разгледаме.

Сатирата има заглавие „Pesen na zdrave na kumǎt“, сир. пѣсень на здраве на кумътъ. Съдържанието ѝ на мѣста е доста безсолно, и явно личи, че е диктувано отъ ядовито настроение на нѣкой павликянинъ свещеникъ, ревностенъ възпитаникъ на заблуденитѣ чужденци мисионери, които въ народнитѣ обичаи и народнитѣ пиршества съзирали Богъ знае каква опасность за духовното спасение на повѣреното имъ павликянско паство. Тенденцията на автора е, да се подиграе кумътъ и свързанитѣ съ него обичаи и веселби. При все туй въ сатирата личи и немалко здравъ народенъ хуморъ именно въ отдѣлни изрази и фигури, а така сѫщо и добро познаване народния битъ. Откъмъ художествена страна тая сатира напомня по-старитѣ павликянски черковни пѣсни — и тя е съчинена въ формата и духа на народната поезия, а при туй още и съ художествена рима въ края на всѣки стихъ: вториятъ се римува съ прѣдидещия. Стихътъ е твърдѣ неправиленъ: прѣобладава 8-сричниятъ, ала ги има и съ по 9 и по 10 срички. Ето цѣлата сатира:

Песен на здраве на кумǎт.

Играло се хоро големо,
  Збрало се на сейр куцо и немо
Пред кумовата вратница.
  Излези кум с' шарена баклица:
Раслинил се катў тазйа
  И кату секоі бекриа;
Брадата му сополева,
  Катў козǎ митилева;
Устата му раскривени
  И с лоше думи испущени;
Гуглата му і од свинска кожа,
  А первазат ѝ од іежіа;
Обтагнал се сас цар(в)уле
  И с' на(в)уща од маруле;
Варвите му са од лико,
  Сичкото му ѐ на прелика;

Ризата му од рашито, (?)
  Све садрано и нашито;
Димиете му са од дармон,
  Од червена кожа од кон.
Посрешнаха гу сватове
  Сас геги, сопи и колове;
Кланат му се кату раци
  Хем му снемат и калпаци.
Поіаха гу старци и іунаци,
  Подават му жалти бардàци,
Пални сас варла ракиа.
  Расмѐ се кума бекриа.
За мезѐ му дават голие,
  Прас, пипер, од рапон филие.
Седна кума пре кметове
  На високите столове,
Фана пак да благославе,
  Амà си дума ни управе,
Защо пиàн, мартав залѐн,
  Кату китук одарвѐн.
Снеха му месо печино,
  И секи му подава вино
Кої сас шарина паница,
  Кої сас жалтата баклица.
Свират му наокол с' борие
  Като на свинье у курие.
Играіат му среща іунаци,
  Криват му се кату раци,
Криват му се кату бабе,
  Кату бабе, кату жабе.
Скокна кума да играіе,
  Скаче, играіе, хем пикаіе;
Зе да клече на колене,
  Кашмѐр стана на селене...
Урига се катò свѝна,
  Триат му устата с' сланина.

Мжчно е да се нагажда, кой е съчинительтъ на посочената сатира; само това е твърдѣ вѣроятно, че едно и сжщо лице ще да е авторъ и на сатирата и на дидактичнитѣ диялози, именно на „приказкитѣ", за които по-горѣ се спомена и отъ прозаичния дѣлъ на които една часть цитувахъ по-горѣ за характеристика на отношенията, що се развили между ‚млади' и ‚стари' подъ влиянието на новия „черковенъ" моралъ, проповѣдванъ отъ католишкитѣ домини, особно въ противуположность на старовремската „свободия", подържана най-повече отъ народнитѣ вѣрвания и обреди (вж. по-горѣ стр. 219). Ржкописътъ, въ който се съдържатъ приказкитѣ и въ края на който се намѣри приложена цитуваната по-горѣ ‚кумова' пѣсень, съдържа отъ сжщата ржка една бѣлѣжка, която казва, че ржкописътъ принадлежи на отца Яковъ Яковски („Ex libris rev-di domini Iacobi Iakovsky, alumni missionarii apostolici Baltagiae"). Ала да ли е Яковски и авторъ на приказкитѣ и сатирата, не може да се каже положително. Споредъ прѣданието у сегашнитѣ южнно-павликянски свещеници, не билъ Яковски съчинитель, а другъ нѣкой български свещеникъ отъ онуй врѣме, приятель на Яковски. Споредъ това бихме могли да нагаждаме за нѣколко личности, ала най-вече изглежда да е авторъ на реченитѣ съчинения свещеникъ Петъръ Арабаджийски, който е билъ другарь на Яковски и служилъ съ него въ Пловдивско. Отъ една ржкописна тетрадка, която намѣрихъ между старитѣ книжа въ Селджиково, се вижда, че Яковски и Арбаджийски служили нѣкое врѣме като мисионери даже и въ Варна, тъй като тетрадката има надписъ: „Archivio parrochiale della missione cattolica di Varna, ossia cartello portante le cose più rimarchevoli per servire al sud. duopo in caso d'occorrenza. An. Domini 1852. Essendo missionarii: D. Pietro Arabagisky; D. Giacomo Iakovsky."

Въ Калъчли намѣрихъ втори прѣписъ на „приказкитѣ", и то безъ оная сатира, отъ ржката на отца Едуарда. Вижда се отъ това, че „при-

казкитѣ“ сѫ били въ свое врѣме популярно четиво у южнитѣ павликяни, което и не е чудно, тъй като тѣ прѣдставятъ единственото прѣзъ онуй врѣме павликянско съчинение съ колко-годѣ „мирско“ съдържание. Всичкитѣ „приказки“ сѫ 28, отъ които, послѣднитѣ три съдържатъ диялози въ проза между невѣста, мома, баба, дѣдо, чобанъ и доминъ както видѣхме по-горѣ (вж. стр. 219.). Другитѣ 25 приказки сѫ съчинени въ стихове и съдържатъ морални поучения въ твърдѣ разтегната форма. Съчинението трѣба да се основава върху неизвѣстенъ на менъ чуздъ източникъ. Нѣкои хърватизми въ езика сочатъ на хърватски образецъ, ала при все туй никакъ не изглежда съчинението да е прѣводъ, понеже и тукъ, както и въ цитуванитѣ откѫслеци отъ послѣднитѣ три приказки въ проза, авторътъ очевидно е черпалъ и изъ павликянския народенъ животъ, що се познава и по многото чисто народни елементи въ дикцията. Езикътъ не е дотамъ гладъкъ поради стихотворната форма на съчинението — тази подирната немалко е спъвала автора, който при все туй се мѫчилъ да пише въ 8-срични стихове, и то пакъ съ обичайната рима въ края на всѣки стихъ.

„Приказка първа“ съдържа разговоръ на „лесица сас чяплек“ (lisza sas ciaplek), сир. на лисица съ щъркелъ. Лисицата дошла при чяплека (щъркела), да и помогне да се извади една кость, която заседнала въ гърлото ѝ като прѣди туй ядѣла риба. Чяплекътъ отначало не се осмѣлява да бръкне съ клюна си въ гърлото на лисицата, на чиято добросъвѣстность никакъ не довѣрява, ала най-сетнѣ лисицата успѣва да го надума и чяплекътъ извръшва операцията благополучно. Лисицата слѣдъ туй вмѣсто да бѫде благодарна на своя спаситель, дори се кае, че не се възползувала отъ случая да го изяде, и смѣта, че чаплекътъ трѣбва да ѝ бѫде благодаренъ за това, че го оставила живъ. Това е моральтъ на прикаската (стр. 1—8). — Втората приказка има заглавие: „лесица гощава чіаплекат“. Тукъ диялогътъ е по бързъ (стр. 8—11). — Въ третата приказка „чіаплек гостѝ лесицата“ (стр.—16). — Въ четвъртата приказка разговорътъ се води между „стара и млада гарга“, въ който се примѣсватъ още една баба и орачъ (стр. 17—30). — Въ приказка пета си хортуватъ „дѣдо и баба“. Бабата разказва на дѣда си, че попътъ въ черква я съвѣтвалъ, много да не умува по божитѣ работи и когато съ дѣсната си рѫка дава милостиня, лѣвата ѝ да не знае нищо за това. Дѣдото по поводъ на това ѝ обяснява, що значи туй „лѣвата рѫка да не знае“. Слѣдъ дългото поучение на дѣдѣто бабата се изказва убѣдена и напълно проникната отъ новия моралъ. Все въ този духъ вървятъ и останалитѣ прикаски (с. 31—36). Въ шестата приказка се продължава пакъ разговорътъ между „млада и стара гарга“ (стр. 36—44). — Понататъкъ се води разговоръ между „дѣдо и баба“ върху евангелския разказъ за жената самаританка, който е билъ прѣдметъ на една проповѣдь на попа въ черквата (Приказка 7 стр. 44—58). Продължава се разговоръ върху друга евангелска тема: „който пие отъ мене, повече ще ожеднѣе“ („koi mene piè, iosctị uxadneie“) пакъ между

„дѣдо и баба" (Приказка 8., стр. 35—58). Въ 9-та приказка „баба и дѣдо си хортуват" все по сжщитѣ въпроси, по които бабата, като закоравѣла консерваторка на старото народно невѣжество и народни суевѣрия, се указва съвсѣмъ неупжтена (стр. 58—69). — Въ 10-та приказка разговоръ водятъ: „волат стари сас волче младо" (стр. 69—72). Понататъкъ разговаря „дѣдо сас ерген" (11-та приказка, стр. 73—79). Въ 12-та приказка говори „момиче сас лесица" (стр. 80—85). Въ 13-та приказка разговорятъ „мома и баба" (стр. 86—90); въ 14-та приказка — „пител сас лесица" (стр. 90—98); въ 15-та приказка: „валкіат стари сас младо кученце" (стр. 98—100); въ 16-та приказка говори „валкіат на пастира" (стр. 100—108). Останалитѣ приказки отъ 17 до 26 нѣматъ специални заглавия, а съдържанието имъ е пакъ такъво, само че нѣма диялогъ, именно се умува на общата тема върху човѣшката суета и хорската развала подъ влиянието на старитѣ традиции.

Тукъ ще дамъ за образецъ нѣколко откжслека отъ „приказкитѣ" въ стихове и пакъ ще си послужа съ кирилица, като ще оставя инакъ въ всичко правописътъ на оригинала.

Приказка парва.

Лесица сас чіаплек.

Ида, чіаплек сад[1]) до тебе
  Чи за гарло лек ми требе,
Іедра риба іадѐх іадна
  Барже, барже, чи бех гладна.
Рекох да се понахрана,
  А кос(т) іадри у гарло остана.
Саде ме дави, сили варло,
  Като сабіа бодѐ у гарло.
Далге, чіаплек, имаш клещи
  Небо с' килунк[2]) те почести.
Лесно можиш без задева
  Да ме избавиш од болева.
Да ти смисла ас на сетне.
  Дор ми светлос на очи светне
Од лов делиж[3]) да ти носа,
  Мед од пчелй да ти испроса.
Верно пак ас за напреда[4])
  Котò слуга да те следа.

Чіаплек.

Хитра лесо и власата,
  Мед ти истича ис устата.
Си на думи тварде свесна,
  А да смислиш лажа лесна;
Млад сам, лесо, аджамиа,
  Рекли ми са, да се криа
Од лесица власовита,
  Чи на измама тà испита:

---

[1]) Сад = сега, хърв.-сръб. сада; [2]) килунк = клюнъ, човка; [3]) дѣлежъ; [4]) напрѣдъ.

Мартва, убита та се стори,
  Гарге, с(в)раке да помаме,
Лесно ловчиц да си фане.
  Да ти бракна в' гарло, драга,
Баіа не смеіа с' моіа гага,
  Ни іе гарне од вода блага,
Ни прискачем таквиз прага;
  То ми, лесо мила, прости,
Немам ас толкос милости.
  Коі ме сили, коі ме гони
  Между заби и тривони
Глава драга да си остава,
  С' толкос щета да те издрава?
Немам вера толкос здрава
  Свет отколе те познава:
Кад[5]) лесица упашка мета
  Та си мисли измама, щета,
Макар да има у гарло кости,
  Ни говеі си нето пости.

Лесица.

И лесица по свет се реіе,
  Чи і та требе да живеіе;
Дордѐ і жива, здрава, іака
  Си помага с'глава, с'крака.
Млого знаіе, млого умеіе,
  Защо секоі зле й пеіе.
Колко косми та раслани (?)
  Толкос има та душмани.
Хитро требе да се брани,
  Чи секоі тиче да іа фани.
. . . .
Чарн и бел по гарбина,
  Добар си, чіаплек, на пол'вина.
Далгіа носиш остра гага,
  Мер за вода туку блага!
Да пробиеш заміе и жабе?
  Толкос можат и гарге слабе.
Си пристапеш сас конкиле,
  А немаш сарце като пиле;
Страшно клепаш ти с'клепало,
  Далгіо хемѐн като орало,
А плашлив гледаш не сто страни,
  Никоі за опашка да те не фани,
. . . .
Нема у гарло, чіаплек примка,
  Ас си галтам іедвам слинка.
Пиле драго, пиле чесно,
  Сламка од земе колко іе лесно
Да издигниш с' твуіе клещи,
  Толкос и кос(т) да се измести.

[5]) когато, срв. хърв.-сърб. када.

Чіаплек се придори.[1])

Из гнездото чіаплек фракна,
  На лесица в уста бракна,
Рибни кос(т) из гарло извади
  И весел фракна ис ливади.

Лесица издравила.

Гладна сам била леска удеве,
  Ала не усещех од болеве,
Дремка на очи да не бех имала,
  Нещо ас бех си іала.
Стиснала да бех си малко забите,
  Щеха да бадат червата ми сите.
За хак то чіаплек да си фане,
  Чи жив остана и без ране.
  . . . .

Прикаска пета.

Бабата. Поп ми, дедо, одеве рече,
  С' варла дума ме посече:
Жена, рече, у черква света
  Да си гледа по земета,
Жена дома да си шата,
  А у чаркава малчишката
Да се клани и Богу моли,
  Да не испит(в)а іа малмоли;
Далгіа има коса мазна,
  Малко памет, глава празна.
У раі телесни парва Ева
  Да беше си та малчела,
Ни много, много та галчела,
  Свет би бил без задева.
Що се дума из алтар свети,
  Ако не умеіе, ни усети,
Деда дома та да пита,
  Думите му да почита.
Да се, дедо, с поп не свада,
  Що не разбрах, да ти убада.
Да си бадиш, рече, свесна,
  Кога даваш ти сас десна;
Лева рака да не знаіе,
  У света книга теі се каіе.
Дедо. За десна рака се разбире
  Нещо добро, Богу драго,
Дето тоі гледа с' око благо,
  Нещо дето с тело не умире.
За зло крива пак левица,
  За то се каже та кривица.
Лева страна нишки на заби издава,
  Десна ги на брашно вретено дава;

---

[1]) придори се = придвори се, сир. склони, съгласи се.

Орач сеiе с' десница,
  Криi на страна тоi левица,
Пално кринче рака лева
  Даржи стиска салт за себе;
Десна рака си нагребе,
  Жито прасни, редом сева.
За то десна когà дава,
  Лева то да не познава;
Що подаваш с рака десна
  На сиромаси некадарни,
Бади, бабо, харно свесна,
  Да ти лева то не учарни.
Даваш жито на сиромаси,
  А не арнишеш сас уста си
Да се фалиш често, често,
  Дома ли бй, iа на друго место.
Брашно даваш iа солчица,
  Млеко у гранче iа чорбица
На хората там под сенка,
  Ти се фалиш сас махленка;
Теi си трасиш ти фалбица,
  Искаш iошти и фаiдица:
Да ти предат iефтиничко,
  Да ти истичат платно бело,
Да ти шатат негли ис село,
  Старо било iа маничко . . .
Пак парите когà си искат,
  Очите ти се, бабо, стискат:
За Бога, не ли ас вам брашно
  Дадох, думаш, гледаш страшно.
На заiем даваш чарно жито,
  Чисто искаш пак излишно.
За Бога даваш ти сас десница,
  Грабаш, бабо, скубèш с' левица.
За то думат книге свете,
  Кога дава десна рака,
Лева рака да не усете,
  Чи та граба и траси мака.
Помни, бабо, тази песна,
  Колко добро ти сас десна
На сиромаси си раздала,
  Ако трасиш фаiдà, фала,
Сас чарнило рака лева
  Све развале, учарнева.
Се подава сас десница
  Роiно вино у паница.
Ако смесиш сас левица
  Лiута капка, злач, горчица,
Роiно вино се развале
  И не пиеш веке, бале.
За то, бабо, бади свесна:
  Кога даваш ти сас десна,
Рака лева да потраiе,
  Да не усети, да не знаiе.

Баба. Сад се усетихъ, дедо мили,
Да смо ис пат ниа извили.
Патно било да се подава
На сиромаси за божіа слава;
Да се пригледат за божй име,
Да се нищо од тех зиме,
Да се не свиват сас зор, сила,
Да се аджадисат, чакат сас мила;
Да им не грабни мрасна левица,
Що имъ даде добра десница.
Од сад адет да си фана,
Сиромаси да нахрана,
Рака веке да не стискам,
Фаіда мрасна да не искам,
Да ми се, дедо, небо придори[1])
Неща веке уста утвори
Да убада, що сам подала,
Само Богу да баде фала.

Интересно е, че въ една отъ тия приказки, именно въ деветата, се разисква между „дѣдо и баба" ядката на социалния въпросъ, именно защо Господъ е създалъ сиромаси и богати, защо той търпи тая неправда. Тукъ вече бабата се явява като прѣдставитель на скептичния духъ, който не иска туку тъй безъ доводи да приеме проповѣдвания християнски моралъ, прѣдставляванъ въ тая приказка отъ дѣдото. Становището на бабата е, че е трѣбало тъй да се нареди светътъ, щото или „сички да плачем или сички да се смеем", както тя се изразява на едно мѣсто, а не само богатитѣ да рахатуватъ и най-сетнѣ и тѣмъ да сѫ отворени вратитѣ на рая. Дѣдото се мѫчи да я убѣди, че тъй трѣбало да бѫде, ала неговитѣ доводи не могатъ да разгонятъ съмнѣнието у бабата: тя е недоволна отъ „ученитѣ" доводи на дѣдото и най-накрай си остая убѣдена, че съ други доводи економическото неравенство у хората не може да се обясни, освѣнъ съ стария принципъ на фатализма, въ който старото поколѣние, олицетворено у бабата, вѣрва, именно че „драскано що е на чело іа писано бъде, то на челяка се дава, то ще да му бъде". Дѣдото обѣщава допѫти да извади по-силни доводи. И откъмъ формата на изложението приказката прѣдставя особность: тукъ авторътъ, както е сторилъ и въ приказка 6-та, напуска 8-сричния размѣръ и си служи съ проза, ала за да не се прости съвсѣмъ съ поетичната форма, той спазва въ края на всѣки редъ и рима, така че изглежда приказката пакъ като пѣсень, въ която всѣки два стиха подредъ се римуватъ. За да се даде на всѣки редъ формата на стихъ, авторътъ отначало се ограничава съ по-кратки редове съ по 10 до 14 срички, ала послѣ напуска и тази мѣрка па забравя къмъ края и римата, така че прѣминава къмъ чисто прозаична форма на изложението, ако и да захваща всѣки редъ изново, и то съ главна буква. Въ слѣдната приказка 10-та, озаглавена: „Вол стар и волче младо", авторътъ пакъ се повръща къмъ 8-сричния стихъ,

[1]) И тукъ да се придори (вм. „придвори") значи: да се смили.

отъ който сетнѣ въ други приказки изново отстжпя, докато най-подиръ, въ приказкитѣ 26—28 съвсѣмъ напуска стихотворството и диялозитѣ вървятъ въ проза, както е видѣть по-горѣ на стр. 219 и сл., гдѣто цитувахъ откжслеци отъ тия диалози.

За образецъ тукъ прѣдавамъ приказка 9-та съ малки съкращения къмъ края.

Прикаска девета.

Баба сас дедо си хортуват.

Баба. Много нещо, дедо, на тоз свет ас не умеіа,
Попат да питам хемен не смеіа:
Защо ли іедни хора имат и до шѝа са сити,
А други гладни и сас парцале увити?
Іеднѝ здрави, іаки, весели скачат,
А други болни, слаби, кльатуват, плачат?
Коі дава бахтат іа честà на хора,
Коі толкос неволіе дава и злà покора?
Дедо. Да не беше грехàт на свет улезал, бале,
Не бихми испаднали на толкос злѝ развале.
Од когà грех на този свет улези,
След себе тез злинѝ и неволіе донеси.
Господ пак, наш баща милостиви,
Секому колко требе дава из небе,
И хора толкос злочести ни биха редом били,
Да не биха секоі ден Богу грешили.
Кога сми, бабо, ниа греховити сиромаси,
Много да испитами не требе, сми да поклоним главà си.
Акò се хора имотни, зенгин, богати,
На тех Бог мил дава, да са теі благати.
Сиромашиа налегни, іа (х)ленчат болни,
Кахар ги сасипи, іа тагуват неволни:
Бог теі навежде, такав им дел дава
Ис небе сас десница, как ще, теі раздава.
Баба. Когà Господ, кому как ще, дава, хариже,
Бѝ ще честѝт и коіто спи іа миже;
Кому що дава, из небе спусни,
Кому не дава, нема ни да укусни.
Драскано ще на чело іа писано баде,
Тò ще му дà небо, тò ще да му баде.
Камак мек би ли щè, іа долина брек?
Горèщ или бѝ ще студениат снег?
Дедо. Чилек ни è камак, ни брек ни долѝна,
Чилек има памет и свес у главина.
Твард камак да бади, од краі Бог рече,
Бог чилека стори, с' правдина го облече.
Од краі камак іак, твард остана,
Чилек правдината изгуби, опак стана.
Од тогава чилèк, кога се мачи, моли, слага,
Господ милостив го помага.
Колку му требе, дава и грех прощава;
Зиіадè ни è длажен пак да му дава.

Акò му баде воліа, и зиіадè млого дава,
И на добри хора и на опака глава.
Негово сланце на този свет греіе, свети
И на зли хора и на добри и на проклети.
Дава даж из облак на добрà тревица,
И теі полива бодил и зла каклица.
Добрите некога педепса, ис кахар ги не извади,
Греховити некога гоі, храни и глàди.
Гіах греховите педепса, да се оправат,
Гіах ги дарѝ, данò од грех се остават.
Гіах добрите като нива торѝ, с' гноі покрива измива.
Гіах като злато трѝе и с' песек измива.
Баба. Добрè му,[1]) дедо, Господ на тое свет, намèсти
Неволіе да му[1]) сасипат, с педепсе да му почести.
Станѝ добар, Господ с' ташке неволіе пак те испита;
Лош станѝ, на хиліадо злинѝ те натика.
Идѝ на десно, там даж, пороі намèриш;
Одбиі се на лево, градушка іадра намериш.
Дедо. Кога Господ стори чилека, у бахчиіà го намести,
Саз правдина и с' добрò телесно почести.
Теі му Господ добрè уредѝ и с' добрò теі напални.
Там ни щèши ни смарт ни ниволіе да му се докаре,
Ала чилек самѝ се излоши, чи Бога не послуша,
Сами се увалѝ на зло, и тело и душа.
Недеі се, бабо, сад на тази работа чуди,
Не ли си чула, що Господ след грешенито на чилека одсуди?
Ти, Адам, рече, защò послуша теі лесно
Глас од твоіата женà, (из)мамѝ те несвесно?
Защò од недадино дарво ти іàди?
За педепса твоіа ето ти се убади:
„Щеш да се мачиш с' велики маки
Да усетиш, как не спори у твоіе раки;
Що работиш по земе, за тебе проклета,
Кога ти ражда тарни и дава щета,
Сас навалене и сас пот од твоіе чело
Леб да трасиш, да си храниш тело.
Дордè ти доди време, од мене наредено,
Да ти бади тело од душа разделено,
Защò ти си од земе прах и пепел
Пак сетне щеш да станеш земе, прах и пепел".
Баба. Ох, дедо, как ще да се рече, че Господ е баща милостиви,
Когà му[1]) гледа да плачим, да іактим дордè сми живи?
Дедо. Вѝди и мила маіка детето, кога ривè с' салзи, плачи,
Ала боска с' пелѝн мила маіка да трѝе не остàве.
Стиска детè ножчето у раце, риве, плаче, се каца,[2])
Нехаіе маіка, сас сила из рацете го отарве.
Глупави децà сми ниа, бале, макар да сме теі стари.
Не осещами небески чужди божѝ ствари.[3])
Баба. Направиш, дедо, с' думи, що è чарно, бело.
Ала по светàт башка се дума и по наше село.
Детè плачи за іедѝн сахàт, ниа за педисет години;
Скоро се дете расмеіе, на сарце изденден поистине.

---

[1]) Му = ни. [2]) Каца = кѫса. [3]) Ствари = работи.

Дедо. Плачим, бабо, испадени из раі телесни,
Да не плачим довека, испадени из раі небесни!
Баба. Да ти, дедо, сад млого млого ни додеіем:
Іа сички да плачем, іа сички да се смеіем!
Колко хора, дедо, лесно стигнат раі небески,
Свират, пеіàт сити, сас мака и стока пални.
Или на сир'маси è дадино, денè и нощè да плачат,
Ако искат у раі небески да стигнат?
Дедо. Патека, бабо, дето води хора у раі небески,
Расипана è сас остри тарни гложѝ;
Друга патека, бабо, за греховити хора нема.
Сиромаси биле или големи хора с' стока голема,
Од таз патèка хемен секоі странѝ и бега.
За тò милостив Бог с' неволіе му т'вари, налèга.
По трандафил, по руже да варвим бихме ниа щèли,
Ала Бог наредѝл тарни гложѝ да газим и нещели.
Баба. Ти днеска, дедо, белким недочуваш харно:
Имотни хора, богати ис трандафил и руже ходат,
Смеіàт се, радоват, пиàт, іадàт и кеф си гледат,
Сетне пак раі небески или не добиват?
Дедо. О, бабо, не си ли чула, како думаше у свето евангеле?
Ис уши од иглà колко е мачно да се камила провре,
Толко è мачно, зенгѝн чилèк у раі небески да влизе.
Баба. О, дедо, тез думи на мегдан пре хора да не сѝ продумал,
Чи сас камани сас буце щат да те заровят.
Или Господ белки, дедо, туку за нас сир'маси раі е сторил?
Или дрипавите там само ходат? Богати там не преимет ли?
Дедо. Богати, дето немат сарце, залепено за мака, преимет,
Ала дето имат сарце, залепено на мака, делиж там немат.
Баба. Сигà се малко, мил дедо, на твуіе далбоки думи малко поусетих:
Секоі има мила за своіà мака и стока,
Ала секоі тварде сарцето на мака не залепе,
Да милова, санки, по-млого маката од Бога; теі ли?
Ас, дедо, сигà те не питам за богати од този соі опаки,
Дето ги свет услепѝл та миловат мака по-млого од Бога,
Емѝ те питам за богати, дето миловат Бога по-млого од мака.
Тез хора богати не ходат ли тиа по патеки равни, по цветіата?
Що малчиш? Или збарка конците та не знаш да одговараш?
Дедо. Готова е думата, бабо, ала твоіата тиква е слаба и куха,
Затò мисла, с' какви думи да те управа сада.[1])
Баба. Кога ти се падни, дедо, с'игла іа гоберка да ме ободниш;
Расмеіе ти се лице, мустаците ти се бели нагарчат...
Дедо. Бранти, бабо, муха у празно гранче,
Брантат у твоіата тиква моіете думи.
Пална тиква, бале, на доло се спусне,
Празна тиква ветар іа на горе издига.
Мудар чилèк на божѝ работи главата слага,
На вар(х) звездите не траси що има,
Празна, куха, бабина главица
Требе да мисли за гарне и паница...

---

[1]) Сада = сега.

Баба. Пишман станах, чи ти продумах и питах,
Ти сас думи двете уши ми напални.
Дѐ, доста ме хули, кажи ми, що те питах.
Добри богати не ходат ли по руже, по цветіата?
Дедо. На твоіете мижливи очи теі се прави, бабо.
Добри богати зама̀н да тапчат трандафел...
Не лѝ си чула, що Исукрас дума на евангеле?
Ох, колко е страмна и тесна патека,
Дето чилека води да стигни живот вечни!
Силѐти се сички да улезите и да варвите из неіа,
Патници сми ниа, патник цвете не траси,
И ако го откасни, уморѐн скоро го фарле...
Коі у страшен боі улизе, с' цвете се не кичи,
Богат, честит ли баде, іа сиромах дрипав,
Сас три варли душмане требе да се бие:
Сас діавол чіарни и сас опакиат свет,
Сас тешко и ліуто тело и редом бліудно.
Баба. Подоведих се малко ас сада, дедо.
Видех некоі сведулкіа од твоіете думи.
Ала пак, дедо, защо на богати по-млого се дава?
Защо на сиромаси теі малко се подава?
Дедо. Не жали се, бабо, свидно да ти тѐ не баде:
Коі по-млого има, по-млого да дава му се одсаде,
По-млого требе Бога да почита и од грех да се варди.
И акѐ пак прегрешева, тешко се педепса.
Господ од сиромаси по-малко иска, лесно им прощава.
Немотиа ѐ т'вар тешак, ала по-лесно се носи.
. . . .
Баба. Усетих се, дедо, неща веки ас да ти думам:
Драскано що е на чело іа писано баде
Тѐ на чилека се дава, то ще да му баде. . . .
. . . .
Дедо. Божѝ редени, бале, чилешка памет не стига,
Сас сарце са̀мо стига, кога̀ се на вера слага,
Глупаво детѐ не гледа, с' каквѝ го дрехи увиіат,
Маіке си на очи гледа, неіа преграща, цалува.
Колко по света̀т си ходим, Господ му реди, обличе,
С каквѝ дрехи му увие, да си ни гледат, бале,
Сребарни ли са іа дрипи, божа̀ рака̀ ги дава.
Милос божа̀ голема, да смислиш само, о бале,
Баба. Млого знаш, дедо, с думи да умаіеш:
Милос божа̀ голема е нам потребна,
Ала колко да гледам звезди и небето,
Не пални ми се, дедо, ни ракла ни гарнето.
Дедо. За днеска, бабо, нища̀ да ти одговарем,
На друга неделіа по-млого жа ти кажем.
Сосоват ти днеска толкос моіѐ думи,
През неделіа смисли ги и често на памет докареі.
Баба. Сас толкос думи истанѝ ми ти главата,
Ала и ас танка станах и празна в' устата.

До тукъ посочихъ книжовната дѣйность на нѣкои павликянски свещеници отъ българско произхождение. Както се видѣ, тѣ главно принад-

лежатъ къмъ епохата до 1841. година, когато дойдоха капуцинскитѣ братия и отъ когато захваща нова ера въ черковния и книжовенъ животъ у южнитѣ павликяни. Това се дължи, както изтъкнахъ вече по-горѣ, освѣнъ на по-добритѣ политични и поминъчни условия, при които се падна на капуцинскитѣ братия да работятъ въ България, но още и на важното обстоятелство, че тогава между тѣхъ е имало и нѣколко извънредно интелигентни личности, които схванали задачата си въ България твърдѣ сериозно и се рѣшили да ѝ посветятъ всичкитѣ си дарби и сили, каквото да подигнатъ, колкото имъ идѣло сржки, на по-високо културно стжпало това ново свое паство, останало толкова надирѣ отъ всѣка страна… Размѣсено по енории между самия народъ, новитѣ свещеници — италиянци трѣбало прѣди всичко да изучатъ часъ по-скоро езика на паството си. Какъ сериозно се заловили нѣкои съ тая мжчна работа, вижда се и отъ туй, че единъ отъ тѣхъ, именно отецъ Серафинъ, който билъ родомъ Сицилиянецъ и на когото се паднало да свещенодѣйствува първомъ въ Пловдивъ и сетнѣ въ Хамбарли, точно прѣписалъ отъ начало до край съ латиница българската граматика на отца Неофита Рилски. Тоя прѣписъ видѣхъ въ Селджиково, гдѣто и сега се намира. На коричкитѣ е забѣлѣзано, че граматиката прѣписалъ „J. Serafino M. da Casselta“ въ „Filibe“ на „10 Noem. 1846.“ Отецъ Серафинъ, както се спомена веднажъ по-горѣ, не е могълъ да използува знанието на българския езикъ, който той така съ голѣма ревность изучвалъ и теоретически, въ полза на павликянската книжнина, защото наскоро се поминалъ въ Пловдивъ, ала при все туй неговиятъ прѣписъ на Неофитовата граматика остая бѣлѣжитъ фактъ, който може да ни обясни бързия успѣхъ на книжовното поле на другъ единъ книжовенъ сподвижникъ и другаръ на от. Серафина, именно на отца Едуарда, за когото по-горѣ вече става дума по поводъ на неговия надгробенъ надписъ въ Калъчлийската черква (вж. по-горѣ стр. 207). И отецъ Едуардо, щомъ на 1841. г. дошелъ въ Пловдивско и се настанилъ въ първата си енория — въ Хамбарли, трѣбва да се е заловилъ здраво да изучва българския езикъ, а именно павликянското нарѣчие възъ основа на заварената отъ него по-стара павликянска книжнина, защото вече слѣдъ шесть години, а именно на 1847. година той е могълъ, както ще видимъ, да прѣвежда италиянски набожни книги на български. Като се вземе прѣдъ видъ сравнително твърдѣ плодовитата книжовна и отъ частъ научна дѣйность, що е развилъ сетнѣ отецъ Едуардо, твърдѣ е приемливо, че отецъ Серафинъ, който на 1845. година е заелъ мѣстото му въ Хмбарли, отъ гдѣто Едуардо се примѣстилъ въ Калъчли, именно по упжтванията на подирния се заелъ да изучва българския езикъ по граматиката на Неофита, както вѣроятно прѣди него е постжпилъ и самъ Едуардо, когато почналъ да учи български. Веднажъ успѣлъ да владѣе българския езикъ, Едуардо вече не се спрѣлъ до смъртьта си, която го сварила, както видѣхме на 7. Януари 1873. год. въ с. Калъчли, да прѣвежда и да съчинява на български. И той, разбира се, повечето се движилъ въ набожно-поучителната книжовна

область, ала неговото добро образование, свързано съ извънредно голѣмо трудолюбие, го е потъквало и къмъ чисто научна работа, именно въ областьта на филологията: Едуардо, като знаялъ отъ личенъ опитъ, какъ мѫчно усвоява единъ чужденецъ като него българския езикъ, безъ да има на ръка нито добра граматика, нито пъленъ словарь на сѫщия езикъ, и като цѣнѣлъ високо у единъ свещеникъ подпълното познаване езика на паството си, той посветилъ голѣма часть отъ живота си да напише българска граматика на италиянски и да състави пъленъ италиянско-български словарь. Вънъ отъ това Едуардо прѣвеждалъ и нѣкои черковно-поучителни драми, па отишелъ и по-нататъкъ та прѣвелъ и ‚Геновева' на български. Като вземемъ прѣдъ видъ немалкото количество черковни съчинения, които той прѣвелъ на български, сетнѣ една сбирка черковни стихотворения, които той съчинилъ, и многобройнитѣ черковни проповѣди, що си ги е съставялъ той за себе си, трѣбва да счетемъ отца Едуарда за най-крупна личность между нашитѣ павликянски писатели, а съотвѣтно съ това да му дадемъ и заслуженото мѣсто между българскитѣ писатели изобщо отъ епохата на възраждането, когато се пада именно неговата книжовна дѣйность.

Подирната и сега е много малко извѣстна, понеже само една малка часть отъ съчиненията на Едуарда, именно нѣкои отъ чисто черковно-поучителнитѣ бидоха напечатани отъ пропагандата въ Римъ, и то все слѣдъ смъртьта му, докато всичко останало и сега стои въ ръкописъ и само нѣкои измежду павликянскитѣ свещеници сега по слухъ знаятъ, че Едуардо е писалъ много нѣща, които останали неиздадени.

На 1878. година по починъ на нѣкои отъ павликянскитѣ свещеници, които сѫ знаяли отблизу ръкописното наслѣдство на отца Едуарда, бидоха издадени на срѣдства на пропагандата въ Римъ четири негови съчинения, отъ които двѣ сѫ означени, че сѫ писани на 1847. г., едно на 1863, а за едно не се казва, кога е писано.

Двѣтѣ по-стари съчинения иматъ заглавие:

1) „Misleni za maki Issukrastovi. Da se pravat na sekoi den od golemi posti, pissani od P. Edoardo Kappuzzin, na godina sled poroxdeni Issukrastovo 1847.“ (Rim, 1878., Speciatniza na sv. ob. propagandsco, 8⁰, 154 и

2) Nauki od sveti Francisko od Sales i od blaxen Egidio, i drugi dobri raboti od kristianski xivot, od italianski na bolgarski jezik ubarnati od P. Edoardo od Torino, Kappucin od sveti Francisko. Na godinu sled Issukrastovo poroxdeni 1847.“ (Rim, 1878., Peciatniza na sv. ob. propagansco, 8⁰ 171).

По тия съчинения, датувани отъ 1847. година, ние можемъ да си съставимъ понятие, доколко е знаялъ тогава авторътъ имъ българския езикъ, който тъй рано почналъ основателно да изучва.

За да напише първата книжка, безъ съмнѣние е дало на автора поводъ по-старото павликянско съчинение „Maka od Gospodina nasciga Issukrasta“, отъ което по-горѣ цитувахъ откѫслеци (вж. стр. 255) и съ което от. Едуардо ще да се е запозналъ, щомъ е почналъ да се интере-

сува за по-старата павликянска писменость. Видѣхме, че тая „Мѫка“, покрай разказа за страданията на Исуса Христа съдържа и „размишления“ („promisclenie“) върху тѣхъ, които сѫ послужили и на от. Едуарда за образецъ та и той скоро се рѣшилъ да напише подобни размишления, които нарекълъ „misleni“ (=мислене). Едуардо и направо е заимствувалъ отъ казания старъ рѫконисъ цѣли части, въ които се разказватъ страданията на Спасителя. Разсѫжденията у него прѣдставятъ по-самостойната часть на съчинението му. Отъ сѫщата стара павликянска писменость Едуардо копиралъ и чистонародния езикъ и стилъ, така че дадената отначало посока на книжовния езикъ у павликянитѣ е била възприета и подържана нататъкъ и отъ чузденцитѣ писатели прѣзъ миналия вѣкъ на чело съ отца Едуарда. Разбира се, че и дотогавашниятъ правописъ на рѫкописната павликянска книжнина е приелъ Едуардо, толкова повече, че и печатанитѣ прѣзъ 1846. година първи двѣ павликянски книжки отъ Яковски спазвали сѫщия правописъ. Връзката между езика у отца Едуарда и езика на дотогавашната павликянска книжнина се вижда на първъ погледъ, заради което тукъ ще цитувамъ въ кирилски прѣписъ само единъ откѫслекъ и то първото „мислене“, съ което захваща книжката:

Как Исукраст убади неговите маки на Девица Мариа.

На среда, санки четири дена напред Великден, заведе Девица Мариа Синат си Исукраста на неінатa си соба, да мо убади своіе си болеви. Инди, като седеха на іедно, речи Девица Мариа на Іесуса: Премилни синко, макар да несам достоіна сас тебе да хортувам, като си моі Господ, ама като си ти и моі син, искам од тебе прошка да хортовам сас тебе, и на іедно нещо да ме послушаш. Исукраст и одговоре: Моіа премилна маіко, ти знаш, чи ас те почитем и миловам, инди кажи на мене, какото искаш, и ас ща да те послушам. — Ас хубеве знам, чи ти си пратин од вечни Бога, речи Девица Мариа, да искупиш сичкиат свет, и още знаіа од пророците, чи това ще да бади сас маки и сас смарт. Ама незнаіа, на коіе време ще да баде това: и като вида и чуіа, чи евреіте пò cà сардити од напред на тебе, страх ме іе да те нефанат некога, и ас хич да се неусета. — О моіа милна маіко, речи Исукраст на неіа, защо те і страх од това? Как можиш да мислиш, чи ас неща да ти убада, напред да закача моіеге маки. — Това мисла, речи Д. Мариа, ама страх ме іе, чи ти не щеш да ми кажиш, та да не стана жалновита. — Теі е наистина, отговаре Исукраст, теі е наистина; о моіа милна маіко, страх ме іе на тебе да кажа, зере знам, чи млого ме миловаш, и затова, да ти нестани жално, ас не щех никога да ти убада, ама сига времето се наближи да се изваршоват пророкіете од свети Симеона, затова, мисла да ти убада зарад моіете маки сичкото, дето е потребно да знаш: ама мола ти се, да не станеш толкос жалновита. — О моі милно чедо, рече Девица Мариа, като знам, чи наистина ще да теглиш тези маки, а пак да незнам на коіе време ще да ги теглиш, пожално и по-мачно ще да ми стани: инди кажи ми барем, на коіе време ще да теглиш тези маки, та да ми се улекни болевата на сарцето.

Закачи сетне Исукрас да си исказова маките на Маіката си Мариа, и речи и: о моіа жална и милна маіко, ниа до сига сми имали млого радосливи дни на іедно да живеіми и да се разгувареми, ама од сега щат да се променат на горчиви и жални дни, зере требуа да се одделими: скоро ща да зимем изин од тебе, да с' ида да закача моіете маки. Ти ще да видиш, колко ас ща да тегла од евреіте: тиа щат да ме оловат, да ме варжат и биіат и

сас големи маки да ме закарет на градището од Іерусалем од іедно садовище на друго; тиа щат да ме варжат за іедин дирек, та чи сас бичове да ме биіат, на моіата глава щат да турнат іедин венец, од остри тарни направин, коі ще да ми проби на далбоко; пак щат да ме закарет сас голем кашмер на калварио да ме заковат между двама хаідуте, и на крас ща да умра: това и много други маки ща да тегла ас од тези душмане.

О Боже! Как преминаха тези думи през сарцето од Девица Мариа! Секоі дума миноваше прес неіното сарце като іединъ нош, од две страни остар. Толкова голем саклет фана блажена Девица Мариа, чи неіното сарце зе на големо да скаче и неіните раце и крака да триперат, та си загуби ренкат на лицето: като да имаше іедин калач на градите, толкос голема жалба усети, чи баіалдиса и падна на земета като умрела, хич да не можи дума да продума".

И въ другата книжка отъ 1847, год., именно въ прѣвода „Nauki od sveti Francisko od Sales и пр." езикътъ е все такъвъ. Книжката захваща съ слѣдния малъкъ прѣдговоръ („преу(д)убаждени"): „Ти, дето тука четиш, ще да намериш науките, дето ти подава свети Франциско од Салес, и други каси молитви. Тиа щат да бадат като здрава храна на твоіата душа. Ала ако искаш од тех добро да дочекаш, за секоі пат да знаш, чи требува да се мачиш повичи, да укусоваш од тех малко, некили млого да галташ. Некоі пат посособа іедна от тези науки, да те убарни на добар пат, токо чи хубеве да ги тандисоваш, и некоі пат ти требуват млого. На това да се редиш според халат од твоіата душа, ама полека-лека и сас мир. Мачи се, твоіето сарце да се напоіе хубеве сас тези науки, та да дочека голема гурещина за кристиански живот. И ако теі правиш, ще да укусиш, като свети цар Давида, колко іе сладак и добар Господин Бог сас онези, дето имат право сарце." — Въ сѫщность „наукитѣ" на св. Франциска състоятъ отъ по едно мѫдро изречение за всѣки день въ годината, и то наредени по мѣсеци, като се захваща отъ 1. януари нататъкъ. Поради философското имъ съдържание авторътъ не е могълъ тия „науки" винаги добрѣ да прѣведе на български па изобщо езикътъ тукъ е прѣсиленъ и много е изгубилъ отъ народната си боя поради многото синтактични барбаризми, съ които чуждиятъ текстъ по нѣкога буквално е прѣвежданъ. Ето първитѣ нѣколко изречения:

„Дето ни іе за вечноста, сичко і празно!

Іедна средна грижа за кашните работи не стори зарар на душата, ако знаш да намериш време за молитви, за четени и мислени за божи работи.

Когато хората те попитат за нещо, право кажи дето имаш на сарце бис шіубе, да и преіемет или да и не преіемет.

Често да хортовами сас сладос и милос сас онези, дето од каде тех іако не тегли наш'то сарце.

Млого повичи вреднова іедна добра работа, сторина на време од студено сарце, некили много работи, сторини на време од разгуворка и радос.

Познаванито од наш'те сир'машие и слабини не требува да мо уплаши, еми анджек да мо услажде, зере теі се забрановами варху худулиата и саідисованито од себе си.

Нема табиет толкос здрав, да ни можи сас пофторини лошини да се убарни на лош табиет и теі да стаіе наі-лош.

Не моі да се намери махана на игри и веселие, когато се коландрисоват токочи за разгуворка, не за слободиа, ама да бадат на ретко, за малко време и да са здружени сас чистина, почес и право сарце."

Отъ 52 стр. слѣдватъ още нѣколко подобни „науки" од блажения Егидио (52—54), а подирѣ идатъ молитви, които служатъ на човѣка да се приготви да умре спокойно. Затова ѝ врѣме човѣкъ трѣбва да се моли за да го сподоби Господь съ добра смърть. Една молитва се нарича: „Обрек за добра смарт", която захваща тъй: „Боже моі, като наистина ща да умра, а пак не знаіа, кога ще да бади моята смарт, од сега имам ниет на неіа да се преготва и за това исповедовам, чи вервам сичкото онова, дето верова света чарква и пр." Нататъкъ слѣдватъ други подобни молитви и размишления по поводъ на смъртьта. Отъ 97 стр. захащатъ особни молитви подъ заглавие: „Pet poklaneni za kateden na prisveto sarze Issukrastovo, deto bivat i za devetnizata". Едоардо е обичалъ философската черковна книжнина и е смѣталъ, както се види, твърдѣ полезни за широката публика такива кѫси ‚мѫдри' поучения или ‚науки', както е нарекълъ той споменатитѣ афоризми отъ св. Франческо отъ Салесъ и пр. Затова той е прѣвеждалъ и сетнѣ подобни ‚науки', така че на 1863 година стъкмилъ една по-голѣма и много по-цѣнна сбирка, която биде издадена пакъ слѣдъ смъртьта му подъ заглавие:

„N a u k i za kristianskiat xivot spored Issukrastovoto sledene, prevedeni od latinsko na bâlgarsko od P. E d o a r d o ot Torino, Kapuzin, u godinata sled Issukrastovoto poroxdene 1863. — Rim 1878, Peciatniza na sv. ob. propagandsko" (мал. 8°, 280 стр.).

Съдържанието на книгата е разпрѣдѣлено на 59 глави, въ които се съдържатъ мѫдри изречения и кѫси поуки, какъ да се влада човѣкъ въ живота изобщо, съгласно съ християнския моралъ. Това се вижда и отъ названията на отдѣлнитѣ глави, като напр.: ‚Как требе чилек секога да се дарӂи в слагане'; ‚за праздното надеване и големство'; ‚за варденето од лесно преіателство;' ‚за пазенето од многото хортоване;' ‚как да си даржиш сарцето одкаснато од секаква телесна и световна работа'; ‚чилек себе си да обиди'; ‚как да се живеі без чилешка разговорка'; ‚за долното потачене себе си под очите Божи'; ‚Чи не требе да издирвами чужди живот'; ‚Варху злоречните іезици'; ‚Варху празното хорско садене' (сѫдене); ‚Как требе да се потапчи секавка хорска почест'; ‚За преродната развала и силата на милост Божа' и пр. и пр.

Езикътъ въ тая сбирка е много по-добъръ, което се обяснява и отъ по-сетнѣшната ѝ дата, когато авторътъ вече по-основателно е зналъ българския езикъ. Ето единъ откѫслекъ за образецъ, именно началото отъ глава 2-ра: ‚Как требе чилек секога да се даржи в слагане':

„Секоі чилек од само себеси иска млого да знаіе: а знаіенето без божи страх за како бива?

По е достоин наистина пред Бога един долин селач, дето слугова на Бога, некили един голем мудрословник, дето себе си забрава та да гледа небесното звездно вартене.

Коіто хубеве познава себе си, од само себе си се срамова, нето се грижи за чилешките фалби.

Ас да знаіа сичко, дето има по светат, та чи да немам милост Божѝ, какво добро ще да имам напред Бога, кої ще за сичко да ме сади.

Коіто млого знаіе, секога мо се иска, хората да го познаіат за такав и за такав да бади на секаде прочут.

Млого хорти ненаситоват душата; еми добриат живот дава лекост на умат и чистата душа докарва на чилека големо надеване у Бога.

Колкото повичи и по-хубеве знаш, од това само по-ташко садовище ще да имаш, ако се не мачиш, според знаіенето по-свети живот да живеш.

Таіа е наі-великата и наі-добра наука: познаване себе си и за никакав да те знаіат хората.

Сички сми слаби, а пак од тебе по-слаб никого да не знаш.“

Въ книжката „Науки и пр.“ на стр. 86—89 сѫ вметнати три стихотворения, първото отъ които, посветено на рождението на Исуса Христа (на Issukrastovo poroxdeni), заслужва да се спомене, защото то изцѣло е заимствувано изъ по-старитѣ павликянски пѣснопойки ако и да не е за това нищо казано въ книжката. Сѫщото стихотворение именно се намира въ най-старата пѣснопойка на Павла Дованлийски отъ 1775 година, отъ която по горѣ цитувахъ повечко примѣрѣ. Ето началото на това стихотворение, въ което Едуардо е поправилъ тукъ тамѣ по нѣщичко.

Ново сланце над Бетлеме,
Ето истече у ношно време.
Дех дружина, дех станите!
Очи редом убарнети.
Де се і чудо тѝ видело,
Де се і сланце теі зачело,
В зимно време теі студено,
Кога сичко све і запрено.
И на завет дома свито
Лежи мирно и завито?
Ново сланце над Бетлеме
Ето истече ношно време и пр.
. . . .

Че тая „пѣсень“, както е наречена тукъ (pesen) не може да бѫде съчинение на Едуарда се вижда още и отъ дикцията, която напомня народнитѣ пѣсни и която съвсѣмъ липсва въ черковнитѣ стихотворения отъ половината на миналия вѣкъ. Това се види още и отъ стихотворенията, които е съчинявалъ самъ от. Едуардо, който не е ималъ дарба за стихотворство, ала при все туй много е обичалъ да прѣвежда черковни пѣсни и то въ твърдѣ разнообразенъ размѣръ на стиха, така че е оставилъ слѣдъ смъртьта си цѣлъ купъ тетрадки, изпълнени съ съчинения отъ тоя родъ. Отъ тѣзи подирнитѣ двѣ стихотворения сѫ печатани въ сѫщата книжка „Nauki“ слѣдъ горѣказаната пѣсень (с. 89—94), а сетнѣ повечко въ една отдѣлна сбирка, която на 1878. год. издалъ от. Самоелъ, наслѣдникътъ на Едуарда въ Калъчли, подъ заглавие:

„Izbranie ot bogomilni falbi i pesni na prisveto troistvo, na blaxena Deviza Maria i na svetzi, ot italianski jezik na Bulgarski ubarnati ot D. Edoardo a Torino, kappucin, i sigâ parviat pat na svetlos dadini ot D. Samuele a Prato, kappucin, za spomen u duhovno dobro na bulgarski-plovdivski-katolicenski narod. Prato (Toskana), peciatniza Giachetti sin i drux. 1878." (мал. 8° 166 стр.).

Изданието е придружено съ кратъкъ прѣдговоръ отъ от. Самоела, въ който между друго се прѣпоръчватъ тия пѣсни да се пѣятъ не само въ черква, но и вънъ отъ черква: „С моіа драгост, предраги кристиани, давам т'ва издание от богомилни песни, защо с теіа подавам ви един помен от препочес(т)ин и преподобни Д. Едуардо, моі предраг собрат и другар . . . Виіа инди наистина (сте) благатки, ако опотреблевати теіа песни не само в черквата, еми и по каще, по карат, по улиците и секаде на место от онеіа празни, световни и некоі пат неправи песни, дето се чуіат по светат."

Ала сичкитѣ 43 пѣсни, които съдържа тая пѣснопойка, могатъ да се нарекатъ пѣсни, само защото имъ е дадена вънкашна и то твърдѣ нескопосна поетична форма, що подвърдява казаното относително дарбата на отца Едуарда да работи въ тая книжовна область. Понеже липсва на тия пѣсни сѫщинска поезия, затова тѣ, и слѣдъ като били напечатани, не сѫ могли ни издалечъ да станатъ така обикнати и популярни дори и само за черковно пѣние, както си е прѣдполагалъ добродушниятъ имъ издатель. Прозаичниятъ характеръ на тия пѣсни ясно личи въ всѣка една отдѣлно, което се вижда и отъ първата пѣсень, посветена пакъ на Рождество христово (pesen na Issukrastovoto poroxdeni.):

Мир да бади на све лiуди,
Мир да е на све народи:
Спасителат се породи,
На светат искупител.

Дивоічица наі-пречиста
Сас Божà сила од Дух Свети
Божи Син доби у зачети,
Да бади наш Спасител.

Да се кланим на Іесуса,
Дето мир на нам е дал,
Та да научи сички хора
Тоі на маки се е предал.

Телото му е едно светище
Од божіа мудрост небесна,
Дето обажде, колко е тесна
Мудросиіата од тоіа свет
и пр.

Такива и много по-лоши сж и другитѣ, срав. нпр.:

Премлого сми грешили,
Зло сторихми пред Бога.
Кога ще бади кога,
Ниа да го предобрим.
На нам ти помогни,
Бога с нам предори,
Марио, наши надеване,
Мила си имаі за нас и пр.

Или:

След толкос болеви,
Дето Іесус тегли,
Ето днеска сас слава
На живот васкрасна.
След него воіска ходи,
Воіска наі-честита,
Дето пред него умрели
И у лимбо седеха и пр.

Голѣма часть отъ книжовнитѣ трудове на Едуарда, както се каза, е останала непубликувана въ ржкописъ. Така азъ между книжата му въ Калъчли намѣрихъ десеть ржкописни тетрадки, които съдържатъ български прѣводъ на Давидовитѣ псалми и на разни черковни пѣсни и молитви. — Отдѣлни сборничета съ молитвено съдържание иматъ особни заглавия: Патека од Калварио, Бетлемска патека, Деветница, Молитви след конкане, Поклон на Блажена Девица Мария и др.

Една друга тетрадка съдържа: „Катихизис покраі по-главните праздници одделен на две части.“

Едуардо прѣвеждалъ отъ италиянски и драми. Думата „драма“ Едуардо прѣвелъ съ „представене“. Азъ намѣрихъ прѣводъ на извѣстната драма „Геновева“ и на още други двѣ поучителни драми отъ неизвѣстни менѣ автори. Една отъ тѣзи подирнитѣ има заглавие „Препродавица“, сир. прѣпродавачка. Дѣйствующитѣ лица въ тая драма сж означени така:

Урсула, препродавица, на двадесет годин, дащера на Мария.

Емка, София и други момичета, другарки на Урсула и дащери на Мария.

Диомира, играчкіа, коіа се обраще,

Карлотка, сирота вдовица.

Кларинка и Марийка, дащери на Карлотка.

Емилия, господарка, протестанка.

Тая драма е тенденциозно съчинение противъ пропагандата на протестантизма. Дѣйствието е твърдѣ просто и лишено отъ всѣки драматизъмъ: Бѣдна вдовица съ двѣ дъщери изпаднала въ крайна сиромашия, дошла до очаяние. Тъкмо когато гладътъ мори и майка и дъщери, явява

се щедра благодѣтелка — една непозната госпожа, която имъ дава пълна кесия жълтици и обѣщава да имъ намѣри за въ бѫдеще удобно жилище, гдѣто безгрижно да прѣкарватъ. Случайно минава продавачката на овощие, Урсула, когато непознатата благодѣтелка си отива, узнава, какво е направила и обѣщала, и се досѣща, че тя е лукава „протестанка", която съ пари иска да заблуди тия бѣдни момичета заедно съ майка имъ, та да ги вкара въ протестантската вѣра. Урсула се зарича да осуети тоя „адски" планъ, и успѣва най-сетнѣ да се приематъ момичетата въ единъ католишки манастиръ, „за да се учатъ", а на майка имъ се намѣрва мѣсто у една „господарска" кѫща, гдѣто ще служи като „ключарка". На другия день „протестанката" се явява пакъ при бѣдната вдовица, ала тукъ ѝ се заявява, че не се нуждаятъ вече отъ нейната помощь. Така се удари кракъ на протестантската агитация...

Другата драма съдържа драматизуванъ библейския разказъ за Рождество Христово. Явяватъ се източнитѣ влъхви („източни крале") Гашпаръ, Мелкиоръ и Валтазаръ, и търсятъ новородения юдейски царь. Гелиндо, продавачъ на сирене, узнава гдѣ е божествениятъ младенецъ и го посочва на влъхвитѣ. Между туй царь Иродъ, твърдѣ загриженъ, че може да изгуби прѣстола си заради новородения Месия, рѣшава да се избиятъ всички новородени дѣца. Ала всичко туй остая напразно, и св. Богородица заедно съ Іосифа спазватъ дѣтето здраво и читаво и се прощаватъ най-накрай твърдѣ сърдечно съ пастиритѣ, които сѫ дошли да видятъ младия Богъ.

Българскиятъ езикъ въ тая драма много се е отдалечилъ отъ чистонародната простота и чистота въ синтаксиса и стила изобщо, качества, които авторътъ е умѣлъ да спази въ голѣма мѣрка както въ споменатото печатно издание „Мислене" и пр., така сѫщо и въ спазенитѣ въ ржкописъ черковни проповѣди, съчинявани популярно, за да се казватъ на простия народъ. Ала въ прѣвода на драмитѣ, както и въ повечето чисто черковно-догматични съчинения, нпр. въ катихизиса, въ разнитѣ черковни стихотворения и въ псалмитѣ, Едуардо полека-лека привикналъ да си служи съ по-изкуственъ — по-литературенъ езикъ, лишенъ отъ многото турски думи, съ които е прѣпълненъ езикътъ на по-старитѣ павликянски писатели. У Едуарда не може да не се съгледа и силно влияние на тогавашния нашъ книжовенъ езикъ, съ който той ще да е билъ добрѣ запознатъ, особно слѣдъ като е почналъ да пише граматика и словарь на българския езикъ. За образецъ на езика въ казанитѣ драми, ще приведа откѫслекъ изъ „Геновева", именно срѣщата на графа съ Геновева при пещерата ѝ:

Іавене пето.

Графат и Геновева.

(**Геновева** излазе сас расплетена глава и сас искасани дрехи).
Графат (се сепва): Коі си ти, од де си?
Геновева. Ас сам твоіата Геновева, коіато си ти одсадил на смарт, а тоіо един Господ познава моіата правдина.

Графат (повалйте, смати се и помалчева). Боже! Какво чуіа ас! Да ли ме лажат моіеете очи или ме е обзел сан да ми се прекароват таквива не за верване работи? Или се варте по таіа пуста пещера душата на моіата пресладка стопаница, и като види мене, іавева ми се и укорева ме за сагрешенето ми. О иди, душо на моіата кротка и безгрешна галабица, иди си и почиваі си между блажените духове; не показоваі ми се и не оплашоваі ме веке, предрага стопанице, сас безгрешната ти пролена крав. О! без омисл, тука, у таіа тамна пещера е погубена, като и се варти душата тадес! Ах! тука почива мирно у гробат. О гробе на моіата пресладка ступаница утвори се и преглатни ме да не живеіа веке и да не направа веки на никого зло! Варни се, душо Геновевина, варни се у небеската кащa на блажените духове и моли се за мене грешник: или недеі ми се показова теі, еми ми се покажи сас ангелска прелика, да ме зарадваш.

Геновева. Умири се, драги ми стопанико, умири се; ас не сам дух, еми сащата твоіа Геновева, твоіа стопаница; ас сам жива. Онеіа хора, дето беха одредени да ме погубат, смилиха се на мене и на моіето детенце и оставиха ме жива, ето виш (Фаще му раката).

Графат. Пусни ме, пусни ме, твоіата рака е студена като лед; или не, не, сас теіа твоіе студени раце завлечи ме у гробат си, у него ще можа да се смира.

Геневева (погледва го сас наі-умилен поглед). О Сигфриде, сладки и добри моі стопанико! Как непознаваш твоіата Геновева? Ас сам твоіа стопаница, наистина сам твоіа Геновева. Погледни ме добре, погледни на раката ми, тачи виш тоіа сладак залог од наште имета, дето ти ми си дал напред твоіето трагноване за залог на верноста.

Графат (погледова на раката и познава прастенат). О, ти ли си моіа премилостива галабица (клекне пред Геновева). Ти си моіа предрага стопаница, ти си моіа пресладка Геновева! Та чи у таіа страшна пустина да седиш? Ах, ас, злочестиат ти стопаник, сам те докарал до таково теглило! О, ас злочест стопаник! Та не сам достоин да погледна сас очи безгрешното ти лице!

Геновева. О предраги ми ступаник! Ас никога не сам се на тебе расардевала, ас сам те обичала сас сащото одкраіно обичане през сичко това време, защото сам знаіала, чи ти си бил излаган. Стани, стани сладки ми стопаник и ила до моіете раце, до теіа гради. дето ти си обичел над сичките наі-скапи работи! (Графат стаіе и преграще Геновева).

Графат. Ти каквото думаш, нищо се ни сардиш на мене, милна галабице? О ангел небесни, о небесна душо! И ти сас никакво зло ме не посрещеш зарад злото, сас коіето сам навредил ангелската ти душа!

Геновева. Умири се, пресладки стопанико: колкото знаіа ас, можи да е Божи редене да е теі наредило...

Іавене шесто.

Граф, Геновева и момчето.

Енрих (излазе облечен сас кожна дреха, гологлав, бос и носи малко ластар, а като види баща си сас стрела, извика): Тоіа од онеіа лоши хора ли е, дето обиіат? (Фаще се за маіка си). Ас те не давам да те обиіе, дорде не уби мене.

Геновева. Не деі се плаши, синко, еми гледаі на сам и целоваі рака на баща си, тоіа е пресладкиат ти баща: погледни, синко, как му домилева, като му види таквива подивени. Него е сам си Бог испратил тука, та да му избави од това теглило.

Графат (плачешком зиме детето). О сладко моіе чедо, о огледало на моіето лице! О драги сине моі, о ангеле моі! (Целова и, а десната си рака

наслонева на Геновевиното рамо). О небески сторител, о предобри Боже! Зафалем те зарад тоі свети дар, таіа е наі-голема радост на моіата нажалена душа. Тоіа ми е наі-драг дар, Отче свети! (Цалова детето). О синко! Тука ми е било писано да те вида парви пат, у таквава страховита пустина да познаі бащата чедото си, да намери стопаницата си у наі-голема сир'машіа (Остави детето, клекне на земета, подига рацете каде небето). Сторителе на небето и на земета! Ас те зафалем сас наі-горещи салзи и сас драго и благодарно сарце и душа; преіеми това моіе познаване добро, коіе іезикат ми не можи да искажи, и прости ми тоіа моі грех (Стаіе).

Геновева. Живеіат ли ощи родителете ми, драги ми Сигфриде? Ах! таіа е веке седмата година, одкак тиа ме плачат като умрела!

Графат. Фалба да е на Бога, тия са живи и здрави и сега се пре мене у дома. Ас щом си додох од боіат, поіах од Берта твоіето драго писмо и на оне час пратих нашат коніух Волфа да ги доведи и обади им твоіата безгрешност и сас това им поулегчих тажевата, дето скришно си носеха у сарцето.

Геновева. О сладки моіе родителе! Милостиви Боже! укрепи им сарцата, та да не умрат од радост, като ме видат (Паде на колене). Зафалем те, премилостиви сторител, чи си послушел молбата ми и зарадвал ми си сарцето. Тоіа дар толкос ме іе зарадвал, та сичките злини и теглила, до сега од мене дочекани, од сега ги забравем.

Графат. Кажи ми, сладка ми стопанице, как си ти преживела у таіа пустина толкова години?

Геновева. Ас щом бих доведена тука од онеіа хора, случи ми се да намера таіа пещера, и след малко време, като се починах малко, доде една кошута без щенета, коіа, като се види, и од напред та си е имала тука леговище, и като ме виде, не рачи да побегни. Ас, таквава уморена и ослабнала, като видех, чи циците и беха млечни, наіах се да и подноса на циците и та никак не пошавна од местото си. След това, като видех, чи та се не варди од мене, излезох и одцепих една кора от липа, свих іа и обварзах іа та чи надоіих у неіа млеко, и теі сам се хранила до летото. А през летото сам се хранила сас секаква овошка и рождба, дето можех да намера из гората; за зиме пак сам брала и сушила коіе круши, коіе смокини, и тей до днес сам се хранила, а од изворат, дето е тука блиско, пила сам водица.

Графат. О Геновево! Милостивиат Бог е направил сас тебе по големо чудо, некили сас некоі негов светец. Тоі без омисл е пратил од небето некоі добар ангел да те пази, защо инак как можеши ти да живеш толкова време без леб, без оган и без дрехи за носене и за спаніе! Ти, коіа си кнежеска дащере, коіа си іала у златни и сребарни садове и спала на леки перушинки и облекла копринени скапи дрехи, ти думам, до коіа не опре студен ветрец, как си могла да проживеш? Право ми кажи, обичеш ли ме сас онаіа парва милост, можеш ли ме има за твоі добар стопаник?

Геновева. Умири се, Сигфриде, умири се, и недеі ми никак спомене това нещо. Ас днес забравем сичките злини, дето сам претарпела до сега. Не боі се за нищо и верваі, чи сам доста радосни дни преминала у таіа пустина. Погледни наш'то момче, погледни червените му бузи, като чи да се намазани сас червило: и то е од простото іадене, сас коіето сам го хранила и обдаржала на чиста ветрина. А да бех го хранила у дома сас млого сладки работи, то щеше да има марчаво и жалто лице като другите боліарски деца (Кошутата премина през патат и Графат іа сагледва).

Графат. Да не бади таіа твоіата кошута?

Геновева. Та е, та, благи ми Сигфриде, ас се млого бех оплашила, като чіух гласат на (х)ратките.

Графат. На бива ли да іа оловим?

Геновева. Те ще доди скоро самичка.

Графат (снеме од рамото си ловчискiат рог и засвире). Сега ще знаiат моiете хора каде сам.

Енрих. Даi ми, теiко, това, дето свире (Графат му *и* дава, тоi надува, а не свире). Еми сега защо не свире? од де ти свиреш? (Графат засвире, и ловците дохаждет).

Българската граматика, която Едуардо е написалъ очевидно да послужи на италианцитѣ свещеници, които биха служили при павликянитѣ, я намѣрихъ спазена въ шесть голѣми ржкописни тетради, изписани отъ ржката на Едуарда и то съ голѣма грижливость — чисто и хубаво, да може, види се, така да се даде и въ печатъ. Интересенъ е тоя трудъ за насъ прѣди всичко защото съдържа българска граматика, съчинена около 60-тѣ години на миналия вѣкъ отъ чужденецъ, а вънъ отъ това и заради научната си стойность въ сравнение съ тогавашнитѣ български граматики, писани отъ наши писатели. Оцѣнена отъ послѣдната гледна точка, граматиката на отца Едуарда прѣдставя сериозенъ самостоенъ трудъ. Вѣроятно е, че от. Едуардо е знаялъ, когато е съставялъ своята граматика, между дотогава излѣзлитѣ български граматики само за граматиката на отца Неофита Рилски, която и прѣписалъ съ латиница, както, видѣхме, другарятъ на Едуарда от. Серафимъ и то може би отъ оригиналния екземпларъ, който ще да е видѣлъ у Едуарда, до като този е билъ въ Хамбарли. И отъ едно подробно сравнение на двѣтѣ граматики, именно на граматиката на отца Едуарда и на отца Неофита, би се видѣло ясно влиянието на подирнята върху първата, ала това би ни отвлѣкло много настрана, та за това тукъ само накратко ще спомена съдържанието на Едуардовата граматика.

Слѣдъ като се посочватъ звуковетѣ на българския езикъ и латинскитѣ букви, съ които авторътъ ги означава, говори се за четири „ударения" въ българския езикъ: авторътъ не е могълъ да прави разлика между звукова боя или звуковъ гласежъ и ударение, и за това у него се явява въ тоя отдѣлъ голѣма бърканица на понятия. Така той счита за ударение „отворено" (l'accento aperto) широкото произношение на *ѣ*, което той бѣлѣжи съ *ĕ*, като смѣта, че знакътъ *ĕ*, който ще да е видѣлъ той въ нѣкои хърватски или чешки книги, състои отъ *е* и двѣ ударения надъ него, именно съединени ударение тежко (grave) ˋ съ ударение остро (accuto) ˊ та знакътъ ˘ служелъ да означи „отворено" произношение на *е* [1]), нпр. mesĕz cilĕk и пр. Ала авторътъ не разбира добрѣ значението и на терминитѣ „остро" и „тежко" ударение, понеже подъ тежко ударение той смѣта всѣко ударение въ края на думата, напр. „detè", а подъ остро ударение разбира ударението на втората или третата сричка отъ края, която се произнасяла при туй ужъ и „протегнато" нпр. въ molítva, zíganski. Съотвѣтно на „отвореното" ударение у автора се нарича тъм-

[1]) L'accento aperto e quell, che è composto de l'accento grave e dell'accuto, colle due estremità, unite di sotto, come ˘, e serve a dare pronuncia aperta all' è in quallunque sillaba.

ното произношение на еровата гласна „затворено ударение“ (l'accento chiuso), което бѣлѣжи съ â, нпр. pât, vâlk и пр. Колкото и да е погрѣшно всичко това, пакъ може да се смѣта за напрѣдъкъ въ граматичното изучване на българския язикъ именно на павликянското книжовно нарѣчие, понеже до тогава, както се вижда и отъ всичкитѣ цитувани по-горѣ откжслеци отѣ разни павликянски печатни и ржкописни съчинения, съвсѣмъ неточно се прѣдавали гласнитѣ *ѣ* и *ъ*, като се пише вмѣсто *ѣ* просто *е*, вм. *ъ* — просто *а*, при всичко че въ говора на южнитѣ павликяни има *ъ* както у всички източно-български нарѣчия и че *ѣ*, когато е ударено, се произнася и сега въ говора на по-старитѣ хора като широко *е*, между *е* и *а*, именно като *ä*. Едоардо, като взелъ да пише граматика, трѣбва да е забѣлѣжилъ казаната неточность на павликянско-латинската азбука, та се опиталъ да въведе по примѣра на нашата кирилска азбука двѣ особни букви за *ѣ* и *ъ*, които криво е схващалъ като особно произношение на гласнитѣ *е* и *а* подъ влиянието на нѣкакво „ударение“. Съ знака *ĕ* Едоардо отбѣлѣзва и всѣко широко *е* безъ огледъ къмъ етимологията му, напр. cĕdo pamĕt. Отъ тоя реформаторски починъ на Едоарда не е имало никакви практични послѣдици, понеже граматиката му останала ненапечатана и неизвѣстна на свѣта и слѣдъ смъртьта му дори до днесъ.

Интересно е, какъ разпрѣдѣля Едоардо „частитѣ на рѣчьта“. Споредъ него българскиятъ езикъ има слѣднитѣ десетъ части на рѣчьта (parti dell' orazione): падежни окончания, членъ, име, мѣстоимение, глаголъ, причастие, нарѣчие, прѣдлогъ, съюзъ и междуметие. Съгласно съ това е разпрѣдѣленъ нататъкъ и граматичниятъ материялъ на десетъ глави.

Падежни окончания Едоардо намира въ българския езикъ т р и, и то *од, на* и *от*. „Съ първото падежно окончание“ (segnacaso), поставено прѣдъ общия падежъ на което и да е име (nome), се изразявалъ родителенъ падежъ (genitivo), напр. „od cilekat“, „od xenata“, od „cĕdoto“ и пр. Въ склонението на всички образци отъ сжществителни и прилагателни имена, които слѣдватъ, родителниятъ падежъ редомъ се прѣдава все съ прѣдлога *od*. Понеже въ народния говоръ прѣдлогътъ *„отъ“* по-рѣдко се срѣща съ такава служба, а по-често прѣдлогътъ *на*, който у Едоарда личи само като „падежно окончание“ за дателенъ падежъ, явно е, че Е. се е повелъ въ тоя случай по дотогавашния павликянски книжовенъ езикъ, въ който прѣдлогътъ *од* напротивъ р е д о в н о се употрѣбя за родит. пад. повечето несъгласно съ народния синтаксисъ. Първитѣ създатели на павликянския книжовенъ езикъ, макаръ и родомъ българи, бидейки възпитани въ Италия, се повели по италиянския езикъ та поставяли срѣщу италианския прѣдлогъ *di* и *да* винаги *од,* а срѣщу *à* — винаги *на*. Така е постжпилъ и Едоардо въ своята граматика, само че той съвсѣмъ криво направилъ разлика и въ българския езикъ между родителенъ падежъ и аблативъ (ablativo), и понеже подирниятъ въ италиянски се изразява съ прѣдлога *da*, взелъ та различилъ на писмо два български

прѣдлога *„отъ“*, като пише *od* за генитивъ и *ot* за аблативъ напр. *„od* cilěkat = dell'uomo“ и *„ot* cilěkat = dall'uomo“.

Отъ друга страна пъкъ Едуардо съвсѣмъ правилно е схваналъ, че членътъ (articolo) за мѫжки родъ ед. число у насъ е *ът* (пише го *-at*), нѣщо, което дори и денъ днешенъ много наши граматици не могатъ да разбератъ, като учатъ, че членътъ за мѫж. р. ед. число билъ *тъ*, ако и хубаво да знаятъ, че ъ-тъ въ края не се чува. Въ множествено число и за тритѣ рода членътъ у Едуарда се пише *te*.

Въ отдѣла за имената, сѫществителни и прилагателни, се редятъ много образци, които се „скланятъ“ все по посочената схема съ помощьта на тритѣ прѣдлога: *od, na* и *ot*, и винаги снабдени съ членъ. Интересно е, че между сѫществителнитѣ отъ срѣденъ родъ Едуардо посочва и слѣднитѣ съ окончание -i: biti, miti, piti, triti, kriti, vervani, nadevani, slusceni. Първитѣ петь сѫществителни на *-ти* азъ съмъ срѣщалъ и въ други източни говори, и то все въ фрази като: тая вода е за пити; тозъ сапунъ е за мити; ти си за бити, момче; туй не е за крити; туй е за трити (Вж. въ моето съчинение „Das Ostbulgarische“, Wien, 1903, стр. 140). Вѣроятно е, че и Едоардо отъ такива изречения знае за тия сѫществителни, въ чието окончание *ти* азъ съзирамъ старобългарското инфинитивно глаголно окончание *ти*.

Както може да се види отъ павликянскитѣ литературни образци, които сѫ цитувани по-горѣ, твърдѣ често се срѣщатъ въ тѣхъ форми на имена отъ женск. р., които окончаватъ на *-е* и означаватъ множествено число. У Едуарда напротивъ и тия имена, съобразно съ народния говоръ, правилно окончаватъ въ образцитѣ на склонението на *и*: черкв*и*те, дещер*и*те и пр. и само ‚овцата‘ въ множ. число, пакъ съгласно съ народния говоръ гласи ‚овц*е*те‘. Специално се изброяватъ думитѣ отъ ж. родъ, които иматъ двѣ окончания въ множ. число, *и* и *е*: каще — кащи, овце — овци, свине — свини, ниве — ниви. Понеже формитѣ каще, овце, свине сѫ очевидни сѫбирателни имена въ единств. число, ясно е, че имената отъ жен. родъ, които въ един. ч. окончаватъ на *а*, правилно окончаватъ и въ павликянското нарѣчие на *и*, а не на *е*, както толкова често се пишатъ тъй неправилно у павликянскитѣ писатели главно подъ силното влияние на хърватския езикъ на първитѣ имъ литературни източници.

У прилагателнитѣ напротивъ въ павликянското нарѣчіе сѫ спазени много множествени форми съ окончание *-ие*, нпр. добрие, богатие и пр. Това сѫ останки отъ сложното склонение на прилагателнитѣ, върху които Едуардо не е обърналъ внимание, понеже не ги споменува.

Прилагателнитѣ притежателни на *-ен* у Едуарда редомъ окончаватъ съгласно съ народното произношение на *-ин:* железин, ледин, тукашин, и пр.

Между числителнитѣ особно мѣсто е дадено на категорията, която съдържа числително име, свързано съ членъ *тех:* тритех, четиритех, петтех и пр.

Въ склонението на личнитѣ мѣстоимения авторътъ дава съвсѣмъ излишно ужъ „двѣ" склонения на личнитѣ мѣстоимения. Първомъ се посочва „обикновено" склонение на мѣстоименията *аз* и *ти*, така че въ множествено число споредъ автора тия форми гласѣли: „Имен. п. ниіа, виіа; Род. од нам, од нас — од вам, од вас; Дател. на нам, на нас — на вам, на вас; Винит. нам, нас — вам, вас; Аблатив от нам, от нас — от вам, отъ вас". Инакъ ужъ се скланяли сѫщитѣ мѣстоимения, когато били въ зависимость отъ глагола, и въ такъвъ случай сѫщитѣ мѣстоимения авторътъ нарича „i pronomi congiuntivi" (chi si congiungono sempre coi verbi). Тѣзи подирнитѣ имали ужъ само два падежа: дателенъ и винителенъ, така че отъ *аз* и *ти* „второто" склонение съдържа слѣднитѣ форми: „Ед. ч. Дател. мене, ми -ти; Винит. мене, ме, тебе те, и множ. числ. Дат. *мо*, *нам* — *ви* и Винит. нам, нас — *ву*". Въ сѫщность отъ чисто морфологично становище не бива да се говори за двѣ различни склонения, а просто е трѣбвало да се прибавятъ къмъ формитѣ за дателенъ и виниталанъ падежъ множ. число отъ „първото" склонение у автора още и формитѣ *мо, ви* и *ву* отъ „второто" склонение и сетнѣ съ примѣри е можела да се обясни синтактичната служба на подирнитѣ форми *мо, ви* и *ву*, които наистина се срѣщатъ безъ предлогъ само като прѣми обекти на глагола. Авторътъ погрѣшно пише и въ своитѣ съчинения винаги „*мо*" вмѣсто *му*, докато наопаки винаги „*ву*", никога *во*. Формитѣ *му, ву* представятъ твърдѣ важна особность на павликянското нарѣчие; *ву* се е развило отъ старобългарската дателна и винителна форма *вы*, въ която гласната *ы* подъ влиянието на съсѣдната устна съгласна *в* минала въ *у;* по подобие на *ву* вмѣсто *вы* по сѫщитѣ причини и произношението на формата *мы*, употребявана тъй сѫщо като обектъ въ дателенъ и винителенъ падежъ, се измѣнило въ *му*. Въ живия павликянски говоръ обикновено *у*-то въ тая форма, понеже никога не е ударено, се произнася малко по широко, именно неопредѣленно между *у* и *о* та повече прилича на *о*, поради което Едуардо, като не е знаялъ произхода на тая форма, помислилъ, че е най-правилно да я пише винаги *мо,* докато у други писатели, особно у по-старитѣ, тя правилно е писана *му*. Едоардо, като е ималъ прѣдъ очи, когато е писалъ граматиката си, най-малко Неофитовата българска граматика и като не е виждалъ въ нея както и изобщо въ тогавашния общобългарски книжовенъ езикъ формитѣ *му* и *ву,* отдѣлилъ ги въ граматиката си въ особно склонение. Ала и тукъ Едуардо не е послѣдовенъ, понеже не е схваналъ добрѣ синтактичната функция на реченитѣ двѣ форми, та първата, именно *му,* поставилъ само въ дателенъ падежъ, докато наопаки *ву* само въ винителенъ падежъ, вмѣсто и двѣтѣ форми да постави въ двата падежа. Авторътъ се е досѣщалъ донегдѣ, че *ву* се употрѣбя и за дателенъ падежъ, ала вмѣсто тая форма поставилъ въ дателенъ формата *ви*, която тъй сѫщо се употрѣбя у павликянитѣ покрай *ву* и която се е вмъкнала у павликянитѣ отъ сѫсѣднитѣ непавликянски български говори.

Че Едуардо самостоятелно е съчинявалъ граматиката си възъ основа на павликянското нарѣчие, вижда се и отъ туй, че въ склонението на показателнитѣ мѣстоимѣния личи и формата „*и*“ като винителенъ падежъ единств. число срѣденъ родъ. Само въ павликянското и въ шуменското нарѣчие се е спазило старобълг. мѣстоимение *ѥ* въ винит. пад. ед. ч. срѣд. родъ съ значение *него, го,* както е било и въ старобълг. езикъ, съ тая само разлика, че това *ѥ,* произнасяно бързо и безъ ударение, получило гласежъ *и*. У Едуарда е размѣсено склонението на мѣстоимението *той, та, то* съ склонението на стб. **иже, ꙗже, ѥже,** така че въ именителенъ падежъ ед. ч. у Едуарда сѫ поставени формитѣ *тоі, та, то,* а сетнѣ се смѣсватъ размѣсени форми отъ двѣтѣ казани мѣстоимения тъй: Род. од него, од неіа, од неі, Дат. на него, на неіа, на неі, Винит. него, неіа, неі; Аблат. от него, неіа неі; Множ. ч. Имен. тиіа, Род. од тех и од теи, Дат. на тех, Вин. тех, Аблат. от тех. И тукъ слѣдва пакъ ужъ второ склонение на сѫщитѣ мѣстоимения въ качество на „pronomi congiuntivi“ само съ два падежа, именно мѫж. р.: ед. ч. Дат. пад. *мо*(=*му,*) Вин. *го;* жен. р.: Дат. *и*, Вин. *іа*; срѣд. р.: Дат. *мо*(=*му*), Вин. *и*, и множ. ч. за тритѣ рода: Дат. *им*. Вин. *ги*.

Забѣлѣжителна е формата (од) *неі,* употрѣбяна за род. пад. ед. ч. ср. родъ, за разлика отъ формитѣ *него* (мѫж. родъ) и *неіа* (жен. родъ). Въпросната форма *неі* е новообразувана въ павликянското нарѣчие, и то, види се, подъ влиянието на формата *и*, за която се каза по-горѣ.

Между притежателнитѣ мѣстоимения личатъ и павликянскитѣ диялектични форми: тозин, тозина, тозино; тазин,-на,-но; онзин,-на,-но; оназин,-на,-но. Сѫщитѣ форми се повтарятъ и съ членъ: тозиниат, тозината, тозиното и пр.; Множ число: тозините, тазините, онзините, оназините. Сѫщо така отъ тези се образувало притежателно мѣстоимение тезини; отъ онези – онезини. Отъ показ. мѣстоимения тоіа, таіа, това. Множ. ч. Имен. пад. гласи теіа и тези; Род. од теіа, Дат. на теіа. Мѣстоимението мѫж. родъ ед. ч. оня у Едуарда е прѣдадено съ „оне“ споредъ народнотв произношение (*а* прѣгласено въ *е* слѣдъ меко *н*). Множ. ч. за тритѣ рода отъ това мѣстоимѣние гласи въ Им. пад. онеіа.

У Едуарда всички тия форми се повтарятъ въ нѣколко склонидбени схеми, понеже той съвсѣмъ излишно единъ пѫтъ посочва склонението на тия показателни мѣстоимения, взети като сѫществителни (i pronomi dimostrativi sostantivi) и повторно пакъ сѫщитѣ като прилагателни имена (i pronomi dimostrativi aggettivi). Поради това склонението на мѣстоименията на гледъ се чини твърдѣ разнообразно и пълно съ склонидбени образци.

Интересно е, че Едуардо, поведенъ по народния говоръ, въ който редомъ служи нарѣчието дето вмѣсто който, която, което въ качество на съюзна дума въ относителнитѣ приставни изречения, взема това нарѣчие за относително мѣстоимение и го поставя като Именит. падежъ за тритѣ рода въ ед. и мн. число, а въ другитѣ падежи туря формитѣ

отъ който, която, което, напр. мжж. р. Им. п. ед. ч. дето, Род. од когото, Дат. на когото и на коіто и пр. Слѣдъ това се повтаря въ отдѣленъ образецъ изцѣло склонението на коіто, коіато, коіето, безъ дето, като се поставятъ въ Имен. падежъ послѣднитѣ мѣстоимениия. Слѣдъ това два пжти се повтаря склонението на коі, коіа, коіе, като се обяснява че коі служи като „абсолутно“ мѣстоимение безъ отношение къмъ нѣкое лице или име (i pronomini assoluti sono quelli, che non hanno relazione a qualche persona o nome), и още като въпросително. Въ множ. число Имен. пад. и за тритѣ рода гласи коіе, Род. од коіе, Дат. на коіе и пр. И трети пжть се срѣща склонението на сжщото мѣстоимение коі, коіа, коіе между неопрѣдѣлителнитѣ мѣстоимения. Мѣстоимението еди-коі постоянно е писано: иди кои; Род. иди од кого, Дат. иди на кого, мн. ч. иди коіе, Род. иди од коіе и пр. Интересно е още, че между числителнитѣ мѣстоимения личи склонението на мѣстоимението „пак оне“ (= пак оня, = (il medesimo) съ значение „сжщи“: Им. пад. пак оне, Род. пак од оне, Дат. пак на оне и пр.

Глаголътъ е изложенъ много подробно, сир. има иного и то еднакви глаголни образци, всѣки отъ който е посоченъ въ цѣлото си спрежение. Авторътъ различава у глагола шесть наклонения или начини (modi): изявителенъ (indicativo), желателенъ (ottativo), повелителенъ (imperativo), подчинителенъ (soggiuntivo), условенъ (condizionale) и неопрѣдѣлителенъ (infinitivo).

Въ всички залози освѣнъ въ желателния Едуардо различава за всѣко врѣме по двѣ форми — една проста (semplice) и една продължителна или многократна (continuato). Основата на тази подирната окончава на -ова (ева) и тя е наистина по основното си синтактично значение просто многократна форма, както много правилно я нарекълъ и Едуардо. Понеже сжщата тая глаголна форма е получила и значение условно, за това въ сегашнитѣ наши граматики тя личи подъ особна рубрика въ „условно наклонение“, и се фабрикуватъ изкуствено такива условни форми отъ всѣки глаголъ безъ огледъ вече къмъ живия езикъ. И у Едуарда, за да се постигне систематична пълнота, се явяватъ изкуствени форми на -ова въ всички врѣмена. И тъй у Едуарда сегашно врѣме бива просто и продължително (presente semplice и presente continuato); имперфектъ простъ и продължителенъ и пр.

Подъ влиянието на чуздитѣ граматики, най-много безъ съмнѣние на италиянската, Едуардо редовно туря въ спрежението прѣдъ всѣка глаголна форма и съотвѣтното лично мѣстоимение аз, ти и пр. Интересно е, че Едуардо съвсѣмъ изкуствено е направилъ разлика между 2-ро и 3-то лице ед. ч. въ имперфектъ, като прѣдава формата за 2-ро лице съ окончание -ши, напр. имаши, а за 3-то — съ оконч. -ше, напр. имаше.

Ето какви форми личатъ въ спрежението на първия образецъ — глагола имам:

I. Изявителенъ начинъ. Сег. вр. просто: имам, имаш, има, имами, имати, имат. — Сег. вр. продълж.: имовам, имоваш, имова, имовами, имовати, имоват. Имперфектъ простъ: имах, имаши, имаше, имахми, имахти, имаха. Имперф. продълж.: имовах, имоваши и пр.: Аористъ (preterito perfetto indefinito): ѝмах, имà, имà, ѝмахми, ѝмахти, ѝмаха. Сложно минало (preterito definito): аз сам имал и пр. Слож. минало продълж. (preterito definito continuato): аз сам имовал и пр. Давно минало (preterito piùche perfetto): аз бех имал, ти беше имал, и пр. Давно минало продълж. (piùche perfetto continuato): аз бех имовал. Сегашно бѫдеще (futuro presente): аз жда имам, ти жда имаш, той жда има и пр. Бѫдеще минало (futuro passato): аз жда бада имал, ти жда бадиш имал и пр. Бѫдеще минало продълж. (futuro passato continuato): аз жда бада имовал и пр.

II. Желателенъ начинъ. Сегашно време: азъ щех да имам, ти щеше да имаш и пр. Мин. свърш. (preterito perfetto): аз бех щел да имам и пр.

III. Повелителенъ начинъ. Сег. врѣме: имаі ти, да има тоі, да имами ниіа, имаіти виіа, да имат тиіа. Мин. свър. (pret. perfetto): да си имал, да е имал, да сми имали и пр.

IV. Подчинителенъ начинъ. Сег. вр.: чи аз имам, (= che io abbia), чи ти имаш и пр. Сегаш. вр. продълж.: чи аз имовам, чи ти имоваш и пр. Имперфектъ: чи аз имах (= che io avessi), чи ти имаши, чи тоі имаше и пр. Имперф. продълж.: чи аз имовах, чи ти имоваши, и пр. Минало свърш. (preter. perfetto). чи аз сам имал (=che io abbia avuto) и пр. Мин. свърш. продълж.: чи аз сам имовал и пр. Давно минало: чи аз бех имал (=che io avessi avuto) и пр. Давно мин. продълж.: чи аз бех имовал.

V. Условенъ начинъ. Сегашно време: аз да имах (= se io avessi), ти да имаши и пр. Сегаш. вр. продълж.: аз да имовах. Мин. свърш.: аз да бех имал (se io avessi avuto) и пр. Мин. продъл. аз да бех имовал и пр.

VI. Неопрѣдѣленъ начинъ. Сегаш. вр.: аз да имам, ти да имаш, (= io avere, tu avere) и пр. Мин. свърш.: аз да сам имал (=io avere avuto) и пр. Мин. свърш. продълж.: аз да сам имовал (=io avere avuto) и пр.

Така се спрѣгатъ и други глаголи: уча-учевам, учех-учевах, учих, учил сам, аз сам учевал, бех учил, бех учевал, жда уча, жда сам учил, жда сам учевал, щех да уча, бех щел да уча, учѝ, учèваі, да си учил, да си учевал, чи уча, чи учевам, чи учех, чи учевах, чи сам учил, чи сам учевал, чи бех учил, чи бех учевал, да учех, да учевах, да бех учил, да бех учевал, да уча, да сам учил, да сам учевал. — Така сѫщо: пиша-писовам, пишех-писовах, и пр.; сеча (2 л. сечиш и пр.) — сековам, сечех — сековах, и пр.; разгреіа — разгревам, разгреіех, разгревах, разгрех и пр.; говеіа — говевам, и пр.; сахна (съхнѫ), сахниш и пр. — сахновам,

сахнех -- сахновах и пр.; аз се чуда—аз се чудовам, аз се чудех—аз се чудовах и пр.

Глаголитѣ на -увам у Едуарда окончаватъ все на -овам, напр. патовам, слуговам, кротовам, царовам и пр., пакъ защото *у* се дочува въ живия говоръ много подобно на *о*.

Интересни сѫ причастнитѣ форми за сегашно врѣме, които Едоардо отчасть е съчинилъ и изкуствено, ала по образецъ на сѫщински остатки отъ старобългарското сегаш. дѣйств. причастие въ павликянското нарѣчие. Подъ влиянието на чуздитѣ езици Едуардо е далъ родови окончания на тия причастия, а сѫщо тъй и общо окончание за множеств. число. Така отъ глагола имам. сег. дѣйств. прич. у Едуарда гласи имащ, имаща, имащо, множ. имащи; отъ миловам — миловащ, -ща, -що, мн. ч. миловащи; отъ уча — учещ, ща, що, мн. ч. учещи; отъ ударем — ударещ и пр.; отъ пиша — пишещ; отъ сека — сечещ; отъ разгреіа — разгреіещ; отъ говеіа — говеіещ; отъ съхна (sahna) — сjхнещ; отъ чуда се — чудещ се; отъ гърмія — гърмещ (garmesct).

Не ще и дума, че тия причастни форми на -ещ сѫ правилни, а сѫ изкуствени само колкото се отнася до родовитѣ имъ окончания, защото всички останки отъ старобълг. причастия сег. вр. д. з. въ нашитѣ източни нарѣчия окончаватъ на -ещ, -еще(ц): вонещ, горещ, ходещец, пиещец, носещец, плачещец и пр. Едуардо, както се каза, безъ съмнѣние се е основавалъ върху народни типове, когато е ковалъ реченитѣ причастни форми. И прич. форми: имащ, милуващ, образувани само отъ глаголитѣ на -ам съ окончание -ащ, сѫ правилни. Отъ Едуарда биха могли да се поучатъ и день днешенъ всички наши граматици и писатели, които коватъ все причастия на -ащ: бѫдащи, учащи и пр. вмѣсто бѫдещи, учещи.

Чудно е, отъ гдѣ е взелъ или защо е съчинилъ Едуардо причастната форма ещещ, еща, ещо отъ глагола съмъ, като я прѣвежда на италиянски съ essente. Безъ съмнѣние тая форма е просто съчинение на автора. Покрай другитѣ обикновени причастни форми на *-л* и *-н* (ен) и пр. у Едуарда най-накрай въ всѣко спрежение личи и дѣепричастна форма (gerundio), която окончава на -шком и -шката па дори и на -ом, напр. отъ глагола имам — имешком, имешката; отъ милувам — милешком и милешката; отъ уча — учешката, учешком и учом (!); отъ ударем — ударешката, ударешком и ўдром; отъ пиша — пишешката, пишешком и пишом (!). Така още: сечешката, сечешком и секом; разгреешката, разгреешком; говеіешката, говеіешком и говеіом; сахнешката, сахнешком и сахном; чудешката, чудешком и чудом; гърмешката, гърмешком и гърмом.

Не може да се откаже, че тия двѣ причастни-адвербиялни форми сѫ много сполучливи и въ народенъ духъ съчинени пакъ по староврѣмски народни образци. Особно е забѣлѣжително, че Едуардо е взелъ съ сѫщата функция прѣмо и адвербиялната творителна форма на -ом, както се

употрѣбя въ народния говоръ, нпр. чудом се чуди, виком вика и пр. Такива народни форми сѫ у Едоарда: секом, ўдром, чудом, гърмом, а по тѣхъ той ще да е съчинилъ: учом, говеіом и пр.

Най-сетнѣ нека споменемъ още една особность пакъ при причастнитѣ форми. Едуардо именно и тукъ, като посочва миналото дѣйствително причастие на *-л, ла, ло* отъ всѣки глаголъ, прокарва една разлика между причастие просто и продължително (participio preterito continuato) като мѣси еднократни и трайни съ съотвѣтнитѣ многократни глаголи: покрай секал, секла, секло, множ. ч. секли — и „сековал“, -ла, -ло, мн. ч. сековали; писал — писовал и пр.; ударел — ударовал и пр., разгрел — разгревал; говел — говевал; съхнал — съхновал и пр.

Подъ заглавие „промѣнливи глаголи“ (dè verbi mutativi) се съпоставятъ най-сетнѣ еднокоренни глаголи съ различни основи съ огледъ и къмъ отгласната степень на коренната гласна, напр.: „събарем“ и „събора“ (sabarem — sabora); флазем — флеза, обаждем — обада, заравем — зарова, саблачем — съблеча, подлагам — подложа, повращем — поварна, посрещем — посрещна, обикалем — обикола, плащем — плата, фащем — фана.

Въ особенъ отдѣлъ сѫ изложеня формитѣ на страдателния залогъ по всички наклонения и врѣмена, и то само глаголътъ миловам въ слѣднитѣ образци: азъ сам милованъ и пр., аз бивам милован, бех милован, бивах милован, бих милован, азъ сам бил милован, аз сам бивал милован, бех бил милован, бех бивал милован, жда бада —, жда сам —, жда сам бил —, жда сам бивал —, щех да сам —, бех щел да сам —, нека сам —, да бадиш ти —, нека сам бил —, да сам бил —, да сам бивал —, чи аз сам —, чи аз бивам —, чи аз бех —, че аз бивах —, чи аз сам бил —, чи аз сам бивал —, чи аз бех бил —, чи бех бивал —, аз да бех —, аз да бивах —, аз да бех бил --, аз да бех бивал —, чи аз да сам —, чи аз да сам бил —, чи аз да сам бивал —.

Това е накратко посочено съдържанието на Едуардовата българска граматика, при която се спрѣхъ малко повече, именно за да посоча оригиналнитѣ ѝ страни, които не могатъ да не прѣдставятъ за насъ наученъ интересъ, особно като се вземе прѣдъ видъ, че това граматично съчинение принадлежи на чужденецъ авторъ и датува отъ кѫдѣ половината на миналия вѣкъ, когато изобщо българската граматика бѣше още въ пелени.

Ще завършимъ тоя кратъкъ прѣгледъ на книжовната и научна дѣйность на отца Едуарда съ неговото най-крупно и най-цѣнно за насъ и за науката изобщо дѣло — съ неговия грамаденъ Италианско-български рѣчникъ, плодъ на усиленъ трийсетгодишенъ добросъвѣстенъ трудъ. Едуардо успѣлъ прѣди смъртьта си да изкара своя рѣчникъ докрай, прѣписанъ на чисто въ 62 голѣми тетради въ листъ (folio), всѣка по 50-тина страници, всичко до 3000 голѣми страници съ по 30-тина думи и фрази на всѣка страница. Той е спазенъ до сега въ добро състояние и заслужва да излѣзе единъ день напечатанъ, защото

ще може много да послужи при съставянето единъ пъленъ рѣчникъ на българския езикъ, който въ скоро бѫдеще ще трѣбва да се изработи. Споредъ посочения обемъ всѣки може да види, колко сериозенъ трудъ прѣдставя рѣчникътъ на Едуарда, като кажемъ при туй още, че въ най-многото случаи авторътъ е черпилъ българския словаренъ материялъ, съ който обяснява италиянскитѣ думи и фрази, направо отъ народа, отъ езика на своето павликянско паство, срѣдъ което е проживѣлъ до 33 години, и то най-много въ селото Калъчли. Като е работилъ прѣзъ цѣлото туй врѣме надъ своя рѣчникъ, Едоардо е слѣдилъ и българската книжевность изобщо та е черпилъ материялъ за своя рѣчникъ и изъ печатани тогава български книги; това се вижда и отъ немалкото книжовни български форми, които личатъ въ рѣчника му. Отъ своя страна авторътъ е билъ принуденъ твърдѣ често и да кове думи съ особни окончания, ала винаги по извѣстни народни типове, за да може да прѣдаде на български много италиянски думи, за които въ българския езикъ още не е имало създадени съотвѣтни названия или пъкъ тѣ не сѫ били извѣстни автору. Така прѣчесто се срѣщатъ въ рѣчника на Едуарда сѫществителни имена съ окончание на *еж*, образувани отъ него по аналогия на народни думи отъ рода на кипежъ, дѣлежъ, бодежъ и пр. И други суфикси се срѣщатъ така изкуствено размножени въ думи, скованi отъ автора, и то по-често сполучливо отколкото наопаки. Въ всѣки случай Едуардо се показва въ тоя свой трудъ твърдѣ енергиченъ, работливъ, начетенъ и опитенъ човѣкъ, който възбужда у насъ голѣма почетъ и симпатия. Не е Едуардо първиятъ между италиянцитѣ мисионери, комуто е дошла подобна мисъль, да съставя италиянско-български рѣчникъ, ала никой прѣди него не е смѣялъ даже и да помисли да прѣдприеме подобенъ грамаденъ трудъ, какъвто е рѣчникътъ на Едуарда. Още прѣди него се е мѫчилъ да състави единъ малъкъ българско-италиянски и италиянско-български рѣчникъ споменатиятъ вече Карло Поотенъ, който е прѣкаралъ малко врѣме между сѣвернитѣ и сетнѣ така сѫщо и между южнитѣ павликяни (вж. по-горѣ стр. 146.). Именно въ Хамбарли ми даде свещеникътъ отецъ Тобия една голѣма тетрадка въ цѣлъ листъ (folio), която съдържа на 40-тина страници единъ почнатъ и недовършенъ малъкъ българско-италиянски — и сетнѣ италянско-български рѣчникъ съ по четири стълбца на страница, писанъ съ твърдѣ ситно писмо и състоещъ отъ най-необходимитѣ думи въ обикновения говоръ, не наредени както трѣба по азбученъ редъ. Тоя именно рѣчникъ билъ съставенъ на 1845 година възъ основа на единъ другъ рѣчникъ отъ Карло Поотенъ, авторътъ на „Knigice od molitvi“ (вж. по-горѣ 228.). Това узнаваме отъ заглавието на рѣчника му, гдѣто е казано: „Vocabolario italiano-bulgaro di Monsignor Carlo Pooten, ora vescovo di Popesti (Trascritto dal piccolo vocabolario, che sieque dopo la grammatica italiana e bulgara)“. Долу на корицата е написано „Filippopoli 1846“, а по срѣдата между името на града и годината е изрисувано малко цвѣте

и около него съ съвършено миниатюрни букви: „ad uso del sacerdote Serafino M. dal Casselta“. И тъй сѫщиятъ оня отецъ Серафинъ, който е наслѣдилъ Едуарда на 1845 година въ Хамбарли и който е прѣписалъ, както видѣхме по-горѣ, цѣлата Неофитова граматика, прѣписалъ, както той казва, и тоя рѣчникъ. Въ края на подирния има кѫси граматични правила и образци отъ склонението и спрежението на българския езикъ. При сѫщия рѫкописъ се намира една друга, по-малка тетрадка, която съдържа едно още по-малко италиянско-българско рѣчниче съ около 2000 думи. Това рѣчниче е писано отъ самия Поотенъ, което можахъ да позная по почерка му, като го сравнихъ съ почерка на собственорѫчнитѣ бѣлѣжки на сѫщия Поотенъ въ една кръщелна книжка отъ 1839—1841 год. за която става вече дума по-горѣ (стр. 176 и сл.). Рѣчничето има заглавие: „Breve catalogo di vocaboli italiani e bulgari“. Серафинъ не само че е прѣписалъ рѣчничето на Поотена, но той сетнѣ самостойно и значително го е допълнялъ та неговиятъ прѣписъ съдържа до 5000 думи. Че наистина той го е допълнялъ, се вижда отъ голѣмата разбърканостъ на съдържанието на тоя рѣчникъ, тъй като думи отъ една и сѫща буква се срѣщатъ на нѣколко мѣста, а азбучниятъ редъ на думитѣ съвсѣмъ е нарушенъ, така че въ една страница има по 3 до 4 стълбца, отъ които въ първия азбучниятъ редъ се спазва, а въ втория пакъ се захваща отъ ново и пр. Това показва, че Серафинъ, като прѣписалъ рѣчничето на Поотена, оставилъ на всѣка страница праздно мѣсто, което сетнѣ изпълнялъ, като вписвалъ нови думи въ втори, трети и дори четвърти стълбецъ. Нѣкои отъ тия стълбци сѫ само на половина или даже по-малко отъ половината изпълнени съ думи. Серафинъ се опиталъ да обърне рѣчникътъ си и на българско-италиянски, ала тая работа само започналъ и не довършилъ. Граматичнитѣ бѣлѣжки въ края на рѣчника на Серафина произтичатъ безъ съмнѣние отъ него, и то е толкова по-вѣроятно, като знаемъ, че той се е интересувалъ за българската граматика и прѣписалъ дори, както се каза, Неофитовата граматика.

Въ Хамбарли намѣрихъ и другъ единъ подобенъ италиянско-български рѣчникъ, писанъ отъ рѫката на свещеника Антонино, който е замѣстилъ отца Тобоя въ сѫщото село слѣдъ първото заминаване на послѣдния въ Италия (1875—1887). Тоя рѣчникъ състои отъ 57 листа и съдържа до 3000 думи. Споредъ казването на отца Тобоя тоя рѣчникъ Антонино е съставилъ възъ основа на казанитѣ два рѣчника като е прибавялъ тукъ-тамѣ и нѣщо отъ своя страна.

Горѣказаното е достатъчно да ни обясни, какъ и по чий непосрѣдственъ потикъ се явила още тъй рано идеята у Едуардо, който е служилъ първомъ въ Хамбарли, да се залови да съставя своя италиянско-български рѣчникъ, за голѣмината на който отъ начало и самиятъ авторъ ще да е ималъ много скромна прѣдстава, както се вижда и отъ нѣкои рѫкописни тетрадки, които намѣрихъ между книжата му въ Калъчли и въ които Едуардо нахвърлялъ първитѣ материяли за своя рѣч-

никъ. За да дамъ колко-годѣ ясно понятие за тоя подирния, тукъ ще съобща единъ малъкъ откѫслекъ, именно началото на буквата *A*, като ще спазя напълно всичко, както е въ оригинала съ изключение само на латинското писмо, съ което въ оригинала сѫ писани българскитѣ думи и което замѣнявамъ съ кирилица. Трѣбва да отбѣлѣжа, че Едоардо въ рѣчника си вече отбѣлѣзва тъмния еровъ гласежъ съ особенъ диакритиченъ знакъ надъ *a* именно съ *ȃ*, което азъ ще прѣдамъ съ ъ, а така сѫщо отбѣлѣзва и широкото произношение на ѣ пакъ съ особенъ знакъ *ê*, ала, както видѣхме отъ неговата граматика, тоя знакъ той употрѣбя често и вмѣсто всѣко *e*, което по гласежъ му приличало на ѣ. Азъ ще прѣдамъ послѣдовно всѣко негово *ê* съ ѣ, за да се прѣдаде точно оригинала и откъмъ тая страна.

A, articolo del caso dativo — на.
a, preposizione — къ, къде; -- la facciata della mia casa guarda a levante — лицето на къщата ми гледа къде Исток.
a argento, cioè mettere a argento, vole coprire d'argento — обковавам сас себро.
a armacollo — презрамница.
Ababboccio, a caso — случно, случайно.
a bacchetta, vale con autoritá — властно.
a bacio, dicesi per esprimere luogo, ove non batte sole — на сѣвер.
abaco, term. d. Achitettura ... — плоча, дъска.
abuco, schiena, chi circonda un membro d'architettura, detto anche echino — пукал.
— ornato gotico, avente forma di corona — венец, корона, обкич.
— coperto di paniere, ozona di fiori — захлупало, захлупалка.
a bada, tardamente — забавно, медлено, продължително.
— tenere uno a bada — забавем, забалбосвам, застаіем, задържа.
— stare a bada — забавем се, замаіовам се, чакам.
abadessa — игумена, абатиса.
a balle, abbondantemente — задоволно, изобилно.
a bambera, a caso — случно, по случаі, нечаенно.
a banco coi verbi sedere ... — седа на съдилище.
ab antico — од старо време, од одколешно време, другаш, отколе.
abao, nome di dignita — глава, главатар, главатарин, началник.
— guida — водител, преводител, преводник.
— regolatore — управител, редител, распоредител.
a baratto — на уменка, умененно.
a bardosso, a cavallo nudo — на гол кон.
— figur. vale alla peggio — зле, безгрижно, безвнимовно, нерадиво.
a baretta — изобилно, доволно.
a basta lena, per quanto basta la lena — със сичката сила, всесилно.
a bastante — доволно.
abate — абат, начелник, настоіател.
a battuta t. mus. vale a tempo di battuta — на плескалница.
abazia — абатство, игумство.
abbacamento — оплетеніе, оплещеніе.
abbacare — оплета се, оплещем се.
abbacare, confondersi — убъркам се, заблуждем се.
abbacchiamento — бруленіе.
abbacchiare — брула, стръсвам, уронвам, свалем.
abbacchiato — убрулен, стръсен, уронен, свален.
abbacchiatore — брулач, стръсач.

abbacchiera, donna, che esercita l'abbaco — броица, числителкіа, счетница.
abbaciere — броіец, числител, счетник.
abbacinamento — ослѣпеваніе, затъмнѣваніе, затмеваніе.
abbacinare — ослѣпевам.
abbacinatore — ослѣпител, затемнител.
abbacinatrice — ослѣпителкіа, затъмнителкіа.
abbaco arte di far i conti — численица.
— aver in pensiero — гледам, мисла.
— aspirare — желаем, искам, въздишем.
— guardare amorosamente — със ліубено око гледам.
abbagliore — обмрак, затъмневка, затмев, затмевка.
abbajamento — лаіеніе.
abbajare — лаіа.
— favellare sconsideratamente — лаіа, бъбра.
— manifestare — изіавѣвам.
— chiedere con veemenza — натискам, силно проса.
abbajare intorno a un luogo — облаіовам.
— cane, che abbaja non morde mai — куче, дето лаіе, то не хапе.
abbajatore — лаіател.
abbajatore, maldicente — злословник, злоречник.
abbajatrice — злословница, злоречница.
abbajatura — лаіеж.
abbajno — прозор, прозорец.
abballamento — свиваніе, увързваніе, оваленіе.
abballatura — свиіеж, увързеж, овалеж.
abbambagiare — навласем, влатневам.
abbambagiatura — навласеж, влатнеж.
abbambagio — навлас, влатнак.
abbandonare — напущем, оставем, парасіовам, зарезовам.
abbandonatamente — испустно, безуздно, разсипно, безчинно.
abbandonato, priva — лишен, -на, -но.
abbandonare il partito di alcuna — пометам се, одричем се.
abbandonato al piacere — предадим на драгостà, удавен у драгости, распуснат.
abbandonatore — беглец, преметник, бегач, оставник.
abbandono — напуст, остав, зарез.
abbarbagliamento — умъглѣваніе, претъмнѣваніе.
abbarbagliatojo — тъмнило, мъглило, мрачило.
abbarbagliatura — претъмнеж, умъглеж, затъмнеж.
abbarbico — захваст, укоренък.
abbarco, — набор, натруп, събор.
abbarro — преград, препреч, заграда.
abbasso, l'abbassare — слог, свал, снем, понижба.
abbatitore — разорец, развалител, съсипител, съсипникъ, разломец.
abbatitura — развалеж, разореж, съсипеж, разломеж.
abbatto — разор, развала, съсип, разлом.
abbatufollato — разбъркан, размѣсин, убъркан.
abbeveratojo, постав, поило, поилище.
abbeveratore, поіец.
abbeveratura — поіеж.

и пр.

Сжщеврѣменно съ Едуарда сж пописвали по нѣщо на български и други нѣкои отъ неговитѣ другари и сънародници, ала и тѣхнитѣ книжовни трудове остаяли тогава непечатани и само отдѣлни части отъ тѣхъ се разпространявали въ прѣписъ по павликянскитѣ села, и то пакъ само въ тѣсния кржгъ на духовенството. Тепърва прѣзъ 1877—78 година, както видѣхме по-горѣ, почнали да се печататъ въ Италия книжки за нашитѣ павликяни. Къмъ споменатитѣ вече печатани павликянски книги отъ онова врѣме ще прибавимъ още двѣ.

На 1870 година свещеникътъ отъ капуцинския орденъ отецъ Цецилио (Cecilio), който дълго врѣме бѣ служилъ у южнитѣ павликяни, приготвилъ за печатъ и изпроводилъ на пропагандата въ Римъ едно свое съчинение, което съдържа черковни молитви и пѣсни. Пропагандата го е напечатала тепърва прѣзъ 1877 година. Дългото заглавие на книжката гласи тъй:

Bogomilniat xivot, sanki nauki i molitvi za dostoino ispalnovanie od po-glavnite duhovni dlaxnosti na kristianinat, kadè se ubadi, kakò trebe da pravi idin kristianin cilek zaran i vecer; kak dobre da se ispovedva, dostoino da se konka i drughi raboti od bogomilos. Deto na svetlos dadi D. Cecilio Kapuzin. Za katolizite od Filibeliskata darxava. Rim, 1877, (м. 8° 128).

Авторътъ е придружилъ книжката си съ едно „надхортуване“ сир. прѣдговоръ, който ще приведа тукъ изцѣло, понеже по него може да се сжди за достоинствата на тая книжка откъмъ езика, което за насъ е сравнително отъ по-голѣма важность: „Кактỳ по т'ва време между наш'те католици сичките млади хора знаiат да четат, смислих, чи щеше да è фаiдалѝа работа на тех, акò да им се турни на рацете еднò китàпче,[1]) наредено сас годни науки и молитви, та ощи от млади години по-добрè колкото можат да закачат да си наредат животат и по-лесно и достоино да испалноват техните по-главни духовни длажности. Кактỳ кристианскиат живот требе да ни è друго нищо салт едно верно, неприставно слугувани на Бога, зарад т'ва наредих некоiти науки и молитви за в зарантà и вичертà та да се посветева денат и секоiе наше правени та в чес од смартà да намерими днйте пални, достоини од вечната плата. И защò секоiе духовно доброò мо[2]) д'вади од присветиат курбан од с. миса[3]) и од таинствата од исповед и с. причестене, смислих, че по фаiдалѝа работа ниможи да се стори, колкото да се подадè идин колаi да се учат хората, как да слушат добре с. миса, как хубеве да се исповедват и достоино да преимат Исукраста у с. причестене. Защò, акò изваршат кактỳ требе теiа три работи, ни è кабил да ни варват по добар път (pât) и да ни се хора крепосни[4]) и верни кристиане. — Наддадах пак „патеката од маката Исукрастова“, им[5]) да се намери за

[1]) „Китапче“ е турска дума и значи книжка.
[2]) мо = му вмѣсто „ни“.
[3]) миса = литургия.
[4]) „крепосни“ е хърватизъмъ и значи добродѣтелни.
[5]) им = хем.

великите пости, им защо̀, кактŷ дума св. Бонавентура, нема по-можив[1]) колаі да се превардат хората да ни грешат, колко богомилното намислени на маките од нашат божѝ искупител. Избрах пак некоіти други молитви и песни, дето по-често се коландрисват в черквата, та по-лесно секоі да ги има пре рацете си, когà дутребат.

В' нарединіето од т'ва китапче ас коландрисвах оне булгарски іезик (dialetto), дето коландрисват и хортуват наш'те кристиане, и т'ва правих сас тоіа ниет, та по-лесно да разбирет сичките, и простните билѐ, и децата, зарад който наі-млого ас наредих теіа науки и молитви. Преимѐте инди каквò е т'ва ударени од моіата добра воліа за ваш'та фаіда̀ духовна и молети се Бога за мене. Рим. 1 на Априле 1870. Д. Цецилио (Cecilio) Капуцин."

Отъ езика на тоя прѣдговоръ се вижда, че авторътъ, колкото и да се сили да си служи съ простонародния езикъ, все пакъ не може да достигне чистотата на стила на по-старитѣ павликянски писатели и че, като италиянецъ, не е могълъ твърдѣ да се освободи въ синтаксиса отъ влиянието на матерния си езикъ, което особно бие въ очи при прѣкалената употрѣба на прѣдлога „отъ" гдѣто бива и не бива. Откъмъ тая страна па изобщо въ езиково отношение Едуардовитѣ съчинения стоятъ по-високо.

Въ книжката си Цецилио вмъкналъ и нѣколко латински черковни пѣсни, които се пѣятъ у католицитѣ. Отъ по-старитѣ черковни пѣсни, прѣведени на павликянски, тукъ сѫ прѣпечатани пѣсеньта „Стоіеше маіка жалновита", „Здраве звезда морска", „Свет на краі с мака мила, ще да изгори с чудна сила", за които е говорено по-горѣ (вж. с. 232 и сл.).

На 1878 година е напечатана отъ пропагандата още слѣдната павликянска черковна книжка, „прѣведена отъ италиянски на 1872 год." отъ неизвѣстенъ авторъ:

„Mesezat od Marta, naracen i poklonen na prevelikiat i slavniat sveti Josifa, precisti sgudenik na precistata majka Boxja, blax(ena) Deviza Maria. Preveden od italijanski v godinata 1872. Rim 1878. (м. 8° с. 160).

Езикътъ въ тази книга, сравнително, е най-лошъ. Особно синтаксисътъ на българскитѣ прѣдлози е твърдѣ пострадалъ. Заслужва внимание една правописна новость, която неизвѣстниятъ авторъ е въвелъ и която доказва, че павликянскитѣ писатели силно сѫ чувствували недостатъцитѣ на приетия у тѣхъ правописъ, особно пъкъ липсата на специална буква за гласната *ъ*. Тази подирната редовно се означава съ просто *а*, ала у всички писатели се забѣлѣзва въ нѣкои отдѣлни случаи, че сѫ схващали, какво тоя начинъ на писане не прѣдава сѫщинското произношение и затова сѫ употрѣбяли по нѣкой значецъ (диякризисъ) надъ *а*, или сѫ написвали *у* вм. *а* или пъкъ при *р*, *л* сѫ употрѣбяли *е* вм. *а*. У Едоарда вече се явява по-редовно знакътъ *â* вм. *ъ*, а и у Цецилия, за когото

[1]) можин = силенъ

току що се спомена, сегизъ-тогизъ се срѣща *â*, напр. въ *pât* и др. Неизвѣстният пъкъ авторъ на горѣказаната книжка въвелъ знакътъ *ǎ* съ значение на ъ, ала само въ коренни срички, гдѣто тъмниятъ еровъ звукъ по-силно и по-ясно се чува. Въ другитѣ случаи вм. ъ пакъ се пише *a*. Ето единъ откѫслекъ отъ началото на неговата книжка, за да се види правописътъ и езикътъ ѝ:

„Че как наш парви учител и іурнек за почитаніе камъ свети Іоза е сами Исукраст.

Сичкиат живот на Син Божй, наш Искупител, е-единъ доваршен и божествен іурнек за слѣдованіе. Ас ви дадох іурнек, дума сами Исукраст у своіето свето евангеліе, та както правих ас, и виіе теі да правите. Инди ако е теі, нека разгледами, какав іурнек мо дава Тоі около почитаніето кам свети Іозифа. Тоі е бил между чилеците парв, коіто почитал св. Іоза. От как божіат му отец, вечниат Бог, му го уредил за бäща врäс земета, както дума св. Дамасценски, секога както бäща го гледа Іесус и му подаваше почитаніе толкозу вредни и преличии и в такав такам, че не можеше по-големи да му подаваше, ако и да му е билъ природен и сäщи бäща. Евангелист св. Лука, като уписал Іесусовиат живот, от как достигнал Іесус дванаісети години до трисет, избире сичко в тези кäси думи: И тоі им беше положен. О чудовите хорти, каква велика наука уздаржат тиіе в себе си! Без шубе е, че Син Божи, през това време от осемнаісетте години сторил велики и чудни и безброіни работе и делове од бого-честност, од тарпеніе, од милосардна, от горещина и од сичките наі големи крепосте. Защо тогава св. Лука не го споменува? Нели ги знаіеше? Не, не, той св. Лука имал за учителкіа самата присвета Д. Мариа, както сами тоі дума в своіе евангеліе според свети доказатели, че много писатели са го наречали писач на Девицата. Не е било инди од незнаіенето. *Ма* той у тези три думички избире по-голем дел од Исусовиат живот; потребно е да ричем, че направил Иесус едно непреставно теченіе од слушаніе в сичко, дето му повелеваше і Д. Мариа и св. Іоза прави се неговата сама грижа е била тази, да изваршова чуждата воліа. Заради това тоі е искал, като изваршоваше сичките други работе, да е по-особно тази писана и споменевана в св. евангеліе, както наі-достоіна, наіславна и наі-божественна крепост“.

Като прегледахъ старитѣ рѫкописни книжа на бивши свещеници по южно-павликенскитѣ села, намѣрихъ много черковни проповѣди, писани на български, които сѫ останали ненапечатани безъ съмнѣние само поради това, че изобщо е било мѫчно да се добие одобрението на пропагандата, за да се напечати единъ български рѫкописъ, за което не тъй лесно се отпускали отъ подирната потрѣбнитѣ парични срѣдства. Така въ Хамбарли намѣрихъ цѣлъ купъ български рѫкописи на свещеника Антонино, сѫщия, който е съставилъ италянско-български словарь споредъ малкия словарь на Поотена, както се обясни по-горѣ (вж. стр. 300). Заслужва първомъ да се отбѣлѣжи единъ по-обширенъ рѫкописъ на Антонино, който съдържа цѣла серия разни недѣлни и празнични поучения подъ заглавие: „Kasi nauki za posvetenieto od Nedele i drughi po-glavni prazdnici, deto se pravat na godina. Spored

rimski kalendar. Odredeni za bulgarski katolici ot D. Antonino Kapuzin, missionario i redovnik na Ambarlia". Ржкописътъ съдържа 14 поучения, нѣкои отъ които съдържатъ питания и отговори та сж изложени донегдѣ въ диялогична форма. Има много поправки отъ ржката на самия авторъ, който не е владѣлъ сигурно българския езикъ та, види се, сетнѣ на много мѣста поправялъ езика Въ началото на ржкописа авторътъ вмѣстилъ и кратъкъ прѣдговоръ (nadhortovane), въ който казва, че той се помжчилъ да прѣведе за своитѣ християни отъ „Филибелиската даржава" „хубавитѣ и мждри" недѣлни поучения на Гастано Коста отъ Туринъ, понеже били много потрѣбни на нашитѣ павликяни, които обичали да празднуватъ разнитѣ праздници прѣзъ годината, безъ да знаятъ „защо светата церква е отредила да се празднуватъ". Въ края Антонино казва: „За т'ва ас мачил сам (се) според моіета кадарност, да убарна на булгарски іезик (діалект) онеіа научени(а), ама да ни станат тиа без глава, одредих некои каси мислени за посветението од неделе, за светата миса и други манинки нададени, та по-добре да се научат наш'те хора на испалнованіе од тоі голем борч, дето сичките имат да почитат празниците. Теі да баде!"

Отъ Антонина сж останали въ отдѣлни малки свезки и различни черковни проповѣди, които той е казвалъ и които, види се, прѣдварително си е написвалъ. Всѣка проповѣдь си има свое заглавие, напр. „Коіто се сложи, Господ го дигни, и коіто се дигни, Господ го сложи", или: „Коі иска да доди след мене, да се одрече от себе си, да земи своіат краст и да ме последи". Въ нѣкои отъ тия проповѣди българскиятъ езикъ е толкова неправиленъ, че се вижда, че тѣ сж писани прѣзъ първото врѣме, когато Антонино още училъ езика на паството си.

Твърдѣ много е писалъ и отецъ Мауриций, пакъ отъ капуцинския орденъ, служилъ като свещеникъ въ Хамбарли прѣзъ 1849—1856 година. Въ Хамбарли намѣрихъ отъ него изписани 8 ржкописни тетрадки, които съдържатъ 23 недѣлни и празднични поучения, всѣко отъ които е означено съ дата, види се когато е било написано, и съ особенъ насловъ. Така напр. послѣдното, „учени 23" — поучение — носи дата 4 Октомври 1853 год. подъ насловъ: „Credo vitam aeternam, Санки вервам живот вечни". И отъ други свещеници ще да е имало останали подобни ржкописи, които ще да сж изгубени или пъкъ се намиратъ още по павликянскитѣ села било между книжата на досежната черковна архива или пъкъ у частни ржцѣ.

Съ това, което се каза до тука, се изчерпватъ всички извѣстни менѣ данни, които се отнасятъ до развитието на народната книжнина у нашитѣ южни павликяни до освобождението на България отъ турцитѣ. Както се видѣ, книжовното развитие, което изложихъ по-горѣ, е ставало само срѣдъ южнитѣ павликяни. Споредъ както се е развивало черковно-училищното дѣло у сѣвернитѣ павликяни независимо отъ южнитѣ,

човѣкъ би очаквалъ да намѣри и у сѣвернитѣ павликяни подобно книжовно развитие, каквото видѣхме у южнитѣ. Ала колкото се отнася до книжовната область подобието между сѣверни и южни павликяни съвсѣмъ прѣстая: докато у подирнитѣ е билъ възможенъ посоченият бързъ и сравнително съ числеността и културното имъ състояние твърдѣ плоденъ книжовенъ развой въ течение на единъ вѣкъ, напротивъ у сѣвернитѣ павликяни не личатъ никакви слѣди дори отъ единъ макаръ и останалъ недоразвитъ зародишъ на народна книжнина. Тукъ не ще да е виновно само духовенството отъ ордена на пасиониститѣ, макаръ че изобщо взето е очевидно, какво това подирното въ изпълнение на своята религиозно-просвѣтна задача съвсѣмъ не може да съперничи на другаритѣ си отъ капуцинския орденъ въ Пловдивско. Ние видѣхме именно, че прѣди да дойдатъ капуцинитѣ въ Пловдивско е била основана павликянската писменость отъ българитѣ свещеници и то още къмъ края на поминалия вѣкъ. И тая традиция грижливо се е подържала пакъ отъ домашното духовенство все до дохаждането на капуцинитѣ. Ние видѣхме, още, че и прѣзъ врѣмето на австрийскитѣ лигуористи е имало сравнително доста павликяни свещеници и че тѣ сж именно, които сж водили борбата противъ реченитѣ чужденци. И нѣкои отъ тѣзи подирнитѣ, колкото и кжсо врѣме да сж прѣстояли въ България, все се старали по примѣра на домашното духовенство да пишатъ на български. Имамъ на ржка една ржкописна тетрадка, която съдържа двѣ поучения (проповѣди) писани между 1826 и 1840 год. на твърдѣ неправиленъ езикъ отъ лигуориста от. Петъръ Касеи (Kassei), който билъ родомъ чехъ, какъвто ще да е билъ и тогавашниятъ имъ главатаръ въ Пловдивъ, извѣстниятъ Птачекъ. Съвсѣмъ други сж били условията въ Никополската епархия. Тукъ свещеници отъ българско потекло сж много рѣдки, а условията на живота, както видѣхме, били толкова неблагоприятни, че повечето свещеници пасионисти не обичали да засѣдатъ дълго врѣме въ страната и да изучватъ българския езикъ. Отъ друга страна въ Никополско е липсвалъ такъвъ културенъ центъръ като Пловдивъ, за да дава потикъ къмъ умствена работа, па и икономиченитѣ условия на богатата Тракия ги е нѣмало. Наистина и между пасиониститѣ е имало нѣкои твърдѣ интелигентни и наклонни къмъ писателство свещеници, ала при казанитѣ условия и при липса на по-стара павликянска писменость тамъ тѣ си пишели италиянски, както е напр. случай съ Споменитѣ на Филипа Скварчиа и на другитѣ лѣтописни записки, които се прилагатъ въ края на това съчинение. Че мнозина измежду пасиониститѣ сж успѣвали добрѣ да научатъ нарѣчието на своето паство по практически съособъ, не може да има и сънмѣние, ала малцина ще да сж били такива, които сж имали търпѣнието и умѣнието, да изучатъ теоритично и основателно българския езикъ, каквото да могатъ и писменно да го владѣятъ. Единъ между тия малцина, а може би единствениятъ, е билъ споменатиятъ Филипъ Скварчиа, понеже той е съчинилъ единъ доста голѣмъ италианско-български словарь, който и до сега се е спазилъ въ архивата на Лъжан-

ската черква и който можахъ да разгледамъ подробно благадарение на любезностьта на свещеника отецъ Силвестеръ Лила, когато посѣтихъ Лъжене прѣди три години. Словарятъ е писанъ на обикновена четвъртина, спазенъ е цѣлъ въ слаба и полуизядена отъ червеи кожена подвързия и съдържа 418 страници. Думитѣ се редятъ на всѣка страница въ два стълбца. Въ началото авторътъ, чието име не личи нигдѣ, ала се знае по прѣдание, е написалъ дългъ прѣдговоръ, съ който мотивира нуждата отъ подобенъ словарь, като казва, какъ той самъ е изпиталъ на себе си тая нужда, като е билъ принуденъ като свещеникъ да учи нарѣчието на павликянитѣ безъ всѣко научно помагало — безъ словарь и безъ граматика. Отъ прѣдговора именно се вижда, че наистина до тогава у сѣвернитѣ павликяни не е имало никаква народна писменость, така че авторътъ билъ принуденъ да учи български само направо отъ живия говоръ. Като се вземе прѣдъ видъ още, че Скварчиа е живѣлъ въ България отъ 1824 до 1834 година, когато изобщо още не е била развита новата българска книжнина, ясно е, че рѣчникътъ му откъмъ своя български материалъ въ сравнение съ рѣчника на отца Едуарда, ако и значително по-малъкъ отъ този подирния, прѣдставя по-чисто-народенъ езикъ и за това и той може да бѫде цѣнно пособие въ бѫдеще при изработването единъ пъленъ рѣчникъ на българския езикъ. Именно въ рѣчника на Скварчиа има твърдѣ много диалектични думи, часть отъ които днесъ вече не ще да се употрѣбя и у самитѣ сѣверни павликяни. Особно интересенъ е тоя рѣчникъ и като източникъ, по който може да се види, въ какъвъ размѣръ сѫ били тогава проникнали чуздитѣ думи въ езика на сѣвернитѣ павликяни, главно турскитѣ думи, които твърдѣ много личатъ въ рѣчника. За да се види едната и другата страна само на единъ примѣръ, ще цитувамъ отъ началото на рѣчника какъ е прѣдадена на български италиянската дума „abito“ (българскитѣ думи пакъ прѣдавамъ съ кирилица):

„abito — дреа; diverse sono la sorta degli abiti: антерѝ, джубе, бениш, кужу̀, шкортекіо шкортѐка (? „skortèkio, skortèka“), іамурлу̀к, панджѐк, гавта̀н, дюлама (dülama), лайбар и илѝк, забу̀н, каса̀к, касавѐк, чукмѐ, сукно, сукма̀нь, престима̀нь, престѝлкіа, фута. — Abito da signora: рокле; — abito, per consuetudime: аддѐт, поученье; abito cattivo — лошиа адет; — per disposizione: табиат“.

Интересно е, че нѣмското название „лайбар“, което у банатскитѣ българи и сега означава „елече“ въ женската носия, е било извѣстно и въ Никополско, а пъкъ досега мислѣхъ, че нашитѣ банатчани сѫ го заели въ Банатъ. Отъ названието „престимань“ може би леко сѫ прѣминали къмъ турското название „пещемаль“, съ което сега въ сѣверноизточна България означаватъ кѫситѣ двѣ прѣстилки, що служатъ вмѣсто рокля.

Думата architetto е прѣведена: мастор-зидар, уста̀башѝ, маймарбашѝ; думата arcivescovo е прѣведена съ: господинбаши; approvamento — кабулъ и пр. Така се срѣщатъ редомъ и турски думи: финдѐк (хендек), метериз, испат, баалама̀, мукаіет, мурдар, кеиф и пр. и пр.

Понеже Скварчиа се е водилъ, учейки и записвайки български думи, само по своя слухъ, затова у него думитѣ сѫ записани фонетично безъ огледъ къмъ граматична правилность, и откъмъ тая страна пакъ рѣчникътъ му е по-цѣненъ за нашата филология и то още повече, че у сѣвернитѣ павликяни, както се каза, съвсѣмъ липсватъ писмени документи отъ нарѣчието имъ отъ по-старо врѣме.

За други нѣкои книжовни трудове на български езикъ у сѣвернитѣ павликяни до послѣдната освободителна война не можахъ да узная. Колкото печатани български книжки отъ по-старо врѣме намѣрихъ у сѣвернитѣ павликяни — всички се указаха отъ споменатитѣ издания на пропагандата, прѣдназначени главно за южнитѣ павликяни.

Слѣдъ освобождението на България настая въ областьта на слабата павликянска книжнина една на гледъ малка, ала по своитѣ благодатни послѣдици за по-нататъшното културно развитие и национално свѣстяване на нашитѣ павликяни твърдѣ голѣма реформа: замѣни се латинската азбука съ кирилската, а заедно съ това се приема полека-лека и общиятъ български книжовенъ езакъ вмѣсто павликянското имъ книжовно нарѣчие, на което се пишеше до скоро. По този начинъ на новото поколѣние на нашитѣ павликяни се отварятъ вратитѣ на цѣлокупната българска образованость чрѣзъ българската литература, която ще му стане още по-достѫпна и чрѣзъ училищното образование, прѣзъ което задължително се прокарватъ сега павликянскитѣ дѣца въ силата на нашата конституция. Тая промѣна еднакво се извърши у южнитѣ и сѣвернитѣ павликяни, така че отъ 15-тина години насамъ, каквато книжка да е е напечатана за павликянитѣ тя е все съ кирилска азбука и горѣ долу на приетия нашъ книжовенъ езикъ. Така напр. на 1889 година е напечатана въ Пловдивъ книгата: „Вѣчни истини отъ св. Алфонсо М. де Лигвори, печатана съ иждивението на Н. В. Прѣосвященство архиепископа Р. Менини, прѣвелъ Отецъ Иосифъ Ружинъ“. (Първо издание, мал. 8°, стр. 208. Друж. печ. „Единство“). Въ тази книжка авторътъ си е послужилъ съ общия нашъ книжовенъ езикъ и правописъ. И за сѣвернитѣ павликяни се яви на 1890 год. единъ малъкъ катихизисъ, съчиненъ пакъ на обикновения нашъ книжовенъ езикъ и писанъ съ кирилица. Въ наслова и на тая книжка личи, че е позволена отъ досежния католишки владика: „Християнска наука за селскитѣ българско-католически дѣца, наредена и напечатана съ позволението на негово Прѣосвѣщенство господина Иполита Агосто, Никополски владика“. Свищовъ, 1890. (8° 32). Отъ мъничкия прѣдговоръ къмъ тая книжка могатъ да се видятъ езикътъ и правописътъ: „Любезни дѣца. Ния Випрѣдлагаме най-главнитѣ дѣла на Християнското учение, което да Ви е полезно сме се трудили за да задържаваме вашитѣ селски диалектически словеса: изучете го, и що е по-важно, извършете добрѣ неговитѣ дѣла, и увѣряваме Ви, че ще бѫдете добри за себе си и отечеството си“.

За националното свѣстяване на нашитѣ павликяни единството на книжовния ни езикъ ще повлияе повече отъ всѣко друго просвѣтително срѣдство, и затова трѣба да отдадемъ заслужената похвала както на сегашния Пловдивски така и на Русчушкия католишки владика, които поощрѣватъ новата благотворна посока, като сѫ напустнали вече съвсѣмъ гибелния пѫть на националния сепаратизъмъ, който до скоро прѣмо или косвено, именно като се подържаха латинската азбука и особенъ книжовенъ езикъ за павликянитѣ, се е вдъхвалъ на подирнитѣ отъ единственитѣ му просвѣтени рѫководители — духовенството.

Какво значение има книжовното разцѣпление за подържане извѣстно национално разцѣпление, не е нуждно тепърва да се доказва. Ще спомена само за примѣръ нашитѣ банатски павликяни, у които съ далеченъ политачески умисълъ се подпомогна отъ правителството създаването на особенъ книжовенъ езикъ възъ основа на народното имъ нарѣчие и се въведе латинската азбука, така че сега тия наши братия, не бидейки въ сила да подържатъ своя литература и откѫснати отъ общобългарската литература, която можеше да ги просвѣщава и да крѣпи у тѣхъ националното съзнание, сѫ обречени на скоро загинване въ национално отношение.

Дѣлото на пълното национално събуждане въ Пловдивско ще довърши народното павликянско духовенство, което ще бѫде постепенно подкрѣпяно отъ младото поколение свещеници, що ожегодно излиза отъ Пловдивската семинария. Въ сѣверна България още не се е създала ядката на национално духовенство, както въ южна България, ала и тукъ то скоро ще стане, понеже сегашниятъ епископъ, господ. Хенрихъ Дулсе, доколкото можахъ да видя, сериозно и искрено залѣга, да тури новооснованата си духовна семинария въ Русе на добри научни начала, като се е убѣдилъ, че духовнитѣ нужди на павликянското му паство ще могатъ на днешно врѣме да се удовлетворятъ само отъ едно просвѣтено духовенство, излѣзло изъ собствената му срѣда. Между сегашнитѣ свещеници пасионисти много старателно работи въ сѫщата посока отецъ Силвестеръ Лила. Споменаха се вече неговиятъ малъкъ катихизисъ за павликянскитѣ дѣца и неговиятъ италианско-български рѣчникъ (вж. по-горѣ стр. 132, 140). Този рѣчникъ прѣди нѣколко години започна да се печати, ала струва ми се, че работата бавно напрѣдва и че печатането е спрѣло.

Приложение.

А.

Павликянски лични имена.

За етнографската характеристика на нашитѣ павликяни отъ немалка важность сѫ и тѣхнитѣ лични имена, особно пъкъ имената отъ по-старо врѣме. Такива се намиратъ въ голѣмо изобилие, спазени въ старитѣ павликянски черковни матрикули — въ книгитѣ за кръщавки, вѣнчавки и умирания, най-старата отъ които, спазена до сега, е споменатата вече кръщелна книга (registro de battesimi) отъ 1703 до 1767 год. въ Селджиково (вж. по-горѣ стр. 150). По старость слѣдватъ още слѣднитѣ регистри отъ тоя родъ: 2. вѣнчална книга отъ 1759 год. за Килъчли, Балтаджи и пр. (matrimoniorum liber ab anno 1759), къмъ която е приложенъ и единъ описъ на домакинствата въ Калъчли (Jndice delle casale di Calaclie), като е указано името на всѣко домакинство, нпр. Гагови, Дѣдо Стойко и пр.; 3. погребална книга, писана на български прѣзъ 1792 за умрѣли въ Балтаджи, Калъчли и Пловдивъ (вж. по-горѣ стр. 230); 4. книга за потвърденитѣ въ вѣрата въ Пловдивската епархия (liber confirmatorum diecesis Philipopoleos) отъ 23 Юли 1803 до 1812 година; 5. вѣнчална книга за Дуванли, Давуджево, Хамбарли и Селджиково отъ 1807 до 1815 год.; 6. книга за обявени свадби (Ehenverkündbuch) прѣзъ 1838—1840 година, писана български; 7. кръщелна книга за Пловдивъ прѣзъ 1839—1840 година; 8. подробенъ описъ на павликянското население въ Калъчли отъ 1861 год., нареденъ по отдѣлни сѣмейства (Stato d'animi di Kalaclia e d'altri villaggi, soggetti alla stessa parochia dell anno 1861), 9. сѫщо такъвъ описъ на населението въ с. Геренъ отъ 1867. година (stato delle anime di Gherene), 10. другъ подробенъ описъ на жителитѣ отъ Калъчли и Балтаджи, по-старъ до 10—15 години отъ току що казанитѣ, което се вижда по годината на рождението на лицата, указана въ тия описи при всѣко лице отдѣлно.

За сѣвернитѣ павликяни има по-малко и не толкова стари източници отъ този видъ. Най-старата черковна матрикула, която се е спазила до днесъ и която сега се намира въ библиотеката на Рущчушкия католишки владика, е отъ 1792 до 1807 год. включително; тя съдържа имена на кръстени, вѣнчани и умрѣли прѣзъ казаното врѣме въ сѣверно-павликянскитѣ села Бѣляни и Орѣшъ, а отъ часть въ селата Каканова и Слобозия, отсреща въ Ромъния, гдѣто е имало населени павликяни; 2. два полуизгнили листа, откжснати отъ една стара кръщелна книга отъ 1795 и 1796 год. за селата Петикладенци, Трънчовица и Лжжани; 3. за селото Орѣшъ има подробенъ описъ на всичкитѣ му павликянски жители прѣзъ 1854 година, нареденъ пакъ по сѣмейства, както и споменатитѣ по-горѣ южнопавликянски описи („Stato delle anime, che compagnono il villaggio di Oresce, diocesi di Nicopoli in Bulgaria. Rinovato il primo Octobre 1854.) и най-сетнѣ 4 отъ мене лично записани имена на сегашнитѣ павликянски жители въ с. Лжжани (Лъжене).

Отъ тоя обиленъ материялъ имена азъ по-долу ще съобща само една часть, извлѣчена изъ посоченитѣ по-стари и по-нови източници, за да се получи пълно и ясно понятие за собственитѣ лични названия у павликянитѣ. Тия имена ще могатъ сетнѣ се сравни съ личнитѣ имена на банатскитѣ павликяни, които съобщихъ въ XIV. т. на Мин. Сборникъ (вж. статията ми „Заселението и пр.“) и въ Български Прѣгледъ год. III. кн. 1 2. (вж. статията ми: „На гости у банатскитѣ българи“). И по въпроса за генетичната свръзка между сѣвернитѣ и южни павликяни личнитѣ имена на еднитѣ и другитѣ хвърлятъ ясна свѣтлина. А изобщо чистобългарскиятъ характеръ на тия лични названия показва, че павликянитѣ отъ старо врѣме сж били както по езика си, така и по всички други етнографски бѣлѣзи, между които важно мѣсто се пада именно и на личнитѣ имена, сжщински българи. Ще прѣдавамъ имената пакъ въ кирилска транскрипция; само въ случаи, гдѣто може да има съмнѣние, какъ да се чете, ще турямъ въ скоби името и съ латински букви споредъ оригинала.

I. Южно-павликянски имена.

1. Изъ кръщелната книга отъ 1703—1767 година.

„На година Господна 1703 на 1. Генара, Калачлиа. Либро од карстеніа од Калачлие и Балтаджие (записвалъ свещеникъ Д. Михаил Илиевъ (D. Michele di Elia), родомъ отъ Босна (Bosnese), мисионеръ въ Давуджево:

На 17. Ген. карсти кер[1]) Гена Гудева од Балтаджие, именом Неда; био[2]) их кума жена Іевси (Jevsi) Стоеница од Калъчлие Гіасовица.

На 4 февр. карсти сина Тодора Кривова од Калъчлие именем Димитар; би му кум Димитар Маніув од Балтаджие.

---

[1]) Кер. хърв.-сърб. ћер = щерка [2]) био, сърб.-хърв. = билъ

На исти дан карсти кер Стоіана Кулiова, име: Мариа. Би му кум Тодоръ Ниделков од Калъчлие.

1703 на 24 февр. Карсти кер Ниделіа Бичова (Bicova), и име Ниделіа. Би му кума жена Неча Иваничина.

На 28 Марца карсти кер Стоіана Куріук Пеіова именем Мариа; кум Стоіан Чауш.

Така редом били кръстени: дъщеря на Геша Драгоіова, име: Божана (Boscana), кумъ: Стоіан Сиратлиа (Siratlia, трѣба да е било „Суратлия");

Синъ на Стоіан Папазоглу съ име Петар, кумъ: Петко Чомак од Калъчли;

Синъ на Георгиа Дованлиец, съ име Васил, кумъ: Рад Атанасов;

Син на Никола Земліаров, съ име Рад, кумъ: Гіопселиа;

Дъщеря на Съби Лесков съ име Добра;

Синъ на Никола Ненов съ име Драгоічо, кумъ: Бачу Мирчов (Mircov).

Мариа, дъщеря на Нено Боічов, кумъ: Кара Иван;

Никола, синъ на Тодоръ Неделіов, кума: Боічовица.

Баіо, синъ на Роман Папазоглу од Балтаджи, кумъ: Петко Чомак од Калъчли.

Синъ на Бан Бечов („karsti sina Bana Becova"), кумъ: Кіурчи Павле.

Манчо, синъ на Гудов отъ Балтаджи, кумъ: Терзи Стоіан до Калъчли.

На 1. септ. с. г. Съба (Sabba), дъщеря на Дано Смоков, кума: жената на Тодор Неделчев.

Петко и Дено. близнаци на Нечо Бичов, кумъ: Станіо Пармажугов;

Стоіан, синъ на Коіо Гагов, кума: жената на Иван Чавдаров Пена;

Рада, дъщеря на Стоіан Вуков, кума: жената на Рад Вуласов (xena Rad Vulasova);

Коста, синъ на Михаил Узунгергіов, кумъ: Раіко Добромиров.

Мариа, дъщеря на Нено Маніов, кума: жената на Стоіан Чауша (xena Stojana Causcia);

Драган, синъ на Стоіан Узун-Иванов отъ Дуванджие (Duvangie), кумъ: Иван Дулгерин, от Балтаджие;

Неделчо, синъ на Иван Дешов (Descov), отъ Балтаджие, кумъ: Станіо Навліов.

Иван, синъ на Станіо Шишков, кумъ: Нетко.

Неда, дъщеря на Драган Башажов (? Bascaxov), кума: Станковица;

Драган, син на Дели Рад Павлов, Загореца, кума: жената на Роман Иваничин.

Иван, синъ на Гіерги, брат Манчов, кума: жената на Рад Власов.

Станіо, синъ на Петра Камберов, кума: жената на Атанас Станіов.

Стоіан, синъ на Стоіан Стоічов, кумъ: Узунбаіо.

Кера и Неда, близнакини на Раічо Памуковъ, кумъ: Станіо Пармажусов (Parmaxusov).

Иван, синъ на Драгоічо, кумъ: Иван, синъ на Баічо Мирчов.

Неделіа, дъщеря на Баіо Харачиріов, кума: Пановица.

Добра, дъщеря Узумбаіова, кума: Манчовица.

Петра, дъщеря на Чоно Бартановъ Глусик (? Glusik), кумъ: Рад Романов;

Добра, дъщеря на Раіко Пеіов, кума: Раіка Гергина.

Отъ 1704 година слѣдватъ по горния редъ тѣзи имена:

Петкана — дъщеря на Баічо Мирчовъ — кумъ: Братушко.

Рад — Банов — Тодор Неделчов.
Калчо — Калчо Мишовъ (Misciov) — Калчо Пандиров.
Стана — Куманов — Станковица.
Петко — Иван Мирчов — Добре Загорец.
Мария — Неделчо Гагов — Солаковица.
Рад — Станіо Пеіов — Пена Чавдарова.
Рад — Никола Перчимлиов — Данчовица.
Драган — Мирчо Раіков — Станко Радов.
Баіо — Нешо Баіов — Иван Добре Чавдаров.
Вела — Неша Баіова — Добре Солаков.
Петкана — Драган Пиштіов (Pisctiov) — Демана од Селджиково.
Неделчо — Нетко Гергев — Баіа Драганова.
Стоіка — Рад Василіов — Рада жена на Неделчо Бичов.
Пеіка — Тодор Карстіов — кумъ; „Стоіан Златарин, бугарин (шизматикъ)".
Дена — Коджа Башлиова — жената на Роман Папазов.
Мария — Русин Драгоіов — Сератлиіка (= Суратлиіка).
Мирчо — Стоіан Загорец — жената на Баічо Мирчов.
Чоно — Миліо Стоіанов — Братанов.
Петкана — Георги Дованлиец — Рад Атанасов,
Станіо — Нено Ранин Караджа̀ — Тодор Неделчов.
Чоно — Гіорги Харабаджиов — Рад Гіопсалиов.
Рада — Калчо Пеіов — Кюрчи-Павловица.
Мона — Бачо Коіо — Солаковица.

Нека забѣлѣжимъ по изборъ още слѣднитѣ имена отъ 1705 и 1706 год.:

Димитар Куманов, Кара-Иваница, Куна Нитковица, Иововица, Соманица, Калчо Дешов, Калчо Земліаров, Драган Кочишлиов, (Kocisliov), Гено Мартинов, Пена Чавдарова, Стоіно Куков, Стоіко, Баіо, Радко, Баіо Стани, Рачо Памуков, Калчо Мисиріов, Добрѐна, Рад Вуласов, Вулас Радов, Мира (ж. име), Ниделчо Маджаров, Белчо Чолаков Узунбаіов, Георги Чавдар, Баіо Дра̀гиіов, Солак Недо.
Отъ 1717 година: Іона Калчепеіова, Драгоіо Василев.
Отъ 1721: Петъръ Баіов Говедар.
Отъ 1728: Драгоіло Караджов.

Кръщавкитѣ отъ селата Хамбарли и Дуванли захващатъ въ сѫщата най-стара книга отъ 1845 година, а отъ Селджиково — отъ 1742 год. Ето на купъ още имена отъ тия села както и отъ Калъчли и Балтаджи:

Станко Загорчов, Нено, Русана, Братан, Каліа (ж. име), Вела, Ничо, Калина, Рада, Стоіка, Доіка, Станко Гудов, Стоіан Куліов, Коіо, Топал-Стоічо, Стоіан Рангов, Манчо Гуванов, Герги Трупчов, Драгоічо Гергіов, Никола Боінин, Тодор Кивор (? Chivor), Стоіан Биндирлиов, Ничо Бумбала, Драган Банчов, Михо Топал, Кіурчо-Доічов, Начо, Боіно, Бена, Калуна, Луциа, Баба Дена Пеіова, Баба Гана Рипчовица, Калина Стоіаничина, Баба Неда Николица, Дедо Куман, Калина Куманица, Иван Куманов, Дедо Неделчо Шабанов, Баба Дена Рачовица.

2. Изъ вѣнчалната книга отъ 1759—1815.

Итересни сѫ слѣднитѣ имена и прѣзимена:
Отъ *Калъчли:* Станчо Драгоіев Бабин Іовин;
Рад Бабин Іовин.

Отъ *Селджиково:* Георги Сукарланов Андреов, Георги Димовъ Крантов, Баба Куна Божкова Атанасица, Мариа Родулова Митовица, Катарина Пашкул-Павловица, Сузана Червен-Матеова Иванова.

Отъ *Дованли:* Ана Топал-Пенчов-Станіовица, Клана Тавровъ-Павловица, Добра Смарламов-Матова, Катарина Расменски (?) Петровица, Мариа Башков-Банова.

Отъ *Давуджово:* Теодора Кіурков-Доічовица, Петра Попкин-Атанасица, Іона Кіосов-Атанасова, Мариа Арабаджи-Атанасова.

Отъ *Хамбарли:* Мариа Кіучук-Маркова, Мариа Начов-Петровица.

Въ сѫщата вѣнчална книга е приложенъ пъленъ списъкъ на домакинствата въ с. Калъчли, именувани споредъ името на домакина на всѣко сѣмейство. Ще приведа отъ тоя списъкъ по-необикновенитѣ имена:

Дедо Стоіко, Сеизатлиов, Дедо Трупчо, Дедо Васил Узун, Дедо Гешо, Дедо Русин, Дедо Велико, Дедо Тито, Дедо Куман Бумбала, Коіо Добчов, Братушко, Дедо Главчо, Гурушлио, Заміаров, Пандура, Маджар, Дедо Драгоі, Сеімен, Чомак, Биков, Дедо Минко, Дедо Добрешко, Куліо, Гіулчо, Дедо Будур, Дедо Драгніо, Балабан, Добран, Торапан, Кукудан, Гуно, Милчо, Буіуклиат, Пано, Ботура, Кара-Боікин, Гинчо.

3. Изъ погребалната книга отъ 1792 год.

Имената сѫ тукъ отъ Балтаджи, Калъчли „Филибе" и Алифаково. Ще съобща само нѣкои отъ по-интереснитѣ:

Баба Калина Барачкіа (Врачкя?), Рад Ралински, Митіо Банов, Петър Карамалак, Сузана, Катарина Петрова Алачова, Спас Мишов, Михо Гиопселіиски, Петар Ушаков, Петар Пуріас (Purias), Мана (ж. име), Стоіан Іотов, Елизабета, Георги Демирджи, Дона Иваница, Амброшко, Паула.

4. Изъ книгата на потвърденитѣ въ вѣрата (liber confirmatorum) въ Пловдивската епархия прѣзъ 1803—1812 год.

Имената е бѣлѣжилъ на латински свещеникътъ викариусъ Георги Туновъ, родомъ павликянинъ, за когото става вече дума като авторъ на голѣмия прѣводенъ Миней (вж. по-горѣ стр. 249.). Имената произхождатъ отъ всичкитѣ павликянски села въ Пловдивско и сѫ твърдѣ много на брой: рѫкописътъ състои отъ 80 стр. въ четвъртина, изпълнени само съ лични имена отъ разни дати и села. Отличителната страна на тоя списъкъ е тази, че всѣко име е указано и съ пълното му прѣзиме, което винаги състои отъ двѣ имена — името на бащата и отъ името на дѣдото. Срѣщу името на „конфирмирания" е поставено и името на кума (patrinus) или на кумата (matrina). Ще прѣдамъ началото отъ списъка както е въ оригинала:

„Georgius Tuno, sacerdos, vicarius apost(olicus), confirmavi sequentes:

Filippopolis 13. Iul. 1803.

Masculos:

Ioannem Rasciov[1]) Tanasov; Patrinus: Ioto Nalciagiski.

---

[1]) Рашов.

Ibidem. 22. Febr. 1804.

Andream Coco-Nikolov; P-uns: Georgius Piuskiulgi Tekirdago(v).

Ibidem. 23. Febr. 1804.

Domenicum Rajov Ivanov; P-nus: Bosko[1]) Deli-Duman.
Nicolaum Stojnov Sabiov[2]) — Dragoja Romanov Gherghiov.
Petrum Dimciov Coliov — Dimitar Simitci[3]) Ivanov.
Ioannem Boncov[4]) Tanasov }
Paule Misciov Paulov } Ioseph Tonciov
Nicolaum Marascli[5]) Ivanov — Gheno Zoco[6]) Stojanov.
Petrum Vasilov Ghenov — Nicola Tuno-Tonciov.
Nicolaum Lautli-Stojanov — Tanas-Lesciov.

Feminas:

Stanam Gherghiov Dragojova }
Catharinam Draganciov Penova } Matrina: Gherghiova Gana
Catharinam Banciov Tanasova }
Agatham Zanov[7]) Paulova } Catharina Bancova[8])
Catharinam Gugov Dobranova — Tona Chiuciuk[9]) Paulova.
Mariam Arabagi Sabiova — Maria Salgi[10]) Gherghioviza.
Elisabetham Bostangi[11]) Gherghiova — Elisabetha Salgi Gherghiova.
Annam Cerci[12]) Ghendova }
Ceciliam Cerci Ghendova } Pena Pati Ivanova
Mariam Salgi Gherghiova — Maruscia[13]) Simitci Ivaniza и пр. и пр.

Ще приведа отъ тоя списъкъ още слѣднитѣ по-интересни имена:

Мѫжски:

Андреа Царски Павлов, Иосиф Василичин Генов, Георги Сомов Ненов, Иван Цапов Андреов, Иван Гаджов Събіов, Сирак Георги Сакаджи, Петар Пелтеков Салджи, Іосиф Гіурешин Гергіов, Андреа Червен Матеов, Петър Чоналчов Матеов, Радул Маімунджи Митов, Герге Зарзов, Петър Смарлама Денов, Павле Чіапраз, Георги Кіунанов Петров, Иван Пашалиіски Петров, Нейчо Бачов Илиов, Нейчо Добринчов Коліов, Иван Лех-Димов Марков, Петър Будуров Петров, Павел Плачков Іотов, Георги Бозук Генов Петров, Петър Генов Пенов, Петър Лупачов Цанов, Георги Балински Димитров, Драгоіа Келбаіовски, Георги Іовкин Петров, Алекси Шабански Стоіанов, Никола Сушов Гергіов, Амброси Белчов Петров, Никола Смоков Станчов, Иван Іаковски Гергіов, Петър Заміарски Гергіов, Димитър Маніов Нендов, Иван Станчов Славчов, Иван Кованджийски Гергіов, Петър Іуруков Іотов, Лука Нанчов Иванов, Неделчо Славчов Коліов, Туно Станчов Славчов, Иосиф Гърчов Божов, Іото Штипчов Танасов, Петър Сарфански Павлов, Павел Суіліиски Николов, Георги Пармаков Събіов, Никола Раікоски Стоіанов, Иосиф Кавгаджи-Спасов Антонов, Павел Дели Богданов, Никола Гіасов Петров и пр. и пр.

Женски:

Сузана Демирджи Матеова, Павла Балабански Коіова, Катерина Гайдарски Иванова, Агата Кованджи Гергіова, Мариа Кескин Добранова, Мата Дели Николова, Съба Панчова Кіосе Петкова снаха, Ана Сомски Ненова, Стоікіа Гаджув Пенчова, Тона Кіосе-Петров Павлова, Мариа Бакал-Гергіовица, Стана Тангіоз Иванова, Паула Хумник Добріова, Маргарита Гугов Иванова, Сузана Демирджи

[1]) Бошко, [2]) Събіов, [3]) Симитчи, [4]) Бончов, [5]) Марашли, [6]) Цоко, [7]) Цанов, [8]) Банчова [9]) Кіучук, [10]) Салджи, [11]) Бостанджи, [12]) Черчи, [13]) Маруша.

Iозефица, Елена Дiудiукчи Петрова, Бона Кел-Спасов Павлова, Съба Подоiак Иванова, Петронила Драгоiов Марчова, Викториа Арабаджи Неьова, Дена Кърк-Яланджи Гергiова, Мариа Крантов Петров Колiова, Дона Белбичо Матеова, Дона Зеiтински Петова, Мариа Човалкiата, Петронила Моралиiски Iотова, Милка Токмакчи Стоiанова, Викториа Сирмах Иванова, Стана Шарански Андреова, Дена Загорчов Гергiова, Мата Гвоздiов Иванова, Ивана Пишински Гергiова, Луциа Манавска Михова, Луци Бодлиски Танасова, Съба Узунски Иванова, Мариа Гешов Калчова, Мариа Пепчовска, Мариа Шиндiов Михова, Мариа Манiов Ненова, Катерина Шоп-Петрова, Катерина Кара-Мачов Гергiова, Викториа Чобан-Драганов-Павлова, Стана Кеменчеджиiски Добранова, Рафаела Крушов Балчова, Марча Ковачов Кiорчова, Стана Хамза Драгнiова, Мариа Добранiов Банчова, Ангела Караджов Павлова, Клара Драгнiов Николова, Мариа Мирковски Петрова, Елиза Рашов Коiова, Неделiа Цончов Неделчова, Мариа Марангос Петрова и пр. и пр.

5. Изъ вѣнчалната книга отъ 1807—1815 година.

Привождамъ за показъ нѣколко откѫслека точно споредъ оригинала:

Dovanlia, 25 Febr. 1807.

Ego Paulus sacerdos coniunxi in matrimonium Lescio Nicolov ex Baltagi, nunc ex Filbe, et Benae Penciovska, cum Pena Maurikov Paulova, et Radae Bajrakova sistra. Testes: cum[1]) Toncio Mittiov, stari svat Tanas Iotov, dever Benco Zabungiov Petrov.

Hambarli, 15 7-bris 1807.

Idem Athanasium Barak Penciov Ghenov et Petronilla Kiurianova, cum Ghena Bratanov Ivanova et Maria Pecov Paulova. Testes: cum Stagno Topal Panciov, stari svat Pencio Barakov Mattov, dever Ivan Ciolak Paulov.

Dovanlia, 23 Ian. 1808.

Ego Paulus sacerdos conjunxi in matrimonium Rajo Diulgher Tanasov cum Catharina Hamza Draghniova et Mariae Topal Penciova. Testes: cum Tanas Barak Penciov, stari svat Ivan Diulgherski Stojanov, dever Gheno Cioban Boscov Dobriov.

Hambarliae, 6. Decembris 1809.

Ego Mathias Raxdilovik, miss. apost. conjunxi in matrimonium Petrum Boncov Iotov et Clarae Penciov Nenciova cum Catharina Zejtin Petrov Marcova et Petronillae Ciragi Bratonova. Testes: cum Gheno Uzun Boghdanov, stari svat Paule Cioban Petrov Stagniov, Dever Bano Gajdagiski Nenciov.

Hambarliae, 7. Decembr. 1808.

Ego Georgius Tuno, vic. apostolicus, conjunxi Eliam Kel-Boghdanov Petrov et Ioannae Uzun Ghenova cum Ghena secundo Cioval Paulova, et Mariae Chiose Stojanova. Testes: cum Paule Paparkin, dever Petar Crantov Dimov, и пр.

6. Изъ книгата на обявенитѣ свадби отъ 1838—1840 година.

Книгата е водена отъ нѣколцина свещеници, които се мѫчили да пишатъ български, разбира се съ латиница, срав.:

[1]) Кумъ.

Anno 1838 год.

Ще да се венчи Калчо, син на Петра Керин, сас Луциа, дещере на Петер Деметров.

Ще да се венчи Герге, син (на) Иван Боікин, сас Петронила, дещере на Никола Сарески.

Никола, син на Михаела Мерескин сас Мариа, дещ. на Никола Белчов

Стоіан Генков, удовец, сас Пена, удовица од Мирчо Спасов.

Иван, син на Диліанскі Иван, сас Пена, дещере на Петра Марин.

Ще се венчи Герге, син на Аброз (?) Бабин Радин, сас Катарина, дещере на Ивана Загорчов.

Anno 1839.

Ще да се венчи Стоіко, син на Гроздо Стоіков, сас Катарина, дещере на Герге Чонков.

Ще да се венчи Герге, син на Петка Куртов од Балтаджиа, сас Катарина, дещере на Никола...

Anno 1840.

Ще да се венчи Іосеф, син на Петра Власов и Съба (Saba) Делииванска од Балтаджиа, сас Мариа, дещере на Раіко Иванов и на Катарина Мекерекова.

Петер, син на Герге Гажов и на Мариа Маркова, сас Мариа, дещ. на Стоіана Ханков и на Неда Митина.

Петер, син на Денко Харлашки и на Неда Печева, сас Анна, дещ. на Нено Бабин Керин.

Никола, син на Спас Горненски и на Ана Дончова, сас Мариа, дещ. на Ивана Денков и на Петронила Белчова.

Иван на Герге Луков и Мариа Боінослава, сас Мариа, дещ. на Андреа Балабански и Теодора Орешкова.

Иван, син на Стано Сомски и Стана Арабаджиска, сас Ана, дещ. на Стоіан Кежиіски и Мариа.

Герге, прибран син на Герге Изуни (?) Дена Маркова, сас Стана, дещ. на Герге Калчов и Лучиа Лафчиска...

Иван, син на Марко Горненкин и на Лучиа Генкова, сас Катарина, дещ. на Іако Заіков и на Пена Шишкова.

7. Изъ пловдивската кръщелна книга отъ 1839—1840 година.

Изъ тази книга вече цитувахъ примѣри, за да се види социалното положение на павликянитѣ, жители на града Пловдивъ прѣзъ 1839—40 г., понеже често се указва въ късситѣ кръщелни бѣлѣжки и занятието на бащата на кърстеното дѣте (вж. по-горѣ стр. 176 и сл.), така че тукъ можемъ само съ два-три образеца да се задоволимъ, тъй като въ тия бѣлѣжки рѣдко се срѣщатъ нови за насъ имена.

Die 3. Decemb. 1839.

Baptizavi ego Vicarius Joannes Ptácek, puerum eodem natum Hieronymum ex Ivan et Theresia Ciovalkov, tersia. Patr.: Marko Boxkof, tersia.

Item ego baptizavi Joannem die 30. Nov. natum in Aihrani et Ivan et Maria Zaikof, ratay in Aihrani. — Patr. Peter, sin na Jovanciof Wlasovat zet od Calasclia.

Item ego baptizavi Franciscum, puerum die 6. Febr. natum ex Koljo et Maria Vittof, kiragia. — Patr. Josef Stoinof, ciarcia.

Item ego baptizavi Andream puerum, natum eodem ex Josef et Maria Ghisengia (?), demergia. Patr.: Andrea Karabagiof, bacalin pro Josef Karabagiof, arabagia.

Baptizavi ego puerum Joso, natum die 6 Januarii ex Mathia et Cath. Hagi Pascko(v), gremnik. Patr.: Gheno Hamsof, salxia.

Baptizavi ego puerum Joseph Ludovicum, eodem natum ex Georgio et Theresia Ciociof, demergia. Patr. Andrea Ciociof, demergia.

Die 13. Nov. 1840. Maria Rosalia, nata die 10-a hujus ex Joanne Cojov et Verona Scisman[8]) Paulova, ejus axore, baptizata est temere a Maria Baikova, tenente Stanka Ganov-Kaljoviza: die vero 24 ejusdem mensis ego Carolus Pooten, superior interinus, missionis sophiensis omissas caeremonias suplevi in quo actu eam tenuit supradicta Stanka, и пр.

8. Изъ подробния описъ на сѣмействата въ с. Калъчли отъ 1861 год.

Въ тоя описъ сѫ указани редомъ всички сѣмейства по-отдѣлно, като сѫ изброяни поименно членоветѣ на всѣко сѣмейство и годината на рождението имъ. Напр. първото сѣмейство въ тоя списъкъ е описано така:

Jaciov — Pavlovi.

Baba Maria Petrova Sciopkina (= шопкина) . . . . . 1827.
Josef Nikolov Pavlov . . . . 1829.
Luza Ivanova Petkova . . . . 1849.
Ivan Jakov Jaciov . . . . 1852.
Jozo Jakov . . . . 1855.
Jozefina Jozefova . . . . 1857.
Nikola . . . . 1860.

Все тъй сѫ описани по редъ слѣднитѣ сѣмейства (тия, които иматъ еднакво име, ще споменавамъ само веднажъ):

Станіови, Гроздіов-Мандраджови, Стоікови, Нандрови, Шопкини, Гешови, Рончови, Іаковски, Събіови, Кеменчегови, Рачови, Боіови, Марини, Лангергіови, Загорчови, Алексови, Чолакови, Гіуртлазови, Шаркови, Генкови, Делгіанови, Карагіозови, Станкови, Манкини, Саріови, Пендови, Гіопчелиови, Гагови, Балджови, Джундрини, Керини, Лукови, Кочови, Баленови, Караиванови, Белчови, Деліанини, Петкови, Храненикови, Кочови, Томбакови, Мекерекови, Маркови, Бендерлиови, Раікови, Денкови, Манавски, Келбаджови, Каісарови, Паскалови, Боічови, Балабанови, Павлови, Дулгерови, Шишкови, Илиови, Шишко-Мекерекови, Радіови, Добріови, Карлакашови, Романски, Ненови, Власови, Коіови, Чонкови, Баслиови, Говедарови, Боікини, Палазови, Стамболиови, Заікови, Ганини, Мандраджови, Делииванови, Пиштіови.

9. Изъ подробния описъ на сѣмействата въ с. Геренъ отъ 1867 год.

Сѣмействата сѫ описани по сѫщия начинъ, както и въ казания описъ на с. Калъчли. Ето описанитѣ сѣмейства въ с. Геренъ (Gherene):

Манини, Іакови, Павлови, Саріови, Хаови, Стоікови, Гоцдови, Нарліови, Арабаджиови, Чорбаджиови, Станкови, Пеіови, Калчови, Пиштиови, Чавдарови, Кокови, Ненови, Заікови, Чонкови, Агови, Деліанини, Джундрини, Говедарови, Шишкови.

---

8) Шишманъ.

10. Въ подробния и по-старъ описъ, въ който по име сѫ изброени безъ огледъ къмъ сѣмейството, къмъ което принадлежатъ, всички жители отъ Калъчли, повтарятъ се вече извѣстни намъ имена та е излишно да цитувамъ примѣри изъ тоя рѫкописъ.

II. Сѣверно-павликянски имена.

1. Изъ най-старата книга на кръстени, вѣнчани и умрѣли отъ 1792—1807 год.

Книгата е ощетена отъ началото, а и подвързията ѝ силно е пострадала. Първата кръщелна бѣлѣжка датува отъ 9 септемврий 1792 год., писана отъ нѣкой си свещеникъ D. Nicolaus Ziloe. Понеже рѫкописътъ по краищата е изгнилъ, не се чете добрѣ на първата страница. На 2-та страница вече е вписвалъ прѣзъ 1793. година свещ. Франциско Ферери:

Oresce, die. 12. Nai. 1793.
Ego Franciscus Ferrerius baptizavi puellam nomine Mariam, hodie natam ex patre Stanco Alvagie (= Станчо Алваджия) et matre Drasia (?) Roncova, legitimis conjugibus. Tenuit Vasilchia Petrova и пр.

Oresse, mensibus Febr. et Martio, anni d. 1799.

Tenente quaternario jejuniorum solemnium.

Ego Mathias Rascdilovik baptizavi quinque pueros, nempe Donam filiam Magni et Mariae Tatojov, tenuit Donka Traceskova. Chiriacam, vulgo Kera, filiam Stoiani et Donkae Gunciov, tenuit Baba Ghenovizza; Monicam vulgo Moma, filiam Pauli et Zonae Sakacilov, tenuit Rada, uxor Boni Hagijov. Bonum filium Ridolphi vulgo Ranko et Ridolphae vulgo Rada Hagijove, tenuit Kristina Kurubova. Petrum, filium Boci et Nicolinae Bumbarov, tenuit Stojan Busckov.

Svisctovi, anno 1803, die 10 Maji.

Ego Mathias Rascdilovik, Miss. Ap, in matrimonium conjunxi Ridolphum, vulgo Rade Ratkov ex Petikladenzi, viduum, cum puella Domica volgo Neda Mozolu ex Varnopolzi.

Belleni, die 20. Novembris 1803.

Ego Bonaventura de Paulinis, Miss. apost. matrimonio copulavi Pincum Kriveiovum et Minam seu Mariam, filiam Цени (sic!) Terlemezovi, praesentibus testibus, notis Цонко (sic) Magiarov et Kalcio Sciancolov.

Ето имената, които се срѣщатъ въ тия кръщелни бѣлѣжки:

Ранко Пенов, Иван Ненчов, Донка Стефанов, Цона Пенова, Калица Ганова, Мариа Павлова, Марин Петров, Ненчо Петров, Иван Ганов, Аугустин Стоіанов, Ранко Бонов, Стоіан Петков, Велика Петрова, Іана Ганчова, Бочо Ганов, Никола Стоіанов, Боно Ранков, Димитър Гошев, Клара Пенчова, Неда Ранчова, Рада Богова, Слава Стоіанова, Марин Іотов, Никола Іончов, Неда Рачова, Рада Бонева, Мишо Кабакчиіски, Бочо Бомбаров, Велика Іозова, Нено Куков, Теодора Шиболова, Пена Шутрова (Sciutrova), Минчо Узун-Гергіов, Андреа Монов, Мариа Томовица Турлова, Павле Кършикокалов, Мариіа Ивановица Петканина, Марин Курубов, Петър Узунджиев, Іана Коіовица,

Неда Иванова Радина, Митро Балабановъ, Іозеф Дуліов, Петър Караконджо, Минка Маринова, Мариа Раткова Драгинова, Минчо Човански, Стоіан Гаіdаро(в), Клара Коіова, Петър Іонов, Стоіан Груніов, Добре Камбур, Гочо Ансилков, и пр. и пр.

2. Изъ кръщелната книга отъ Петикладенци 1795 год.

Понеже ржкописътъ е поврѣденъ на горния десенъ жгълъ, могатъ да се четатъ имената изцѣло тепърва по-долу, гдѣто захващатъ отбѣлѣзани кръщавки отъ 1796 год.:

Petikladens, 25. Augusti 1796.

Ego Michael Hirschenauer, M. Ap. baptizavi puerum nomine Franciscum, natum ex patre Tome Ghienkov et matre Donna, legitimis conjugibus. Tenuit Angelus Petrov.

Laxiani, 29. Augusti 1796.

Ego Michael Hirschenauer, M. Ap. baptizavi puellam nomine Donna, natam ex Patre Nicolao Dociov et matre Donna, legitimis conjugibus. Tenuit Donna, Dimitrii uxor.

Trancevizza, 23. Sept. 1796.

Ego Michael Hirschenauer, M. Ap. baptizavi puellam nomine Helenam, natam ex patre Petro Lazarschi et matre Maria, leg. conj. Tenuit Rada, Tone uxor.

Така вървятъ бѣлѣжкитѣ на четиритѣ листа и се споменуватъ слѣднитѣ имена:

Ангел Петров, Доминико Славов, Иван Бабин-Драган (Babindragan), Андреа Николов, Иван Николов Баліов, Петър Лазарски, Тонко Нешов, Марин, Станка, Роза, Никола Василков, Наста Василкова, Матеі Бродан, Теодор Варашо (Varasco), Стана, Иван Чочов (Cioccov), Ружа (Ruscia), „Пенка Иван-Матеова булка", Илия Марков, Антон Лалов, Петър Митов, Катарина Конакчиски, Блажо Лаоски (Laoschi = Влаховски?).

3. Изъ подробния описъ на сѣмействата въ Орѣшъ отъ 1854 година.

Въ този описъ сѣмействата сж описани по редъ безъ да е именувано всѣко сѣмейство съ общо сѣмейно название, както видѣхме въ описитѣ на сѣмействата въ Калъчли и Геренъ. Тукъ вмѣсто заглавие личи по редъ номерътъ на кжщата: „casa 1", „casa 2", и пр., подиръ което слѣдватъ имената на всичкитѣ членове на сѣмейството и се указва на всѣкиго и годината на рождението и др. Имената ги е писалъ италиянецъ и за това ги е изопачилъ малко, срав. нпр. началото: „casa 1. Jozo Magnovo Tattojo (=Маніов Татоіев) di anni circa 45; Luza, sua moglie, figlia dal Gano Korubue (= Гано Корубов) e Zona Tario (= Тарліова), „nata ai 8 aprile 1811, maritata ai 14 Decembre 1830. Loro figli: Joso, nato ai 3 giugno 1844; Birgitta, nata ai 23 juglio 1846" и пр.

Въ тоя описъ се срѣщатъ все познати намъ имена съ рѣдки изключения, между които най-многото сж нови католишки имена, давани отъ свещеницитѣ, като нпр. Винченцо, Бартоломео, Мадалена и пр. Много

народни имена сѫ единъ видъ прѣведени на латински, както видѣхме погорѣ, ѝдѣто Раждиловичъ туря по двѣ имена: „Domenica vulgo Nedelia".

4. Имена отъ с. Лѫжани.

Въ Лѫжани си записахъ сѣмейнитѣ названия, по които се отличаватъ цѣли сѣмейства едини отъ други, и по-интереснитѣ лични имена; тѣзи подирнитѣ ще притурямъ къмъ името на сѣмейството, на което принадлежатъ. Много отъ личнитѣ имена сѫ вече чуздестранни, дадени отъ поповетѣ. Азъ ще изтъкна повече подирнитѣ, за да се види, какъ въ послѣдно врѣме у сѣвернитѣ павликяни се губятъ вече народнитѣ лични имена.

Бацоеви: Герги, Петра, Берчіов.
Чялови: Радина, Рафа Раф (отъ Рафаелъ), Чина (отъ Франчиско), Бенедишъ, Максима, Филомена, Тарчіо, Боно.
Чекови: Иван, Марга, Іозо.
Дидіови: Неда.
Деребеіови.
Дивонови: Куно, Салватор, Верона.
Дочіолови: Винко, Иларио.
Дуолови: Александар, Минишче (отъ Михаилъ).
Габрови: Павел, Иванка.
Гайтанови: Никола, Неда, Лоренцо, Петра.
Гайтарови: Лиза, Яко, Ага (отъ Agada, итал. име).
Гамцусови: Пелагия, Каролина.
Гешови.
Іончови: Калистро, Колумба, Николина, Иванка.
Іоргови: Луіджи, Мариана.
Кальови: Доротея, Цецилия.
Калистрови: Карл, Роза.
Коліови.
Кърніови: Чиприано.
Коничіови, Караіованови, Късирови.
Кътървови: Юлияна, Елена.
Кунови.
Чалови: Бригита, Милана.
Миринови, Мартинови, Неделкови, Нишкови, Паластирови.
Папуркови: Бернардо, Розана, Яко, Иван, Гертруде, Гауденция, Дока.
Папаскови, Рада.
Първанови: Райнолови, Ронкови, Мартинчеви, Търліови.
Томови: Доминико, Иванче.
Тончови: Костанце.
Василіови, Винкови.
Золянови: Неда, Цона, Мито.

В.

Нови документи по историята на сѣвернитѣ павликяни.

(Прѣписъ отъ оригиналитѣ, които се намиратъ въ архивата на пасиониститѣ въ Римъ).

№ I.

Записки на Филипа Скварчна.

(Писани между 1825 и 1834. година, вж. по-горѣ стр. 98 и сл.).

Lettere del P. Filippo Squarcia, sacerdote passionista, giá missionario in Bulgaria, ad un suo fratello Arciprete.

1. Sento con piacere nella vostra lettera dei 3 Marzo l'edificazione che vi arreca la lettura degli annali della Propagazione della fede, ed il vostro desiderio di leggere qualche relazione anche della Missione di Bulgaria.

Ben volentieri aderisco alla vostra richiesta.

Prima di tutto stimo bene accennarvi cos'é questa Bulgaria, giacché quantunque non sia dall' Italia distante come l' isole dell' Oceano, ed i selvaggi del Canadá: nondimeno a me pare che, specialmente riguardo alla fede, sia ignota ugualmente che quelli, giacchè poco o nulla si legge.

La Bulgaria, anticamente Mesia, ha per confine a settentrione sempre il Danubio, a mezzogiorno il Balcano e nella Bulgaria Superiore l'Emo che la divide dalla Tracia in oggi detta Romelia, a Levante il mar nero, a Ponente la Serbia e la sud-ovest la Macedonia. — La sua lunghezza dal Danubio al Balcano è di circa due giornate, ossia circa 100 miglia. Nella Bulgaria Superiore, ossia occidentale la larghezza é di 3 giornate, la lunghezza da Vidino al Marnero è di piu di venti giornate ossia piu di 800 miglia. — Circa la popolazione attuale nulla posso accertare, ma in generale è poco popolata, per non dire spopolata. Riguardo alla religione poi, ecco la divisione che posso in generale assicurare. Di sei parti d'abitanti quattro sono greci Scismatici e due Turchi, pochi Armeni Scismatici e pochi Ebrei. E di Cattolici? In tutta la Bulgaria appena se ne contano 2000 nella Diocesi di Nicopoli. Voi al certo vi maraviglierete di un numero cosi piccolo ed io, considerate tutte le circostanze, mi maraviglio che giungano a questo numero.

2. Circa 60 anni fá cioé nel 1781. quando per la prima volta vi furono mandati dalla Propaganda per missionarii i Passionisti P. Francesco Ferrari e P. Giacomo Sparandio, i Cattolici Bulgari erano 2000, in questi 60 anni quattro volte vi é stata la Peste e due volte i Kargeli, che sono masnade di centinaia di assassini Turchi peggiori, specialmente per i Cristiani, della guerra e della peste.

Circa la conversione dei Turchi e dei Scismatici non sono, che idee e progetti da effettuarsi solamente quando Iddio muterá le circostanze, come si vedrá in appresso.

I 2000 cattolici erano sparsi iu 6 villaggi distanti 3, 4, 6 e 7 ore l'uno dall'altro.

144 anime erano a Marnopolsi o Varnopolsi, villaggio assai grande, ora tutto Turco, é questa l'antica cittá di Marcianopoli il di cui Vescovo Doroteo fú aderente all'eresia di Nestorio contro la Maternità di Maria SSma e fú ostinato e contumace con Nestorio anche nel concilio generale di Èfeso. — Altri 30 cattolici erano a Butuo, 400 a Lagini; 338 a Trancevitza; 170 a Peticladens ossia Quinque fontes; circa 300 a Oresce e circa 600 a Béllini.

3. Oresce anticamente, come si vede nella carta geografica, e dai ruderi e gran cimitero che vi è, si trovava alla riva del Danubio, era dopo Nicopoli il piú

gran paese di quei contorni; ma poi inoltrandosi sempre piu il Danubio costrinse gli abitanti a sloggiare. Una gran parte si trasferirono a Sistoff, villaggio sei miglia più in giú alla riva del Danubio, e divenne quasi il doppio di Nicopoli, come é al presente, ed i cattolici con quei pochi turchi, che vi erano rimasti nel 1806. oltrepassarono il monte e formarono il villaggio che esiste.

4. Béllini otto miglia sopra Oresce nella pianura alla riva del Danubio. Dicesi, cosi detto dal ré Belo, che ne fu il fondatore. Per quel che si puó congetturare da quel che é restato. Era prima della venuta di Gesú Cristo una grancittá e fu distrutta dagli imperatori Romani. — Vi sono ancora alla riva del Danubio gli ultimi avanzi della fortezza in mezzo della quale era un gran pozzo, che negli anni di siccità disseccatosi il Danubio, si vede ancora, dentro il letto del fiume circa 40 passi geometrici. Si trovano molti pezzi di colonne e capitelli di pietra lavorati, molti macigni quadrati di marmo, moltissime pietre di anelli, la maggior parte di Diaspro e d'Agata tutti con idoli di bellissima incisioné e monete senza numero di bronzo, di rame, d'oro e d'argento con un'idolo rilevato da una parte e dall'altra l'effigie di un console o imperatore o di Cesare Augusto, Neroné, Trajano, Diocleziano, Costantino Licinio. Nello scavare si trovano idoletti di getto per lo più di rame dorato, e spesso dei gran vasi di terra vuoti; alle volte peró l'hanno trovati anche pieni di denari, come io so di uno, che con somma segretezza mi fece vedere una buona quantità di monete di argento della grandezza di un papetto, ma erte quasi il doppio, trenta delle quali, secondo quel che si legge negli autori, bastarono a Guida per vendere Gesú Cristo, e di queste monete ne aveva trovato una gran pila piena nell'arar che faceva un campo vicino al paese. — Ma di queste notizie facciamo che basti.

5. Quando vi giunsero i due primi Passionisti col firmano da mercanti tedeschi nel principio del 1782. trovarono ad Oresce Don Nicola Silvi, alunno di Propaganda, il quale aveva la cura anche di Bellini, e gli altri paesi dei cattolici erano tutti senza prete. Il vescovo risiedeva a Rusciuk città (fortezza alla riva del Danubio 20 miglia sotto Oresce) dove erano alcune famiglie di mercanti Ragusei.

6. I Missionarii avevano la casa solamente a Oresce, a Béllini ed a Trancevitza, e questa casa consisteva in due stanze scavate, come tutte le altre, nella terra all'altezza di un uomo, coperta poi di canne e di terra sopra le canne, con un camerino oscuro. Di queste due stanze una serviva ad uso di cappella per la messa ed orazione. Negli altri villaggi, in quelle case dei cattolici dove alloggiava il missionario, ivi diceva la messa portando seco tutto il necessario.

7. Anticamente il vescovo risiedeva per lo piú a Bellini con due o tre missionari. Vi era la chisa grande di muro, ma bassa a guisa delle case, con abitazione annessa ed era nel luogo piú eminente, dov'è attualmente il vicinato Turco.

8. Nell'anno 1766 accadde, che un turco essendo andato, come spesso soleva, a desinare dai missionarii, osservò che stavano facendo un profondo scavo (era questo per formarci una cantina, cosa affatto nuova in quei paesi) ed essendo amico finto dei Missionarü, come lo sono tutti i Turchi, senza farne parola ad alcuno se ne andò a Nicopoli ad accusare al Pascià i cattolici che facevano una profonda strada sotto il Danubio per far venire segretamente i Tedeschi dalla Vallachia. Questa strada in terreno arenoso avrebbe dovuto essere lunga quattro in cinque miglia: nondimeno a quest' enorme impostura o piuttosto con questo pretesto il Pascià vi spedì subito una squadra di Turchi, che arrivarono all'improviso sull'imbrunir della sera, andarono direttamente alla chiesa, e prima di tutto legarono il Vescovo Mons. Nicola Pugliesi e due missionarii unitamente a sei dei principali cattolici del paese come complici; dipoi saccheggiarono la chiesa e la casa dei missionarii e presero non solo i calici, ma tutto quello

poteva servir loro a qualche uso (ed una certa Baba Elena Petcanin, dalla quale fra gli altri ho inteso questo racconto, essendo ivi presente e di età di undici anni diedero quei Turchi per derisione delle suppelletili della chiesa, alcuni dei calici e molti purificatori affinchè andasse a fare la pupa). — Dopo il saccheggio vi appiccarono il fuoco e restò tutto incendiato. Il giorno appresso condussero tutti in prigione col capo scoperto e le mani legate dietro a Nicopoli e li chiusero tutti nella prigione della fortezza minacciandoli d'impalarli. Dipoi il Pascià mutò la sentenza di morte in una multa di 4000 piastre turche, che in allora formavano la somma di scudi 1800; cioè 1000 dal Vescovo e missionarii e 800 dagli altri. Questa multa fu pagata dopo alcune settimane, nondimeno furono ritenuti in carcere per due mesi dopo i quali furono messi in libertà; ma i missionarii non furono rimandati in Bulgaria. Allora il Vescovo andò a Roma e fu trasferito. — Da quel tempo anche il paese di Bellini restò senza chiesa, e fino al mese di Aprile del 1832; cioè per lo spazio di 66 anni e si diceva sempre la messa ora in una, ora in un'altra delle stalle più spaziose dei particolari.

9. Rinnovata così la persecuzione ai missionarii per potervi avere accesso dovevono vestirsi e comparir mercanti tedeschi, i quali andavano per i loro negozi, e come tali avevano il firmano da Costantinopoli e nascostamente amministravano i sagramenti ecc.

10. Nel 1776, dopo 10 anni di vacanza fu fatto Vescovo di Nicopoli Don. Paolo Dovanlia di Filippopoli, alunno di Propaganda il quale risiedeva a Rusciuk presso alcuni mercanti Ragusei.

11. In questo medesimo anno vi andò P. Carlo Conventuale Modanese, il quale per lo più ritornava in Ungheria e dimorava con i cattolici bulgari, domiciliati in Arad, Pescenova, Pesk insieme con Don. Stefano Lupi. Terminati poi i 7 anni di missione chiese e parti nel 1781.

12. Parimenti nel 1776 l'alunno Don. Michele Mircovik, che era da qualche anno, fece passare a Vinga nel Banato 30 case di bulgari cattolici, i quali la maggior parte erano di Trancevitza e di Lageni, e restò con essi in Ungheria.

13. Col Vescovo Mons. Dovanlia vi era ancora Don Nicola Silvi, alunno di Propaganda, nativo di Bellini, dove dimorava.

14. Nel 1779 essendo andato un giorno ad Oresce dove era il P. Carlo Conventuale, e questo a caso quella mattina essendosi portato a Sistov corse in fretta ad Oresce il fratello di Don Nicola ad avvisarlo che fuggisse e si nascondesse, perchè i turchi di Nicopoli, istigati dai scismatici, sospettando che fosse missionario, avevano, ricercato tanto sua casa, ed avendovi trovati i candelieri, messale e pianeta lo cercavano infuriati per carcerarlo. Difatti poco dopo arrivarono a cavallo i detti sbirri ad Oresce, e domandarono del tedesco a quello stesso fratello di Don Nicola, che a bella posta gli si era fatto innanzi per assicurare il fratello. Gli rispose dunque che non lo cercassere, perché era andato a Sistoff, e credeva di vederli tornare indietro ma quelli gli domandarono dove alloggiava a Sistoff, e poi lo presero avanti che veli conducesse, come fece, ma il P. Carlo, così egli scrisse, per disposizioine della misericordia di Dio, che mi voleva ancora in vita, non ero andato al solito alloggio, ma per quella sola volta ed a caso, inquanto ama ero alloggiato da un'atro mercante. Vidi questi sbirri, ed essi videro me ma non mi conobbero, tornarono arrabbiati a Bellini e presero 400 piastre turche, cioè 180 colonnati di multa dal villaggio di Bellini per i soli candelieri

15. Nel 1782 i primi due Passionisti, che poi trattenuti a Bucarest per affrettare il firmano vi entrarono l'anno seguente nel mese d'Aprile. Dimoravano tutti e due a Trancevitza e nei giorni di festa a vicenda andavano a dir la s. messa, ed assistere i Cattolici or quà or là negli altri paesi. Tutto quello che

i missionarii ricevevano dai bulgari era una pizza di pane azimo ogni giorno, ed un servo che mutavano ogni sei mesi. Dalla Propaganda poi 40 scudi l'anno.

16. Circa i costumi dei bulgari, scriveva nel 1783 il P. Giacomo, appena quei buoni vengono a confessarsi la pasqua. Ma di questi ancora non saprei dire quale fosse la loro bontà; poichè erano tutti attentissimi nel tener celato ai missionarii le loro superstiziose e pessime usanze.

17. Nel 1784 dal Vescovo furono anche commesse alla loro cura dodici case di cattolici, che dalla Bulgaria erano fuggite nella Vallachia a Visciova, villaggio nelle vicinanze del Danubio. E nel 1786 altre sette case fuggite parimenti a Flamonda nella Vallachia.

18. Nel 1786 quei due padri Passionisti vollero provare di istruire i bulgari nelle lettere ed imparare almeno ai ragazzi a leggere e scrivere. Vi andavano almeno ogni giorno, ma venute le facende dell'estate non videro più alcuno, nè vi sarebbero potuti andare benchè li avessero pagati.

19. Nel. 1786 nel mese di ottobre vi fu la peste per la quale a Costantinopoli, dove più infierì perirono circa 60000.

20. Nel 1787 tornò dalla Propaganda a Trancevitza sua patria l'alunno Don Mattia Rasdilovik. Il P. Giacomo passò ad Oresce, e Don Nicola Silvi da Oresce passò a Béllini. — Poco dopo ritornò ad Oresce Don Stefano Lupi, il quale molti anni prima era fuggito in Ungheria, per cagion della guerra, dove aveva la cura di quattro sue sorelle.

21. Nel 1788 terminato i sette anni secondo la consuetudine di quel tempo, i primi due sacerdoti passionisti chiesero alla Propaganda di ritornare e l'ottennero.

22. Non erano ancora usciti dalla Vallachia, nel fine del mese di marzo, quando si dichiarò la guerra del Turco con l'Austria, regnando Giuseppe Secondo, e buon per essi, altrimenti stando in Bulgaria come tedeshi sarebbe avvenuto loro quel che avvenne nella Bosnia, dove entrati i turchi in un convento di Fraancescani di otto religiosi, che vi trovarono, sette ne impiccarono subito nel chiostro del Monastero, e l'ottavo, che era il guardiano, lo condussero legato in fortezza per fargli soffrire una morte più stentata e più crudele, e tutto ciò per sospetto di aderenza ai tedeschi. In questa guerra funesta per i cristiani, in cui lo stesso imperatore Giuseppe Secondo si salvò con la fuga, in una battaglia nelle pianure di Nicopoli restarono morti 20000 turchi, del qual fatto per molto tempo si servirono i greci, rammentandolo ai turchi per incitarli contro i cattolici

Nel Settembre del 1792 regnando Francesco Secondo vi andò il P. Michele Chirschenauer ed insieme con lui vi tornò per la seconda volta il P. Francesco Ferreri, il quale ritornò in Italia nel 1800 dopo altri 10 anni.

23. Nel 1797. si suscitarono i kargeli, per salvarsi dai quali tutti i paesi intieri abbandonavano le loro case e si ritiravano in luoghi di difficile accesso, formando degli abitanti di quattro a cinque paesi tutta una popolazione per difendersi. Nei paesi che venivano sorpresi da kargeli, prima di tutto le donne era il bersaglio della loro piú che bestiale impudicizia; di poi per aver denaro si veniva ai tormenti e si udivano gli urli e i gemiti in tutte le case per le applicazioni, che facevano dei ferri roventi nelle carni nude, conficcavano le sabbie tra le unghie delle dita, tagliavano le orecchie, il naso, ed altre parti e finalmente si faceva il macello specialmente degli uomini. Allora fu che molte famiglie e paesi intieri passarono in Vallachia. — I missionarii si salvarono in tempo di guerra, ma non fú cosi dai kargeli.

24. Il P. Michele vedendosi in procinto di morte fuggí di notte da Trancevitza per andare a Oresce dal P. Francesco e per la strada trovava delle mani tagliate, delle traccie di sangue e finalmente una moltitudine di cadaveri tagliati a pezzi, e benché fosse uomo coraggioso ne resto tanto spaventato ed norridito, che giunto ad Oresce si ammaló, e dopo pochi giorni mori, assistito

dal P. Francesco. Egli era nato in Scardingo nella Baviera e mori nel quinto anno della sua missione, cioé il 31 marzo 1797.

25. Don Nicola Silvi per nascondersi ai kargeli dormì una notte sopra il gelo di un lago agghiacciato, lo ché gli cagionò una malattia, che dopo pochi giorni lo privó di vita. Come il P. Michele fu assistito dal P. Francesco. — Don Mattia Rasdilovik passò molti giorni in una stanza oscura, ripiena di acqua all'altezza di un palmo, dove se ne stava immobile sopra un letto; molte volte vi entrarono i kargeli per cercarlo, ma rattenuti dall'acqua ed impediti dall'oscuritá se ne partivano. — Don Stefano Lupi se ne fuggì in Ungheria, come l'altra volta.

26. Attesa la morte di detti missionarii, accaduta nel mese di marzo 1797, vi furono mandati nel mese di settembre dell'istesso anno i P. P. Bonaventura Paolini e Nicola Ottaviani, e si puó dire che andarono come due pecore in mezzo ai lupi. — Il P. Nicola per assistere indefessamente a quei cattolici si trovó piu volte in pericolo di morte dai kargeli. Si salvó dalle loro mani col fuggire e nascondersi talvolta nel piú folto dei boschi, talvolta nelle cavitá dei monti, e talvolta dentro i canneti con ugual pericolo di morte se veniva trovato dai turchi e di morte non meno crudele se veniva trovato dai lupi, dei quali specialmente nell'inverno si danno dei branchi, cosi detti glutnizza, che divorerebbero anche dieci persone in pochi minuti; io ne ho contato fino a 19 tutti insieme.

27. Ai turchi oppressori dei cristiani si univano i scismatici persecutori dei Cattolici.

28. Riferirò un fatto solo dei piu rimarchevoli.

Il P. Nicola dimorava in Oresce, ed una donna scismatica di altro paese andò ivi per farsi cattolica maritandosi con un cattolico d'Oresce. Ambe le parti erano contente ma il P. Nicola dubitando di ció che poi avvenne, differiva di congiungerli in matrimonio, finalmente vedendo la donna molto risoluta e desiderosa di farsi cattolica la congiunse in matrimonio. Appena si riseppe il fatto dai scismatici di Sistoff, che i capi della cittá ne portarono l'accusa al Voivoda di Sistoff con tanto calore che questi spedi subito alcuni sbirri turchi a carcerare il P. Nicola in Oresce ed il P. Bonaventura a Béllini, e furono condotti ambedue legati a Sistoff con gran cordoglio dei cattolici, e con somma allegrezza dei scismatici che si affollavano attorno a loro per deridere ad insultare ad essi ed alla fede cattolica. Dopo essere stati l'oggetto dei loro scherni furono chiusi in una fetente prigione con ordine di non farvi appressare alcun cattolico, neppure per apprestargli il cibo necessario. Di tutta la cittá un solo scismatico vi fú che, memore dei beneficii, che da loro aveva ricevuto, si mosse a compassione, e per non farsi vedere dagli altri scismatici gli gettó occultamente del pane da un fenestrino. Molti cattolici uniti insieme si portarono alla casa di Agi Nanco Ciorbagi ossia Sindaco della cittá, dove erano radunati i capi della cittá, che erano tutti scismatici, per pregare per la liberazione dei loro preti; ma senza farli neppure aprir bocca, s'intesero vomitare mille ingiurie ed imprecazioni e discacciare obbrobriosamente per esser cattolici. Non sapendo allora a chi rivolgersi vollero provarsi di andare dal Voivoda di Sistoff ma anche li trovarono i medesimi scismatici, che facendo tumulto gli impedivano di essere intesi. I cattolici cominciávano a parlare ed i scismatici gridavano furiosamente: „impiccate, impiccate i due preti ed i capi del villaggio!" E cosi vennero licenziati anche dal Voivoda. Sentendo allora la donna maritata dal P. Nicola, che per sua cagione era col compagno in pericolo d'essere impiccato, si portó essa stessa dal Voivoda, protestandosi che niuno l'aveva sforzata a farsi cattolica, ma che essa medesima avendo conosciuta la vera fede ne aveva richiesto e stimolato il P. Nicola, e che ne era stato consapevole e consenziente anche il governatore turco di Oresce, onde i preti non erano colpevoli. A queste ragioni il Voivoda

mutó sentimenti e sentenzió che invece dei preti s'impiecassero le borse, multandoli di 700 piástre. — Dopo il saccheggio dei kargeli era cosa molto difficile radunare una tal somma. Nondimeno tutti impegnati i cattolici per liberarli fecero una questua in tutti i paesi e vi furono delle povere donne che si levarono gli orecchini, acció col prezzo si potesse arrivare a formare tutta la somma che era necessaria. Pagata la multa con dispiacere dei Greci scismatici furono rimessi in libertá.

29. Pareva allora che dopo tante persecuzioni e pericoli dovesse il P. Nicola terminare in pace il fine della sua missione; ma non fu cosi. Come un effetto dei continui timori e dei grandi strapazzi da lui sofferti fu sorpreso da una grave malattia, che pose termine ai suoi patimenti. Appena infermatosi previde il suo fine che però benchè infermo si recò a Bèllini, dove era il P. Bonaventura, il quale lo assistè da fratello e lo aiutò a morire santamente da Apostolo. Difatti morì nell' anno 1802. di anni 32 dopo 5 anni di missione. Egli era nativo di Roma. — Fu sepolto nel cimitero comune vicino all' alunno Don Nicola Silvi, e secondo il costume di quei paesi il P. Bonaventura vi fece porre in memoria una colonna o pietra assai grande. — Resò allora all'alunno Don Mattia Rasdilovik la cura di Trancevitza, Lagini e Varnopolci; ed al P. Bonaventura la cura di Bellini, Oresce e di tutti quei cattolici bulgari fuggiti in tempo dei kargeli nellà Vallachia.

30. Cosi andarono le cose per quasi due anni, finchè nel Decembre del 1804. essendo andato nella Vallachia per battezzare un fanciullo dovè una notte dormire in una stalla assai fredda, per cui contrasse una pleurisia che fu anche per lui il termine dei suoi patimenti. Ripassò, benchè infermo — il Danubio, per andare ad Oresce, ma non vi giunse che morto; poichè non potendo, per la gravezza del male, proseguire il commino si fermò a Sistoff in una stanza sotterranea o piuttosto in un fracido tugurio di uno Scismatico, dove privo di ogni umano soccorso, ma confortato da Dio e raccomandandosi l'anima da se stesso con gran pace e tranquillità se ne passò all'altra vita il giorno appresso, avendo tralasciato di celebrare la s. messa in quel giorno, in cui morì. Era nato in Parascio, diocesi di Alba Pompea; morì di anni 39. — Il suo corpo fu trasportato dai cattolici in Oresce e fu sepolto vicino al P. Michele.

31. Questo P. Bonaventura instancabile nella cura dell'anime e sprezzatore della propria vita, agli stenti e fatiche del suo ministero, in quei tempi tanto calamitosi aggiungeva anche una severa mortificazione volontaria. — Stando egli a Bellini avrebbe potuto il più delle volte provedersi il pesce, nondimeno, si seppe dopo la sua morte dal servo, che tutto il suo pranzo ordinariamente non era altro che due o tre cipolle cotte nell'acqua con un poco di sale insieme con acqua sopra alcune fette di pane, versato in una scodella. La sua morte dispiacque e fu pianta assai da tutti i bulgari, testimoni dei grandi patimenti, da lui sofferti unitamente al P. Nicola, e delle sue virtù per le quali era tenuto in concetto di santo; e dispiacque anche grandemente al Vescovo Mons. Dovanlia, il quale non lo stimava meno dei bulgari, ed aveva stabilito, come disse allora essendo egli impotente, di chiederlo al S. Padre per successore.

32. Circa un'anno prima della morte del P. Bonaventura cioè nel 1803. erano stati inviati colà dalla Propaganda due altri missionarii, cioè il P. Antonio Giordani ed il P. Fortunato Ercolani, i quali furono dal Vescovo che stava a Bucarest di Romania trattenuti colà per aver cura di tutti quei cattolici, che come si è detto, vi erano passati dalla Bulgaria: ma poco dopo la morte del P. Bonaventura, il P. Fortunato passò ad Oresce, ed il P. Antonio tornò in Italia e si spogliò dell'abito religioso.

33. Morì in questo tempo Mons. Dovanlia a cui fu dato per successore il P. Francesco Ferreri, che per la terza volta tornò in Bulgaria, già consacrato

Vescovo nel 1805., ed andò insieme con lui per missionario il P. Bonaventura Fedeli, che passò a Trancevitza.

34. Si visse in Bulgaria pochi anni, non so come, senza guerra senza peste e senza kargeli. Dopo il 1808. cominciarono nuovamente questi flagelli l'uno dopo l'altro. — Il primo fu la guerra. Nelle vicinanze di Giurgevo, fortezza della Vallachia incontro a Rusciuk, vi perirono tanti russi che i turchi li sotterravano a cataste; nondimeno passarono il Danubio presero Rusciuk ed erano arrivati a Lovic alle falde dei Balcani, quando, inoltrandosi l'imperatore Buonaparte vittorioso verso la Russia furono dal l'imperatore della Russia richiamate le truppe dalla Bulgaria a Mosca.

35. Nel retrocedere spogliarono molti villaggi bulgari dei loro bestiami, conducendo seco quanti branchi di cavalle, vacche, bufali, e pecore incontravano per via. Al desiderio dei russi si condussero quanti potevano verso la Russia, si un quello dei missionarii di liberare i cattolici dalla tirania dei turchi col farli passare nella Valachia, dove è libertà di religione, e per essere il territorio spopolatissimo potevano comodamente stabilirsi. Ne fecero parola ai Generali dell'armata, e questo bastò perchè quasi tutti i bulgari cattolici passassero con i loro bestiami nella Vallachia. Molti si unirono a quelli circa 200, che erano gia fuggiti per i kargeli, ed una gran parte si andò a stabilirsi nelle vicinanze di Bukarest, dove formarono il villaggio detto Ciople, del qual villaggio dai russi, che restavano in Vallachia, fu ceduto al vescovo cattolico, che risiedeva a Bukarest, anche il dominio temporale, e pagavano a lui un piccolo tributo annuo, la qual disposizione circa il temporale fu mutata nel 1828. soggettandoli con tutti gli altri al Principe di Bukarest. — Poco meno che gli Ebrei in Babilonia, i Bulgari, condotti nella Vallachia, aspiravano sempre alla loro patria specialmente per le vigne lasciate e che non potevano avere nella Vallachia, paese più freddo. — Dopo 4 anni spedirono due di loro a Sistoff a trattare per il loro ritorno, che fu subito combinato colla promessa di restituirgli le loro terre occupate in gran parte dai scismatici e di perdonare loro tutti i dazi dei 4 anni passati. — Eccettuati quelli, che erano a Ciople, tutti gli altri tornarono ai loro paesi, e gli furono restituiti i terreni, ma circa i dazi dovettero all'improviso pagare tutti gli arretrati in una volta.

36. Nel 1810 vi andarono altri due missionarii i P. P. Raimondo Mornia e Pietro Molinari, il secondo dei quali passò a Bellini ed il primo restò a Ciople.

I bulgari cattolici di Ciople erano allora assai numerosi, ma presto si ridussero a pochi.

37. Nel 1812 si scoprì a Bukarest una crudele peste che fu comune a tutta la Vallachia e Bulgaria, e durò circa due anni Nella sola città di Bukarest il numero dei morti ascese a quaranta milia. Dei cattolici bulgari ancora ne morirono moltissimi. Non saprei dire il numero; ma so, che anche a tempo mio in tutti i paesi della Bulgaria ed a Ciople si conoscevano ancora da per tutto molti vacui delle case estinte, delle quali restava solamente la memoria appena del cognome. E dei missionarii poi e del Vescovo riferisco solamente la morte.

38. Don Mattia Rasdilovik era giá passato per missionario nella Moldavia ed in suo luogo dimorava a Trancevitza un certo Don Michele Sancio Svizzero, ordinato sacerdote a Bukarest da Mons Ferreri e poi mandato per missionario, e questo fu preservato dalla peste e fù il solo missionario, che assisté tutti i cattolici di Bulgaria per due anni continui in cinque villaggi. — Nel 1812 nel convento e parrocchia degli Osservanti Francescani di Bucarest vi erano il guardiano P. Ambrogio Rabik con due sacerdoti e vi dimorava anche il Vescovo. — Per l'assistenza poi di tutti i cattolici bulgari, che erano nelle vicinanze di Bukarest, vi erano Don Marino Rasdilovik alunno di Propaganda il P. Fortunato ed il P. Raimondo (Il P. Bonaventura Fedeli compito i 7 anni di mis-

sione era ritornato a Roma ed alla sua casa paterna). Quando circa la fine di quest' anno si scoprì la peste, il vescovo passò a Ciople e lascio i 3 padri Francescani alla loro parocchia di Bukarest. Ma il P. guardiano per timore della peste se ne andò via e lasciò gli altri due sacerdoti i P. P Bonaventura e Simone, i quali dopo poco tempo si ammalareno tutti e due di peste, e mandato subito l'avviso a Ciople, distante mezz'ora, il vescovo disse ai missionarii: chi se la sentiva di andare a supplire ai Francescani? Ed il P. Raimondo rispose subito prima di tutti: Ecce ego, mitte me. Prima di partire però riflettendo, che non era necessario nè espediente, che tutti e quattro si esponessero egualmente al pericolo della peste, perchè attaccati essi tutti i cattolici sarebbero morti senza sacramenti, onde pregarono il Vescovo di allontanarsi per restare almeno in ultimo luogo, ma egli ricusò affatto di farlo, finalmente attese le ragioni che gli addussero s'indusse quasi per forza ad andare in un casino vicino a Bukarest da un cattolico amorevole, nel qual tempo ancora dovè assistere due che vi morirono di peste.

39. Il P. Raimondo trovò i due religiosi aggravati dal mal contaggioso, ed essendo soli li dovè assistere anche nel temporale, amministrò loro tutti i sagramenti. Uno mori al letto e l'altro, essendo andato nella vicina stanza comune, dove si era chiuso al di dentro non si vedeva uscire e chiamato non rispondeva. Il P. Raimondo, passionista, vi entrò per la finestra e trovatolo morto, dovè da se solo estrarlo da quella stanza abbracciandolo, e poi non essendovi chi lo seppellisse, dovè anche seppellirlo egli stesso. Proseguì per qualche tempo solo e sano ad accorrere dovunque era chiamato (che era cosa continua) dai cattolici infermi per la città e nell' ospedale. — Scrisse un giorno al P. Fortunato che trovandosi sempre solo tra i cadaveri, dei quali erano ingombrate anche le strade, desiderava in un giorno meno occupato di fare una scappata a Ciople sull'ora di mezzo giorno per discorrere un po e mangiare una volta insieme; e dal P. Fortunato gli fu risposto, che anche egli lo desiderava e l'avrebbe aspettato. Vi andò, trovò che Don Marino dopo avere amministrato i sagramenti ad una moribonda di peste, ne era stato attaccato in modo, che il P. Fortunato gli aveva dato anche il viatico. — Il. P. Raimondo racontò al P. Fortunato, che egli nel dir la messa quella mattina nel Chiostro del convento, come soleva per comodo dei secolari si era sentito all' improviso un gran dolore nei reni, come fosse stata une stilettata (soliti indizi della peste) ma che poi non vi era stato altro. Nel porsi a sedere per mangiare insieme fu sorpreso tutto ad un tratto da uno estremo tremolio, che traballava anche la sedia dove era, ed il pranzo e consolazione scambievole si convertì in lutto. Senza prendere alcun cibo andarono nella cappella dove si confessarono l'un l'altro come se fosse l'ultima volta per tutti e due, dipoi il P. Raimondo si volle accomodare a genio suo coll'abito da religioso sopra un sacco di paglia nella stanzetta del garzone, contigua a Don. Marino, già gravemente infermo. — Sentendosi egli cresere il male da un momento all' altro, gli fú dato dal P. Fortunato il s-mo viatico e l'estrema unzione, che ricevè con gran divozione rispondendo a tutto e restò molto contento e rassegnato alla volontà di Dio pensandosi di morire anche prima di Don Marino. — Compativa molto il detto Don Marino sentendolo gemere nei fieri dolori, che soffriva e spesso domandava che n'era, se era vivo o morto. — Era morto, ma il P. Fortunato per non affliggerlo mutava discorso e non voleva dirglielo, ma finalmente non potè più celare e dovè manifestargli, che era morto. Allora non disse altro che queste parole: oggi é morto lui, domani io, ah povero Monsignore che afflizione quando lo soprà. — Morì di fatti il giorno appresso in pieni sentimenti fino all'ultimo momento. — Interrogato dal P. Fortunato che gli raccomandava l'anima se qualche cosa gli dava fastidio o timore, gli rispose, e fú l'ultima sua parola: padre no, spero coll'aiuto di Dio, d'aver fatto quel che ho potuto, e

spero nella misericordia. E stringendosi il crocifisso sul petto placidamente spirò (martire della carità).

40. Si afflissero i bulgari per la morte di Don Marino, di nazione bulgaro; ma quando mori il P. Raimondo si conobbe quanto l'amavano. — È Ciople un villaggio non in piano, ma in quattro colline, ed i bulgari per non comunicare stavano ritirati nelle proprie case, e tutti sapevano la malattia del P. Raimondo; ora appena spirato lo seppe una donna di una casa vicina, e proruppe in un pianto tanto forte, che quasi nel medesimo istante sentendo una casa il pianto dell'altra si senti il rimbombo del pianto di tutto il paese in modo tale, che in ogni casa pareva fosse morto il padre o la madre e senza che niuno parlasse, dal pianto cosi di cuore ed universale, ognuno capi che era morto il P. Raimondo. Si trovarono a caso nel villaggio due signori tedeschi i quali nel sentire la mossa imprevisa e la durata di questo gran pianto non poterono rattenere le lagrime e vollero vedere il P. Raimondo, collocato che fu nella chiesa, asperso di cenere nella fronte (secondo il costume dei passionisti) della qual cosa restarono tanto atterriti che la stessa sera furono attaccati dalla peste e dopo pochi giorni se ne morirono. — Il. P. Raimondo era romano, mori di anni 34 di età.

41. Saputo il Vescovo la malattia del P. Raimondo con Don Marino, non aspettó di esser chiamato, ma ando subito a Ciople, e trovato morto il P. Raimondo, disse che questa perdita era stata un gran colpo al suo cuore, e che presto l'avrebbe seguito anche lui. Senza trattenersi a Ciople dove era il P. Fortunato se ne andó a Bukarest in luogo del P. Raimondo. Passarono cosi alcuni mesi, dopo i quali ammalatosi il P. Fortunato, ma non allettato, (consta dall'esperienza, che in tempo di peste non si dá altra malattia, ma sempre é peste) il Vescovo ritornó a Ciople. — La sera del 3 Novembre 1813. dopo essere stato a confessare un'infermo si ritiró nella sua stanza. La mattina non sorgendo di buon ora, secondo il suo solito, andó da lui il P. Fortunato, e lo trovò che delirava, interrogato rispondeva come fuori di se; recitava, come sempre era solito nell'alzarsi, il cantico *Benedicite,* ma sempre delirando (e questo delirio come in tanti altri era pessimo segno di peste). Ritornò finalmente in se perfettamente, conobbe anche egli stesso essere fortemente attaccato di peste, onde senza dilazione volle confessarsi e quella mattina stessa volle ricevere la communione dicendo da se stesso 'inginocchiato il *Confiteor.* Verso la sera sentendosi assai aggravato, ricevé l'estrema Unzione e di poi anche la benedizione in articulo mortis. Di poi il P. Fortunato, infermo anche lui di peste, ma piu benigna e col bubone in una gamba, andò a letto. Il Vescovo chiese un messale al servo, e se lo fece porre sotto il capo, dipoi disse al medesimo che andasse pure a cenare, e non volendo quello lasciarlo solo, dissegli che andasse pure, perché egli non aveva bisogno di alcuno, come fu, poiché il servo mangiò pochi bocconi e di poi tornato da lui lo trovó nella medesima positura in cui l'aveva lasciato; ma chiama e richiama, era morto. Era nato in Valdigi, diocesi di Forsano in Piemonte. Mori d'anni 73 e giorni 10. — Gli fu data sepoltura nella chiesa di Ciople, da lui stesso fatta fabbricare due anni prima e nel muro sopra la sepoltura fú posto il seguente: *„Hic jacet Franciscus Ferrerius-Episcopus-Nieopolitanus-Congregationis-Passionis D. N. I. C. — Patientia magnus, humilitate major, charitate maximus, qui tempore pestis ut pastor bonus animam suam dedit pro ovibus suis 4. Novembris 1813“.*

Egli aveva passato in quella missione 22 anni, dei quali 14 in qualitá di missionario e 8 di vescovado. — Fu uomo di grande orazione, ed in essa spendeva tutto il tempo, che libero gli restava dalle sue occupazioni. Fu rispettoso con tutti, ancorché fossero d'infima condizione. Nella sua morte non ebbe bisogno di fare il suo testamento, consistendo tutto il suo avere in scudi 25, quali lasciò una parte per tante messe in suo suffragio, ed il resto che fosse distribuito ai

poveri. — Raccomandò ai bulgari, che avessero rispettato ad obbedito al P. Fortunato, che lasció per superiore finché la Propaganda avesse disposto diversamente.

42. Dopo la morte del Vescovo, il P. Fortunato restato il solo sacerdote cattolico superstite, per una gran piaga nella gamba, apertosi il bubone, restó molto tempo infermo ed in letto, cosi che gli infermi bulgari venivano, appena attaccati dalla peste, condotti sopra il carro a confessarsi da lui, e tutti gli altri cattolici in Bukarest restarono senza preti affatto.

43. Nella Bulgaria, dove era egualmente la peste, il P. Pietro Molinari assisté sempre gli infermi, accorrendo con molto zelo ad assistére gli infermi senza risparmiar fatica. Alla percossa di una caduta, che fece da cavallo nell'andare da Bellini a Oresce, si aggiunse la notizia della morte di Don Marino e P. Raimondo e del Vescovo, fu di tanta afflizione per lui, che durò a piangere per due o tre giorni, finchè per ultimo colpo fu attaccato dalla peste, tanto fieramente, che apertosi il gran tumore nell'inferior parte del ventre non cessavano gli spasimi che continuamente doveva soffrire se non colla morte, che accadde quasi due mesi dopo. — Nella sua malattia, sempre in pericolo di morte, fú piú volte confessato e comunicato da Don. Michele Sancio, e poco prima che egli morisse lo aveva comunicato per viatico. — Non si trovó peró presente nel momento della sua morte. essendo sempre in giro, come il solo missionario che aveva la cura di 5 villaggi dove erano i Cattolici — Il P. Pietro Molinari era romano e mori d'anni 31 dell'etá sua.

44. Il detto Don Michele Sancio svizzero nel 1822 atteso la necessità, in cui si trovavano i cattolici in Filippopoli nella Tracia, fú dalla Propaganda trasferito ivi per missionario. Morto la passò in luogo suo a Filippopoli don Francesco Dragano, 1830.

45. Terminata la peste nel 1814 dei passionisti era rimasto vivo il solo P. Fortunato Ercolani, che dopo qualche tempo fu eletto vescovo e nel 1817 avendo urtato col console Austriaco per cagione dell'immunità ecclesiastica se ne venne a Roma e nella missione supplì un vicario fino al 1825, quando in agosto fu eletto per vescovo il P. Giuseppe Molajoni, sette mesi dopo il suo ritorno in Italia.

46. Nell' Ottobre del 1815 vi andarono i P. P. Matteo Baldini e Giuseppe Molajoni. Quest' ultimo, (come si è detto) dopo 10 anni di missione fu consagrato vescovo, in luogo di mons. Fortunato Ercolani, trasferito a Civita Castellana. Il P. Matteo poi ritornò in Italia nel 1826 dopo 11 anni di missione.

47. Nel 1817 vi andò il P. Luigi Bonauguri e ritornò nel principio del 1825 dopo aver terminati i consueti 7 anni di missione.

48. Nel 1820 vi volle andare il P. Giovacchino Patrelli. La sede vescovile vacante fece a taluni pensare che gli fosse stato di stimolo; ma nel 1821 successe un'insurrezione e guerra tra i Scismatici di Vallachia ed i Turchi nel qual tempo i Turchi invece del pastorale gli avevano preparato il palo. Non dimorò che un'anno in Bulgaria, e si salvò per l'impegno, che se ne prese il console Austriaco di farlo uscire dalla Bulgaria con spedirci un dragomanno (interprete del console.) — Nel 1823 tornò in Italia.

49. Nel 1823 vi andò l'alunno di Propaganda Don Francesco Draganov insieme col P. Tommaso Schelino, il quale dopo un anno di dimora a Trancevitza e Lagini essendosi ammalato passò per curarsi a Ciople, dove si ristabilì in salute, e nel 1825 ritornò in Italia.

50. Nel 1824 vi andarono i P. P. Stefano Monetti e Filippo Squarcia i quali ritornarono in Italia nel principio del 1835, dopo 10 anni di missione.

51. Nella fine del 1825 giunse a Bukarest il P. Giuseppe Molajoni, consacrato vescovo con i P. P. Angelo Parsi e Girolamo Pizzicannella, che tornarono

nel 1834, dopo 9 anni di missione. In luogo di questi nella primavera dell'istesso anno 1834 vi andarono i P. P. Luigi Cinti e Giuseppe Snell.

52. In luogo poi dei P. P. Filippo e Stefano vi andarono l'istesso anno il P. Ludovico Cappello ed un anno dopo vi ritornò il P. Girolamo Pizzicannella.

53. Nel 1840 in luogo del P. Ludovico (morto a Bellini in'occasione del colera) vi andò il P. Carlo Romano. E finalmente nel 1841 i P. P. Massimo Arduini e Mariano di Gesù. —

54. Quattro anni dopo la guerra, detta Zavera, vi fu di nuovo la peste, ma non fù da per tutto. — Dè'villaggi cattolici fù attaccato solo Oresce, ove ne morirano 63. Ma un turco di Oresce la comunicò a Lagini, dove io ero, e nella casa, dove alloggio, morirono 3 donne: ma per le precauzioi usate non passò più oltre. Di poi fu anche a Bellini e ne morirono circa 50. Il P. Stefano ne fu attaccato. Durò un'anno e mezzo e cessò nel 1826.

55. Nel 1829 vi fu nuovamente la guerra dei russi contro il Turco.

56. Nello stesso anno si scoprì la peste a Bukarest. Durò circa un anno e non fù si maligna come quella del 1813; nondimeno nel lazzareto che avevano formato circa due miglia distante da Bukarest nelle vicinanze di Ciople, dove allora io dimoravo (oltre i molti morti che seppellivano in lunghi scavi a guisa di fossi, e quando erano ripioni di cadaveri li ricoprivano colla terra) vi morirono l'un dopo l'altro cinque medici. — A Ciople quattro casate restarono estinte, ed i morti di peste furono 66. Io ne fui attaccato in ultimo e fui l'ultimo infermo.

57. Nel 1830 vi fu il colera prima in Vallachia e poi passò anche nella Bulgaria. — Nel 1830 vi fu di nuovo la peste nella Bulgaria, durò circa un anno e mezzo. Era generalmente da per tutto ed a Sistoff ne morirono circa 1000. I cattolici, che nel tempo del colera per non abitar lontanò dal missionario, si erano tutti stabiliti in soli quattro villaggi, in ciascuno dei quali risiedeva un missionario con chiesa ed abitazione annessa seppero in questa peste cautelarsi in modo, che ne andarono tutti esenti. Questa, come immunità dei cattolici, fu notata dai scismatici e dai turchi, che in quei paesi, dove erano i cattolici, erano attentissimi nell'invitarli non comunicando con gli appestati. — Il Voivoda stesso di Sistoff, posto da bando il fato del corano, si ritirò ad Oresce con la sua famiglia approvando le disposizioni del missionario, e non ritornò a Sistoff, se non quando non si parlava più di peste.

58. Nel 1838 il Vescovo risiedeva a Bellini, dove era una chiesa fatta sei anni prima, capace comodamente di tutta la popolazione; ma secondo gli ordini prescritti dal Voivoda di Sistoff scavata all'altezza di un uomo, affinchè al di fuori non facesse comparsa; era perciò sempre umida per non dir fracida. Ora avendo il Vescovo in detto anno ottenuto dalla Propaganda di Lione un sussidio di 4900 franchi la fabricò di nuovo.

№ II.

Бѣлѣжки отъ Филипъ Скварчиа върху двѣ случки, станали на 1819 и 1823 год.

(Вж. по-горѣ стр. 92).

1. Nel 1806 molte case cattoliche passate per cagione dei Kargeli nella Vallachia avevano formato un villagio a Slobosia a contatto dei scismatici nelle vicinanze del Danubio incontro a Rusciuk. Accadde che un vecchio scismatico di detto villaggio, invasato dal demonio, cominciò a gridare da per tutto che era stato mandato dalla vecchia peste, e che aveva grandi cose da dire. In comprova di ciò faceva delle cose prodigiose: si trapassava la gola con coltelli senza verun nocumento, leggeva nelle chiese senza aver mai imparato a leggere; parlava

diversi linguaggi, che mai aveva saputo, e simili cose. Tutti i scismatici di quei paesi per questi prodigi ci prestarono fede. Allora il vecchio disse che la peste nel tal giorno e nel luogo voleva, che gli si facesse un solenne sagrificio, altrimenti avrebbe fatto morire tutti. Prescrisse che in quel giorno nessuno accendesse il fuoco, e nessuno mangiasse se non dopo fatto il sàgrificio, dei cibi che dovevano portare fra le altre cose vi fosse una pizza impastata con miele. Che vi andassero tutti quelli che non volevano la peste in casa e che i sacerdoti andassero vestiti pontificalmente e con libro in mano. Promise poi che nel farsi il sagrificio, in segno di accettazione, avrebbero veduti nell'aria dei fuochi di diversi colori. — Fu in tutto obbedito da tutti i paesi di quelle vicinanze, ed anche i cattolici avevano preparati la pizza col miele e non accendevano fuoco. Per buona sorte dispose Iddio che in quella matina vi giungesse da Belini il P. Fortunato ed il P. Bonaventura Fedoli da Bukarest. Tuttl i bulgari cattolici, secondo il loro costume, tenevano il segreto delle loro superstizioni coi missionarii, ma avendolo saputo il servo del P. Fortunato questo gli narrò tutto il fatto e da farsi. Allora il P. Fortunato avvisò subito tutti i cattolici dell'errore, comandò che levassero via le pizze, che accendessero il fuoco e mangiassero. Dipoi si misero, i due missionarii, la stola sotta la pelliccia (essendo d'inverno) ed andarono tutti indifferenti colla pippa accesa in bocca impedire l'opera del demonio con esorcismi e precetti, che facevano al medesimo, senza esser conoscuiti da veruno. — Trovarono nel luogo indicato centinaia di carri tutti in fila con le tovaglie e cibi preparati e nel mezzo si dovava offerire il gran sagrifizio. I sacerdoti scismatici poi stavano tutti sopra i carri in gran funzione leggendo ciascuno preghiere alla Vecchia Peste (ciuma) ad alta voce.

I cattolici stavano in qualche distanza e pregavano Gesù Criste che confondesse il Demonio, e i missionarii rinnovavano gli esorcismi.

Disposto tutto in ordine fu chiamato il Vecchio (dai scismatici), che stava per ciò aspettando nella sua casa, a cui rispose che non poteva andare; dopo un'altro poco, perchè il tempo minacciava, mandarono di nuovo quattro persone a chiamarlo, che venisse presto; ma rispose come prima, cioè che non poteva andare affatto. Allora mandarono sei uomini che lo conducessero per forza. Ma che!. Trovarono che il Veechio era crudelmente battuto, gettato per terra, sbalzato per aria strascinato, senza che si vedesse alcuno. Veduti ciò tutti confusi e atterriti ritornarono al luogo a raccontare il fatto, affermando che a quell'ora era morto. Cominciò allora una tempesta di acqua, neve e grandine e cosi fini il sagrificio, con mille maledizioni, maledicendo in modo speciale i loro sacerdoti che li avevano esortati e condotti, e tornarono a casa piú morti che vivi.

2. Dopo la consacrazione di Mons. Pugliesi mentre i villaggi erano senza missionarii, due giovani di Oresce, figli di una certa Baba Vezza, pessima paulichiana (che poi morì tra gli schismatici in un villaggio della Vallachia), si fecero turchi ed erano domiciliati a Silistria. Ora uno di questi per nome Iamurlak (ossia cappoto) nel 1819 venne ad Oresce, dove nessuno lo conosceva, ed andò dal missionario, allora P. Matteo, fece portare da Lazzaro, servo dello stesso P. Matteo l'acquavite, poi gli disse che se ne andasse, e serrò la porta al di dentro. — Il P. Matteo, timidissimo come era, impallidi, ma non poteva opporsi. Il turco empi il bicchiere d'acquavite e voleva che il Padre bevesse, ma rifiutandolo questi, lo bevè lui, e poi anche il secondo. Di poi: io son venuto, disse, per farmi cristiano, ecco quà battezzami, e senz'altro si leva il turbante dal capo. Ma il P. Matteo: metti pure il turbante, gli rispose, che io non mi intrigo di queste cose, va a Bukarest e li potrai fare quel che ti pare. — Se non mi vuoi battezzare non importa, ma dammi l'orologio e quattrini, altrimenti... vedi queste pistole..... Il P. Matteo gli diede l'orologio e i piccoli parà (centesimi) che aveva in saccocia. Ma il turco: voglio altro che questo, disse, quattrini! E il P. Matto: questa non è casa mia, io sto a Bellini. Non importa,

quattrini! — Allora gli diede tutto quel che aveva, cioé sei zecchini turchi e disse che non aveva altro. A tali parole il turco l'afferrò pel collo, acciò non gridasse, lo gittò sul letto, e ripeteva: quattrini!..... Il servo del P. Matteo (che fu poi servo mio e dal quale, oltre il P. Matteo, ho inteso questo racconto.) sospettando di quel che era, stava a sentire fuori della porta, ma non poteva capire, perchè parlavano sotto voce, quando però intese il calpestio, e che il P. Matteo non rispondeva più, forzò la porta ed entrò, ed il turco subito sorpreso cessò e se ne andò via. — Partito che fu, Lazzaro disse al P. Matteo: Padre t'ha rubato? Si sò, rispose questo. Non volle sentir altro, esce fuori della casa (chi è in luogo elevato e domina tutto il villaggio) e grida a squarcia gola: cristiani, Iamurlak ha assassinato il nostro missiònario, correte, afferriamolo. Ed incomincia a correre verso il turco, che con disinvoltura se ne andava al suo alloggio, dove prima che fosse giunto, lo strinsero tutti insieme i cattolici e lo trascinarono dal Governatore accusandolo di furto, e alla presenza dell'istesso Governatore gli estrassero l'orologio di saccocia. Il turco non ebbe che rispondere, allora il Governatore lo trasportò a Sistoff dal Voivoda. Il giorno appresso vi fu condotto anche il P. Matteo e tutti e due furono presentati al Cadi (Giudice) acciò li giudicasse. Questi interrogò il turco accusato, il quale non disse altro fuorchè, il detto Padre lo voleva battezzare. Dipoi interrogò il P. Matteo e parlò in poco tutto il fatto. Di nuovo il Cadi al turco: E' vero tutto questo? E il turco mirando fisso in terra altro non faceva che dare delle occhiate al P. Matteo, e mordersi per la rabbia le dita. E vero? rispondi.. E il turco zitto. Iamurlak, disse allora il Cadi, mirami in faccia. Ma quello no. Alza gli occhi, ripeteva, e mirami. Ma ciò non fu mai possibile. — Allora il Cadi lo giudicò reo, lo fece mettere in carcere e lasciò libero il P. Matteo — Risaputosi ciò dai turchi andarono a rimproverare il Cadi, perchè avesse giudicato contro il musulmano a favor di un cristiano, ed il Cadi mutò sentenza, liberò il turco e fece mettere in carcere il P. Matteo, che usci quell'istesso giorno con pagare 7 scudi di multa. — E tornò a Oresce senza orologio, senza i denari dati al ladro, con altri 7 scudi al Cadi.

3. Nel 1823 stando una sera il P. Matteo nel cimitero, contiguo alla casa del missionario, vide dalla parte di Sistoff venire alla sua volta quattro turchi a cavallo. Si ritirò subito in casa e chiuse col zeppo di legno; ma quelli che a bella posta, e non per altro si erano portati da Silistria a Bellini, che per assassinar lui, e già lo avevano veduto, smontati da cavallo dinanzi alla sua porta chiamarono, bussarono; ed egli invece di aprire aggiungeva in silenzio legni a legni per fortificare la porta, che sforzata dai turchi traballava. Si radunarono ivi alcuni cattolici e procurarono di distoglierli con molte ragioni e preghiere, ma tutto in vano. — I cattolici ne avvisarono il Governatore e questi mandò i sbirri a chiamarli, ma inutilmente. Intanto entrarono nella stalla che era di rimpetto alla casa e vi presero sella, briglie, funi e tutto quel che vi era. Finalmente il P. Matteo non sapendo neppure lui quel che faceva per la paura, prese una vanga, che aveva fatto fare nuova e sbattendola con una pala di ferro, diceva della parole italiane, che andassero via. Il fatto fu che i turchi sentendo questo rumore e non sapendo cosa fosse, se ne partirono subito ed andarono al Governatore ad accusare il P. Matteo, che volendo alloggiare da lui non aveva voluto aprire, né rispondere. — Il Governatore capiva bene che erano quattro pessimi assassini e che contavano per nulla l'ammazzarlo; per salvare la capra e il cavolo mandò a chiamare il P. Matteo per sentirlo e carcerarlo. Il P. Matteo non voleva andare, ma persuaso dai bulgari che era peggio e che non temesse perchè il Governatore era dalla parte sua, vi andò. — Si intese fare una solenne birbata in presenza di quei quattro turchi, per non aver aperto. E poi dovè restare ivi carcerato ed i turchi andarono per le case al solito. — Partiti poi i turchi il Governatore gli disse, che lo teneva li car-

cerato per salvargli la vita, giacchè quei turchi erano risoluti di non partire dal villaggio, se prima non l'avessero ammazzato.

Di fatti si trattennero tre giorni facendo sempre la visita alla casa del missionario, dopo i quali vedendolo sempre carcerato se ne tornarono da dove erano venuti. Il Governatore seguitò a tenerlo in carcere per altri 8 giorni, ma in tutti i 15 giorni lo mandò sempre a mangiare ed a dormire in una casa vicina di cattolici assai possidenti. Il P. Matteo gli fu riconoscente, gli regalò anche l'orologio e dipoi quando non era più Governatore ed era bisognoso a Sistoff di tanto in tanto lo regalava.

№ III.

Описание на смутове, станали въ България прѣзъ 1821 год.

от Луйджи Бонаугури (вж. стр. 92—98).

Descrizione dei torbiti accaduti in Bulgaria nel 1821 an.

1. I torbiti della Bulgaria cominciarono nel mese di marzo 1821 allorchè avvelenato in Bucarest, capitale della Vallachia, il Principe i scismatici pretesero di realizzare il già fatto progetto di ristabilire l' Impero dei greci. Essi vantavansi di ridurre i turchi in schiavitù, e di saziarsi del loro sangue di passar quindi in Ungheria, poi in Germania poi in Itala e finalmente in Roma, distruggendo l'Impero Austriaco e la S. Sede Apostolica. Su tali chimere aprirono tra loro corrispondenza, spedirono messi, scrissero lettere, e si unirono di sentimento nelle provincie di Servia, Bosnia, Moldavia, Vallachia, Bulgaria, Romania, Macedonia e chiamarono ad assumere il principato vacante di Vallachia un certo Todor, vallaco di nazione e scismatico di religione, ed all'entrata di questo con poche truppe in Bukarest, i sacerdoti greci benedissero le sue bandiere predicarono la ribellione alla Porta Ottomana, minacciarono ai cattolici o un nuovo battesimo o la morte, e quasi vincitori dell'Europa e dell' Asia girarono per le strade della città con acqua benedetta, invitando il popolo ad insorgere in massa per scuotere il giogo dei turchi.

2. Erano allora in Bukarest alcuni turchi travestiti da vallachi, i quali udirono le parole, e videro le procedure dei Preti Greci, e partiti dalla Vallachia riferirono il tutto ai loro compagni di Bulgaria proseguirono il viaggio per Costantinopoli ad informare il Sovrano. Immediatamente si fecero in Bulgaria le piú scrupolose indagini per rinvenire lettere, per iscuoprire manovre e per venire al giorno della corrispondenza dei greci. Nel cosi detto Monastero di Nicopoli furono trovate alcune carte ed i quattro scismatici monaci furono incarcerati al momento. — Intanto noi quattro missionarii cattolici affatto ignari di ciò, che accadeva in Bukarest, ed altrove, facevamo una straordinaria missione nei 5 villaggi cattolici per richiamare al dovere molti e molti dei nostri, infetti di massime e di depravati costumi, tanto più che essendo il tempo della quaresima, si giudicò opportuno all'amministrazione del sagramenti. Le benedizioni che il Signore spargeva sopra questi cattolici alla predicazione della sua santa parola ci fanno credere con fondamento, che il Demonio ad impedir tanto bene suscitasse fin dal principio della missione i turchi del villaggio di Bellini a prender ombra di noi, al vedere che per 18 giorni continui quella povera gente si portava mattina e sera alla chiesa, e più di tutto all'udire la voce del predicatore ed il pianto del popolo. — In una sera al ritorno dei cattolici alle loro case i turchi gli scagliarono dei sassi che furono ricevuti in silenzio. Lo stesso in una mattina quando si portavano alla chiesa. Ogni giorno facevano lamenti per il concorso del popolo a confessarsi, senza però manifestare il motivo

dei loro sospetti, onde noi sempre all'oscuro degli affari politici, ad avvezzi a non far caso dei lamenti dei turchi per l'esercizio della religione proseguivamo la nostra missione con somma pace.

3. Non dormiva per altro il demonio, ma alla rovina dei missionarii tentò d'unire anche quella del popolo dei due villagi d'Oresce e di Bellini, allorchè in un giorno di festa 13 cattolici dèlle principali famiglie d'Oresce di proprio moto se ne vennero a Bellini ad ascoltare la predica. Crebbe alla loro vista il sospetto dei turchi, e decisero che v'era di certo corrispondenza coi vallachi e che si predicava la ribellione. I turchi di Bellini chiamarono a parte dei loro sospetti i musulmani di Oresce, ed uniti quasi in Divano, stabilirono di togliere la vita ai sacerdoti dei due villaggi, al sacerdote di Lagini che era con questi, ed ai 13 disgraziati cattolici, che si erano portati in Bellini per la parola di Dio. Mancava la sola autorità all'esecuzione di un tal progetto, ma il demonio che lo voleva eseguito inventò un'altra macchina. Aveva il sacerdote d'Oresce fin dal mese di febbraio e perciò prima dei torbiti di Vallachia ricevuto una lettera del P. Giuseppe Molajoni, vicario generale di quella provincia, ed in questà lettera gl'ingiungeva di manifestare al prete turco (Oggia o Imám) che era stato servito di una certa commissione per la riscossa di piccola somma in Bukarest. Il missionario, sempre ignaro delle circostanze dei tempi, finita appena la missione di Bellini, nel passare per Oresce manifesta fedelmente all'Oggia la detta lettera e proseguì il suo viaggio per la missione di Lagini.

Da quel tempo in poi giudiziosamente il P. Giuseppe non ha più scritto, e guai a noi se avesse mandato una sola riga.

4. Ma il turco volle ben compensare il favore fattogli ed accusò il sacerdote d'Oresce come certamente unito nella corrispondenza di ribellione affermando aver egli veduta una lettera di Vallachia, in cui il P. Giuseppe gli comandava di fare uccidere i turchi del suo villaggio, promettendo di venire alla testa di 10,000 uomini, unitamente a Mons. vescovo, per l'esterminio dei turchi. La conseguenza di tali calunnie era sempre la stessa: dunque conviene uccidere questri preti. — Ma i missionarii sempre all'oscuro di tutto proseguivano la loro predicazione ed amministravano al popolo i sagramenti. Cosi terminó la missione di Lagini, cui successe immediatamente quella di Trancevitza, un villaggio tutto di cattolici, senza turche famiglie, situato vicino a Nicopoli ed é perciò piú a portata di notizie. Ivi fu che nel colmo della sant'opera, quando il Signore spargeva su quel popolo un cumolo di celesti favori, si ebbe la nuova della nostra condanna alla morte. Fu detto che un regio ministro di stato del gran Sultano, di nazione armeno, consegnasse ad un valletto del Patriarca scismatico una lettera da nascondersi sotto il cuscino del letto di quell'infelice, nella quale fingevasi l'unione di 7 religioni diverse, quasi in crociata, per l'esterminio dè turchi. Difatti lo scismatico di Costantinopoli fu trucidato, un firman del gran Sultano penetrò in Bulgaria, con la licenza ai Pasciá di fare uccidere quelli tra i bulgari, che fossero sospetti di ribellione, o che avessero nell' ultima guerra del 1811. prestato il loro servizio ai moscoviti. Si fece al momento in tutta la Bulgaria la requisizione delle armi.

5. Dedotto il firmano a notizia dei nostri villaggi, fu richiamato in Oresce il missionario per sagrificarlo ai falsi sospetti ed alle false testimonianze. Io da Lagini mi portai in Trancevitza, da dove si spedi a Bellini, e venuto quel missionario, fu tenuto serio discorso sul partito da prendersi. Chiusa la strada di Vallachia, si pensava fuggire a Filippopoli, ma il progetto si riconobbe pericoloso, perchè privi delle carte di passo; inutile, perchè il Firmano era generale; dannoso, perchè atto ad avvalorare i sospetti dei turchi. Si decise di ritirarsi ognuno nel suo villaggio ed ivi attendere o la liberazione, o la morte. Ci confessammo scampievolmente per prepararsi a morire. Io tornai a Lagini, il P. Matteo Baldini a Bellini, il P. Michele Sancio se ne restò a Trancevitza ed il P. Giova-

chino Pedrelli non volle defraudare il villaggio di Petticladens della parola di Dio, onde nel Sabato Santo portossi colá, ove nascosto in casa di un buon cattolico potè occultamente adunare il popolo ed esercitare in tutte le feste di Pasqua il suo ministero. Fu questa una Pasqua assai funesta per quel missionario, cibato ad ogni momento di timori e d'angustie. Giravano i turchi per il villaggio alla requisizione delle armi. Passavano truppe indisciplinate, che si portavano in Vallachia. Alloggiavano altri turchi forestieri nei contorni della casa ov'era il sacerdote, e questi erano tanto infieriti che uno di loro trovato in strada un uomo di Petticladens gli pose in bocca una fune ad uso di briglia e lo costrinse a servirgli da cavallo per portarlo sulle sue spalle al villaggio.

6. Il P. Giovacchino si teneva celato ed amministrava i sagramenti a quel popolo, quando nella 3-a festa di Pasqua passò per Petticladens un cattolico di Trancevitza, ed annunziò l'arresto con la prossima morte dei 13 d'Oresce che erano andati alla missione di Bellini. Benché non fosse costui molto degno di fede, ció non ostante, attesa la pessima circostanza del tempo, il missionario credè e si tenne per perduto, passando la notte nel prepararsi a morire. La sequente mattina reso dall'angustia incapace a proseguire la missione, spedì segretamente ad Oresce una spia, dalla quale riseppe, esser falsa la carcerazione dei 13; onde rincoratosi alquanto si portò immediatamente in Oresce. Cosi terminò la missione dei 5 villaggi, missione benedetta da Dio e combattuta dal demonio, che da quel tempo sembra aver giurato in vendetta la perdita dei missionarii.

7. E chi può numerare le pene, i timori, i pericoli, ai quali siamo stati esposti nella scorsa estate? Era pena per noi il non poterci visitare l'un l'altro, l'esser privi per più mesi della confessione sagramentale, il non poterci neppure consolare per lettere, e l'udire ogni giorno dai bulgari intimoriti e naturalmente bugiardi, false notizie dell'uccisione dei nostri compagni.

8. I turchi nella certezza di darci la morte vollero prima spogliarci, onde a fin di cavar denaro dalle nostre mani ogni giorno facevano qualche nuova proibizione, specialmente in Oresce, ove la situazione dell'oratorio ed abitazione del missionario è esposta alla vista di 17 famiglie turche, dimoranti in quel villaggio. Nè mancarono simili procedure nei villaggi di Lagini, di Trancevitza e di Bellini, e se si fosse dato udienza si sarebbe dovuto abbandonare e messa, e predicazione e corona alla Madonna Ssma e amministrazione di sagramenti, vivendo come bestie col coltello alla gola. Ma il Signore si degnò allora concedere ai missionarii lo spirito di consiglio e di fortezza, onde senza comunicazione di sentimenti, tutti egualmente si opposero alle pretenzioni dei turchi ed alla viltà dei cattolici (i quali facevano ressa ai missionarii onde si arrendessero alle proibizioni dei turchi, per timore di qualche infortunio) ne mai mancò nei villaggi la messa, la predica, la corona, i sagramenti esponendosi i missionarii a mille pericoli, specialmente per le confessioni, onde non perdere il frutto della s. missione.

9. In Oresce si recitava una sera il rosario, ed il Subasci (governatore) turco del villaggio era nella sua casa ad ubbriacarsi di acquavite, nel tornare il popolo a casa, benchè osservassero tutti un profondo silenzio, il turco ubbriaco sparò il suo schioppo verso alcune povere donne, affinchè queste atterrite non si portassero più alla chiesa. Nella sera seguente minacciò di portarsi in persona all'oratorio, d'uccidere il prete e di bastonare coloro che avrebbe trovati ad orare. Di fatti dopo tre o quattro sere venne quasi fino alla porta mentre quel missionario recitava il rosario, ma la Madonna Ssma impedí che entrasse nella chiesa, nulla sapendone il sacerdote ed il popolo. L'attentato fu risaputo il giorno appresso, ed allora convenne al missionario per due o tre sottimane portarsi ogni notte in qualche stalla ed ivi, chiuso col popolo, dare il solito ossequio alla Madre di Dio dalla di cui intercessione speravasi la liberazione dei con-

dannati alla morte. Non vedendo più concorrere il popolo alla chiesa ogni sera, spiegò carattere quel Sciubasci e spedi il servo al missionario chiedendo segretamente un regalo, e col sagrificio di qualche zecchino si ottenne la licenza di recitare il rosario publicamente. Il tal modo si è redenta piú volte l'ingiusta vessazione e col danaro e con altri regali si ebbe il permesso per l'esercizio della religione. Si riaprì l'oratorio, ma i turchi del villaggio volevano bruciare la chiesa col sacerdote e col popolo, onde convenne allora al povero missionario fuggire qua e là ogni notte, dormendo nelle stalle, nelle rimesse, nelle fosse, nei gallinai sulla nuda terra, esposto all'umidità alle pioggie, e spesse volte calpestato dalle pecore, che gli tenevano compagnia. I turchi sempre più fieri moltiplicavano la minacce onde convenne al missionario sagrificare il suo orologio e mandarlo in dono al loro capo, che consigliò i suoi dipendenti a differire l'uccisione del prete sulla ragione, che i cattolici avrebbero dato fuoco alle case dei turchi.

10. Si tornò allora alle calunnie, e la prima fu un'accusa formale al Pascià di Nicopoli ed al Voivoda di Sistoff, chè i preti latini avevano ognuno un'officiale Moscovita nascosto nelle loro case, per uscire a suo tempo ed uccidere i turchi. Fu dato l'ordine al governatore di Bellini di verificare il fatto e costui si portò più volte alla casa del missionario a far la più severa inquisizione. Non avendo trovato alcuno, il buon Voivoda di Sistoff non volle che si facessero indagini in Oresce ed in Lagini. Il Pascià di Nicopoli spedi messi a Trancevitza per rinvenire il supposto Moscovita, ma il P. Michele Sancio rispose freddamente esibendo in sicurtà la sua testa, e la calunnia svanì. Non si sono però mai quietati i turchi di Lagini, Bellini, Oresce, altri dicendo che avevamo noi scritto ai Russi di far guerra ai turchi, altri che avevamo ricevuto lettere dai ribelli di Vallachia, altri che eravamo uniti al progetto dei Greci.

11. Più dolorosa specialmente per P. Matteo Baldini missionario di Bellini fu il seguente mese di maggio, perchè dovè sostenere tre assalti formali di molti turchi e di giorno e di notte nella sua debole abitazione. Qui fu assai più evidente l'aiuto speciale di Dio, giacchè in una casa di vinchi ha potuto il missionario difendersi, ora fortificando la sola porta, ora chiudendo le finestre con chiodi, ora battendo due ferri al rumore dei quali i turchi in buon numero spaventati fuggirono. Gli assalti erano diretti a togliere il missionario di vita. Prima di tali assalti era stato quel sacerdote per una notte vessato, ed anche rinchiuso in carcere a motivo delle armi non sue, pretendendo i turchi che desse la sua testa in sicurtà per i fucili e pistole non consegnati dal suo villaggio.

12. Ebbe la stessa vessazione il P. Michele Sancio in Trancevitza, ove i turchi bastonarono fieramente alcuni cattolici per essergli state rapite da altri turchi a viva forza le armi.

13. In Lagini ed in Oresce i missionarii passarono questo mese nei soliti timori, sempre nascosti alle ricerche dei ladri, che infestavano quei dintorni, e sempre alla vista dei turchi dei respettivi villaggi, che aspettavano il loro Bairam per sagrificarli al musulmano furore.

14. Sopraggiunse il digiuno dei turchi nel mese di Luglio e la persecuzione infierí. Il primo a risentirne gli effetti fu il missionario di Trancevitza costretto dalla inumanità di quel Sciubasci a fuggir dal villaggio ed occultarsi in un bosco, unitamente alla maggior parte del popolo, portandosi il rimanente a Nicopoli a chiedere a quel Pascià un Governatore più umano, nel chè vennero benignamente esauditi.

15. Io in Lagini mi tenevo nascosto in un pagliaro ogni notte, e qualche volta accadde, che turchi forestieri vennero alla mia casa e non trovarono alcuno.

16. Il Oresce proseguiva il P. Giovacchino Pedrelli a dormir nelle stalle, ed in Bellini il P. Matteo Baldini, dopo gli assalti sofferti, era stato posto dal Sciubasci in una casa di bulgari e ristretto in una piccolissima camera, ove

soffriva un eccessivo caldo, potendo appena respirare per la ristrettezza del luogo. Intanto in Nicopoli e in Sistoff ogni venerdì (giorno festivo per i turchi) si adunavano i turchi nelle loro moschee deliberando sul modo di dar la morte ai preti si latini che greci ed ai capi del popolo dell'una e dell'altra comunione. Ma Dio non permise che fossero concordi.

17. In Nicopoli tre preti scismatici, già chiusi in carcere nella passata quaresima furono appesi ad un legno nella publica piazza. Il quarto si liberò con lo sborso di 12 borse, che formano la somma di 6000 piastre. I poveri sacerdoti latini non avrebbero certamente potuto a tal prezzo redimersi.

18. A tal notizia convenne bruciare i nostri manoscritti, perchè i turchi entravano nelle case come bestie feroci a cercare un motivo per bagnarsi di sangue, e guai a noi se si fosse trovato un solo foglio. Lo scritto italiano si diceva tedesco, il latino moscovita, il francese olasco, o vlasco (vallaco) e se si vedevano nomi e cognomi si asseriva essere una nota di ribelli per distruggere i turchi. Si poterono salvare sotterra i soli libri parrochiali, non senza rischio e timore.

19. Al termine del Bairàm, cioè nei 3 giorni che immediatamente precedono la nuova luna sul fine di Luglio, il terrorismo giunse all'estremo. Per visitare gli infermi eravamo costretti a vestire con le casacche dei bulgari, in mutande e zarulli (cioce), simili a quelli dei nostri ciociari, e di tal vestitura ne fu fatto dai turchi un formale precetto cui in Oresce si uni un'altro di consegnare le sue vesti ecclesiastiche cui davano il nome di vesti moscovite: ma il portamento, il gesto, la lingua, e più di tutto la barba non ci occultavano. Più volte si è udito gridare — Moscovita! Alla morte popa! (prete) alla morte! . . .

20. Già si era incominciato a spargere il sangue dei poveri bulgari nei villaggi vicini: in Bulgareno, al Tatàro, in Slivo, in Dervensko Selo, in Jacoff, in Novo Selo, in Gabrovo ecc.; si diceva, che si uccidevano i greci unitamente ad alcuni latini nei villaggi di Filippopoli non meno di 10000 greci con 400 preti scismatici dei monasteri di Sveta Gorà (Santo monte); in Bulgaria erano stati appesi al patibolo quando appunto nell'ultimo venerdi del terribile Giugno venne inaspettato un nuovo firmano del Gran Sultano, in cui si proibiva ai turchi di infierire sulla vita dei bulgari, onde parve rinascere nel nostro cuore un poco di speranza, ed il Bairam andò a finire con pace. In tutti i nostri 5 villaggi di cattolici di questi confini non perí che un solo in Bèllini, antecedentemente al Bairam, ucciso di notte dai turchi, che insidiavano all'onestà della moglie. Ma in questo ancora fummo noi calunniati, dicendosi dai turchi di quel villaggio, che i preti l'avevano fatto uccidere, perchè era al giorno della loro corrispondenza coi moscoviti. Il Voivoda di Sistoff non credè alla calunnia, e si contentò di 3 borse e mezza cioè 2750 piastre dal povero popolo di Bellini. Cosi in una terra di barbari non si ammettono guistificazioni, si condanna senza processo e si sagrifica vita e danaro.

21. Il raggio della nostra speranza si dileguò come fumo, quando udimmo che i turchi esaminato il firmano si protestarono, che in questo non erano compresi i preti latini ed i fautori dei moscoviti, onde non si è mai dimesso il pensiero d'ucciderci; solamente si volle differire l'esecuzione fino al richiamo del Voivoda di Sistoff, cui non si dava l'accesso, e fino all'ingresso dei russi in Vallachia.

22. Tornati da quella provincia i turchi, che si erano bagnati del sangue dei greci, sparsero la voce, che l'uccisione del Generale Sava, prima al servizio di Moscovia avrebbe portato per conseguenza la guerra con quella potenza, e sgridarono i turchi dei nostri villaggi per non avere ucciso i sacerdoti latini come spie della Russia. Incominciarno le calunnie contro il buon Voivoda di

Sistoff; sul fine di Guglio fu questi chiamato a Vidino per render conto a quel Pascià della sua condotta. Noi ci tenemmo allora per perduti, ma Dio lo fece rimaner superiore alle false testimonianze dei sanguinarii ed avemmo la consolazione di vederlo tornare allegro a Sistoff. Un suo Agà si portò a Oresce, ove ebbe lungo discorso col P. Giovacchino, assicurandolo della vita finchè o i russi o i tedeschi non fossero entrati nei dominii del Gran Signore. Ma riempitasi di ladri la Bulgaria, dopo il ritorno dei sanguinarii da Bukarest, e trovandoci noi disarmati, sopravvenne il nuovo timore d'essere uccisi nelle nostre abitazioni, per derubarci, non valendo col ladro turco la protesta di non aver danaro nè roba di valore. Questo timore andò crescendo in Agosto alla notizia delle crudeltà, che si usavano coi bulgari, ponendo ad altri il fuoco sul petto, altri trasportando nelle selve o ne' monti per estorcer danaro.

23. Tanti timori, pene, ed angustie indebolirono la salute ai poveri missionarii, ed io, ed il P. Giovacchino Pedrelli abbiamo sofferto una mortale infermità. Si desiderava qualche lettera dai nostri missionarii di Bukarest, quando in Settembre il pietoso Signore si degnò consolarci, ed appunto una lettera del P. Francesco Etscher Ligurino ci fu presentata da un turco, che tornava da quella città. In poche righe ci si manifestava la fuga del P. Guiseppe Molajovi (passionista), vicario generale, e ci si chiedevano le nostre nuove, che si supponevano ottime. Fu questo messo un nuovo ladro per noi, ed in pagamento richiese grano, lana, orzo e quanto potè chiedere convenne dargli, per esser egli un uomo ben conosciuto nemico dei missionarii, che recò molte angustie con le sue calunnie non sono molti anni al P. Antonio Giordani, missionario in Oresce. E costui si esibì di condurci sani e salvi in Bukarest, e fece con la sua autorità rivestire gli abiti ecclesiastici al P. Giovacchino Pedrelli, che aveva conservato sotterra una sotana alla grega. Si portò quel missionario da me fino a Lagini per deliberar sul partito da prendersi, ma nella strada ebbe l'incontro di 3 assassini e questi lo condannarono al taglio degli orecchi per estorcer danaro. Fortuna per lui, che si trovava accompagnato dal turco, onde potè liberarsi.

24. La malattia da cui non ero ristabilito, e le qualità del turco indicato al sopragiunger di questo, ci ridussero ad appigliarci al partito di rispondere in scritto alla lettera del P. Etscher, e di scrivere al Sigr. Agente Imperiale per la nostra liberazione. Fu scelto a portar questa lettera un servo, del Voivoda di Sistoff, anch'esso turco, ma diverso del primo. In 22 giorni si ebbe il riscontro ed il P. Francesco mandò la lettera del P. Giovacchino Pedrelli al P. Guiseppe Molajoni in Ermenstadt. — Si spaventó questo padre al leggere in compendio le nostre pene, chiese alla cancelleria imperiale dimorante, in Ermenstadt, un aiuto per noi. Dobbiamo gloriarci del sollecito ed opportuno soccorso, e della parte amorevole presa in nostro favore dal sigr. Lippa, surrogato del Sigr Agente Imperiale in Emenstadt, che accordò gratis i cavalli di posta, e scrisse con premura al sigr. segretario della cancelleria in Bucarest di prestare ogn'aiuto e cavare i missionarii di Bulgaria dalle mani dei turchi.

25. Il nostro P. Molaioni non perdonando a fatica passò di nuovo la Vallachia ed accompagnato da un dragomanno tedesco arrivò il giorno 6 Ottobre alla sponda del Danubio, con spedire in Sistoff il dragomanno al Voivoda per la nostra partenza, come protetti da Sua Maestà Imperiale e Reale, l'Imperatore Austro-Ungarico.

26. Era in quel giorno in Béllinè il P. Giovacchino, ignaro affatto della venuta del dragomanno, o si tratteneva col P. Mattco per ristabilirsi dalla convalescenza della grave sua infermità: I turchi di Bellini, sempre nemici giurati dei sacerdoti cattolici, si unirono presso quel Siubasci ed affermarono, che in Sistoff era giunto un ufficiale tedesco ad intimare al Voivoda la guerra, e che tra pochi giorni sarebbe stato sulle sponde del Danubio un corpo di 50000 uo-

mini. — La conseguenza d'un tal discorso si fu di toglier la vita ai preti, che si dicevano, venuti in Bellini per manovrare in favor dei tedeschi. Uno dei nostri cattolici, che serviva al Siubasci, venne di notte a riferire il discorso dei turchi ai P. P. missionarii d'Oresce, partì, lasciando il P. Matteo nella desolazione. Sembrava assurdo, che un ufficiale tedesco si spedisse ad un Voivoda per intimar una guerra. Non vi erano da Bukarest notizie di truppe tedesche in marcia. Risiedeva in questa città il segretario della cancelleria. — Ma presso i turchi non valevano tali ragioni, onde il povero P. Matteo si trovò nel maggior pericolo per la sua vita.

27. Il P. Giovacchino giunto in Oresce ebbe l'intimo di portarsi a Sistoff presso il Voivoda, senza sapere il perchè. Si unirono allora i turchi del suo villaggio in conferenza, e decisero, che il Sacerdote sarebbe stato appeso alla forca per la missione della passata quaresima. I nostri bulgari intimoriti crederono, ed uno di loro corse a Bellini a darne avviso al P. Matteo. Sei dei più vecchi di Oresce accompagnarono il missionario in Sistoff e per la strada piangevano tenendosi tutti per sicuramente perduti. Il solo missionario faceva loro cuore, dicendo, che doveva essere affare di Bukarest per parte del l'imperiale cancelleria. Valse a rallegrarli la vista del dragomanno, da cui udirono la partenza imminente dei missionarii. Il. P. Giovacchino ricevuto appena le lettere chiamò per mezzo di uno spedito i compagni in Sistoff, ove il demonio fece gli ultimi sforzi per non farsi uscire di mano la preda. Il Voivoda non volle dar loro la carta di passo senza una lettera del Kiajá Bei, dimorante in Bukarest, onde al P. Giuseppe che attendeva i missionarii al di la del Danubio convenne spedire a Bukarest una staffetta, il di cui ritorno si desiderò per ben 6 giorni. Veduta la lettera del Kiajá Bei qual fu la nostra allegrezza al vedere il P. Giuseppe Molajoni in Sistoff! Qui fu che il P. Michele Sancio fece la generosa esibizione di rimanere in Bulgaria alla cura dei villaggi, e ricevuti da me le opportune facoltà, se ne tornò a Trancevitza, ove libero dalla coabitazione coi turchi (perchè tutto il villaggiò è cattolico) sperava non essere tanto esposto al loro furore, poi considerando essere assai pericolosa la prossima sua partenza in Oresce, Lagini e Bellini, si per i ladri che per la coabtiazione coi turchi, sempre disposti a calunniarci, e ad ucciderci, determinammo di esentarci anche sulle tracce dei nostri predecessori, che nei torbidi tempi si sono prudentemente allontanati, tanto più che a memoria de'più vecchi tra i bulgari mai vi è stato tempo più torbido del presente, e di maggior pericolo per i poveri missionarii, era veduta troppo necessaria sì questa partenza da noi, fin da quando si riseppe che il ministro di Russia era partito da Costantinopoli e la cancelleria moscovita da Bukarest. I turchi, naturalmente nemici del forestïero, in tempo di guerra non fanno distinzione tra moskovita ed italiano e tedesco, e la sola nostra vista nei villaggi sarebbe stata capace di compromettere la nostra vita. Noi per tanto c' imbarcammo sul Danubio la sera del 24 Ottobre, ove insorta questione tra il dragomanno tedesco e alcuni turchi a motivo della gabelle, ci fu intimato l' arresto, ed un momento dopo si diede l'ordine di partenza. — Trovammo piena di turchi la città di Bukarest con un corpo di cosacchi, celebri per le loro rapine, onde non si giudicò prudente il restare colà. Solo il P. Matteo Baldini vedendo infermo il missionario di Ciople, villaggio di bulgari presso a Bukarest, mosso da spirito di carità acconsentì all'invito del P. Giuseppe Molajoni di restare alla cura di quelle anime fino al restadilimento del missionario. — Io poi col P. Giovacchino, con la scorta d'un caporale tedesco, e dell'amorevole P. Giuseppe Molajoni proseguimmo il viaggio e traversata in cinque giorni la Vallachia per un tratto di circa 450 miglia italiane per strade veramente orribili e non sendo timore dei turchi, fatta ai confini tedeschi la quarantena, giungemmo in Ermenstadt il giorno 8 Novembre, dopo aver preso le opportune misure per la venuta sollecita del P. Matteo Baldini, che stiamo attendendo tra giorni.

№ IV.

Бѣлѣжки върху Никополската епархия въ България.

Отъ Джироламо Пицикавела (вж. по-горѣ стр. 98.).

Notizie della Chiesa di Nicopoli in Bulgaria.

1. Questa chiesa è stata sempre soggetta all'Arcivescovo di Marcianopoli sino al secolo XVIII. L'ultimo Marcianopolitano Mons. Giovan Vincenzo Castella di Scio, eletto da Clemente XI. nel 1709., fu religioso domenicano, fu visitatore apostolico in tutte le chiese orientali, e nel 1714. ottenne la traslazione alla chiesa d'Urbania a S. Angelo in Vado nello Stato Ecclesiastico. Si crede, che non abbia potuto mai risiedere a Marcianopoli. Da quest' epoca si crede che quella chiesa sia stata raccomandata in amministrazione ora ad uno, ora ad un'altro dei vescovi viciniori. In tutta la Bulgaria dal monte Emo al Danubio non v'è che un vescovo di Nicopoli, di là dall'Emo risiede a Filippopoli il vicario apostolico di Sofia. Nicopoli al Danubio si dice esser fabricata da Trajano imperatore dopo la vittoria sui Daci (Ammian Marcellin c. 16. L. 31). Fu sempre esposta alle guerre ed all'incursione dei barbari.

2. Nicopoli cadde in mano deī Turchi il giorno 28 settembre 1393. per la disgiunzione dei generali di Sigismondo e per l'inconsiderata pretenzione dei francesi, che vollero essere i primi a combattere, rovinando se stessi e gli Ungari insieme. 60000 Turchi, e 20000 cristiani bagnarono del loro sangue le pianure di Nicopoli e le sponde del Danubio. Bajazet saccheggiò la città e la ridusse in una misera schiavitù. Ecco il motivo per cui i poveri nostri bulgari Nicopolitani sono adesso considerati dai Turchi come popoli conquistati, di cattolici che si hanno come protetti dall' imperador Tedesco, successore di Sigismondo, sono in conseguenza più degli altri vessati.

3. Nel secolo XV. cioè circa il 1400 si sà che era vescovo di Nicopoli un tal Francesco. Il diploma di Giovanni XXIII. spedito nell'elezione del successore non altro ci manifesta, che il nome (Dipl. № 23 in elect. nonis kal. 7-bris 1412.) il giorno 30 Agosto 1412. fù quello dell'elezione di Ivane della città di Siena in Toscana, di cognome Neroci domenicano. Siamo certi che prima dell'anno 1430. non era più vescovo di Nicopoli, ma o defunto o trasferito (Dip. Eug. IV. nel. elez. vesc.). I scismatici non mancano approfittarsi delle prevenzioni dei Turchi, e rammentano i 60000 cadaveri dei Musulmani nei campi di Nicopoli, per eccitare contro i cattolici il loro furore. Noi dobbiamo all'ignoranza dei Turchi e dei Scismatici che questa memoria vada ormai a poco a poco perdendosi, onde si spera che sarà tra non molto tempo abolita.

4. Venceslavo, successore d'Ivane, e di quest'altro non abbiamo che il nome e la notizia che fu eletto da Eugenio IV, e che extra Romanam curiam diem clausit extremum (dip. Eug. IV. in elect. Hugonis 1437. — Id aug. Ugone Renkum Tedesco, o Ungaro, successe a Vencslavo nel 1437. Era Ugone religioso Domenicano professore di teologia e non si pùo sapere ciò che abbia fatto di bene in quella chiesa e per quanto risiedesse in diocesi.

5. Qui mi ricordo di cosa publica in Bulgaria, da me veduta, e narrata da molti si cattolici che scismatici, riguardante una chiesa già cattolica nella città di Nicopoli e tutti credono che fosse la cattedrale. I Turchi nel saccheggio dell'infelice città infuriati contro i cattolici fecero tutti gli sforzi per destruggere quell'edificio sagro, onde abbolire anche la memoria del cattolicismo: ma ne il ferro potè abbattere quel sagro tempio, forse dedicato all'Arcangelo S. Michele, ora padrono principale della diocesi. Da quel tempo in poi si è procurato più volte dai Turchi di abbatterlo, o di ridurlo in cenere, ma sempre invano. Si

dice, che orribili spettri li hanno posti in fuga ogni volta. Si voleva ridurlo in moschea, ma gli stessi prodigi l'hanno impedito. I nostri mi dicono che ancora vi è l'altare con un quadro rappresentante il Salvatore, e l'hanno veduto in occasione che rimettevano dentro le biade per i cavalli dei Turchi al tempo presente. — Vere o false, che siano queste relazioni; è certo che la chiesa esiste ancora, ed i turchi la riguardano come luogo impenetrabile. L'hanno per ogni parte circondata di tavole. Sembra cosa mirabile, che le nevi e le pioggie e tutte le intemperie di quella regione non abbiano dopo 6 intieri secoli scoperto ancora il tetto ne cagionato alle pareti esteriori alcun danno; è coperta di canali, come ho io stesso osservato, e forma, come si vede, tre cappelle.

6. Nello stesso secolo XV e nel principio del seguente devastata la Bulgaria dalle guerre, cadde tutta in potere dei Turchi, onde per 80 anni non fu possibile mandare un vescovo in quella misera terra; ed in questa assenza di ministri evangelici i nostri bulgari presero tutte le vanità e superstizioni dei Greci; ma al presente, grazie al Signore, è del quasi tutta ripulita.

7. Leone X ai 25 di maggio del 1518 elesse Alberto de Nata di Palermo anch'esso domenicano, con la speranza che potesse nuovamente introdursi in Bulgaria all'aiuto di quei popoli fedeli. Alberto ne fu impedito dai turchi, onde fino alla morte dovè trattenersi ora in Amalfi, ora in Palermo e Monreale in qualità di vicario generale di quei vescovi (Colectus ex act. Confir. T. 2 ab ann 1517. ad ann 1549.).

8. Lo stesso impedimento incontrò Francesco Robles, Spagnolo, domenicano eletto vescovo di Nicopoli da Paolo III nel 1544. pride nono. Ianuar e se ne andò a Tarragoza in qualità di suffraganeo di quell'Arcivescovo Fontana ex Reg. can all'Aplicae. . . .

9. Da questa serie benchè mutilata di vescovi si può dedurre che l'inclito ordine di S. Domenico ha per più secoli gloriosamente coperta la Missione di Bulgaria. Le guerre dei turchi contro i cattolici, la presa di Costantinopoli, l'eversione dell'Impero dei Greci, la fierezza dei turchi e l'ostinata inimicizia degli scismatici contro la chiesa latina impedirono ai missionarii domenicani il ritorno in Bulgaria, dopo gli 80 anni di esilio. Cinque villaggi cattolici non si sà se in quel tempo o negli anni appresso, si dice che declinassero allo scisma, e v'è una tradizione colà, che uno di quei villaggi uccidesse il missionario ad istigazione dei scismatici. Il villaggio si chiama ancora comunemente „Latinisco Selo“ (villaggio latino). Era un ricco villaggio, ma da quell'epoca in poi è decaduto così povero, che ricusando la terra di produrre i suoi frutti vivono quegli infelici di sole limosine girando quà e là a procacciarle. E confessano col modo di vestire e per. tradizione dei loro antenati che erano cattolici.

10. Riuscite inutili le cure paterne di Leone X. e di Paolo III. restò Nicopoli senza vescovo per quasi un secolo. Ai tempi di Alessandro VII. diminuita tra i turchi la memoria delle guerre passate, si riseppe che questi si mostravano coi latini più benigni. Il Pontefice profittò dell'occasione e nel 1656. elesse vescovo di Nicopoli Filippo Stanislavo. Nato eretico Paulianista, ossia Paulichiano, ma educato in Loreto nel Collegio Illirico (ex monum. S. Cong. de Prop. Fide, et Coll. Ill. Sacr. M. SS. del). Coleto, che ha esaminato i monumenti degl'archivii, dice di questo vescovo: Fuit is Filippus Stanislaus, cuius ignotum mihi cognomen e gente ortus Pauliniànistarum; sed in Collegio Illirico Lauretano catholicis doctrinis et moribus rite pioque excultus et Sacerdotio ornatus ad episcopale fastigium ascendit. Verum inquieti animi vir et ambitiosi vix suam ecclesiam adiit et offensioni esse caepit aliis episcopis, quorum diaeceses suoque arbitrio nulloque jure invaserat, causam praetaexens cui episcopatus fines sibi certos non esse. Cumque cedere obtsinate nollet, aeque verique probationibus, delata res est ad Patres Sag. Congregationis, a quibus, prope jam cognito contumacis hominis ingenio, quodvis pontificale munus illi fuit interdictum.

Deinde vitam egit vagam et inertem ac animarum saluti lingua et actibus exitiosam, de quo valde queritur Franciscus Archiepiscopus Achiridanus, eique datum munus fuit a Sac. Congr. ut hanc ecclesiam lustraret (ex suis ad Sac. Cong. litt 15 Mart. ann. 1666.).

11. Fu dunque la chiesa di Nicopoli sotto un tal lupo e non pastore certamente nocevole alla gregge di G. C. La Sac. Congregazione dopo interdetto il paulichiano si diresse all'Arcivescovo di Sofia, raccomandando quella diocesi alla sua cura; ma Pietro Arcivescovo Sofiense (Francescamo) in quell'epoca la ricusò, adducendo per ragione: distantiam locorum. Non si sà a chi fosse affidata l'infelice diocesi fino all'anno 1690.

12. La ragione della distanza, addotta da Pietro fu certamente un pretesto, mentre da Filippopoli ai villaggi cattolici di Nicopoli per la strada di Gabrovo, che non é la più breve, non vi sono più che 7 o 8 giorni di lenta marcia. Chi é pratico di Bulgaria, conosce a prima vista la vera ragione del prudente pretesto. Filippo Stanislao era Bulgaro Paulichiano ed aveva in conseguenza una quantitá di parenti. Ora questi se hanno un sacerdote della loro famiglia, lo vogliono assolutamente in villagio e se vi risiede un estraneo, é perseguitato ad ogni modo, specialmente con eccitargli contro l'odio dei turchi, Filippo Stanislavo viveva, e sospeso della giurisdizione se ne andava quà e là. Ecco un continuo pericolo per i missionarii e per il vescovo amministratore un maggior rischio nelle sue visite.

13. Francesco Suimirovik, più animoso di Pietro, ne prese l'amministrazione; era Francesco Arcivescovo d'Acrida del villaggio di Chiprovaz, religioso francescano. Egli trovavasi in Roma nel 1663 a dare al Papa la relazione della visite apostoliche, fatte in alcune diocesi di là dalla Sava ed in Bosnia. A questo altresi fu data l'ammistrazione di Nicoppoli dal Pontefice, unitamente a quella di Sofià e Marcianopoli: dichiarato altresi visitatore Apostolico di Vallachia. Decorato di tal missione ritornò in Bulgaria, e sodisfece con molto zelo agli inpegni addossatisi. Quattro anni prima era stato presentato in Propaganda una relazione contro di lui, non intaccando la sua dottrina, ma dipingendolo come ambizioso, incostante e discorde dai comuni pareri. Francesco trionfò dei suoi emoli ed operò molto bene per la gloria di Dio. Egli fu indefesso ad opporsi agli errori dei Paulianisti, per richiamarli alla retta fede, specialmente nell'Archi-Diocesi di Sofia. Nec minor eidem cura in Nicopolitana lustratione, cum haec Diaecesis sui episcopi incuria non lucè religionis dettimentum perpessa esset. Crebris litteris Sac. Congregationem de iis, quæ gesserat, quaeque opus forent earum provinciarum saluti aretiorem reddidit eiusque opem et indefessum pro servanda Chatholica fide studium et animarum incolumitate promovenda impense comendarunt Patres. Non si sa qual fosse il fine della vita di questo arcivescovo, che fu l'ultimo di Acrida e l'unico amministratore della diocesi Nicopolitana.

14. Lo stesso istorico ci fa sapere, che Acrida nunc subesse putatur episcopo Nicopolitano, cui aliarum subiecta est diaecesana cura. Ma supposizione che in quella archi-diocesi, anticamente nobilissima, metropoli di Bulgaria non vi sieno cattolici, i vescovi di Nicopoli non se ne prendono alcun pensiero.

Giachè si è parlato dei Paulichiani, sarà bene narrare qualche cosa di questi eretici. Certamente alle deboli viste del missionario, che scrive queste notizie è di gran lunga preferibile la perspicacia del istorico colito, che ne parla con chiarezza e precisione. Egli scrivendo le memorie di Pietro Salinati, arcivescovo di Sofia nel fine del secolo XVI si esprime così: Sed erga ereticos Paulianistas seu Paulichianos, quorum ingens in ea regione numerus, maxima enituit Petro sollecitudo. Hi a Paulo quodam Samosateno Manicheæ mulieris Callinices nomine filio originem traxere. Presentemente i cattolici dei 5 villaggi della Diocesi di Nicopoli, vicini al Danubio, ritengono ancora il nome di Paulichiani. — Nell' anno 1690 Alesandro VIII elesse vescovo di Nicopoli Aberto, secondo di questo

nome domenicano Raguseo di fiamiglia Taddeis, già teologo, maestro e vicario generale dell'ordine, celebre per la gravità ed affabilità, caro a tutti. Quando nel 1683 Leopoldo Primo imperatore discacciò i turchi da Vienna e gli insegui di là dal Danubio liberò Nicopoli dal loro giogo. Allora Leopoldo propose al Papa il nostro Alberto per quella chiesa, ed il Pontefice volentieri lo elesse. Ma questo buon Prelato dopo due anni mori nel Convento dei Domenicani in Ragusa, estenuato dalle fatte fatiche. Dopo poco Nicopoli ricadde sotto il giogo dei turchi.

15. Marco Andriasci fu il primo, che potè risiedere nella sua chiesa e si sa che era Vescovo di Nicopoli nell'anno 1722 trasferito nel seguente all'Arcivescovado di Sofia. Nicopoli era allora suffraga dell'Arciv. di Marcianopoli.

16. Sembra, che circa questo tempo fosse consacrato vescovo di Nicopoli Giov. Baldassarre Lieschi, alunno del collegio Germano-Ungaro, ma forse per la guerre dei turchi non potè andare in Diocesi, onde fu fatto amministratore e suffraganeo del vescovato di Wratislavia.

17. Nel giorno primo di Luglio del 1753 fú consacrato in Ragusa come vescovo di Nicopoli il celebre Mons. Nicola, pugliesi prete Raguseo, eletto dal Pontefice Benedetto XIV, giusto estimatore dei meriti personali di questo buon pastore, che corrispose con zelo, prudenza e dottrina alle speranze della S. Sede Apostolica. Egli nacque in Malfio, villaggio vicino a Ragusa. Fu educato nel collegio Illirico di Loreto e consegui la laurea in filosofia e teologia. Fu parroco in Malfia, sua patria. Il Coleto continuatore del Farlati Illirico Sagr. T. b. pag. 281, ci da di questo buon vescovo (forse l'unico, che abbia conosciuto i Bulgari nel suo fondo) le seguenti notizie:

18. „Archiepiscopatum Nicopolitanum in Bulgaria plurimis difficultatibus, et aerumnis implicitum, magisque incomodis et curis exercitum, periculis et insidiis obseptum inter turcas et schismaticos per annos circiter 14 summa assiduitate et vigilantia gessit, nullis laboribus, nullaque in re sibi parcens ut reliquias catholicorum in illis partibus tueretur. Populos illos rerum divinarum ignaros, crassis errorum et superstitionum tenebris effusos invenit, quos mira patientia et charitate christianis, misteriis et praeceptis erudivit, pravos et superstitiosos ex illorum animis evulsit, recte vivendi, pieque credendi rationem omnibus tradidit. Coecitas et dementia quorundam eo venerat, ut in edido colle aram extruxerint, in qua statis diebus demoni nescio cui arietem immolabant. Nicolaus supplicatione indicta incolas accolasque convocavit atque ad illum locum deduxit, ubi pro concione impium illud et sagrilecum facinus vehementissimis verbis exuratus aram evertit et serpentem prodigiosæ magnitudinis supter aram inventum occidi jussit. Factum divinitus comprobatum videtur. Nam statim ut episcopus praedixit, imbres largissimi coelo effusi agros diuturna sicitate arescentes agrigolas spe copiosæ messis recrearunt. Cum semel ad quandam dynastam Valachiæ, quam Gospodarum vocant, se contulisset, non solum benigne, sed etiam perhonorifice exceptus fuit, et cum schismaticis Cologeris satis litteratis, ut est captus illorum de vera religione disseruit cavi argumentorum, et tanta eruditionis copia, ut aliosquidem, ad rectam in Deum fidem conversos. alios conuctos et obstupefactos dimiserit. Nec vero effugere potuit calumnias Turcarum, quas saepe ad pecunias emundendas commisci solent, et propter falsas criminationes in vincula coniectus, 200 aureis se redimere necesse habuit. Anno 1766 cum Blasius de Paulis, episcopus et vicarius Constantinopolitanus, hoc munere se adicasset S. Congr. de Prop. Fide, quem in eius locum substitueret neminem episcopo Nicopolitano aptiorem invenit, sed cum sede Ragusina vacaret Nicolaum expetitum a Senatu et Papulo Clemens XIII huic metropoli antistitem praefecit anno 1767. Romam prefectus Pontifici et Sae. Congr. rerum ab se gestarum rationem reddidit; ac valde probavit, ut utrumque de statu rei christianæ in Bulgaria aptissime docuit. Summis laudibus, et multis beneficüs cumulatus ex urbe discessit . . . .

Sopinato quidem consilio archiepiscopatum Ragusinum abdicavit 1777 ut vicariam C-politanæ curam susciperet quam summa omnium approbatione et ingenti animarum lucro gesserat ante adeptam archiepiscopi dignitatem.“

19. Fra le pochissime carte da me trovate in Bukarest nella camera di Mons Vescovo, ho rivenuto un libretto, iu cui è notata la relazione data da Mons. Pugliesi della visita fatta nella sua Diocesi di Nicopoli l'anno 1754. Da questo può conoscersi il genio di quei bulgari, che ancora ritengono il nome di Paulichiani, ma non più il costume di prima, iutervengono alla s. Messa latina ed hanno il missionario cattolico per loro parroco. Io non posso qui trascriverla, avendo dovuto consegnarla alle fiamme in Bulgaria nell'anno 1821 al passaggio dei Turchi, che se trovavano fogli scritti ci calunniavano di ribellione. Mi ricordo però che la relazione incominciava con questi termini:

„Bulgari malæ bestiæ, semper mendaces, quos ut plurimum dure increpare „fas est. Pertinaciores in ritibus sunt mulieres, praesertim anus, quae regula in „materia fidei, et mores dare praetendunt etc.“ — In questa relazione del Mons. Pugliesi, che i nostri cattolici e Manicheorum secta tanquam emorientis reliquiae supersunt. Narra, che avevano il culto dei Samodivi, Curbani e molti altri costumi superstiziosi. Questi costumi sebbene non esistano del tutto ancora, ciò nonostante ne voglio qui descrivere una breve idea.

20. I Samodivi sono quasi false divinità che nell'idea degli bulgari abitano quà e là per il mondo, e cagionano ogni disgrazia, si publica che privata, dal che ne segue, che essi credono ai due principii. Dio creatore d'ogni bene, e i Samodivi o Semidei, creatori d'ogni male. Ad onorare il Dio buono vengono alla chiesa, ascoltano la messa, fanno orazione col sacerdote; a placare i Samodivi hanno i loro sagrificii particolari nelle case, e questi sagrifici li chiàmano col nome illirico di *Curbani, o Stusbc, o Razdavagne, o altri nomi.* Ai tempi di Mons. Pugliesi v'erano i publici Curbani sù i monti, come si è detto poc'anzi. Il Pontefice Benedetto XIV fece stampare una istruzione ai missionari di Bulgaria, che fu annessa ad una edizione della Teologia Morale del Padre Antoine, di cui ne ho io qui in Trancevitza una copia, ed in questa il S. Padre comanda che si aboliscano assolutamente i Curbani, i sagrifizi privati e qualora non si possano abolire i publici, si tollerino in modo, che si tolga qualunque rito superstizioso. Noi dobbiamo allo zelo di Mons. Pugliesi l'abolizione dei publici Curbani; ma non so per qual motivo durino ancora curbani privati, che per altro si procura adesso estinguerli del tutto.

21. Questi privati Curbani veduti da me nei primi giorni, quando ignaro dei costumi dei Bulgari ero appena arrivato nel mio villaggio, si offrono cosi: Si cuoce un aniete, o pesce determinato, ovvero agnello, e si pone sulla mensa rotonda, situata in terra. Attorno stanno in piedi i convitati ed il più veechio, che tiene tre o quattro candele in mano. Un'altro ne ha due, altri una, e si fa dall'anziano l'offerta dicendo: S. Giorgio, o S. Demetrio, o altro Santo, ovvero Samodivo, ovvero *Paleusnik:* „Io ti offro questi sagrifizio, e tu dacci buona salute, ovvero non ci fare alcun danno, ovvero liberaci dalla tale o tale disgrazia“ ecc. Per la sterilità va una vecchia al Danubio di notte con i due coniugi sterili, uccide un cagnolo di pelo nero, lo passa tre volte per la camicia e per il corpo degli sposi, poi lo getta nel Danubio dicendo: „Padrone del nero mare, io ti offro questo sagrifizio, e tu concedi la prole a questi sposi.“ Più volte ancora per tal fine comprano alcune pallette di cera dai Zincari, e queste mangiandole la sposa spera aver la prole.

22. Nelle infermità uccidono una gallina nera, poi la gettano fuori della casa, offrendola in sagrifizio al Samodivo, acciò si plachi e cessi dall'infestar quella casa. Quindi una donna, che per lo più è la più vecchia della famiglia, pone in un piatto una quantità di mosto cotto a destra ed a sinistra, dicendo:

„Dolce offerta ai Samodivi“. Un'altra gallina si deve mangiare da tutti in casa con l'offerta qual sagrifizio per la salute dell'infermo, e questa si chiama Sluscba (servizio).

23. In occasione di fabbricare una nuova casa si fa la Sluscba ai Dei Penati per placare i Samodivi, acciò non rechino danno agli abitànti. Queste Sluscbe si fanno o con polli o con pesci; con agnelli, se sono case più ricche, e s'nvitano i parenti. Le ossa di questi animali si devono sotterrare avanti la porta di casa o sotto il camino, affinchè i Samodivi trovando queste ossa perdonano e si placano. Nel 1825 essendo io parroco di Lagini, villaggio più degli altri tenace nelle superstizioni per esser pieno di turchi, scismatici e zingani, seppi da alcuni dei buoni, che ancora ritenevano queste ossa sepolte nella porta e nel focolaio, feci scavare, e realmente furono trovate. Comandai, che me le portassero tutte e che recitassero il credo in questi luoghi ogni giorno per tutto il tempo della loro vita; fra queste ossa oltre le teste e gambe di polli vi era una testa d'agnello con tutte le corna, la feci baciare a molte vecchie, mettendole a ridicolo affinchè la gioventù non imparasse tali superstizioni, fu calpestata da tutti, e da li in poi non l'hanno più fatto.

24. Pel giorno primo di maggio, secondo il calendario Giuliano, quando gli scismatili celebrano la festa di S. Giorgio, e nel giorno primo novembre festa di S. Demetrio nel rito greco, i nostri bulgari offrono il Curban del' agnello. Ogni famiglia ne uccide uno, e vicino alla porta di casa sepellisce il sangue e le gambe, acciò impedisca ai Samodivi l'ingresso nell'abitazione. Questo Curban al presente non lo fanno più, ma più per timore del prete, che per altro. Difatti due uomini di Trancevitza per celebrare questo Curban andiedero in un altro villaggio scismatico, per non aver ardire e per non risaperlo il prete; ma furono castigati da Dio.

25. Morto qualcuno in famiglia si fa il sagrifizio chiamato Rasdávagne (restituzione). Questo è un nome di pretesto per ingannare il missionario, giaccè Rasdavagne significa elemosina; ma la Rasdavagne dei Paulichlàni è un vero Curban privato, che secondo l'istruzione di Benedetto XIV deve onninamente abolirsi. Ed eccone il rito: s'invitano tutti i parenti a mangiare, dopo seppellito il defunto. Se era uomo, si uccide un capretto, se è donna una pecora, s'è fanciulo un gallo, s'è fanciulla una gallina, s'è giovane un gallinaccio etc.

26. La bestia uccisa si deve mangiare tutta intiera in quel pasto. Si pongono attorno in piedi con candele accese in mano si brucia l'incenso, poi si beve gettando prima poche goccie di vino in terra e dicono: Dio perdoni al defunto. Questo perdono si augura anche ai fanciulli di pochi mesi, morti dopo il battesimo. Questo Rasdavagne o sagrificio dei morti si pratica nel 3° giorno dopo la morte, nel 8° nel 40° e nell'anniversario. Nel 3° giorno non è Rasdavagne ma bensi Slusba allo Slegne, cioè all'infermità ossia al Samodivo, che si crede esser nascosto nella coperta o stuoia, ove ha giaciuto l'infermo, quale stuoia o coperta si lava appunto nel 3° giorno, e non prima, pel timore che non uccida altri.

27. In tempo di peste si fa il sagrifizio a Baba Ciuma, ossia alla cosi detta peste. Si mangia un pollo in famiglià, poi si ripone in un sacco un'altro pollo cotto, una truffa di vino, un pane, due scarpe, un bastone ed alcuni danari, e si pone questo sacco in mezzo alla strada publica o all'ingresso del villaggio o fuori il recinto di casa. Io stesso l'ho trovato in villaggi scismatici. E questo lo fanno affinchè la vecchia peste, che si crede essere una vecchia Samodiva, si contenti di prender il sacco e non infesti le famiglie.

28. Il maggior timore dei bulgari è per il Palenosce o Forchulak, quale dicono essere ogni defunto, che sia morto con obblighi di restituzione, o altro,

specialmente se sia stato esegrato dal prete per la sua cattiva condotta, o ancorchè non sia stato uomo o donna pessima, ciò non ostante sempre temono ogni volta che accade la morte di qualche persona. Allora le precauzioni sono eccessive. Oltre le rasdavagne, i privati curbani, le sluscbe ed altre superstizioni, chi ha assistito l'infermo non si cambia la camicia per un mese, nè lava il fazzoletto del suo capo, affinchè venendo il Palenoscè trovi quella donna con segni di dolore e non li uccide. Non lavano i figli, non dormono in casa e fanno altre simili superstizioni.

29. Il timore del Paleusnik è eccessivo in occasione di nascita di bambini.

30. Con la sola pratica si può giungere a conoscere quali siano le superstizioni di quel popolo circa i fancuilli, gl'infermi, i defunti, le semente, le raccolte, i lavori e i varitempi dell'anno, i sponsali, i matrimonii e persino circa i battesimi, in occasione dei quali si presentano col bambino in braccio ed uno o tre chiodi in mano, quali chiodi nell'uscive della chiesa gettano in mezzo alla strada affinchè il Samodivo sia impedito dal seguitare il nuovo battezzato alla sua abitazione.

31. Quei miseri popoli hanno superstizioni determinate per tutte le circostanze della vita: per il mangiare, per il bere, per il vestire, per il dormire, per la sanità, per le varie malattie, per il lavarsi, per il cammino, peldiscorso, per il guardare la casa, per la chiesa, per i Sagramenti, per parlar col prete, e trattar negozi, per i parenti, per i forestieri, per i nemici, per la pasqua, per l'Epifania, per le benedizioni, per ogni cosa. — Ne era stata fatta nel 1821. una raccolta di più di 600, che furono tutte publicate dai missionarii al popolo, ed esagrate per abbolirle; ma vi vuol tempo, pazienza e zelo.

32. Mons. Nicola Pugliesi fulminò scomunica contro un certo paulichiano del villaggio di Bellini, chiamato Dedo Costa, perchè, ostinato nei riti scismatici e superstiziosi, si mostrava publicamente avverso all'introduzione del calendario romano, opera santa, che ha diminuito le superstizioni di quel popolo acciecato. Il vecchio sortì dalla chiesa nell'accesso del suo furore, e vomitò mille ingiurie contro il buon vescovo. Mentre cosi parlava alla presenza di tutto il villaggio, fù colpito dalla mano di Dio. Egli sentì forti dolori nel corpo. Corse alla casa, ma nell'ingresso cadde bocconi a terra e spirò in un'istante l'infelice anima sua. Atterriti da tal prodigio, tutti i capi delle famiglie sottoscrissero il foglio di petizione e consenso pel calendario romano. Fuorchè una vecchia del villaggio d'Oresce per nome Baba Jana che ostinata negò, osservando fino alla morte le feste unitamente agli scismatici e sempre tenace alle superstizioni diaboliche dopo 6 mesi morì nella sua ostinazione, protestandosi in punto di morte, che moriva senza fede veruna, e non credeva neppure in Dio. Tanto al Costa, che alla Jana fu negata l'ecclesiastica sepoltura, ed a me è stato mostrato il luogo della lor sepoltura. — Queste cose non possono farsi colà senza gravi pericoli per la vita dei missionarii, onde si deve attribuire a special protezione di Dio, se niuno di loro perì.

33. Quel buon vescovo affisse alle porte delle chiese una scomunica ipso facto incurrente contro chiunque avesse coperto in avvenire l'ufficio di Cum nei matrimonii. — Il Cum è una specie di padrino, che assiste a tutte le pratiche indecenti, scandalose e ributtanti, in occasione di matrimonio di zitella, creduta vergine.

Mons. Pugliesi ne conobbe l'illecitità, e per togliere il publico scandalo fulminò la censura. Non mi è noto, che sia stata mai rivocata, ma il Cum dura ancora, e solamente dall'anno 1821. si è incominciato nuovamente a proibirlo, tanto più che crescendo di giorno in giorno l'umana malizia al Cum si erano aggiunte due Commari o Cumizi, che col nome di stare sovacchie nel giorno dei detti matrimonii commettevano le cose più indecenti e le più vergognose.

34. Il suddetto buon prelato ebbe la consolazione di trovare nella seconda sua visita del 1757. la Diocesi di Nicopoli cambiata di molto; si esprime nella seconda sua relazione alla Sac. Congreg. di Prop. fide. Il Sommo Pontefice Benedetto XIV. all'udire il misero stato di quei popoli nella prima relazione del Pugliesi gli trasmise circa 15 interrogatorii, ai quali il Vescovo soddisfece esattamente nella relazione seconda, con aggiungere di aver proibito con assoluto precetto il pessimo costume di gettarsi l'un l'altro nell'acqua il giorno dell'Epifania, ad imitazione degli scismatici. Ciò non ostante questo durava ancora negli anni scorsi fino al 1821. Ecco le prove della tenacità e durezza di capo di questo popolo, ostinato nelle sue pratiche e pessime tradizioni.

35. Trasferito Mons. Pugliesi al Vicariato di Costantinopoli, forse vi fu per qualche anno un vicario apostolico in Bulgaria nella persona di un certo D. Sabba, come ho udito dire da più vecchi, ma di questo non sappiamo altro che il nome. — L'unico che mi ha dato e mi da tutt'ora molte cognizioni per tessere la presente istoria è Dedo Marco Dimitraschi, vivente ancora e conta 116 anni di sua età; questi per una piaga aperta che ha, campera ancora, mentre è robusto, vede e sente, cammina senza bastone e frequenta la chiesa; ed il quotidiano suo vitto pane ed acqua, e dormire per terra. E da questo conosco, che la superbia della gola ammazza gli uomini.

36. Il Pontefice Pio VI. nel giorno 14 ottobre 1776. elesse vescovo di Nicopoli Mons. Don Paolo Dova(n)glia, nato in Filippopoli nell'anno 1704. Era questo un Prelato di S. vita, ma nella sua quasi decrepita età, cagionevole di salute, non poteva sostenere quelle fatiche, che sostenne Mons. Pugliesi gloriosamente. Ciò non ostante non mancò di zelo, ed io ho trovato pochi frammenti delle pastorali, che scriveva con frequenza ai missionarii dei villaggi di Bulgaria, piene di unzione di spirito e di sentimenti di paradiso. Era però molto timido, forse per l'amore, che portava ai missionarii, temendo della loro vita nella pericolosa situazione in Turchia. Era rispettato da tutti per la sua dottrina e santità, per fino dagli scismatici, e menò sempre la sua vita in Bukarest nel convento dei P. P. Francescani, ove morì in osculo Domini.

37. Successe a Mons. Dova(n)glia, in qualità di vicario apostolico, per poco tempo il sacerdote Don Antonio Giordani, Piemontese della Cong. della SS. Croce e Passione di N. S. G. C. Uomo di poche lettere si, ma di gran zelo, operò per qualche tempo nella vigna del Signore e tornò in Italia.

38. Da Pio VII. nell'anno 1806. fu eletto vescovo di Nicopoli Mons. Francesco Ferreri, Passionista, già missiònario nel villaggio di Oresce in Bulgaria, ed attualmente situato nel ritiro di Corneto nello Stato Pontificio nell'umile impiego di Vice-Rettore. Egli era già stato procuratore generale, dopo il suo primo ritorno dalla Bulgaria. Era uomo di dottrina e di santità, aveva sofferto dai turchi persecuzioni e battiture, dalle quali era rimasto offeso nei tendini del collo, che non poteva piú liberamente articolare. Le persecuzioni sofferte l'avevano già costretto a fuggire dalla Bulgaria in occasione della guerra di Guiseppe II. imperatore d'Austria con la Porta ottomana. Aveva tutte le qualitá di ottimo vescovo, ma per la sua età avanzata era soverchiamente credulo alle menzogne dei bulgari, che amava anche troppo. Visitò la diocesi, ed avrebbe forse operato per estirpare l'eresia Paulichiana cioè le sopradette superstizioni, se ne avesse penetrato il fondo, ovvero tempo per agire. In Vallachia era assai rispettato da quei religiosi Francescani, dai cattolici, dai scismatici e dall'Agenzia Imperiale in Bukarest Egli si trovò costretto a fulminare una solenne censura contro il Padre Provinciale dei Francescani della Provincia Bulgarica, per aver tolte e vendute le campane della chiesa cattolica di Rimnik in Vallachia, dissipandone il prezzo. Da questo zelo apostolico si argomenta, che se non tolse il nome e l'eresia Paulichiana, almeno con quell'impegno, che aveva già mostrato

il buon Mons Puglièsi, se ne deve la colpa alle circostanze dei tempi, essendovi allora la guerra tra la Russia e la Porta.

In quell'occasione due missionarii della Bulgaria, all'udire che la Vallachia era sotto il potere dei moscoviti, si servirono del tempo per liberare, come essi credevano, i bulgari dalle mani dei turchi, ed appena i russi ebbero passato il Danubio trasportarono in Vallachia quasi tutti i cattolici dei villaggi di Nicopoli, ajutati dai generali dell' imperatore Alessandro.

39. Ho udito più volte, che Mons. Ferreri non approvò questo passo, e piú di uno di quei vecchi mi ha detto e mi dice frequentemente, che il vescovo consigliàva i bulgari a tornarsene alle loro antiche capanne, dicendo: che in quanto allo spirito, per non veder tanti cattivi esempi dei vandali, era meglio starsene in Turchia, e che Iddio voleva che si mantenesse la cattolica religione trà i turchi. Per aderire ai due missionarii, egli fondò il villaggio di Ciople, vicino a Bukarest, tutto di bulgari cattolici, con i quali ebbe a patir non poco, per la durezza della loro indole. Aveva ispirato tale stima di se ai generali moscoviti, che questi gli avevano dato il governo anche temporale del villaggio numeroso di Ciople, unitamente ad una congrua pensione, per il suo sostentamento, compassionando la povertà in cui viveva, ed i bulgari erano contenti del suo governo. Egli ne stabilì la forma in tal modo, che uno avesse la responsabilità, e tutti la libertà. Quell'uno da lui creato presiedeva al villaggio col nome di C i o r b a g ì, dipendente immediatamente da lui, quattro o sei dei piú facoltosi gli servivano di consiglieri, ed il Ciorbagì era obbligato di andare con questi d'accordo, come rappresentante di tutto il popolo, di cui voleva si procurassero tutti i vantaggi publici. — Ma il superbo Ciorbagì della famiglia Tattojo, vedendosi sollevato a quel posto, incominció a trattare con disprezzo i suoi consiglieri e tiranneggiare il popolo. Costui villano in origine, come gli altri, giunse a tal segno di alterigia, che dopo lunga anticamera, appena permetteva ai consiglieri l'accostarsi alla porta della sua caverna; ove egli disteso sul suo sofà, con la pippa in bocca si degnava dare udienza, esigendo, che nessuno si ponesse in capo la s c i a p c a ossia berretto, mentre parlava con lui, e tutti stassero in piedi fuori della porta. Cosi li attendevano tre o quattro ore e anche piú. Il basso popolo era da costui creduto un essere vile, e tutti lo temevano, ma niuno l'amava.

40. Il buon vescovo viveva in buona fede nella città di Bukarest, ed il missionario di residenza in Ciople non s'accorgeva tal disordine. Finalmente uno di quei consiglieri, da cui ho avuto la relazione dettagliata, si presentò a Mons. Ferreri, e gli narrò il tutto. Il vescovo, verificata la relazione, ordinò con suo biglietto al missionario di Ciople di deporre ipso facto il superbo Ciorbagi e di farne eleggere un nuovo tra i consiglieri. Niuno voleva accettare l'impiego, forse temendo la barbarie del bulgaro offeso. Ma Mons. Ferreri pose fine ad ogni querela creando ex ufficio Ciorbagi del villaggio quel tale, che aveva fatta la veridica relazione. Il superbo se ne partì intimorito dalla fortezza del vescovo ed andò a morire pazzo abbandonato da tutti in uno stato di vera umiliazione. La sua memoria è rimasta in obbrobrio.

41. Con ragione Mons. Francesco Ferreri non approvò la traslazione dei bulgari in Vallachia. I fatti hanno mostrato, quanto questa sia riuscita funesta. I bulgari riuniti in Ciople ebbero l'assistenza spirituale ed erano meno cattivi, ma gli altri dispersi quà e là per le campagne della Provincia diventarono peggiori. Inclinati alle superstizioni, impararono tutte le vane osservanze, divinazioni, magici e falsi culti dei Vallachi, ed il pessimo costume di quei popoli più brutali, che umani, specialmente il furto e la crudeltà. Noi dobbiamo a quell'epoca le presenti barbarie dei nostri bulgari e la perdita quasi totale delle cure di Mons. Pugliesi. Inoltre avvezzi alle loro campagne di Bulgaria, maledi-

cevano i missionarii, che li avevano trasportati, e molti vi sono che conservano ancora un odio implacabile contro quei sacerdoti. E sappia ogni prete, che verrà in queste parti a far il parroco, che il bulgaro nell'ira e nel non restituire è tenacissimo. Uno di quei sacerdoti, che trasportarono i bulgari, ritornò a Roma nel tempo del governo francese ed ha dimesso l'abito della Congregazione dei Passionisti; l'altro successe nel vescovado a Mons. Ferreri.

42. Dopo il trattato di Bukarest 1810 partite le truppe Russe dalla Vallachia si manifestò la peste in quella disgraziata provincia come accade per lo più al termine d'ogni guerra in Turchia. Il buon Mons. Ferreri cedé all'istanze dei missionarii e si ritirò in un villaggio non ancora attaccato dal morbo. Ivi tra pochi giorni ricevé la notizia della morte dei missionarii, restato in vita il solo P. Fortunato Ercolani. Niuno poté allora trattenere il suo zelo. Egli parte dal villaggio, va in Bukarest e si dà all'indefessa assistenza degli appestati. Dopo qualche settimana entra un giorno in sua camera il P. Fortunato, gli bacia la mano e gli palesa, che era attaccato dalla peste. Conobbe Ferreri la svista di quel padre nel baciargli la mano, si cambió di colore, alzó gli occhi al cielo, udì la confessione del missionario e prevedendo la sua morte si confessó anche, egli poi si sentì attaccato dal contaggio. In brevissimo tempo si ridusse agli estremi. Si fece allora consegnare il messale, vi pose dolcemente il capo sopra, come in contestazione del suo amore al Vangelo di Gesù Cristo ed in pochi momenti spiró.

43. Finita la peste la massima parte dei bulgari se ne tornó al di lá del Danubio ai suoi antichi fogolari, portando seco una maggiore indocilitá, una più grassa ignoranza ed un animo più perverso e superstizioso. Il P. Fortunato Ercolani solo superstite del contaggio, per una crisi, che cagionó suppurazione al tumore pestifero, fu eletto allora vicario apostolico, poi nel giorno 17 Maggio del 1815 fu eletto da Pio VII vescovo di Nicopoli e consacrato poi in Vienna da Mons. Sevaroli, nunzio apostolico.

44. Di questo vescovo trascrivo qui le parole del Coleto, che cosi scrisse: Fortunatus Ercolani electus die 19 Iunii 1815, e religione passionistarum familia.... tradita eidem totius Bulgariae et Valachiae laboriosissima et periculis plena administratione, ob Maumettanam tirannidem et schismaticorum insolentiam, quos etiam in Nicopolitana Diocesi haud ampla aegre fert esse admissos sub Nicopolitano Graeci Dogmatis, antistiti " . . . .(?)

45. Mons. Ercolani ha governato la diocesi di Nicopoli dal 1815 fino al 1822, due o tre volte l'ha visitato, ed ha amministrato la confermazione in ogni villaggio. Ha amato svisceratamente i bulgari; 17 anni é stato in Vallachia e Bulgaria istruendo e catechizando su i misteri di N. S. Fede. Finalmente chiamato a Roma nell'anno 1820 é stato poi dal Sommo Pontefice Pio VII trasferito alla Diocesi di Civita Castellana, Orte e Galles nel Concistoro, ove presentemente vive tranquillo soddisfacendo al peso impostogli.

46. Questi cattolici, che per loro disgrazia ritengono ancora il nome di Paulichiani, appartengono alla nazione vallaca e credo di non errare se l'asserisco con positiva certezza. Tutto é vallaco in loro, il vestire, il tratto, le inclinazioni, la rozezza, i costumi e le maniere, il modo di pensare, il cibo, i lavori, l'oziositá, l'avvilimento, la doppiezza, la crudeltá, in una parola é comune ai vallachi e sul sistema dei villani. Il paese, che abitano, si chiamava parte della Vallachia, ed io credo, che la loro separazione dagli altri Vallachi per mezzo del Dannbio, unita ad un certo controgenio che hanno contro i bulgari, li abbia mantenuti nel rito latino trascurati piuttosto dai preti greci, come gente povera, che non potevano smungere colle loro estorsioni.

47. Il nome Paulichiano sembra che sia incominciato tanto dai loro antenati infetti degli errori dei Manichei, propagati in Bulgaria da un certo Paolo, quanto dall'odio dei preti scismatici bulgari, per porre quei miserabili in una

cattiva vista dei turchi, farli avere come eretici dal Divano e poter sempre ottenere un firmano per massacrarli. Questo nome pernicioso li priva del culto publico e di tutti i privileggi, che si godono dai privileggiati cattolici di rito latino in Oriente. Questo li priva della protezione degl' Internunzi Imperiali di Costantinopli. Questo pone in pessima vista i missionarii, che li assistono, ed il vescovo, che li visita. Che se accade una guerra i scismatici si servono di un tal nome per denunziarli ai turchi, come uniti ai nemici della Porta Ottomana. I miseri son moscoviti, se v'é la guerra con la Russia, son tedeschi se v'éla guerra con l'Austria, sono vallachi se si ribella la Vallachia, sono arnauti se si ribella la Servia, son zicáni se v'é un'innondazione di barbari. Ecco il motivo dell' impegno dei preti scismatici, per conservargli il nome di Paulichiani. Questo nome d'inferno é tanto più funesto a questi popoli, quanto che appresso il nome vengono altresi molti errori dei Paulichianisti, ai quali si aggiungono le superstizioni dei vallachi, e molti errori dei bulgari per il contatto di questi, e con questi che se il missionario non sia bene istruito dái sagramenti, a chi crede cattolico, e sará eretico, tanto più che sapendo ormai tutti, quanto si detesti dal parroco latino l'eres Paulichiana per non incorrere nella disgrazia del parroco, giurano e spergiurano di non usarne le pratiche, mentre in segreto non se ne astengono. — A mantenerli nell'ostinazioni ha contribuito non poco l'aversi quasi discendenti dall' Apostolo Paolo.

48. Di questa gente la diocesi di Nicopoli ne ha 5 villaggi, 3 dei quali soggetti al Pasciá di Vidino e al Voivoda di Sistoff, e due al Pasciá di Nicopoli. I primi si chiamano Bellini, Oresce, Lagini; i secondi Pettocladens e Trancevitza, dove sono io miserabile. — Le anime ascendono a 2000 incirca, tutti di condizione poverissima e persone d'aratro.

49. Il Banduro nel suo Imperio Orientale (T. 2, pag. 99) riporta la breve notizia dei Regni di Bosnia, Servia e Bulgaria, scritto da Matteo Gondola, ambasciatore della Republica di Ragusa alla Porta Ottomana, ed ecco il paragrafo, che riguarda la nostra Nicopoli. — La notizia fu scritta da quel ministro nell' anno 1674:

50. „Nicopoli, cittá celebre sopra il Danubio. V'é in essa buon numero di latini e fuori di essa vi sono 14 castelli abitati dai medesimi convertiti dall'eresia dei Paulichiani alla fede cattolica. I fedeli di quei villaggi si chiamano Vastuscha (?) (mancipia turcica), sono soggetti al Desermet e al Potoman. È il Desermet un dritto di togliere ogni anno le più avvenenti figlie di quegli infelici ed anche i fanciulli per educarli nel serraglio a piacere del Gran Signore, negli errori dell'islamismo. Il Potoman é un dritto di prendere la decima parte di tutti i beni, che si lasciano ai figli o ad altri per ereditá".

51. Vi era in quei tempi un buon numero di colonie di Ragusi in Nicopoli in Prochupie, in Babba, in Caliscevo ed altrove. Molti bulgari si aggregavano a dette colonie ed erano a parte dei privileggi dei Franchi, e peró pagando annualmente un tributo chiamavasi Ahonam, erano esenti dal Desermet e dal Potoman, avevano chiese, culto publico, cimiterio chiuso, firmani per i parrochi ed altri vantaggi, dal che ne veniva il concorso di molti scismatici per aggregarsi alle colonie, abbracciando la religione cattolica ed il rito latino. I metropoliti scismatici non potevano esercitare le avanie con tali aggregati, come fanno coi loro sudditi, ed il Gondola, ambasciatore Raguseo, sostenne tali privileggi in valore dei bulgari aggregati alle colonie di sua nazione, anche contro le imposizioni del Gran Visir nella guerra di quei calamitosi tempi colla Polonia.

52. I nostri cattolici dei 5 villaggi alle sponde del Danubio sono esenti anche adesso dal Desermet, sono per altro soggetti al Potoman. Avevano fino al 1760. la publica chiesa nel villaggio di Bellini, brucciata dai turchi per calunnia appostagli da un musulmano. L'avevano nel villaggio d'Oresce fabricata di materiali, poi distrutta nell 1817., quando il villaggio fu trasferito ad altra

parte. Questi privileggi fanno credere, che i sudditi cattolici di quelli già aggregati alle colonie Ragusee di Nicopoli e di Rusciuk, colonie adesso estinte, e però si deplora la perdita dei privileggi nella massima parte, non essendovi stato più chi abbia fatti i reclami al Visir in favore di quell'infelici.

53. Rilevo dall'indicata relazione dell'Ambasciatore di Ragusa, che nel suddetto anno 1614. egli visitò le colonie ragusee in Bulgaria e trovò moltissimi cattolici nelle seguenti città e villaggi.

In Nicopoli buon numero di rito latino in una colonia.

In Rusciuk una numerosa colonia, e molti cattolici latini, nel contado e vicinanze con chiesa e parroco nella città.

In 14 castelli vicini a Nicopoli moltissimi aggregati alla colonia.

In Silistria, colonia con chiesa e parroco. Non so se Silistria entrasse allora nel circondato della nostra diocesi, ma il Gondola l'ha accennato in confuso con tutti i luoghi, ove si trovavano cattolici, per essere allora in questione i confini d'Acrida, di Sofia, e di Marcianopoli e di Nicopoli. Attese le sviste di Filippo Stanislavo, lodato però da questo ambasciatore, come apostolo dei 14 castelli di Nicopoli, che dice aver questo vescovo con le sue fatiche ridotti dall'eresia Paulichiana alla cattolica religione. Non nega di controversie avute da quel prelato, l'esilio dalla diocesi e la privazione della giurisdizione datagli dalla Sac. Congregazione di Propaganda, ma sostiene, che poi fu ristabilito dopo lungo spazio di tempo e lasciò tra quei popoli buon odore di se. Comunque sia, sembra certissimo che i 5 villaggi ancora superstiti siano un piccolo residuo di quei 14 dei quali se ne ignora il nome. Io credo, che in Rusciuk vi siano anche adesso alcuni cattolici, ma come conoscerli, se non d'è chi se ne prende cura, per timore dei preti scismatici?

54. Nelle altre parti della Bulgaria l'Ambasciatore ci ha lasciato scritto, che vi erano molti cattolici specialmente in Chiprovaz, Caliscevo, Jagnevo, Ochrida, Babba, Jasakci, Ismael, Tulci, Bandar, Chilie, Provato, Sofia, Varna, Sciuman, Passargi, Adrianopoli, Filippopoli, Prokupie, Novipazar ed altri villaggi e città lungo le coste del mar nero come alla riva del Danubio.

55. Nell'anno 1780. in circa Mons. Urbano Corsi, segr. di Propaganda, scrisse per comando del Pontefice Inn. XI. un istruzione sullo stato della religione del mondo ed asserì, che in Rusciuk, Silistria, Provato. Adrianopoli, Sofia, Procupia e Novipazar si esercitava publicamente il culto cattolico, come in Belgrado, e che i popoli della cattolica religione non solo erano esenti da molti tributi ed angherie turchesche, ma anche liberi dalle estorsioni, che con privileggio della Porta Ottomana fanno i vescovi scismatici.

56. Di queste avanie degli Scismatici abbiamo più d'un esempio e specialmente nell'anno 1747., quando costoro si posero in capo di tirare colla forza i latini allo scisma. Il Patriarca di Costantinopoli comprò un ordine del Gran-Signore in virtù del quale tutti i bulgari dovevano riconoscerlo. I nostri di rito latino si ricusarono, perchè l'oggetto era più d'avarizia, che di religione, il greco si contentò d'imporre enormi gravezze a quell'infelici e gli lasciò il loro rito. Al presente nulla esigono i greci dai nostri villaggi; ma fomentano l'odio dei turchi, come è accaduto nell'anno 1821. contemporaneamente ai torbidi tumulti, eccitati dagli Ipsilanti in Vallachia. Molte volte i scismatici eccitano i turchi a rubbare le zitelle cattoliche e la coabitazione di questi nei nostri villaggi, fa si che di quando in quando s'innamorano di qualcheduna, a cui procurano togliere una fettuccia o fazzoletto o altra cosa per servirsene come prova della volontà della zitella. Quindi la conducono a forza alla loro casa, se ne servono come moglie legittima e la costringono ad abbracciare il Corano. Nel solo villaggio d'Oresce in 40 anni 22 zitelle sono state rapite, così dai turchi, e tutte son morte maomettane.

57. Il missionarii sono esposti a mille pericoli, d'imposizioni, di tradimenti, di sorprese di sospetti, di calunnie, di assassinii, di peste. Molti ne son morti alle volte per il timore e molti di pistola, quasi tutti sono stati derubati. Per un leggiero sospetto si condannano a multe enormi. Più volte sono stati rinchiusi in orride carceri senza un tozzo di pane, con ferri al collo, alle mani ed ai piedi. In ogni ribellione di qualche provincia o differenza con qualche Corte estera sono trattati da spie ed in tal caso non v'è altro scampo che prendere a tempo la fuga. Il maggior di tutti i pericoli è la calunnia, che in quelle parti è creduta, specialmente se si prova collo spergiuro. Calunniato il sacerdote di pratica illecita con donna o turca o bulgara è subito condannato alle fiamme, ne può redimersi in altro modo, che col farsi maomettano, se pure non si accordi al villaggio di redimere la sua vita con enormi somme di denaro contante. Mons. Nicola Pugliesi nel 1760. fu calunniato da un turco d'aver fabricata una scala sotto il Danubio per farci passare i soldati tedeschi. Fu per ciò carcerato con i due Preti di Bellini ed Oresce e i cristiani dovettero redimerli dopo tre mesi con 5000 piastre.

58. Mons. Francesco Ferreri Passionista fu calunniato d'aver fatto una fabbrica, dopo aver sofferto battiture da un turco dovè pagare una somma.

Il padre Nicola Ottaviani Passionista missionario in Bellini fu calunniato dagli scismatici in occasione di battesimo o matrimonio, e dopo un penosissimo carcere si liberò col denaro.

Un missionario Battistino di nazione Genovese nel villaggio di Lagini fu sorpreso da giovani turchi del suo stesso villaggio di notte, derubato, battuto e condotto in ferri alle carcere di Sistoff, ove fu calunniato d'aver violata la giurisdizione dei turchi, ne potè liberarsi senza una multa.

Il P. Antonio Giordani, missionario Passionista in Oresce, fu calunniato, pochi anni sono, di pessimo delitto e sarebbe stato ucciso se non fuggiva al momento.

Il P. Michele fu assaltato nel villaggio di Trancevitza, e morì di paura in Oresce.

Il P. Ambrogio, che voleva impedire le Sedagne, ossiá radunanze di zitelle con giovani, fu ucciso con una pistola nel villaggio di Lagini.

59. Giova qui compendiare in breve un calunnia infame, affinchè si conosca lo stato dei poveri sacerdoti in queste parti. — Un turco attualmente vivente nel villaggio d'Oresce, celebre assassino, introdusse un giorno nella chiesa alcune giumente e si fermò vicino alla porta. Il P. Antonio corse a discacciarle e nel rientrare in chiesa il turco all'indietro gli tagliò col suo coltello il laccio dei calzoni. Si presentarono allora due altri turchi ivi, appostati dietro la chiesa, e quel perfido li citò testimonii di questo delitto del prete cattolico con le giumente, alla vista dei calzoni disciolti. Fu un'effetto della special protezione di Dio, che non pensassero a carcerarlo, perchè mentre costoro si portarono a Sistoff a spergiurare contro quel sacerdote, il P. Antonio ebbe campo a fuggire in Vallachia. Ne prese la protezione il Sigr. Bremer allora Agente Imperiale in Bukarest, e lo spedì con sue lettere al Pascià di Vidino, ma il sacerdote non pensò a portare un dono al Sangiaccio, onde minacciato di morte dové per sempre assentarsi dalla Bulgaria.

60. Il P. Guiseppe Molajoni Pass. fu calunniato nel 1818. d'aver atterrito con minaccie una donna scismatica e giudicato formalmente nel villaggio di Bellini dal Cadi, fu condannato a morte, come cagionato aborto per timore incusso alla donna. Era costei una pessima e diabolica strega in età non più capace di generar figli, ciò non ostante dovè il villaggio redimere la vita del P. Giuseppe collo sborso di molte centinaia di piastre. Nell'anno seguente il villaggio di Bellini pagò una seconda multa per essersi il parroco rasa la barba.

61. Il P. Luigi Bonaugurii nel 1821. fu calunniato d'usurpata guirisdizione per non aver data la licenza di un ballo lascivo e fu condannato a 10 colpi di bastone, dai quali per altro lo liberò un turco, che ne prese la difesa.

62. Tutti nell'anno scorso furono calunniati d'aver predicata la ribellione, d'aver ricevute lettere dai ribelli, d'essere andati di notte al quartiere dei turchi per ucciderli, e tali calunnie furono scritte a Costantinopoli per aver la licenza di appenderli alla forca. Per otto mesi fu un continuo morire per quei servi di Dio, e non essendo accaduta alcuna mossa in Bulgaria, il Divano non rispose, e li liberò il P. Guiseppe Molajoni dimorante in Bukarest con lettere dell'Agente Imperiale d'Austria-Ungaria.

63. Il P. Filippo Squarcia Passionista ricevè nell'anno 1824. nel villaggio di Trancevitza molte bastonate dal Scubasci per non voler maritare una donna vedova, presa per forza, e che non dava il consenso. Fu consegnato dal Pascià di Nicopoli in mano del Boja, e questi lo esiliò dalla Bulgaria.

64. Il P. Vicario Stefano Monetti Pass. per aver sgridato una vana zitella fu carcerato ed incatenato, dovè redimersi collo sborso di 500 piastre.

65. *Essendo io* nel villaggio *di Lagini*, al presente parroco *in Trancevitza*, siccome non permettevo, che i nostri cattolici andassero a faticare, col prendere i danari dai turchi in giorno di Domenica, mi calunniarono presso il Siubasci, ossia governatore del villaggio, e mi liberai con molti regali.

№ V.

Още нѣколко бѣлѣжки отъ сѫщия авторъ.

(Вж. по-горѣ стр. 183 и сл.).

Descrizione dei costumi bulgari.

1. Dalla memoria indicata dell'Ambasciatore Gondola sappiamo che la republica di Ragusa pagava ogni anno ai missionarii di Bulgaria 60 pezze di reali, e le colonie davano il quotidiano vitto al sacerdote l'alloggio, per turno in casa di quei negozianti ed il mantenimento per cavallo.

Mi piace quì narrare per ordine le cose osservate, i prodigi veduti le cannonate intese, le oppressioni delle truppe turchesche, la fuga tanto dei bulgari quanto dei missionarii travestiti ed incogniti andar dagl'infermi, le disonestà dei maomettani, le morti repentine, lo spogliamento dei nostri, l'insidie della vita, il rubbamento della chiesa e la protezione del cielo.

2. Trasferito, come si è detto, Mons. Fortunato Ercolani al vescovado di Civita Castellana, Pio VII spedì il P. Stefano Monnetti Passionista in qualità di vicario apostolico. Questo buon soggetto risiedè nel villaggio di Ciople, vicino a Bukarest, dove amministrò il sagramento della Confermazione, ma siccome non piacque molto all'Agente Imperiale, questo scrisse in Segreteria di Stato, sottoscrivendosi l'Imperatore di Germania chiedendo per vescovo di Nicopoli Mons. Giuseppe Molajani, già missionario nel villaggio di Bellini.

3. Morto Pio VII successe alla Cattedra di S. Pietro Leone XII ed elesse e consagrò per vescovo di Nicopoli il sopradetto Pastore *Guiseppe M. Molajoni* nel mese di settembre nell'anno 1825. Con cura pastorale subito s'inviò verso la Turchia con due altri missionarii Passionisti. — Voleva subito visitare la sua affidata gregge ed assegnare il villaggio ai due missionarii, ma ci convenne aspettare circa due mesi a Bukarest per la peste, che dimorova in Turchia.

4. Cessata la peste la visitò, amministrò la confirmazione in 3 villaggi, fuorchè ad Oresce non poté, essendovi ancora la peste, ma niuno potè trattener il suo zelo coll'andarci e far sentir almeno una volta alla sua gregge la voce del

pastore, da per tutto furono fatte molti paci e restituzioni, si amministrò il sagramento della Penitenza quasi a tutti. A Lagini si fondò una chiesa colla licenza del Voivoda. Catechizzò ed istruì la plebe, fù gradito a tutti il suo arrivo e ne restò questo buon pastore molto consolato, trovando i nostri cattolici di costumi assai migliori, spogliati di tutte le antiche vanità, superstizioni, magie, e peccati, fuorchè alcune vecchie, che ancora non si possono scordare degl'insognamenti delle loro Babbe. Ma morte che saranno queste, la gioventù presente è un vero cattolicismo, poveri si, ma pieni di virtù ed ubbidienti al missionario.

5. Il secondo anno voleva ancora introdursi in Bulgaria, ma per ordine di Propaganda gli toccò andare a Sassi nella Moldavia per amministrare il Sagramento della Confermazione. Puntualmente obbedì, e gli dovette costare molto caro quel viaggio, pieno di patimenti e pericoli. — Fu benignamente accolto da tutti e rispettato ancora dagli eretici di quei contorni e castelli circonvicini, e col corteggio dell'Agente Imperiale ritornò a Bukaresti, dove poi per la presente guerra non ha potuto più venire in Turchia; ma prima che arrivassero le truppe moscovite, egli scrisse una lettera pastorale ai quattro missionarii che aveva in Bulgaria, piena di zelo e sentimenti di Paradiso, esortandoci a dare una ripulitora ai 5 villaggi in forma di esercizii, e che stassimo forti, ognuno custodisse la sua gregge, abbandonati totalmente al Divin soccorso, a non far da mercenarii, ma da pastori, i quali si conoscono quando liberano la pecora dal lupo. Per tal comando tutti e quattro di un animo consenso eseguimmo ciò, che la Divina volontà, manifestata dal vescovo, da noi esigeva.

6. Circa questo tempo un uomo dei nostri, cattolico di nome, ma eretico di costumi, s'impegnò di far serare la chiesa, affinchè non si recitasse più il. S. Rosario, il perfido non poteva sentir nominare il nome di Maria, diceva mille imprecazioni al missionario, era sempre fuggitivo e se la faceva per lo più con i turchi, questi erano i suoi amici, e dai nostri era riguardato come un birbante e tutti avevamo paura di lui. Aveva casa, moglie e figli nel villaggio di Trancevitza. Tutta la sua rabbia era verso la chiesa, sacerdote ed alla Madonna SSma. Mai si volle confessare e mai entrò in chiesa. — Il buon missionario diede alla sua figlia un'immagine di Maria SSma, la quale fù appesa alla casa; appena entrò il perfido per nome Nedelco, perdè la luce degli occhi per sul momento, ma uscito che era fuori di casa gli ritornava, credeva a questo prodigio, a questa voce di Dio, per intercessione della SSma Vergine, ma non arrese, anzi diventò peggiore di prima. Un giorno, poco tempo dopo il sopraccennato fatto, fu carcerato per piccole bagattelle e portato a Nicopoli fù decapitato e cosi finì miseramente la vita. Ora e vivente il figlio, e mi pare dell'istessa tempera, sed videbimus.

7. Poco tempo dopo la morte di Nedelco passò all'altra vita una donna per nome Moma ossia Girolama. Questa riceveva sempre i turchi in casa, li accoglieva con molta cortesia, era maritata ed aveva due figli, tutto il villaggio ne parlava male, il parroco la maledisse, per farla ravvedere e non per altro, questa più ostinata, mai si volle confessare, e con tale tenacità se ne morì e non gli fu data l'ecclesiastica sepoltura.

8. Nel villaggio di Bellini un uomo dedito al vino e pubblico ubbriacone, mai volle arrendersi alle paterne ammonizioni del missionario, si ammalò finalmente, volle confessarsi, riceve il S. Viatico e l'Estrema Unzione, prima di spirare gridava con voce straordinaria e diceva: Vengo, vengo, quante saette, coltelli e fuoco mi è preparato; a tali parole il parroco sacerdote procurava di confortarlo nella speranza, col farlo riflettere che G. C. è morto per noi e cose simili: no, no, rispondeva l'infermo, ma è necessario ancora, che vi siano anime per l'inferno, e dicendo cosi infelimmente spirò.

9. Simile a questa è la morte di un altro nel villaggio di Petticladens per nome Dedo Banco. Questi più selvatico che domestico, sempre con turchi e greci, mai veniva in chiesa, ma frequentava bensì la taverna non uscendo da essa, se

non era zeppo di vino. S'infermò alla fine, si confessò, qual confessione fece per pianti dei figli e suoi parenti; prima di spirare disse: oh quanto vino! Oh che fiamme! Il sacerdate diceva che scacciasse questi pensieri, facendosi il segno della croce. „Come! rispose, e non vedi che un diavolo di quà e l'altro di là mi tengono le mani, affinche non facci il segno del cristiano", e cosi dicendo, balbettando spirò l'infelice anima sua.

10. *Dedo Marincio* a Lagini andava un giorno colla zappa al collo per andare a zappar la vigna, e poco distante dal villaggio, in mezzo alla strada cadde improvisamente morto.

11. Adesso fa un anno che *Ioanni Draganov,* di questo mio villaggio di Trancevitza fu trovato morto dentro la propria camera, senza alcuna malattia, ma si pose tranquillamente la sera, dei 17 gennaio dell'anno 1828. a riposare, e la mattina, credendo tutti che dormiva, nessuno voleva svegliarlo, fatto che fù il polentone lo chiamarono per mangiare e viddero che era morto. Questo era stato da me dolcemente ammonito e con tutta carità cristiana pregato a lasciar tanto bere, ma sempre inutile, lo spaventai colla scomunica e proibii a tutti che non gli dassero il vino, vietai che nessuno gli parlasse finchè non mutasse costume, ma tutto in vano, lo raccomandai con tutto il popolo alla Vergine Santissima la sera e pochi giorni prima, e la mattina seppi che era morto. Lo volevo far seppellire nella sua taverna ossia bettola, ma mi sconsigliàrono per timore della multa.

12. Dopo la morte repentina di questo, molti per timore lasciarono il vino e si confessarono, ma tre pertinaci nell'abbituato sistema, si astennero per qualche giorno, ma siccome la volpe cambia il pelo e non il vizio, fecero peggio diprima. Uno di questi, che era il superiore del villaggio per nome Elia, villano e povero come gli altri, riscuoteva il denaro dal villaggio per darlo al Pascià, ma mezzo di questo danaro lo scialacquava con gli altri due compagni. Adempiute le paterni ammonizioni da solo a solo, vedendo che faceva peggio, lo svergognai alla presenza di tutti, e pieno di rabbia cominciò a vomitare mille ingiurie contro di me. Tutti avevano timore di lui, perchè a molti aveva fatto dare bastonate, ad altri multe, non pochi aveva messo in carcere, si vantava tanto ed era tanto superbo, che diceva *Ego sum.* Ha fatto più danno questo in Trancevitza, che nessuno può ricordarsi del pari. — Per esser ripreso da me una volta aspramente, mi convenne fuggirmene a Lagini, perchè aveva accordato due turchi, affinchè mi ammazzassero, e fui consigliato a fuggire, lasciando l'ovile per lo spazio di 15 giorni. — Era vedovo ed aveva tre figli, dopo aversi scialacquato e bevuto il sangue dei poveri, cercava accasarsi, e voleva prendere per forza coll'aiuto dei turchi una zitella. Io sapevo tutto e dissimulavo per altri maggiori mali, ma mai mi scordavo di raccomandare a Dio l'affare funesto. Ecco sento, che si ammala, e dopo 6 giorni di malattia con dolori di visceri spirò con segni di penitenza.

13. La morte di costui ha fatto rifiorire la cristiana fede ha recato tranquillità in Trancevitza, coll'amarsi scambievolmente uno coll'altro, il sacerdote se ne sta tranquillo, i suoi due compagni ha uno cambiato costume, è stato messo in suo luogo un uomo di sperimentata virtù.

14. Se tanto sono funeste e pessime le sopradette morti, altrettano sono preziose le morti dei buoni. Alle deboli mie viste confesso, che questi cattolici vanno quasi sempre agli estremi, sono ottimamente buoni o sono pessimamente cattivi, o vengono sempre in chiesa, o non si vedono mai, o frequentano ogni 8 giorni la confessione, ovvero per 8 anni e più non si presentano. Come sono per gli affari dell'anima, cosi sono pel corpo, o molto faticatori o poltroni, o si cibano fino alla gola, o non vogliono mangiare niente; o sono pieni d'interessi ed avarizia, o non se ne danno alcun pensiero. Questo è il loro sistema in tutte le cose, tanto temporali che spirituali. Onde ne segue, che se la piega da

piccoli è cattiva, da peccatori vivono e da demoni moiono, ma se da fanciulli il costume è buono da veri fedeli vivono e da angeli moiono.

15. Molti dei buoni ho veduto morire in osculo Domini, odiando la vita presente per unirsi e volarsene al cielo, pieni di rassegnazione, non aver il cuore attaccato non solo all'interesse, ma neppure al proprio sangue a tacerne di molti, compendierò il transito di Dedo Nicola Caraciov. — Questo era un vecchio, pieno di pazienza, frequentava i SSmi Sagramenti due o tre volte la settimana, mai lasciava la chièsa sera e mattina per qualunque travaglio abbia avuto, aveva il dono delle lagrime, digiunava più volte la settimana. il suo fervore lo trasportava a cose di gran rigore se non era impedito dall'obbedienza del suo confessore, più volte voleva nascondersi nel bosco a far vita eremitica, senza mai che avesse veduti frati o eremiti; si segnalò in tutte le virtù, ma in modo speciale, nella pazienza, necessarissima in questa terra, per le contiune oppressioni dei turchi. Non v'è uno che abbia inteso una parola meno onesta, era amato da tutti e tutti lo rispettavano e credevano ai suoi spirituali colloqui, spesso catechizava la gioventù, facendogli conoscere che in questo mondo tutto è vanità. Nel fine di agosto del 1829. il Signore volle chiamarlo a se, si volle confessare più volte, ricevè il S. Viatico con gran giubilo ed edificazione di tutti gli astanti, mi predisse il giorme e l'ora della sua morte, la quale fu veramente penosissima, che lo condusse agli estremi per lo spazio di 15 giorni, sempre paziente, era diventato pelle ed ossa e sempre ripeteva: quì mio Dio, qui il mio purgatorio. Un quarto prima di spirare mi disse che vedeva molti fancuilli bellissimi con le ali ed un gran lume nella sua stanza. Non potendo piú parlare si sforzava e faceva cenno con le mani: addio mondo, addio tutto restatevene in pace, io parto, e ecco il cielo aperto, presto, presto esci o mia anima va, va pure, verrò, verrò, padre io ho sonno, si rivoltò di là e si sveglò agli eterni riposi, come spero.

№ VI.

Турски жестокости надъ българитѣ прѣзъ 1827—1832 год.

Отъ сѫщия авторъ (Вж. по-горѣ стр. 103 и сл.).

Vendetta dei turchi su i bulgari cattolici (1827—1832).

1. Siccome si é detto, che Peticladens, dove vi sono pochi cattolici e non vi è missiónario fisso, e Trancevitza, dove son io, sono sotto il Pasciá di Nicopoli, cosi questi due villaggi hanno sofferto piú degli altri guardandoli come latini, hanno detto, che il pane per noi non vi e'più, ma fintanto che siete nelle nostre mani vi vogliamo prender tutto ed in questi tre anni, non gli hanno lasciato, se non gli occhi per piangere. Le truppe turchesche che son passate, hanno rubato a tutti, hanno bastonato li hanno ammazzato, ed a me ogni mattina mi conveniva nasconder tutti i paramenti sacri con il calice, affinché non li rubassero come hanno fatto nel villaggio di Petticlans, portandosi via anche la pianeta sagra. Piú volte son venuti in stanza per derubarmi, ma vedendo che non c'erano se non pochi stracci, colle mani vuote son partiti. Sono stato un mese e più rinchiuso non uscendo se non di notte e dormivo in un buco, fatto a tale effetto dai nostri, sotto terra. Il mio servo più volte ha ricevuto bastonate non volendogli manifestare dove avesse nascosto il popa, cosi chiamano il prete, mi hanno rotta la porta e finestra, fino adesso per protezione del cielo non ho ricevuto più che una puntata. Una volta partito che fui da Lagini incontrai per istrada molti turchi, i quali mi cominciarono a tirare zollate essendo io sopra un carro, fortuna che non vi erano sassi, altrimenti mi facevano, all'esteriore, un'altro S. Stefano. Un'altra volta passando un ponte uscirono due turchi ed

uno scismatico, uno di questi due fermatomi il cavallo per la briglia e sfoderata la sciabola stava per recidermi la testa, se non era un uomo dei nostri meco, che parló in lingua turca, dicendo che non ero io spione, ma parroco loro, che avevo carte e passaporto dal Pascià; sentendo cosi mi lasció, riponendo il ferro fatale nel suo luogo.

Due altri di questa farina vennero un giorno in stanza, uno dei quali restó per guardia alla porta, l'altro entró dentro vidde tutto eccetto me che stavo a sedere, non ero ne coperto ne nascosto, era di giorno e la stanza era larga circa 8 palmi e lunga 12; lascio considerare ad ognuno se si può nascondere una persona, fu veramente protezione di Dio che li ciecó, perchè quelli tali volevano ammazzarmi, difatti poco dopo dovetti fuggire non appena celebrata la s. messa il giorno della Purificazione di Maria Ssma; imperocché tre turchi si erano accordati di ammazzarmi come causa delle croci latine apparse a Nicopoli, perché io prégavo Iddio onde venissero i moscoviti o i tedes chi, fui costretto adunque per le lagrime della mia gregge vestirmi come essi e fuggire ai prati, la neve mi arrivava alle ginocchia oltre quella che cadeva dal cielo sulle spalle. — Dopo qualche tempo furono chiamate le truppe a Nicopoli e così potei ritornare alla mia camera. — Anche gli altri missionarii sono stati assaltati, ma non di morte, e la cagione si é, che negli altri villaggi essendovi turchi, greci, zincani e latini, come in Lagini, Oresce Bellini e Petticlans, in questi trovano i turchi con chi sfogare la loro libidine, ma qui in Trancevitza essendo tutti cattolici, le donne da partito non vi sono, e nè col danaro, nè con la pistola alla mano, hanno potuto piegarle; onde tutta la loro rabbia era contro di me.

Tutto l'impegno dei turchi é di fare qualche cristiana maomettana, come accadde nel 1826 in Varnopolsi. Una per nome Marga fuggì dalla casa paterna senza che alcuno si accorgesse, abbandonó la religione, prese un turco, ed ora vive accatando e sempre piange. Altri 4 mi hanno dato molto da pettinare. Una zincara (scismatica) che fatta l'arbiura si fece cattolica, Anna di Petticlans, Slava di Lagini e Caterina di Trancevitza, che é costata per redimerla 800 piastre. In questi casi se il missionario é accorto, vedendo sul principio, che amano i turchi, le marita subito con cattolici, con pochi denari si liberano, ma se se la dorme di notte, scappano e non vi è più rimedio. — Il segno, che prendono, é il panno della testa o qualche fettuccia, con questi segni se ne vanno al Pasciá, il quale subito gli dà la licenza di prendersela.

2. Dopo le feste di Pasqua di Resurrezione arrivati che furono i moscoviti alle rive del Danubio in Vallachia l'anno 1827 si scatenó l'inferno in Bulgaria, arrivarono tanti turchi, che non passava giorno senza di essi, dimoravano tre o quattro giorni per ciascun villaggio, mangiavano due e tre volte la notte, e quando erano pieni fino alla gola, si sforzavano di vomitare per mangiare un'altra volta, e prima di partire colla pistola alla mano prendevano chi 8 chi 10 piastre al padrone della casa ove avevano mangiato, per i denti logorati pel troppo mangiare galline bulgare. Finché i poveri avevano cercavano di contentarli, ma alla fine finirono le galline, il grano, l'orzo, per i cavalli e non avendo con che contentarli, pel timore del bastone presero la fuga nel bosco, ove dispersi quì e lá si sfamavano colla malva ed altri erbaggi. Vedendo io che in Trancevitza non vi era più nessuno, ma tutti erano dispersi per la macchia, di notte andiedi a Lagini pregando quei buoni fedeli Laginesi a soccorrere con un poco di pane i loro fratelli Trancevenni e quell'amoroso popolo unitamennte al loro missionario mi diedero circa 4 rubbia di farina, ma a che basta tanto poco alimento ad un popolo di 500 anime. Osservai più volte, che questa farina cresceva nelle loro case e mi hanno riferito, che mezza ne mangiavano oggi e mezza ne lasciavano per domani; venivano domani e la trovavano tanto quanto era ieri. Io vedendo che tutti il sabbato a sera tornavano per la messa della Domenica, non mi allontanavo dal villaggio, ma ora in un luogo ora in un altro me ne stavo nascosto,

ed arrivando qualche truppa mi trasportavo con due schifi alla parte di la di un fiume per nome Ossem, che scorre vicino al villaggio, dove vi era una piccola macchia ed ivi facevo la mia dimora, e mi portavano qualche poco di cibo, consistendo in sparagi radunati durante il giorno. Quivi osservavo tutto il villaggio, che mi era dirimpetto, e vedevo i turchi guerrieri come diavoli infernali cercare l'alloggio e rotte, che avevano alcune porte, non trovando nessuno, rubbavano quel che trovavano.

3. Venuta la primavera, affinché i bulgari seminasscro, il Pasciá richiamó le truppe nella cittá di Nicopoli e cosi si poté ritornare alle antiche tane. — Si attaccó la zuffa in Silistria e per un mese, giorno e notte non si sentiva altro che cannonate, che facevano tremare la terra anche qui in Trancevitza distante 3 giorni da Silistria. Cosa fu e quanti ne siano morti ancora non si sa, ma di lì presero la strada per andare a battere Adrianopoli. La circondarono con 700 cannoni oltre le bombe, espugnata che fu questa presero Costantinopoli. Ed alzó la testa il Pasciá di Scutari, si abbatterono in Filippopoli in Sofia e conquistate ancor queste circondarono tutto il monte Emo. Fecero il ponte sotto la cittá di Vidino, e noi miseri siamo in mezzo. I turchi ai 14 d'Agosto di quest'anno vollero battersi alla parte di lá di Nicopoli, dove vi erano solamente 300 moscoviti, il fuoco duró 3 ore ed arrivata l'altra truppa moscovita i turchi per la fretta e per la paura di ripassare il Danubio dalla parte di quá molti se ne affogarono vivi. Ai 19 di novembre del corrente anno arrivarono a Sistoff 14.000 moscoviti che partirono da Gabrovo ed al presente non si sa, di chi sia il dominio. Questi ripassano tutti in Vallachia ed ora si sá, che é stata fatta la pace donando il Sultano ai moscoviti dal Danubio in lá, ed hanno guastato tutte le fortezze turche.

4. Dal 1827 fino al 1830 non vi fu passo alcuno per il Danubio, non potè venire nessuna lettera da qualunque si sia parte, e come veniva se neppure noi ed altri ardirono mettersi in strada per le grandi truppe turchesche che ritornavano indietro, onde questi 3 anni furono una continua prigionia.

5. Si aprirono i porti del Danubio il primo di gennaio di quest'anno e senza speranza alcuna ebbimo la sorte di rivedere il vescovo, che ben monito di carte da Bukarest fra l'acqua e il' gelo passò e venne carico di riso, pane, olio per alimentarci, tanto era la fame, imperocchè non veniva più niènte dalla Vallachia. In questo tempo, che il vescovo stava ancora a Sistoff, il P. Stefano fu assalito da due turchi in casa propria esso vedendoli venire si serrò dentro accorsero i nostri e così si liberò. Arrivato il pastore ci consolamimo tutti, visitò la sua gregge, apportò aiuto e fortezza a tutti fuorchè ad una di Trancevitza maritatasi da tre mesi la quale di notte lasciato il marito se ne fuggì con un turco. Già sapeva bene, dove tendeva il suo cuore, ella era matta per i turchi quando era zitella, e matta ancora di più dopo il matrimonio, fu consigliato il vescovo, onde la mandasse col marito in un altro villaggio dei nostri per levarla dall'occasione difatti. Egli l'interrogò, la quale le diede a credere molte bugie; Monsignore le credè, piuttosto che credere al missionario, che stava sulla faccia del luogo e la rimandò in casa, la quale subito fuggi. Dopo qualche tempo il Signore toccò il cuore ad una zitella zincara, la quale fuggi in casa dei nostri e si fece cattolica, ora vive ottimamente bene e credo abbia rubbato il posto nel cielo a quella che l'ha lasciato. Partendo Monsignore volle condursi seco il P. Stefano e fece ritornare in Turchia il P. Filippo, in questo tempo di assenza io assistevo il villaggio di Bellini ed accadde una grande epidemia, chiamata Colera morbus, cosa solita dopo la guerra, ed era peggio della peste, che in 24 ore ammazzava chiunque. Molti dei greci e turchi ne morirono, i nostri furono aiutati quanto si potè, a Bellini ne morirono 24, ad Oresce 3, a Trancevitsa 2, a Lagini niuno. Furono attaccati quasi tutti, ma preso subito l'antimonio, scaricavano e guarivano. Sebbene il male fosse spaventoso, che tutti eccitava a pre-

pararsi alla morte, ciò nonostante i genitori del giovine, a cui era fuggita la moglie col turco, cercavano tutti i cavilli per rimaritarlo con una altra, pretendendo, che potesse prendere un'altra essendo viva la prima, no volevano credere al missionario, che gli diceva ciò essere impossibile nella nostra fede, finalmente mi accusarono al Pascià di Nicopoli, il quale un giorno mi chiama e mi comanda sotto pena di multa di riammogliare quel giovine. Allora gli risposi, che non solamente sotto pena del denaro, ma ne anche sotto pena della testa non avrei mai fatto simil cosa contraria alle leggi della chiesa: dopo tante interrogazioni vedendomi risoluto di morire, allora il Cadi, che è ad essi come un vescovo, disse che mi lasciàsse, perchè in quanto alla fede nostra non avevano diritto alcuno, difatti con mille imprecazioni mi lasciò.

6. Nel 1831 venne per medico del Pascià di Nicopoli un certo Nicola Massa genovese, questo buon cattolico, illuminò la mente di quel Principe dicendo che Trancevitza e gli altri 4 villaggi non erano scismatici, ma cattolici, i preti di essi erano Romani. stavano sotto la protezione dei Consoli ecc. ed altre simili cose. Colla protezione di questo mi portai a Nicopoli e mi presentai al Pascià, lo pregassimo a farmi una carta per riattare o far tutta di nuovo la chiesa a Trancevitza che cascava. Dopo tante preghiére, mie e del medico e dei Ciorbagi del villaggio, con molti regali quotidiani, alla fine diede la permissione di rifarla. Avuto in mano il *Tescherè* ossia carta di permesso, non vado ma volo in Trancevitza e tutto il popolo unito grandi e piccoli, uomini e donne, in un mese si guastò il vecchio e si fece il nuovo, ma più grande piu larga con 8 finestre, due porte, 3 altari, 2 belle stanze con cucina annessa, tutto di pietra con bravo e forte legno, coperto con 60 carri di cannucce. al di fuori pare una stalla, ma al di dentro tutta bianca intonacata di calce, ha la figura di un Oratorio d'Italia.

7. Finita la casa di Dio arriva il vescovo, fu chiamato il medico, si benedisse la chiesa; vi fu cantata dall'Illmo col concorso degli altri missionarii la prima messa. fu portata l'immagine di S. Michele Arcangelo in processione con canti ed inni, collo sparo di pistole e schioppi, con somma allegria e nostra e di tutto il popolo, fu data gloria al cielo e grazie alla Croce Nicopolitana.

8. Nel 1832 ai 15 d'agosto monsignóre volle fare la visita alla sua Dioccsi, e vedendo molte ragazze in ogni villaggio, che aspiravano alla vita spiruatale, pensò di fare un conservatorio nel villaggio di Ciople in Vallachia, onde consigliò tutti noi farli fuggire di notte al di là del Danubio, per quanto fosse l'opposizione dei missionarii non volle mutar pensiero. Fuggirono adunque alla riva del Danubio dimorando un giorno nel villaggio di Bellini, si accorsero i turchi, volevano tagliare la testa a tutti i preti calunniati di incesto e puttanieri che per coprire la vergogna del delitto le facevano passare all'altra parte. Subito furono richiamate nella loro case antiche, ed il medico sopradetto piegò il Pascià, e finì tutto. Se non era questo, guai a noi.

9. Nell'istesso anno nel mese di novembre per le lagrime e regali dei Sacerdoti di Bellini al Voivoda di Sistoff, vedendo che in Trancevitza vi era una bella chiesa, come una meraviglia in queste parti, presi dal zelo andarono dal Governatore, (i) gli demandarono la licenza di rifarla, cioè solamente coprirla di nuovo legname, il Superiore gli diede la licenza verbale solamente e quasi dopo un anno, ma siccome non aveva preso niente di denaro multò il villaggio di 1330 piastre turche e noi 3 per aiutare i poveri abbiamo dato 200 per uno, ma la notizia di questo e di altro che per ora diremo è stata mandata Costantinopoli.

10. In questo tempo il P. Filippo a Belline fu derubbato da un zincaro, il quale gli portò via la cassetta dove aveva un poco di denaro, che era tutta rotta dal Voivoda di Sistoff, il governatore carcerò il ladro, prese per se tutto il denaro rubbato al missionario, e vedendo che era poco, carcerò il villaggio e prese per multa 2000 piastre. Ecco la giustizia turca come giudica.

11. In questa stagione mi venne a trovare in Trancevitza il primo Segretario del Pascià, fece i suoi inchini in chiesa esso e il suo servo, cenò con me, dormì nel mio letto, e sentendo il canto in chiesa dei nostri cattolici eslamò: „oh voi altri, si che sapete bene pregare Iddio". Questo scrisse una lettera al Voivoda di Sistoff affinchè dasse la licenza per Bellini a fare una nuova chiesa, il Voivoda non volle, si rivoltò il pastore con l'ovile a S. Michele Arg. e dopo qualche giorno il sopradetto Voivoda s'ammalò, chiamò subito il medico di Nicopoli, e gli disse che se lo guariva voleva dare il permesso, difatti guarì, ma si oppose il Cadi che dopo qualche giorno se ne morì, allora il medico disse al Voivoda anche tu morirai se non mi dai il *teschèrè* per Bellini. Temendo la morte lo diede, e prese dal villaggio 500 piastre per il luogo, fu fatta una chiesa più grande e più larga a proporzione del popolo, che ascende a 800 anime, ed è tutta di pietra. Finita che fu prima di Pasqua, abbiamo saziata la divozione del popolo facendo le funzioni della Settimana Santa, tutti e tre, incredibile pianto, la consolozione di quella gente, che mai si ricordava simile funzione, benchè molti siano canuti.

12. Quelle 15 case di cattolici che erano a Petticlans non potendo avere nè chiesa nè prete fisso, col mio consiglio sono fuggiti in Oresce, e vedendo la loro capanna, dove ascoltano la messa e la divina parola, non essere come negli altri villaggi, ancor essi pieni di S. zelo con uno sborso di denaro hanno ottenuta la licenza di una nuova chiesa, ed ora si sta lavorando coll'ammannire i materiali.

13. Ecco tutti e 4 i nostri cattolici villaggi colle loro rispettive chiese cosa mai successa. E se tanto è l'allegrezza dei nostri, altrettanto è la rabbia dei greci, che volevano anch'essi farle con lo sborso di 5000 e 7000 piastre; ma non vi è permesso in nessuna maniera. Tutto si deve attribuire alle Croci di Nicopoli, che a poco a poco va facendo prodigi.

Dopo parlato delle cose ecclesiastiche, convien dire delle cose politiche.

(Продължението, за което се казва въ края, липсва въ ржкописа).

№ VII.

Описание на нѣкои народни суевѣрия и обреди.

От същия авторъ. (Вж. по-горѣ стр. 108 и сл.).

1. Il primo anno di mia missione, appena cominciai a capire la lingua nel villaggio di Lagini, dove abbonda più di tutti di queste diaboliche superstizioni, per essere mescolate le case con turchi, greci e zincani, mi accorsi che avevano queste teste sotterrate nelle loro case. La presi alla lunga dopo essermi bene informato dalle vecchie, dissi in publica chiesa di Domenica, che tutti levassero le immagini dei Santi, corone, etc. e che nessuno pregasse più Iddio in casa, ma che venissero tutti in chiesa; il popolo, sentendo questo, restò tutto intimorito, credendo che venisse gran çastigo, e nessuno ardiva più di entrare in casa. Il giorno appresso comandai, che tutti scavassero sotto la porta e sotto il focolare e che portassero qui quel che travavano, di fatti mi obbedirono tutti e mi portarono quasi uno schifo di teste di galli, galline di agnelli, fra queste ve n'era una di caprone con un palmo di corna. Questa la posi fuori la porta della chiesa con un bravo sterco di vacca, cotto al sole, dissi poi a tutto il popolo di fuori: Chi è cristiano, gli sputi ed entri chi non ci crede; chi è scismatico poi e crede ai Palenosa, lo bacia e se ne ritorni in dietro. Fu veramente una scena, tutti la sputarono e poi i ragazzi cominciarono a tirargli sassate, la calpestarono e ridevano alla barba delle vecchie.

2. Tutti si scusavano e davano la colpa a quei, che erano già trapassati all'altra vita, promisero di non far più questo curbano, mandai in tutte le case l'acqua lustrale e nelle case nuove non più superstizioni, ma la benedizione del missionario.

3. Questi curbani ossia sagrifizi li rinnovavano ogni anno. Il giorno di S. Giorgio ai 23 d'aprile ammazzavano un'agnello e lo chiamavano, Ghierghiovo den; ai 26 ottobre che è S. Demetrio ammazzavano un pesce, che lo chiamavano Demitrovo den; mettevano questa carne o pesce sopra di una tavala rotonda con 3 candele ed incenso, nell'Aprile per Ghierghievo den bruciavano il grano, affinché gli dasse una buona raccolta, con pane e vino si saziavano, ben saziati con bracia, incenso, e vino andavano al cimitero al sasso, dove erano sotterrati i loro parenti, accendevano le candele, bruciavano l'incenso e vi buttavano il vino in refriger'o di quelle anime.

4. Se avevano qualche infermo in casa, se era maschio, ammazzavano un gallo, se era donna — una gallina, se la mangiavano e placavano i Samodivi. Dove poi trovano i funghi dicono che in quel luoco hanno ballato i Samodiva e le scoregge (peti) di essi fanno i funghi.

5. Qualche povero a cagione della sua povertà sacrificava o un cane nero o un pollastro al dio Slegne, affinchè si placasse, e non gli dasse più tanta povertà.

6. Si guardavano e tuttora si guardano, le vecchie specialmente, a non toccare la tela avanti la Pentecoste, per timore che il Samodivo non gli rubbi la tela, o che gli l'attacchi alla pelle quando se la mette.

7. Danno regali alle zingare, affinchè scaccino i Samodivi dalla casa.

8. Quando sono malati, chiamano la Vestiza, che è una strega affinchè sputi in bocca al malato e guarisca dalla sua malattia.

9. In tempo di epidemia cercano e comprano dalle zingare il vomito della Vestiza per darlo a bere all'infermo. Seppi una volta, che una delle nostre vendeva questo vomito, la chiamai, me lo feci consegnare e viddi che era il sangue ec. taccio perchè fà orrore a dirlo.

10. Chi perde qualche bestia se ne va dal Maghiosník, che è uno stregone questi comincia a cantare i fagilò e poi gli dice dove è quel che ha perduto.

11. Ai ragazzi gli mettono al collo come agnus Dei una pezza cucita e dentro è scritto in caratteri turchi, che lo prendono dall'Ogia (prete turco) affinchè non lo tocchi „orecchiàsalo".[1])

12. Ben si vede da 7 anni in quà, cioè da quando è comparsa la cattolica croce a Nicopoli, che è permanente fino al giorno d'oggi, i turchi non hanno più quello spirito maligno, che avevano una volta, non stanno più forti alle costituzioni del Corano, non sono più fieri; ma sembra che gli vadino cadendo i baffi ogni giorno più: rispettano i franchi e temono molto di essi.

13. In questo tempo ancora si vede la croce in Nicopoli e più volte l'ho veduta, ultimamente guardandola io alcuni turchi mi dissero: *„cattolica saggiac!* ghiaùr xià stanimo"! (Bulgari ci faremo).

---

[1]) Orecchiasalo = урочясало.

Съдържание.

Павликянитѣ прѣзъ XVIII и XIX вѣкъ.

Павликянската книжнина. 228

Приложение.

А.

Стр.

Павликянски лични имена. 311

I. Южно-павликянски имена. 312

II. Сѣверно-павликянски имена. 320

В.

Нови документи по историята на сѣвернитѣ павликяни.

(Оригиналитѣ се намиратъ въ архивата на пасиониститѣ въ Римъ).

Съгледани печатни погрѣшки:

На стр. 1 отгорѣ 7—8 редъ вмѣсто „настина“ чети „наистина“.
„ „ 17 подъ линия 2 редъ отгорѣ вмѣсто 1839 чети 1639.
„ „ 39 отдолу 12 редъ вм. Раздоловичъ чети Ръждиловичъ.
„ „ 98 „ 19 „ вм. 1934 чети 1834.
„ „ 232 отгорѣ 21 „ вм. „Сбор. XVI стр...“ чети: „Сбор. XVI. стр. 344“.
„ „ 246 отдолу 19 редъ вм. „Лерето“ чети „Лорето“.